2007-11-28

نووسەری کورد 2007

مێژووی ئەدەبیاتی جیهان

لە

رۆژگاری رینیسانسەوە تا سەدەی بیستەم

بوکنەر ب- تراويك/ ت: عربعلي رضائي

وەرگێڕانی لە فارسییەوە
حەمە کەریم عارف

بەشی یەکەم

ئەدەبیاتی ئیتالیا

((1))

لە سەردەمی ڕێنیسانسدا Renaissance

(1600 -1321)

<u>سەرەتایەکی مێژوویی:</u>

مێژووی رامیاری ئیتالیای سەدەکانی 15،14و 16 تێکەڵو پێکەڵ و ئاڵۆزە. لە ماوەی ئەم سێ سەد ساڵەدا ئەم نیمچە دورگەیە کەمتر رووی ئارامی بە خۆوە دیتووەو هەرگیز یەکێتیی بەخۆوە نەبینیوە، حکومەتانی چکۆلە، دەوڵەتی –شارانی بەهێز (کە بە زۆری لە ژێر دەسەڵاتی خانەدانانی بەناوبانگی وەکو مدیچی– Medici لە فلورانس، و ئستە– Este لە فیرارا"1"دا بوون) لەگەڵ شاهانی بێگانەدا بەردەوام لە شەڕو پێکادانداا بوون. پاپاکانیش لە هەوڵو تەقەلای قایم کردنی حکومەتی دنیایی خۆیاندا بوونو وەکو پاداشتی ئەم هەوڵو تەقەلایانە، لە ساڵی 1309دا بارەگای پاپا بۆ ئاڤینیون"2" گوازرایەوەو بە پشتیوانی پاشای فەرەنسا تا ساڵی 1377 لەوێندەر مایەوە. دوای ئەوەی شارل"3"ی یەکەمی پاشای ئەسپانیا لەشکرکێشییەکی سەرکەوتووانەی کردە سەر ئیتالیاو لە ساڵی 1530دا بە ناوی شارلی پێنجەم–ی ئیمپراتۆری مقەدەسی رۆم تاجی لەسەرنا، ئیتالیا هەموو سەربەخۆییەکی خۆی لە دەستداو لەوە بەدواوە، وەکو چۆن هەندێ لە شرۆڤەکارانیش ئاماژەیان بۆ کردووە، ئیتالیا تەنیا ناوەکەی ماوەتەوە.

زۆربەی ئەم بابەتانە بەلای ئارەزوومەندانی ئەدەبیاتەوە بایەخێکی ئەوتۆیان نییە، بە پێچەوانەوە ئەوەی بێ ئەندازە گرینگە ئەو گۆڕانگارییە شارستانیو رۆشبیریو هزریانەیە کە بە رینیسانس ناسراوە، کە لە دەوروبەری ساڵی 1321دا لە ئیتالیا دەستی پێکردو تا ساڵی 1600 درێژەی کێشا.

زاراوەی رینیسانس مانایەکی گەورەتر لەوەی هەبوو کە تەنیا شەوق و تاسەیەك یان جۆش و خرۆشێکی بە کوڵ و دڵ بێ بۆ ئەدەبیاتی کلاسیکی یۆنان و لاتین. جول میشلیە، کە بۆ یەکەمجار ئەم زاراوەیەی بەکار هێناوە "کەشفکردنی جیهان و ئادەمیزادی ناو دەنێ". جگە لەمە، بە مانای بێدارکردنەوەی هەستی تاکپەروەری و بایەخدان بە مەسەلە دنیاییەکانیش دێت.
هەمیشە ئەو بۆچوونە هەبووە کە هەندێك بزاڤ یان رووداوانی (وەکو داهێنانی تەلیسکۆپ) بە هۆکار یا ئەنجامی رینیسانس لە قەڵەم بدەن. لە حاڵێکا بەڕاستی ئەم رووداوانە بە خۆیان بەشێکن لە رەگەزە پێکهێنەرەکانی رینیسانس. وێڕای دژواری –و تەنانەت نالۆجیکی بوونی– ئەم جیا کردنەوەو دابڕاندن کاریانە، دەکرێ ئەم هۆکارانەی خوارەوە وەکو هەندێ رەگەزی بنچینەیی یان فاکتەری کاریگەر لە پەیدا بوون و سەرهەڵدانی رینیسانسدا لە قەڵەم بدرێن.

دۆزینەوە جوگرافیاییەکان:

دۆزینەوەکانی مارکوپولو، چەلیپاییەکان، دیاش یان "دیاز(4)" کولەمب، ڤاسکودیگاما، ماجەلان، و دۆزەرەوەکانی دیکە، بوونە مایەی دوور کەوتنەوە لە تەعەسوب و وابەستەگی لەلایەك و جۆشدانی تاسەو ئارەزووی وەدەست هێنانی زانیاری و هوشیاری پتر، ئاسایش و خۆشگوزەرانی ساراسنەکان و میللەتانی بێگانەی دی کۆمەڵێك پێوەرو پێوانەی تازەیان بۆ ژیان خستەڕوو. چەق و مەڵبەندی جیهان لە میدیترانەوە بۆ ئەملاو ئەولا گواسترایەوە، ئەو نەخشانەی کە بە تلیموس لەمەڕ جیهان نیشانی دان پتر لە بیست ساڵ بوو مەحەکی کار بوون، ئێستا بوو بوون بە ئەوزاری کایەو گەمەی بێ زەرەرو زیان.

دۆزینەوە زانستییەکان:

دۆزینەوەکانی پزیشکی، بیرکاری، فیزیا، و ئەستێران، تیۆرییەکانی نیوتن دەربارەی یاسای راکێشانی گشتی، و دۆزینەوەکانی گالیلە، کوپرنیکوس، و کەپلەر دەربارەی ئەستێرەو هەساران، هەر هەموویان تەسەورو بۆچوونەکانی سەدەکانی ناڤینیان دەربارەی نەخش و رۆڵی مرۆڤ لە جیهاندا، گۆڕی.

داهێنان و پەرەسەندنی چاپ:

یوهان گوتنبرگ–ی خەڵکی مانیتس"5" (1400–1468) هەمووان بە داهێنەری پیتی چاپی قابیلی گوێزانەوە (لە ئەوروپا) (1440– 1450)دەزانن، ئەم داهێنانە کردیە کارێك کە کتێبان لە چاو جارانەوە ئاسانترو هەرزانتر بکەونە دەستی خەڵکی، بەمەش رێژەی خوێنەران و کتێب خوێنان زۆر چووە سەرێ. فێر بوونی زانست ئەوەندەی دی کەڵکەڵەو ئارەزووی زانستپەروەری

لەلای خەڵکی زیاد کردو بەمجۆرە مەیلی لێکۆڵینەوەو توێژینەوەو پرسیاری زیاد کرد. چاپکردنی کتێبی مقەدەس بە زمانانی ناوچەیی و خۆماڵی کردییە کارێك کە خەڵکی بۆ ئامۆژگاری و زانیارییە ئاینییەکان پشت بەخۆ ببەستن و وەکو جاران پابەندی روحانییەکان نەبن، ئەمەش جورئەتی ئازاد ئەندێشی، لەمەڕ بابەتە مەزەبییەکان، بە خەڵکی بەخشی، گشتاندنی خوێندنەوەو کتێب خوێندنەوە، گیانی ئازادیخوازی، لێبوردەیی ئاینی، و روو کردنە فەلسەفەو فەلسەفاندنی بە گەڵ خۆی خست.

کەوتنی قەستەنتەنیە:

کە قەستەنتەنیە لە ساڵی 1453دا بە دەستی ترکانی عوسمانلی گیرا، گەلێك لە زانایانی یونانی بۆ ئیتالیا هەڵاتن، و لەوێندەر تاسەو خولیای خەڵکانێکیان سەبارەت بە بەرهەمێن کلاسیکی یۆنانی پەرەپێدا.

هۆمانیزم یا مرۆڤدۆستی:

هومانیزم زاراوەیەکە کە دەقاو دەق بۆ بوژاندنەوەو جۆشدانی ئارەزووی گەڕانەوە بۆ ئەدەبیاتی کۆنی یۆنانی و لاتینی بەکار دەبرێ –لەوەیە لە بنچینەشدا هەر بۆ هەمان مەبەست بەکار هاتبێ. لە ناوەڕاستی سەدەی چواردەیەمدا پترارك و بوکاچۆ دەبن بە پێشەنگ و دامەزرێنەری ئەم گەڕانەوەیە، و کریزولوراس (1355- 1415ز)ی زانای یۆنانی لە ساڵی 1397دا ئەقڵگەرایی، کە لە تایبەتمەندییەکانی گیانی یۆنانیە، لە ئیتالیادا بڵاودەکاتەوە. ئیدی هۆمانیزم دەبێ بەجۆرە یاخی بوونێك لە ریازەتگەری و چلەکێشی سەدەکانی ناڤین. لەم قۆناغ و سەرو بەندەدا باڵاترین نۆڕینی ئەخلاقی ئینکاری هەمیشەیی ویستەکانی کۆمەڵگەو پێداویستییە بەدەنییەکان بووە. مرۆڤ رەشبینانە نۆڕیویەتە ژیان و ژیانی بە کێشمانەکێشێکی ترسناکی نێوان خێرو شەری، زانیوە، و هەموو مەینەتی و بەخت رەشییەکانی جیهانی بەزادەی یەکەمین گوناح"6" زانیوە. پێی وابووە مرۆڤ تەنیا لە دوای مەرگ دەگاتە کەماڵی مرۆڤانی خۆی و دەگاتە باغی بەهەشت، ئەوەشی تەنیا بۆ تاقمێك بە مومکین زانی مرۆڤی سەدەکانی ناڤین کە مەرگی بە تاقە رێگەی هەڵاتن لە دنیای فانی زانیوە، جەختی لەسەر ئامادەکردنی توێشوو بۆ رێگەی بە هەشت کردۆتەوە.
مرۆڤی رینیسانس. ئەم جەختە لەسەر دۆزو مەسەلەێن دی دەکاتەوە. کەشفکردن و دۆزینەوەی سەرزەمینانی نوێ، کەڵکەڵەی نوێ و ئازادی تازەی کۆمەڵایەتی، رامیاری و ئابووری، و ئاسۆێن هزری تازە، دڵبەندییەکی تازە بۆ مرۆڤ و ئەم جیهانە بەرانبەر بە خواو جیهانی ئاخیرەت لەگەڵ خۆدا دێنێ. مرۆڤ وردە وردە بۆی دەردەکەوێ کە ئەم دنیا جوان و خۆشە، واقیعی و خودا دادییەو وەعدو بەڵێنانی دنیای ئاخیرەت چەند بە ئیحتوباریش بێ. ئەوا خۆشی و شادییە

سادەکانی مرۆڤ ئەم دیوی گۆڕ تا رادەیەکی زۆر هەقی رەوای هەوڵ و خەبتینی مرۆڤە. هومانیزم دەکاتە باوەڕ بوونی تەواو بەم هەقە.

<u>کەشفکردنی ئەولەویەتی تاك (لە هۆمانیزمەوە نزیکە، و رەنگە هەر بەشێك بێ لە هۆمانیزم):</u>

لە سەدەکانی ناڤیندا تاکپەروەریو ئەولەویەتی تاك لە بەین چوو بوو. بە گوێرەی پرەنسیپو بنچینەکانی کلێسا، مرۆڤ بوونەوەرێکی گوناحکار بوو و دەبوایە لە خۆ پەرستی پاك ببێتەوە، و بە رێگای عیساو قەدیسانو پیاوچاکاندا بڕواتو تەرکی نەفسی خۆی بکات. فیودالیزم-ش بانگەشەی بۆ هەمان دیدو بۆچوون دەکرد.
مێژووی رینیسانس مێژووی ژیانەوەی هەقی مەوجودیەتی تاکە -لە زانستدا، لە داهێناندا، لە دۆزینەوەدا، لە هونەردا، لە ئەدەبیاتو لە ئایندا. رازو نهێنی رینیسانس لەوەدایە کە هەقی مەوجودیەت بە تاك دەداتو، تاکپەروەری هێزو نێرویەکی فراوانی- لەواری هزری، مادیو هونەریدا- بەرهەم دەهێناو جەختی لەسەر مرۆڤانی مرۆڤ (مرۆڤی جیهانی) دەکردەوە، مرۆڤی زاناو لێهاتوو لە زۆر مەیدانی مرۆڤانی وەکو "دەرباری" کەسایەتییەکی پەند ئامێز بە هەمان ناوەوە لە نووسینی کاستیلیونە، یالیوناردو دافینشی زانا، ئەندازیار، پەیکەرتاشو نیگارکێش.

<u>گیانی پرسیارگەری:</u>

ماف مەوجودیەتی تاكو تاکپەروەری، زێدەباری ئەوەی گوتمان، مرۆڤی هاندا رێچکەو رێبازو پێوەرو پێوانە قەراردادیو تەقلیدیەکان بخەنە بەردەم پرسیارو کۆتو زنجیری دەسەڵات بپچڕن. مرۆڤ جارێکی دیکە جۆرئەتی پەیدا کردەوە کە پرسیار بکاتو هەوڵبدات حەقیقەتو راستی بۆ خۆی کەشف بکات. لەوە دەرچوو کوێرانە تێۆرییە کۆنەکان-تێۆری زانستی، هونەری، ئەخلاقی، یا ئاینی قبووڵ بکات. گەشەی بەو رێچکەو میتۆدانە دا کە لەسەر بناغەی دروستی بێ چەندو چوونی هزری رۆنرا بوون، کە باشترین نموونەی ئەمە رەفتاری گالیلەیە لە کاتی دادگایی کردنیا بە تۆمەتی گەندەڵی باوەڕ. گالیلە لە حوزوری دەکاردینالی"7"دا ناچار چۆك دا دەداو حاشا لە باوەڕەکەی خۆی -کە گۆی زەوی چەقی جێگیری جیهان نییە- دەکات، ئەوجا بەدەم هەستانەوە (ئاماژەیەك بۆ زەوی دەکات)و دەبۆڵێنێ: "لەگەڵ هەموو ئەم قسانەشدا، هەر دەسوڕێتەوە".

<u>پەرچەکردارێن ئاینی:</u>

تێوری میتۆدی تازەی پرسیارگەری، گشتاندنی موتاڵاو کتێب خوێندنەوە (بەتایبەتی خوێندنەوەی کتێبی مقەدەس)، زانستو زانیاری تازە دەربارەی دنیا، هومانیزم، ئاگادار بوون

له زانیاریانی کوفر ئامێزو ناڕەزایی لەگەندەڵی ناو کڵێسا– هەر هەموو ئەمانە کردیانە کارێك کە زۆر کەس سەبارەت بە باوەڕی خۆی بە خواو بە پەسلان بە خۆدا بچنەوە.
خەڵکانێك لە مەسیحیەت، هەندێکیان دەچنە ریزی خوانەناسانەوە، چونکە خودایان موشریکان بە پارێزەری نازو نیعمەت و خۆشییەکانی ژیان دەزانن، هەندێکیش تەنیا لە پرسە ئاینییەکان پشت گویٚ دەخەن، تاقمێکی دیکەش کە هەست دەکەن هەر هەموو پێوەرو پێوانەکان شێواون و پاداشت تەنیا ئەفسانەیەو بەس، بە ئاشکرا ئاوێتەی کەچڕەوی ئەخلاقی دەبن، ئەمانە هیچ شتێك بە خراپ نازانن– نە توندڕەوی سێکسی، نە حەساسیەت، و نە مرۆڤکوژی. گروپێکی دیکە هەوڵ دەدەن (هەوڵی هەندیٚ جار ناکام) کە مەسیحیەت دەگەڵ ڕێبازو ڕێچکە تازەکەدا– لە وارێن هونەری، ئەخلاقی و ئاینیدا– بگونجێنن. تاقمی سێیەم لە بەرانبەر کوفر، لیبرالیزم و جەمسەرە توندڕەوەکانی رینیسانسدا یاخی دەبن و بەگژیدا دەچنەوە. لە لای ئەم تاقمە ڕێبازو رەوتی گەڕانەوە بۆ ویژدان پەیدا دەبیٚ. ئەمانە لە ئیتالیا، ئەسپانیا، و فەرەنسادا کۆمەڵە ریفۆرمێك لە چوارچێوەی کڵێسادا ئەنجام دەدەن. لە ئەڵمانیاو سویسراو هۆڵەندادا بەد رەفتاری ناو کڵێسا لەگەڵ ئەخلاقدزی و شیریك هومانیستەکاندا، دەبنە فاکتەری سەرهەڵدانی ریفۆرمی ئاینی پروتستانی. کڵێسای کاتولیك وەکو دەزگایەکی خوایی نکۆڵی لێدەکریٚ و جەخت لەسەر ویژدانی تاك و تاکپەروەری، پەیوەندی راستەوخۆی مرۆڤ بە خواوە و ئەخلاقیاتی مەسیحی و دەکریٚ.
گیانی رینیسانس لە ئیتالیادا زۆر زوو لە وارو مەیدانە جۆراوجۆرەکاندا خۆی ئاشکرا دەکات. لە مەیدانی زانستدا داڤینشی و گالیلە، لە هونەردا داڤینشی، مایکل"8" ئانجیلو، روفائیل"9"، دلسارتو"10"، کوردجۆ"11"، و تینتورتو"12". لە حوکمڕانی و سیاسەتدا میکاڤیلی، و لە فەلسەفەدا فیچینو"13"، پۆلیتسیانو"14"، ومیراندولا"15"، ئەمانە تەنیا نموونەیەکن لەو کەسانەی کە ئیتالیا بەهیمەتی ئەوان و لەسەر دەستی ئەوان جارێکی دیکە دەبێتەوە بە مەڵبەندی رۆشنبیری و شارستانیەتی جیهان... یەکێك لەو مەیدانانەی کە ئیتالیاییەکان رابەریتی دەکەن ئەدەبیاتە. لیٚ ئەم بابەتە شایستەی باسێکی سەربەخۆیە.

نۆڕینێکی گشتی:

بێگومان لەپاش سەردەمی لاتینی کلاسیك، رینیسانس شکۆدارترین قۆناغ و سەردەمی ئەدەبییە لە ئیتاڵیادا. لەم سەردەمەدا نووسەرانی ئیتالیا لەوارە جۆراوجۆرەکانی ئەدەبدا گەییشتنە لوتکەی گەورەیی و شکۆداری.
بەرجەستەترین پیاوانی ئەدەب لە سەدەی چواردەیەمداو (جگە لە دانتی، کە رەنگە زیاتر سەر بە سەدەکانی ناڤین بیٚ تا سەردەمی رینیسانس) پترارك و بوکاچو بوون، کە هەردووکیان بەلایەنگرانی پڕ جۆش و خرۆشی بەرهەمی کلاسیکی کۆن و هومانیزم دەژمێردران. شیعری

لیریکی پترارك، کورتە چیرۆکە پەخشانیو چیرۆکە شیعرییە درێژەکانی بوکاچوو بوون بە سەر مەشقی شێوازێك لە سەرانسەری ئەوروپادا.

تەقریبەن پاش مردنی بوکاچو، تا ماوەی یەك سەد ساڵ هیچ بەرهەمێکی ئەدەبی مەزن لە ئیتالیادا پەیدا نەبوو. ئەوەبوو لە نیوەی دووەمی سەدەی پانزەیەمدا لورنتسودو مدیچی"16"، کۆمەڵێك زانا، فەیلەسوف، و شاعیری مەزنی لە دەوری خۆی خڕکردەوەو چالاکی ئەدەبی گیانی وەبەر هاتەوەو بوژایەوە. یەکێك لە شاعیرانی ئەم گروپە لویجی پولچییە، کە رۆمانسی شیعری (مورگانتە ماجورە)ی نووسی، پاشان دوو بەیتی دیکە بە هەمان شێوەو فۆرم نووسران، یەکێکیان (ئورلاندوی ئاشق) بوو لەلایەن ماتیوبویاردو، ودووەمیان (ئورلاندوی توڕە) بوو لەلایەن لودوویکوئاریو-ەوە.

یاکوپوساناتنسارو رۆمانسی شوانکارەیی "ئارکادیا"ی نووسی کە کارێکی زۆری کردە سەر ئەدەبیاتی ئەسپانیایی، فەرەنساویو ئینگلیزی.

دیارترین بەرهەمی ئەدەبی سەدەی شانزەیەم بە پەخشانەو لە قاڵبو فۆرمی داستاندایە (مەلحەمە). نیکولای میکاڤیلی، (میر)ی نووسی کە لە مەیدانی زانستێن رامیاریدا بەڵگەنامەیەکی بەنرخە، بالدارە کاستیلیونە کتێبی (دەرباری) نووسی کە وێنەیەکە لەمەڕ ژیانی یوتوپیایی رینیسانس دەگەڵ هونەرە جوانەکاندا، بتونوتوچلینی، ئوتوبیوگرافیە بەناوبانگەکەی نووسی، و تورکواتوتاسو، داستانی رۆمانتیکی (ئورشەلیمی ئازاد)ی نووسی.

شایەنی باسەکە دوو جۆرە پەخشانی دیکەش لە سەردەمی رینیسانس-ی ئیتالیادا هاتە ئاراوە. جۆری یەکەمیان نۆڤیلا- novella، یان چیرۆکی کورتی پەخشانە. بوکاچو دیکامرون (دەوروبەری 1353) نووسینی کورتە چیرۆکی دەست پێکردو، و پاشان چەندین کۆمەڵە چیرۆکی گرینگو کاریگەر هاتەنووسین لەوانە: گێلە (1378- 1380) لە نووسینی جوڤانی فیورنیتنو"17"، چیرۆکەکانی فرانکوساکیتی"18" (1388- 1395). (وردە چیرۆك) 1476 لە نووسینی سالرنیتانوماسوچو، چیرۆکەکانی ماتیوباندولو"19" (1554). (سەد چیرۆك- 1565) لە نووسینی جیرالدی"20" چینتیو، و زۆر چیرۆکێن دیکە.

جۆری دووەمیان شانۆنامە بوو. هەر چەند شانۆنامانی ئیتالیایی سەردەمی رینیسانس لە ئاستی شانۆنامانی ئینگلیستانو ئەسپانیادا نیە، بەڵام تراجیدیا، کۆمیدیاو شانۆنامانی شوانکارەیی لەخۆ گرتووە..

سەرمەشقی تراجیدیایەکان نموونەکانی سنکایە، و بەشێوەیەکی گشتی لاوازن، هەندێ لە کۆمیدیایەکان هاماجو کەشو هەوای بەرهەمەکانی پلاوتوسو ترنس-یان هەیە، بە ناوبانگترین نووسەرانی ئەم بوارەش ئاریوستو و ماکیاڤلی-ن.

شانۆنامەی شوانکارەیی، جۆرێکی تازە بوو کە تاسوو گوارینی نووسیان.. لە ئەنجامدا چوارەمین جۆرە شانۆنامە واتە (کۆمیدیا دل ئارتە) هاتە ئاراوە کە کۆمیدیایەکی نا فەرمییەو ئەکتەران زیاتر خۆڕسکانەو بەشێوەی ئیرتیجالی دیمەنەکان دەخوڵقێنن.

پترارك:

فرانسیس پـترارك (فرانچسكو پتراركا, 1304-1374) ((یەكـەمین مرۆڤـی سـەردەمی تـازە))ی پێگوتراوە.لە ئاراتسو"21", لـە خێزانێكی فلورانسـی نـەفی كراو لـە دایك بـووە. ئـەم خێزانـە لـە سـاڵی 1313 دا بـۆ ئـاڤیینیون"22"- ی باشوری فەرەنسا كـۆچ دەكـات, و لـەویٚ فرانسـیس-ی چكۆلە دەچێتە بـەر خوێنـدنی سـەرەتایی. پـترارك لـە سـاڵی 1319دا دەسـت بـە خوێنـدنی مـاف دەكات, هەوەڵجار لە زانكۆی مون"23" پلیە, و پاشان لـە زانكـۆی بولونیـا"24"(1323-1326) لـە سـاڵی 1326دا بـاوكی دەمریـت، و نـا دروسـتی دەسـتەی ئەمینـدارانی بەڕێوەبـەری موڵكـان، پترارك دووچـاری دەسـتكورتی دەكـەن، و لـە پێنـاوی ژیـان و گوزەرانـدا دامەزرانـدنی ڕێـورەسمی تەقدیسـی كەشیشـان هەڵدەبـژێریٚ. دوای ماوەیـەكی كـەم قـەوماوێك روو دەدا كـە سەرانسـەری ژیانی پترارك دەگۆڕیٚ. لە شەشەمی مانگی چواری 1327دا لە كڵێسای سانتا كلارای ئاڤینیوندا بۆ یەكەمجار چاوی بـە خـات لایورا دەكـەویٚ، و شـەیدای سەروسیمای جوانی ئـەو دەبیٚ. لایـورا تـاوەكو مردنیشـی لـە 1348/4/6داو تـا دە سـاڵ لـەوە دواتـرش، هـەر مایـەی ستایشـی شـاعیر دەبیٚ و دەبیٚ سەرچاوەی بەرزترین سەرۆو ئیلهامی شاعیرانەی ئەو.

پترارك لە ساڵی 1328دا پەیوەندی خۆی دەگـەڵ جاكوموكولونـادا، كـە لـە بۆلونیـا ناسـی بـووی، تـازە دەكاتـەوە. كولونـا-یـەكان لـە ماڵباتـە بـە دەسـەڵات و دەسـت ڕۆیـەكانی روم بـوون، و خـودی جـاكومو كەشیشباشـی كڵێسـای گـەورەی لومبـە"25" بـوو. سـەفەری پـترارك لەگـەڵ جـاكومو بـۆ تولـوز لـە سـاڵی 1330دا، دەبێتـە مایـەی ئاشـنایی وی دەگـەڵ تروبادورەكانـدا، و ئـەم ئاشـنا بوونەش كار دەكاتە سەر شیعری پترارك.

ئەنـدامانی ماڵبـاتی كولونـا پـەنای ئـەم شاعیرە لاوە دەدەن و دەسـەڵاتی خۆیـان بـۆ پشـتیوانی لـە چالاكییە ئەدەبی و هونەرییەكانی وی دەخەنە گەڕ، پترارك بۆ ماوەیەك دەبیٚ بە ئەنـدامی ماڵبـاتی كاردینال جوڤانی كولونا-ی برای جاكومو.

پترارك پاش گەڕان و سەفەرێكی زۆر (بۆ پاریس، هوڵەندا، كولونی، ئاردن، روم، پراگ، و دەریای مـانش)، لـە سـاڵانی 1337- 1353دا لـە ڤوكلـوز"26" دەمێنێتـەوە. لـەم سـاڵانەدا وەكـو زانـا، رەخنـەگر، و شـاعیر موریـدو پـەیڕەوانێكی زۆر پەیـدا دەكـات، و فـەخرو شـانازی فـرە بـە دەسـت دێنیٚ.

لـە هـەموویان گـرنگتر پایـەی مـیری شـاعیرانی"27" روم لـە سـاڵی 1341دا دەبـیٚ پـترارك لـە چـالاكیانی رامیـاری جـۆراو جۆرشـدا بەشـداری دەكـات، و تەنانـەت پشـتیوانی لـە چـالاكییە ناكامەكانی كولادا رینسی"28" (1342- 1348)ی كۆماریخوازیش دەكات. لە ساڵی 1350دا دۆستایەتی پترارك و بوكاچو دەست پێدەكات و تا كۆتایی تەمەنی شاعیر بەردەوام دەبیٚ.

پترارك لە ساڵی 1353دا لە ڤوكلوز بار دەكات و بۆ ئیتالیا دەگەڕێتەوە. لەمە بەدواوە لـە شـارانی جیـاوازدا دەژی: مـیلان 1357- 1362، ڤینیسـیا 1362- 1367، پـادوا 1367- 1369، و

ئاراکوا 1369– 1374. سەرەنجام، لە 1374/7/18دا پترارك لە کتێبخانەکەیدا بە مردوویەتی دەدۆزنەوە، کە سەری بەسەر کتێبێك دا شۆڕ بوو بووەوە.

بەرهەمەکانی پترارك:

ناوبانگی پترارك وەکو دانەر دەگەڕێتەوە بۆ دەفتەرە شیعرییە ئیتالیاییەکانی، واتە بۆ (کتێبی گۆرانیان) ئەم کتێبە نزیکەی بیست یەکی کۆی دانراوو نووسراوەکانی پترارك–ی لە خۆ دەگرێ کە زۆربەی هەرە زۆری بە لاتینییە. پترارك بە خۆیشی بەرهەمە لاتینییەکانی خۆی زۆر پێ پەسند ترە، لە بەرهەمە ئیتالیاییەکانی– کە لە هەندێ وردە ئاماژاندا بە "وردەواڵە"و "گەوجە گەوجی لاوێتی" یان ناو دەبات. ئەمڕۆکە ژمارەیەکی زۆر کەم لە بەرهەمە لاتینییەکانی پترارك دەخوێنرێنەوە، کە ئەوانەش پتر ئوتوبێوگرافیو بەرهەمی مێژوویین.

بەرهەمە لاتینییەکانی پترارك:

((ئەفریقیا)):

لە ساڵی 1337دا دەستی پێکردووەو لە دەوروبەری ساڵی 1347دا تەواوی کردووە، بەیتێکی داستانی (مەلحەمی) درێژە دەربارەی شەڕو قەرقەشەی نێوان رومو کار"29"تاژەی کۆن. قارەمانی ئەم داستانە سکیپیو (سی پیون) ئافریکانوس"30"–ە. ئەم داستانە رەنگدانەوەی دڵبەندی پترارك–ە بە رۆژگاری کۆن، و باوەڕی وی بە ئایندەی روم. پترارك ئەم (بەیتی ئەفریقیا)یە بە شاکاری خۆی دەژمێرێ، بەڵام زۆربەی خوێنەرانی بە بەرهەمێکی ساردو سڕو تاقەتبەری دەزانن.

((نامەکان)):

ئەم بەرهەمە کۆمەڵە نامەیەکی یەجگار زۆرە کە –خودی شاعیر 347 نامەیانی کۆکردۆتەوەو 1365 نامەشیان لەلایەن کۆکەرەوانو ئامادەکارانی دواترەوە کۆ کراونەتەوە– کە وێنەیەکی وردە لەمەڕ پتراركو رۆژگارو سەردەمی وی. زۆربەی ئەم نامانە ئاراستەی گەورە پیاوانو پایەدارانی وەختە –وەکو پاپایان، ئیمپراتۆران، و کەشیشباشیان (اسقف)– رەنگە گرنگترین بەشی ئەم نامانە "نامە بۆ داهاتووان" بێ، کە ئوتوبیوگرافییەکی تەواو نەکراوە، و تەسەوری پترارك– بۆ نەوەکانی ئایندەو داهاتوو –وەکو پترارك کە خۆی ویستوویەتی– نیشان دەدا.

"گریزلدا" (دەوروبەری 1373):

ئەمە وەرگێڕانی چیرۆکی بەناوبانگی گریزلدای بە سەبرە، کە لە کۆمەڵەی دیکامیرۆنی بەرهەمی بوکاچووەوە وەریگێڕاوە... ئەم وەرگێڕانەی پترارك کاری کردۆتە سەر چاسرو ئیلهام بەخشی (چیرۆکی فەرمانبەر) بووە.

بەرهەمە ئیتالیاییەکانی پترارك:

"کتێبی گۆرانیان" لە ماوەی ساڵانی 1327– 1373دا گوتراوە". دەستنووسی ئەم بەرهەمە لە ساڵی 1373دا بۆ پاندولفو مالاتستا–ی لۆردی پسارو دەنێردرێ. بریتییە لە 367 شیعر، 317 غەزەل "سۆناتە"، 29 چامە، نۆ شیعری بەزمی (حەماسی)، حەوت گۆرانی، چوار شیعری لیریکی و، بەیتێك بەناوی "سەرکەوتنەکان"و... ئەم شیعرانە بە ئاشکرا کاریگەریو سێبەری شاعیرانی لاتینی کلاسیك، تروبادورەکان، شاعیرانی ئیتالیایی ئاخرو ئوخری سەدەکانی ناڤینی پێوە دیارە، بە تایبەتی هی دانتیو کاڤالکانتی.
سەرچاوەی هەر هەموو شیعرەکانی (کتێبی گۆرانیان) جگە لە 35 غەزەل و پێنج قەسیدەی، دەگەڕێتەوە بۆ ڤیانی پترارك دەرهەق بەلایورا، ئامادەکارانی سەدەی شانزەیەم ئەم بەرهەمەیان بەسەر دوو بەشدا دابەش کردووە:
بەشی یەکەم کە 266 هۆزانە، لە سەردەمی ژیانی لایورادا گوتراوە، و بەشی دووەم پاش مردنی لایورا گوتراوە. ئەو شیعرانە، کە باسی لایورا دەکەن، ناو ناوە ((کورتە ئەنسکلوپیدیایەکی هەستو سۆز)). ئەم شیعرانە دەچنە ناو ئاقاری سەرانسەری جیهانی هەستو سۆزی بابایەکی ئاشقەوە، لە لوتکەی ژیانو غرووڕەوە تا قوڵایی نا ئومیدییەکانی ئەو ئاشقە. لەم شیعرانەدا تەنیا یەك شت باس ناکرێ: ئەویش ویساڵی بەدە نییە، ئەستەمە کە بتوانرێ کاروانی ئەڤینی پترارك پەیگیری بکرێ –ئەو کاروانەی کە زناكو نیشانەی ئەو باڵابوونە بەردەوامەی هەستە. لە سەرەتاوە سکاڵا و گازاندە و بێتاقەتی ئاشقێکی بێ پەروا دەگاتە گوێ.
پاشان پاکی لایورا ئارامی بە شاعیر دەبەخشێتو دەکەوێتە ستایش و پەسندی وی، ئەوسا پەی بەوە دەبات کە ئەڤینی لایورا، بەرزی کردۆتەوەو هەوڵدەدا کە خۆی بکات شایستەی ئەشقی ئەو، لەو شیعرانەشدا کە پاش مەرگی لایورا گوتراون هەمان ڕێبازو ڕێچکە بەدی دەکرێت، لایورا، وەکو بیاتریچەی دانتی، ڕەمزو ڕێنوێنی ڤیانی خواییە، بەڵام ڤیانی دانتی بۆ بیاتریچە تا سەر هەر ئاسمانیو یوتوبیاییە، بەڵام هەستو سۆزی پترارك (بەتایبەتی لە شیعرەکانی هەوەڵیدا) هەندێ جار بە ئاشکرا بەدەنییە، و وێنەی لایورا زۆر مرۆڤانی ترە لە سیماو کەسایەتی بیاتریچە.
"کتێبی گۆرانیان" بە "بەیتی سەرکەوتنەکان" کۆتایی دێت، کە بریتییە لە کۆی شەش شیعری مەجازی لە قاڵبی ترزاریما"31"دا. لەم بەیتەدا، ئەڤین پەیتا پەیتا بەسەر پتراركدا سەر دەکەوێ، پاکیو بێگەردی لایورا بەسەر ئەڤیندا، مەرگ بەسەر لایوردا، شۆرەت بەسەر مەرگدا، زەمان بەسەر شۆڕەتدا، و ئەبەدییەت بەسەر زەماندا.

سی و پێنج شیعری (کتێبی گۆرانیان) کە پەیوەندییان بەسەر بوری ڤیانی پترارک-ەوە نییە، نێوەڕۆکی جۆراوجۆر لە خۆ دەگرن، هەندێکیان شەخسییە، هەندێکیان خۆماڵی و ناوچەیی، و ژمارەیەکیان ئاینی و مەزەبین، هەڵبەتە سێ شیعری ناو ئەم کۆ شیعرە لە هەر هەموو شیعرەکانی دی بەناوبانگترن کە بریتیین لە: 1- "روحی هەڵبژاردە! کە جووڵە دەخاتە بەر جەستەی مردوو" ئەمە سروودێکی نیشتمانییە روو لە هەندێ رابەرانی بەرجەستەی سیاسییە، کە رەنگە یەکێك لەوانە ئەندامێکی ماڵباتی کولوناکان بێ یا بیوزونەدا گوبییو-ی سیناتۆری رومی بێ. 2- "ئیتالیای من" کە ئەمەشیان سروودێکی نیشتمانییە. 3- "ئەی مریەمی مقەدەس"، کە بەڕای مکولی "رەنگە جوانترین سروودی پاڕانەوەی جیهان" بێ.

<u>**کورتەیەکی ئەو رەخنانەی لە پترارك گیراون:**</u>

جیهان لە دوو رووەوە قەرزاربارى پترارکە: یەکەم پترارك-ی هومانیست، و دووەم، پترارك-ی شاعیر، و ئەستەمە بتوانرێ بگوترێ کە کام قەرزەیان قورسترە.
پترارك نەك هەر بە یەکەمین مرۆڤی سەردەمی تازە ناو دەبرێ، بەڵکو بە یەکەمین هومانیست، یەکەمین سوڵتانی باڵادەستی ئەدەبیاتی سەردەمی تازە، بە پێشەنگی بوژانەوەی رۆشنبیریی "کلاسیك"و بە دامەزرێنەری شارستانیەتی چەرخی تازەش دەژمێردرێ، جدییەتی و هەوڵی وی لە واری هونەردا، خەم خۆری و پەرۆشی و شەیدایی وی بۆ ئەدەبیاتی یۆنانی و لاتینی، و دڵبەندی وی بەزانستەوە کردیانە کارێك کە زۆربەی زانایان بەیەك دەنگ رایبگەیەنن کە پترارك لە هەر مرۆڤێکی دیکە پتر دەوری لە سەرهەڵدان و پەیدا بوونی رینیسانسدا دیتووە.
لێ پترارك لەواری هونەرمەندیشدا هەر نەمرە، گەلێك لە شیعرەکانی "کتێبی گۆرانیان" بوون بە زینەت و زینەتبەخشی دیوانە شیعرییە لیریکییە گەورەکانی جیهان. بێگومان شیعرەکانی پترارك کەم و کوڕی خۆیانیش هەیە. کێش و قافیەیان زۆر دووبارە دەبێتەوە، هەندێ جار بۆنەی وتنی غەزەلێك هێندە سواو پڕ درێژدادرییە لە تۆ وایە شاعیر لە بری ئەوەی ئیلهام لە ئەڤینەوە وەربگرێ، تەنیا شەیداو هەڵوەدای رستەو دەستەواژە بازی وەستایانە بووە. وەکو یەکێك لە رەخنەگرەکان دەڵێت: "شیعرەکانی پترارك لەوپەڕی جوانیدان -یا بەلای کەمەوە جوانن- بەڵام زیاتر لە ئاستی قسەی ئاشق پیشەکانە نەك خودی ئەشق، و زۆرجار وشەبازی و نوکتەبێژییە.
"بە قەولی گابریل هارڤی" هیچ نییە جگە لە تەنزو سوعبەتی رێك و پێك و ناسکی رازاوە".
تۆژەرێکی دیکە دەڵێت: "هەر ئەم ناسکی و رازاوەییەیە کە لەگەڵ هەست و سۆزی واقیعیدا نەبان و ناتەبا دەنوێنێ".
رەخنەگرانی دیکە زیاتر ستایشکاری پترارك بوون، بەو رادەیەی کە کەسێکی وەکو ئورت دەڵێت: "پترارك مرۆڤێکی گەورەیەو شاعیرێکی گەورەیە کە بە باشترین شیعری دەبێ بە هاوسەنگ و هاوتای سوڵتانانی شیعر" و جوزیف ئوسلندەر، کە یەکێکە لە وەرگێڕە هەرە باشەکانی پترارك، بە دڵنیاییەوە دەڵێت : "غەزەلەکانی پترارك دەربارەی ژیان و دەربارەی مەرگی لایورا وێنەیەکی

بیّ هاوتا لە رووی کەماڵو هەمە جۆرییەوە نیشاندەدەن، و بێگومان دەچنە ریزی شیعرە زیندووەکانی مێژووی غەزەلخوانی جیهانەوە".

کاریگەری پترارك:

پترارك، لە هەر هەموو ئەو شاعیرانەی کە بە زمانی ئیتالیایی شیعریان گوتووە، پتر کاری کردووەتە سەر ئەدەبیاتی قۆناغی دوای خۆی. ئەو داهێنەری سۆناتە (غەزەل) نییە بەلام دەیگەیەنێتە لوتکەی کەماڵو لە نێو خەلکیدا بلاوی دەکاتەوە، وەکو بەراورد کراوە تەنیا لە ئەوروپای رۆژئاوادا لە سەدی شانزەیەمدا پتر لە سیّ سەد هەزار غەزەل گوتراوە کە شایەتییەکی زیندووە بۆ کاریگەری ئەو بزاڤەی کە بە پترارك گەرایی ناسراوە. ئەم بزاڤە (لە ئیتالیا، پرتوغال، فەرەنسا، ئەسپانیاو ئینگلیستان)دا بە شێوەی پترارك-ی، دەکەوێتە ستایشی ئەڤینی مەیلەو ئەفلاتونی، خواستنو رەگەزدۆزی بەکاردێنیّ، تاسەو لەزەتی بەدەنی دەرهەق بە خانمانی داوێنپاك یان ناڕازی (ژنانی شوودار) رەفز دەکاتەوە. بوکاچو، رونسار، دوبلیە، چاسر، وایت، سوری، سیدنی، سپنسرو شەکسپیر لەو شاعیرانەن کە بە قوڵی لە ژێر کاریگەری پتراركدا بوون.

بۆکاچۆ

جوڤانی بوکاچۆ (1313- 1375)ی گەورەترین چیرۆکبێژی جیهان، پێدەچیّ لە پاریس هاتبێتە دنیاوە، بۆکاچۆ فەرزەنی حەرامزادەی بازرگانێکی مەیلەو دەوڵەمەندی خەڵکی شارۆچکەی چرتالدۆ-ی نزیکی فلورانسایە، دایکی (بەڕای زۆربەی ژیاننامەنووسان) ژنێکی فەرەنساوییە بە نێوی جان. کاتیّ جوڤانی دەگاتە دوانزە ساڵی، بابی بە مەبەستی فێربوونی کار دەینێرێتە لای کابرایەکی بازرگان لە ناپولی. بۆکاچۆ پاش شەش ساڵ، ئەم کارە ناسازە لەگەڵ زەوقیدا تەرك دەکاتو دەست بە خوێندنی قانون دەکات، کە ئەم کارەشی بەدڵ نابیّ، بەلام شەش ساڵێك درێژە بە خوێندن دەدات، ئەم دوازدە ساڵەی کە لە شاری پر جموجۆڵی (شارووبیر"33")دا بە سەری دەبات، رەنگە خۆشترین ساڵانی عومری بۆکاچو بووبیّ. بۆکاچۆ لە چینی باڵای کۆمەڵگەدا دەگیرسێتەوەو لە ساڵی 1333دا پەیوەندییەکی حەرام لەگەڵ ماریاداکینو-ی کیژی حەرامزادەی خودی شابیردا دەبەستیّ، ماریا (کە بۆکاچۆ فیامیتا، یا شولەی بچووك-ی ناو دەنیّ) وەکو بیاتریچەی دانتیو لایورا-ی پترارك، هاوسەری هەیەو دەبێتە مایەو سەرچاوەی گەلێك لەبەرهەمەکانی بۆکاچۆ. بۆکاچۆ بە خۆی دەیگێڕێتەوە کە پاش یەك ساڵ لە پەیوەندی دڵداری ئەم دووە، ماریا-ی هەوەسباز واز لە بۆکاچۆ دێنیّو حەز لە پیاوێکی دیکە دەکات.
بۆکاچۆ لە ساڵی 1338دا بە هۆی هەندیّ تەنگوچەڵەمەی دارایی بابییەوە، ناچارو بەنە بە دڵی بۆ چرتالدو دەگەڕێتەوە. لەم شارەدا خوو دەداتە ئەدەبیات، و ئەدەبیاتو عەشقی فیامیتا دەبن بە هەوێنی ژیانی لە ناپولیدا. لە ماوەی ئەو دە ساڵەدا کە لە ناپولی دەگوزەریّ، بۆکاچۆ دەبیّ بە

نووسـەرێکی پـڕ بەرهـەم و زۆر زوو نـاوی دەکەوێتـە سـەر زاران و هـەموو کـۆڕو ئەنجوومەنـەکان دەعوەتی دەکەن. ئەکادیمیای فلۆرانسا بە بۆنەی دانی کورسی مامۆستایەتی بە پترارك (کە بۆکاچۆ ساڵی رابردوو ئاشنایەتی دەگەڵ پەیدا کردبوو) لە ساڵی 1351دا دەعوەتی دەکەن – هەڵبەتە پترارك–ش کورسییەکە قەبوڵ ناکات. دۆستایەتی ئەم جووتە شاعیرە تاکو مردنی پترارك (لە ساڵی 1374دا) بەردەوام دەبێ.

بۆکاچۆ لە دوا ساڵەکانی تەمەنیدا گیرۆدەی دەستکورتی و داتەپینی جەستەیی، و نیگەرانی دەربارەی پرسە ئاینیەکان دەبێ. لە ساڵ ی1362دا ئاگادارکردنەوەیەکی قەشەیەکی لەسەرە مەرگا، بوکاچۆ هان دەدا هەموو بەرهەمە نە مەزەبییەکانی بسوتێنێ، لێ پترارك بەنامەیەك لەو کارەی ژێوان دەکاتەوە، بۆکاچۆ لە دوو ساڵی کۆتایی تەمەنیدا بۆ زانکۆی فلورانس دەعوت دەکرێ تا محازەرە دەربارەی دانتی بڵێتەوە، و ئیدی تۆزێ دەبوژێتەوە. بۆکاچۆ لە جرتالدۆ کۆچی دوایی دەکات.

<u>بەرهەمەکانی بۆکاچۆ:</u>

وێڕای ئەم راستییەی کە دانتی و بۆکاچۆ لە رووی تەبع و تەبیعەت و میتۆدو رێبازی هزرییەوە رێك پێچەوانەی یەکتری بوون، بۆکاچۆ هەمیشە دانتی بە مامۆستای خۆی دەزانی، و رێزی پترارك–یشی وەکو دانتی دەگرت، بۆکاچۆ لە ژێر کاریگەری سیسرون، ڤیرجیل، جوڤنال، ئاپۆلیوس، بنوادوسنت، مور، گوئیدو دلاکولونا، و چیرۆك و رۆمانس و فابیلۆکانی سەدەکانی ناڤیندا بووە.

بۆکاچۆ، هەر چەندە بە چیرۆکبێژی ناسراوە، بەڵام زۆر بەستەی شوانکارەیی، غەزەل، رۆمانسێن پەخشان و رۆمانسی شیعری، و یەك بەیتی داستانی، چەند ژیاننامەیەك و بەرهەمێکی تەنز ئامێزیشی نووسیوە. هەندێ لە بەرهەمەکانی بەزمانی ئیتالیایین و هەندێکیان بە زمانی لاتینییە.

<u>پەخشانی ئیتالیایی:</u>

<u>((فیلوکولویا فیلوکوپو)) (1333):</u>

ئەمە یەکەمین بەرهەمی بەرجەستەی بۆکاچۆیە کە بە گوتەی خۆی لەسەر داوای ماریا داکینو نووسیوویەتی. ئەم رۆمانسە (چیرۆکی دڵداری و سەرکێشی) درێژە (حەوت کتێبە) لەسەر بناغەی چیرۆکی شیعری "فلوروبلانشفلور" رۆنراوە کە بەیتێکی سەدەکانی ناڤینە، بۆکاچۆ ئەم چیرۆکە کۆنەی لە فۆرم و قاڵبێکی تازەدا، کە لەگەڵ سەلیقەو زەوقی ناپول–ی سەردەمی رینیسانسدا بگونجێت، داڕشتووەتەوە.

بۆکاچۆ هاتووە کۆمەڵێك کاراکتەری نوێ، رووداوی تازە، و وەسفی تازەی بۆ چیرۆکی نێوبراو زیاد کردووە، کاراکتەرسازی چیرۆکەکە نالۆژیکییەو شێوازەکەی دەستکردو تاقەتبەرەو پڕە لە سنعەتی رەوانبێژی و جوانکاری. ئەم رۆمانسە (چیرۆك) بۆ خوێنەری ئاسایی ناکاتە هیچ، بەڵام

بەلای ئەهلی هونەرەوە، یەکەمین بەرهەمی جددی بۆکاچۆیە کە بە پەخشانێکی سفتو رازاوەو پڕ لە هونەری جوانکاری داڕێژراوە. ئەم چیرۆکە کارێکی کردۆتە سەر چاسر.

((فیامیتا)) 1341:

بۆکاچۆ بەم چیرۆکە لە رۆمانسەوە بەرەو رۆمانی سایکۆلۆژی هەنگاو دەنێ. فیامیتا بە خۆی چیرۆكو سەربوری خۆی دەگێڕێتەوە: پانفیلو–ی ئاشقی فیامیتا، بە ویستی بابی، بە ناچاری دەست لە فیامیتا هەڵدەگرێ.
فیامیتا بێهودە چاوەنۆڕی گەڕانەوەی دەکاتو تەنانەت بیر لە خۆ کوژی دەکاتەوە. مێردەکەی فیامیتا ماوەیەك دەیباتە سەفەرو گەڕان، بەڵام سوودی نابێ، فیامیتا دەگەڕێتەوەو هەر دڵی تەنگە، تا لە سەرەنجامدا دەگاتە قەناعەت کە ئەو تاقە ژنێك نییە کە ئەم جۆرە جەفایە دەکێشێت، و ئەم بیرە سوکنایی دەداتێ.

((چیرۆکی شوانکارەیی ئامیتو)) (1343):

پەخشانە چیرۆکێکی مەجازییە کە بە شیعر رازاوەتەوە، لییا–ی پەری دەریایی، ئاشقە راوچییەکەی خۆی بە دەستەیەك پەرییانی دەریایی دەناسێنێ، و هەر کەسەو بە نۆرە سەربوری ئاشقێنی خۆی دەگێڕێتەوە. هەنگێ دەردەکەوێ کە پەرییان رەمزی پاکداوێنینو مێردو ئاشقانی وان رەمزی نزمین، ئەم بەرهەمە هەوڵێکی ناکامە لەواری لێکدانو تێهەڵکێش کردنی چیرۆکی شوانکارەییو مەجازی، ئەفسانەی کوفر ئامێزو ئەخلاقی مەسیحی کە پێکڤە هەڵناکەن.
بە هەر حاڵ ئامیتو لەلایەنی هونەرییەوە سەرکەوتوو نییە، بەڵام لە رووی مێژووییەوە وەکو یەکەمین رۆمانسی شوانکارەیی نوێ، وەکو هەنگاوێك بەرەو فۆرمو قاڵبی چیرۆکبێژی سەرکەوتووی دکامیرون بایەخی خۆی هەیە. ئەم چیرۆکە کاری کردووەتە سەر سانتسارو و گوارینی.

"دکامیرون" (1348– 1353):

شاکاری بۆکاچۆیە، ئەم کۆی سەد چیرۆکی هاوپەیوەستە لە یەك چوار چێوەدا.

نەخشە:

پێشەکی کتێبەکە باسی ئەوە دەکات کە چۆن حەوت خانمی لاوو سێ پیاوی گەنج لە ترسی تاعونی ساڵی 1348ی فلورەنسا بۆ دەرێی شار هەڵدێن. ئەم دە لاوە لە ماڵە هاوینەی یەکێك

لەوان دەگیرسێنەوەو لەوێندەر بۆ کات بەسەر بردن تا ماوەی دە ڕۆژان حیکایەتان دەگێڕنەوە، بەمجۆرە هەر ڕۆژەی یەکێکیان حیکایەتێك دەگێڕێتەوە. لە ڕۆژی یەکەمدا هیچ بەرنامەیەکیان نابێ، بەڵام هەر چیرۆکێك، چیرۆکێکی دی لێدەبێتەوە، بە جۆرێ کە لە کوتایی هەر نۆرە چیرۆکبێژییەك بۆیان دەردەکەوێ کە چیرۆکەکانیانی ئەو ڕۆژەیان بە دەوری تەوەری یەك ناوەڕۆکدا —لە خەتەر خەلەسین– سوڕاوەتەوە. لەوە بە دواوە لەسەر پێشنیازی ڕێبەری نا فەرمی جماعەتەکە، کۆمەڵێك ناوەڕۆکی تایبەتی بۆ ڕۆژانی داهاتوو هەڵدەبژێرن.

ڕۆژی نۆیەم —کە بەبێ ناوەڕۆك ماوەتەوە– لایەنی ریز پەڕی هەس– نێوەڕۆکە هەڵبـژێردراوەکان بۆ ڕۆژانی داهاتوو بەمجۆرەن: (2) بەختی بەد بەجۆرێکی چاوەنۆرنەکراو باش بوو. (3) چۆن سەبرو دروستی بووە مایەی سەرکەتن (4) و (5) مەسەلەکانی ئەڤین (6) بەرەکەتی رزگاریبەخشی زیرەکی (7) خیانەت, حیلەو گەندەڵی ژنانی مێرددار (8) شەڕی موجامەلە ئامیزی ڕەگەزو (10) تەبیعەت بەرزییەکانی ئەڤین.

سەرچاوەکان:

پلۆت و نەخشەی داهێنەرانە لەچیرۆکەکانی بۆکاچۆدا, ئەگەر داهێنانێك لەگۆڕێ بێ, زۆر کەم و سنورداره. پلۆتان لەسەرچاوەێن هەمە جۆرەوە هەڵدەبـژێرێ – چیرۆکین ڕۆژ هەڵاتی, ئوڤید, ئاپولیوس, فابیلۆ, واریقاتنامان، ڕۆمانسێن سەدەکانی ناڤین، چەندین کۆ حیکایەتێن بەناوبانگی لاتینی سەدەکانی ناڤین وەکو: چیرۆکانی ڕۆمیان"33"، ژیانی باوکانە ئەفسانەێن زێرێن"34"، سەد چیرۆکی کۆن"35" کە بە چیرۆکی بچووك–ش بەناوبانگە، نەقلێن زارەکیو ڕووداوەکانی ڕۆژ. هەر کاتێ ناوەڕۆکێك بشوبهێتە سەر ناوەڕۆکێکی دی، بۆکاچۆ دەیگۆڕێ بۆ ناوەڕۆکێکی نوێ. بۆکاچۆ شەوقو زەوقی خۆی لە چیرۆکەکانیا دەردەبرێ، هەر هەموو دڵبەندییەکانی، شادیو لەزەتە دنیاییەکانی ڕاستگۆیانە لەم چیرۆکانەدا دەگێڕێتەوە.

نێوەڕۆك:

لە کۆ چیرۆکی دکامیرونـدا سیماو بونیادی کۆمەڵگەی مرۆڤانی بە هەموو فرە ڕەنگییەوە لە خوارترین چینی کۆمەڵایەتییەوە تا بەرزترین توێژان وێنە دەگیرێ. خوێنەر لە دەمیکا دەبێ بە هاونشینی جەماوەری بێنەوای کۆمەڵگە، دوای دەمێکی دی هەوای پاکی دنیای سوارچاکیو دلاوەرییو جوامێری هەڵدەمژێ، و دوای تۆزێکی دی بۆ ناو خەڵکی دلسۆزو دروستکار، و ساغڵەمو سەر ڕاست دەگەڕێتەوە. دەوڵەمەندیو هەمە لایەنی کارەکانی بۆکاچۆ وای لە مێژوونووسان کردووە کە ناوی کۆمیدیای مرۆڤانی لەم کۆچیرۆکە بنەن —بەرانبەر بە کۆمیدیای خوایی، دانتی–.

تۆن، شێوازو هاماج:

بۆکاچۆ لە کۆ چیرۆکی دکامیروندا لە دەورونگەرایی بەرهەمەکانی سەرەتای دوور دەکەوێتەوە، و چیتر دەربەستی ئەنجامگیری ئەخلاقی یا شیکاری کاراکتەران نییە، کاراکتەرەکان بە روونی جەوهەرو ماهیەتی خۆیان ئاشکرا دەکەن، و خوێنەر هۆگری هەندێکیان دەبێ، بۆکاچۆ هەر کاتێ کە بە پێویستی بزانێ قارەمانێك یا کاراکتەرێك بە گوێرەی نەخشەو پلۆتی چیرۆکەکەی بخولقێنێ، بە زۆری سیفەتی زاڵی ئەو قارەمانە دەکات بە ناوی تایبەتی قارەمانەکەی، وەکو "نێرەنگ بازی"، "بەغیل"، و "کەودەنی". تۆنی چیرۆکەکانی بۆکاچۆ جۆراوجۆرن- هەندێکیان خەمین، و بەشێکیان شاد، و ژمارەیەکیان پڕ هەراو هەنگامەن.

هیچ چیرۆکێکی ئەوەندە فەیلەسوفانەنییە، بەڵام هەر هەموو چیرۆکەکانی زیرەکانەن. هەندێکیان پڕ سۆزو گوداز دەنوێنن، و زۆریان رەشبینانەن. بۆکاچۆ حەزلە وێنەگرتنو بەرجەستە کردنی رەبەنانو دێرنشینانی هەرزە، مێردانی کەودەن، و ژنانی لاسارە، بەڵام سوود لە وێنەگرتنی سوارچاکانی وەفادارو بوێرو ژنانی سەلارو سەنگینش وەردەگرێ (هەر چەندە لە وێنەگرتنی ژنی سەنگینو پاکرەوشتدا ناکامە).

ئەو رەخنانەی کە لە بۆکاچۆ گیراون زیاتر بە دەوری تەوەری بێ نەزانەکەتی ئەودا سوڕاونەتەوە. گومان لەوەدا نییە کە ژمارەیەك لە چیرۆکەکانی پڕن لە بێ نەزاکەتیو هەرزەیی. هەندێ لە رەخنەگران پێیان وایە کە دەبێ هەمیشە جیاوازی نێوان سەردەمی بۆکاچۆو رۆژگاری ئێمە لەبەرچاو بگیرێ، بەڵام هەندێك لە چیرۆکەکانی بۆکاچۆ، وەکو پترارك-ش لە نامەیەکی سەرزەنشت ئامێزا ئاماژەی بۆ کردووە، تەنانەت بۆ قۆناغو سەردەمی رینیسانس-ش بە بێ شەرمانە دەژمێردرێن. هەندێ لە رەخنەگرانی دی لەو باوەڕەدان کە دکامیرون دنیایەکی خەیاڵی وێنە دەگرێت، لەبەر ئەمە ناکرێ بە گوێری پێوانەو پێوەرانی باو رەخنەیان لێبگیرێ، بە هەر حاڵ رەنگە بتوانرێ ئەوە بگوترێ کە چیرۆکە بێ پەردەکانی بۆکاچۆ بە مەبەستی رەواجدانی بێ نەزاکەتی نەنووسراون، بەڵکو جۆرە حەنەکچیاتیو نوکتەبازییەکی مەبەست بووە.

بۆکاچۆ لە کۆ چیرۆکی دکامیروندا شێوازی خۆی دەدۆزێتەوە. لەم کۆ چیرۆکەدا ئەو ناوەڕۆکانە هەڵدەبژێرێ کە شارەزایی لێیان هەیەو حەزیان لێدەکات. شێوازێکی رەوانو زمانێکی سواری هەیە، پەخشانی بۆکاچۆ نموونەی پەخشانی راستەقینەی کلاسیکە -پەخشانێکە کە دەبێ بە سەرمەشقی پەخشانی رینیسانس دابنرێ.

چیرۆکە بەناوبانگەکانی:

ژمارەیەك لە چیرۆکە زۆر بەناوبانگەکانی کۆ چیرۆکی دکامیرون بریتیین لە: ماستۆی باخەوان، گیلتای ناربوونە (سەرچاوەی شانۆنامەیەکی شەکسپیرە بەناوی ئەو شتە خۆشە کە ئاخری

خۆش بێ)، لیزابتاو گوڵدانی ڕەیحان، قوشی فدریگۆ، ئاشقێك لە پەرستگەدا، و گریزلدای بەسەبر.

کاریگەری:

دکامیرون یەکێکە لەو چوار پێنج کتێبەی کە لە مێژووی ئەدەبیاتدا بە کاریگەرترین کتێبان دەژمێردرێ. ئەم کتێبە نەك هەر سەرمەشقی گەلێك لە نووسەران و کۆکەرەوانی کورتە چیرۆکی ئیتالیایی بووە. بەڵکو کاری لە ناودارانی وەکو هانس ساکتس، لسینگ، لوپەدوگا، چاسر، شەکسپیر، درایدن، کیتس، تنی سن، مولیر، لافونتین، دو موسە، و لانگفلو-ش کردووە.

((کورباچۆ)) (1354):

هەجوویەکی تیژە، هەم دژی ئەو بێوەژنەی کە داواکانی بۆکاچۆی ڕەتکردۆتەوەو هەم دژی هەموو تیرەی ژنان. ئەم بەرهەمە زۆر جێگەی ئیحتوباری نووسەر نییە، بەڵام بایەخی لەوە دایە کە سەرەتای قۆناغێکی تازەی ژیانی بۆکاچۆ نیشان دەدا-یانی قۆناغی تەرك کردنی دنیاو لەزەتەکانی دنیا.

"ژیانی دانتی" (1357- 1362):

ئەم بەرهەمە کە بە یەکەمین ژیاننامەی هونەرمەندێك دەژمێردرێ، لەم ڕووەوە زۆر بایەخدارە کە هەندێ گێڕانەوەی زارەکی کۆنی لەمەڕ ژیانی نووسەری کۆمیدیای خوایی تۆمار کردووەو پاراستووە.

شیعرە ئیتالییەکانی بۆکاچۆ:
"تزیدە" (دەوروبەری 1341):

بەیتێکی داستانی درێژە (بریتییە لە 12 کتێب) لە قاڵبی بەندی هەشت بەیتیدا (ئوتاڤاریما"36")، هۆمەر، ڤیرجیل، ئەستایتوس، و لە گینە ڕۆمانسێکی ڕۆژهەڵاتی یا یۆنانی ونبوو سەرچاوەی ئەم داستانەن (مەلحەمە). بۆکاچۆ لێدەبڕێ ڕاپۆرتێك لەمەر سەرکەوتنەکانی قارەمانانی یۆنانی کۆن ئامادە بکات، بەڵام شارەزای مەیدانی شەڕ نییە، و دەنگی تەپڵی سەرکەوتن نا ناسێت. بەشی سەرەکی ئەم بەیتە سەرو سەختی لەگەڵ ئەڤیندایە: دوو هاوڕێ، پالمونەو ئارچیتا ئاشقی ئیمیلیا دەبن، کە لەسەر دلبەر بە شەڕ دێن، ئارچیتا سەر دەکەوێ، بەڵام لە ئەسپ دەگلێ و دەمرێ، و پالمونە لەگەڵ ئیمیلیادا زەماوەند دەکات.

ئەم بەیتە لە باری شیعرییەوە سەرکەوتوو نییە، وێڕای ئەوەش بەسەرچاوەو ئیلهامبەخشی چەند بەرهەمێکی بەهادار دەژمێردرێ، وەکو (چیرۆکی سوارچاکی پالایمون‌و ئارسایت-ی) چاسر، (دوو نەجیمزادەی خزم) لە نووسینی شەکسپیرو فلچر، و (پالایمون‌و ئارسایت) لە نووسینی درایدن.

"فیلوستراتو" (1344):

چیرۆکێکی شیعری درێژە (نۆ بەشە لە 5704 بەیتدا) کە لە فۆرم‌و قاڵبی ئوتاڤاریمادا داڕێژراوە. بۆکاچۆ بۆ هۆنینەوەی ئەم بەیتە سوودی لەم سەرچاوانە وەرگرتووە: ئەم راپۆرانەی لە واریقاتنامەکانی دیکتوس کرتی"37"و دارس فریگیە"38"دا دەربارەی چیرۆك و ئەفسانەی تەروادە تۆمار کراون، (رۆمانسی تەروادە) لە نووسینی بنوادوسنت مور، (مێژووی تەروادە) لە نووسینی گوئیدو دلاکولونا. فیلوستراتۆ سەربوری بەناوبانگی ترویلوس‌و کرسیدا دەگێڕێتەوە، کە پاشان بە دەستکارییەوە لەلایەن چاسر، شەکسپیر، و درایدن-ەوە دووبارە داڕێژراوەتەوە. لە دەقەکەی بۆکاچۆدا، ترویلو، بە کۆمەکی پاندورا، خوازبێنی کرسیدا دەکات، بەڵام ئەو پاشان بۆ ئوردوگای یۆنانییەکان هەڵدێ‌و حەز لە دیومید دەکات. ترویلو لە شەڕدا دیومید دەکوژێ، بەڵام بە خۆیشی بە دەستی ئاخیلوس دەکوژرێ، ئەم بەیتە رەنگدانەوەیەکی ئاشکرای پەیوەندی خودی بۆکاچۆیە لەگەڵ ماریاداکینودا، و شیکردنەوەیەکی سایکۆلۆژی بەرزو کۆمەڵێك شیعری پڕ جۆش‌و خرۆشی لە خۆگرتووە.

"خەونی ئاشقانە" (1344):

بەیتێکی مەجازییە (لە پەنجا بەش پێکهاتووە) لەسەر بنەمای خەون رۆنراوەو لە قاڵبی "ترزاریما"دا داڕێژراوە. ژنێکی جوان (بەناوی پاکڕەوشت) بۆکاچۆ بۆ قەڵایەك رێنوێنی دەکات کە دوو دەروازەی هەیە، دەروازەیەکی تەنگ کە رووەو بەها مەعنەوی‌و میتافیزیکییەکاندا دەکرێتەوە، و دەروازەیەکی دی کە بەسەر دنیادا دەکرێتەوە. شاعیر بە تەبیعەت دەروزازی دووەم هەڵدەبژێرێ، پاش گەشتێك بە جیهانی سەروەت‌و سامان، و شۆرەت و ئەڤیندا (کە بۆکاچۆ لەوێندەر فیامیت دەبینێ‌و دەیەوێ ماچی بکات)، دەگەڕێنرێتەوە بۆ دەروازە تەنگەکەو، بەیتەکە کۆتایی دێت. ئەم بەیتە مەجازێکە سەبارەت بە ئەشقی دنیایی -تەنیا ئەشقێك کە بۆکاچۆ دەرکی دەکات- و بەڵگەی ئەمەیە کە زانست و ئەشقی سروشتی دەبێتە مایەی شادمانی‌و کامەرانی هەمیشەیی، پتر لە پازدە بەشی ئەم بەیتە لە راستیدا وەرگێرانێکی ئازادی هەندێ بەشی (میتامورفوس)ەکەی ئوڤید-ە. ئەمە جگە لەوەی کە ئەم بەرهەمە لە رووی قاڵب‌و وەزنەوە قەرزارباری دانتییە -کە ئەم وەزن‌و قاڵبە بۆ ناوەڕۆکی کتێبەکەی بۆکاچۆ گونجاو نییە.

بۆکاچۆ هەوڵدەدا هزری نوێی رینیسانس لە قاڵبی کۆنی مەجاز–ی سەدەکانی ناڤیندا پیشان بداتو. بە هەر حاڵ، ئەم بەیتە، بە هەموو کەمو کوڕییەکانییەوە، بەیتێکی گەرمو گوڕو پڕ لە ئەفراندنو داهێنانە.

"چامەی شوانکارەیی فیزولە" (1341):

بەیتێکی شوانکارەییە لە قاڵبی "ئوتاڤاریما"دا (بەندی هەشت بەیتی) هۆنراوەتەوە. مینزولا–ی پەری جوان، و ئەفریکو–ی ئاشقی وی، کە بە ناپاکی ئالودەو لەوتاون وەکو سزا دەبن بەروبار، ئەم بەیتە چیرۆکی پرونلو–ی دامەزرێنەری ڤیەزولە"39"، و مناڵەکانی دەگێڕێتەوە، بەڵام بۆکاچۆ زیاتر بایەخی بەسەر بوری مینزولاو ئەفریکۆ داوەو نزیکەی لە سەدی هەشتاو پێنجی بەیتەکەی دەگرێتەوە. لەوە دەچێ ئەم بەیتە کاریگەری بەسەر بربویاردو، ئاریوستو، تاسۆ، و سپنسەرەوە هەبووە.

بەرهەمە لاتینییەکانی بۆکاچۆ:

"دەربارەیماڵباتی خودایانی بت پەرستان (1351– 1360):

ئەنسکلۆپیدیایەکی مێژووی ئەفسانانە لە پازدە بەرگدا کە لە بەرهەمەکانی ئوڤیدەوە هەڵێنجراوەو وەرگیراوە.
ئەم بەرهەمە لە باری بەرەڤانی لە شیعرو شاعیری–یەوە نەمرە.

"دەربارەی کەوتنی پیاوانی ناودار" (1356– 1364):

بۆکاچۆ، لەم کتێبەدا وێنەی کۆمەڵێك کەسایەتی بەرجەستە، لە حەزرەتی ئادەمەوە بیگرە تا دەگاتە هاوعەسرانی خۆی، دەگرێتو بەسەرهاتی پڕ لە کارەساتیان دەگێڕێتەوە. مەبەستی بۆکاچۆ نیشاندانی نا پایەداریو بێهودەیی عەزەمەتو گەورەیی مرۆڤانییە. ئەم بەرهەمە بە سەرچاوەی سەرەکی "چیرۆکی رەبەن"ی چاسر دەژمێردرێ، و ئەمە جگە لەوەی کە سێبەری بەسەر (کەوتنی شازادەکان)ی لیدگیت"40"، و کۆ چیرۆکی (ئاوێنەیەك بۆ دادپرس)ی فیررز"41"، و بالدوین"42"ەوە دیارە.

"دەربارەی ژنانی ناودار" (1356):

ئەم کتێبە سکێچی سەدو چوار ژنی ناودار، لە حەواوە بیگرە تا دەگاتە جوڤانای مەلیکەی ناپول، لەخۆ دەگرێ. لە بن دێڕی ژیاننامەکاندا ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە ژنان بوونەوەرانی

سست و لاواز و دەبێ باڵادەستی پیاویان پێ قەبوڵ بێ، ئەم کتێبە ئیلهامبەخشی چاسر بووە لە نووسینی "ئەفسانەی ژنانی باش"دا.

<u>کورتەیەکی ئەو رەخنانەی لێی گیراون:</u>

رازی بایەخی بۆکاچۆ، وەکو پترارك، لە پێشڤەبرنی ئارمانجەکانی رینیسانس و لە گەورەیی بەرهەمەکانیدا پەنهانە. بۆکاچۆ، لە رای رینیسانسدا دەکەوێتە شان بە شانی پترارك و لەواری بڵاوکردنەوەی ئەدەبیاتی یۆنانی و لاتینیدا هەنگاوی گەورە دەنێ. بۆکاچۆ یەکەمین مرۆڤی عەسری تازەیە لە ئەوروپای رۆژئاوادا کە دەکەوێتە فێرکردنی یۆنانی، و قەناعەت بە زانکۆی فلۆرانس دەکات کە کورسی فێرکردنی زمانی یۆنانی بەڕێوەبەرێ، بۆکاچۆ، هەرگیز لەواری شاعیریدا گەورەیی بە دەست نایەنێ، بەڵام ئوتاڤاریما (بەندێن هەشت بەیتی) دەگەیەنێتە لوتکە، کارێکی زۆر گەورە دەکاتە سەر شاعیرانی دواتر.
بۆکاچۆ لە مەیدانی پەخشاننوسیدا وەکو مامۆستا بلیمەتی خۆی دەنوێنێ. هەر چەندە شێوازی پەخشانی سەرەتاکانی تاقەتبەر، دەستکردو تەژی سنعەتی جوانکارییە، بەڵام دکامیرون-ەکەی رێزمانی ئیتالیایی دەچەسپێنێ و هاوئاهەنگی بە پەخشانی ئیتالیایی دەبەخشێت و دەورێکی بەهادار لە چەسپاندنی زمانی فلورانسیدا وەکو زمانی یەکگرتووی ئەدەبی ئیتالیا، دەگێڕێت. لێرەدا کورتبڕی دەگەڵ رەوانی و ئاڵۆزیدا ئاوێتە دەکات و شێوازێکی رازاوە بە هونەرێن جوانکاری، وەزندارو سواری ئەوتۆ بە دەست دێنێ کە هەندێ جار لە زمانی دیالۆگەوە نزیکە. بۆکاچۆ هەر چەند لە شکۆی ئەخلاقی دوورەو حەماسەتێکی ئەوتۆی ئاینی و رەگ و ریشەیەکی قوڵی فەلسەفی نییە، بەڵام بە قوڵی دڵبەندی هونەری جددییە. بە هەر حاڵ دکامیرون، کە شاکاری بۆکاچۆیە، بەرهەمێکی تەڕو بڕو زیندووەو لە دەوڵەمەندی و فرە رەهەندیدا، هاوسەنگ و هاوتای بەرهەمەکانی دانتی و شەکسپیرە.

داستانی رۆمانتێك

بابەتی سییانی رۆمانسەکانی سەدەکانی ناڤین (حیکایەتی بریتانیایی، فەرەنساوی، و رومی) لە ئیتالیادا، بە تایبەتی لە لومباردی و توسکاندا لە نێو جەماوەری خەڵکدا رەواجێکی زۆر پەیدا دەکات. شایەرانی گەڕۆك کە لە گەڵ زیارەتکەران و سەربازانی شەرسی سەلیبیدا بۆ وڵاتی فەلەستین (خاکی پیرۆز- Holy Land) دەچن، رەواج بەحیکایەتی قارەمانانی کۆن، دلاوەران و سوارچاکانی ئارتورشا، و بت پەرستان دەدەن. لە سەدەی پانزەیەمدا ئەم حیکایەتانە، ئاوێتەی چیرۆکەکانی کتێبی مقەدەس و سەربورێن مێژوویی و ئەفسانەیی دەکران و دەبوون بە سەرچاوەی شانۆنامەکانی ئەو شایەرانەو لە مەیدانانی شاردا بۆ خەڵکیان دەنواندو دەگێڕایەوەو بە گۆرانی و ئاوازەوە دەیانگوت، و زۆر جاریش بۆ ئەنجامدانی بەرنامانی شانۆیی بۆ کۆڕو

ئەنجومەنانی کۆمەڵایەتی تایبەتی دەعوەت دەکران. هەندێ لە بابەتە هەرە باوو پەسندەکانی چیرۆکێن شارلمانی بریتیین لە (کارلو)، رولان (ئورلاندو) ئولیڤەر"43" (ئولیویر، و گانلون"44"، گانو). کەسایەتی شارلمانی لە زەمانی سروودی رولان (1100) بەدواوە ئاسیوێکی فرە دەبینێ، شایەرانی گەڕۆك لە شێوەی پاشایەکی پیری بێ دەسەڵاتدا بەرجەستەی دەکەن کە زۆر زوو باوەڕ بە بانگەشەی شەڕانیەتی پەیڕەوانی خۆی دەکات –تەنانەت ئەو بانگەشانەش کە پەیوەستن بە رولانەوە– کە خانەوادەکەی (کلرمون) لەگەڵ خانەوادەی گانلوندا لە دژمنایەتی بەردەوام دایە.
جا ئەم نەقڵو حیکایەتە رۆمانتیکیانە میراتی پولچی، بریاردو، و ئاریوستو بووە، ئەوانەی کە یەکەم کەس بوون لە ئیتالیادا لەم هەواڵو نەقڵانەوە دەکەونە داهێنانی ئەدەبیاتی واقیعی.

لوئیجی پولچی (1432– 1484):

حەنەکچیو شۆخیبازی کۆڕو مەجلیسی لورنتسویشکۆمەندە. زانیارییەکی کەم دەربارەی ژیانی وی لە دەستدایە. وەکو دیارە رۆژێ لە رۆژان خانەوادەیەکی دەوڵەمەندی هەبووە، بەڵام پولچی خۆی زۆربەی کات هەر قەرزارو گرفتار بووە. تاقە بەیتی گەورەی خۆی، واتە "مورگانتە ماجورە"ی (مۆرگانتەی ئەعزەم) لەسەر داوای دایکی لورنتسو نووسیوە.

"مورگانتە ماجورە"

(ئەم بەیتە گەورەیە لە 23 بەش پێکهاتووە، لە نێوان ساڵانی 1460– 1470دا دانراوە، لە ساڵی 1482دا پێنج بەشی دیکەی بۆ زێدە دەکرێ ساڵی دواتر بەیتەکە بە تەواوەتی بڵاودەکرێتەوە).
ئەم بەرهەمە لە قاڵبی "ئوتاڤاریما"دا (بەندی هەشت بەیتی) هونراوەتەوە. پوختەی چیرۆکەکە بەمجۆرەیە: ئورلاندو کە بە خۆی تاراوگەی هەڵبژاردووە رووبەڕووی سێ بت پەرست دەبێتەوە، دووانیان دەکوژێت، وداوا لە نەفەری سێیەمی، مورگانتە دەکات کە بچێتە سەر ئاینی ئەو، ئەویش دەبێ بە غولامی گوێڕایەڵو وەفاداری. مورگانتە کۆمەڵێك سەرکەوتنی گەورە بە دەستدێنێ، لەوانە: دەبێ بە سەرۆکی کەشتییەکی بازرگانی، نەهەنگێك دەکوژێ، بەتاقی تەنێ گەلە بەرازێکی کێوی راو دەنێ، لە ئەنجامدا قرژاڵێك پەنجەی پێی مورگانتە دەگەزێو دەیکوژێ، دۆستەکەی وی، واتە مارگوتە، پاڵەوانێکی شەمولەیە، بوونەوەرێکی عەنتیکەیە کە لەزەت لە خواردنو گێڕانەوەی تاوانەکانی خۆی دەبینێ، ئەمە لە نەوەی ئەدەبی سوسیا–ی پلاوتوسو نیای پانورژ رابلیەیە. ئەم بونەوەرە بە دیتنی وەزعو حاڵی سەیری مەیمونێك لە پێکەنینا نیوە مەرگ دەبێ، ئورلاندو، بە کۆمەکی دۆستە شەیتان سیفەتەکەی خۆی، واتە ئەستارۆت، کە ئەسپێکی باڵداری بۆ پەیدا دەکاتو ئامۆژگارییەکانی ئەفلاتوونی بۆ دەگێڕێتەوە، جارێکی دی بۆ پاریس دەگەڕێتەوە. دوا پێنج بەشی بەیتەکە جدی ترەو باسی شکستی ئورلاندۆ لە رونسوفو تۆڵەکردنەوەی کارلو لە گانون دەکات.

"مورگانته ماجوره" له سێ لقی سەرەکی پێکدێ: 1- چیرۆکی سەرەکی مورگانته که زیاتر له چیرۆکێکی شیعری ئیتالیایی ئاخرو ئۆخری سەدەی چواردەیەمەوە وەرگیراوە. 2- چیرۆکی رونسوف"47" که له بنچینەدا له چیرۆکێکی ئەسپانیاییەوە وەرگیراوە. 3- قسە تەنزئامێزو شۆخبازییەکانی خودی پولچیو دوو پاشکۆی گەورەی وی دەربارەی مارگوتەو ئەستاروت.

ئەم بەیتە لەبەر سێ هۆ مایەی سەرنجە: یەکەم کارێکی سەرگەرمکەرە بە تایبەتی لە رووی تەنزو حەنەکچیاتییەوە. دووەم زەوق و سەلیقەو داب و نەریتی خەڵکی فلورانسای رۆژگاری لورنتسو مدیچی بە باشی دەنوێنێ. و سێیەم کاریگەری گەورەی خودی بەیتەکە رەنگە چیرۆکە لاوەکییەکانی مارگوتە ئیلهامبەخشی چیرۆکنووسانی پیکارسك بووبێ، ئاریوستو، رابلیە، سیرڤانتس، سپنسر هەموو لە ژێر کاریگەری ئەم چیرۆکەدا بوونە. و بایرۆن. بایرۆن بەشێکی مورگانتەی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی ئینگلیزی و ئەم بەیتەی کردووە بە نموونەو سەر مەشقی خۆی لە "بیوو دۆن جوان"ەکەیدا.

ماتیۆماریا بویاردۆ (1434- 1494):

کۆنتی سکاندیانۆ، حاکمی ریجو و مودینا، و "هۆمەری سەردەمی سوارچاکی"یە. لە دەف ماڵباتی ئەستەی دۆکی فرارا، پایەیەکی گرنگ بە دەست دێنێ. لە ساڵی 1469دا حەز لە ئانتونیا کاپرارا دەکات، و کۆمەڵە غەزەلیات و بەیتی ئورلاندۆی ئاشق بە ئیلهامی ئەوەوە دەنووسێت. و دروشمی (ئەشق سەرکەوتووە) هەڵدەگرێ -ئەو دروشمەی کە لە سەر کێلی راهیبەی "سەرۆکی دێر"ی چاسر-ش هەڵدەکەندرێ.

ئەڤینی دڵخوازی بویاردۆ (و رەنگە دڵخوازی راهیبەی سەرۆکی دێر) ئەڤینێکی رۆمانتیکییە نەك روحانی. بە هەر حاڵ تاقە بەرهەمی زندووی بویادرۆ بەیتی رۆمانتیکی (ئورلاندۆی عاشق)ە.

((ئورلاندۆ-ی ئاشق)):

بەیتێکە لە قاڵبی بەندێن هەشت بەیتیدا، بۆیاردۆ لە ساڵی 1484دا دوو کتێبی (60 بەشی) بڵاودەکاتەوەو تەنیا نۆ بەش و چەند بەندێك لە کتێبی سێیەم تەواو دەکات و بەسەریا دەمرێت.. هیچ قەواڵەو بەڵگەنامەیەك لە بەر دەستدا نییە کە گەواهی ئەوە بدات بۆیاردۆ ئاگای لە مورگانتەی پولچی بووە، و بەیتەکەی بۆیاردۆ لە رووی تۆن، شێواز، و ناوەڕۆکەوە هیچ لێکچوونێکی لەگەڵ بەیتەکەی پۆلچیدا نییە، لە ئورلاندۆ-ی ئاشقدا کەسایەتیەکەی بەیتەکە قارەمانێکی شەیدای ئەشقە، کە لەبەر خاتری ئانجلیکا-ی دۆتشا-ی دڵڕەق و بێدینی چینی، دەست لە هەموو شتێك، تەنانەت لە بەرەڤانی لە شاو وڵاتەکەشی هەڵدەگرێ، بۆیاردۆ هەقی تەواوی دەداتێ و ئەشق لە هەموو شتێك بە گەورەتر دەزانێ. بەڵام تەنیا ئورلاندۆ گیرۆدەی ئەفسونی ئانجلیکا نابێ، تەقریبەن هەموو دەربارەی فەرەنسا، کە یەکێك لەوانە رینالدۆ-ی

پسمامی ئورلاندۆیە، شەیدای ئەڤینی ئەو دەبن. ئورلاندۆو رینالدۆ هەردووکیان کەمەندکێشی ئەڤینی کیژێ دەبن–و لەم پێناوەدا تەنانەت دەچن بۆ وڵاتی چین‌و دەگەڕێنەوە. لە رێگەدا جووتە سوارچاکی ئاشق لەگەڵ ژنان‌و پیاوانی جەنگی، سیحربازان، و دێوو درنجانی زۆرو زەبەندەدا گیرۆدەی شەڕ دەبن.
ئەم رووداوە پڕە لە واریقاتی جادوو ئامێزو ئامێرو کەرەستەی ئەفسوناوی –کانیاو، موستیلە، شمشێر، و زۆر شتی دیکە. ئەم بەیتە لە پاریسدا، کە کارلو دەکەوێتە ئابلۆقەی ساراسنەکان (عەرەبەکان)ەوە، کۆتایی دێت.
هەر چەندە زمانی ناوچەیی بویاردۆ درشت‌و زبرە، بەڵام شیعرەکانی لایەنی ئیجابی زۆریان هەیە. هێڵی چەند سەرەی پلۆتی بە پێچ‌و پەناو ئاڵۆزی چیرۆکەکە هوشیارانە دەهێنرێنەوە سەر یەك‌و پێکڤە گرێ دەدرێنەوە. کاراکتەرسازی بە جوانی ئەنجام دراوە، ئەگەرچی هەندێ جار موبالەغە ئامێز دەنوێنێ.
ئورلاندۆ–ی ئاشق لە رۆژگارێکدا یەجگار بەناوبانگ دەبێ، بەڵام گۆڕانی زەمانەو لاوازی زمانی بەیتەکە، دەکەنە کارێك کە لە سەدەی شانزەیەمدا تەواو بکەوێتە بۆتەی فەرامۆشییەوە. فرانچسکو "48"برنی لە ساڵی 1541دا شێوەو شێوازی ئەم بەیتە مشت‌وماڵی دەداتەوەو تۆن‌و ئاوازەکەی بە تەواوی دەگۆڕێت.
وادیارە بۆیاردۆ کاریگەری بەسەر ئاریۆستۆو سپنسەرەوە هەبووە .

<u>لودۆڤیکو ئاریوستو (1474– 1533):</u>

بە گەورەترین هەڵبەستەوانی داستانی رۆمانتیك دەژمێردرێ، لە ریجو–ی نزیکی فلۆرانس چاو بە دنیا هەڵدێنێ. لە ساڵی 1500دا بابی دەمرێ‌و بە ناچاری ئەرکی خێزانێکی گەورە لە ئەستۆ دەگرێت. هەوەڵجار دەبێ بە وابەستەی کاردینال ئیپولیتۆو پاشان لە فرارادا دەچێتە لای دۆك ئالفونسۆ– کە هەردووکیان لە بنەماڵەی ئەستەو پەنادەرانی تا رادەیەك رژدو رەزیلن.
ئالفونسۆ لە ساڵی 1522دا ئاریوستۆ بۆ حوکمڕانی گارفانیانا دەنێرێ، کە گوندێکی دوورە دەست دەبێ‌و هەمیشە لەبەر رەحمەتی هێرش‌و پەلاماری چەتەو رێگراندا دەبێ. ئاریۆستۆ پاش سێ ساڵان بۆ فرارا دەگەڕێتەوەو خانوویەك دەکڕێ‌و پاشماوەی عەمری تیای دادەنیشێ.
ئاریۆستۆ شیعرە لیریکی‌و لاواندنەوەکانی بەزمانی لاتینی‌و شیعرە شوانکارەیی، غەزەل، تەنزو شانۆنامەکانی بە زمانی ئیتالیایی دەڵێت. بەناوبانگترین شانۆنامەی ئاریوستۆ (جێ نیشنان)ی ناوە کە گاسکوین شانۆییەکی بەناوی (خەیالات)ەوە لێ ئامادەکات. پێدەچێ ئەم شانۆنامەیەی ئاریۆستۆ ئیلهامبەخشی شانۆنامەی (رامکردنی ژنی سەرکێش)ی شەکسپیر بووبێ. بە هەر حاڵ ناو و شۆرەتی ئاریۆستۆ بە (ئورلاندۆی تووڕە)وەیە.

<u>"ئورلاندۆ–ی تووڕە":</u>

درێژەی "ئورلاندۆری ئاشقی" ئاریوستۆیە. چل بەشی ئەم بەیتە لە ساڵی 1516 بڵاودەبێتەوە دەقە بژارکراوەکەشی (کە چل‌و شەش بەشە) لە ساڵی 1532دا بڵاودەبێتەوە. ئاریۆستۆ جگە لە بویاردۆ لە ڤیرجیل، ئوڤید، ستایتوس، بۆکاچۆ، پولچی، و رۆمانسەکانی سەدەکانی ناڤین-ش ئیلهامی وەرگرتووە.

<u>نێوەڕۆك:</u>

لە بەیتی ئورلاندۆی توڕەدا سەدان رووداوو و چیرۆکی ژێراوژێر هەن کە بە داوی کەم‌و زۆر سست بەسێ نێوەڕۆکی سەرەکی بەیتەکەوە گرێ دەدرێن (1) یەکەمین نێوەڕۆك (تیمە)و چیرۆك بریتییە لە گەمارۆدانی پاریس لەلایەن سارانسەکانەوە بە فەرماندەیی ئارگامانت-ی پاشای ئەفریقیا، کە هاوپەیمانانی سەرەکی وی مارسیلیوی شای ئەسپانیا، جەنگاوەرانی رادومونت-ی حاکمی جەزایرو روجرو-ی پاشای ساراسنەکانن. (2) نێوەڕۆکی دووەم، شێت بوونی ئۆرلاندۆیە. ئانجلیکا لە نێو فەرەنساییەکان هەڵدێ‌و خۆی دەگەیەنێتە دەرێی شوراکانی شار. لەوێندەر تووشی مدرورۆ-ی لاوی موسوڵمانی زامدار دەبێ، دەکەوێتە پەرستاری‌و تیمارکردنی زامەکانی و لاوەکە چاك دەبێتەوە. ئانجلیکا حەزی لێدەکات‌و شووی پێدەکات. ئورلاندو کە بەمە دەزانێ لە توڕەیی‌و بەغیلیدا تێك دەچێت. بەرووت‌و قووتی دەکەوێتە ناو شارو گوندان‌و بەگژ مرۆڤ‌و گیاندارانداا دەچێت. (3) نێوەڕۆك‌و حیکایەتی سێیەم سەربهوردی ئەشقی روجرۆو برادامانت-ە. روجرو دەبێ بە مەسیحی‌و گیرۆدەی داوی ئەشقی برادامانت-ی خوشکی سوارچاکی فەرەنساوی رینالدۆ دەبێ. ئەم چیرۆك و نێوەڕۆکە بایەخێکی یەجگار زۆری هەیە -بە تایبەتی بۆ ئاریۆستۆ- چونکە روجرۆ و برادامانت بە نەوەی ماڵباتی‌و خانەدانی گەورەی ئەستە دەزانێ‌و شاعیر تا رادەیەکی زۆ لەبەر خاتری ئەوان ئەم بەیتەی خۆی دەهۆنێتەوە. ئەم سێ زنجیرە نێوەڕۆك‌و حیکایەتە لە کۆتایی بەیتەکەدا یەکدی دەگرنەوە. ئورلاندۆ ئەقڵ‌و ئاوەزی خۆی بە دەست دێنێتەوە -ئەشق‌و ئەڤینی ئانجلیکا لە بیر دەباتەوە- ئاستولفۆ-ی دلاوەرو سوارچاکی بریتانیایی سەفەرێك بۆ مانگ دەکات، لەوێندەر ئەقڵ‌و هۆشی ئورلاندۆ دەدۆزێتەوەو ئەوسا بۆ سەر زەوی دەگەرێتەوەو هۆشە دۆزراوەکە بە کەپووی ئورلاندۆدا دەکات. ئورلاندۆ، ئاراگامانت دەکوژێت، ئابلۆقەکە دەشکێنێ، و روجرۆ و برادامانت زەماوەند دەکەن.

<u>کورتەیەکی رەخنەکان:</u>

بەیتەکەی ئاریۆستۆ نە لاسایی کردنەوەیەکی تەنزئامێزی سوارچاکییە (بەو جۆرەی کە لە مورگاننتەی پوچی داهاتووە) نە لە رووی هاوسۆزییەوە دەکەوێتە بە ئایدیالی کردنی (وەکو بویاردۆ لە ئورلاندۆی ئاشقدا ئەمەی کردووە).

ئاریوستۆ، وەکو سیموندز دەڵێت: "دەکەوێتە موجامەلەو مدارا... فەلسەفەی وی ئەوەیە کە بە زەردەخەنەیەکی هەموارو ریشخەنێکی قولْ، بەلاّم نەك تیژ تیرەی بەشەر... ئەو بەشەر وێنە دەگرێ نەك بەو جۆرەی پێویستە وابێ،بەڵکو بەو شێوەیەی کە دەیبینێ.

ئورلاندۆ-ی تورە، لاوازی کەموکوڕشی هەیە. رەنگە دیارترینیان ئەو ماستاوە خەستە بێ کە ساکارانە بۆ ماڵباتی ئەستە- سارد دەکرێتەوە یان لە هەموو بەندێکی ئەم بەیتەدا بە ئاشکرا ستایشی ئەسڵ و فەسڵی ئەم خانەدانە دیارە، و ئاریوستۆ لەم رووەوە دەچێتە ریزی ئەو شاعیرانەوە کە رەسەنترین بەهرەیان لە ستایشی دەرباریدا بە فیڕۆ داوە.

کێماسی دووەمی بەیتەکە دووبارە کردنەوەیە. ئورلاندوی تورە، وەکو((مەلیکەی پەریان))ەکەی سپنسەر, داستانێکی مەزنی تەواو نەکراوە, بە وەسفی بێ شوماری خانمانی بێکەس و نەبەردانی هۆڤیانە, خوێنەر بێتاقەت و بێزار دەکات, جا وەسفەکانیش هەموو دەشوبهێنە سەر یەکتر. کێماسی سێیەمی بەیتەکە, خاڵی بوونیەتی لە نێوەرۆکی مەعنەوی یان ئەخلاقی. رەخنە گرێك دەڵێت ئەگەرچی شێوازی ئەو لە وەسفی جوانی بەسەر ژیانەوە قوڵە, بەلاّم ڕەگ و ڕیشەی لە ژیاندا نییە. رەخنەگرێکی دیکە دەڵێت کە ئەم ئیرادە هەر لە ئاریوستو ناگیرێ، بەڵکو لە بویاردۆو پولچی-ش دەگیرێ، و لە دوا ئەنجامدا شاکارەکانیان جامعیەتیان نییەو زەمانە ژاکاندوونی. لە بەرهەمی ئەواندا هیچ هاوارێکی دڵ تەزێن لە ناخی مرۆڤەوە نابیسترێ، هیچ دڵە خورپەیەك لە هەنبەر ختوکەی ویژدانی ئەخلاقیدا ریتمو ئاهەنگی ئەم بەرهەمانە ناشڵەقێنێ.

بەیتەکەی ئاریۆستۆ ئیجابیاتی خۆیشی هەیە، کێشی خێراو بەلەز، بەرزە خەیاڵی، روحسوکیو دڵخۆشی، هەمە رەنگی، شوخیبازی، و ئەستاتیکای داهێنەرانەی بەیتەکە هەمیشە مایەی پەسنو ستایش بووە. نووسەر نۆڕینێکی قووڵی کەڵکەڵەکانی مرۆڤ بە زەردەخەنەیەکی پڕ توانج-ەوە لێی دەڕوانێ. یەکێك لە لایەنە ئیجابییەکانی ئەم بەیتە کە هەموو توێژەرەکان جەختی لەسەر دەکەنەوە شێوازە پوختەکەیەتی . ئاریۆستۆ ماوەی بیستو شەش ساڵ بە نووسینو پاکنووسکردنەوەی ئورلاندۆی تورەوە خەریك دەبێ ئەوەندە بەسە بۆ سەرکەوتنی نووسەر ئەوەیە کە لەم داستانە پەنجا هەزار بەیتییەدا، ناتوانرێ تاقە یەك بەند یا کۆپلەی لاوازو ناپوختە و نەهاوئاهەنگ بدۆزرێتەوە، ئاریۆستۆ نێوەڕۆکی داستانەکەی بە هەڵبەستێکی گونجاو دەگێڕێتەوە: هەڵبەستێکی خۆش ریتم، بێ گرێو دوور لە رازانەوە (بە سنعەتی جوانکاری)، هەڵبەستێکی بێ تەکەلوف بەلاّم نەك بێ سەروبەر. پیاوانە، بەلاّم نەك رەق.

کاریگەری ئورلاندۆ-ی تورە:

شۆرەتی بەیتی ئورلاندوی تورە لە نێو خەڵکیو کاریگەریو ئیحتوباری مایەی سەرسامییە، تەنیا لە سەدەی شانزەیەمدا سەدو هەشتا جار چاپدەکرێتەوە. بۆ هەموو زمانانی دنیا وەردەگێردرێو دەبێ بەسەر مەشقی ئەدەبیاتی زۆربەی میللەتانی دنیا، گەلێك لە نووسەران قەرزارباری ئەم بەیتەن: تاسۆ، سێرڤانتیس، سپنسەر، شەکسپیر، میلتن، بایرۆن، و شیللی.

بەیتێن شوانکارەیی

یاکۆپو ساناتسارو (1458– 1530):

شاعیرو چیرۆکنووسە. لە ماڵباتێکی ئەسپانیایی نەژاد لە ناپولی هاتووەتە دنیاوە. لایەنگری دڵسۆزی شاهانی خانەدانی ئاراگۆن بوو، بە تایبەتی هی فدریك–ی دوایین شای ئەوان[1]. ساناتسارۆ لە ساڵی 1501دا کاتێ کە فدریك بۆ فەرەنسا دوور خرابووەوە لەگەڵیدا چوو بۆ ئەوێندەر، وەختێ فدریك لە ساڵی 1504دا مرد، ئەویش (ساناتسارۆ) بۆ ناپولی گەڕایەوەو تا مردن هەر لەوێندەر مایەوە. ساناتسارۆ کۆمەڵێك بەستەی شوانکارەیی، ژمارەیەك هۆزانی لیریکیو یەك بەرهەمی داستانی بەزمانی لاتینی نووسیوە، زۆر شیعری لیریکیشی بە زمانی ئیتاڵیایی داناوە. بە رۆمانسی "ئارکادیا" ، کە رۆمانسێکی شوانکارەییە، بەناوبانگە.

((ئارکادیا))

لە ساڵی 1504دا بڵاوبووەتەوە. بەشێکی بە هۆزانەو بەشێکی بە نەزمە (هەڵبەست). ساناتسارۆ لەم بەیتەیدا قەرزارباری شێوازو گوزارشتو تیمەو نێوەڕۆکی چیرۆکی فیلوکولوو بەیتی ئامیتۆ–ی بۆکاچۆیە. هەروەها لە کاریگەری ئەمانەش بەدەر نەبووە! تیوکریتوس، بیون، کاتولوس، ڤیرجیل، ئوڤید، ئاپولیوس، و پترارك. لە راستیدا وا دێتە بەرچاو کە بەیتی (منظومة) ئارکادیا بەو بونیادە ئاڵۆزەوە کە هەیەتی، لە کۆمەڵە بەندو کۆپلەیەکی بچووك بچووك پێکهاتبێو هەر کۆپلەو بەندێکی لە شوێنێکەوە کۆکرابێتەوە. سینسرۆ–ی قارەمانی ئەم بەیتە ئاشقی ئامارانتایە، و ئامارانتاش گوێی ناداتێ. ئەو هەوڵدەدا ئەم ئەشقە بێ ئاکامە فەرامۆش بکاتو هەر بەو مەبەستە رێگەی سەفەر دەگرێتە بەرو لە ئارکادیادا گۆشەنشین دەبێ، هەستی رووداني کارەساتێك بەرەو ناپولی بکێشی دەکات، و لەوێندەر هەواڵی مەرگی ئامارانتا دەژنەڤێ، ساناتسارۆ لەم قاڵبە چیرۆکڤانیە لاوازەدا وەسفە جوانەکانی خۆی بەرجەستە دەکات– وەسفی ئارکادیای ئارام، ولاّتی دێهاتیانەی خەیاڵ ئەنگێز کە زێدی شوانانی شایەرو ئەڤینداروو ئاشقی پیشەیە.

ئەم بەرهەمە رێچکەیەك دەکاتەوە کە زۆر زوو لە سەرانسەری ئەوروپادا برەو دەسەنێو لە هەندێ ولاّتاندا تا کۆتایی سەدەی هەژدەیەمیش بەردەوام دەبێ. "شوانی وەفادار" نووسینی گوارینی، "دیانا" نووسینی مونتمایر، "ئارکادیا"ی نووسینی سیدنی، و "ئاسترە" نووسینی ئورفە، هەر هەموو لە بەیتەکەی ساناتسارۆو ئیلهامیان وەرگرتووە. نووسەری دیکەش لە کاریگەری ساناتسارۆ نەخەلەسیون، لەوانە: تاسۆ: سپنسەر، مارلۆ، شەکسپیر، فلچر، میلتنو کیتس.

فەلسەفەی رامیاری

نیکولۆماکیاڤیلی (1469– 1527):

هزرڤانی سیاسی، مێژوونووس، و شانۆنامەنووسە، لە فلورانسا لە دایك بوو. بابی مافناس‌و داکی شاعیر بوو. نیکولۆ بەشی زانستە مرۆڤانییەکانی خوێندووە. لە ساڵی 1498دا بووە بە ئەندامی شورای دەنەفەری، کە دەستەیەکی تایبەتی قانون دانانی کۆماری فلورانس بوو. نیکولۆ بۆ زۆر سەفەری سیاسی بۆ دەرەوەی فلورانس نێردرا، لەوانە چەند ماموریەتێك بۆ دەرباری تزار بورجا"49". لە ساڵی 1512دا کاتێ مدیچی دووبارە لە فلورانسدا دەسەڵاتی وەرگرتەوە، هەڵبژێردرا نیکولۆ پایەکەی خۆی لە دەستداو پەنای بۆ مەزراکەی خۆی، لە نزیکی فلورانس، برد، لە ماوەی ئەو حەوت ساڵەی کە لەوێندەر مابووەوە، کتێبی (میرو چەند گوتارێك دەربارەی یەکەمین دەیەی تیتوس لیڤی) نووسی. لە ساڵی 1519دا جارێکی دی بەر لوتفی مدیچی کەوتەوەو راسپێردرا کە بەرنامەی ریفۆرمی سیاسی فلورانس ئامادە بکات. لە ساڵی 1520ەوە تا 1525 خەریکی نووسینی مێژووی فلورانس بوو. دوو ساڵی دواتری بۆ تەواو کردنی بەرنامەی هێزی سوپایی شار تەرخانکرد. لە مانگی مایسی ساڵی 1527دا جارێکی دیکە مدیچییەکان لە فلورانسا راونران، جارێکی دی حکومەتی شار بووەوە بە حکومەتی کۆماری، و ماکیاڤیلی دیسان بەرغەزەب کەوت، و ئەوە بوو دوای یەك مانگ کۆچی دوایی کرد.

ماکیاڤیلی وەکو زۆربەی نووسەرانی ئاخرو ئوخری رینیسانس، لە زەمینەو مەیدانی جۆراوجۆردا خۆی جەرباندووە– واریقاتنامەیەکی شیعری، چەند نامەیەك، چەند راپۆرتێك، کتێبێکی مێژوو، کۆمەڵەوتارێکی سوپایی و چەند شانۆنامەیەك دەنووسێت (ماندرا گۆلا، یەکێکە لەشانۆنامە نە ئەخلاقییە رەشبینەکانی وی، کە بە چاکترین شانۆنامەی سەردەمی رینیسانس دێتە ژماردن). بەڵام شۆرەتی ماکیاڤیلی تەنیاو تەنیا بە کتێبی (میر)ەوەیە.

(میر):

(لە دەوروبەری ساڵی 1513دا نووسراوە، و لە ساڵی 1516دا بڵاوبووەتەوە) رەنگە یەکەمین نووسینی سەردەمی تازە بێ لە مەیدانی فەلسەفەی سیاسیدا، ماکیاڤیلی لەم نامەیەدا ئەوە رادەگەیەنێ کە حکومەتی کۆماری باشترین جۆری حکومەتە، لە جیهانێکدا کە فێڵ‌و تەڵەکەبازی‌و خۆپەسندی‌و بەغیلی بڵاودەبێتەوە، هەندێ جار رابەرێکی دەسەڵاتدار (میر) ناچار دەبێ هێز بەکاربێنێ‌و بە ئاگر وەڵامی ئاگر بداتەوە، و هەموو راپەرینێك بە توندی سەرکوت بکات. میری ئاقڵ لەسەرێتی چاکەو فەزیلەتی تەقلیدی بکات بە پیشەی خۆی، بەڵام لەو کاتانەدا کە بەرژەوەندی وڵات ئیجاب بکات، بێ چەندو چوون لەو چاکەکارییە لابدات‌و پشت گوێی بخات.

لە پێناوی گەییشتن بە مەبەستی خۆی کە دامەزراندنی حکومەتێکی بەهێزە، هەموو ڕێگەیەك بگرێتە بەر، ئەگەر پەیمان شکێنی و کوشت و کوشتاریشی تێدابێ، ماکیاڤیلی ئاماژە بۆ ئەوەش دەکات کە وڵات هێزی پەیداکردو سەقامگیر بوو، ئەوا میر دەبێ مل بۆ بەرقەراری کۆمار یا بەلای کەمەوە پەرلەمانی پاشایەتی بدات.

لە رۆژگاری ماکیاڤیلییەوە تاکو ئەمڕۆ خەڵکانێك نامەی میر-یان بە بەرهەمێکی شەیتانی و ناوی نووسەرەکەیان بە هاوتای ناوی ئیبلیس لە قەڵەم داوە. ئەو خەڵکانە هەندێ دەستەواژەو پەرەگرافیش دەکەن بە نموونەی دەستیان بۆ سەلماندنی کەچڕەوی و گەندەڵی ئەخلاقی نووسەرەکەی. هەر چەندە ئەم بۆچوون و نۆرینە هەندێ لە ئینسافەوە دوورەو سەبارەت بە هەموو تیورییەکانی ماکیاڤیلی دادوەرانە نییە، بەڵام دەبێ دان بەوەدا بنرێ کە ماکیاڤیلی ئەوەندەی بایەخ بە سیسەتەمی حوکمڕانی دەدات ئەوەندە بایەخ بە تاك و نادات، و خەڵکانی وەکو ناپلیۆن "50"بۆناپارت، بیسمارك"51"، ئادولف هیتلەر، موسولینی، و ستالین بە دیارترین نوێنەری تێۆرییەکانی وی دەژمێردرێن، و لە حکومەتەکەی ویدا چ هەواڵێك لە ئەرك و تەکلیفی مەزەبی و ئەخلاقی لە گۆڕێ نییە. بەڵام نابێ ئەوە لە یاد بکرێ کە مەبەستی بنچینەیی ماکیاڤیلی ئیتالیایی یەکپارچەو بەهێزەو میر لە رۆژگارێکدا دەنووسرێ کە ئەم نیمچە دوڕگەیە بەسەر کۆمەڵێك ویلایەتی بچکۆلەی سەربەخۆدا دابەش بووە کە بەردەوام دژی یەکتر وەستاون و لەلایەن دەرو دراوسێیانی بێگانەی بەهێزەوە گەمارۆ دراوەو چاوی تەماحیان تێ بڕیوە.

دوا فەسڵی ئەم کتێبە، بە تۆنێکی تەواو جیا لە فەسڵەکانی پێشوو، دەکەوێتە داکۆکی و بەرەڤانییەکی پڕ هەست و سۆز لە ئیتاڵیایەکی سەربەخۆو یەکگرتوو.

شێوازی پەخشانی ماکیاڤیلی روون، راشکاو، دڵگیرو تەواو بەدەرە لە هەر ئارایشتێکی جوانکاری.

<u>**ئەدەبیاتی ئەتەکێت"52"**</u>

<u>**بالداسارە کاستیلونە (1478- 1529):**</u>

لە مانتوا"53". هاتۆتە دنیاوە. سەر بە دەرباری دۆك-ی ئوربینو"54" بوو، بە مەبەستی ئەنجامدانی کارێکی سیاسی چوو بۆ ئینگلیستان، پاشان بە پلەی سەفیری دۆکی ئوربینو لە رۆم داخڵی دەرباری پاپالیوسی"55" دەیەم بوو. دوای ماوەیەکی دی چووە دەرباری پاپ کلیمنس"56"-ی حەوتەم، وەختێ رۆم لە لایەن لایەنگرانی ئیمپراتۆریەتەوە تالان کرا، پاپ بە کورتبینی و لاوازی سیاسی تاوانباری کرد. کاستیلونە هەر چەندە بێ تاوانی خۆی سەلماند، بەڵام بە رادەیەك دڵی شکا کە دوای ماوەیەکی کەم لە داخا مرد. کاستیلونە لە دیدو نۆڕینی هاو عەسرانی خۆیەوە نموونەی هەموو ئەو سیفەتانەیە کە بە "مرۆڤی دەرباری" یەکەی خۆیی بەخشیوە.

"دەرباری" (1528):

ئەم بەرهەمە بریتییە لە راپۆرتێك دەربارەی ئەو گفتوگۆو دیالۆگە خەیاڵیانەی کە لە دەرباری دۆك ئوربینۆدا ئەنجام دەدریّ، لەم گفتوگۆیەدا باسی ئەو تواناو بەهرانە کراوە کە پێویستە لە هەر نەجیمزادەیەکی دەرباریدا هەبیّ. ئەمە جگە لەوەی گفتوگۆیەکان پەل بۆ پاکڕەوشتی خانمانی نموونەیی دەرباریش دەهاون.
کاستیلونە سیفەتی هەمە لایەن بە مرۆڤی دەرباری یەکەی خۆی دەبەخشێت، وەکو مرۆڤێك دووربین، ژیرو کارزان تەقریبەن لە هەموو وارێکدا، وێنەی دەگرێت، مرۆڤی دەرباری، لەشکری، پێشەنگ، سیاسەتوان، وەرزشکار، هونەرمەندو ئەدیبێکی تەواوە، دەبیّ نەفس بەرزو سەرفرازو نەجیب و هەستیارو بە زەوق و سەلیقە بیّ. ئەشقی ژنێکی جوان دەیگەیەنێتە لوتکەی کەماڵ، ئەم ئەشقە بە هەموو مانەیەك ئەشقی ئاسمانییە، و ژنەی دلبەر دەبیّ یەجگار میانڕەو بیّ-نەلاسارو چاو قایم و نە شەرمن بیّ، نامەی دەرباری باسی ئەشق و ئەشقی بیّ رتوشی-شی کردووە، و کاردیناڵ پیترو بمبو (لە گفتوگۆیەکان) بە باشترین شرۆڤەکاری ئەم نامەیە دەژمێردریّ.
کتێبەکەی کاستیلیونە زۆر زوو لە ئەوروپای رۆژئاواییدا شۆرەتی پەیدا کرد، پاش سی و سیّ ساڵ لە دانانی وەرگێڕدرایە سەر زمانی ئینگلیزی، و لە هەموو کەس پتر کارێکی کردووەتە سەر بەرهەمەکانی سیدنی و سپنسەر.

ئۆتوبیۆگرافی
بنونوتوچلینی (1500- 1571):

لە فلورەنسا لە دایك بوو. لە واری مسکاری و پەیکەرسازیدا (بەنووسینی خۆی) خوازیارانی زۆری هەبووە، وێڕای ئەمەش قۆناغی لاوی بە ئاوارەیی و دەربەردەری لەم شارو لەو شار بردۆتە سەر، و بە زۆری لە رۆم، فلورەنساو پاریسدا سەرگەردان بووەو هەر لە فلورەنساش کۆچی دوایی کرد.

ئۆتوبیوگرافی چلینی (تا ساڵی 1728 بڵاونابێتەوە):

یەکێکە لە گەورەترین و جوانترین ئۆتوبیوگرافییەکانی جیهان. بیّ ئەوەی گویّ بەوە بدات کە بە فیشاڵبازی و درۆیان تاوانبار بکریّ، بێباکانە هەر هەموو قۆڕیاتەکانی خۆی، لە دزی و هەرزەکارییەوە تا دەگاتە رەفتاری هۆڤیانە دەگەڵ ماشوقەکانیدا، ئاشکرا دەکات، لە بندێر پەنای وێنەکانیدا، سیمای ئیتاڵیای سەردەمی رینیسانس بەرجەستە دەکات- هەندیّ لایەنی متمانە بە خۆبوونی ئەم وڵاتە، کە هەندیّ جار توندەو هەندیّ جار دێتە خوارەوە بۆ ئاستی فیشاڵبازی، و

هەندێ ساتی پڕجۆش و خرۆشی بۆ جوانی حەقیقەت، جوامێریو جەنگاوەری، و ستەمکاریو دڵڕەقی نیشان دەدات. ئەم ئوتۆبیوگرافە زێدەباری ئەمانە، راپۆرێکی بەهادار دەربارەی بارودۆخی ئیتالیاو فەرەنسای ئەو رۆژگارە بەدەستەوە دەدا، حاڵو ئەحواڵی ناودارانی وەکو فرانسوا"57"ی یەکەم، و دۆك کوزیمو مدیچی فلورانسی دەگێڕێتەوە کە هەردووکیان لە هاندەرانو پشتیوانانی گەورەی هونەر بوونە.

شانۆنامە

لە ئیتالیا سەردەمی رینیسانسدا، قەرینەو نموونەی وەکو شانۆنامانی سەدەکانی ناڤین یەجگار کەم بوو. حاڵی زۆربەی وڵاتانی ئەوروپای رۆژئاواش هەر بەو جۆرە بوو، لە ئاخرو ئۆخری ساڵی 1472دا ئانجیلو پۆلیتسانۆ، بە لاسایی کردنەوەی ئەفسانەی کۆنی ئورفیوس شانۆنامەیەکی نامەزەبی لە ژێر سەر ناوی (ئەفسانەی ئورفیو) نووسی، کە بە نوقڵانەی سەرهەڵدانو گەشەکردنی شانۆنامەی شوانکارەیی دادەنرا, و بویاردۆ لە ساڵی 1494دا "تیمونە"ی نووسی، کە ئامادەکردنەوەیەکی درامیانەی چیرۆکی بەناوبانگی (تیمونی ئاتینی"58")بوو، ئەم شانۆنامەیە چەند کاراکتەرێکی مەجازی (وەکو "هەژاری"و "دەوڵەمەندی") تێدایە، کە دەیخەنە ریزی دوا نەوەی شانۆنامانی ئەخلاقییەوە.
وێڕای ئەم شانۆنامە کۆنو تەقلیدیانە کە نیشانەی قۆناغی گۆڕانی شانۆ بوون لە شانۆنامەی مەزەبییەوە بۆ شانۆنامەێن نە مەزەبی، شانۆنامانی تراجیدی، کۆمیدی و شوانکارەییش هاتنە ئاراوە.

تراجیدیا:

لە مەیدانی تراجیدیادا هیچ بەرهەمێکی بەڕاستی گەورە پەیدا نەبوو. زۆربەی تراجیدیانووسان شانۆنامەکانی "سنکا"یان دەکرد سەر مەشقی خۆیانو لە دابو نەریتو رەفتارو هەڵسوکەوتا پەیڕەوێ پڕەنسیپەکانی هوراس-یان دەکرد. پلۆتو نەخشەی شانۆنامەکان بە زۆری لاوازو میلۆدرامی بوو، و زیاتر هەڵگەڕانەوەی بەختو یەغباڵی بەرجەستە دەکرد- کەوتنی نەجیمزادەیەك لە لوتکەی عیزەتو سەرفرازییەوە بۆ قولایی رۆژ رەشیو نەگبەتی، بەزۆریش رووداوانی چیرۆکی شانۆنامەکە لە پشتی پەردەوە روویان دەداو لە رێگەی جاڕچییەوە ئەمە دەگێڕدرانەوە. ئەم جۆرە شانۆنامەیە بە (تراجیدیای زانایانە) بەناوبانگ بوو، کۆنترین نموونە تراجیدیای (سوفونیسبا"59")یە (1515) لە نووسینی تریسینۆ"60". چەند نموونەیەکی دیکەی ئەم جۆرە شانۆنامەیە بریتییە لە: (ئوربیکە- 1541) نووسینی چینیتۆ، (ئوراتسیو- 1546) کە تراجیدیایەکی شیعرییەو لە نووسینی پیترو ئارتینو"61"یە، (ماریانا- 1565) لە نووسینی دولچە"62"یە، و (توریسموندو- 1586) لە نووسینی تاسۆ-یە.

کۆمیدیا:

وەزعو حاڵی کۆمیدیا، لە چاو تراجیدیادا پوختەتر بوو. سیّ جۆرە کۆمیدیا گرنگ باوبووە.

کۆمیدیای رەفتاران (کۆمیدیای زانایانە):

ئەم جۆرە کۆمیدیایە لاسایی کردنەوەیەکی شانۆنامەکانی پلاوتوسو ترنس بوو. (کاساریا- 1508)ی ئاریوستۆ بە یەکەمین کۆمیدیای رەفتاران لە سەردەمی رینیسانسدا دەژمێردریّ، کە دوا بە دوای ئەو چوار کۆمیدیای دیکەشی نووسی: (جێنشینان- 1509، جادووباز- 1520، لینا- 1529، و خوێنکاران- کە تاکو مردنی خۆی لە ساڵی 1533دا هەر تەواو نەبوو). کۆمیدیا گرنگەکانی دیکە بریتیین لە: (ماندراگولا- 1512، لە نووسینی ماکیاڤیلی)، (کالاندریا- 1513، لە نووسینی دۆڤیزی"63")، کە لە بابەتی کۆمیدیای هەڵەکان-ی شەکسپیرە، و (خانمی دەرباری- 1525، لە نووسینی ئارتینۆ، کە هەجوویەکی "کۆمەڵگەی دەرباری"ی کاستیلیونەیە.

فارس:

جۆرە شانۆنامەیەکی سوکەڵەیە، و لە "نیو پەردەی" شانۆنامانی ئینگلیستان دەچێت. فارس لە سەرەتادا شانۆنامەیەکی خۆشبووە کە لە بنچینەدا بە شێوەی شانۆنامەیەکی جدی رەمزئامێز نمایش دەکراو کاریگەرییەکی کۆمیدی هەبووەو پاشان شێوەیەکی سەر بەخۆی پەیدا کرد. نوکتەو حەنەکی نێو فارس راستەوخۆو زبرە، کاراکتەرەکانی لە سەرەتادا دێهاتیانی رەق یا لێبوك بوون، لە فارسان-ی دواتردا نموونانی (وەکو سەربازی فیشاڵباز، و ئادەمیزادی خۆ هەڵکێش) جێی کاراکتەرەکان دەگرنەوە. یەکەمین شانۆنامەنووسێك کە دەکەوێتە نووسینی هەوەڵین فارسانی ئیتالیایی، جۆڤانی ماریاچککی (1518- 1587).

(کۆمیدیای دیل ئارتەئا-ی راستەوخۆ):

لە رووی مێژوویی و لە باری کاریگەرییەوە، گرنگترین شێوەی کۆمیدیای سەردەمی رینیسانسە. هەوەڵجار گروپێکی کۆمیدێن-ی پیشەیی ئەم شێوەیەیان داهێنا، ئەوانە تیمە و ناوەڕۆکی گشتی شانۆنامەکەیان وەردەگرتو هەموو دیالۆگو گفتوگۆیەکانیان بە شێوەی ئیرتیجالیو راستەوخۆ لەسەر شانۆدا ئەنجام دەدا، پلۆتو تیمەی شانۆنامەکانیش لە سەرچاوەی جۆراوجۆرەوە وەردەگیرا. کاراکتەرەکانیش هەندیّ جار وەکو ئەو نموونانە بوون کە لە کۆمیدیای رەفتاراندا هەبوون. یەکێك لە تایبەتمەندییە هەرە سەرەکییەکانی ئەم جۆرە شانۆنامەیە،

سوودوەرگرتنی بەرە بەرە بوو لە کەسایەتیانی پێکەنیناوی ئیتالیای تازە لە جیاتی کەسایەتیانی تەقلیدی و قەراردادی کۆمیدیانی قەدیمی. کۆمیدێنەکان جۆرە دەمامکێکیان لەسەر دەکرد کە رەنگدانەوەی تەبع و تەبیعەت و خوو خولقی خۆیان بوو. کەسایەتییە بەناوبانگ و خۆشەویستەکانی کۆمیدیای دیل ئارتەئا (ئیرتیجالی) بریتیین لە: پانتالونە, وەکو نموونەی باوکێک و کابرایەکی بازرگان رەفتارو، دوو ئاشق بەناوی ئارلکینۆ و کولومبینا، پانتالۆنە لە شانۆنامەکاندا بە پانتۆڵێکی دەڵب و جلی رەنگاو رەنگ و دەمامك لە سەر، و شمشێرێکی دارین بە قەدەوە دەردەکەوێ.
کولومبینا-ی کیژی شۆخ و شەنگی ویژی رۆڵی پێچەوانەی ئارلکینو- دەبینێ. لیونکا"64"ڤالۆ بە ئۆپرای پالیاچی ئەم دوو کەسایەتییەی جاویدان کردووە. کۆمیدیا-ی دیل ئارتەئا کاری کردۆتە سەر (لوپە دوڤگا، شەکسپیر، سیموئیل جۆنسن، و مۆلێر.

درامای شوانکارەیی:

شانۆنامانی شوانکارەیی لە ناوەڕاستی سەدەی شانزەیەمدا هاتە ئاراوە، چینیتۆ لە ساڵی 1545دا شانۆنامەی "باز"ی (لەبەر رۆشنایی سیکلۆپەکان-ی یورپیدس و هەندێ تیمەی شانۆنامەکانی ئوڤید)ا نووسی، کە دیمەنەکەی بێشەیە، بەڵام ئەکتەرێکی لە دەوری شواندا نییە. ئاگوستینو"65"بکاری لە ساڵی 1554دا شانۆنامەی (قوربانی) نمایش کرد کە زۆربە بە یەکەمین شانۆنامەی شوانکارەیی تەواوی دەزانن. لەم جۆرە شانۆنامەیەدا ئەڤین دەبێ بە تەوەری هەر هەموو پێچ و پەنای بویەرەکان و بەگرێی شانۆنامەکە، ئەو خەڵکەی کە نابێ ئاشقی یەکتر بن، حەز لێکدی دەکەن و دەبێ گرێی کارەکانیان بکرێتەوە. لە بونیادو پێکهاتەی شانۆنامەی شوانکارەییدا گرێچن و گرێکردنەوە بە شێوەیەکی ئاسایی بە کۆمەکی تەگبیری وەکو لێکچوون، ناسینەوەو جێنشین سازی کەسێك لە جێی کەسێکی دی ئەنجام دەدرێ.
جگە لە "ئامینتا"ی تاسۆ، گرنگترین شانۆنامەی شوانکارەیی ئیتالیایی (شوانی وەفادار- 1590)ی باتیستاگوارینی-یە. لەم شانۆنامە ئالۆزو زیرەکانەیەدا پێشبینی ئەوە دەکرێ کە سیلیویڤ و ئاماریلی پێکڤە زەماوەن دەکەن، وەکو چۆن لە رابردووی دوورا پێشبینی کراوە. لێ سیلیویڤ تەنیا ئاشق و دڵبەندی راوە، و ئاماریلی و میرتیلۆش حەزیان لە یەکترییە، میرتیلو شوانکارەیەکی وەفادارە، کاتێ کە ئاماریلی (بە فێڵ و دەهۆی کورسیکا، کە حەزلی لە میرتیلۆیە) مەحکوم بە مەرگ دەبێ، میرتیلۆ بۆ رزگاری ئەو تەنانەت بەرەو پیری مەرگیش دەچێت، لەم حاڵەدا پەی بەوە دەبەن کە میرتیلۆ و سیلیویڤ بە منداڵی لەگەڵ یەکترا گۆڕاون. سیلیویڤ لەگەڵ دۆریندا دا -کەساڵانێکی دوورو درێژ ئاشقی بووە- زەماوەند دەکات. ئاماریلی-ش دەبێ بە هاوسەری میرتیلو، و کوریسکا-ش عەفو دەکرێ.
ئەم شانۆنامەیە رەواجێکی میللی وەهای پەیدا کرد کە لە ماوەی ساڵانی 1600و 1800دا هەشتاجار چاپکرایەوە. لە دەرێی ئیتالیاشدا شۆرەتێکی زۆری پەیدا کردو، ئەو شانۆنامانەی

دوا بەدوای ئەو لە ئیتالیادا هاتنە ئاراوە، باڵی کاریگەرییان بەسەر ئەدەبیاتی شوانکارەیی ئینگلیستانی سەردەمی ئەلیزابتی یەکەم (1533– 1603)و جیمز–ی یەکەم (1603– 1625)دا کێشا. جان فلچر شانۆنامەکەی گوارینی کرد بە نموونەو سەرمەشقی کارەکەی خۆی (ژنە شوانی وەفادار). گرین، مارلۆ، و شەکسپیر–ش راستوخۆو ناڕاستەوخۆ قەرزارباری ئەو کارەن.

تاسۆ

تورکواتو تاسو (1544– 1595):

شاعیری لیریکی، شانۆنامەنووس، و داستانبێژە. لە سۆرینتۆ هاتە دنیاوە، لە قوتابخانەی یەسوعیان دەستی بە خوێندن کردووە، و لە بیرگامۆ"68"و ئوربینۆ، و ڤینیسیا، و رۆمدا درێژەی پێداوە، ئەویش وەکو پترارك و بۆکاچۆ، بە زۆری بابی کەوتە خوێندنی ماف، بەڵام زۆر زوو ئەم بەشەی تەرك کردوو رووی کردە ئەدەبیات، تاسۆ لە هەوەڵەوە چووە خزمەتی کاردینال لوئیجی کە لە خانەدانی ئەستە بوو، بەڵام پاشان بوو بەشاعیری دەرباری ئالفونسو–ی دۆکی فرارا. لە ساڵی 1575دا داستانی مەنگو مەندو پڕ جۆش و خرۆشی (ئۆرشەلیمی ئازاد)ی نووسی، ئەو چوار رەخنەگرەی کە هەڵسەنگاندنی ئەم بەیتەیان پێ سپێردرا بوو هێندە بە بێ ویژدانی لایەنە ئەدەبی و مەزەبییەکانی ئەم بەرهەمەیان هەڵسەنگاند ناسك و هۆشنی تاسۆ تەواو تێکچوو و دووچاری، کە تەبیعەتی مەیلەو شێتی بوو. ماوەی سێ ساڵان ئاوارەو سەرگەردان بوو، و سەرەنجام بۆ فرارا گەڕایەوە. لێرەدا هێندەی دی ناڕەحەت بوو، و لە ساڵی 1579دا بە تەواوەتی شێت بوو. ماوەی حەوت ساڵان لە نەخۆشخانەی سانتائانادا خراپە ژێر چاودێری پاشان مەرەخەس کرا، لەو ماوەیەدا داستانەکەی چەندین جار چاپکرا بووەوەو تەواو مەنشوری کردبوو. دوا ساڵەکانی تەمەنی شاعیر لە ئاوارەییدا بەسەر براو رێی دەکەوتە هەر شوێنێ بە شانازییەوە پێشوازی لێدەکرا. تاسۆ بە چەند رۆژێك بەر لە وەرگرتنی تاجی میری شاعیران –کە پێشتر تەنیا بە پترارك درا بوو– کۆچی دوایی کرد.

بەرهەمەکانی تاسۆ:

تاسۆ نووسەرێکی پڕ بەرهەم بوو، و لە بواری هۆزانی لیریکی، دیالۆگ، باس، شانۆنامە، بەیت و داستان، و نامەنووسیندا خۆی جەڕباندووە، لە نێو بەرهەمەکانیا تەنیا دوانیان شایستەی باسی تێرو تەسەلن:

"ئامینتا– 1573":

شانۆنامەیەکی شوانکارەییە، بە تیمەو ناوەڕۆکێکی سادەو ڕۆمانتیکییەوە: ئامینتا بە بێهودە حەز لە سیلویا دەکات، و تەنانەت کاتێ کە لە چنگی ساتیرێک"69"ی هەرزەش ڕزگاری دەکات، سیلویا گوێی ناداتێ. ئامینتا-ی هێڤی بڕاو خۆی لە هەڵدێرێکی بەرزەوە هەڵدەدێرێ، سیلویا پەشیمان دەبێتەوەو تازیەی بۆ دەگرێت. لەم حاڵو بارەدا هەواڵێك دەگات کە دەوەنێك گیانی ئامینتا-ی ڕزگار کردووە، ئیدی جووتە ئاشق بە یەکدی دەگەنو هەموو شتێك بە خۆشیو شادی دەبڕێتەوە، ئامینتا، ئەگەرچی شانۆنامەیەکی سادەو ساکارە، کاراکتەرەکانی قەراردادیو تەقلیدین، بەڵام تەڕی ئەستاتیکاو ناسکی شاعیرانەیە، ئەم شانۆنامەیە لە ڕۆژگاری تاسۆدا سەرکەوتنێکی گەورەی بە دەست هێناوە- و هێشتاش هەر جوانە دەخوێنرێتەوە- چونکە ڕەنگدانەوەی ئەو جۆشو خرۆشەیە کە سەبارەت بە سەردەمێکی زێڕین لە ئارادا بووە، و جیاوازی بەینی دنیای واقیعی ئارەزووەکانو خیانەتو شەڕ، لەگەڵ جیهانی ئایدیالیستی شادییەکان، وەفاداریو ئاسوودەیی نیشان دەدات. وا دیارە ئەم شانۆنامەیە کاری لە گوارینی، سیدنی، سپنسەر، گرین، شەکسپیر، فلچرو میلتن کردووە.

<u>ئۆرشەلیمی ئازاد- 1575):</u>

شاکاری تاسۆیە، داستانێکی بیست بەشییە لە قاڵبی بەندێن هەشت بەیتیدا (ئوتاڤاریما) ، ئەو کاتانەی کە شاعیر بە هۆی شێتییەوە لە نەخۆشخانە بوو، ئەم بەیتە دوو جاران بەبێ مۆڵەت چاپکرایەوە، دەقە مۆڵەتدراوەکەی تاسۆ-ش لە ساڵی 1581 دا چاپکرا. تاسۆ لە ساڵی 1593دا گێڕانەوەیەکی تازەی هەمان بەیتی لە ژێر سەر ناوی ((ئۆرشەلیمی یەخسیر))دا بڵاوکردەوە- کە لە چاو بەیتەکەی پێشوودا لە ئاستێکی نزمتردایە.
ناوەڕۆك‌و بابەتی بەیتی (ئورشەلیمی ئازاد) بریتییە لە بویەری گرتنی ئۆرشەلیم لە ساڵی 1099دا، لەلایەن گودفرواد‌وبویون"70" و پەیڕەوانییەوە لە یەکەمین جەنگی سەلیبیدا. ئەم مەسەلەیە لە دوا چارەکی سەدەی شازدەیەمدا مەسەلەی ڕۆژ بوو، چونکە ترکەکان جارێکی دی بە هەڕەشە بۆ سەر ئەورووپای ڕۆژئاوایی دەژمێردرانو هەندێ جار هێرشیان بۆ سەر ئیتاڵیا دەبرد، تاسۆ بەیتەکەی خۆی بە داستانی دنیای مەسیحیەت ناو دەبرد. ئەم داستانە، وەکو خوێنەرانی چاوەنۆڕمم، زنجیرە شەڕێکی دلێرانە دەگێڕێتەوە. هەڵبەتە ئەم شەڕانە تاقە جازیبەی ئەم بەیتە نین، بەڵکو جەزابیەتی چیرۆکەکە لە باسی سێ بویەری ئاشقێنیدا پەنهانە: بویەری ئەڤینی سوفرونیاو ئولیندۆ، دوریندا‌و تاکردۆ، ئارمیداو رینالدۆ.

<u>سوفرونیا و ئولیندو:</u>

ئەم جووتە مەسیحییە کە لە ئۆرشەلیم دەژین ئاشقی یەکترن. کاتێ کە سوفرونیا بڕیاردەدا لە پێناوی ڕزگاریی مەسیحیانی شاردا بمریو خۆی دەخاتە سەر دار ئەستونەکان تا بیستونێن،

ئولیندۆ بە درۆوە دەڵێ کە لە جیاتی سوفرونیا بیستوتێنن، هەردووکیان مەحکوم بەمەرگ دەبن، بەڵام لە دوا ساتدا بەمیانچێتی دوریندا رزگار دەبن.

دوریندا‌و تانکردۆ:

دوریندا، ئافرەتێکی سوار چاکی ساراسنە (عەرەب)، و تانکردۆی مەسیحی گیرۆدەی ئەڤینی وی دەبێ، و دوریندا گوێ بە ئەڤینی ئەو نادات، تانکردۆ بێ ئەوەی دوریندا بناسێت، لە شەڕێکی تەن بە تەندا بە خەستی بریندار دەکات، لێ دوریندا لەسەرە مەرگدا دەیبەخشێت، غوسڵی تەعمید دەکرێ، و پاش گەییشتنە بەهەشت زەماوەندی لەگەڵدا دەکات.

ئارمیدا‌و رینالدۆ:

ئارمیدا-ی جادووبازی موشریک، رادەسپێردرێ کە سیحر لە پەنجا سەرکردەی سوارچاکانی مەسیحی بکات. لە کارەکەیدا موەفەق دەبێ، بەڵام گیرۆدەی ئەڤینی رینالدۆ دەبێ کە یەکێکە لە ئازاترین سوارچاکەکان. ژنەی جادووباز رینالدۆ دەفڕێنێ‌و دەیبات بۆ شوێنێکی چەپەك لە دوڕگەیەکی دوورە دەستدا. گودفروا دەزانێ کە تەنیا رینالدۆ (کە ئەوی بە تاوانی کوشتنی مەسیحیەك لە شەڕی تەن بە تەندا نەفی کردووە) دەتوانێ ئۆرشەلیم بە گرتن بدات، پەیك‌و تەتەران بەملاو بەولادا دەنێرێ تا رینالدۆ بدۆزنەوەو نەجاتی بدەن، و رینالدۆ بۆ خەتی ئابلۆقە دەگەڕێتەوە. ئیدی شار دەکەوێ، و سوپای میسری کە بۆ شکانی ئابلۆقەکە نێردراوە شکست دێنێ. رینالدۆو، نەفەرەکانی ئارمیدا-ش، کە بە تەمای کوشتنی ئەون، راو دەنێ‌و ئارمیدا بەگیردێنێ‌و دەیهێنێتە سەر ئاینی مەسیحی‌و دەیکات بە هاوسەری خۆی.

کورتەیەکی ئیرادو رەخنەکان:

رەخنەی ئەوە لە تاسۆ دەگیرێ کە رێگەی داوە ئەڤینی رۆمانتیکی لەسەر حیسابی فەرامۆشکردنی کاروباری سوارچاکی و قارەمانیەتی، بەشێکی فراوان لە بەیتەکەی داگیر بکات. وێڕای ئەمەش خوێنەرانی ئەمڕۆی بەیتەکە، گەمارۆی ئۆرشەلیم وەکو بابەتی شانۆنامەیەکی ئاشقانە تەمەشا دەکەن‌و رەنگە هەر ئەمەش مایەی رەزامەندی و پەسندی ئەنجومەنانی دەرباری- کە بەیتەکە بۆ ئەوانەو ئەوان دەدوێنێ- بووبێ، بە هەر حاڵ، بەهرەو بلیمەتی تاسۆ پتر لە قەڵەمڕەوی هەستی ناسك، داهێنانی دیمەنێن جوان، و کەش‌و هەوای خەیاڵاویدایە تا لە دەربڕین‌و نیشاندانی گەورەیی‌و شکۆدا، و لە ئورشەلیمی ئازادا بە تەواوی رێگەی بەم بلیمەتییە داوە.

رەخنـەی ئـەوە لـە تاسـۆ دەگیرێ کـە وەسواسـە لـە مشـتو ماڵـدان و رازاندنـەوەی بەرهەمـەکانی، هەستی شۆخیبازی و حەنەکچیاتی نییە، شاخ و باڵی خـەیاڵی لەبەرهەمەکانی نـەناوە. لەلایـەکی دیکەوە شێوەی مامەڵە کردنی لەواری وێنەگرتندا، بە تایبەتی وێنەی سیمای ژنان، هاوئاهـەنگی و گونجانی لوژیکی بویەرێن بەیتەکە، ناسکی و سـەنگینی تـۆن، هەسـتی قـوڵی مـەزەبی، دڵگیریـی پـەیڤ و ئاخـافتن، و ریتمـی شـیرینی شـیعرەکانی مایـەی سـتایش و بـووە... کـاری کردۆتـە سـەر سپنسەرو بایرۆن.

<u>پەراوێزو ژێدەران:</u>

1- فیرارا- Ferrara:

شارێکی باکووری ئیتاڵیای ناوەندییە.

2- ئاڤینیون: شارێکی باشووری رۆژهەڵاتی فەرەنسایە، لە پروڤانس.

3- شارلی یەکەم (1500- 1558):

لە خانەدانی شاهانی ئەسپانیاییە (1516- 1556)، ئیمپراتـۆری ئیمپراتۆریـەتی مقەدەسـی رۆم بوو (1519- 1556).

4- بارتولومیودیاش (دیان):

لـە سـاڵی 1500دا مـردووە، دەریـاوانێکی پورتوغـالی بـوو، یەکـەمین ئـەوروپایی بـوو کـە بـە دەوری "امیدنیك"دا لە ساڵی 1488دا سووڕایەوەو بەمجۆرە رێگەی دەریایی هندی کردەوە.

5- مانیتس: شارێکە لە رۆژئاوای ئاڵمان.

6- یەکەمین گوناح- Orginal sin):

لە خواناسی مەسیحیدا، گونـاحی ئادەمی بابی بەشـەرەو لـە ئـەنجامی ئـەم گوناحـەوە تیرەی بەشەر لـە فـەیزی دراوسێیەتی خـوا لـە بەهەشـتدا مـەحروم بـووە، هـۆی ئـەم مـەحرووم بوونـە دەگەڕێتەوە بۆ یاخی بوون لـە فـەرمانی خـواو خـواردنی میـوەی قەدەغـە (کـە لـە مەسـیحیەتدا سێوەو لە ئیسلامدا گەنمە). لە قورئانی پیرۆزدا چەندین جار باسی ئـەم یـاخی بوونـە کـراوە. بۆ وێنە لە سورەتی پیرۆزی بە قەرەدا، ئایەتێن 35و 36و، سورەتی تەها، ئایەتی 121.

7- کاردینال- Cardinal:

لـە کڵێسـای کـاتولیکی رۆمیـدا، بـەو کەسـانە دەگـوترێ کـە پایـەی ئاینیـان یەکسـەر لـە دوای پاپاوەیە.

8- مایکل ئانجیلو (1475- 1564):

یەیکەرسازو تەلارسازو نیگارکێش و شاعیرێکی ئیتاڵیاییە.

9- روفائیل (1483- 1520):

نیگارکێشێکی ئیتاڵیاییە، و یەکێکە لە گەورەترین نیگارکێشانی سەردەمی رینیسانس.

10- ئاندریە دلسارتۆ (1486- 1531):

نیگارکێشێکی فلورانسییە، کە نازناوی نیگارکێشی بێ غەل‌و غەشیان لێنابوو.

11- کۆردجۆ (1494- 1534):

نیگارکێشێکی ئیتاڵیاییە.

12- تینتورتۆ (1518- 1594):

نیگارکێشێکی ئیتاڵیاییەو یەکێکە لە مامۆستا گەورەکانی سەردەمی رینیسانس.

13- فیچینو (1433- 1499):

فەیلەسوفێکی ئیتاڵیاییە.

14- پولیتسیانۆ (1454- 1494):

شاعیرو هۆمانیستێکی ئیتاڵیاییە.

15- میراندولا (1463- 1494):

هۆمانیستێکی ئیتاڵیاییە.

16- مدیچی (1449- 1492):

بە لورنتسوی مەزن ناسراوە، پیاوی سیاسەت‌و ئەدەبی ئیتاڵیا بوو.

17- فیورنتینۆ (سەدەی چواردەیەم):

چیرۆکنووسێکی مەیدانی کورتە چیرۆکی، ئیتاڵیاییە.

18- فرانکوساکیتی (1330- 1400):

نووسەرو شاعیرێکی ئیتاڵیاییە.

19- ماتیو باندولو (1480- 1562):

کەشیش‌و چیرۆکنووسێکی ئیتاڵیاییە.

20- جیرالدی چینتیو (1504- 1573):

چیرۆکنووس‌و تراجیدیا نووسێکی ئیتاڵیاییە.

21- ئارتسو: شاری توسکان، ئیتاڵیا.

22- ئاڤینیون: شارێکە لە باشووری رۆژهەڵاتی فەرەنسا، لە پرۆڤانس.

23- زانکۆی مون پلیە (لە ساڵی 1289 دامەزراوە):

کەوتۆتە شاری مۆن پلیە، لە باشووری فەرەنسا.

24- زانکۆی بولونیا (لە سەدەی یازدەیەمی زاینی دامەزراوە) کەوتووەتە شاری بولونیاوە لە باکووری ئیتاڵیای ناوەندی.

25- لومبە: گوندێکە لەباشووری رۆژئاوای فەرەنسا، کە کڵێسایەکی گەورەی سەدەی چواردەیەمی تێدایە.

26- ڤۆکلوز: ناوچەیەکە لە پرۆڤانس-ی باشووری رۆژهەڵاتی فەرەنسا.

27- میری شاعیرانی رۆم: پترارك دەیگێڕێتەوە کە لە هەمان ئەو رۆژەدا کە دەگاتە پایەی میری شاعیرانی رومی، پێشنیازی بۆ دەکەن کە ببێ بە میری شاعیرانی فەرەنساو

ئیتاڵیاش. لێ دڵبەندی ئەو بە بەرهەمێن لاتینیو رۆمییەوە، وای لێدەکات پایەی میری شاعیرانی ئیتالیا هەڵبژێرێ.

28- کولادارینسی (1313- 1354):

یەکێکە لەپیاوانی رۆم کە هەوڵێکی زۆری لە پێناوی چەسپاندنی دیموکراتیەت لە وڵاتەکەیدا، داوە.

29- کارتاژە- Carthage):

شارێکی کۆنە لەسەر کەناری باکوری ئەفریقایە، لە کەناری کەنداوی تونس. کارتاژە (قرطاجة) ئەمڕۆ بەشێکە لە قەڵەمڕەوەکانی تونس.

30- ئافریکانۆس (234- 183 پێشزاین):

یەکێك بووە لە سەردارانی رۆم.

31- ترزاریما- Terzarima:

شیعرێکە لە فۆریمی بەندی سێ بەیتیدا (بە زۆری لەسەر وەزنی یامبیك-ی پێنج سیلابییە) کە بەیتی دووەمی هەر بەندێکی لەگەڵ بەیتی یەکەمو سێیەمی بەندی دواتردا هاوقافیەیە. ئەم فۆرمە شیعرییە لە داهێنانی دانتییە.

32- شاروبیر (1274- 1343):

بە رووبیر-ی دانا ناسراوە، شای ناپولی بووە (1309- 1343).

33- چیرۆکانی رۆمیان:

ئەو کۆمەڵە حیکایەتو چیرۆکە لاتینیانەن کە لە سەرەتاکانی سەدەی چواردەمدا، رەنگە لە ئینگلیستان کۆکرابنەوە.

34- ئەفسانەێن زێڕین:

کۆمەڵە ئەفسانەیەکە دەربارەی ژیانی روحانیان، بۆیەرەکانی ژیانی حەزرەتی مەسیحو مریەم، لەگەڵ کۆمەڵە زانیارییەك دا دەربارەی رۆژانی مقەدەس. دانەری ئەم بەرهەمە Jacobusde Vogarine (1228- 1292)ە کە نووسەرێکی ئیتاڵیاییە.

35- سەد چیرۆکی کۆن:

کۆمەڵە چیرۆکێکە کە لە ماوەی سالآنی 1281- 1300دا نووسراون، و زۆربەی هەرە زۆری لە کتێبی مقەدەسەوە یا لە ئەفسانانی کلاسیکەوە وەرگیراوە.

36- ئوتاڤاریما Ottavarime:

بەندێکی هەشت بەیتییە، کە بەیتی یەکەمو سێیەمو پێنجەم، بەیتی دووەمو چوارەم، و بەیتی حەوتەمو هەشتەم هاوقافیەنو هەر بەیتێکیش یازدە برگە (سیلابە).

37- دیکتوس کرتی:

نووسەرێکی خەڵکی کریتە کە لە جەنگی تەروادە بەشداری کردووەو واریقاتنامەیەکی ئەم جەنگە دراوەتە پاڵ وی کەیەکەم جار لە سەدەی چوارەمی زاینیدا بە زمانی لاتینی دەرکەوت و بوو بە سەرچاوەی چیرۆکەکانی سەدەکانی ناڤین دەربارەی جەنگی تەروادە.

38- دارس فریگیە:

نووسەرێکی گریمانەیی کتێبێکە لەمەڕ مێژووی جەنگی تەروادە.

39- فیەزولە- Fiesoge:

ناوچەیەکە لە ئیتاڵیای ناوەندی، لە توسکان.

40- لیدگیت (1370- 1451):

شاعیرو رەبەنێکی ئینگلیزییە.

41- فیررز- Ferrers:

(1500- 1579): سیاسەتوانو شاعیرێکی ئینگلیزییە.

42- بالدوین (1547):

نووسەرێکی ئینگلیزە.

1- ئولیڤەر: لە حیکایەتەکانی شارلمانیدا، دۆستی نزیکی رولانە.

2- گانلون: لە حیکاتەکانی شارلمانیدا، خیانەتکارێکە کە بۆ شکستی پاشینەی قۆشەنی شارلمانی لە رونسوفدا پیلان دەگێڕێ.

3- لورتسۆی شکۆمەند (1449- 1492):

سیاسەتوانو زانایەکی فلورانسییە، هاندەرو پەنای شاعیرانو نووسەران بوو.

4- سوسیا- Sosia:

ناوی خزمەتکارێکە لە یەکێك لە شانۆنامەکانی پلاوتوسدا.

5- رونسۆڤ: ملەیەکە لە پیرنەی رۆژئاوایی، بەینی فەرەنساو ئەسپانیا، بە گوێرەی حیکایەتو نەقڵان رولان لەوێندەر دەکوژرێ.

6- فرانچسکۆبرنی (1497- 1536):

شاعیرو تەنزنووسێکی ئیتاڵیاییە.

7- تزار بۆرجا: (1475- 1507):

کاردیناڵێکی ئیتاڵیاییەو کوڕی پاپا ئەلکساندەری پێنجەمە.

8- ناپلیون پۆناپارت (1769- 1821) لە ساڵانی 1804- 1805)دا ئیمپراتۆری فەرەنسا بوو.

9- بیسمارك (1815- 1898):

یەکەمین پێشەوای مەزنی ئیمپراتۆریەتی ئەڵمانیا بوو.

10- ئەدەبیاتی ئەتەکێت:

جۆرە ئەدەبیاتێکە کە هەوڵدەدات یاساو رێساو پێوەرو پێوانەی رەفتارو دابو نەریتی تاك لە کۆمەڵگایەکی ئارامو پەروەردەکراودا بچەسپێنێ.

53-مانتوا: ناوچەیەکە لە باکووری ئیتاڵیا لە لومباردی.

1- ئوربینۆ: ویلایەتێکە لە ئیتاڵیای ناوەندی.

2- پاپالیویسی (1475- 1521):

لە سالانی (1513- 1521) پاپا بوو. لە بنەماڵەی مدیچی بوو ئەنجوومەنێکی ئەدەبی گەورەو بەناوبانگی هەبوو، و پشتیوانیەکی زۆری لە روفائیل دەکرد.

3- پاپ کلیمنس (1478- 1534):

پاپای سالانی (1523- 1534) بوو، لە خانەوادەی مدیچی بوو.

4- فرانسوای یەکەم (1494- 1547):

شای فەرەنسا بوو لە (1515- 1547).

5- تیمۆنی ئاتینی (450 پێشزاین):

کەسێکی نیمچە ئەفسانەیی ئاتینی دوورە پەرێز بوو. پاش ئەوەی کە سەروەت و سامانەکەی لە دەستدا، دۆستەکانی لێی دوورکەوتنەوەو ئەویش گۆشەگیری هەڵبژاردو جگە لە ئالکیبادس، کە وایدەزانی دەبێتە باعیسی وێرانی ئاتین، تێکەڵاوی کەسی دی نەدەبوو، ئەمە تیمەو ناوەڕۆک و هەوێنی شانۆنامەی "تیمونی ئاتینی"یە کە دەیدەنە پاڵ شەکسپیر.

6- سوفونیسبا (سەدەی سێیەمی پێشزاین):

سوفونیسبا-ی خانمی کارتاژی، دەزگیرانی ماسی نیسا-ی میری نومیدیا بوو. بابی بە تۆبزی دای بە سوفاکس-ی شای نومیدیا- ماسی نیسا، بەسەر پاشادا زاڵ بوو و سوفونیسبا کەوتە دەستی ئەو. ماسی نیسا ویستی بیخوازێ، بەڵام رۆمیەکان وەکو دیلێک داوایان کردووە. ماسی نیسا-ش بۆ ئەوەی رۆمیەکان سوفونیسبا بە دیلی نەبەن، پیاڵەیەک ژەهری بۆ نارد، و ئەویش بێ دوو دڵی خواردییەوە. سەربورو بەسەر هاتی وی بووە بە تیمەو ناوەڕۆکی چەندین تراجیدیا.

7- تریسینو (1478- 1550): نووسەرێکی ئیتالیاییە.

8- پیترو ئارتینۆ (1492- 1556): هەجوونووسێکی ئیتاڵیاییە.

9- دولچە (1508- 1568): نووسەرێکی ئیتالیاییە.

10- دوڤیزی (1470- 1520): نووسەرێکی ئیتاڵیاییە.

11- لیونکاڤالۆ (1858- 1919): مۆسیقازانێکی ئیتاڵیاییە.

12- ئاگوستینۆبکاری (1540- 1590): شاعیرێکی ئیتاڵیاییەو بێژەری هۆزانین شوانکارەییە.

13- سۆرینتۆ (بەندەرێکە لە باشووری ئیتاڵیا، لە کەناری کەنداوی ناپولی.

14- قوتابخانەی یەسوعیان: تیمێکی ئاینییە بە ناوی یاوەرانی مەسیح کە لە ساڵی 1534دا دامەزراو خەریکی کاروباری بانگەشەیی و مەزهەبی بوو.

15- بیرگامۆ: شارێکە لە باکووری ئیتاڵیا، لە لومباردی.

16- ساتیر- Satyr: لە ئەفسانانی یونانىدا، بوونەوەرانێک بوون کە لە بێشەو جەنگەڵاندا بوون و بە خواوەندانی بچووکی فەڕو بەرەکەت دەژمێردران، لەپەیڕەوانی دیونوسوس و خوازیاری عەیش و نۆش و رابواردن بوون.

ساتیر-یان لە شێوەی پیرەمێردێکی توکنی ئەندام وردیلەی بە کلك‌و گوێی وەکو بزن بەرجەستە دەکردو دێنایە بەر چاوی خەیاڵ.

17- گودفرواد بویون (1058- 1100):

دۆکی لورنی ژێرییە، و لە هەوەڵین رابەرانی جەنگی سەڵیبییە.

سەرچاوە:

تاریخ ادبیات جهان (جلد اول)
باکنرب- تراویك/ عربعلی رضائي
ویراستار: سعید حمیدیان
چاپ اول 1373، تیراژ: 3000 نسخه

ئەدەبیاتی ئیتاڵیا

((2))

لە سەدەی هەڤدەوە تا سەدەی بیستەم

سەرەتایەکی مێژوویی:

بەر لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەیەم –لە رووی سیاسییەوە– میللەتێك نەبووە بە ناوی ئیتاڵیاوە. ئەم نیمچە دوورگەیە بوو بوو بە شەڕگەو مەیدانی شەڕی، ئەسپانیا، نەمسا، فەرەنسا، و پاپ، و زۆربەی خاکی ئەم مەرزو بوومە لە سەرانسەری سەدەی هەڤدەو هەژدەیەمدا لە ژێر رکێفو دەسەڵاتی بێگانەدا بوو. رابوونی دژ ریفۆرمی کاتولیکی"1"و یاوەرانی یەسوع، نەیارانی سەرسەختی ئازاد ئەندێشی بوون، و هێزی نوێ توانای گەشەکردنی نەبوو. لە سەدەی نۆزدەیەمدا نیشتمانپەروەرانی وەکو ماتسینی"2"، کافور"3" و گاریبالدی"4"، دەستیان دایە خەباتی دلێرانەی (ریسور جیمنتۆ"5") تا ناوچە جیاوازەکانی وڵاتو گروپە سیاسییەکان یەکبخەن و نیری بێگانە بپچڕن، ئیمپراتۆری ئیتاڵیا لە ساڵی 1861دا رەسمیەتی خۆی راگەیاندو ئەنجام لە ساڵی 1870دا کە فەرەنساو پروسیا گیرۆدەی شەڕ بوون، ڤیکتۆر ئەمانوئیل بەرەو رۆم دەستی بە پێشڕەوی کرد، هێزە فەرەنسەوییەکانی پاپ–ی شکاندو بەناوی پاشای ئیتاڵیای یەکگرتوو جڵەوی کاروباری گرتە دەست. لەو زەمانە بە دواوەو تا ساڵی 1939 ئیتاڵیا بەرە بەرە بوو بە هێزو دەسەڵاتێکی جیهانی. ئەم وڵاتە لە ساڵی 1916دا لەگەڵ هاوپەیمانانـدا چووە جەنگی جیهانی یەکەمەوە. لە ساڵی 1920دا بنیتوموسولینیو حیزبەکەی (حیزی فاشیست) ئیتاڵیای کۆنترۆڵ کرد، قەڵەمڕەوی ئیمپراتۆریەتەکەی فراوان کردو هێزی سوپایی وڵاتی زیاد کرد، ئیتاڵیا لە ساڵی 1940 دا گیرۆدی جەنگی جیهانی دووەم بوو، ئەمجارەیان لە بەرەی دژی فەرەنساو بەریتانیادا.

نۆڕینێکی گشتی:

ئەدەبیاتی ئیتاڵیای سەدەی هەڤدەیەم ئەوەندە شایستەی باسو لێکۆڵینەوە نییە. شیعری ئەم قۆناغە بە زۆری شیعری دەستکرد، و بێ گیان، و سستو خاو بە تەنتەنەو سەنسەنەیە –شاعیران یەجگار زۆر پەنا وەبەر توانج پۆشیو سنعەتی جوانکاری دەبەن. بەناوبانگترین نوێنەری شاعیران جوڤانی باتیستامارینۆ"6"یە، کە وشەبازیو درێژدا دڕییەکانی بووە بە

پێوەرو پێوانەی هونەری سەدەی هەڤدەیەم، و پەیڕەوانێکی زۆریشی هەیە. لە مەیدانی شانۆنامەنووسیدا، کومیدیای دل ئارتەئا وەکو خۆی دەمێنێتەوە، بەڵام لە رووی ئەدەبییەوە بایەخێکی ئەوتۆی نییە، کۆمیدیای شوانکارەیی دەبیٚ بە کارێکی تەقلیدی و قەراردادی مردووی بیٚ ناوەڕۆك، و تراجیدیا-ش دەرفەتی گەشەکردنی نابیٚ، تەنیا جوڤانی باتیستا ئاندرئینی"7"، تراجیدیایەکی هەندیٚ بایەخدار بەناوی (ئادامۆ) دەنووسێت کە کار لە "میلتن" دەکات.

سەدەی هەژدەیەم کۆمەڵێك پێشکەوتن لەگەڵ خۆیدا دێنیٚ. ئەدیبانی بێزارو بیٚ تاقەت لە بەرهەمی پڕئاوتاوی قۆناغی پێشوو، دەکەونە گەڕان بە دووی سەرچاوەێن ئیلهامو سەر مەشقو نموونەێن تازەدا، روو دەکەنە بەرهەمی کلاسیكو نووسەرانی فەرانساوی. گولدوونی"8" دەبیٚ بە پێشەنگای نەو کلاسیسزمو، ئالفیری گەلەك ریفۆرمی گرنگ لە مەیدانی شانۆنامەدا ئەنجام دەدات.

رۆمانتسیسزم، کە لە دەوروبەری ساڵی 1800دا بە کزی دەردەکەویٚ، لە بەردەم کاردانەوەی موحافەزەکارانەی زادەی شەڕەکانی ناپلیۆندا، بە شێوەیەکی کاتی لە گەشەکردن دەوەستیٚ، بەڵام لە ئەنجامدا گەشە دەکاو گەورە دەبیٚ، گەشبینی، نیشتمانپەروەری، و میللەت پەروەری کە لە خەباتی خۆیبوونی نەتەوەیی و یەکێتییەوە سەرچاوە دەگریٚ تینو تاو بە بزاڤی رۆمانتیك دەبەخشن، لە ئاخرو ئۆخری سەدەی نۆزدەیەمدا میلی رۆژگار بەرەو واقیعگەرایی و تەبیعەتگەرای دەگەڕیٚ، گروپێکی توندڕەوی پەیڕەوی فوتوریزم"9"، بە توندی بەرانبەر بە رۆمانتیکەکان دەوەستنەوەو بەرانبەر دەزگاو یاساو رێساو هونەرو ئەدەبیاتی کۆن رادەپەڕن، فوتوریستەکان لە ژێرکاریگەری نیتشەو تا رادەیەك والت و یتمندا، سەروەتو سامان، ئامێرو تەکنولۆژیای بەرهەمهێن، (وەکو سەرچاوەی وزە) هەراو هەنگامە، تەپوتۆز، و جەنگیان بەسەرچاوەی ئەستاتیکا و ئیلهام دەزانی.

گولدونی

<u>**کارلوگولدونی** (1707- 1793):</u>

بە (مولیری ئیتالیا) ناسراوەو لە ڤینیس لە دایك بووە. ماوەیەك بە خوێندنی ماف-ەوە خەریك بوو و سەردەمێکیش وەکو دیپلۆمات خزمەتی کرد، بەڵام دڵی هەر لەلای شانۆ بوو، و لە هەشت ساڵیشدا شانۆنامەیەکی نووسی بوو. لە ساڵی 1748دا دەستی لە هەموو کارێك هەڵگرت تا شانۆنامە بۆ شانۆی ڤینیس بنووسێت. باشترین بەرهەمی خۆی لە ساڵانی 1748- 1762دا بە زمانی ئیتاڵیایی نووسیوە، ئەوجا چوو بۆ پاریس و تا کۆتایی تەمەن هەر بە زمانی فەرەنسی شانۆنامانی نووسی.

گەورەیی گولدونی لەوەدا بوو کە شانۆنامەی ماسکی، واتە ((کۆمیدیای دل ئارتەئا))ی بە کۆن و لە باوکەوتوو نەزۆك دەزانی. گولدونی بۆ کلاسیسزم گەڕایەوەو لەژێر کاریگەری مولیردا رەواجی بەکۆمیدیای رەفتاران بەخشییەوە، گولدونی پەیگیری دوو ئامانجی دەکرد: (1) کاراکتەرەکان لە شێوەی بوونەوەرانی مرۆڤانیدا بەرجەستە بکرێن و، (2) بویەرو رووداوەکان رەنگدانەوەی ژیانی واقیعی بن. گەلێك لە شانۆنامەکانی گولدونی ئیلهام و زادەی دیتن و خوێنەنەوەی ئەون بۆ چینی بورژوای ڤینسیا، گولدونی ئەگەرچی لە رووی تەنز، توانا، قوڵبینی فەلسەفی، یان سایکۆلۆژییەوە بە پێی مولێر-ی مامۆستایدا ناگات، لێ لە رووی داهێنانی دیالۆگ، پوختەیی پلۆت، و بەهرەی پێکەناندنەوە، بەهاوتای شانۆنامەنووسانی فەرەنسەوی دەژمێردرێ.

گولدۆنی لە چاکسازی کۆمیدیای ئیتاڵیادا سەرکەوتن بە دەست ناهێنێ، کەسێك جێی ناگرێتەوە، چاکسازییەکانی وی رووبەڕووی هێرشی توندی پییترۆکیاری"10"، کارلوگوتزی"11"، و جۆزپیەپارتی"12" دەبێتەوە.

گولدونی، نزیکەی سەدو بیست کۆمیدیا و هەشتا دەقی ئۆپرای داهێناوە، بەناوبانگترین کۆمیدیاکانی: قاوەخانە، میوانخانەدار، و ماڵی نوێیان ناوە.

ئالفیری

__ڤیتۆریۆ ئالفیری (1749- 1803):__

شانۆنامەنووس، شاعیرو، تەنزپەروەرو پەیامبەری کلاسیسزمی نوێیە، لە ئاستی ی نزیکی تورینۆ"13"، لە خێزانێکی خانەدانی دەوڵەمەند هاتۆتە دنیاوە، لەلاویدا زۆربەی کات و تواناو پارەو پولی خۆی لە ئەسپ سواری و گەڕان و مێبازیدا سەرفکردووە، ئالفیری لە ساڵی 1777دا لویز "14" ستولبرگ-ی هاوسەری چارلز ئەدوارد ستیوارت-ی (1720- 1788) مودەعی لاوی تەخت و تاجی ئینگلیستان، دەبینێ، لویز زۆر زوو بە ماشوقەی ئالفیری. ئەم جووتە لە ساڵی 1785ەوە تا 1792 لە پاریسدا مانەوە، و لەگەڵ هەڵکشانی شۆڕشی فەرەنسادا پەنایان بۆ فلورانسا بردو تاوەکو مردنی ئالفیری لە ساڵی 1803دا لە وێندەر مانەوە.

ئالفیری پاش نووسینی شانۆنامەی مەیلەو سەرکەوتووی "کیلۆپاترا" لە ساڵی 1774دا، کەڵکەڵەیەکی توندی شانۆی کەوتەسەر. و لە پڕ هەستی بەوە کرد کە بۆ سەرکەوتن پێویستی بە خوێندن و خوێندنەوەی زۆرتر هەیە، و بە گەرمی کەوتە فێربوونی ئیتاڵیایی، لاتینی و یۆنانی.

ئالفیری لە ساڵانی 1777- 1789دا نۆزدە تراجیدیای نووسی. زۆربەی بابەتی شانۆنامەکانی لە ئەفسانانی کلاسیك و لە کتێبی مقەدەس و لە بویەرە مێژووییەکانەوە

وەردەگرت. هەڵسوکەوت و مامەڵەکردنی دەگەڵ ئەم بابەتانەدا زیاتر زەینی بوو. ئالفیری زۆر لـە خـەمی سـەرگەرمی بەخشـیندانە بـوو. بـەڵکو زیـاتر پەرۆشـی بڵاوکردنـەوەی بنـەماو پرەنسیپەکانی ئازادی بیروهزرین بوو کە ئیلهامبەخشی ژیانی خۆی بوو. رق لـە شاهان لـە هەموو شانۆنامەکانی دا بەزەقی دیارە... ئالفیری یەکەمین شانۆنامەنووسە کە باسی زاگەی باوانی، ئیتاڵیای یەکگرتووی کردووەو بە کردەوە قوتابخانەی ئەدەبیاتی نیشتمانپەروەری دامەزراند.

لە تراجیدیایەکانی ئالفیریدا، بە وازوازییەوە پرەنسیپی سێ یەکێتی یەکە رەچاو دەکرێ. شانۆنامەکانی کاتێ دەست پێدەکەن کە ماوەیەك بەسەر پێشقەچوونی پلۆتی چیرۆکەکەدا تێ پەڕیوەو لە دوا ئەنجامدا ئەم نەخشەو پلۆتانە یەجگار سادەن، لە زۆربەی شانۆنامەکانیدا کەمی جوڵەو کردار هەیە، زۆربەی شانۆنامەکانی کورتن. تەنیا یەکێکیان لە هەزارو پێنج سەد دێڕێك زیاترە. کارەکتەری شانۆنامەکانی ژمارەیان زۆ کەمەو بە درێژایی نمایشەکە هیچ گۆڕانێکیان بەسەردا نایەت. تۆن و ئاوازی شانۆنامەکانی تەواوی خەمینەو ئەم تۆنە – مەخابن لە هەموو بەرهەمەکانیا– هیچ کاتێك ئەو هەستی هاوسۆزییە ناسکەی کە لە شانۆنامەکانی شەکسپیردا باری تراجیدی خاو دەکاتەوە پەیدا ناکات... شێوازی ئالفیری کورت و گرژو رەقە.

باشترین تراجیدیای ئالفیری ئەمانەن:

"سائول": شەڕی روحانی یەکێك لە شاهانی کتێبی مقەدەس کە زادەی بەغیلی بردنی ئەوە بەداود، وێنە دەگرێت.

"فیلیپۆ": کە باسی زەماوەندی فیلیپی دووەمی ئەسپانیا لەگەڵ ماشوقەی کوڕەکەی خۆی، و پاشان مردنی هەردوو ئاشق دەکات. "بروتۆسکۆندۆ": کە چیرۆکی کوژرانی ژول تزار دەگێڕێتەوە. "ئاگامەمنونەو ئورست": کە بەشێك لەسەر بوری ئورستیا–ی نووسینی ئاسخیلوس دەگێڕێتەوە. و "میرا": ئەمە حیکایەتی کیژێکە کە حەز لە بابی دەکات.

ئالفیری، جگە لە تراجیدیایەکانی، ئوتوبیوگرافیەکی زۆر جوان، و چوار کۆمیدیای (کەم بایەخ)و چەند تەنزێك و چەند شیعرێکی لیریکیشی هەیە.

ئالفیری وەکو گولدونی لەواری ئەدەبیدا کەس جێی نەگرتەوە. پاش مردنی وی، کومیدیای سانتیمانتال–ی فەرەنساوی (کۆمیدیای گریانئاوەر"15") لە ئیتاڵیادا جێی تراژیدیای گرتەوە.

مانزۆنی

<u>**ئالیساندرۆمانزونی** (1785– 1873):</u>

شاعیری لیریکی, شانۆنامەنووس و چیرۆکبێژە, لە بنەماڵەیەکی دەوڵەمەند لە میلان هاتۆتە دنیا. لە ساڵی 1805دا دەگەڵ دایکیدا بۆ پاریس چوو, و لەوێندەر پەیوەندی بە ئەنجوومەنە ئەدەبییە بەناوبانگەکەی مەدام "دوکوندورسە"16" وە کرد. لە دەوروبەری ساڵی1811دا پەیوەندی بە مەزەبی کاتولیکی رومییەوە کردو پەرەی بە هزرو بیری یانسنی دا کە پاشان کاریگەریان لە بەرهەمەکانیدا ئاشکرابوو. مانزونی دوای ماوەیەك بۆ میلان گەڕایەوەو تا کۆتایی تەمەنی دوورو درێژی خۆی لە نزیکی ئەو شارەدا ژیا. هەمیشە پشتیوانی میانەڕەو بەڵام ئەمەکداری مەسەلەی خۆیبونی ئیتاڵیا بوو.

هۆزانە لیریکییەکانی:

یەکەمین هەڵبەستێن ئەدەبیی مانزونی هۆزانی لیریکییە. لە ساڵی 1806 دا هەندێ شیعری بێ قافیەی دەربارەی بەرەڤانی لە دایکی وئاشقە مردووەکەی دایکی نووسی. ئەم شیعرانە لە رووی دەربڕینی قوڵی ئارمانجەکانی خودی مانزونییەوە یەجگار بەهادارن.لە فاسیلەی ساڵانی 1812- 1822دا پێنج سروودی ئاینی بەبۆنەی جەژنەکانی کلێساوە نووسی: جەژنی مژدە"17"، ئادڤینت"18"، پاسیون"19"، رابوونی پاش مەرگی عیسا"20"، جەژنی پەنجامینە"21"، ئەم سروودانە کە بە زمانێکی سادە بەڵام بەهێز دەربڕدراون, جلوەیەکە لە هەست ونەستی توندو بێ ڕیای شاعیر. بە ناوبانگترین شیعری مانزونی, هۆزانی پێنجەمی مایسە, کە لاوانەوەیەکی دڵگیرە و لەساڵی 1821دا بە بۆنەی مردنی ناپلیۆنەوە گوتراوە.

شانۆنامەکانی:

مانزونی دوو تراجیدیای لەسەر بنەمای بابەتی مێژوویی نووسیوە کە زیاتر لەبەر ناواخنی تیۆری شانۆیی ماونەتەوە تا لەبەر توانای خودی و هونەری. شانۆنامەی: (کۆنت کارمانیولا-1820), چیرۆك و سەرگورشتەی فرانچسکۆ بوسونە-ی سەربازی بەنێوبانگی ڤینیسی لە سەدەی پازدەیەمدا کە بەتۆمەتی خیانەت لە سێدارە درا دەگێڕێتەوە. شانۆنامەیەکی دیکە لە ژێر سەر ناوی (ئادلکی-1822)یە, ئەمە خەباتی لومباردەکان دژی شارلمانی دەگێڕێتەوە. مانزونی، یەجگار دڵبەندی شەکسپیرەو کەسێکی رۆمانتیکی تەواو عەیارەو چاوپۆشی لە یەکێتییەکانی کات و شوێن دەکات. بەڵام بە پێچەوانەی شەکسپیرەوە، حەقیقەتە مێژووییەکان، ئەگەر واقیعی نمایشنامەکەش بخوازێ، ناگۆڕێ و دەستکاریان ناکات. جا لەم بارەیەوە تراجیدیایەکانی لە باری سەرنجی شانۆییەوە سەرکەتوو نین، زیاتر بۆ خوێندنەوە دەست دەدەن، لەگەڵ ئەمەشدا شانۆنامەکانی مانزونی ئیجابیات و لایەنی پۆزەتیفیشیان هەیە: شێوازێکی یەکدەست، سادە، بتەوو سفت و

دڵگیریان هەیە. پڕن لە دیمەنی جوانو هزر ئەنگێز، و هەندێ لە گۆرانی کۆراڵەکان، شیعری لیریکی جوانو رەنگدانەوەی هەستی نیشتمانپەروەرانەی خودی مانزونی-ن.

رۆمان:

((دەزگیرانەکان)) (قەولی زەوجین بە یەکدی دەدەن):

بە "تاقە رۆمانی گەورەی ئیتاڵیایی" ناو دەبرێ. لە ساڵی 1823دا تەواو کراوە بەڵام لە ساڵی 1827دا بڵاوبووەوە پاشان مانزونی پێیدا چووەتەوەو زمانەکەی لە میلانی لەهجەدارەوە گۆڕیوە بۆ زمانی توسکانی پەتی باو، و دەقە دەستکاریکراوەکە بە زنجیرە لە ساڵانی 1840- 1842دا بڵاوبووەوە.
چیرۆکی ئەم رۆمانە لە گوندی لیکو-ی نزیکی میلان، لە نیوەی یەکەمی سەدەی هەڤدەیەمدا، لەو ساڵانەدا کە دەڤەرەکە لە ژێر رکێفی داگیرکەرانی ئەسپانیاییدا بوو، دەست پێدەکات. "دون رۆدریگو" خەیاڵی خراپ دەرهەق بە "لوچیا"ی کیژە گوندیی دەزگیرانی ((لورنزۆ))ی کوڕە دێهاتی لە خەیاڵدانی خۆدا پەروەردە دەکات.پلۆتو تیمەی رۆمانەکە بە شێوەیەکی سەرەکی بە دەوری تەوەری هەڵاتنو رەڤینی ئەم جووتەیە لە دەستی رودریگۆ.
ئەم رۆمانە چەند کێماسییەکی ئاشکرای هەیە. مانزونی کە حەز دەکات چیرۆکەکە لەگەڵ حەقیقەتە مێژووییەکاندا جووت بێ، قەواڵە و بەڵگەنامانی مێژوویی لەگەڵ زنجیرەی بویەرەکانی چیرۆکەکەدا ئاوێتە دەکات. هەندێ لە وەسفەکان لە رادەبەدەر درێژن، و ژمارەیەك لە رەخنەگران قارەمانانی پیاوو ژنی چیرۆکەیان بە وشكو بێ پرشنگ زانیوە، بەڵام لایەنی ئیجابی رۆمانەکە زۆر زیاترە لەلایەنی سەلبی، پلۆتی چیرۆکەکە هاڕوژێنەرە، کاراکتەرسازی، بە تایبەتی بەرجەستەکردنی گوندییانی لومبارد، مایەی سەرسامییە.
نێوەڕۆکی کتێبەکەش دڵگیرە: ململانێی نێوان هەقو نەهەق، و خوداش لایەنگری هەقە، زۆر ساتی چیرۆکەکە بە شۆخیبازی و حەنەك-ی جوان پڕ بووەتەوە، شێوازی رۆمانەکە یەکهاوی رازاوەیە، و ئەمەش بەرزییەکی لە ئاستی بەرهەمو کارە کلاسیکییەکانی پێ بەخشیوە، و لە کۆتاییدا رۆمانی دەزگیرانان، هاتووە ماهیەتو جەوهەری مرۆڤی وێنە گرتووەو بەمەش لە هێرشو ئیرادی رەخنەگران دوور کەوتووەتەوە، سکوت، گوتە، و شاتوبریان بەستایش کاری ئەم رۆمانە دەزانرێن.

لیوپاردی

جاکومۆلیوپاردی (1798- 1837):

شاعیر، فەیلەسوف، رەخنەگرو باسكارە، و بیٚ چەندو چوون لە دوای "تاسوٚ"وە تا وەكو ئەمڕوٚ گەورەترین شاعیری ئیتاڵیایە، جاكوٚموٚ لە باژیٚروٚكی "ركاناتی"ی نزیكی بولونیا لە دایك بووە. هەوەڵیٚن سالاٚنی تەمەنی بەوپەڕی ناخوٚشیو لەشبەباری لە سایەی بابە موٚنو دەست نوقاوەكەیو دایكە رژدو پیسكەكەیدا بەسەر برد، جاكومو شەیداو رمودەی خویٚنەواری بوو، لە رادەبەدەر ئاشقی خویٚندنەوەو موتالاٚ بوو، هەر ئەمەش كردیە كاریٚك كە بەر لە تەمەنی بیست ساڵی، لە یوٚنانیو لاتینیدا ببیٚ بە ئەدیبیٚكی تەواو، هەروەها زمانانی فەرەنسی، ئاڵمانی، و عیبریش بە تەواوەتی فیٚر بوو، ئەم سوور بوونە زوٚرەی لەسەر خویٚندنەوەو خویٚنەواری كردیە كاریٚك كە هیٚندەی دیكە بیٚ هیٚزو لەش بەبار بیٚ، نەخوٚشی و لە شبەباریش بەرەو رەشبینیان برد. لیوباردی لە ساڵی 1822 وە تا ساڵیٚ 1833 شارە جوٚراو جوٚرەكانی ئیتاڵیای دایە ژیٚر پیٚیان و بیٚهودە بە دووی ئەشق, بەختەوەری و سەلامەتیدا دەگەڕا. سەرەنجام هەژارو داماو لە ساڵیٚ 1837 دا لە ناپولدا كوٚچی دوایی كرد.

لیوپاردی گەلیٚك نامەی دڵگیری لەمەڕ حاڵی خوٚی، شروٚڤەیەك لەسەر پترارك-1826، چەندین وتار دەربارەی رەخنەی ئەدەبی و كوٚمەڵیٚك باسی دەربارەی (1824- 1828) بەرەڤانی لە رەشبینی وەكو تاقە فەلسەفەی قابیلی روونكردنەوە نووسی.

ناوو شوٚرەتی لیوپاردی بە دیوانیٚكی چكوٚلەی چل چامەییەوەیە (كنزونە) كە بە گویٚرەی یاساو پیٚوەرە شیعرییەكان، پەیوەندی چەمك و خەیاڵ، فوٚرمو ناوەڕوٚكو هەندیٚ جار وەرگرتن لە بابەتیٚن یوٚنانی كوٚنەوە، شیعری تەواو كلاسیكن، بەلاٚم لە باری گوزارشتی رەشبینانەو تاكگەرایی خودی شاعیرەوە دەبیٚ بە روٚمانتیك حەساو بكریٚن. ژمارەیەك لەم چامانە لە نیشتمانپەروەرییەوە سەرچاوە دەگرن وەكو "بوٚ ئیتاڵیا"و "لەبەر بارەگای دانتی"دا، و چەند دانەیەكی دیكەیان دەربارەی ئەڤینن وەكو: "یەكەمین ئەڤین"و هەندیٚكی دیكەشیان فەلسەفیو هزرین وەكو: "دوا گوٚرانی ساپفو". زوٚربەی ئەم شیعرانە -تەنانەت شیعرە دڵدارییەكانیش- كە ئاویٚتەی رەش بینین، هەڵقوڵاٚوی كانگای دڵو وەستایانەن. لە گوٚشەنیگای لیوپاردییەوە بە ختەوەری خیٚری بالاٚیە، بەلاٚم بە دەگمەن، و ئەویش بوٚ هەندیٚ ساتی كورت خایەن، دەكریٚ بە دەست بیٚت. نەگبەتیو روٚژە رەشی نەك هەر لەم روٚژگارەدا، بەڵكو هەمیشە فەرمانڕەوای جیهان بووەو قەدەرە كە هەتا هەتایە هەروا بیٚ.

بیٚ تاقەتی، ئازادیخوازی، نەفرەت لە دكتاتوٚریەتو، رەشبینی لیوپاردی، یادی بایرونو شللی لە دلاٚندا زندوو دەكاتەوە، جوانی پەرستی ئەوو دڵبەندی بە بەرهەمیٚن كلاسیكی یوٚنانەوەو میٚبازییەكەی، كیتس وەبیر دیٚنیٚتەوە.

سنت بوڤ، لیوپاردی بە نەجیب ترین، هیٚمن ترین و عەبوسترین شاعیری دنیا دەزانی، ماتیو ئارنولدش بە هاوتای میلتن و دانتیی دەژمارد، و راوبوٚچوونی هەمووان بە شیٚوەیەكی گشتی ئەمەیە كە لیوپاردی گەورەترین شاعیری ئیتاڵیای چەرخی تازەیە.

كاردوچی

جوزویەکاردوچی (1835– 1907):

شاعیرو رەخنەگرو خەتیبە، لە ڤال دی کاستلۆ، لە توسکانی لە دایك بوو، قۆناغی خوێندنی سەرەتایی لە فلورانس تەواو کرد، پاشان چووە زانکۆی پیزا، و لە ساڵی 1856دا خوێندنی تەواوکرد، ماوەیەك بەکاری چاپ و بڵاوکردنەوەو دەرس دانەوە لە قوتابخانەی ئامادەییدا خەریك بوو، پاشان بوو بە مامۆستای زانکۆی بولونیا، و لە ساڵی 1860ەوە تا 1904 لەم زانکۆیەدا دەرسی گوتەوە.

کاردوچی هەر چەندە هیچ کاتێك خۆی بە سیستەمێکی فەلسەفی هاوئاهەنگ و گونجاوەوە خەریك نەکردووە، بەڵام لە واری پرس و دۆزی سیاسی، ئاینی و جوانیناسیدا، راوبۆچوونی ئاشکراو بنجبڕی هەبوو.

لە سیاسەتدا لە هەوەڵەوە لایەنگری رژێمی پاشایەتی و تەرفداری ڤیکتۆر ئیمانۆئیل"22" بوو کە لە ماڵباتی شاڤۆ بوو. ماوەیەکیش بەو بیانووەی کە پاشا دەرهەق بە میللەت کەمتەرخەمە، بوو بە کۆماریخواز، بەڵام دووبارە گەڕاوەتەوە سەر سەڵتەنەتخوازی و لە دوا ساڵەکانی تەمەنی دا لە دۆستانی نزیکی شابانۆ مارگریتا"23" بووە.

کاردوچی لە رووی ئاینییەوە موشریك بوو، کڵێسای بە رەمزو هێمای دەسەڵاتی داگیرکاری "24" نەمساو فیودالیزم و کەلتووری سەدەکانی ناڤین و کۆیلایەتی دەزانی، زێدەباری ئەمەش وەکو سوین برن، باوەڕی تەواوی بەوە بوو کە مەسیحیەت دینی زوهدو ریازەتە. جا لەبەر ئەمە رووی کردە ئەفسانانی خواوەندانی یۆنان و روم–ی کۆن، خواوەندانێك کە بە زندوو و واقیعی دەزانین، نەك بە زادەی خەیاڵاتی شاعیرانەی رووت. کاردۆچی موشریکانە هەم لەزەتی لە ژیان دەبینی، ژیانێکی سادە، دادوەرانە، سەلامەت، و پڕ خەبەتین لە جیهانی جوانییەکاندا. هەر چەندە کاردۆچی هیچ باوەڕێکی بە ئەخلاقیاتی مەسیحی نەبوو، بەڵام کاریگەری ئەم ئەخلاقیاتە بەسەر ئەوەوە لەوە پتر بوو کە خۆی هەستی پێدەکرد.

کاردۆچی لە واری جوانیناسیدا شاعیرێکی کلاسیك بوو. لە رۆمانتیزم بێزار بوو، و بە هاوتای مەسیحیەت، کەلتووری سەدەکانی ناڤین، و دەسەڵاتی بێگانەی دەزانی.

کاردۆچی ئیلهام و سەرۆی لە ڤیرجیل، هوراس، پترارك، و بۆکاچۆوە وەردەگرت. لە ستایشکارانی دانتی بوو و ئەوی بە قارەمانی ئازادیی ئیتاڵیا دەزانی، لێ دەربارەی مەسەلە مەزەبییەکان دانووی دەگەڵ شاعیرانی پێش دانتیدا نەدەکولا، کلاسیسزمی گەرم و گوڕو پڕ جۆش و خرۆش تا ئەندازەیەك زادەی نیشتمانپەروەری کاردۆچی بوو. کاردۆچی لەو رووەوە کە رۆڵەی رومیانی کۆن بوو و نەك هەر میراتگری کەلەپووری ئەدەبی وان بوو بەڵکو زادەی گوندە پڕشکۆدارەکانی ئیتاڵیاش بوو –ئەو گوندانەی کە ئیلهام بەخشی شاعیرانی وەکو ڤیرجیل و هۆراس بوون– شانازی بە خۆوە دەکرد.

شـيرك، مرۆڤگـەرایی، کلاسیسـزم و نیشـتمانپەروەری، بابـەت و نێـوەڕۆکی هەمیشـەیی شیعرەکانی کاردۆچییە، کاردۆچی کە لە بنەڕەتدا شاعیرێکی لیریکی باڵا دەست بوو، زیاتر مامەڵەیـەکی سـۆزداری لەگـەڵ ئـەو نێـوەڕۆک و بابەتانـەدا هـەبووە تـا مامەڵـەی فەلسـەفی و فێرکاری، هەر چەندە شیعرە لیریکییەکانی تایبەتمەندییەکانی شیعری رۆمانتیکیان هەیە، توندو بە قوەت، تاکگەرایانەو گەشبینانەن، بەڵام لە قاڵب و فۆرمی کلاسیکدان، کاردۆچی بۆ زۆر کـێش و وەزنـی یۆنـانی و رومـی دەگەڕێتـەوە، و گوزارشـت و دەربڕینێکـی نابـاوو چـڕ دەدۆزێتـەوە، ئـەم چـڕی و پڕییـە هەنـدێ جـار دەکاتـە کارێـك کـە تێگەیشـتنی ئەندێشـەو هزرەکانی ئەستەم و زەحمەت بێ، بە تایبەتی کاتێ کە دێتە سەر تیل نیشانی فەزلفرۆشانەو خۆنواندن. لەبەر ئەمە شیعری کاردۆچی هیچ کاتێك مایەی پەسندی عەوامی خەڵك نەبووە.

گرنگترین دیوانی شیعری کاردۆچی: (شاعیری 1871)، (قافیەی نوێ– 1873)، (چامەێن هۆڤی– سێ کۆمەڵە شیعرە: 1877، 1882و 1889)و (کێش و قافیە– 1899)یان ناوە.

کاردۆچـی نـەك تـەنیا لـە مەیـدانی شـاعیریدا، بـەڵکو لـە مەیـدانی پەخشانووسیشـدا– بـە تایبـەتی لـە هونـەری وتاربێژیـدا– زنـدووە، رەنگـە گـەورەترین خوتبـەی وی دەربـارەی گاریباڵدی بێ– 1882.

دانونتسیۆ

گابریلە دانونتسیۆ (1863– 1938):

شـاعیرو رۆمـاننوس و شـانۆنامەنووس و ئاسمانـەوان بـوو، خـەڵکی پسـکارا"25"یـە، لـە پراتـۆ"26" خوێندوویـەتی، لـە تەمـەنی هەرزەکاریـدا ماوەیـەکی کـورت لـەدام و دەزگایـانی پەخش و وەشاندندا کاری کردو ئەوسا لێبڕاو نووسەری بکات بە پیشە. خۆی تایبەتمەنـدی بەشی هەرە زۆری ژیانی دوورو درێژی وی بریتی بوو لەسەر کێشی، بەرەڵڵایی، سۆزداری و بێ سەروبەری.

لە جەنگی جیهانی یەکەمدا، هەر چەندە بە تەمەن بوو، لە هێزی ئاسمانیدا بەشداری شەڕی کـردو چـاوێکی خـۆی لـە دەسـتدا، لـە سـاڵی 1919دا، بـە پێچـەوانەی پـەیمانی ڤێرسـای، لەشکری کردە سەر فیوم"27" و گرتی.

دانونتسـیو یەکـەمجار وەکـو شـاعیر شـۆرەت و ناوبـانگی پەیـدا کـرد، کاریگـەری هـەموو ئـەم نووسەرانە بەسەر شیعری ئەوەوە دیارە، ئەو شیعرانەی کە بە تێکەڵەیەك لە بەدەوییەت و داروخان ناویان دەرکردووە کاردۆچی، فلوبیر، موپاسان، رامبۆ، وایلد، سوین برن، ڤارلین، نیتشە، بۆدلێر، رۆمانتیکەکانی ئینگلیز، و رۆمانووسە روسەکانی هاو عەسری خۆی، رەقی و توندی ئەم شیعرانە کردوویانەتە کارێك کە کۆن و بـەدەوی بێنـە بەرچاو، تەسلیم بوون بـە لەزەتی نەفسانی، بێزاری، هەوەسکاری لە هونەرا، یاخی بوون لـە کۆت و زنجیری ئەخلاقی و

شیرك ئەم شیعرانە دەخاتە خانەی داڕوخانەوە. دانونتسیو ڕەنگدانەوەو ئاوێنەی سروشتو تەبیعەت نییە، مەبەستی سەرەکی ئەو تەنیا جوانی پەروەرییە، مەیلی وی زیاتر بەلای بەرجەستە کردنو نیشاندانی جوانیدایە تا بەلای وەسفی ژیاندا, جوانی لە ڕوانگەی دانونتسیووە جوانییەکی دەروونیو سایکۆلۆژییە، و ڕێ یەك نییە بچێتەوە سەر قولایی هەست یان هزرو ئەندێشە. وەسفەکانی تەڕو پاراوو بە ئاووتاون، لە رادەبەدەر بە شکۆو بەسامو سەنگن، بەڵام ئەو شکۆیە هەمیشە تا رادەی تێربوون تاقەتبەرە دانونتسیو هەندێ جار بەلای دزێوی، هەرزەکاری و شەڕەنگێزی، نا دروستی و نزمی دا دای دەشکێنێ، ئەم لاوازییانە بە تایبەتی لە شیعرەکانی سەرەتایدا دیارن، بەناوبانگترینی ئەم شیعرانە لەم کۆمەڵە شیعرانەدا بڵاوبوونەتەوە: (بەڕاستی یەکەمین– 1879)، (گۆرانیانی نوێ– 1881)، (لولو– 1888)و لەگەڵ زنجیرە دیوانێکی دیکەدا بە ناوانی: (لە ستایشی ئاسماندا، دەریا، زەمین،و قارەمانان– لە ساڵانی 1903– 1904)..

هەندێ لە و شیعرانەی کە دانونتسیو لە ساڵی 1914 بە دواوە نووسیونی دەربارەی نیشتمانپەروەرییە.

خەوشەکانی شیعری دانونتسیو لە پەخشانەکانیشیدا بەدی دەکرێن، گەلێك لە ڕۆمانەکانی ڕەنگدانەوەی فەلسەفەی نیتشەنو قارەمانێکی وەکو خودی دانونتسیو وێنە دەگرن– مرۆڤێکی لەزەت خواز، بە هەستێکی توندی جوانی پەروەرییەوە، سەرکێشو قارەمان ئاسا. بەناوبانگترین ڕۆمانی وی بریتییە لە: (منداڵی لەزەت– 1889)، (بێگوناح– 1892)، (سەرکەوتنی مەرگ– 1894)، (پاکیزانی تاوێران– 1895)و (ئاگر– 1900)– کە بێگومان باسی پەیوەندی نەفەرمی خودی نووسەر لەگەڵ خانمێکی ئەکتەری ئیتالیاییدا بەناوی ئیلیونورا دووزە"28" دەکات.

دانونتسیو لە واری شانۆنامەنووسیدا هیچ جۆرە سەرکەوتنێك بە دەست ناهێنێ، زێدەباری ئەو خەوشو کەمو کوڕییە ئاساییانەی کە لە شیعرو ڕۆمانەکانی دا هەن، شانۆنامەکانیشی زۆر بێ جووڵەن، و لە ئەندازە بەدەر زەینین. باشترین شانۆنامەی وی بریتیین لە: (فرانچسکادا ریمینی– 1902و فیدرا– 1909).

شۆرەتو ناوبانگی دانونتسیو ئەمڕۆ تەواو کاڵ بووەتەوە. تەنیا وەکو نموونەیەکی شاعیرانی سەردەمی خەمڵینی میللەتی ئیتاڵیای نوێ یاد دەکرێتەوە. میللەتێك کە دانونتسیو بە میتاهومانیزمو نەفسپەرستی خۆی، بە زبری جۆشو خرۆشو یا لێشاوی شێوازی خۆی، پەنای بۆ دەبرد.

پیراندللۆ

__لویجی پیراندلۆ (1867– 1936):__

له ئاگریجنتو، له سیسیل هاتۆته دنیاوەو سالآنی منداڵیەتی لەوێندەر بەسەر بردووە. بابی کابرایەکی دەوڵەمەند, و خاوەنو بەڕێوەبەری کانگەیەکی گۆگرد بوو. لویچی بۆ ماوەیەکی کەم خۆی بە کاروباری بازرگانییەوە خەریك کردو, لە ساڵی 1887 دا بۆ خوێندن چوو بۆ زانکۆی روم, دواتر چووە زانکۆی بون, و دکتۆرای لە زمانەوانیدا وەرگرت. لە ساڵی 1894 دا ژنی هێنا، لە سالآنی 1897– 1921 لە پەیمانگەی ژنانی رومدا خەریکی گوتنەوەی وانەو دەرسی ئەدەبیاتی ئیتاڵیایی بوو. لە ساڵی 1925دا دامەزراندنی شانۆی نەتەوەیی لە ئەستۆگرت، و موسولینی بە خۆی پەیگیری بەڕێوەچوونی ئەم کارەی دەکرد، پیراندیللو لە ساڵی 1934دا لەسەر شانۆنامەکانی خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیاتی وەرگرت، دوا سالآنی تەمەنی بە نووسینو سەفەر بۆ ئەمریکای باشوور، فەرەنسا، و ولآتە یەکگرتووەکان گوزەراند.

پیراندیللو لە ساڵی 1883دا دەستی بە شیعر گوتن کرد، لە سەرەتاکانی ژیانی خێزانداریدا هەندێ وتاری دەربارەی رەخنەی ئەدەبی بلآوکردەوە، و تاوەکو پێش ساڵی 1914 زۆر رۆمانو کورتە چیرۆکی نووسی، لە ماوەی جەنگی جیهانی یەکەمدا حەزی چووە سەر شانۆ، و ئەو شانۆنامانەی کە لە ساڵی 1915 بە دواوە نووسینی، ناوو ناوبانگێکی جیهانی گەورەیان بۆ دروست کرد.

فەلسەفەی پیراندیللۆ:

شانۆنامەکانی پیراندیللو رەنگدانەوەی بۆچوونە تاڵەکانی خودی نووسەرن، نا ئومێدی و رەشبینیو بەدگومانی پیراندیللو زادەی ژیانی بەزەیی ئەنگێزی خانەوادەکەین، چونکە لە ساڵی 1904دا لافاو کانگەکەی بابیو بەشی هاوسەرەکەی وی، لە نێوبرد و دووچاری رۆژی مەینەتی کردن. هاوسەرەکەی لە هەمان ساڵدا تێك چوو و تا مردنی لە ساڵی 1918دا ئەو نەخۆشییەی هەر لەگەڵدا بوو. کیژەکەی کە توانای تەحەمولی شێتییەکەی دایکی نەبوو، ویستی خۆی بکوژێت، بەلآم گیربوونی گوللەکە لە لولەی دەمانچەکەیدا نەنجاتیدا، پیراندیللو کە زۆر لەم مەینەتیانە وەرسو بێزار بوو، لەو پێوانگەوە کە ویراسەتو ژینگە تا رادەیەکی زۆر ژیانی مرۆڤ کۆنترۆڵ دەکەنو بنیادەم هیچ دەسەلآتێکی بەرانبەریان نییە، گەییە ئەو ئەنجامگیرییەی کە چارەنووسی مرۆڤ لە هی گیانلەبەرانیتریش خراترو بە ئازارترە, گیانلەبەران هیچ نەبێ بە حوکمی مەیلو غەریزەی زکماك حاڵەتێکی خۆشی پەیدا دەکەن، واتە گیانلەبەران وەکو چۆن هەنو وەکو خۆیان مل بۆ ژیان دەدەنو دەژین، بەلآم مرۆڤ هەر کە تەسلیمی غەریزە بوو، یەکسەر هێزی ئەقڵو ئاوەز وەگەڕ دەخات تا پاساوو ئەنگێزەیەکی ئایدیالی بۆ کردارە غەریزییەکانی بدۆزێتەوە. مرۆڤ ئەگەرچی لەم ئارمانجە ئایدیالییە حاڵی دەبێ، بەلآم هەرگیز پێی ناگات، چونکە رێنوێنی ئەو لە واقیعدا غەریزەو مەیلی ئەوە. تواناو هێزی ئەقڵو ئاوەزو حاڵی بوون مرۆڤ بە جۆرێ فریو دەدات کە وا تەسەور بکات ئەنگێزەکانی نموونەییو ئایدیالین، بەلآم لە ئەنجامدا دەردەکەوێ کە ئەم ئارمانجو

ئایدیالپەروەرییە جگە لە خەیاڵ پلاو چ شتێکی دیکە نەبووە. ململانێی لە سازان نەهاتووی نێوان جوانی نموونەیی و دزێوی ژیان، وەکو چۆن هەیە، بناغەو هێمی بەدگومانی پیراندیللۆیە.

شێوەی شانۆییەکانی:

رەنگە حاڵی نەبوون لە شەیدایی پیراندیللۆ سەبارەت بە ململانێی نێوان واقیعو ئایدیال، ئەم خەیاڵەی چێ کردبێ کە شانۆنامەکانی (ناواقیعی)ن و کەمتر سەرو سەختیان لەگەڵ مرۆڤانی (واقیعی)دا هەیە. رات شپارد فلپس دەڵێت کە: "شانۆنامەکانی پیراندیللۆ چەمکێکی سەرڤەسەرڤە لەمەڕ واقیعگەرایی نیشاندەدەن، بەڵام ئەنجامی شانۆنامەکە کە لە لۆژیکەوە هەڵدەقوڵێ، هیچ جۆرە واقیعگەراییەکی لەخۆ نەگرتووە، دیارە ئەم ئەنجامە لە رادەبەدەر ئایدیالییە... و بە هیچ جۆرێ ناشوبهێتە سەر ژیان. شانۆنامەکانی پیراندیللۆ بە هیچ جۆرێ باسی سۆزو گودازی مرۆڤانی یان کارو کاریگەری کەسایەتییەکان لەسەر یەکدی ناکەن. تەواو ئیستیعاری و مەجازین". ویتورینی ئەم تۆمەتە رەتدەکاتەوەو باوەڕی وایە کە ((یەکێك لە خەسڵەتە دیارەکانی هزرو ئەندێشەی پیراندیللۆ ئەوەیە کە پەیوەندییەکی زۆر نزیکی لەگەڵ ژیاندا هەیە. ژیانی واقیعی و خەیاڵی بە شێوەیەکی خەماوی لە بوونی پیراندیللۆدا ئاوێتەو تێکەڵ دەبێ)).

شانۆنامەکانی پیراندیللۆ هەر چەندە خەمناك بن، هێشتا هەر ئاوێتەی پێکەنین و شۆخیبازی و حەنەکن، بەڵام پێکەنین لەم شانۆنامانەدا پێکەنینێکی گرژ، کۆمیدی، و تەنزئامێزە، ((لندرمك کلینتاك)) دەڵێت کە پیراندیللۆ کۆمیدێنەکە کە مرۆڤ دەخاتە پێکەنین تا لە گریان، لە دەستی رەنجان لە ژیان و سەختییەکانی بوون، دووری بخاتەوە. پیراندیللۆ بە خۆیشی باوەڕی وایە کە کۆمیدیانووس دەبێ دروشمەکەی ((جوردانو برونۆ)) بەکار بێنێ: "شاد لە کاتی خەم، خەمین لە کاتی شادی".

پیراندیللۆ کە هیچ چارەسەرێك بۆ گیروگرفتەکانی ژیان نادۆزێتەوە، گەلێك لە شانۆنامەکانی خۆی لە شوێنێکدا کۆتایی دێنێ، کە هەندێ جار وا دێتە بەرچاو تازە لە ناوەڕاستی چیرۆکەکەدایە –بەڵام هەر ئەم بێ ئەنجامییەی شانۆنامەکان– نەبوونی کۆتاییەکی خۆش یان ئەنجامێکی ناخۆش– روحی فەلسەفەکەی ئەوە، کە چ شتێك بۆ کۆتایی هێنان نییە، چونکە ژیان بەو جۆرەیە، و ئەمە خۆی لە خۆیدا کۆتاییەکە.

شانۆنامەکانی:

ویتورینی سی و هەشت شانۆ نامەی پیراندیللۆ بەسەر پێنج گروپدا دابەش دەکات: 1– ئەو شانۆنامانەی بە گوێرەی رێبازی ناتورالیزم نووسراون، 2– گروپی بوون و نواندن. 3–

شانۆنامەی کۆمەڵایەتی. 4- شانۆنامانی ژنانە، 5- شانۆنامانی هونەرو ژیان. ئەمانە لە جوملەی گرنگترین شانۆنامەکانی ئەون: هەقی خۆتە گەر وا بیر بکەیتەوە- 1918، شەش کەس بە دووی نووسەرێکدا دەگەڕێن- 1921، هنری چوارەم- 1922، ئەمشەو موفاجەئە دروست دەکەین- 1932، هەمووان بۆ باشترین- 1937و بەمجۆرەی کە دەتەوێم.

((شەش کەسایەتی لە نووسەرێک دەگەڕێن))، بە یەکێک لە باشترین شانۆنامەکانی پیراندیللۆ دەزانرێ. ئەم شانۆنامەیە نموونەیەکی شایستەی هزرین و جۆری کارکردنی خودی نووسەر نیشاند دەدات، چونکە مامەڵە دەگەڵ خەمە سەیرو سەمەرەو کۆمیدییەکانی تیرەی بەشەرو پەیوەندی خەیاڵ (لە زەینی نووسەردا) لەگەڵ واقیعدا (لە ژیانی کاراکتەرەکاندا) دەکات، ئەم شەش کەسە (باوک، دایک، و چوار منداڵ) لە دیمەنێکی سادەو بێ ئارایشتدا، لە حوزوری تاقمێک ئەکتەردا دەردەکەون و دەری دەخەن کە کۆمەڵێک خەڵقەندەی نوقستان و زادەی خەیاڵی نووسەرن، و داوا لە ئەکتەرەکان دەکەن کە بە نواندنی ژیانی ئەوان (شەش کەسەکە) واقیعیەتیان پێ ببەخشن. ئەکتەرەکان قایل دەبن و کەسایەتییەکان ئامادە دەبن تا سەر لە نوێ ژیانی رابردووی خۆیان نمایش بکەن، لە یەکەمین دیمەنی ئەم ژیان دووبارە کردنەوەیەدا باوکەکە دەست لە ژنەکەی، کە کوڕێکی لێی هەیە، هەڵدەگرێ و هانی دەدا کە پەیوەندی لەگەڵ سکرتێرەکەی ویدا بگرێ، و ژنە سێ منداڵ لە کابرای سکرتێر دێنێ، ئەم خانەوادەیە دوای مەرگی کابرای سکرتێر ون دەبێ و باوکەکە خەمبارو دڵتەنگ دەبێ. دیمەنی دووەم باوکەکە لە ماڵی ژنێکی سۆزانیدا نیشاندەدات کە بووە بە مشتەری زڕ کیژەکەی (کە نایناسێتەوە) خۆی، بویەرەکە هەندە حەیا بەرەیە کە کەسایەتییەکان لە بیریان دەچێتەوە کە تەنیا ئەکتەرن و رابردووی خۆیان دەنوێنن و نمایش دەکەن، لە هەنبەر ئەکتەرەکاندا، کە بە بێهودە هەوڵدەدەن ژیانی ئەوان نمایش بکەنەوە، یاخی دەبن، لە دیمەنی کۆتاییدا، کەسایەتییەکان لە ماڵی بابەکەدا، کە ژیانی خۆی بە ناڕەحەت و خەمناک و بێهودە دەزانێ، نیشان دەدرێن، کوڕەکە دەرهەق بە دایکی گرژو مۆن و خەمساردەو دەیخاتە سەر ساجی عەلی، زڕ کچەکە، وێڕای شەرمنییەکەی لوتبەرزو شەڕانییە، کیژە بچوکەکە لە روبارێکدا غەرق دەبێ، و کیژە لاوەکە بە دەمانچە خۆی دەکوژێ.

ئەنجامی جوانیناسی و فەلسەفەی پیراندیللۆ -ئەگەر بکرێ وای ناو بنەین- لە مەدایە کە هونەر هەرگیز ناتوانێ جگە لە نمایشێکی تاریک و نوقستانی واقیع زیاتر بێ و ژیان بە جۆرێکی نا ئومێدانە خەمناکە.

<u>پەراوێزو ژێدەران:</u>

43- ریفۆرمی کاتولیکی:

بزووتنەوەی ریفۆرمی کڵێسای کاتولیکی روم بوو کە دوا بە دوای ریفۆرمی ئاینی سەری هەڵدا.

44- **ماتسینی** (1805- 1872):

نیشتمانپەروەرێکی ئیتاڵیاییە.

45- **کاڤور** (1810- 1861):

سیاسەتوانێکی ئیتاڵیایی و لە دامەزرێنەرانی سەرەکی یەکێتیی ئیتاڵیایە.

46- **گاریبالدی** (1807- 1882):

نیشتمانپەروەرێکی ئیتاڵیایی و قارەمانێکی نەتەوەیی ئەو وڵاتە بوو.

47- **ریسور جیمینتۆ: لە مێژووی ئیتاڵیادا، دەکاتە قۆناغی ساڵانی 1815- 1870 کە لەو سەردەمەدا ئیتاڵیا یەکی گرتەوە.**

48- **جوڤانی باتیستا مارینو** (1569- 1625).

49- **باتیستا ئاندرئینی** (1578- 1650):

لە ئەندامانی بەناوبانگی خانەدانی ئاندرئینییە، لە ماڵباتی ئەکتەرانی ئیتاڵیایی سەدەکانی 16و 17یە.

50- **گولدونی** (1707- 1793):

شانۆنامەنووس و شاعیرێکی ئیتاڵیاییە.

51- **فوتوریزم: ناوی قوتابخانەیەکی ئیتاڵیاییە لە واری هونەرو مۆسیقاو ئەدەبیاتدا، کە لە ساڵانی 1905- 1915دا لە رەواج و برەودا بووەو خەسڵەتی بنچینەیی ئەم قوتابخانەیە رەتکردنەوەی داب و نەریت و یاساو رێسا باوو تەقلیدییەکان بووە، پەیڕەوانی ئەم قوتابخانەیە ستایشی خەتەرو جەنگ و سەردەمی تەکنولۆژیایان دەکرد.**

52- **پییترۆکیاری** (1711- 1785):

درامانووسێکی ئیتاڵیایی بوو.

53- **کارلۆگوتزی** (1720- 1804):

درامانووسێکی ئیتاڵیایی بوو.

54- **جوزپیەبارتی** (1719- 1789):

رەخنەگرێکی ئیتاڵیایی بوو.

55- **تورینو: دەڤەرێکە لە باکووری رۆژئاوای ئیتاڵیا.**

56- **لویزستولبرگ** (1752- 1824):

لە ساڵی 1772دا شووی بە چارلز کردو پاش هەشت ساڵان مێردەکەی بەجێهێشت. ماوەیەك بوو بە قەپاتمەی ئالفیری و پاش مەرگی شاعیر بوو بە ماشوقەی هونەرمەندێکی فەرەنساوی.

57- **کۆمیدیا گریانئاوەر: ئەم شێوەیە لە کۆتایی سەدەی هەڤدەیەمدا لە ئینگلیستان هاتە ئاراوەو لەم کۆمیدیایەدا هەوڵ دەدرا تەماشاڤانان بهێنرێنە گریان، ئەم شێوەیە لە فەرەنساشدا برەوی پەیدا کردو پێیان دەگوت کۆمیدیای گریانئاوەر.**

58- **دوکوندورسە** (1743- 1794):

ژنێکی بیرکاریزان‌و فەیلەسوف و شۆڕشگێڕی فەرەنساوی بوو.

59- جەژنی مژدە: جەژنێکە کە هەموو ساڵێك مەسیحیان لە 25ی مارسدا دەیگێڕن. بە باوەڕی وان رێك لەم کاتەدا جبرائیلی فریسشتە مژدەی بە مریەمی دایکی عیسادا کە عیسای لێ دەبێ.

60- ئادڤینت: بە گوێرەی تەقویمی مەسیحی، قۆناغی چوار هەفتەی پێش لە دایك بوونی مەسیحە، کە وەرزی تۆبەو تۆبەکارییە،

61- پاسیون: خەم‌و عەزابی عیسایە لە کاتی دوا شامییەوە تا کاتی مردنی.

62- رابوونی پاش مەرگی عیسا: بە باوەڕی کاتولیکەکان، عیسا پاش ئەوەی کە بە خاك سپێردرا، لە گۆڕەکەی هەستایەوەو بەرەو ئاسمان هەڵکشا.

63- بە پێی تەقویمی ئاینی مەسیحیان جەژنی پەنجامینە بەرانبەر بە هەوتەمین یەکشەمەی دوای جەژنی پاکە، مەسیحیان لەم رۆژەدا بە یادی هاتنە خوارەوەی روح القدس، و هەروەها بە یادی دامەزرێنەری کلێسای مەسیح-ەوە جەژن دەگێڕن.

64- ڤیکتۆر ئیمانۆئیل (1869- 1947):
شای ئیتاڵیا بوو لە ساڵانی (1900- 1946)دا.

65- شابانۆ مارگریتا (1851- 1925):
شابانۆی ئیتاڵیا بوو، و لە خانەدانی ساڤوی بوو.

66- داگیرکاری نەمسا: پاپا، ساڵانێکی زۆر لە دژی ئەو کەسانەی کە هەوڵیاندەدا ئیتاڵیا یەکبخەن‌و ئازاد بکەن وەستاو لایەنگری نەمسای کردبوو.

67- پسکارا: بەندەری ئیتاڵیای ناوەندی بوو لە دەریای ئادریاتێك.

68- پراتو: ویلایەتێکی ئیتاڵیای مەرکەزی بوو لە توسکانی.

69- فیوم: گەورەترین بەندەری یوگسلاڤی بوو لە کەناری دەریای ئادریاتیك.

70- ئیلیونورا دوزە (1859- 1924):
ژنێکی ئیتاڵیایی ئەکتەر بوو، کە بە یەکێك لە هونەرمەندو ئەکتەرە هەرە گەورەکانی دنیا دەژمێردرا.

<u>سەرچاوە:</u>

تاریخ ادبیات جهان (جلد اول)
باکنرب- تراویك/ عربعلی رضائي
ویراستار: سعید حمیدیان

چاپ اول 1373

بەشی دووەم

ئەدەبیاتی فەرەنسا

لە سەردەمی ڕێنیسانسدا

((1600 -1494))

<u>سەرەتایەکی مێژوویی:</u>

کاتێ کە شارلی هەشتەم پاشای فەرەنسا لە ساڵی 1494دا هێرشی بردە سەر ئیتاڵیا، ئەوەی لەوێندەر بینی هێندەی (بە بۆچوونی ژۆل میشلە) بەلاوە تازە بوو، مەگەر کەشفی دوو ساڵ لەوە پێشی ئەمریکا بەلای کریستوف کۆڵەمبسەوە ئەوەندە تازە بووبێ. لە ماوەی جەنگەکانی سەدەی چواردەیەم و پانزەیەمدا، تاعون و قات و قڕی تەقریبەن پەیوەندی فەرەنسای دەگەڵ مەملەکەتانی دیدا بڕی، و چالاکی و چەلەنگیيە ئەدەبی و ڕۆشنبیرییەکانی وەستان بویەرێن هزری –ئەقڵی و کۆمەڵایەتی– ناسراو بە ڕێنیسانس، کە ماوەی سەدو پەنجا ساڵێك بەسەر گەشەکردنیا لە ئیتاڵیا دەبوری، هێشتا لە فەرەنسادا جێی کەلتوورو ڕۆشنبیریی سەدەکانی ناڤینی نەگرتبووەوە، هەڵبەتە هەندێ هەواڵان لەمەڕ پترارك و بۆکاچۆ گەیی بووە فەرەنسا، و لە ساڵی 1450 یان 1460دا گەلێك لەو بازرگانە ئیتاڵیاییانەی کە سەرگەرمی بازرگای ئاوریشم بوون هەندێ لە سەرەتا و تیۆرییەهونەری و ئەدەبییەکانیان لەگەڵ خۆدا بۆلیون هێنابوو، بەڵام لە قۆناغی شەڕەکانی ئیتاڵیادا بوو (1494– 1525) کە بزاڤی ڕێنیسانس بە مانای ڕاستەقینەی وشە گەییە فەرەنسا، ئەرستوکراتان و سەربازانی شارلی هەشتەم و لویسی دوازدەیەم (کە لە ساڵی 1500دا لەشکری کردە سەر ئیتاڵیا) بە تەواوەتی کەوتنە ژێر کاریگەری فەرهەنگ و زەوقی ئیتاڵیایی و کەوتنە خەمی بڵاوکردنەوەی فەرهەنگ و ڕۆشنبیری وان لە وڵاتی خۆیاندا. فرانسوا–ی یەکەم (پاشایەتی 1515–1547)، "بابی ڕێنیسانس–ی فەرەنسا" بە هاندان و پشتیوانی کردنی ئەهلی ئەدەب و هونەر، و بە تایبەتی بە دەعوەتکردنی هونەرمەندان، زانایان، و ئەدیبانی ئیتاڵیایی – لیونارد و داڤینچی، ئاندریە دل"1" سارتۆ، و بنونو توچلینی– بۆ فەرەنسا، ئەنگێزەی گەشەکردنی ڕێنیسانس–ی هێنایە ئارا، فرانسوا–ی یەکەم زۆر پەرەی بە کتێبخانەی پاشایەتیشداو پاشان بوو بە کتێبخانەی نەتەوەیی، و لە ساڵی 1530دا دەزگایەکی

فێرکاری تازەی بە ناوی زانکۆی سێ زمانەوە دامەزراند کە زمانی یۆنانی، لاتینی، عیبری‌و بیرکاری تیا دەخوێنرا، لە سەردەمی پاشایەتی ئەم شایەدا سێ کۆلیژی دیکەش کرانەوە: کۆلیژی ترینیتە لە لیون 1529، کۆلیژی گیین لە بوردۆ 1533، و زانکۆی نیم- 1539.
مەلیکە مارگریت دوناڤار"2"-ی خوشکی فرانسوای یەکەم، لە خوازیارانی پڕجۆش‌و خرۆشی زانستی تازە بوو، گەلێك لە ئەدیبانی لە بارەگاو دەربارەکەی خۆیدا خڕ کردەوەو زۆری هاندان بۆ خوێندنەوەی زۆر، نووسین‌و وەرگێڕان (بە تایبەتی بۆ وەرگێڕانی بەرهەمەکانی ئەفلاتون، دانتی، بۆکاچۆ، و فیچینۆ"3". ئەو بە خۆیشی کۆمەڵێك بەرهەمی بە پەخشاننووسی‌و زۆر شیعریشی هۆنییەوە.
جێگرانی فرانسوای یەکەم-ش هەر لە هاندەرانی رۆشنبیریی رێنیسانسی ئیتاڵیا بوون. مەلیکە هانری دووەم (حوکمڕانی 1547- 1559)، کاترین دومدیچی کە لە ماڵباتە بە ناوبانگەکانی فلورانس بوو، دەربارو بارەگاکەی خۆی کرد بە ئەنجوومەن‌و شوێنی ئیتاڵیاییەکان، و کوڕەکانیشی، فرانسوا-ی دووەم (دەسەڵات 1558- 1559)، شارلی نۆیەم (حوکمڕانی 1560- 1574)، و هانری سێیەم (حوکمڕانی 1574- 1589) بە تەواوەتی ئاشق‌و شەیدای رۆشنبیریی و فەرهەنگی ئیتاڵیایی بوون، بە هەر حاڵ لە ئاخرو ئۆخری ئەم سەدەیەدا ناسیونالیستان بە توندی رووبەڕووی فەرهەنگی ئیتاڵیا وەستانەوە.
لە بەرانبەر مرۆڤپەروەران‌و لایەنگرانی زانستە مرۆڤانییەکاندا، ریفۆرمکارانی ئاینی هەبوون، کە لە هەموویان گرنگتر جون کالڤین"4" بوو، ئەگەرچی زۆربەی فەرەنساویان هیچ کاتێ تیۆرییە وشکەکانی کالڤین-یان قەبوڵ نەکرد، و وێڕای ئەوەی کە لە فەرەنسادا هومانیزم بەسەر ریفۆرمی ئاینیدا زاڵ بوو، ریفۆرمیستانی ئاینی لەوێندەر دەسەڵات‌و ئیحتوباریان زۆر زیاتر بوو لە هی ئیتاڵیا، و توانیان ئەدەبیاتی فەرەنسا بە مەبەستی ئەخلاقی و جدیەتێکی توندی وەها ئاوێتە بکەن کە لە باشووری ئالپدا نموونەی نەبوو. لە نیوەی دووەمی ئەم سەدەیەدا پێکدادانی نێوان پرۆتستانت و کاتولیکەکان توند بوو. لە فاسیلەی ساڵانی 1562- 1598دا هەشت جەنگی ئاینی قەوما، خراترین رووداو، کوشتاری رۆژی قەشەبارتلمی"5" 1572 بوو کە بە فیتی شارل-ی نۆیەم ژمارەیەکی زۆر لە پروتستانەکان بە دەستی کاتۆلیکە توندڕەوەکان کوژران، ئەم کوشتارە کاردانەوەی فەرەنساویانی نەیاری دەسەڵاتی ئیتاڵیای زیاتر کرد. لە ساڵی 1598دا هانری چوارەم بە فەرمانی نانت کۆتایی بە جەنگی مەزەبی هێنا. بە گوێرەی ئەم فرمانە بەناوبانگە ئازادی هزری‌و بیروباوەڕ بە پروتستانەکان درا، رێگەی دامەزراندنی قوتابخانانیان پێدرا، رێگەیان درایێ کە پایەو پۆستی دەوڵەتی وەربگرن، و زۆر ئاسانکاری تریان بۆ دابین کرا کە سرووتێن ئاینی خۆ ئەنجام بدەن.

نۆڕینێکی گشتی:

ئـەدەبیاتی ڕێنیسانسـی فەرەنسـی گـەلێك لـە تایبەتمەندییـەكانی ئـەدەبیاتی ڕێنیسانسـی ئیتاڵیای لە خۆگرتووە. تاكگەرایی، هۆمانیزم، گیانی سەركێشیو بایەخدانی ورد بـە فۆرمو جۆری پەرداخت، بە تایبەتمەندییە دیارەكانی ئەدەبیاتی ڕێنیسانسی فەرەنسا دەژمێردرێ.
باتلەر سەردەمی ڕێنیسانسی فەرەنسا دەكات بە چوار قۆناغەوە:

54- قۆناغی سەرهەڵدانو پەیدا بوون، 1494- 1515
55- قۆناغی میللی، 1515- 1150
56- قۆناغی ئیتاڵیایی، 1150- 1572
57- قۆناغی مونتنی، 1572- 1589

لە قۆناغی سەرهەڵدانو پەیدا بووندا هیچ بەرهەمێكی ئەدەبی گرینگ نایەتە نووسینو دانان.
لە قۆناغی میللی، ناسراو بە (سـەردەمی پەیڤپـەروەرانی مـەزن) هـۆزان، ژانـری ئـەدەبیی بـاو بوو، و شاعیرانیش جەختیان لەسەر جۆری مامەڵە كردن، سنعەتی ئەدەبی، ئاڵۆزی كێشو قافیە دەكردەوە. دیارە لە بەرانبەر ئەم شاعیرانەدا، كلیمان مارۆ (1497- 1544) هـەبوو كـە سادەیی، روونیو رەوانی، و ناسكی لە نووسینو پەیڤاندا پێ بەجێو پەسند بوو. مارگریـت دوناڤار، لە شاعیرانی قۆناغی میللییە. باشترین شیعریشی هـۆزانی ئاینی یان شەخسییە. مارگرێـت لـە شـیعری مـەجازی (زندانـەكان)دا مەسـیحیەتو حیكمـەتی ئـەفلاتون ئاوێتـەی یەكدی دەكات، و لـە (ئاوێنـەی روحـی گوناحكـار)دا باسـی زمانـەوانی دێنێتـە گـۆڕێ، و لـە ئەنجامدا (لە نێو شاعیرانی قۆناغی میللیدا) دەبێ ئاماژەیەك بۆ خودانی قوتابخانـەی لیـون- واتـە نـەو ئـەفلاتونیانو پترارك گـەرایان -بكرێ، كە شیعری خالیسـەیان نـەدەگوت. لـەواری پەخشـاندا، زێـدەباری ئـەو تەرجەمانـەی كـە لـە یونـانیو ئیتاڵیاییـەوە دەكران، رابلـەوكالڤن شـاكاری مـەزنی خۆیـان داهێنـا، و مارگرێـت دوناڤـار ((هپتـامرون))ی نووسـی كـە كۆمـەڵێك كورتە چیرۆكەو بۆكاچۆ- ئیلهامبەخشیەتی.
لە قۆناغی ئیتاڵیاییدا گروپی پلیئـاد، شـۆرەتو ئیحتوباری پەیـدا كـرد، ئـەو شـاعیرانەی كـە ئیلـهامو سـەرۆیان لەبەرهـەمێن كلاسـیكی یۆنـانیو رومـی كۆنـەوە وەردەگـرت. ئەمانـە كـە بەرەڤانیان لە زمانی فەرەنسی دەكرد، لەواری ئارایشتو پاككردنەوەی ئەم زمانەدا هەنگاوی گەورەیان ناو زۆریان دەوڵەمەند كرد.
مونتینی گەورەترین سیمای دوا قۆناغی ڕێنیسانسە، لەم قۆناغـەدا، دوو كـەس لـە موریـدانی پلیئادەكـان، واتـە ((دپـورت 1542- 1606))، ((گیـوم دوبارتـا 1544- 1590)) شـۆرەتو ناوبانگی زۆریان پەیدا كرد. گیوم دوبارتا بە بەیتی (خیلقەتی عالـەم) كاری كردە سـەر: ئان برادستریت، میلتن، تۆماس مۆر، و بایرون، شیعرو پەخشانی ئەم قۆناغە سێبەرو كاریگـەریی موناقەشاتی ئاینی رۆژی پێوە دیارە.
ئەگریپادوبینیە، بە بەیتی حەوت بەشی (مسیبەت بارەكان)، دیدو بۆچوونی پروتستانەكان سـەبارەت بـە جەنگـە ئاینییـەكان نیشـان دەداو- تـەنزی منیپـی، كـە پارچـەیە كـە لـە تـەنزی

ئاینی و سیاسی و کاتولیکەکان نووسیویانە، بەڵام لایەنگری لە تاقمی میانڕەوەکان دەکات، پایەی پاشایەتی فەرەنسادا، فەرەنساوییەکی پروتستانی پیٚ باشترە لە کاتولیکیٚکی بیٚگانە. تەقریبەن لە ناوەڕاستی ئەم سەدەیەدا دراما گەشەی کردو بایەخی پەیدا کرد.

رابله

فرانسوا رابله (1494– 1553):

تەنزپەروەرو پیٚکەنینۆکنووسیٚکی خەڵکی شینونی ویلایەتی تورنە، لە ساڵی 1509وە تا 1524 لە ریزی رەبەنانی تیمی فرانسیسیاندا، لە دیٚری فونتاری لوکنتدا بردە سەرو لەویٚندەر یونانی خویٚند. لە ساڵی 1524دا پەیوەندی بە فیرقەی بندیکتیان–ەوە کرد، رەنگە لەبەر ئەوە بووبیٚ کە لیٚرەدا هەندیٚ ئازادتر بووبیٚ، بەڵام زۆر زوو دیٚری بەجیٚهیٚشت و بوو بە کەشیش. لە ساڵی 1530دا لە زانکۆی مون پلیە دەستی بە خویٚندنی پزیشکی کرد، و دوای دوو ساڵ بوو بە یاریدەدەری نەخۆشخانەی لیون. ساڵیٚك دواتر بوو بە پزیشکی جان دوبلە"8" (پاشان بەکاردینال) و لەگەڵ ئەودا سەردانی روم–ی کرد. پاش گەڕانەوە لە روم لە ساڵی 1537دا پلەی دکتۆرای لە مون پلییە وەرگرت، و لە لیوندا مژۆلی دکتۆری بوو. لە دەوروبەری ساڵی 1546 یان 1547دا کە نووسینەکانی مەحکوم و رەفزکران، بۆ متز"9" هەڵات. لە ئەنجامدا رابلە لە ساڵی 1550دا کرا بە کەشیشی مودون"10" و تاکو مردن هەر لەم پۆستەدا مایەوە.

بەرهەمەکانی:

"واریقاتنامە گەورەو ستایش ئەنگیٚزەکانی گارگانتوا، دیٚوی پایەبەرزو کەلەش مەزن–1532": ئەمە کتیٚبیٚکی چکۆلەیەو نووسەرەکەی نەناسراوە، بەڵام مەزندەی ئەوەی لیٚدەگریٚ کە رابلە ئامادەی کردبیٚ نەك نووسیبیٚتی. لەم کتیٚبەدا شەجەرەنامەی گارگانتوا، ئەو دیٚوەی لە خزمەتی ئارتورشادایە پیشاندەدریٚ، کتیٚبە کە بە شیٚوەیەکی گشتی چاولیٚکەرییەکی هەجوئامیٚزی رۆمانسەکانی سەردەمی سوارچاکی و دلاوەرییە.

<u>"کردارو گوتاری سەرکیٚشانەی پانتاگرویلی باش،ی کوڕی گارگانتوا"</u>: ئەمە هەر دریٚژەی بەرهەمەکەی پیٚشووە، کە لە ئاخرو ئۆخری ساڵی 1532 یان 1533دا لەلایەن ئالکوفریبانازیەوە (ناوی خوازراوی فرانسوا رابلە)یە بڵاوکرایەوە. ئەم بەرهەمە پاشان بوو بە کتیٚبی دووەم لە زنجیرەی گارگانتوا، لە دایکبوون و خویٚندنی قارەمانی چیرۆکەکە دەگیٚڕیٚتەوە، و دەکەویٚتە ناساندنی خزمەتکارو هاونشینەکەی ئەو، پانورج، کە نموونەو

سەرمەشقێك بووە بۆ داهێنانی "سانچۆپا نتزا"ی دۆنکیشوت. لەم کتێبەدا مەسەلە خرۆشێنەرگەرمەکانی رۆژ دەخرێنە روو، لێرەشدا گاڵتەو تەوس بە رۆمانسە سوارچاکیو دلاوەرییەکان و فەزلرۆشی دەکرێ، و لایەنگری لە تێوریانی سەردەمی رێنیسانس دەربارەی پەروەردەو فێرکردن دەکرێت.

<u>((ژیانی ستایش ئەنگێزی گارگانتوای گەورە، بابی پانتاگروئل":</u>

رابلە لە ساڵی 1534دا هەست دەکات کە کتێبە چکۆلەکەی ساڵی 1532 شایستەی ئەوە نییە ببێ بە پێشینەی ((کردارو وتاری سەرکێشانەی پانتاگروئیل...)) بۆیە بە ناوی ((ژیانی ستایش ئەنگێزی گارگانتوای گەورە، بابی پانتاگروئیل))ەوە جارێکی دی دایدەرێژێتەوە، ئەمجارەش ناوی "ئالکوفریبا نازیە"ی لەسەر دادەنێ ، ئەم نوسخەیە باسی لە دایکبوونو خوێندنی گارگانتوا، و سەردانی بۆ پاریس دەکات، لەوێندەر زەنگی کڵێسای نۆتردام دەدزێت تابیکات بە ملی ئەسپەکەی خۆیەوە، رابلە لێرەشدا هێرش دەکاتە سەر شێوەی کۆنی پەروەردەو فێرکردنو ستایشی هومانیزم دەکات.
لە باسی بویەری شەڕەکانی نێوان گرانگوزیەو (بابی گارگانتوا)و پیکەر جولدا، شەریش مەحکوم دەکات. گرنگترین فەسڵی ئەم کتێبە دروستکردنی دێڕی تلم-ە بە دەستی گارگانتوا. ئەم دێرە یوتوبیایەکەو ئەمە دروشمیەتی ((بە کەیفی دڵی خۆت بکە)). دێرنشینەکان هیچیان تەمەڵو بێکارە نین، ژیانیان بە ئازادی، چالاکی، و شادی و ئومێدەواری لە هەنبەر ناسازگارییەکانی ژیاندا -کە ئەمە فەلسەفەی خودی رابلە-ئاوێتەیە، ئەو گیانی ئازادییەی کە بەسەر یاساکانی ئەم دێرەدا زاڵو فەرمانڕەوایە، بەڵگەو نیشانەی بێزاری خودی نووسەرە لە ژیانی رەبەنایەتی خۆی لە رۆژانی لاویدا..

<u>کتێبی سێیەم:</u>

رابلە لە ساڵی 1546دا کتێبی سێیەمی (بەناوی راستەقینەی خۆیەوە) نووسی. لە سەرانسەری کتێبەکەدا ئەم "پرسیارە دژوارە" خراوەتە روو کە ئایا پانورج پێویستە ژن بێنێ یان هەر بە سەڵتی بمێنێتەوە، ئەم پرسیارە لە زۆر کەس دەکات، بەڵام هیچ کەسێك وەڵامی قەناعەتبەخشی ناداتەوە، پانورج لە ئەنجامدا لێدەبڕێ کە داوای کۆمەك لە ئیلهامگای جامی مقەدەس بکات، ئەم کتێبە لەبەرهەمەکانی پێشووتری رابلە جددی ترو بنج بڕترە باسێکی تێرو تەسەلو چڕو پڕی دەربارەی رەگەزو مامەلەی فەرهەنگی سەدەکانی ناڤین لەگەڵ ژندا، لە خۆگرتووە, لە هەمان فەسڵی کتێبەکەدا، رۆندیبیلیی پزیشك، لە زمانی رابلەوە، بەوپەڕی راستگۆییەوە دەڵێت: کە باسی ژن دەکەم، بیر لە بوونەوەرێك دەکەمەوە یەجگار ناسكو لە زرەنج ، گەلەك دەمدەمی مجێز، زۆر هەلپەرست، زۆر بێ قەرار، وەك

ئەوەی تەبیعەت لە کاتی ئەفراندنی ژندا ئەقڵی خۆی لە دەست دابێ ((لە کاتێکا هەموو بوونەوەرانی دیکەی بە زەبری ئەقڵ ئەفراندووە)).

کتێبی چوارەم: (1551 -1552 1553):

ئەم کتێبە بەسەر هاتی سەفەری پانتاگروئیل‌و پانورج دەگێڕێتەوە کە بۆ دۆزینەوەی ئیلهامگای جامی مقەدەس، لە رچەڕێی باکوری رۆژئاواوە بەرەو ختاو هند دەڕۆن، ئەم دووە سەردانی زۆر دوڕگان دەکەن‌و لە هەر دوڕگەیەك کۆمەڵێك سستی "ئەخلاقی" بەشەری دەبینن‌و گاڵتەی پێ دەکەن.

کتێبی پێنجەم:

ئەم بەرهەمە لە ساڵی 1562دا، واتە نزیکەی هەشت یا نۆ ساڵ پاش مردنی رابلە بڵاوبووەوە، گەلێك لە رەخنەگران گومانیان لەوەیە کە ئەم کتێبە هی رابلە بێ، بەڵام ئەمڕۆ وا مەزەندە دەکرێ کە ئەم کتێبە لە یادداشتنامەو شرە بەیازو دەستنووسەکانی رابلەوە نووسراوە. لەم چیرۆکەدا پانورج‌و پانتاگروئل سەردانی کۆمەڵێك دوڕگەی زیاتر دەکەن، بۆ نموونە دەگەنە دوڕگەیەکی پڕ هەراو زەنا، کە نموونەیەکی روم-ە، و گیرۆدەی کۆمەڵێك بویەرو رووداوان دەبن، سەرەنجام لانترن (خوێنەواری) بۆ ئیلهامگای جامی مقەدەسیان دەبات، و لەوێندەر و لە وەڵامی پرسیارەکەیاندا تەنیا یەك کەلیمە جواب دەژنەون: "بنۆشە"- کە تەفسیرو شرۆڤەکەی ئەمەیە: "لە ژیان، لە حەقیقەت، و لە مەعریفەت، پاراو بە"، بەڵام بەم وەڵامەش پانورج، هیچی لەمەڕ زەوجین بۆ روون نابێتەوە.

کورتەیەکی رەخنەو ئیرادەکان:

رابلە، وەکو رەخنەی زۆری لێدەگرن،و ستایش‌و ئافەرینی زۆریش دەکرێ. لە روانگەی نەیارانییەوە دەتوانرێ بگوترێ هەندێ پارچە لە بەرهەمەکانیدا هەن نووسینەکانی بۆ ئاستی رازو نیازی دزێوو ناشیرین‌و ناپەسند خوارەوە. جا بۆ ئەوەی بتوانرێ پاکانەیەك بۆ ئەو هەندە نووسینانەی بکرێ دەبێ جیاوازی نێوان زەوق‌و سەلیقەو هەستیاری فەرەنساویانی سەردەمی رێنیسانس لەگەڵ هوشیاری‌و هەستی ئەمریکاییانی سەدەی بیستەمدا لەبەر چاوو بگیرێ. جگە لەوەی کە ئەم دزێوی‌و رەقییەی کە لە بەرهەمەکانی رابلەدا دەبێتە مایەی رەخنە ئیراد، هیچ کاتێ هەرزەیی‌و بەد رەفتاری لێناکەوێتەوە، بەڵکو زۆری ئەم دزێوی‌و رەقییەیە کە بە زۆری نەفرەت‌و بێزاری لەلای خوێنەر دروست دەکات، دووەمین خاڵێك کە لە رابلە دەگیرێ ئەمەیە کە عادەتەن -نەك هەمیشە- حورمەتی بەها بەرزو مەعنەوییەکانییە..

لەلایەکی دیکەوە قسە لەمەڕ ستایشی رابلە یەکەم، مەیل و ئارەزووی پڕجۆش و خرۆشی وی بۆ زانست بە مانای بەرینی وشە، و زانیاری هەمەلایەنەی وی خوێنەر ناچاری ستایش دەکات. لە راستیدا ئەم هزرڤانە هومانیستە، بەزەبری وشەی نایاب مەعریفەی دەوڵەمەندی رێنیسانسی لەبەرهەمەکانی خۆیدا کۆکردووەتەوە. دووەم: رابلە هیچ کاتێك ریاکاری، خۆ هەڵکێشان، کورتبینی، زوڵم، توندڕەوی، و کۆنەپەرستی تەحەمول ناکات و هەمیشە پەردە لە رووی کەشیشانی درۆینەو هەموو شەڕانیانی کۆمەڵگە هەڵدەماڵێ، سێیەم: رابلە لە کاراکتەرسازیدا بیٚ ئەندازە وەستاو کارامەیە، بە تایبەتی دەربارەی پانورج کە تەقریبەن کەماڵی هزری- ئەقڵی لە خۆیدا کۆکردۆتەوە، بەڵام بە تەواوەتی لەبەها ئەخلاقییەکان بەتاڵە, کابرایەکە ترسنۆك، شەرابخۆر، شەهوەتپەروەر، حیلەبازی رکوونی و دەستبڵاوە، لەگەڵ ئەمەشدا لە رادەبەدەر دڵگرە.

دوا وتەو لە هەمووان گرنگتر پەیامە ئینسانییەکەی رابلەیە, ئەو هەوێن و مایەی ژیانە، هەموو بەرهەمەکانی دەچنەوە سەر ژیاندۆستی و ماقولیەت بەخشین بە ژیان و بەردەوامادنی هاوسەنگی ژیان. ئەزموون بە تەنیا دەتوانیٚ مرۆڤی ساغڵەم و ماقول بەرهەم بێنیٚ، بەڵام تێوریبازی، تەجرید، رێسای رەبەنایەتی، و سەرکوتکردنی نەفس، تەبیعەت و سروشتی بەشەری تێك دەشکێنیٚ و بەرەو نەمانی دەبات. فەلسەفەی رابلە -"پانتاگرو ئلیزم" دەشێت بە سازش کردن لێك بدرێتەوە، یانی پەرەپێدانی هاو هزری هەمەلایەنە لە هەموو کاروبارە مرۆڤانییەکاندا، لەگەڵ دەرك کردنی بێهودەییاندا. رابلە گوتەنی: پێکەنین ئیمتیازێکە تایبەت بە ئادەمیزاد.

کالڤن

جان کالڤن یا جان کلوڤین (1509- 1564):

ئەم ریفۆرمیستە پروتستانە لە نوایون-ی ویلایەتی پیکاردی (باکووری فەرەنسا) هاتووەتە دنیاوە، لە زانکۆی سوربۆندا زانستی کەلامی خوێندووەو لە ئورلیان و بورجەدا مافی خوێندووە. لە هەوەڵی ژیاندا لە ئەنجامی گۆڕانێکی روحی کوتوپڕدا چووەتە سەر مەزەبی پروتستان، و لە ساڵی 1534دا بۆ سویسرا هەڵات و رۆڵی رابەرایەتی لە نێو هەوادارانی مەزەبی پروتستاندا وەرگرت، دوو ساڵان دواتر دەقی لاتینی گەورەترین بەرهەمی خۆی، واتە (پرەنسیپەکانی ئاینی مەسیحی) بڵاوکردەوە، و لە ساڵی 1541 دا هەر خۆی ئەو کتێبەی وەرگێڕایە سەر زمانی فەڕەنسایی، کالڤن پاش سەردانێکی ئیتاڵیا، لە جنیڤدا ئاکنجی بوو و زۆربەی ساڵانی تەمەنی خۆی لەوێندەر قەتاند.

کتێبی (پرەنسیپەکانی ئاینی مەسیحی) کە راوبۆچوونەکانی کالڤن-ی لە خۆگرتووە لەبەر دوو هۆ زۆر گرنگە، یەکەم: گەورەترین کاریگەری بەسەر ئەندێشەو هزری کەلامی و

زمانەوانییەوە هەبووە. کاریگەری تەواوی بەسەر جۆن کنوکس"11"، میلتن، و جواناتان ئەدواردزەوە هەبووە. دەکرێت پرەنسیپە بنچینەییەکانی باوەڕی کالڤن لەم خاڵانەدا کورت بکرێنەوە:

1- مەسەلەی تەقدیرو قەدەر (کالڤن باوەڕی وابوو چارەنووسی هەر تاکێکی بنیادەم لە پێشەوە دیاری کراوە کە رزگارە یان نا، و هەر کارێك بکات ناتوانێ کەمترین گۆرانکاری لەم چارەنووسە بکات).
2- گوناحی یەکەمین، واتە شەڕانیەتو بەدی زگماكو خۆرسکی بەشەر.
3- عیلمو توانای موتڵەقی خوا.
4- خوا بە خۆی کۆمەڵێك هەڵدەبژێرێ (بۆچوونە بەهەشت)و کۆمەڵانێکی زۆریش تڕۆ دەکات (کالڤن دەیگوت خودا بە خۆی کەسانێك دەخاتە بەهەشتو خەڵکانێك بۆ دۆزەخ دەنێرێ، واتە چوونە بەهەشت یان دۆزەخ بەدەستی خوایەو خودا خۆی هەردوو تاقمەکە هەڵدەبژێرێ.
5- رزگاری تەنیا بە لوتفو مەرحەمەتی خواوە بەندە.
6- باڵایی ئیمان بەسەر کاری خێرەوە.

هۆی دووەمی گرنگی پرەنسیپەکانی ئاینی مەسیحی (هۆی بایەخی دانی تایبەتی خوێنکارانی ئەدەبیات پێی) ئەمەیە کە کتێبەکەی کالڤن لە مێژووی پەخشانی فەرەنسیدا بە خاڵی وەرچەرخان دەژمێردرێ، شاکارێکی فیکری روونو سیستەماتیکە، و شێوازەکەی کورت، ورد، سادە، سفتو بە زۆری جوانو رەوانە.
کالڤن و رابلەی هاو عەسری رێك دوو جەمسەری دژ بە یەکن، رابلە نوێنەری هومانیزمە، و کالڤن نوێنەری ریفۆرمی ئاینییە.

<u>پلئیادەکان"12"</u>

لە ناوەڕاستی سەدەی شازدەیەمدا، کاتێ کە دەسەڵاتی ئیتاڵیاو ئینسانگەرایی گەیی بووە لوتکەی خۆی، دەستەیەك شاعیری لاو بەرابەرایەتی پییردو رونسار، راپەڕینێکیان بە مەبەستی ریفۆرمی زمانو بەرز کردنەوەی ئاستی ئەدەبیاتی فەرەنسەوی دەست پێکرد، بەیاننامەی ئەم دەستە شاعیرە بە ناوی (بەرەڤانی لە زمانی فەرەنسی- 1549) بوو کە لەلایەن جواشم-ەوە نووسرا، و بریتی بوو لە دوو بەش: لە بەشی یەکەمدا گاڵتە بەو کەسانە دەکات کە سوورن لەسەر ئەوەی بۆ نووسینی جدی زمانی لاتینی بەکار ببرێو هەروەها بەرگری لە زمانی فەرەنسی وەکو زمانێکی لەبار بۆ نووسینی ئەدەبیو فەلسەفی دەکات، لە بەشی دووەمدا چاککردنو ریفۆرمی زمانی فەرەنسی لە گۆڕێیە، بۆ گەییشتن بەم مەبەستو ئامانجەش پێشنیازی خوێندنی ئەدەبیاتی کۆنو لاسایی کردنەوەی پێشینان، دەکرێ، بە

تایبەتی هۆمەر، ڤیرجیل، هۆراس، هەروەها جەخت لەسەر دەست هەڵگرتن لە کلێشەو قاڵبە ئەدەبییەکانی سەدەکانی ناڤین، و گەڕانەوە بۆ فۆرمە کۆنەکان، و پەیڕەوی کردنی شێوازی بەرهەمێن کلاسیکی کۆن دەکرێ.

ئەو شاعیرە لاوانەی کە پشتیوان و پراکتیزەکاری ئەم تێۆریانە بوون، بە پلئیادەکان بەناوبانگن ئەندامانی دیارو ناسراوی دەستەی پلئیاد حەوت کەس بوون:

پییردو رونسار، جواشم دوبلە، پونتودروتیار"13"، ئاتین جودل، رمی بلو"14"، ئانتوان دو بائیف"15"، جان دورا"16".

پلئیادەکان ئەگەرچی لە رووی ستایشی کوێرانەی بەرهەمی کلاسیکەوە، –تەنانەت بەرهەمی کۆن– لەبەر خۆ هەڵکێشیێ و فەزڵفرۆشی و، نەبوونی سەربەخۆیی دەبنە مایەی رەخنە، بەڵام ئەدەبیاتی فەرەنسا لە هەندێ رووەوە قەرزاری ئەوانە، پلئیادەکان لە دەوڵەمەند کردنی زمانی فەرەنسییەدا سەرکەوتنی بەرچاویان هەبوو، حورمەتی پەیامی شاعیریان دەگرت، برەویان بە غەزەلی فەرەنسیدا، و بناغەی ئەدەبیاتی کلاسیکی سەدەی حەڤدەیەمیان دارشت.

رۆنسار

<u>پییردو رۆنسار (1524– 1585):</u>

کە بە (میری شاعیران) ناسراوە، لە شاتو دولاپواسونیر–ی نزیکی ڤەندم لە دایك بووە، پاش خوێندنێکی کەم لە کۆلیچی ناڤار–ی پاریس، چووە دەرباری دۆك ئورلیان، و پاشان چووە خزمەتی مادلین دوفرانس، رۆنسار، لە کاتی شووکردنی مادلین بە جیمز–ی پێنجەم، هەتاوەکو سکوتلاندا لەگەڵی چوو و بەرێی کرد، پاش گەڕانەوەی بۆ فەرەنسا، لە خزمەتی چەند ئەرستۆکراتیکدا کۆمەڵە سەفەرێکی سیاسی کرد، و وەها دەهاتە بەرچاو کە بە تەمایە ببێ بە سیاسەتوان، و لەم سەرو بەندەدا گوێیەکانی کەڕ بوون، بۆیە لە کڵێسادا کەوتە ئەنجامدانی خزمەتی ئاینی، بەڵام هەر زوو بە هەموو هێزو توانایەوە کەوتە فێر بوونی یۆنانی و لاتینی، نزیکەی شەش ساڵ لەگەڵ ئەنتوان دوبائیفدا لەلای جون دورا–ی گەورە هومانیست خوێندی، و هەر لەم ساڵانەدا ئاشنایەتی لەگەڵ دوبلە، جودل، و بلودا پەیدا کرد، رۆنسار لە ساڵی 1550 بە دواوە هەندێ جار لە پاریس و هەندێ جار لە تورن دەژیا، هەمیشە لە پاشایان– هنری دووەم، فرانسوای دووەم، شارلی نۆیەم و هنری سێیەمەوە نزیك بوو،

<u>بەرهەمەکانی:</u>

ڕۆنسار وەکو ڕابەری پلێیادەکان، شاعیرانی لیریکی و داستانی (مەلحەمی) یۆنانی و لاتینی، و پترارك بە نموونەو سەر مەشقی خۆی هەڵدەبژێری، ڕۆنسار شاعیرێکی فرە بەرهەم و پڕ کار بوو، تەقریبەن لە هەموو بوارەکاندا، جگە لە بواری شانۆنامە، شیعری گوتووە، شارەزایان بەرهەمەکانی ڕۆنسار بەسەر سێ قۆناغدا دابەش دەکەن:

1- قۆناغی ساڵانی 1550- 1560، قۆناغی لاسایی کردنەوەی شێوازی پترارك و ئەدەبیاتی یونانییە.

2- قۆناغی ساڵانی 1560- 1574، لەم قۆناغەدا دەبێ بە شاعیری فەرمی دەربار.

3- قۆناغی ساڵانی 1574- 1584، قۆناغی خەڵوەت و گۆشەگیری و ئاسودەیی شاعیرەو هەندێ شیعر دەربارەی سروشت و ئەڤین دەڵێت.

گرنگترین بەرهەمێن ڕۆنسار:

"چامەکان": (بریتییە لە پێنج کتێب: 1550- 1552):

بەشێوەیەکی گشتی چاولێکەرییەکی نا سەرکەوتووی پیندارە، هەوڵی ڕۆنسار بە مەبەستی دروست کردنی هەست و ئافراندنی قارەمانانی هاوتای نیمچە خواوەندانی کۆن، شیعرەکانی پڕ کردووە لە هێماو ڕەمزی مێژوویی و ئەفسانەیی، لەگەڵ ئەمەشدا چامەکانی ڕۆنسار لە سەردەمی خودی ڕۆنساردا پەسندی عەوامی خەڵکی بوون.

غەزەلیاتەکان: (ئەڤینداری):

لە غەزەلەکانی ڕۆنساردا جۆرێك لە نەرمە خەم و ناسکە خەم شەپۆل دەدا، لەبەر ئەوەی کە جوانی زوو تێپەڕەو تەمەنی ژیان کورتە، غەزەلیاتەکان دەکرێن بە چەند بەشێکەوە:

چەند غەزەلێك بۆ کاساندرا:

ئەم بەرهەمە بریتییە لە (181) غەزەل کە بۆ کاساندرا سالویاتیی خەڵکی بلو گوتراون. ئەم غەزەلانە لە ژێر کاریگەری هۆراس، بەڵام بە شێوەی پترارکی"17" وتراون، ئەم شیعرانە ئەگەرچی داهێنانیان تیانییە، بەڵام هەندێ بەیتی لە ڕادەبەدەر شکۆدارە. ئەم شیعرانە لەگەڵ کۆمەڵە شیعری (چەند غەزەلێك بۆ ماری)دا بوونە مایەی شۆرەت و نێوبانگی ڕۆنسارو نازناوی شازادەی شاعیرانی فەرەنسەوی-بەدیاریی بۆ هێنا.

جەند غەزەلێك بۆ ماری: (1555- 1556):

رۆنسـار، ئیلـهامی ئـەم شـیعرانەی لـە بەرهەمـەکانی کریـون، تیوکریتـوس، و پترارکـەوە وەرگرتـووە، شـاعیر لـەم بەرهەمـەدا رووی دەمـی لـە مـاری دوپـن–ی کیـژە گونـدیی خـەڵکی ئەنـژۆ–یـەو ئـەو دەدوێـنێ، و رونسـار هـەم لـە رۆژگـاری ژیـانی ماشـوقەکەیداو هـەم لـە پـاش مـەرگی وی، هـەر ستایشـی دەکـاتو پێیـا هەڵـدەڵێ. ئـەم شـیعرانە لـە رووی هەسـتەوە تـا رادەیەك لە غەزەلەکانی کاساندرا قووڵترن، بەڵام هێشتا هەر کەم هەوێنو سەرڤەسەرڤەن.

<u>چەند غەزەلێك بۆ هیلین (1574– 1584):</u>

کۆمەڵە سۆناتەیەکە بۆ هـیلین دوو سـورجیر–ی هـاودەمی دەربـاری کـاترین دوو مدیچـی. ئـەم غەزەلانە لە ریزی شیعرە رەسەنو شەخسیو راستگۆیەکانی رۆنسارن.

<u>هۆزانێن رامیاری:</u>

رۆنسار لە ماوەی یەکەم شەڕی ناوخۆیی ئاینیدا (1562– 1563) سێ گوتـاری شیعری بۆ پشـتیوانی لـە کاتولیکـەکان گوتـووە: گوتارێـك دەربـارەی مەینەتییـەکانی رۆژگـار، درێـژەی گوتارەکـە، و سـەرزەنشـتی خـەڵکی فەرەنسـا, رۆنسـار لـەم گوتارانـەدا پـەنا وەبـەر ئەفسـانان نابات، و شیعرەکانی راستگۆ، بتەو و هەندێ جار تانە ئامێزن.

<u>بەیتی فرانسیاد – 1572:</u>

بـەیتێکی تاقەتبـەرە. رۆنسـار کـە بـە تـەمابوو نـەژادو رەگو رەچـەڵەکی خـەڵکی فەرەنسـا لـە داسـتانێکی (مەلحەمـە) بیسـتو چـوار کتێبی دا بگێڕێتـەوە، تـەنیا چـوار کتێبی بـۆ دانـرا، ئیلهامبەخشی رۆنسار لەم کتێبـەدا هۆمـەرو ڤیرجیل بوونو سەرچاوەی سەرەکیشی کتێبی (چەند وێنەیەك دەربارەی خەڵکی گلو خەسڵەتەکانی خـەڵکی تـەروادە)ی نووسینی (جیهـان لومردو بلچ)ە بوو، فرانسیاد، شکستێکی تەواوە، چونکە دەستکردە، چونکە چەمکی بـێ چەنو چوونی قەدەری ئینسان بەسەریا زاڵ نییە.

<u>هەڵسەنگاندن:</u>

گەورەترین کێماسیو کـەمو کـورتی بەرهەمـەکانی رۆنسـار درێـژدادڕی و ئەدەبییـەتە کـە زۆر بـەلای فەزلفرۆشیدا دەشکێتەوە، لایـەنی ئیجـابی شیعرەکانی رۆنسـار بریتییـە لـە: تـەباییو سازان، زندوویەتی، شارەزایی لە کێشو ئاهەنگ (کە شیعری فەرەنساوی دوای رۆنسـار لـە بەکار هێنانی کێشو ئاهەنگدا قەرزارباری ئەوە). و هەندێ جار هەستی ئاشقێنی خالیسەیە.

رۆنسار لەواری شیعری داستانیدا کەم مایەترە لە جۆرەکانی دی، و تواناو بەهرەی وی زیاتر لــە هــەر شــتێك لــە غــەزەلو شــیعرە سیاســییەکانیدایە کــە لەوێــدا بــێ درێغــی دەرفــەتی بــە سۆزەکانی خۆیداوە تا خۆ بنوێنن.
رۆنسار سێ تاك شیعری بەناوبانگی هەیە بەم ناوانە: "ئازیزم، وەرە بچینە دیداری گوڵی رۆز"- کە هونەراندنێکی یەجگار بەرزی بابەتی فرسەت لە دەست مەدە-یە، "ئەو کاتەی کە بیست یا سی مانگ بێ کە رۆشتبم"، و "ئەو دەمەی کە تۆ زۆر پیر بووبی" کە غەزەلێکی (سۆناتە) زۆر جوانە بۆ هیلین.

دوبلە ((دوبلێ))

جواشم دوبلێ (1525- 1560):

لە دوای رۆنسار، گەورەترین شاعیری دەستەی پلئیادە، لە لیرێی دەڤەری ئانجۆ هاتۆتە دنیاوە. پاش خوێندنێکی کەمی ماف لە پواتیە، ئاشنایەتی لەگەڵ جاك یلەتیەو رونساردا پەیدا کرد، بوو بە ئەندامی کۆلیژی کونکورەو بە هەموو هێزو توانای خۆیەوە خووی دایە ئەدەبیات. ئەویش وەکو رۆنسار کەڕ بوو (1549)و وەکو رابلە، لەگەڵ جۆن دوبلە-ی خزمی خۆیدا چوو بۆ روم (1553). لە ساڵی 1557دا بۆ فەرەنسا گەڕایەوە، و لە تەمەنی سی و چوار ساڵیدا بە هۆی سەکتەوە کۆچی دوایی کرد.
دوبلێ جگە لە نووسینی بەیاننامە بەناوبانگەکەی پلئیادەکان کە بە ناوی (بەرەڤانی و رێز لە زمانی فەرەنسی) بوو، یەکەمین کۆمەڵە سۆناتەی هاوشێوەو هاو بابەتی بە زمانی فەڕەنسی لە ژێر سەر ناوی (زەیتوون- 1550)دا گوت کە لاسایی کردنەوەیەکی پترارك و ئاریوستۆیە، زیاتر باسی مەعریفەتناسی ئەفلاتونی دەکات. کۆمەڵەی (یادگارە کۆنەکانی رۆم- 1558) شکۆی رابردووی "شاری جاویدانی" (رۆم) زندوو دەکاتەوە، و (ئەفسوسان) داخ بۆ گەندەڵی رۆم-ی سەردەمی شاعیر دەخوات و بە توندی رەخنەی لێدەگرێت.

مونتنی

میشیل ئیکم دوو مونتنی (1533- 1592):

لە پریگور"18"، لە خێزانێکی یازدە فەرزەندی هاتۆتە دنیاوە، بابی بازرگانی ماسی و شەراب بوو، پیاوێکی رەسەن و سەلارو سەنگین بوو، بە یەکێك لە لایەنگرانی دڵسۆزی ئینسانگەرایی دەژمێردرا، دایکی ئەسپانیاییەکی جولەکە نەژاد بوو، میشیل بەشەش ساڵی بۆ کۆلیژی گی ین، لە بوردۆ نێردرا، تا ساڵی 1546 لەوێ خەریکی خوێندن بوو. دوای بوردۆ بۆ ماوەی چەند ساڵێك (1547- 1554) لە تولوز ماڤ خوێند.

بابی لە ساڵی 1568دا کۆچی دوایی کردو ماڵو سامانەکانی بۆ میشیل مایەوە, ماوەی هەڤدە ساڵ لە پۆستی سوپایی، دەرباری، و گەشتوگوزاریدا ژیانێکی پڕ جمو جۆڵی هەبوو و ماوەی چوار ساڵیش (1581– 1585) سەرۆکی شارەوانی بۆردۆ بوو. مونتنی لە ئەنجامدا لە ساڵی 1585دا لە شاتودو مونتنی "19" گیرسایەوەو باقی عەمری خۆی بۆ خوێندنەوە، نووسین، پاکنووسکردنەوەو بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکانی خۆی تەرخان کرد. ئەنجام بە نەخۆشی ملەخڕێ مرد.

<u>بەرهەمەکانی:</u>

<u>((ڕۆژانە هەواڵی سەفەر– 1574):</u>

مونتنی لەم سەفەرنامەیەدا بیرەوەری گەشتوگەڕانی خۆی لە سویسرا، ئاڵمان، و ئیتاڵیادا دەگێڕێتەوە، شۆرەتو ناوبانگی سەرەکی ئەم بەرهەمە لە تولو تەفسیلی گێڕانەوەکەیدایە– کە ڕێك پێچەوانەی نامەکانیەتی.

<u>((نامەکان))</u>

<u>مێژووی بڵاوبوونەوەیان:</u>

کتێبی یەکەمو دووەم لە ساڵی 1580دا بڵاوبووەوە. لە ساڵی 1582, 1587، و 1588 چاپی تازەکراونەتەوە. و دوا بژاری (کە 107 نامەیە) لە ساڵی 1595دا– واتە سێ ساڵ پاش مردنی نووسەرەکەی– لەلایەن ماری دوگورنەوە بە چاپ گەیی.

<u>جەوهەرو نێوەڕۆك:</u>

ئەم نامانە بۆچوونە جۆراوجۆرەکانی مونتنی نیشان دەدەن، وا دیارە ئەم نامانە لەو پەراوێزو یاداشتانەوە ئامادە کراون کە مونتنی لە کاتی خوێندنەوەدا (پیاوێکی زۆر موتالابووەو کتێبخانەکەی نزیکەی هەزار کتێبی تیا بووە) بەپەلە لەسەر وردە کازانو پەراوێزی کتێبەکاندا نووسیوونیو تۆماری کردوون، ئامانجی نامەکان پشکنینی دنیای دەروونو ناوەوەیە. مونتنی دەڵێت: "من خۆم بابەتی کتێبەکەی خۆمم... من سیمای خۆم وێنە دەگرم". لێ مونتنی بە شێوەیەکی گشتی بەشەریەتیش شی دەکاتەوە، ئەو بەشەرییەتەی کە ئەو خۆی بە نموونەیەکی بچووکی دەزانێ.

مونتنی، بە پێچەوانەی رابلەو کالڤنەوە، باوەڕی بە ئایدولۆژیایەکی تایبەتی نەبوو، بەڵام لە نامەکاندا زۆر راوبۆچوونان دەخاتەڕوو، هەر چەندە لە تیۆرییە زەینییەکانی ئەودا چ

گونجان و هاو ئاهەنگییەك لە ئارادا نییە، بەڵام ژمارەیەك لە مێژوونووسان و رەخنەگران بە خوێندنەوە و موتاڵای نامەكانی پەیان بەوە بردووە كە وردە وردە لە رەواقی گەرییەوە بۆ شەكاكیەت وسەرگەرمی فەنبازی لە هونەردا چووە، ئەو رەخنەگرانەی كە لایەنی مونتنی-یان گرتووە لە واری هونەردا بە كەسێكی كەم و سەرڤە هەوەسكاری نازانن، بەڵكو بە شیكەرەوەیەكی ئەمین و دەستپاك و محافەزەكاری لە قەڵەم دەدەن و پێی باشە دوا حوكم و داوەری بۆ رۆژگارو روونبوونەوەی هەموو رووداوەكان بەجێ بێڵێ، "من چوزانم" دروشمی ئەوە. شەكاكیەت و گومانداری وی هیچ كاتێك -توند و تاڵ نییە- بەڵكو زۆربەی كات هەر ئاقڵانە و هێمن و ماقوڵە.

هەڵسەنگاندن:

ئەو خەوش و ئیرادانەی لە نامەكانی مونتنی دەگیرێن سەرگەرمی و فەنبازیە لە هونەردا، (كە پێشتر باسكرا) گوێ نەدان بە یاساكانی رێزمان، بێ نەزمی تەواو، پەشێوی پلۆت و ناتەبایی تۆنە، بەڵام ئەم نامانە لە رووی گیانی شیكارییەوەو بە تایبەتی لە رووی نیشاندانی ژیانی نووسەرەوە مایەی ستایش و ئافەرینە -مایەی خوێندنەوەی هەمووان- بووە..

مونتنی كاریگەرییەكی یەجگار گەورەی هەبووە. گومانداری و شەكاكیەتی ئەو كاریگەرییەكی زۆری بەسەر روبرت برتون"20"، تۆماس براون، رۆسۆ، و نیتشەوە هەبووە، شەكسپیر لە كاریگەری وشەو دەستەواژەكانی وی (هەڵبەتە لە رێگەی تەرجەمەكەی فلوریۆوە، ساڵی 1603) بە دوور نەبووە، و هارۆلدمب رێبازەكانی ئەوی گرتۆتەبەر، و بیكن و گەلێك لە نووسەرانی دواتر لاسایی شێوەی كاری ئەویان -واتە هەمان شێوەی نامەنووسی كە لە داهێنانی خودی ئەوە- كردووەتەوە.

شانۆنامە

فۆرم و قاڵبی شانۆیی سەدەكانی ناڤین تاوەكو هەوەڵین ساڵەكانی سەدەی شازدەیەمیش هەر لە برەو باودا بوو. هەڵبەتە گروپی پلئیادەكان و هومانیستەكان زۆر بە پەرۆش بوون كە كۆمیدیاو تراجیدیای كلاسیك بخەنە جێی ئەم فۆرم و قاڵبانە، بەڵام كاتولیك و پرۆتستانەكان دژی توخمە كفر ئامێزەكانی شانۆنامە رەمزو رازدارەكان بوون. لە ساڵی 1548دا بە گوێرەی فەرمانێكی پەسندكراوی ئەنجوومەنی فەرەنسا رێگەی دەرهێنان و ئەنجامدانی شانۆنامانی رەمزو رازداری مەزەبی لە شارەكاندا درا. دوای ماوەیەكی كەم نواندنی شانۆنامانی كلاسیك دەستی پێكرد، وێڕای ئەمەش، ئەنجامدانی هەندێ شانۆنامەی مەزەبی، ئەخلاقی و، فارس تا ساڵی 1599 هەر بەردەوام بوو.

تراجیدیا

ئیتاڵیایی و فەرەنساییەکان لە ساڵانی 1537- 1550دا هەندێ لە تراجیدیاکانی ئورپیدس و سوفوگلس-یان وەرگێڕایە سەر زمانی فەرەنسی. بەڵام ئەوەی بوو بە نموونەو سەرمەشق شێوەی پەرداختی تراجیدیاکانی سنکا بوو.

ئیتین جودل (1532- 1573):

جودل یەکەمین تراجیدیای تەواوی لە زمانی فەرەنسیدا گوت. ئەم تراجیدیایە (کلیوپاترا- 1552)ی ناوە، کە لە رووی ناوەڕۆکەوە تەقریبەن دەشوبهێتە سەر پەردەی پێنجەمی شانۆنامەی (ئانتونی و کلیوپاترا)ی شەکسپیر. شانۆنامەکەی جودل تەقریبەن بەدەر لە هەر کارو جوڵەیەك، بەڵام سوود لە شێوە کلاسیکەکانی دابەشکردنی پێنج پەردەیی، رەچاو کردنی یەکێتییەکان، بەکارهێنانی یەك گرووپی کۆراڵ و، سنورداری ژمارەی کاراکتەران، وەردەگرێت، دووەمین تراجیدیای جودل، (خۆ کوژی دیدۆ – 1558)ی ناوەو هەمان تایبەتمەندییەکانی تراجیدیای یەکەمی هەیە.

روبرت گارنیە (1534- 1590):

گارنیە، هەشت تراجیدیای نووسیوە کە بۆ زۆربەیان ئیلهامی لە نێوەڕۆکانی کلاسیکەوە وەرگرتووە (وەکو هیپولیتوس 1573، مارك ئانتوان- 1578، و ئانتیگونە- 1585).
لە تراجیدیاکانی گارنیەدا دیالۆك شوێنی گفتوگۆی دوورو درێژ (وەکو ئەوانەی کە لە شانۆنامەکانی سنکاو جودلدا دەبینرێن) دەگرێتەوەو کردارو ژمارەی ئەکتەران زیاد دەکەن، جۆرە گەنگەشەیەکی واقیعی ئاوێتەی پلۆتی شانۆنامە دەبێ، و ناوە ناوەش هەندێ هەوڵان بۆ خستنە رووی هەندێ پرسێن دەروونی دەدرێ.

ئانتوان دومون کرتین (1575- 1621):

مون کرتین شەش شانۆنامەی نووسیوە کە شێوازێکی یەك نەواترو دەربڕینێکی پوختەتریان لە تراجیدیاکانی گارنیە هەیە، بەڵام لە رووی دراماتیکییەوە لاوازترن، (ژنی سکۆتلاندییان ماری ستوارت- 1601) باشترین شانۆنامەی کرتینە.

کۆمیدیا

وەکو چۆن سنکا بە نموونەو سەرمەشقی تراجیدیای کۆن دەژمێردرێ، پلاوتوس و ترنس،ی شانۆنامەنووسانی کلاسیك-ش بە دامەزرێنەرانی شێوازی کۆمیدیای فەرەنساوی دەژمێردرێن، و لە ساڵی 1570ش بە دواوە کاریگەریی قوڵی ئیتاڵیاییەکان دیارو لەبەرچاوە.

کۆمیدیانووسانی رێنیسانس لە مەیدانی پێشڤەبرنی شانۆنامەی فەرەنسیدا چوار هەنگاوی گەورە چوونە پێشێ، فێری ئەوە بوون کە:

1- شانۆنامانی کۆمیدی بەسەر چەند پەردەو دیمەندا دابەش بکەن.

2- پەیوەندی نووسەر لەگەڵ تەماشاڤانانی شانۆنامەدا لە رێی پێشگوتارەوە فەراهەم بکەن.

3- پەردە لە رووی دەسیسەیەکی خەندەدار لابەرن یان گرێیەك لە چیرۆکی شانۆنامەکەدا دروست بکەن و پاشان بیکەنەوە.

4- پەخشان لە جیاتی شیعری هەشت سیلابی باوو ئاسایی لە فارسدا بەکار بێنن.

گرنگترین کۆمیدیانووسان بریتی بوون لە: ئیتین جودل، پییرلاریوڤی (1540- 1611)، و ئودە دوتورنب (؟- 1585). جودل خاوەنی یەکەم کۆمیدیاو یەکەم تراجیدیایە بە زمانی فەرەنسی. کۆمیدیای (ئوجین- 1552)ەکەی دەقێکە تەقریبەن بە شێوەی فارس، کە چۆن پیاوێکی هەڵەو هەرزە مێردی گەوجی ژنێکی گەنجی دۆخین هەندێ شل فریو دەدات، لاریوڤی دوانزە شانۆنامەی پەخشانی نووسیوە، کە لە رووی دیالۆگە زیندووەکانییەوە مایەی سەرنجن، (تاپۆ- 1579) یەکێکە لە شانۆنامە سەرکەوتووەکانی لاریوڤی کە بە (باشترین کۆمیدیای سەدەی شازدەیەم بە زمانی فەرەنسی) دەژمێردرێ.

شانۆنامەی (مرۆڤانی بەختەوەر- 1584)ی تورنب بووە مایەی گەرمترین ستایشی رەخنەوانان و ناوی "باشترین کۆمیدیای رێنیسانسی فەرەنسی" یان لێنا.

<u>ژێدەرو پەراوێزان:</u>

1- ئاندریە دل سارتۆ (1486- 1531): نیگارکێشێکی فلورانسی بوو.

2- مارگریت دوناڤار (1492- 1549): مەلیکەی ناڤارو نووسەر بوو.

3- فیچینۆ (1433- 1499): فەیلەسوفێکی ئیتاڵیایی بوو.

4- کالڤین (1509- 1563): ریفۆرمیستێکی پرۆتستانی خەڵکی فەرەنسا بوو.

5- قەشەبارتلمی: یەکێك بوو لە دوازدە یاوەرەکەی عیسا، کە لە 8/24دا یاد دەکرێتەوە.

6- تیمی فرانسیسیان: دامەزرێنەری ئەم فیرقەیە قەشە فرانسیس یا فرانسیس ئاسیزی (1182- 1226) ئیتاڵیاییە.

7- فیرقەی بندیکتیان: دامەزرێنەری ئەم فیرقەیە قەشە بندیکت یا بندیکتوس (لە ساڵی 547ز دا مردووە) ئیتاڵیاییە.

8- جــان دوبلــە (دوبلــێ): (1462- 1560) هومانیســـتو سیاســەتوانی فەرەنســاویو کاردینالّی کلّێسای کاتولیکی رۆم بوو.

9- متز: شارێك بوو لە باکووری رۆژهەلاّتی فەرەنسا،

10- مودون: شارێکی مەرکەزی فەرەنسا بوو، نزیکی کلّێسای نۆتردام.

11- جۆن کنوکس (1505- 1572) ریفۆرمیستێکی ئاینی سکۆتلاندی بوو.

12- پلئیادەکـان- Pleiad: نـاوی خۆیـان لـەو گروپـەوە وەرگرتبـوو کـە لـە حـەوت شاعیری ئەسکەندەرانی سەدەی سێیەمی پێشزاین پێك هاتبوون، تیوکراتیس یەکێك بوو لەوان، و ئەوانیش ناوی خۆیان لە حەوت ئەستێرە گەرۆکەکەوە وەرگرتبوو.

13- پونتودوتیار (1521- 1605).

14- رمی بلۆ (1532- 1573ز).

15- ئانتوان دو بائیف (1532- 1589).

16- جان دورا (1508- 1588).

17- شێوەی پترارك: تایبەتمەندییەکانی پترارك گەرایی بریتییە لە: درکەو لێکچوونی ناچـاری، مـەجاز، سـوود وەرگـرتنی زۆر لـە هێمـاو درکـەێن ئەفسـانەیی، دڵـەڕاوکێو پەرۆشـی، حەسـرەتو کەسـەر بـۆ ئاشـقانی خێـر لـە خـۆ نـەدیو، و گلـەییو گازانـدە لـە جەفای ژنی بەناز، وەسفی پڕسۆزو وەستایانەی جوانی.

18- پریگـۆر: یەکێکـە لـە تەقسـیماتی گـی یـن-ی بـاکوور لـە باشـووری رۆژئـاوای فەرەنسا.

19- شاتو دومونتنی: کەوتۆەتە دوردونی-یەوە.

20- روبرت برتون (1577- 1640) نووسەرو روحانییەکی ئینگلیزی بوو.

ئەدەبیاتی فەرەنسا

لە

سەدەی هەڤدەیەمدا

سەرەتایەکی مێژوویی:

سەدەی هەڤدەیەم سەردەمی فەڕو شکۆی فەرەنسا بوو، لە باری رامیاریو لەشکرییەوە بە گرنگترین هێزی ئەوروپا دەژمێردرا، لە رووی چالاکی و چەلەنگی هزریو هونەرییەوە بە مەڵبەندی رۆشنبیریی و فەرهەنگی جیهان دادەنرا.
لە سەرەتای ئەم سەدەیەدا هنری"1" چوارەم قۆناغێکی پڕ لە ئەمن و ئاسایشو تەرەقی لە ولآتدا هێنایە ئاراوە. بە پێی فرمانی نانت"2"- 1598 کۆتایی بە شەڕی مەزەبی ناوخۆ هێنا، پەیمانانی ڤیرڤن (1588) لەگەڵ ئەسپانیادا، پاریسو (1600) لیون- (1601) لەگەڵ ساڤۆیدا کۆتاییان بە موناقەشە نێو دەوڵەتیەکانی سەدەی شازدەیەم هێنا. دە ساڵی کۆتایی دەسەلآتیهنری چوارەمو بیستو پێنج ساڵی یەکەمی حکومەتی لویسی"3" سیازدەیەم قۆناغی ئاشتیو ئارامی بوو. هەم هنری چوارەمو هەم دۆك دو ریشیلۆ-ی سەرەك وەزیرانی لویسی سیازدەیەم، هێزو دەسەلآتی ئەرستوکراتیان کەم کردەوە: ریشیلۆ بە کردەوە دەسەلآتی رامیاری پروتستانەکانی کەم کردەوە. لە ساڵی 1636دا فەرەنسا بە شێوەیەکی سەرکەوتوانە داخلی جەنگی سی "5" ساڵە بوو، و بەمەش ئیحتوبارو ئابڕوی دەرەکی ولآت زیادی کرد. دەسەلآتو هێزو شکۆی حکومەتی پاشایەتی لە سەردەمی لویسی چواردەیەم"6"داو لە دەوروبەری ساڵی 1685دا گەییە لوتکە، لە ماوەی سی ساڵی دوایی حوکمڕانی ئەودا ئەستێرەی بەختی فەرەنسا رووی کردە کزیو ئاوابوون. هەڵوەشانەوەی فەرمانی نانت لە ساڵی 1685دا کردیە کارێك هەزاران پروتستان روو بکەنە هەندەرانو لە ئەنجامدا مەملەکەت لە رووی سەروەتو سامان، رۆشنبیری و فەرهەنگ، و بەهرەی هونەرییەوە زەرەرو زیانێکی زۆری بینی. شێوەی حوکمڕانی موتڵەقی لویس (کەوتە بەناوبانگەکەی "مەملەکەت یەعنی من" نیشانەی دیکتاتۆریەتی ئەوە)، زێدە مەسرەفی لە رادەبەدەری، بەرزەفڕییە سیاسییە ترسناکەکانی (کە لە دوا ساڵانی ئاخرو ئۆخری تەمەنیدا بە تەواوەتی رووبەڕووی شکست بوو بووەوە)، بە جۆرێ فەرەنسییەکانو جەماوەری

میللەتانی دیکەی تەنگەتاو کردبوو، هەرکە قۆناغی دەسەڵاتە دوورو درێژەکەی تەواو بوو، هەناسەیەکی ئۆخەیان هەڵکێشا.
نیوەی یەکەمی سەدەی حەڤدەیەم قۆناغی گۆڕانکاری ئەدەبیاتی باروك"7" بوو بۆ ئەدەبیاتی کلاسیسزم، ئەم رەوتە لە هەستی توندو، تاکگەرایی و گوماندارێ و شەکاکیەتی سەدەی شانزەیەم بەدوور بوو، و رووی لە ئاوەزگەرایی، یەکسانی، باوەڕی بتەوی مەزەبی، زەبت و رەبت و، تەربیەت و نەزاکەت بوو.
یەکێك لە فاکتەرە کاریگەرەکانی پەروەردەی کۆمەڵگە پەیدا بوونی تەلارانی ئەدەبی بوو. کاترین دوڤیون"8" (کە بە مارکیز دو رامبویە) ناسرا بوو، کەچاوی بە پەشێوی و پاشاگەردانی کۆمەڵایەتی دەرباری هنری چوارەم کەوت، دەرگای ماڵەکەی خۆی لەبەردەم هونەرمەندان و ئەدیبانی بەرجەستەو هەروەها ئەرستۆکراتەکاندا خستە سەر گازی پشت، کە بە جۆرێ هونەرو ئەدەبیات چەکەرەی کردو گەشایەوەو بوژایەوە. ئیدی هەموو خانمانی ئەرستۆکراتی بە چاولێکەری مەدام دوو رامبویە دەرگای تەلارەکانی خۆیان بۆ پێشوازی کۆڕو کۆبوونەوە زانستی و رۆشنبیرییەکان کردەوە. (ئەم تەلارانە دەورێکی زۆریان لە خەملاندنی زمان و پاك کردنەوەی ئەدەبیاتی فەرەنسیدا بینی و نووسەرانی گەورەیان لە باوەشی خۆدا پەروەردەکرد و پێگەیاند). بەڵام لە ئەنجامدا چالاکی و چەلەنگی ئەم تەلارانە بە توندڕەوی لە مەیدانی رازانەوەو سنعەتی ئەدەبیدا شکایەوە.
رژێمی دیکتاتۆری دەرباری لویسی سیازدەیەم و لویسی چوارەم لەواری هزریدا پشتیوانی لە یەکسانی دەکرد. هەردوو پاشاو، ریشیلۆ-ش، پشتیوان و پارێزەری ئەدەبیات بوون، و بە دوو کۆڵەکەی بەهێزی واری پەرەپێدانی ئەدەبیاتی دەژمێردران. ئەکادیمیای پاشایەتی (کە بە فەرمانی لویسی سیانزەیەم لە ساڵی 1635دا دامەزرا) کاریگەرییەکی یەکسانسازی هەبوو سەنگ و ئیحتوباری زۆری بە ئەدیبان بەخشی، فەلسەفەی رینیەدیکارت"9"، کارێکی قوڵ و زندووی کردە سەر هزرو بیری فەرەنساویان لە سەدەی هەڤدەو هەژدەیەمدا، ئەم هزرڤانە گوماندارو شەکاکە بناغەی ئایدیولۆژیای خۆی لەسەر یەك شت رۆنا کە بەبێ هیچ شك و گومانێك دەیتوانی قبووڵی بکات ئەویش بوونی خۆی بوو (من بیر دەکەمەوە، کەواتە هەم).
دیکارت هەموو قانوونێکی رەتدەکردەوە، تەنیا ئەوانە نەبێ کە لە رێگەی دیتن و ئەزموونەوە بەدەست دەهێنران، ئەم زانیاریانەش دەبووایە بە پێوەری ئەقڵ لە مەحەکی ئەزموون بدرێن، چونکە گرتنەبەری ئەم رێچکەیە لە جوانیناسی و ئەدەبیاتدا، بەرەو چوونیەکی هەقیقەت و جوانیناسی دەچێت رێچکەیەك لە هەستۆکی، خەیاڵپەروەری، رۆمانتیزم و، مکاشەفە بەرەو کلاسیسزم.
سیستەمێکی ئایدیۆلۆژی دیکەی تەواو جیاوازش، کاریگەری بەسەر هزرو بیری سەدەی هەڤدەیەمەوە هەبوو، ئەم سیستەمە یانسنیزم بوو. کورنلیوس"10" یانسن لە مەسەلەی گوناحی یەکەم و قەدەرو چارەنووسدا هاوبیرو بۆچوونی کالڤن بوو، بەڵام نکوڵی لە باوەڕی

کالڤن بە رزگاری لە ڕێگەی ئیمانەوە، دەکرد. واتە کالڤن پێی وابوو مرۆڤ لە ڕێگەی ئیمانەوە ڕزگار دەبێ‌و دەچێتە بە هەشت، بەڵام یانسن باوەڕی بەوە نەبوو، و جەختی لەسەر ئەوە دەکردەوە کە تاك دەتوانێ لە ڕێگەی کڵێسای کاتولیکەوە پەیوەندی لەگەڵ خودا بکات. ڕاسین‌و پاسکال کاریگەرییەکی قوڵی یانسنیزمیان بەسەرەوە بووە.

<u>نۆڕینێکی گشتی:</u>

هەمان ئەو ڕەوت‌و ڕێبازانەی کە لە داب‌و نەریت‌و دەستکەوت‌و بیردۆزەکانی کۆمەڵگەو لە مەیدانی فەلسەفەدا دەبینرێن، لە ئەدەبیاتی سەدەی هەڤدەیەمشدا دیارە، فرانسوادو"11" مالرب (1555- 1628) بە تەندی هێرشی کردە سەر نەریتپەروەری، زۆر لە خۆ کردن‌و فیشاڵبازی شاعیرانی فەرەنسەوی پاش قۆناغی باروك- بە تایبەتی گیوم دوبارتاو دپورت- تەئکیدی وی لەسەر دیاری نەکردن، میانڕەوی، رونی، و پاکی‌و سەراحەت بوو، غەزەلخوانی بە کردەوە لابردو فەساحەت‌و زمان پاراوی لە جێ دانا.
ڕەخنە توندەکانی مالرب، ئاوەزگەرایی دیکارت، زۆرداری‌و جەوری دەرباری، ناسکی‌و ڕازاوەیی تەلارەکان، چەسپاندنی دەسەڵاتی فەرهەنگستان (ئەکادیمیا) -هەر هەموو یەکیان گرت تا ڕێگەی کلاسیسزمی فەرەنسی (یا نەو کلاسیسیزم) خۆشبکەن، کە لە نیوەی دووەمی سەدەدا سەرکەوتنی تەواوی بە دەست هێنابوو. نیکولا بوالو- دپریو"12" (1636- 1711)، دوای مالرب هەمان ڕێگەی ئەوی لە خزمەت‌و ڕازانەوەی زماندا بە شێوازی مەیلەو دیکتاتۆریانەی ئەدەبی درێژەپێدا - و لەمەش گرنگتر ئەوە بوو کە پرەنسیپەکانی باوەڕ ئەدەبی کلاسیسیزمی فەرەنسی خستەڕوو: "حەقیقەت جوانە، شاعیر دەبێ تەبیعەت- کە حەقیقەتە- بکات بە نموونە و سەرمەشق، دەبێ ئەقڵ بەسەر بەرهەمی شاعیرا زاڵ و فەرمانڕەوا بێ، دەربڕینی شاعیرانە لەگەڵ ئاوەزی ساغڵەمدا بگونجێت. لاسایی کردنەوەی پێشینیان فرەتربێ... داهێنان‌و تازەیی، داهێنانی هزر نییە، بەڵکو دەربڕین‌و بەرجەستە کردنی تەواوی هزرێکە"، دەکرێ خولاسەی باوەڕەکانی بوالو بەمجۆرە نیشان بدرێن: "تەبیعەت بە چاوی ئەقڵ دەرك دەکرێت، و بە فۆرمو قاڵبانی کۆن دێتە دەربڕین‌و بەرجەستە دەبێ" کتێبی (هونەری شیعر)ەکەی ئەو لە ئینگلتەراو فەرەنسادا کاریگەرییەکی فرەی هەبوو، و بایەخی بەرزی ئەو لە واری ڕابەرایەتی کردنی کلاسیسیزمی نوێدا پێویستی بە موبالەغە بێژی نییە.
لە دوا ساڵەکانی کۆتایی ئەم سەدەیەدا گیانی کلاسیسزم‌و دەسەڵاتی ئەدەبیات‌و هونەری یۆنان‌و ڕۆمی کۆن ڕووی کردە کزی‌و نەمان، کێشەی نێوان کۆنەپەروەران‌و تازەخوازان (1687- 1715) لەسەر (فەزڵدانی نووسەرانی کۆن بە سەر تازەدا) ئەوەی سەلماند کە ئەقڵ‌و سونەت (داب‌و نەریت‌و کەلەپور) پێکەوە هەڵناکەن (بەو جۆرەی کە پەیڕەوکارانی کلاسیسیزمی فەرەنسی پێیان وابوو) ئەم کێشمانە کێش‌و ململاێیانە مەسەلەی هزرو بیری

پێشـــکەوتنی هێنایـــە ئـــاراوە، هـــزو بیرێـــك كـــە پێـــی وایـــە مەدەنییـــەتو شارســـتانیەت پێشكەوتووە، لە حاڵی پێشڤەچوونە، و بە گوێرەی حەزی دڵ دەچێتە پێشێ، لـە ئەنجامـدا ئـەم بیرکردنـەوەو هزرینـە بـێ چـەندو چـوون پەسـندکراو، ئـەم پەسـندکردنەش مەسـەلەی تاکگەرایی عاتیفیو ئەقڵی سەدەی هەژدەیەمی بە دوودا هات.

لە سەدەی هەڤدەیەمدا شیعری لیریکی باش کەم گوترا، ژانرو فۆرمی ئەدەبی هەرە باو بریتی بـوو لـە تـەنز، درامو چـیرۆکی گیانلەبـەران، هەڵبەتـە لـە قاڵـبو فـۆرمی دیکەشـدا هەنـدێ بەرهـەمی چاك بڵاوبوونـەوە، ڕۆماسـی شـوانکارەیی سـەرباری "ئاسـترە"ی ئونـورەدو ئورفـە، ڕۆمانسە داستانیەکانی کالپرند"13" (1614– 1663)، جورج دوسکودری"14" (1601– 1667)، و مـادلین دوسـکودری (1607– 1701)، (ئەندێشـان– نووسـینی بلزپاسـکال)، (ئامۆژگاریو پەندان– نووسینی لارو شفوکو"16")، نامە زانستیو بەهادارەکانی (لە ڕووی مێژووییەوە) مارکیز دوسوینیە"17"، ڕۆمانە تەنزئامێزەکەی ئانتوان فورتێر"18"، ڕۆمانـە سـایکۆلۆژییەکانی مـەدام دولافایـت"19"، وەعـزە جوانو دلێرانـەکانی جاك بوسـویە"20"، بەرجەسـتەکردنی کەسـایەتییە نموونەییـەکانی جـان دولا بـروڤێر، و چـیرۆكو بەرهەمـە ڕەخنەییەکاین فرانسوا دولاموت فنلون"21".

شانۆنامە

تراجیدیا

تراجیدیای فەرەنسی لە کۆتایی سەدەی شازدەیەمدا شتێکی بێ ڕووحو مـردوو و تاقەتبـەر بوو کە زیاتر گوتار (خطابة) بوو. لە ساڵی 1599دا ئالکساندەر هاردی"22" هاتە پاریس و دەستی بە کۆمەڵە ریفۆرمێکی گرنگ کرد: دەستەی کۆرس و کۆڕال و دیـالۆگی دورو درێـژی وەلاوە ناو بویەرو دیمەنی بەرجەستەو کاریگەری لە شوێنیان دانا. لـە سـاڵی 1634 دا سـێ یەکێتییەکـە (شـوێن و کـات و کـردار) لـە تراجیـدیای (سوفونیسـب)ی نووسـینی جـان دومـرەدا"23" زۆر بـە وردی ڕەچـاو کـرا. دوو سـاڵ دواتـر تراجیـدیای (سـەید)ی شـاکاری کورنی گەنگەشەیەکی توندی لەسەر ئەوە نایەوە کە ئایا بەزاندنی یاسـای سـێ یەکێتییەکەو دابە ئەدەبییـەکان شیاوە یا نەشیاوە. سـەرەنجام ئـەو ڕێسـایانەی کـە لەلایـەن ئەنجوومـەنی ڕۆشنبیریو تـەلاری مـەدام دورامبویـەوە دانـران، پەسـند کـران و زۆربـەی شانۆنووسـان، کـە کورنی یەکێکیان بوو، ڕێساکانی نەو کلاسیکەکانیان بەکار هێنا.

پیرکورنی (1606– 1684):

ئـەم نووسـەرە لـە رویـن"24" چاوی بـە دنیا هـەڵێناوە، مـاف خوێنـدووەو مـاوەی پـتر لـە 25 ساڵان وەکو باوەڕپێکراوی ئاشتی خزمەتی کرد، بەڵام هەمیشە هەر دڵی بە شانۆوە بووە.

تراجیدیایەکەی بە ناوی (سەید– 1636)، ئەگەرچی هێرشی توندی کرایە سەر بووە، مایەی شۆرەت و ناوبانگیشی. کورنی بیست و چوار ساڵی دواتری بە نووسینی تراجیدیا، کۆمیدیا، و کۆمیدی تراجیدییەوە بەسەر برد، کە هەموو بەرهەمەکانی زۆر بە گەرمی پێشوازیان لێکرا، کورنی لە ساڵی 1647دا بووبە ئەندامی ئەنجوومەنی رۆشنبیری (کۆڕی زانیاری) لە ساڵی 1660 بەدواوە چەند شانۆنامەیەکی رووبەڕووی ناکامی و فەشەل بوونەوە، و لە ساڵی 1674دا شانۆنامەی (سورنا)ی شکستی تەواوی هێناو ئەمەش کورنی لە نووسینی شانۆنامە نائومێد سارد کردەوە، ئەوە بوو دە ساڵی دواتر بە دەستکورتی و تەقریبەن فەرامۆش کراوی کۆچی دوایی کرد.

بۆچوونانی شانۆیی:

سەروبەندی کورنی (سەردەمی کار، تواناو دەسەڵات، و بڕیاری لەزو خێرا بوو، و ئەو کەسانەی کە هەوڵیان دەدا واقیعیەت بە خەیاڵ و هزر عەزمی جەزم ببەخشن بە دیاردەکەوتن و دەکەوتنە ریزی پێشەوە. شانۆنامەکانی کورنی نموونەی گەش و زیندووی ئەم بۆچوون و روانینە هومانیستیانەن)، کورنی تراجیدیای بە جۆرە شیکردنەوەیەکی دەروونی و نمایشێکی کێشمانەکێشی ویستی مرۆڤ لەگەڵ هەست و سۆزە توندەکانیا دەزانی، کۆرنی باوەڕی وابوو کەئەقڵ و ئاوەز مرۆڤ رێنوێنی هەڵبژاردنی کارەکانیەتی، وویستی مرۆڤ –کە بە زۆری رووبەڕووی نارەزایی سۆزەکانی خۆی یان ویستی خەڵکانی دی دەبێتەوە– هەوڵدەدات تا ئەو کارانە جێبەجێ بکات. ((ستایشی ویستی بنجبڕی ئەقڵانیەت ئەنگێزەو ماکی هەموو تراجیدیاکانی کورنییە)). لەم تراجیدیانەدا ئەڤین دەورێکی زۆر کەمی هەیە، ئەڤین لە تراجیدیاکانی ئەودا لە ژێر رکێف و فەرمانی ئەقڵ دایە. کورنی زۆربەی بابەتەکانی خۆی لە مێژوو و ئەفسانانی کۆنەوە هەڵدەهێنجێ و وەردەگرێت، کاتێ کە مامەڵە لەگەڵ بابەتێکی مێژووییدا دەکات، بە زەروری نازانێ پابەندی بویەرە مێژووییەکە بێ هەر گۆڕانێك کە خزمەتی ئامانجی شانۆنامەکەی بکات، بە بێ سێ و دوو ئەنجامی دەدات. ئەمەم جگە لەوەی کە رایدەگەیەنێ نێوەڕۆکی تراجیدیایەکی جوان نابێ حەقیقەت نوێن بێ، بە وتەیەکی دی، ئەکتەری سەرەکی تراجیدیا دەبێ پتر لەلایەنی قارەمانییەوە وێنەبگیرێ تا لەلایەنی واقیعییەوە، کورنی، کەم دابێژێك وەکو مارلو، شەیدای شتی ناوازەو ناباوو هەرە باڵاو نموونەییەو ئەوەندە گوێی بە مرۆڤی ئاسایی و نادات.

شێوازو جۆری مامەڵە کردن:

دەربڕینی کۆرنی دڵگیرو رەوان و شکۆدارو هەندێ جاران بە ئاوو تاوە، و دەگەڵ تیمەو ناوەڕۆکەکانیا تەواو دەسازێ و یەك دەگرێتەوە. شانۆنامەکانی، وەکو دراماکانی هاردی،

لێوان لێون لە کار. لە پاش مشتومڕەکەی لەمەڕ تراجیدیای (سەید)، کورنی پابەندی یەکێتییەکان بوو، بەڵام ئەم سنووردارییانە بلیمەتی ئەویان لە جۆش و خرۆش دەخست پلۆتی شانونامەکانی ئەنگێزەی بەرزو باڵای هەیە بێ قەراری کە هەوێنی پلۆتی دراماکانی ئەوە، بە شێوەیەکی ئاسایی و خۆڕسک لە کێشمانەکێشی ویست و ئیرادەی کاراکتەرەکانییەوە پەیدا دەبێ. ئەم کاراکتەرو کەسایەتیانە پتر بە هێڵی درشت وێنە دەگیرێن تا بە هێڵی وردو باریك، و زیاتر ستایش و ئافەرینی خوێنەر دەوروژێنن تا سۆزو گودازی، چونکە هێزی بەرەڤانی و بەرگرییان بە هێزترە لە هاماج و کەش و هەوای چەوساوەییان.

شانۆنامەکانی:

کورنی هەژدە تراجیدیا، هەشت کۆمیدیا، و هەوت تراجیکۆمیدیای (کە هەندێ جار هەر بە تراجیدیا ناو دەبرێن) نووسیوە. باشترین کۆمیدیای ئەو (درۆزن– 1643)ی ناوە. لە خوارەوەش ئاماژە بۆ باشترین تراجیدیاکانی دەکەین.

(سید– Cid– 1636):

ئەم بەرهەمە لە راستیدا تراجیکۆمیدییە، بەڵام لە ریزی تراجیدیاکاندا دەگیرسێتەوە. ئەم بەرهەمە یەکێکە لەو چەند شانۆنامانەی کورنی کە ئەڤینی رۆمانتیکی دەورێکی گرینگی تیا دەبینێ. چیرۆکی ئەم تراجیدیایە بویەری ئەڤینی شیمن و رودریگ–ی قارەمانی گەورەی داستانی ئەسپانیا، دەگێڕێتەوە. ئەم جووتە ئەڤیندارە، مینا رۆمیۆ جولیێت، باجی رق و ناحەزی خانەوادەیی نێوان بابیان دەدەن. رودریگ کە سوکایەتی بە بابی کراوە، بابی ماشوقەکەی خۆی (شیمن) دەکوژێ، شیمن وێڕای ئەوەی رۆدریگ–ی بە دڵ و بەگیان خۆشگەرەکە، داوای هەقکردنەوەو سزادانی لە شا دەکات، شا پاڵەوانێك دەنێرێتە شەڕی وی، لێ رودریگ بەسەریا زاڵ دەبێ، شیمن کە شەیدای ئازایەتی رودریگ بووە، دەیبەخشێت ئەم کۆتاییە زەمینە خۆشکردنە بۆ زەماوەندی ئایندەی شیمن و رودریگ.

((هۆراس– 1640)):

ئەم تراجیدیایە چیرۆکی هوراتی و کوریاتی (لە لیوییەوە وەرگیراوە) دوو خانەوادەی رومی دژمن بەیەك دەگێڕێتەوە کە کە ئەڤین و ژن و ژنخوازی تێکەڵ بە یەکتری کردوون (هوراس سابینا–ی خوشکی کوریاس–ی خواستووە، و کوریاس کامیلا–ی خوشکی هوراس–ی نیشانە کردووە). هوراس لە شەڕێکدا لە پێناوی رومدا, کوریاس–ی دەزگیرانی خوشکەکەی

دەکوژیت. خوشکەکەشی هەم ئەوو هەم روم بە نەعلەت دەکات , و هوراس دەیکوژێت . لەم تراجیدیایەدا, بە پێچەوانەی ((سید))ەوە هەر سیٚ یەکێتییەکە رەچاو کراوە..

((سینا-1640)):

شانۆنامەیەکی دیکەیە بە نێوەرۆکێکی رومی, لەم تراجیدیایەدا کێشمانەکێشی دەروونی ئاوگوستوس تزار, لەسەر سزدان یا بەخشینی سیناو هاوکارە پیلانگێرەکانی, بەرجەستە دەکرێت. سەرەنجام گەورەیی و لێبوردەیی تزار زالٚ دەبیٚ.

((پولیوکت-1641یا 1642)):

نیوەرۆکی ئەم شانۆنامەیەش رۆمییە کە ستایشی مەزەب و ئاین دەکات. پولین هاوسەری مەسیحی شەهید پولیوکت-ە, شیڤری کۆنە دلٚداری خوازبێنی دەکات. سەرەنجام خواناسی و نەفسکوژی پولین بەتەواوەتی بەسەریا زالٚ دەبیٚ و بەرەو خوای دەبات, و هەنگینیٚ پولین خەلٚکانی دیکەش رێنوێنی دەکات بۆ مەسیحیەت و بە مەسیحی بوون.

هەلٚسەنگاندن: (نرخاندن)

رەخنەگران گەلێك لە کەموکورییەکانی تراجیدیاکانی کورنی-یان وادەست نیشانکردووە کە: دوورن لە هەر حەقیقەت نماییەك, دوورن لە نەزاکەت و زەوقی دروست, زۆر داخراون وپڕن لە بەیت و دێڕی کۆن و سواوی سەیرو سەمەرە. لەلایەکی دیکەوە ستایشکارانی کورنی پێیان وایە کە ئەم کەم وکوریانە لە ئاستی. ئامانجە بەرزەکانی, لە ئاستی رەسانەیەتی و شکۆداری ئەودا ناکەنە هیچ و قابیلی چاوپۆشین. بە هەر حالٚ کورنی هەم داهێنەری تراجیدیای کلاسیکی فەرەنسییەو هەم گەورەترین شاعیری رۆمانتیکی فەرەنسایە.

جانراسین (1639-1699):

لە لافر تەملیون چاوی بەدنیا هەلٚێناوە. هەر بە منداڵی داك و بابی مردن و داپیرەی بە خێوی کرد، لە ساڵی 1649دا خوێندنی لە قوتابخانەی سەرەتایی (یانسنی) لە پوڤیە"25" دەست پێکرد, لە پازدە ساڵیدا چووەتە قوتابخانەی "یانسنی" لە پۆرت رویال، کە تا ساڵی 1658 لەوێندەر مایەوە، ئەوسا بۆ خوێندنی فەلسەفە بۆ پاریس چوو، لەم پایتە شادو دلٚگیرەدا زۆر زوو لافونتێن و چەند ئەکتەرێکی ناسی و ئاشنایەتی لەگەلٚدا پەیدا کردن. لە ساڵی

1660 یا 1661 دابوو پوری راسین، که دەترسا راسین لە زەلکاوی فەسادا غەرق بێ، ناردی بۆ ئوزیس"26" تا لەوێندەر ئیلاهیاتو خواناسی بخوێنێ، راسین دوای دوو ساڵان ئەم لقەی کە لەگەڵ زەوقیا نەدەگونجا تەرك کردو بۆ پاریس گەڕایەوە، بە گەرمی لە کۆڕو مەجلیسی لافونتین، مولیر، و لوالودا پێشوازی لێکرا، و لەواری شانۆدا کەوتە نووسین، یەکەمین شانۆنامەی "تباید" بوو کە لە ساڵی 1664دا نمایش کرا، و پاشان "ئەسکەندەری گەورە"ی لە ساڵی 1665دا نووسی، ئەم شانۆنامانە سەرکەوتوو بوون، بەڵام بە هۆی دەرهێنانەکەی ئاندروماك-ەوە لە ساڵی 1667دا بوو کە راسین گەییە پایەی گەورەترین تراجیدیانووس، شانۆنامەکانی دیکەی کە لە ماوەیەکی کورتدا بڵاوبوونەوە بریتی بوون لە: "خودانی مەرافەعەکان- 1668"، تاقە کۆمیدیای ئەوە کە هێرش دەکاتە سەر دادگاکانی عەدلیەو قازییانو یاساو رێسای دادپرسی (لە زەرگەتەکانی ئاریستوفانس-ەوە وەرگیراوە)، بریتانیکوس 1669، برنیس- 1670، بایزید- 1672، مهرداد- 1673، ئیفی جنی- 1674، وفدر- 1677. راسین لە ساڵی 1673دا بوو بە ئەندامی ئەکادیمیای (کۆڕی زانیاری) فەرەنسا. پاش نمایشکردنی فدر، راسین کە وادیارە قەناعەتی بەوە هێنابوو دراما مایەی هەرزەیی‌و فەسادە، بە تەواوەتی وازی لێ هێناو بوو بە مێژوونووسی دەربار. چەند ساڵێك دواتر بە هاندانو پشتیوانی خات دومنتون"27"-ی هاوسەری لویسی شازدەیەم، دوو شانۆنامەی مەزەبی (ئیستر- 1689)و (ئاتالی- 1691) نووسی، دوا ساڵانی تەمەنی راسین، بە هۆی ساردی پاشا لەگەڵیا، بەجۆرە خەمبارییەك بەسەرچوو.

شێوازو جۆری مامەڵە:

وێڕای ئەوەی کە راسین یەکەمین دوو تراجیدیای خۆی بە لاسایکردنەوەو چاولێکەری کورنی نووسی، بەڵام پاشان خۆی لە کاریگەری کورنی دەربازکردو لە تراجیدیاکانی دواتریدا شێوازو رێچکەی تایبەتی خۆی دۆزییەوەو رێك پێچەوانەی شێوازی مامۆستاکەی جارانی بوو.

لە بەرانبەر ئاڵۆزی‌و گشتیەتی شانۆنامەکانی کورنیدا، تراجیدیاکانی راسین سادەو، تراجیدیاکانی کورنی یەکپارچە جوڵەو بزوتن-ی بەدەنین، و تراجیدیاکانی راسین مەنگو تەقریبەن وەستاوو بێ جوڵەن، جەبرو گوشاری زەمانی کورنی ناچاری دەکات پابەندو وەفاداری سێ یەکێتییەکە ببێ، و راسین ئەم پابەندییە بە زەروری نازانێ، شانۆنامەکانی کۆرنی پرەنسیپی ئیحتمالی‌و حەقیقەت نوێنیان تێدا نییەو ، تراجیدیاکانی راسین تەنانەت ئەگەر لەگەڵ حەقیقەتیشدا نەگونجێن، لە واقیعی ژیانە نزیکن، کۆرنی زۆری کەیف بە نیشاندانی رووبەڕووبوونەوەی ویستی مرۆڤو جیهانی دەرەوە یان رووبەڕوو بوونەوەی ویستەکان دەگەڵ یەکتردا دێ، راسین لە سنووری کێشمانەکێشە سۆزدارییەکانی کانگەی دڵی مرۆڤان هێوەتر ناچێت. لە شانۆنامەکانی کۆرنیدا رۆڵی ئەڤین‌و ئاشقێنی زۆر کاڵو کزە، کەچی لە زۆربەی تراجیدیاکانی راسیندا ناسکە سۆز سۆنگەی سەرەکییە، دەستەواژەو

رستەكانی كۆرنی هەمە جۆرو پڕجۆش و خرۆشە، دەستەواژەكانی راسین هێمن و ئاساییە. لە كۆتاییدا ئەكتەرانی سەرەكی شانۆنامەكانی كۆرنی كەسایەتی ریز پەڕن، بە عەزم، ئاقڵ و مەنگ و تا رادەیەك سوپەر مانن، قارەمانانی تراجیدیاكانی راسین، كەسانی ئاسایین و شوێنكەوتووی لافاوی هەستی خۆیانن- وەكو هەر مرۆڤێكی ئاسایی.
پەیگیری كردنی یەك مەبەست، لە تایبەتمەندییە بەرجەستەكانی درامی كلاسیكی فەرەنسییە، بە تایبەتی درامای راسین، شێوازی راسین ئەمەیە كە تراجیدیا لە ناوەندی چیرۆكەكەوە دەست پێبكات، لە خاڵێكی نزیكی قەیرانی گەورەی سۆزداری. كارو كرداران سادەو بە دوور لە هەر زیادەو درێژدادڕییەك و پەیوەست، بە كاراكتەرەكانەوە بێ، هەر هەموو دوو دڵی هەڵچوون، و خەمێكی دڵی قارەمانەكان نیشان دەدات، لە میانەی ئەم هەڵسەنگاندنە دەرونیەوەیە كە دەگاتە حەقیقەت نیشاندان، كە مەبەست و ئامانجی سەرەكی تراجیدیایە.
راسین چیرۆكەكانی لە ئەفسانان، كتێبی موقەدەس، و مێژووی كۆنی یونان و رۆم و رۆژهەڵاتەوە وەردەگرێ لە زۆربەی تراجیدیاكانیدا ژنان رۆڵی سەرەكیان هەیە، چونكە راسین لەواری شیكردنەوەی سۆزی ژناندا شارەزاو باڵا دەستە.

شانۆنامەكانی:

((ئاندروماك- 1667)):

لەم تراجیدیایەدا راسین وێنەیەكی ئەڤین و سۆزی دایكانە دەگرێت، پاش روخانی شاری تەروادە، ئاندرۆماك-ی بێوەژنی هیكتۆر، لە پێناوی رزگاری ئاستیاناكس-ی كوڕیدا، وا دەنوێنێ كە ئاشقی پیرۆس"28"-ی یۆنانییە. لێ پیرۆس، ئەگەرچی گیرۆدەی ئەشقی ئاندروماك-ە، هرمیون، كە پیروسە ، مارە دەكات. لەلایەكی دیكەوە ئوریست بە دڵ و بەگیان ئاشقی هرمیون-ە. سەرەنجام، پیروس هەڕەشەی كوشتنی ئاستیاناكس، لە ئاندروماك دەكات و دەیەوێ بەمە ئاشقی دڵسوتاوی بكات كە شووی پێ بكات... ئاندروماك بە ناچاری قاییل دەبێ بەڵام ژێراو ژێر بیر لە خو كوژی دەكاتەوە، هرمیون، ئوریست ناچار دەكات پیروس بكوژێت، و هەنگێ بە بیانووی پیاوكوژییەوە وازی لێ دێنێ و خۆی دەكوژێت، ئوریست-ش شێت دەبێت.
وێنەگرتنی سیمای دایكانەی ئاندروماك و هرمیون-ی پڕخرۆش حەسود "دێڵە بەوری جوان"، هەوێنی و جوانی شانۆنامەكەن.

((برنیس- 1670)):

ئەم شانۆنامەیە هێندە بێ جوڵەو کەم رووداوە مەگەر تەنیا لەبەر هەندێ هۆی ناڕاستەوخۆ ناوی تراجیدیای لێ بنرێ، و لە راستیدا لاوانەوەیەکی دراماتیکییە. تیتۆس-ی ئیمپراتۆری رۆم کە ئاشقی برنیس-ی (مەلیکەی فەلەستین) بووە ناچار دەبێ دەستی لێ هەڵگرێ، چونکە یاسای رۆم رێگە نادا ئیمپراتۆر ژنێکی بێگانە بخوازێ، (لەم تراجیدیایەدا، سێ کەسایەتی سەرەکی: تیتۆس، برنیس، و ئانتیوکوس، خەمناکترین وێنەی ئەڤینی ناکام لە جیهاندا دەنوێنن).

ئەم شانۆنامەیە باشترین بەڵگەی بەهرەی داهێنەرانەی راسینە، داهێنانی "هەموو شتێك لە هیچەوە"و لە دیاریکردنی رووداوێکی بەهێزی دراماتیکی لە قەیرانێکی عاتیفی کە کەسانی دی عادەتەن لەبێ ئاگایی پێیدا رەت دەبن. هەر هەموو پلۆتی شانۆنامەکە لە شەش وشە، کە لە سویتونیوس"29"ەوە خوازراوە پێکدێ: ((تیتۆس، ناچار، وازهێنان لە مەلیکە برنیس، (هەروەها) ناچار" یان بەو جۆرەی کە ڤیکتۆر هۆگو ریزی دەکات: "پەردەی یەکەم، تیتۆس، پەردەی دووەم، مەلیکەبرنیس، پەردەی سێیەم، ناچاری، پەردەی چوارەم، ناچاری، پەردەی پێنجەم، وازهێنان".

((فیدر- 1677)):

ئەم تراجیدیای حەسودیو پەشیمانییە، داڕشتنەوەو نووسینەوەی تەواوی هیپولوتوس-ەکەی یورپیدس-ە، لێ لە بری هیپۆلوتوس-ی پاكو ئارام، جەخت لەسەر کەسایەتی فیدر-ی دڵڕەشو رکونیو حەسوود دەکرێتەوە، کە وەکو یونانییەك دەمێنێتەوە، بەڵام لە ویژدانی جوسوجوکارانەی یانسنی بەرخوردار دەبێ، ئەم شانۆنامەیە یەکەمجار شکستی هێنا، چونکە دۆشس دوبوڤیون، پرادون"30" (1632- 1698)ی شانۆنامەنووس هاندەدات کە وەکو هەڤرکی راسین بێتە مەیدان، و "فیدر"ێکی دیکە دەنووسێت تا هاوکات لەگەڵ شانۆنامەکەی راسیندا نمایش بکرێ. لە کاتی نمایشی ئەم دوو شانۆنامەیەدا، دۆشس ریزەکانی پێشەوەی شانۆکەی راسین پڕ دەکات لەسەر سەریانو فیکەکێشان، و شانۆکەی پرادون پڕ دەکات لە چەپڵە لێدەرانو هاندەرانی بەکرێگیراو، (فیدر)ەکەی راسین هەر چەندە لەسەرەتاوە رووبەڕووی شکست بووەوە، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی بە شاکاری ئەوی لە قەڵەم دەدەن، ئەم تراجیدیایە، لە رووی نواندنو دەربڕینی جۆشو خرۆشەوە رەنگە لە ئەدەبیاتدا بێ هاوتا بێ.

((ئاتالی- 1691)):

ئەم شانۆنامەیە چیرۆکی ئاتیلیا-ی کیژی ئاخاب، و ئیزابیل، بە ریوایەتی کتێبی مقەدەس (دووەم پاشایان، بابی 11) دەگێڕێتەوە. ئاتیلیا پاش کوژرانی ئەحزیا-ی کوڕی، هەر

هەموو نێرینەکانیماڵباتی پاشایەتی (جگە لە یەهواش، کە هەڵدێ) دەکوژێت و بە خۆی لەسەر تەختی پاشایەتی دادەنیشێ. دوای شەش ساڵان ئاتیلیاش دەکوژرێ و یە هواش دێتە سەر حوکم.

راسین ئەم چیرۆکە لە قاڵبی شانۆنامەیەکدا دادەڕێژێ کە نیشانی دەدات چۆن خودا (کە گرنگترین کەسایەتی شانۆنامەکەیە) تووڕەیی خۆی بەسەر تاوانباراندا، بە تایبەتی بەسەر دژمنانی کڵێساو نیشتماندا هەڵدەڕێژێ.

قوەتی ئەم شانۆنامەیە تەنیا لە جۆش و خرۆش و شەوق و زەوقە ئەخلاقییەکەیدا نییە، بەڵکو لە کاراکتەرسازییە بەرزەکەی ئاتالی پەریشان، یەهویاداع–ی کاهینی توندڕەوی یەهوە، و مەتان–ی کاهینی فێڵبازی بەعل دایە.

هەر چەند لە نێوان هاو عەسرانی راسیندا تەنیا بوالو بوو کە ئاوڕی لە بایەخی راستەقینەی ئاتالی دایەوە، بەڵام رەخنەگرانی دواتریش پەیان بە گەورەیی ئەو کارە برد، بە جۆرێ کە ئەم شانۆنامەیەیان بە ((پوختەترین شیعری دراماتیکی راسین)) و بە ((گەورەترین شانۆنامەی ئەوو بە لوتکەی کلاسیسزمی فەرەنسییان)) لە قەڵەمدا.

<u>کورتەیەکی رەخنەکان:</u>

گەلێك لە رەخنەگرانی ئینگلیز بەوە قایل نەبوونە کە راسین لە خانەی درامانووسێکی زۆر گەورە دابنرێ. بە نووسەرێکی تاقەتبەر، ساردو سڕ، و بیر تەسکیان زانیوە، رەخنەیان لێگرتووە کە کردار لە شانۆنامەکانیدا کەمە، و وشەکانیشیان بە ناڕەسەن زانیوە، سینتس بر"31" کە یەکێکە لە رەخنەگرە سەختگیرەکانی راسین، سپڵەیی و پێ نەزانی ئەو دەرهەق بە دۆستان و خێر وێستانی خۆی مەحکوم دەکات و زۆر بە توندی رەخنە لە لاسایی کردنەوەکانی دەگرێت– "بەهرەیەکی سەیری لە مەیدانی تەقلیدو لاسایی کردنەوەدا هەیە"، هەر ئەم رەخنەگرە لە شوێنێکی دیکەدا دەربارەی ئەو دەڵێت: "بابایەکی سنعەتکارەو هەرگیز لە خەمی گەییشتن بە کەماڵی شیعری نییە، و تەنیا ناوەڕۆك و تیمەی سواوو قەراردادی هەڵدەبژێرێ".

زۆربەی رەخنەگران–و نەك هەر فەرەنسییەکان– پایەی ئەدەبی ئەویان لە پایەی هەموو ئەدیبانی فەرەنسی بە بەرزترازنیوە، هەموویان لە رووی بەهرەی داهێنانەوە، وردی و لە بونیادی پلۆتی دراما، حەقیقەت نیشاندان، راستگۆیی و راشکاوی، هاوئاهەنگی، پاکی و شێوازی رازاوەوەدا ستایشی راسین دەکەن، زمانەکەشی مایەی ستایشی هەموو رەخنەگرانە، چونکە هەر وشەو دەسەواژەیەکی وی راستەوخۆ ئامانجی خۆی دەپێکێ و کاریگەری زمانەکەی لە بیر ناچێتەوە. لە هەموو ئەمانەش زیاتر ئەوەیە کە رەخنەگران بەهۆی شیکردنەوەی کانگەو قوڵاییەکانی روحەوە، ستایشی دەکەن. باشترین خەسڵەتی وی ئەمەیە کە ورشەو پرشەو جیلوەی خەیاڵ لە درێژترین هۆزاندا بە توانایەکی لەرادەبەدەری

عاتیفـەی دراماتیکییـەوە لـە یـەك كـاری هونـەری یـەكگرتووی یەكپارچـەدا ئاوێتـەی یـەكتر دەكـات‌و ئەمـەش وای لێـدەكات كـە شـان بەشـانی سـوفوكلیس، لـە بـەرزترین پایـەی ئەبەدییەتدا، هەنگاو بنێ.

کۆمیدیا:

لە نیوەی یەکەمی ((سەردەمی شكۆداریدا)) (سەدەی هەڤدەیەم) كۆمیدیای فەرەنسی هێشتا هەر لە سنووری چاولێكەری‌و لاسایی كردنەوەو لیبۆكی دا بوو كەلە دەستكاری رۆمانسێن ئەسپانیایی‌و كۆمیدیای "دل ئارتا"ی ئیتاڵیاییەوە ئامادە دەكرا، لە پاش جودل و لاریوڤی، كورنی‌و راسین چەند كۆمیدیایەكیان نووسی، بەڵام بلیمـەتی وان لـە بنچینەدا لـە مەیدانی تراجیـدیادا بـوو. بۆیـە فەرەنسـا دەبـوو چـاوەنۆڕی مـولیر بكـات تـا كۆمیـدیای هاوتـای بەرهەمەكانی شەكسپیر بنووسێت.

مولیر (ناوی راستەقینەی: جان باتیست پوكل ـە- 1622- 1673):

لە پاریس هاتە دنیاوە، بابی پەردەدارو پێشـخزمەتی لویسـی چواردەم بوو. مـولیر لـە سـاڵی 1637دا چووە كۆلیژی یەسوعی كلرمون‌و لەوێنـدەر كەوتـە خوێنـدنی زانسـت‌و دەسـتووری زمـان‌و موتالەعـەو خوێندنـەوەی بەرهەمـەكانی پلاوتـوس‌و تـرنس. شـەش سـاڵ دواتـر چاوپۆشی لە قەبوڵكردنی پۆست پایەكەی بابی لە كۆشكی پاشایەتیدا كردو بوو بە ئەكتەرو رێبەری ئەكتەران‌و بە یارمەتی‌و هاوكاری چەند دۆستێكەوە، كە سیانیان ئەندامی ماڵبـاتی بژار"32" بوون، گروپێكـی بـەناوی (ئیلوسـترتیاتر)ەوە دامەزرانـد. لـە سـەرەتادا رووبـەڕووی گیروگرفت‌و قەرزارییەكی زۆر بووەوە تەنانەت لەبەر قەرزداری كەوتە زیندانیشـەوە، كـە بـابی فریای كەوت‌و رزگاری كرد. مولیر لەگەڵ گروپەكەیدا لە ساڵی 1645ەوە تا سـاڵی 1658 بـە فەرەنسادا كەوتە گەڕان‌و شار بەشار گەڕاو شانۆنامەكانی نمایش كرد. لە ساڵی 1658دا بۆ پـاریس گەڕایـەوەو لویسـی چواردەیەم‌و بوالـو پشـتیوانی‌و پارێزگارییـان لێكـرد. مـولیر لـەم ساڵەدا زەماوەندی لەگـەڵ ئارمانـدا"33" بژاردا كـرد، و مـاوەی پـازدە سـاڵان سـەركەوتووانە بەكاری دەرهێنان‌و شانۆنامە نووسین‌و ئەكتەرییەوە خەریك بوو. وێڕای ناوو ناوبانگ، مولیر وەكـو هـەجو بێـژێك دژمنـانی زۆری هـەبوو، و هەمیشـە لەبـەر هێـرش‌و پـەلاماری روحانیـان، پزیشكان، دەرباریيان، خۆهەڵكێشان، و ئەو ژنە بە فیزو دەعێیانە بوو، كە لـە شـانۆنامەكانیا تـەوسـی پێدەكـەن تـەنیا شـا هانـدەرو پشـتیوانی بـوو. مـولیر لـە سـاڵی 1673 لـە كـاتی ئەنجامدانی دەوری سەرەكی لە شانۆنامەیەكی خۆیدا بە نـاوی (نەخۆشـی خـەیاڵی) تووشـی خوێنرێژی بوو و دوای چەند سەعاتێك كۆچی دوایی كرد.

ئامانج:

ئامانج و مەبەستی مولیر وەکو خۆی دەڵێت پیشاندانی هەموو عەیب و عارەکانی مرۆڤ بەگشتی، و عەیب و عاری خەڵکانی سەردەمی خۆی بە تایبەتییە.

سەرچاوە:

هەر چەندە مولیر ئیلهامی نووسینی شانۆنامەکانی لە کۆمەڵگەی سەردەمی خۆی وەردەگری، بەڵام هێشتاش هەر لە رووی تیمەو ناوەڕۆکی کۆمیدیاکانیەوەو لە باری شێوازی کاریەوە قەرزاری چەند سەرچاوەیەکی ئەدەبییە. پلاوتوس، ترنس، چیرۆك و درامای ئەسپانیایی، کۆمیدیای ئیتاڵیایی، فابیل و فابیلۆی فەرەنسی، و کومیدیای کۆنی فەرەنسی بە گرنگترین ئەم سەرچاوانە دەژمێردرێن..

تایبەتمەندییەکانی:

درامای مولیر لە بنچینەدا کومیدیای رەفتارانە. هەندێ جار پشت بە دەسیسەو پیلانگێڕی دەبەستێ و هەندێ جار بە رووداوی پێکەنیناوی و ناخۆش، بەڵام زۆربەی کات داهێنەری کۆمیدیای کەسایەتییە تا داهێنەری کۆمیدیای بۆیەرو رووداو. دەکەوێتە کاراکتەرسازی تا لەو رێگەیەوە رەخنە لە سستی و لاوازییە باوەکانی مرۆڤ بگرێ، و زیاتریش لە خەڵکانی دوو زمان و ریاباز دەدات. جابۆ ئەوەی بتوانێ تایبەتمەندییەکانی کەسایەتییەك بە بەرجەستەیی نیشان بدات، دەکەوێتە موبالەغەکاری- تەقریبەن کاریکایکاتۆر دەخولقێنێ- کەسایەتییەکانی وەکو نموونە دەخاتە روو. ئەنجام، هەندێ جار پێکەنینێکی قایمە، بەڵام هەندێ جار ئاوێتەیەکە لە بەزەیی و رەخنەی توند- هەندێ جار شادی دوای خەم و تاڵییە کە رەنگدانەوەی ژیانی خودی مولیرە... ئەم تراجیدیای ژیانی هەناوی کۆمیدیایە کە ئەو هەوڵدەدا نیشانی بدا.

شانۆنامەکانی:

بیست و حەوت کۆمیدیا لە پاش مولیر بەجێماوە کە هەندێك لە گرنگترینیان ئەمانەن:

((ژنانی فیشاڵباز- 1659)):

یەکەمین کۆمیدیای گەورەی مولیرە، کە نازو نوزی خانمانی تەلارە رۆشنبیرییەکان لە ژێر ناوی (هوتیلی رامبۆیە)دا، دەداتە بەر تەوس‌و توانجان. دوو کەسی وەچاخزادە دەچنە خوازبینیێ دوو کیژی (شارستانی شەیدای رواڵەتبازی‌و داب‌و نەریتی کۆمەڵگەی رۆشنبیریی پاریس)، چونکە بە شێوەی چینی "خوێنەوار" خوازبێنییەکە ناکەن، رەفز دەکرێن. جا ئەو دوو وەچاخزادەیە هەڵدەستن دوو خزمەتکاری خۆیان لە شێوەی دوو نەجیمزادەدا دەنێرنە خوازبێنی کیژەکان‌و، تەگبیریان بۆ دەکەن کە وەکو خەڵکانی خوێنەوار ئاشقێنی بکەن، کیژەکان هەرزەیی‌و رەفتاری عامیانەی خزمەتکارەکان وەکو باشترین نموونەی رەفتاری چینی خوێنەوار وەردەگرن، و خوازبێنییەکەیان قبولێ دەکەن. ئەوسا دوو ئاشقە راستەقینەکە ناسنامەی خۆیان ئاشکرا دەکەن.

<u>((دۆن جوان- 1665)):</u>

ئەمە تراجیکومیدیایەکی واقیعییە، کە ناوەڕۆکەکەی بریتییە لە ئاشقێنییەکانی دۆن جوانی قارەمانی بەناوبانگی ئەفسانەی ئەسپانیایی. مولیر دۆن جوان وەکو کەسێکی لوتبەرزی، دوو رووی، خوانەناسی، تاوانکاری دڵگر وێنە دەگرێت.

<u>((پزیشکی ناچاری- 1666)):</u>

یەکێکە لە چوار کۆمیدیای"34" مولیر، کە رەخنە لە ریاکاری پزیشکان‌و دەگرێ، مولیر ئەم فارس-ە شادەی لەسەر بنەمای فابیلۆ-ی ((پزیشکی گوندی)) داناوە. سگانارل، کابرایەکی دارشکێنەکە بە هەڵە بە دکتۆرێکی لێهاتوو دەزانرێ، و بە ناچاری دەکەوێتە چارەسەری لاڵییەکەی لوسیند. پەی بەوە دەبات کە ئەم لاڵییە تەنیا بیانوویەکەو هیچی دی، چونکە جرونتە-ی بابی لوسیند بە تەمایە بە تۆبزی بیدات بە پیاوێك کە ئەم خۆشی ناوێت. سگارناڵ بە دزییەوە ئامۆژگاری لوسیند دەکات کە بڕەڤێ، و لوسیند لەگەڵ لیاندر-ی حەزلێکردەیدا هەڵدێ. فێڵەکەی سگارناڵ ئاشکرا دەبێ و حوکمی مەرگ دەدرێ... لە پڕ خەبەر بەلیاندر دەگات کە بووە بە میراتگری سەروەت‌و سامانێکی زۆر. جرونتە ئەو بە زاوای خۆی قبوولێ دەکات‌و تەنانەت سگارناڵ-ش دەبورێ‌و دەبەخشێت. -نوکتەو تەنزی- ئەم شانۆنامەیە لەوەدایە کە کابرای دارشکێن توانیویەتی جرونتەی سادەو ساکار فریو بدات. قۆناغی ئەنجامگیری و گرێ ڤەبوونەوەی شانۆنامەکە بێ ئەنگێزەو سۆنگەیە.

<u>((مەردم دژ- 1666)):</u>

نزیكترین كۆمیدیای مولیره له تراجیدیاوەو، له راستیدا هەملێتی فەرەنسییە، ئالسیست-ی قارەمانی هەستیارو تا رادەیەك سەركێش و نەسرەوت، دڵی دەخاته گرەوی ئەڤینی سلیمن-ەوە، كه لەگەڵ دنیاو خەڵكیدا رادەبوێرێ، سلیمن ئامادە نییە دنیای رەنگاو رەنگ و سەرانسەر خیانەت و دوو روویی لەبەر خاتری ئالسیست تەرك بكات، و ئالسیست-ش به هیچ جۆرێ ئامادە نییە دەست له ژیانی گۆشەنشینی و دووره خەڵكی هەڵگرێ، هەموو بویەرو رووداوەكه ئەوەندەیە.

شانۆنامەكه به رەنجان و شكستی ئالسیست تەواو دەبێ. گەلێك له رەخنەگران ئەم شانۆنامەیەیان به رەنگدانەوەیەكی زەماوەندی نەگونجاوی خودی مولیر لەگەڵ ئارماند بژارا زانیوە.

((تارتوف))، یان ((ریاباز- 1664)):

مولیر لەم شانۆنامەیەدا هێرش دەكاته سەر ریاكاری ئاینی. تارتوف یەكەمجار كه له ساڵی 1664دا نمایشكرا، به جۆرێ روحانیەكانی دابووه بەر رەخنه كه ناچار قەدەغەیان كرد، ئەم شانۆنامەیه رەخنەگرتن نییه له هەموو دین، بەڵكو پەرده هەڵماڵینه له رووی كەڵەكبازانێك كه بۆ مەبەستی تایبەتی خۆیان وا دەنوێنن كه زۆر دیندارن. تارتوڤ قارەمانی شانۆنامەكە، ئورگۆن-ی دەوڵەمەندو خاتوو پرنل-ی دایكی فریو دەدات و وایان لێدەكات باوەڕ به خواپەرستی و دینداری ئەو بكەن، فێڵەكەی هێنده كاریگەرو بەجێ و رێ دەبێ كه ئورگون هەموو سەروەت و سامانەكەی به كومپیاله به تارتوف دەسپێرێ و تەنانەت لێدەبڕێ ماریان-ی كیژیشی بدات بەو كەڵەكبازە. له ئەنجامدا، كاتێ حەقیقەت ئاشكرا دەبێ كه به عەشقبازییەوە لەگەڵ ئەلمیر-ی ژنیدا دەیگرێ. ئیدی به فەرمانی پاشا سەروەت و سامانەكەی ئورگون دەدرێتەوەو، تارتوف به سزای خۆی دەگات.

((پیسكه- 1668)):

كۆمیدیایەكی شادە، به دەوری تەوەری كەسایەتی هارپاگوندا، كه پیسكەیەكی دەوڵەمەندە، دەسوڕێتەوە. ئەم پیاوه سوخۆرێكه تەنانەت سوو لەكلەنت-ی كوڕی خۆیشی وەردەگرێت، به فرۆفێڵان دەیەوێ ماریان-ی دەزگیرانی كوڕەكەی بۆ خۆی بیخوازێت، و به تەمایه ئەلیزی كیژی خۆی، به پێچەوانەی حەزو رەزامەندی خۆیەوە بكات به هاوسەری ئەنسەلیم-ی پیر، بەڵام دەوڵەمەند. خزمەتكارەكەی كلەنت هەموو ریسەكەی هارپاگون دەكاتەوە به خوری، قاسەی پارەكانی هارپاگون دەدزێ و نایەوێ بیداتەوە. هارپاگون ناچار مل دەدات و به زەماوەندی كلەنت و ماریان قاییل دەبێ و، ئەلیز-ش مۆڵەت وەردەگرێ كه ببێ به هاوسەری دڵدارەكەی خۆی (ڤالیر)، كه كوڕو میراتگری ئەنسەلیم دەردەچێ، (ئەم كومیدیایە، كاریگەری

رژدیو رەزیلیو پیسکەیی لەسەر شێواندنو داڕوخانی تاك و خێزانو کۆمەڵگە بە باشترین شێوە بەرجەستە و شرۆڤە کردووە).

<u>پوختەیەکی رەخنەکان:</u>

کەموکوڕی کۆمیدیاکانی مولیز زیاتر زادەی پەلەکارییە، رەنگە زەقترین لاوازی ئەو، لە ڤەبوونەوەی گرێی پلۆتو نەخشەی دراماکانی دا بێ... زۆر جار مولیر وەکو پزیشکی ناچاری، رووداوێکی ناخۆش بە بویەرو رووداوانی رێکەوتەکیو بێ سۆنگە کۆتایی دێنێ. ئەمە جگە لەوەی کە رووداوێن نەشیاو، نێرەنگبازی فرە، و تەوسو گاڵتەبازی لە رادەبەدەر, زیانی زۆر بە شانۆنامەکانی دەگەیەنێ، ولە دوا ئەنجاما قارەمانە بچوکەکانی زۆر لە یەکدی جیاواز نین. ئەمانە بە ناوی جۆراو جۆرەوە بە بەردەوامی لەسەر شانۆ دەردەکەونو هەمووشیان لێکدی دەچن.

بە هەر حاڵ ئەم کەموکوڕیانە لە چاو لایەنە ئیجابیەکانیدا بایەخێکی ئەوتۆیان نییە، یەکەمین ئیمتیازی کۆمیدیاکانی مولیر قوڵیو گۆشەنیگایانە، مولیر کە بوالو بە (هزرڤانی گەورە)ی ناو دەبات، بە قولایی تەبیعەتی مرۆڤانیدا رۆ دەچێتو شی دەکاتەوە، پوچییەکان دەدۆزێتەوەو بە دەستەواژەیەك بێ، بە هێماو ئاماژەیەك یا جووڵەیەك بێ وێنەی دەگرێت. خەسێتی دووەمی ئەقڵی ساغڵەمی ئاوێتە بە میانڕەوییە. لە گۆشەنیگاو روانگەی مولیرەوە تراجیدیاو کۆمیدیا بە جۆرێ ئاوێتەو تێکەڵی یەکدی دەبن کە هاوسەنگیو یەکپارچەیی پەیدا دەکەن. خەسێتی سێیەم حاڵەتی ئاسایی یان حەقیقەتنماییە، بە تایبەتی لە دیالۆگەکانیا. چوارەم ئەمەیە پڕ بەیەك سەرا کەسایەتی نا ئاسایی ئەفراندووە. وێڕای ئەوەی کە زۆربەی ئەم کەسایەتیانە لە قاڵبی نموونەدا پیشاندراونو لەبەر ئەمە دوورن لە هەر ئاڵۆزییەك، ئەوجاش بەوپەڕی لێهاتوویيو وەستاییەوە وێنە دەگیرێن، رەنگە تارتوفو هارپاگون زیاتر لە هزرو بیردا بمێننەوە تا پیکزنیف–ی دیکنزو شایلۆك–ی شەکسپیر، مولیر وەکو رەخنەگر لە کۆمەڵگە بێ هاوتایە، وەکو نیگارکێشی سستیو لاوازییەکانی سەردەمی خۆی مامۆستایە... لە کۆمیدیای خالیسەدا هاوسەنگی شەکسپیرە. "بێ زێدەڕۆیی گەورەترین بلیمەتی کۆمیکە لە نێو کۆمیدیانووسانی سەردەمی تازەدا".

فابیل- Fables
چیرۆکی گیانلەبەران

<u>((جان دولافونتین– 1621– 1695)):</u>

لە شاتۆتیری لە دایك بوو، پاش خوێندنێکی سەرەتایی ناڕێك و پێك کە بە خوێندنەوەی ئازادی هەمە لایەنە پڕ بووەوە، دەستی بە خوێندنی خواناسیو ماف کرد، بەڵا زۆر زوو وازی لە هەردوو لقەکە هێنا. لە ساڵی 1647دا بۆ زێدی خۆی گەڕایەوە، و لە جیاتی بابی بوو بە سەرۆکی دایەرەی ئاو دارستانو لەگەڵ ماری هریکار–ی شانزە ساڵەدا زەماوەندی کرد. دەرهەق بە خانەوادەو پیشەکەی کەمتەرخەم بوو– و لە ئەنجامدا هەردووکیانی بەجێهێشت. لە ساڵی 1657دا بۆ پاریس چوو، و لەوێندەر چووە کۆڕی راسین، مولیر، بوالوەوە. لە ساڵی 1683دا بوو بە ئەندامی ئەکادیمیای (کۆڕی زانیاری) فەرەنسا... لە زۆربەی ئەو ساڵانەی کە لە پاریسدا بەسەری دەبرد، هەمیشە لەلایەن دەوڵەمەندانی وەکو فوکە (1615– 1680)ی وەزیری لویسی چواردە، دوشس دورلیان، دوشس دوبرڤیون، خات دولا سابلیر، و موسیودارڤارەوە یارمەتی دراوەو پشتیوانی لێکراوەو تەنانەت لە ماڵی دارڤاردا مرد.
لافونتین زۆر شیعر، لاوانەوە، نامە، کومیدیا، و چیرۆکێن خانەوادەیی"35" ناسك بەڵام ئاوێتە بەبێ شەرمی لە پاش بەجێماوە، بەڵام تەنیا فابیلەکانی شۆرەتیان بە دنیادا بڵاوکردوەتەوە.

((فابیلەکان– 12 کتێبە، 1668– 1694)):

بریتییە لە 241 حیکایەت کە درێژییان لە نێوان چەند دێڕێکەوە بۆ چەند سەد دێڕێك دەبێت. ئەم حیکایەتانە هەر هەموویان بە شیعر هۆنراونەتەوە، و لافونتین درێژی بەیتەکانو قافیەبەندی، تەنانەت لە بەیتێن یەك هۆزانیشدا، دەستکاری دەکاتو دەگۆڕێ. لە راستیدا ئەو "هۆزانی ئازادی هەڵبژاردووە، چونکە هەر حیکایەتێك لە قاڵبی خۆیدا دەهونرێتەوە، و هەر هزرو ئەندێشەو حاڵەتێك دێڕی تایبەتی خۆی دەدۆزێتەوە– تا پڕ بە پێستی ئەو بیرو هزرە بێ کە دێتە دەربڕینو نیشاندان".
لافونتین وەکو بۆکاچۆو مەلیر، کەمتر نێوەڕۆکی حیکایەتەکانی دادەهێنێ. بابەتەکانی لە ئیزۆپ، فدرۆس، و هەر سەرچاوەیەکی رۆژهەڵاتی، یۆنانی، لاتینی، و فەرەنساوی دیکەوە، کە لەگەڵ زەوقو سەلیقەیدا بگونجێت وەردەگرێ، رەسانەیەتی بەرهەمەکانی وی لە جۆری مامەڵە کردنیەتی لەگەڵیاندا:
"پانۆراماسازی، گێڕانەوەیەکی خێرا لەگەڵ دیالۆگی دراماتیکیدا، گرێ کردنەوەو ئەنجامگیری لە یەك بەیتدا، پەندێك–ی جیهانی، یان بیرۆکەیەکی کورتی شەخسی، و چیرۆکێك کە دێتە گێڕانەوە یان دیمەنێك کە لەبەر چاوی ئێمە نمایش دەکرێ".
بە پێچەوانەی ئیزۆپەوە کە پێدەچێت هەر حیکایەتێك لە پێناوی پەندی ئەخلاقی حیکایەتەکەدا بنووسێت، لافونتین هەر پەندێکی ئەخلاقی بە بیانوویەك دەزانێ بۆ چیرۆك گوتن.. ئەو لە حیکایەتی پەند ئامێزی ئەخلاقیی روونەوە، واتە لە فابیل–ەوە، شێوە

چیرۆکی خێزانی (Contes) داهێنا، کە لەو جۆرە چیرۆك‌و حیکایەتدا وەسف, دیتن، تەنز، و دیالۆگ بایەخی سەربەخۆی هەیە، و بایەخی ئەخلاق لە رادەی رووداوێکایە.

"حیکمەت‌و پەندی جیهانی"ش بریتییە لە حیکمەتی ئەقلانی‌و ریالیستی سەردەمی لویسی چواردەیەم.

قارەمانانی فابیلان بە زۆری گیانلەبەرانن لێ ئەمانە نە گیانلەبەرانی راستەقینەن‌و نە خەڵکانێکن لە پێستی گیانلەبەراندا، ئەوانە گیانلەبەرانێکن بەهزرو بیرێکەوە کە مرۆڤان، ئەگەر بە شێوەی گیانلەبەران مەسخ بوایەن، بێگومان ئەو بیرانەیان دەبوو.

هەندێ لە باشترین فابیلەکانی لافونتین بریتین لە:

1-((بەڕوو و نەیجە)):

لەم حیکایەتەدا دار بەڕوویەکی ناسك گاڵتە بە نەیجەیەك دەکات, بەڵام داربەڕووەکە بە خۆی لە ئەنجامی لافاوێکەوە لە رەگ و ریشەوە هەڵدەکەندرێ, و بەڵام نەیجەکە بەچەمینەوە لە بەردەم لافاوەکەدا نەجاتی دەبێت.

2-((گورگ و بەرخ)):

لەم حیکایەتەدا گورگێك بە خواردنی بەرخێك حەقانیەتی زوڵم و زۆر دەسەلمێنێ.

3- ((کوللەو مێرولە)):

لەم حیکایەتەدا مێروولە بەزەیی هاتنەوە بە حاڵی کوللەدا، کە بە درێژایی هاوین بێ خەم‌و خەیاڵ هەر هەڵبەزو دابەزو سەما دەکات، و زستانان برسێتی دەکێشێت، بە رەوا نازانێت.

4-((پینە دۆزو سەرمایەدار)):

لەم حیکایەتەدا پیاوێکی دەوڵەمەند پارەیەکی فرە بە پینەدۆزێکی هەژارو دەستکورت، بەڵام شادمان‌و بەختەوەر دەدات، کابرای پینەدۆز لە ترسی ئەوەی کە نەبادا پارەکان بدزن نیگەران‌و هەراسان دەبێ کە ئیدی رەنگی شادی بەخۆیەوە نابینێ، بۆیە پارەکان بۆ کابرای دەوڵەمەند دەگێڕێتەوە.

<u>ژێدەران:</u>

1- هنری چوارەم (1553- 1610):

پاشای فەرەنسا بوو لە ساڵانی (1589- 1610).

2- نانت- Edect of nantes:

بە گوێرەی ئەم فرمانە کە هنری چوارەم لە شاری نانت، لە باکووری ڕۆژئاوای فەرەنسا ئیمزای کرد، گەلێك ئازادی مەزەبیو مافی مەدەنی بە پەیڕەوانی مەزەبی پروتستان درا.

3- لویسی سیانزەیەم (1601- 1643):

پاشای فەرەنسا بوو لە سالآنی (1610- 1643).

4- ریشیلو (1585- 1642):

بەکاردینال ریشیلو ناسراوەو سیاسەتوانو سەرەك وەزیری لویسی سیانزەیەم بوو.

5- جەنگی سی ساڵە (1618- 1648):

جەنگێکی سەرانسەری ئەوروپا بوو، کە مەیدانی سەرەکی ئەم جەنگە ئەڵمانیا بوو، گرنگترین هۆکاری ئەم شەڕە ناکۆکی بوو لەسەر خاكو ململانێی خانەدانانی پاشایەتیو جیاوازیو ناتەبایی ئاینی بوو، لە ئەنجامی ئەم شەڕەدا فەرەنسا بوو بە گرنگترین هێزی ئەوروپا.

6- لویسی چواردەیەم (1638- 1715):

پاشای هەتاویان پێدەگوت، پاشای فەرەنسا بوو لە سالآنی (1643- 1715).

7- باروك- Barogue:

شێوازێکە لە تەلارکاریو رازانەوەدا کە لە ئاخرو ئۆخری سەدەی شانزەیەمی زاینیدا لە ئیتاڵیا هاتە ئاراوەو دوای یەك سەدە لە سەرانسەری ئەوروپادا برەوی سەندو گەییە لوتکە. خەسڵەتە دیارەکانی ئەم شێوازە بریتییە لە: ئازادی لە نەخشەرێژیدا، زۆری شێوەو فۆرمی جۆراوجۆر، و تێکەڵو پێکەڵی شێوەی پێکهاتنی کەرەستەو توخمەکان، لەواری مۆسیقادا، ئەم شێوازە زادەی شۆڕشێکە کە لە ئاخرو ئۆخری سەدەی شانزەیەمدا لە دژی مۆسیقای فرە دەنگی بەرپا بوو. خەسڵەتە سەرەکییەکانی شێوازی باروك لە هونەرێن پەیکەرسازیو لە مۆسیقادا چوونیەکن: ئەم خەسڵەتانە بریتیین لە: هەمەجۆری، جۆشو خرۆش، هونەرنوێنی تەکنیکیو، ناکۆکیو ناتەبایی لە نێوان بەشە جیاوازەکاندا، لە ئەدەبیاتدا پەیڕەوانی ئەم شێوازە ڕێگەی موبالەغەو زێدەرۆییان گرتۆتەبەرو راستگۆییو میانڕەوییان کردووە بە فیدای فیشاڵبازیو زۆر وێژی، رازانەوەی زۆر، و ئارایشتی بێ ئەندازەی جوانکاری.

8- کاترین دوڤیون (1588- 1665):

خانمێکی زۆر بەناوبانگی فەرەنسییەو بۆ یەکەمجار تەلارێکی ئەدەبی لەو وڵاتەدا دامەزراند.

9- رینیە دیکارت (1596- 1650):

فەیلەسوفو ریازیاتزانێکی فەرەنسییە کەبە پێشەواو پێشەنگی فەلسەفەی "ئەقڵگەرایی" لە فەلسەفەی تازەی ئەوروپادا دەژمێردرێ.

10- کورنیلوس یانسن- Cornelius Jansen: (1585- 1638):

حەکیمێکی خواناسی هۆڵاندی بوو، و دامەزرێنەری یاساو رێسای یانسن بوو کە باوەڕی بە خراپیو گوناهکاری بەشەرو فەیزو فەزڵو رەحمەتی خواو بێ دەسەڵاتی بەشەر لەهەنبەر گوناحو چارەنووسو قەدەرو سزای سنووردارو کەمی گوناحان بوو.

11- فرانسوا دو مالرب (1555- 1628):

شاعیرێکی فەرەنسی بوو لە دەرباری هنری چوارەمو لویسی سیانزەیەم، کەسێکی چامە بێژو غەزەلخوان بوو. دیقەتو وردی ئەو لە هەڵبژاردنی وشەی زماندا کردیە کارێك کە شێوەزاری پاریسی ببێ بە زمانی سەرتاسەری فەرەنسا.

12- نیکولا بوالو- دپریو (1636- 1711):

شاعیرو رەخنەگرێکی فەرەنسی بوو کە پەیڤداری قوتابخانەی کلاسیسزم بوو.

13- کالپرند (1614- 1663):

چیرۆکنووسو شانۆنامەنووسێکی فەرەنسییە.

14- جورج دوسکودری (1601- 1667):

نووسەرێکی فەرەنسییە.

15- مادلین دوسکودری (1607- 1701):

شاعیرو چیرۆکنووسێکی فەرەنسییە.

16- لارو شفوکۆ (1613- 1680):

مامۆستای ئەخلاقو نووسەرێکی فەرەنسی بووە.

17- مارکیز دوسوینیە (1626- 1696):

خانێکی نووسەری فەرەنسییە.

18- ئانتوان فورتیر (1619- 1688):

زمانەوانێکی فەرەنسییە.

19- مەدام دولافایت (1634- 1693):

رۆماننوسێکی فەرەنسییە.

20- جاك بوسویە (1627- 1704):

نووسەرێکی فەرەنسییەو یەکێك بووە لە گەورەترین وتاربێژانی ئەو وڵاتە.

21- فرانسوا دولاموت فنلون (1651- 1715):

زانایەکی واری خوداناسیو نووسەرێکی فەرەنسییە.

22- ئالکساندەر هاردی (1570- 1631):

شاعیرو شانۆنامەنووسێکی فەرەنسییە.

23- جان دومرە (1604- 1686):

شانۆنامەنووسێکی فەرەنسییە.

24- روین: شارێکە لە باکووری فەرەنسا لەسەر رەخی روباری سین-ە.

25- پوڤیە: شارێکە لە باکووری فەرەنسا.

26- ئوزیس: شارێکە لە باشووری فەرەنسا

27- خات دومنتون (1635- 1719).

28- پیروس (318- 272پێشن):

پاشای ئیپیرس بوو، ناوچەیەکە لە باکووری رۆژئاوای یونان.

29- سویتونیوس: مێژوونامەنووس و بیۆگرافیانووسێکی رۆمییە، لە سەدەی دووەمی پێشزایندا ژیاوە.

30- پرادۆن (1632- 1698):

شانۆنامەنووسێکی فەرەنسییە.

31- سینتس بری (1845- 1933):

رەخنەگرێکی ئینگلیزە.

32- بژار: بنەماڵەیەکی هونەرمەندی فەرەنسیە، کە لە ساڵی 1643 بە دواوە پەیوەندی و هاوکاریان لەگەڵ مولیردا هەبووە.

33- ئارماندا بژار (1642- 1700):

یەکێك بوو لە بنەماڵەی بژارو هاوسەری مولیر بوو.

34- چوار کۆمیدیا: سییانەکەی دی بریتیین لە: پزیشکی ئاشق، ئاغای پورسونیاك و نەخۆشی خەیاڵی.

35- خانەوادەیی- Contes:

هەندێ چیرۆك و سەرکورشتەی کورت و خەیاڵین کە لە مەسەلە خێزانییەکانەوە وەردەگیرێن.

ئەدەبیاتی فەرەنسا

لە

سەدەی هەژدەیەمدا، سەردەمی ڕۆشنگەری

سەرەتایەکی مێژوویی:

سەدەی هەژدەیەم لە فەرەنسادا سەردەم و ڕۆژگاری گۆڕانکاری مەزنە. لە ساڵی 1700داو تەنانەت لە ساڵی 1715شدا، واتە کاتی مردنی لویسی چواردەم، ڕژێمی پاشایەتی بە هەر بە دەسەڵاتە، ئایینی کاتولیك هێشتا هەر زاڵە، کلاسیسزم لە بواری هونەردا فەرمانڕەوایە، ئەقڵیەتگەرایی وەکو جاران مەحەکی هزری فەلسەفیە. لە ساڵی 1793دا لە ملی پاشاو پاشاژن دەدەن، و لە فەرەنسادا ڕژێمی کۆماری رادەگەیەنرێ، دیانەتی تەبیعی ((خوا پەرستی"1")) لە نێو کاتولیکەکاندا بە تەواوەتی برەو دەسەنێ، کلاسیسزم لەواری پراکتیکدا مردووەو تا رادەیەك جێ بۆ ڕۆمانتیزم چۆڵدەکات ئەقڵیەتگەرایی روو لە نشێوی نەمان، لەبەردەم هەست و سۆز پەروەریدا دەکەوێتە پاشەکشێ.

هاتنە سەر حوکمی لویسی پانزەیەم خۆشی و شادمانییەکەی زۆری نایەوە. فەرەنسییەکان ئومێدێکی زۆریان بەوە هەبوو کە زێدەگاڤی و دیکتاتۆریەت، کە خەسڵەتی زەق و زاڵی ڕژێمی پێشوو بوو، بە یەکجارەکی بوەستێ و نەمێنێ، بەڵام هومێدو هیواکانیان زۆر زوو بە نائومێدی گەڕا، زوڵم و زۆری ئەهلی کڵێساو ئەرستۆکراتان بەسەر عەوامی خەڵکەوە هەر بەردەوام بوو، باری قورسی باج و خەراج بەسەر شانی چینی چەوساوەوە مایەوە. بەڕێوەبردنی کاروباری دەوڵەتی، بە تایبەتی ئەو کاروبارانەی پەیوەندییان بە سیاسەتی دارایی و نێو دەوڵەتییەوە هەبوو، وەکو جاران بە خەڵکانی بودەڵەو بێ توانا سپێردرا، بەشداری کردن لە سێ جەنگدا –جەنگی جێنشینی ئەسپانیا"2"، جەنگی جێنشینی نەمسا"3"، و جەنگی حەوت ساڵە"4"– زۆر کەوت لەسەر فەرەنسا، و پارەیەکی یەجگار زۆر، هێزێکی مرۆڤانی فرە، و تا رادەیەك ئابڕوو ئیحتوباری ئەم وڵاتەی بە بادادا، و هەموو کۆلۆنیەکانی لە دەست چوو.

لویسی پانزەیەم، کە لە هەوەڵین ساڵانی حکومەتڕانیدا بە "لویسی خۆشەویست" ناوبانگی دەرکرد، لە ئەنجامدا بوو بە کەسێکی خۆپەرست، نا مەسئوول، و هەرزەو هەڵە، کە بەوپەڕی بێ شەرمیەوە دەیگوت: دنیا لە دوای مەرگی ئێمە چ دەریا بێ و چ تراویلکە, لویسی شازادەیەمی جێنشینی ئەو، کە لە ساڵی 1774ەوە تا 1789 حوکمڕانی کرد، بە یەکەم پاشای ئازادی بەخش دەزانرا، بەڵام بەرەبەرە لاوازی، تەمەڵی و بێ موبالاتی، و نەزانی ئەو بە دیار کەوت و ئاشکرا بوو، ماری ئەنتوانێت-ی ژنیشی، ئافرەتێکی هەرزەو بێ سەروبەرو خۆشگوزەران بوو، ئیدی خەڵکی جارێکی دی ئومێدی ئەوەیان لە دەستدا کە لە ناوەوەی حکومەتەوە ریفۆرم بکرێ.

هاوارو قریوەی ریفۆرمخوازی لێکدا لێکدا بەرزتر دەبووەوە. ئیلهامبەخشی ریفۆرمخوازان، بەرهەمەکانی رۆسۆ، دیدرۆو ئەو رۆشنبیرانە بوو کە باوەڕیان بە چاکی سروشتی بەشەر، یەکسانی ئادەمیزاد، و کەماڵپەزێری تاک هەبوو، و لە ئەنجامدا خەتاکانیان دەختە ئەستۆی سیستەمی باو. لە ساڵی 1789دا خەڵکی کاروبارەکانیان گرتە دەستی خۆ، پەلاماری باستیل"5"ی (رەمزی زوڵم و زۆر)یانداو گرتیان، پاشایان لەسەر تەختی دەسەڵات هێنایەوە خوارێ، و رژێمی کۆماریان دامەزراند. لە ساڵی 1793دا پاشا ئیعدام کرا، دوای شەش ساڵ ناپلیۆن بۆناپارت گەییە پایەی کونسوڵی، و لە ساڵی 1804دا بەخۆی تاجی ئیمپراتۆری لەسەرنا. ئەم سەدەیە زێدەباری مەسەلەێن حوکمڕانی، رووداوو بویەران و هەلومەرجێکی هێنایە ئاراوە کە پەیوەندی بە ئەدەبیاتەوە هەیە. یەکەم، ئەوەبوو بزووتنەوەی رۆشنبیری و فەلسەفی و هونەری لە دەربارەی ڤێرسای، کە چیتر لەوێندەر دەرفەتی گەشەکردنی نەدەبینی، هاتە دەرێ، جارێکی دیکە یانەو تەلارە رۆشنبیرییەکان رەونەق و رەواجیان پەیداکردەوە، لێ ئەمجارە مەودایەکی فراوانتریان گرتەوەو کەمتر لەسەردەمی مەدام رامبویە لایەنی نوخبەویان هەبوو. سیاسەت، زانستی ئابووری، بازرگانی و حوکمڕانی عەمەلی وەکو بابەتی شایستەی باس و خواس و گفتوگۆ هاتنە دنیای ئەدەبیات و هونەرەوە، لە راستیدا ئەهلی ئەدەب هەمیشە هاتوچۆی یەك یان چەند تەلارو یانەیەکیان دەکردو، قاوەخانەکانیش بوون بە شوێن و بارەگای کۆبوونەوەی ئەو کەسانەی کە ئارەزوومەندی باس و خواس بوون دەربارەی رووداوەکانی رۆژو تیۆریانی نوێ.

لایەنگیر لە ئەقڵانیەت و یا وابەستەیی بە ئەقڵگەراییەوە لە سەرانسەری ئەم سەدەیەدا بەردەوام بوو. ئەم باوەڕ بوونە لە زانستدا بووە مایەی دەست هەڵگرتن لەزۆر تەسوراتی کۆن، دوور کەوتنەوە لە توندڕەوی و ئەنجامدانی ژمارەیەك توێژینەوەو کۆڵینەوەی نوێ. لە مەزەبدا، "خواپەرستی"و خوانەناسی هێنایە ئاراوە. لە فەلسەفەدا بووە مایەی گوێنەدان بە تیۆریانی میتافیزیکی و جەختکردنەوە لەسەر حیکمەت و ئەپستمولۆژیای پراکتیکی.

لە چارەکی سێیەمی ئەم سەدەیەدا رۆسۆو هزرڤانانی دیکە ئەم گومانەیان هێنایە ئاراوە کە ئایا دەتوانرێ تەنیا لە رێگەی ئەقڵەوە وەڵامی هەموو پرسیارەکان بدرێتەوە. ئەوانە لەبەر رۆشنایی ئەم گریمانەیەی کە بەشەر بە تەبیعەت چاکە خوازە، دەیانبەڵگاند کە سۆزی

بەشەری وەکو ئەقڵ و ئاوەزی وی جێی باوەڕو متمانەیە، هەر مرۆڤێك بگری کەماڵپەزێرە، و کۆمەڵێك مافی سروشتی هەیە، وەکو: ژیان، ئازادی، یەکسانی، برایەتی، و بەختەوەری، ئەمە باوەڕە هێزێکی زۆری بە دیموکراسی و مرۆڤدۆستیدا، هزرڤانانی مینا دیدرۆ"6"، و ژمارەیەك لە دانەرانی"7" ئینسکلوپیدیا، بەلای ئەقڵانیەتدا دایانکێشا، بەڵام بە مرۆڤدۆستی موتوربەیان کرد.

دوو رێچکەو رەوتی دیکەش لەم سەدەیەدا دەبێ هەڵوەستەیان لەسەر بکرێ. یەکێکیان رەوتی هزر، ئەدەبیات و دەزگا فەرەنسییەکانە لەسایەی کاریگەری میللەتانی بێگانەدا.

موهاجیرانی هوگەنو"8" یەکەمین کەسانێك بوون کە کتێبانی ئینگلیزیان وەرگێڕایە سەر زمانی فەرەنسی و فەرەنسایییەکانیان رموەدەی کەلتووری ئینگلیزیی کرد. پاشان، زۆربەی هەرە زۆری نووسەرە گەورەکانی فەرەنسا ژبلی دیدرو لە رێگەی مانش–ەوە بۆ ئینگلیستان دەچوون، و ئینگلیزەکانیش دەچوونە دیدەنی ئەوان. هوراس، والپول، براك، گیبون، بولینگ بروك"9"، جیسترفیلد، و هیوم"10"، مشتەریانی دایمی تەلارو یانەکان بوون، ئەمە جگە لەوەی کە، لاك، سویفت، پوپ، ئەدیسن، دیفو، و ریچاردسن کاریان لە ئەدەبی فەرەنسی کرد. رۆشنبیریی و هزری ئەڵمانیش بەرەبەرە لە فەرەنسادا ئامادەیی پەیدا کرد، لەم مەیدانەدا دەسەڵات و حوزووری لایپ نیتز، لسینگ، شیلر، هردر، وکانت لە هەمووان زیاتر بوو، و لە ئەنجامدا متاسازیو"11"، گولدونی، ئالفیری ئیتاڵیایی پەیڕەوانێکی بەرچاویان لە فەرەنسادا پەیدا کرد.

لە شرۆڤەو شیکردنەوەی رەوت و رێچکەکانی سەردەمی رۆشنگەریدا، دەورو رۆڵی مەزنی ژنان–ش لە کاروباری نەتەوەییدا شایانی باسە. هاوسەران و ماشوقانی پاشایان (بە تایبەتی مەدام دو پومپادور"12"، مەدام دوباری"13"، و ماری ئەنتوانێت) لە پرسە حوکمڕانی و کۆمەڵایەتییەکاندا دەوری گەورەو زۆریان هەبوو و، ئەو خاتوونانەی کە یانەو تەلارە رۆشنبیرییەکانیان بەڕێوەدەبرد، بە دواوەرانی راستەقینەی چالاکییە هزرییەکان دەژمێردران.

<u>نۆڕینێکی گشتی:</u>

ئەدەبیاتی سەردەمی رۆشنگەری، بە پێچەوانەی بەرهەمە ئەدەبییەکانی سەدەی هەڤدەوە، زیاتر بایەخی بە ناوەڕۆك دەدا تا بە فۆرم و شێوە، و زیاتریش ئەدەبیاتێکی ئامانجدارو فێرکاری بوو. فەلسەفەی گوماندارى شەکاکیەت کە دژمنی هەر شێوەیەك لە شێوەکانی دەسەڵات یا باوەڕی کۆن بوو، لایەنی ریفۆرمخوازی سیاسی و کۆمەڵایەتی ئەم ئەدەبیاتەی دەگرت و ئاراستەی دەکرد. ریفۆرم، ئازادی هزرو لێبوردەیی، دروشمانی سەرەکی رۆژ بوون، نووسەران و دانەرانی سەدەی هەڤدەیەم چیتر پێشنیانیان نەدەکرد بە نموونەو سەرمەشق، بەڵام فۆرم و قاڵبە کلاسیکییەکانیان هەر بەکار دێنا، و لە بەکارهێنانی یاساو رێساکانی بوالو نەدەپرینگانەوە، حەنەکبێژی و جیهانیەت بەشێك بوو لە ئەدەبیات، و لە ناوەڕاستی ئەم

سـەدەیەوە حەساسـیەت و هەسـتەوەری (سـۆزداری، بـە تایبـەتی دەربـارەی سـۆزو گـودازی شکۆداری ئەڤین، دڵسۆزی، دڵاوایـی و سـەخاوەت و ئـەو جـۆرە شـتانە) بـاوی سـەندو رەواجـی پەیدا کرد.

زۆربەی هەرە زۆری ئەدەبیاتی بەرجەستەی سەدەی هەژدەیەمی فەرەنسا بە پەخشـانە, بـەڵام ڤۆلتیر لە قاڵبی جۆراوجۆری شیعریدا سەلیقەی خـۆی تاقیکردۆتـەوە، و لـە کۆتـایی سـەدەدا ئاندریە شینیە، هۆزانێن لیریکی، فەلسەفی، رامیاری، و تەنزئامێزی داناوەو گوتووە، بەڵام ئەم هۆزانانە ناچنە خانەی بەرهەمی مەزن و بەرجەستەوە.

ڤـولتیرو رۆسـۆ دوو سـیمای مـەزنی ئـەدەبیاتی ئـەو سـەردەمەن، کـە لـە لاپـەڕەکانی دواتـردا بەدوورو درێژی باسی بەرهەمەکانیان دەکرێ، سەبارەت بـە نووسـەرانی دیکـە، بـە ئامـاژەیـەک دەیبڕینەوە.

لـــەواری نامەنووســـیدا، شـــارل دوســـکوندا مونتســـکیو (1689– 1755) لـــە ریـــزی پێشەوایاندایە. ((نامە ئێرانییەکان (1721))ی وی کۆمەڵە تەنزێکە لەمەڕ خـوو خـدەو داب و نـەریتی ئێرانیـان، ((گیـانی یاسـاکان– 1748))ی وی کـە بایـەخێکی زیـاتری هەیـە، بەشـیکردنەوەی رژێمـە جۆراوجۆرەکـان ئـەوە سـاغ دەکاتـەوە کـە حکومـەت و رژێمـان لـە هەلومەرجی ئەخلاقی، ئابووری، و تەبیعیدا پەیدا دەبن و یاسا بەشەرییەکان رێژەیین.

یەکێک لە نامەنووسە بەناوبانگەکانی دیکە (جورج لـویس لوکلربوفون 1707– 1788ـە. کـە (مێـژووی سروشـتی 1749– 1788)ی لـە 36 بەرگـدا نووسـیوە، و نامەیـەکی رەخنـەیی بەناوبانگی هەیە بە ناوی (گوتار لـە شـێوازدا– 1753) کـە لەوێـدا لایـەنگری لـە بەرنامـەداری وردو دەربڕینی سادە دەکات.

رەنگـە بـەناوبانگترین و بـێ گومـان یـەکێک لـە کاریگـەرترین فاکتـەرەکانی ئـەدەبی سـەدەی هەژدەیەم (ئەنسکلوپیدیا یان فەرهـەنگی بەڵگـەداری زانسـت و سـەنعەت و پیشـەکانە 1750– 1777) کـە لـە سـی و چـوار بەرگـدا تۆمـار کـراوە. سەرنووسـەرو دانـەری راسـتەقینەی ئـەو ئەنسـکلوپیدیایە دنـی دیـدرۆ (1713– 1784)یـە، و تەقریبـەن هـەموو نـاودارانی ئـەو رۆژو زەمانەی مینـا دالامبر"14"، رۆسـۆ، مونتسـکیۆ، بوفـون و زۆری دیکـە لـە نووسـین و دانانیـدا هاوکارییان هەبووە، ئینسکلوپیدیا هـەوڵ دەدات هـەموو زانیارییـەکانی تیـرەی بەشـەر لەمـەڕ زانسـتان، سنعەتان، و پیشـەکان کۆبکاتـەوەو بـە جـۆرێکی سیسـتماتیک ریزبەنـدی و تۆمـاری بکـات، خاوەنـانی ئینسـکلۆپیدیا ئـەم بەرهەمـەیان کـردووە بـە دەسـتاوێزێک بـۆ دژایـەتی هـەر جـۆرە زۆرداری و سـتەمێک و بـۆ بـەرەڤانی لـە ئـازادی تـاک، ئـەقڵی بـە شـەری، و کەماڵپـەزێڕی مرۆڤ. ئەم بەرهەمە رۆڵێکی مەزنی لە زەمینەسازی هزری بۆ شۆڕشی فەرەنسا هەبووە.

لە سەدەی هەژدەدا زۆربەی کۆمیدیا فەرەنسییەکان میانمایە بوو.

<u>ئەم کۆمیدیانە لە چوار جۆردا ریزبەند دەکرێ:</u>

1- کۆمیدیای کەسایەتی، کەزیاتر نووسینی فیلیپ نیکولادستوش-ە (1680- 1754).
2- کومیـدیای سـایکولوژی هەسـت، کـە دیـارترین نووسـەری پـییر دومارپوڤـە (1688- 1763).
3- کۆمیـدیا دەسیسـەو (ئـاتریگ)و رەفتـاران، کـە نووسـەری سـەرەکی ئـەم مەیدانـە پییرئوگوستین دو بومارشە (1732- 1799) کە خاوەنی (بەربەری ئەشبیلیە-1772)و (زەماوەندی فیگارۆ- 1778)یە.
4- کۆمیدیای سۆزداریو خانەوادەیی، بەناوبانگترین نووسەرانی ئەم مەیدانە بریتیین لە: نیڤل دولاشوسە (1692- 1754)، دیدرو، میشل جان سدن (1719- 1797)، و لویس سباستین مرسیە (1740- 1814).

حاڵو رەوشی تراجیدیا لە کۆمیدیاش خراتر بوو. لە پاش ڤۆلتیر، تەنیا فرانسوا جولیو کرەبیون (1674- 1762)، وەکو تراجیدیانووس شایانی ناوهێنانە، ئەو نۆ شانۆنامەی میلودرامای نووسیوە، کە تەنیا لە رووی چێکرنی ترسو دڵە راوکێوە ماونەتەوە.

رۆمانی فەرەنسی لە سەدەی هەژدەیەمدا پێگەیی، گێڕانەوەکانی سکودریو لاکالپرند بە زەحمەت دەتوانرێ بە رۆمان حەساو بکرێن، وا باوە ئالن رنە لوساج (1668- 1747) بە یەکەمین رۆماننووسی فەرەنسی دادەنەن. ئەهریمەنی لەنگ (1707)ـەکەی وی تەقریبەن پلۆت و نەخشەی تێدا نییە، بەڵام زۆر بە وردی سروشتی مرۆڤ شیدەکاتەوە، و هەروەها "جیل بلاس"ەکەی (1715- 1735) رۆمانێکی پۆلیسی تەواوە کە بەسەر هاتو واریقاتی قارەمانە ئاوارەکەی پەیگیری دەکات. ماریوف دەستی بە نووسینی دوو رۆمان کرد (کە هەردووکیان لەلایەن نووسەرانی دیکەوە تەواوکران) کە خەسڵەتی سەرەکی ئەم دوو رۆمانە شیکردنەوەی سایکۆلۆژیانەی قارەمان یان کەسایەتییەکانە، ئەم دوو رۆمانە ناویان "ژیانی ماریان 1731- 1741)و (گوندیی تازە پیاکەوتوو 1735- 1736)ـە. ئا بە پرەڤو (1697- 1763)ش چەند رۆمانێکی دوورو درێژی پڕ لە درێژدادڕیو وشەبازی نووسی، بەڵام ئەو زیاتر ناوبانگی بە (سەرگوزشتەی سوارچاکی گوندی گریوفو مانون لسکو- 1731)وە دەکرد کە هەوتەمین بەشە لە (بیرەوەری کابرایەکی شایستە 1728- 1732، مانون لسکو چیرۆکێکی هەڵچوو هەست کوژو مقاوەمەت ناپەزێرە،و یەکێکە لە شاکارەکانی جیهان، رۆماننوسێکی گەورەی دیکەی رۆژو وەخت رۆسۆیە کە لەم بەشەدا باسدەکرێ.

لە کۆتاییدا دەبێ ئاماژەیەك بۆ چیرۆکی پەخشان بکرێ. لەم مەیدانەدا، لە دوای ڤۆلتیرەوە تەنیا یەك نووسەر شۆڕەت ئیحتوبار پەیدا دەکات، ئەویش برناردن دوسن پییر (1737- 1814)ە لە موریدانی رۆسۆو لەسەر ئامەدانی رۆمانتیزمە.

رۆمانە ناسکەکەی، لە ژێر سەر ناوی (پلو ڤیرجینی- 1787)دا چیرۆکێکی تەژی هەستو سۆزو وەسفی سروشتی ناوچە گەرمە سێرەکانە.

ڤۆلتیر

ڤۆلتێر (ناوی راستەقینەی: فرانسوا ماری ئارویە، 1694- 1778):

بەرجەستەکەری سەردەمی رۆشنگەرییە. لە بنەماڵەیەکی مامناوەندی، لە پاریس لە دایک بووە، لە کۆلیژی یەسوعی لویس لوگران دەرسی ماف خوێند. لە ساڵی 1717دا بە تاوانی نووسینی دوو هەجوونامە دەربارەی نوێنەری شا، کە بە درۆ دابوویانە پاڵی، کەوتە باستیل-ەوە، پاشان بە هۆی دوو شانۆنامەی کۆمیدی خۆیەوە، بوو بە مایەی لوتف و مەرحەمەتی شاژنە ماری لکزینسکا-ی هاوسەری لویسی پانزەیەم. لە ساڵی 1720دا جارێکی دیکە لە باستیل زندانی کرا، و تۆمەتەکەی ئەوەبوو کە سووکایەتی بە سوارچاك دوروان کردبوو.

فولتێر کە لە زیندان دەرچوو بۆ ئینگلیستان هەڵهات، سێ ساڵان (1726- 1729) لەوێندەر مایەوەو ئاشنایەتی و ناسیاوی لەگەڵ ناودارانی وەکو ڤالپول، کنگرو, سویفت، پوپ، بولینگ بروك، تومسن، و چیسترفیلدا پەیدا کرد، بە قووڵی کەوتە ژێرکاریگەری فەلسەفەی نیوتون ولاك و شانۆنامەکانی شەکسپیرەوە. لە ئینگلیستاندا بەیتی (هانریاد)ی کە داستانێکە دەربارەی هنری چوارەم-ی پاشای فەرەنسا بڵاوبووەوە (1728)، و سەروەت و سامانێکی بەرچاوی بەنسیب کرد.

ڤولتێر پاش گەڕانەوەی بۆ پاریس (نامە فەلسەفیەکان- 1734)ی بڵاوکردەوە، کە لەو نامانەدا دام و دەزگا سیاسی، کۆمەڵایەتی، و مەزهەبییەکانی فەرەنسای بە بەراورد لەگەڵ دەزگا ئینگلیزییەکاندا بەرهێرشێکی توند دابوو. ئەم نامانە بە دەستی میرغەزەب و پیاوکوژان هاتنە سوتاندن، و ڤۆلتێر جارێکی دی رێگەی هەڵاتنی گرتەبەر.

ئەمجارەیان رووی کردە سیرە"15"، و لە کۆشکی مەدام دوشاتلە"16"دا گیرسایەوە. ڤۆلتێر تاوەکو مردنی ئەم خاتوونە چاکەکارە (لە ساڵی 1749)دا مابووەوە لە ماڵەکەی ئەودا مایەوە. ڤۆلتێر لەساڵی (1746)دا بە ئەندامی ئەکادیمیای فەرەنسا هەڵبژێردرا.

ڤۆلتێر لە ساڵی 1750دا لەسەر بانگهێشتی فەردریکی"17" گەورە-ی پاشای پروسن بۆ پوتسدام"18" رۆیی. پەیوەندی ڤۆلتێر لەگەڵ پاشادا لەسەرەتاوە زۆر قووڵ بوو، بەڵام ناکۆکی خوو خدەو تەبیعەتیان زۆر زوو ئاشکرا بوو، ئەمە جگە لەوەی کە ڤۆلتێر خۆی لە کارێکی دارایی گومان لێکراوەوە گلاندو لەگەڵ یەکێك لە کەسە نزیکەکانی شاشدا کردی بە قەرقەشەو رکابەری. لە ئەنجامداو لە ساڵی 1753دا دەرباری پروس-ی بە جێهێشت و بەرەو سویسرا چوو، و ماوەی پێنج ساڵی لە جنیف بردە سەر. لە ساڵی 1758دا موڵکێکی لە فرنیە لە بورگاندی، لەسەر سنووری فەرەنساو سویسرادا کڕی، ڤولتێر بیست ساڵی کۆتایی تەمەنی لە فرنیە قەتاند، بەڵام بۆ ساتێکیش دەستبەرداری خەباتی سیاسی، فەلسەفی و کۆمەڵایەتی نەبوو. لە ساڵی 1778دا بۆ پاریس گەڕایەوە تا نمایشی شانۆنامەیەکی خۆی بەناوی (ئیرن)ەوە ببینێ، خەڵکی زۆر بە گەرمی و بەرێزەوە پێشوازیان لێکرد، بەڵام ڤۆلتێر

تەحەمولی ئەو هەموو گوشارو هەڵچوونەی نەبوو، پاش ماوەیەکی کەم، لە حاڵێکا کە لە چەند مانگێ پتری بۆ ساڵوەگەری هەشتاو چوارەمینی لە دایکبوونی نەما بوو کۆچی دوایی کرد.

بەرهەمەکانی:

ڤۆلتێر نەك هەر لە رووی هەموو جۆری بەرهەمەوە نووسەرێکی کەم وێنەیە، بەڵکو بە یەکێك لە فرەکارترین و پڕ بەرهەمترین نووسەرانی جیهان دەژمێردرێ، لە هەوەڵی هەرزەکارییەوە تا مردنی، تراجیدیا، کۆمیدیا، مێژوو، تەنز، چیرۆك، داستان، پێکەنینۆك، نامە، و گوتار بێوچان وەکو روبارێکی بێ کۆتایی لە قەڵەمەکەیەوە هەڵدەقوڵی، کۆی بەرهەمەکانی (لە دوو چاپی جیاوازدا) دەگاتە نەوەدو حەوت بەرگ، کە دەکرێن بەشەش دەستەوە.

شانۆنامە:

کۆمیدیاکانی ڤۆلتێر دەچنە خانەی نا سەرکەوتووترین بەرهەمەکانییەوەو ئەوەندە شایانی باس نین. بەڵام هەندێ لە هاوعەسرانی ڤۆلتێر، تراجیدیاکانی بە هاوسەنگی شانۆنامەکانی کۆرنی و راسین دەزانن. ڤۆلتێر هەر چەندە لە هەرزەکاریدا زۆر دڵبەندی تراجیدیاکانی شەکسپیر بوو، پاشان لادان لە پرەنسیپە کلاسیکەکانی بە کێماسی کارەکانی شەکسپیر زانی، و ئەوە بوو خودی بۆ چوونی سەدەی هەڤدەیەمی بەسەر مەشق دانا، کە بریتی بوو لە تەرکیزکردن لەسەر سۆزی ئەو کاراکتەرانی کە وەکو نموونە وەسف دەرکران. هەندێ لە تراجیدیا بەناوبانگەکانی ئەمانەن: "ئۆدیپ- 1718" لە ئەفسانەی کۆنی ئودیپیوس-ەوە هەڵێنجراوە، (برۆتۆ- 1730) لە مێژووی رومەوە وەرگیراوە، (زئیر- 1732) داستانێکە دەربارەی حەسادەت و تا رادەیەك بە شێوەی ئوتیللو-یە، و(مروپ- 1743) لە ئەفسانانی کۆنەوە وەرگیراوە، ئەمڕۆ ژمارەیەکی کەمی شانۆنامەکانی ڤۆلتێر بڕشتی نمایشکردنیان.

هۆزان:

ڤۆلتێر لە فۆرم و قاڵبی جۆراو جۆری شیعریدا خۆی جەرباندووەو: هۆزانێن داستانی، تەنزئامێز، چیرۆکڤانی، غەزەل. بە ناوبانگترین شیعری وی بەیتێکی داستانییە بەناوی (هانریاد- 1628)، کە لە ژێر کاریگەری ڤیرجیلدا نووسراوە، و قۆناغی پاشایەتی هنری چوارەم کە (لە ساڵانی 1589- 1610دا حوکمڕانی کردووە) دەگێڕێتەوە. ئەم بەیتە زۆر هەواڵی زندوو دەربارەی جەنگە مەزەبییەکان نیشان دەدات، بەڵام لە شکۆداری، ئیلهام و خەیاڵ بەتاڵەو تەواو دەستکردە. ئەم داستانەش وەکو بەرهەمەکانی دیکەی ڤۆلتێر زۆر بە

توندی هێرش دەکاتە سەر توندڕەوی و پڕوپوچ، وێنەی ئەم هێرشە لە (هۆزانی کارەساتی لیسبوندا- 1756) کە لە بوومەلەرزەی ئەو شارەوە هەڵێنجراوە، دەردەکەوێ. ناسکی، و حەنەکچیاتی، و زیرەکی لە شیعرە سەرگەرمکەرەکانی ڤۆڵتیردا شەپۆل دەدەن.

<u>مێژوو:</u>

ڤۆڵتیر لە ریزی پێشەوەی ئەو کەسانەیە کە مێژوویان بە هۆو ئەوزارێك زانیوە بۆ رێکخستنی هزرو ئەندێشە گشتییەکان، و هەوڵیدەدا تا ئەو بنەما سەرەکییەیانەی کە دەرخەری مێژووی رابردوون بدۆزێتەوەو هۆکارە پەنهانەکان کەشف بکاتو شان و شەوکەتێکی شایستەیان پێ ببەخشێت وەکو چۆن ئەمە بە دیاردەو رووداوە دیاریکراوو واقیعییەکاندا دەدرێ، ڤۆڵتیر لەم سێ بوارە سەرەکییەکی خوارەوەدا کاری مێژوونووسیی دەکات:

1- <u>ژیاننامە:</u>

(مێژووی شارلی دوازدەیەم- 1731) بە باشترین کاری ڤۆڵتیر، لەم مەیدانەدا، دەژمێردرێ، نووسەر لەم بەرهەمەدا زیاتر بایەخی بە ژیانی قارەمانی کتێبەکەداوە تابە تەگبیری سوپایی و فێڵو فەندە جەنگییەکانی.

2- <u>واریقاتنووسی:</u>

گرنگترین بەرهەمی ڤۆڵتیر لەواری بویەرو واریقاتنووسیدا (سەردەمی لویسی چواردەم- 1751)ە. لەم بەرهەمەدا زانیارییەکی پڕ بەها دەربارەی زانستو پیشەو هەروەها دەربارەی شاو دەرباریانی شا نیشاندەدرێ.
لەوەیە (سەردەمی لویسی چواردەیەم) لە هەر مێژوویەکی دیکە کاریگەرتربوو بێ لە ناساندنی سەدەی هەڤدەیەمی فەرەنسا بە هزری جیهانیان.

3- <u>فەلسەفە:</u>

(نامەی دابو نەریتو گیانی میللەتان- 1756) نموونەی کاری ڤۆڵتیرە لەم بوارەدا، ئەم نامەیە نەك هەر باسی حەزوو ئارەزوو و مەیلو هەستەکانی تیرەی بەشەر لە قۆناغە جۆراوجۆرەکانی مێژووی خۆیداو لایەنە عیبرەتو پەند ئامێزەکانی دەکات، بەڵکو هەر جۆرە جەورو ستەمو رێیاکارییەك بەر پەلاماری توند دەدا. ئەم نامەیە کاریگەرییەکی زۆری هەبووە لەسەر هەڵدانو بەرپابوونی شۆڕشی فەرەنسادا.

رەخنەی ئەدەبی:

بۆچوون و باوەڕێن ڤۆلتێر دەربارەی ئەدەبیات لە بندێری هۆزان، مێژوو، نامەو بەرهەمەکانی دیکەیدا بڵاو پەراگەندەیە، "ڤۆلتێر وەکو رەخنەگری ئەدەبی کەسێکی نیمچە کلاسیکی لەرادەبەدەر محافەزەکارە... راسین و بوالو-ش خواوەندانی ئەون". بەرهەمی هەرە گرنگی ڤۆلتێر لەم وارەدا بریتییە لە "شەرح و شرۆڤەیەك لەمەڕ کورنی - 1764" کە لەوێدا دەکەوێتە ستایش و ئافەرینی ئەم شانۆنامەنووسە ، بەڵام لەبەر ((تەسلیم بوونی بە سەلیقەو زاراوەی زمانی سواو کە زۆربەیان لە کاتی نووسینی شانۆنامەکاندا پەسند نەبوون)) گلەیی لێ دەکات.

چیرۆك:

حیکایەتە پەخشانییە کورتەکانی ڤۆلتێر (چیرۆکی درێژی نەدەنووسی) لە هەر هەموو بەرهەمەکانی دیکەی فرە خوێنەر بوونە. هەر چیرۆکێکی بگری مەبەست و ئامانجێکی ئەخلاقی، کۆمەڵایەتی، رامیاری، یا زمانەوانی و کەلامی پەیگیری دەکات، قارەمانانی چیرۆکەکانی ڤۆلتێر رێك وەکو ئەو نەقڵبێژانەن کە تەنزو نێشخەنەکانی نووسەر دەبەنە ناو خەڵکەوەو بۆ خەڵکی دەگێڕنەوە. بونیادی نەخشەو پلۆتی چیرۆکەکانی بە زۆری سست و بویەرو رووداوەکان نالوجیکین.. وێڕای ئەمەش، چیرۆکەکانی ڤۆلتێر دڵگیرو خۆش خوێندنەوەن، و تەژی درکەو ریشخەن و حەنەکن. ((زادیگ و کاندید)) بەناوبانگترین چیرۆکی ڤۆلتێرن و لە راستیدا بە شاکاری ئەو دەژمێردرێن.

((زادیگ یا چارەنووس- 1747)):

ئەم چیرۆکە ئەوە دەگێڕێتەوە چۆن کابرایەکی بابلی دروستکارو خواناس لە لوتکەی بەختەوەری و شادمانییەوە دەکەوێتە هەڵدێری نەگبەتی و بەدبەختییەوە، و جارێکی دیکە دلبەری شادمانی لە با وەش دەگرێتەوە. ئەنجامی ئەخلاقی ئەم چیرۆکە، وەکو چیرۆکی (ئەیوب)ی کتێبی مقەدەس، واتە حیکمەتی توانای موتڵەق لە بەشەر شاراوەیە.

((کاندید یان گەشبینی- 1759)):

ئەمە جەماوەریترین بەرهەمی ڤۆلتێرە، هێرشە بۆ سەر شادمانی "خودا پەرستان- دئیستەکان" بە تایبەتی فەیلەسوفی ئەڵمانی: گوتفرید ویلهام فون لایب نیتز. لەم چیرۆکە فەلسەفیەدا کە لە بوومەلەرزەکەی ساڵی 1755ی لیسبونەوە وەرگیراوە، کاندید-ی قارەمانی

چیرۆکەکەو پانگلوس-ی پەروەردەکاری ئاقڵی ئەو، دەکەونە دنیای رەنج و مسیبەتەوە، ئیدی پانگلوس بە گەشبینییەکی ساکارانەوە، کاندید فێری باوەڕە باوەکەی لایب نیتز دەکات کە ((سیستەمی ئەم جیهانە باشترین سیستەمی مومکین-ەو لەمە باشتر نابێ)). کاندید ئاقیبەت لە غەفڵەت بێدار دەبێتەوەو پەی بەوە دەبات کە ئەم دنیایە باشترین جیهانی مومکین نییە، و ئەوەش هەیە بە زەرووڕەت بە باشترین شێوە نییە، دەگاتە ئەو ئەنجامگیرییەی کە بنیادەمان دەبێ بەوپەری ئازایەتییەوە دژواریو سەختییەکانی ژیان تەحەمول بکەن، و سەبارەت بە باوەڕو رەفتاری خەڵکی بەسەبر بن، و سوود لەو رەوشو بارودۆخە وەربگرن کە هەیە، ڤۆلتێر لێرەدا باشترین تەنزی خۆی نیشان دەداتو لەم پێناوەشدا سوود لە ئایین، رژێمو حوکمڕانی، تایبەتمەندی نەتەوەیی، لاوازی بەشەرین، پایەخوازی، ئەڤین، وەفاداریو شتەکانی دی وەردەگرێت.

نامەکان:

وادیارە ڤۆلتێر پشوو درێژترین نامەنووسی جیهان بووبە، پتر لە دە هەزار نامەی کۆکراونەتەوەو بێگومان زۆر نامەی دیکەش دەدۆزرێتەوە، ئەوانەی نامەکانیان ئاراستە کراوە، کە ژمارەیان دەگاتە حەوت سەد کەس، ئەو کەسانە لە خەڵکانی زۆر هەژاریانەوە تێدایە تاوەکو کەسایەتیانی گەورەی خەڵکانێکیش لەنزمترین چینی کۆمەڵگەوە تا کەسایەتیانی گەورەی ئەوروپا، وەکو: فردریک-ی گەورە، کاترین-ی گەورە (روسیا)، دیدرۆ، رۆسۆ، دالامبر، هۆراس، ڤالپول، و گولدونی، دەگرێتەوە ڤۆلتێر جگە لە چەند بارێك، ئیدی هیچ کاتێ نیازی بڵاوکردنەوەی نامەکانی نەبووە، بۆیە نامەکانی هەموو راشکاوو راستەوخۆو خۆرسکن.
نامەکان بەسەریەکەوە خود ژینامەیەکی پڕ بەهای ڤۆلتێر نیشاندەدەن، لە رووی ئاشنابوون بە کۆڕو ئەنجوومەنە ئەرستوکراتییەکان، دابو نەریت، و کۆمەڵگەی سەدەی هەژدەیەم یەجگار سەرنجچ راکێشن.

هزرو بیران:

تاکو نهو زۆربەی بیرو بۆچوونەکانی ڤۆلتێر بە هێماو ئاماژان هاتوونەتە دەربڕین، لێ دەبێ ئەوەش بگوترێ کە نە هزرڤانێکی قوڵ روانەو نە داهێنەر، بەڵام لە وەرگرتنی بیروهزری خەڵکانی دیداو نیشاندانەوەیان بە گوێرەی زەوقی خەڵکی یەجگار بە توانایە. هەڵبەتە سیستەمێکی هزری رەوانو گونجاوی نییە. وەکو گوتوویانە زەینێکی پڕ ئەندێشەی روون، بەڵام پەرێشانی هەیە، لە راستیدا ڤۆلتێر وێرانکەری سیستەمانە، نەك بونیادنەری سیستەمان. بوێرانە چەمكو پرەنسیپانی نا دروستو نابەجێ دەکوتێ، بەڵام چ شتێکیان لە

جێگـە پیشـان نـادات. ڤـۆڵتێر لـە هـەموو شـتێکدا موحافـەزەکارو بـە پـارێزە، تـەنیا لـە ئاینـدا لیبڕاڵە باوەڕی بە خوایە کە کە ئافرێنە رو سزادەری خراپەکانە، بـەڵام لـە هێـرش کردنـە سـەر هـەر مـەزەبێك کـە گومـانی خورافـات تیایـدا، قەدەغـە دەبـوو، غافـڵ نـەدەبوو. (هـەر هـەموو هەستو هۆشی خۆی دژی ئیمتیازاتی ناماقوڵو گەوجایەتییەکانی کڵێساو کۆمەڵگە بەکار دەبرد، و لـەم پێنـاوەدا هەمیشـە هـاواری دەکـرد: "بـەدناو پـانو پلـیش بکەنـەوە"). ئـەنجام "رەخنـە کۆمەڵایـەتیو سیاسییەکانی ڤـۆڵتێر تونـدو تیـژە، و تـۆوی نـەفرەت لـە تونـدڕەویو زوڵـمو سـتەمکاری لـە دڵانـدا دەچـێنێ، بـەڵام ریفۆرمـە دڵخوازەکـانی وی بـە گشـتی لـە چوارچێوەو بازنەی سیاسەتی عەمەلی دەرناچن، و جێبەجێ بوونیان پێویستی بە شۆڕش و کودەتا نییە).

<u>هەڵسەنگاندن:</u>

ڤـۆڵتێر وێـڕای ئەمـەی کـە فەلسـەفەیەکی قـووڵو روونـی نییـە، و ئەگەرچـی تامـەزرۆییو تاسـەمەندیی بـۆ ئـەقڵو لوجیـك، حەقیقـەت، و قـەبوڵ کردنـی رای پێچـەوانەی بەرانبـەرو مرۆڤپـەروەری زۆرجـار دەبێتـە مایـەی سەریەشـە بـۆی، بـەڵام لـە حەقیقـەت پەیجوریـدا زۆر چالاکە، و دژمنی سەرسەختی ریاکاری، زوڵمو ستەم، دیکتاتۆریەت، تەرەفداریو کورتبینی، و خورافاتە. وێڕای ئەم راستییەی کە لە هیچ ژانرێکی ئەدەبیدا ناگاتـە بـەرزترین پایـە، بـەڵام پایەی مەیلەو بەرزی وی لە زۆر ژانرا، دەیخاتە ریزی گەورە ئەدیبانی ئەدەبیاتی فەرەنساوە.

رۆسۆ
1778 -1712

<u>جان جاك رۆسۆ (1712– 1778):</u>

لە جنێف، لە وڵاتی سویسرا، لە خێزانێکی پروتستان لـە دایك بـووە، دایکی بەسـەر ئـەوەوە مرد، و جـان تـا دە سـاڵی لـە سـایەی سەرپەرشـتی بابیـدا، کـە کابرایـەکی سەعاتسـاز بـوو، و تەبعو تەبیعەتێکی رۆمانتیکیو کەسایەتییەکی نا سەقامگیری هەبوو، پەروەردە بوو. بابی لە ساڵی 1722دا لە دوای کێشـەیەك لەگـەڵ هاووڵاتییـەکی دیکـەدا، تووشـی کێشـەو سەریەشـە بوو، و بۆ جنێف هـەڵات، جـان لـە بواسیە "لـەلای لامبرسـیەی کەشـیش دەسـتی بـە خوێنـدن کـرد. جـان دوا دوو سـاڵان مەکتـەبی تـەرك کـردو هـەوەڵجار لـەلای بەرپرسـی نووسـینگەیەکی فـەرمیو پاشـان لـەواری لیتوگرافیـدا کەوتـە کـارکردنو فێربـوونی کـار. لـە سـاڵی 1728دا هەڵاتو ماوەیەك لە ساڤووا ئاوارە بوو, چووەسەر مەزەبی کاتولیکی رومی (کـە پاشـان وازی لێهێنا) ئەوجا لە ماڵی خاتوونێکی ئەرستۆکراتی بوو بە پێشخزمەت.

لـه سـاڵی 1731دا بـۆ شـامبری"19" چـوو، بـۆ مـاوەی دە سـاڵان لەسـاو پـەنای خـات دووران"20"دا بوو. چەند ساڵێکیشی بە وتنەوەی دەرسی مۆسیقا (لەلیون) و مامۆستایەتی مـاڵانو کـاتبی (لـە پـاریسو ڤینیسـدا) بەسـەر بـرد، لـە سـاڵی 1745دا پەیوەنـدی دەگـەڵ ترزلوڤاسوردا، کە کیژێکی کارەکەری تەقریبەن نەخوێنەوار بوو، بەست، و پێنج منالی لێی بوو، وهەموویانیشی بەدایەنگەی منالانی دۆزراوەی سەر ڕێیان سپارد.
ڕۆسۆ، لە ساڵانی 1741- 1757دا پەیوەندییەکی قوڵی لەگەڵ دیدرۆدا پەیدا کردو چەند وتـارێکی بـۆ ئینسـکلۆپیدیاکەی نووسـی، بـە گوتـاری "دەربـارەی زانسـتو هونـەران" (کـە پاشان دێینە سەر باسی) ناوی کەوتە سەر زاران. ڕۆسۆ نیوەی دووەمی تەمەنی خۆی بە نووسین بردە سەر. لەم ماوەیەدا کە لەگەڵ یەکێك لە پشتیوانەکانیدا تێك دەچوو، ڕووی دەکردە یەکێکی دی، و لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە هەڵدەهات تا لە ئازارو زەجری واقیعی یان خەیاڵی بە دوور بێ. لە ساڵی 1747دا بوو بە ئەندامی ئەنجوومەنو یا نەکەی خاتوو دپینە"21"، و کولبەیەکی ئارامی لە مونمرنسی خرایە خزمەت. لە زستانی ساڵی 1757دا پاش ئەوەی لەگەڵ ڕەخنەگرێکدا بەشەڕ هات، ناچار کولبەکەی بەجێهێشتو هەر لەو نزیکانە ئاکنجی بوو، و گرنگترین بەرهەمەکانی خۆی لەم شوێنەداو لە ماوەی ساڵانی 1758- 1762دا نووسی، پاشان ماوەیەکی کورتی لە سویسرادا بەسەر برد. لە ساڵی 1766دا، لەسەر دەعوەتو بانگهێشتی دیڤید هیوم چوو بۆ ئینگلیستان و ساڵ و نیوێك لەوێندەر مایەوە. پاش گەڕانەوەی بۆ فەرەنسا، ماوەیەکی لە شارانی جیاوازدا کە یەکێك لەو شارانە پاریس بوو، قەتاند. ئەنجام لە ئێرمنو نوڤیلدا کۆچی دوایی کرد.
ڕۆسۆ دە یان پانزە ساڵی کۆتایی تەمەنی گیرۆدەی ترسو لە تاقیبو ئازاری خەڵکی بوو ئاوێنەی زەینی بە جۆرێ تەڵخو تاریك بوو بوو کە وایدەزانی هەمووان پیلانیان بەو گێڕاوە

هزرو بیران:

ڕۆسۆ وێڕای ئەوەی کە هزرڤانێکی ئەوەندە داهێنەرو مەنتیقی نەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا لەبەر ڕۆشنایی دیدو باوەڕو بۆچوونەکانیا شۆڕەتو ناوبانگی جیهانی پەیدا کردو کارێکی زۆری کردە سەر دیموکراسی، شۆڕشی فەرەنسا، و ڕاپەڕینی ڕۆمانتیکی لە ئەوروپاو ئەمریکا ڕەگو ریشەی زۆربەی بۆچوونەکانی ڕۆسۆ دەچێتەوە سەر بورژوازیی کۆماریخوازی پروتستانی سویسری. ڕۆسۆ پێی وایە کە بەشەر سروشتو نیهادێکی پاکی هەیە بەڵام مەدەنیەتو ژینگەی کۆمەڵایەتی لەوتاندوویەتی ، ڕۆسۆ جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە سۆزو نوێنی ئادەمیزاد جێگەی متمانەیە تەنیا تەبیعەت لە کاریگەری وێرانکەرانەی مەدەنیەت خەلەسیوە بۆیە بابەتێکی لەبارە بۆ ستایشی مرۆڤ.
ئەم بیروباوەڕانە، و بە تایبەتی باوەڕی کۆمەڵایەتی، سیاسی، فێرکاری، و مەزەبی ڕۆسۆ لەبەرهەمەکانیدا دیارە.

بەرهەمەکانی:

((گوتارێك لەمەڕ زانستو هونەرەکان- 1750)):

ئەم نامەیە خەڵاتی ئەکادیمیای دیجون-ی وەکو باشترین وەڵامی ئەم پرسیارە کە: "ئایا زانست و هونەران لە چاککردنی ئەخلاقو دابو نەریتاندا کاریگەر بووە یان نا؟" وەرگرت، رۆسۆ وا دیارە لەسەر پێشنیازی دیدرۆ، دژی لایەنە ویرانکەر، و پوچەڵ، و درۆینەکانی مەدەنیەت وەستا، و توندترین جەزرەبەی لێدا، دوا نامە ستایشی ژیانی سادەو ئەخلاقیاتو پاکی رۆمیانی کۆن دەکات.

((گوتارێك دەربارەی پرەنسیپی نا یەکسانی لەنێوان بەشەردا – 1755)):

پاشکۆو درێژەی گوتاری دەربارەی زانستو هونەرەکانە. کە پێنج ساڵ زووتر نووسرا بوو. رۆسۆ لەم نامەیەدا مرۆڤی تەبیعی (وەکو سورپێستانی ئەمریکا) بە خودانی کەلتورێکی سەرەتایی بەلام شادیبەخش وەسف دەکات. ئەوە دووپات دەکاتەوە کە نایەکسانی هەوەڵجار کاتێ هاتە ئاراوە کە تاقمێك لە تیرەی بەشەر کەوتنە سەر ئەوەی سەروەتو سامانو دەسەڵاتێکی پتر لە هاو رەگەزانی خۆ بەدەست بێنن، و ئەم نا یەکسانییە بووە مایەی گەندەڵی، جەورو زوڵم، و کۆیلایەتی.

((جولی، یان هلویزی نوێ- 1761)):

چیرۆکێکە لە قاڵبی نامەدا، کە تا ئەندازەیەك لە رۆمانی کلاریسا هارلو-ی شاکاری ریچاردسن-ەوەو تا رادەیەك لەسەر بوری ئاشقینی نێوان رۆسۆ و خاتوو دودتو-وە هەڵێنجراوە. وەکو لە ناونیشانی بەرهەمەکەوە دەردەکەوێ، نەخشەو پلۆتی رۆمانەکە تا رادەیەك دەشوبهێتە سەر سەر بوری ئاشقانی بەنێوبانگی سەدەکانی ناڤین، واتە هلویزو ئابلار: جولی حەز لە سن پرو-ی مامۆستای خۆی دەکات. ئەم رازە بە پەنهانی نامێنێتەوە، و جولی بە ناچاری شوو بە پیاوێکی دیکە دەکات. سن پرو-ش نائومێدانە رێگەی سەفەر دەگرێتە بەر... لە ئەنجامدا دەگەڕێتەوە، جولی لێدەبڕێ بچێتەوە بۆ لای ئەو، لێ مەرگ مەودای نادات.

ئەم رۆمانە تا رادەیەکی زۆر بیۆگراڤ خودی نووسەرو رۆمانێکی زاتییە، رۆسۆ لێرەدا باوەڕ بوونی خۆی بە باشی خۆرسکی مرۆڤو کەسایەتیو ئازادی تاك دووپات دەکاتەوە، و لە بابەتی خیلافکاری جولیو قەشە پرودا پتر کۆمەڵگە خەتابار دەکات تا خودی ئەوان (جولیو سن پرو).

((ڕێکەوتننامەی کۆمەڵایەتی- 1762)):

ڕۆسۆ بیروبۆچوونی "کۆنتراکتی کۆمەڵایەتی" لەم کتێبەدا شەرح کردووەو باوەڕی نەگۆڕی خۆی دەرهەق بە ماف بێ چەندو چوونی تاک و ڕژێمی دیموکراسی بە دوورو درێژی دەربڕیوە. پێی وایە کە ڕژێم یان حکومەت دەبێت بە ڕەزامەندی و بە دڵی ئەو کەسانە بێ کە حوکم دەکرێن، واتە بە دڵی جەماوەری گەل بێ. ڕۆسۆ باوەڕی وایە کە یاسا زادەو هەڵقوڵاوی ئەوەیە کە مەردم بۆ پاراستنی بەرامبەر، ڕێک کەوتوون کە چاوپۆشی لە ئازادی کاری فەردی بکەن، و هەموو تاکەکان لە بەردەم یاسادا یەکسانن. "ڕێکەوتننامەی کۆمەڵایەتی"یەکەی ڕۆسۆ لە ڕاستیدا نامەو پەیامێکی فەلسەفییە، و بە یەکێك لە بەرهەمە هەرە کاریگەرەکانی جیهان دەژمێردرێ.

((ئیمیل- 1762)):

چیرۆکێکی فێرکارییەو بیرو بۆچوونەکانی ڕۆسۆی لەمەڕ پەروەردەو فێرکردن و ئاین لە خۆگرتووە. ئەم بەرهەمەش مینا چیرۆکی هلویزی نوێ، تا ڕادەیەك حاڵەتی ئوتوبیوگرافی لە خۆ گرتووە. ئیمیل بەشێوەی ((فەرزەندی تەبیعەت)) تەقریبەن بێ هیچ پابەندی و ناچارییەك پەروەردە دەبێ، حەزی دەچێتە وەرزشی بەدەنی، و لە هەرزەکاریدا حەزی دەچێتە خوێندنەوەی بەرهەمێن ((مێژوونووسانی ڕوحی بەشەر))ی وەکو پلوتارك تا لە ڕێگەی خوێندنەوەی ئەوانەوە هەستەکانی بێدار ببنەوە. ئیمیل کە بالق دەبێ و خۆی دەناسێت لەگەڵ سوفیدا، کە لە بنچینەدا بۆ زەماوەند لەگەڵ ئەودا پەروەردە بووە، زەماوەند دەکات.

(ڕۆسۆن باوەڕی وایە کە دەبێ مناڵ خۆبەخۆو دوور لە هەر مداخەلەیەکی کەسانی دیکە نەشونما بکات، مەبەست و ئامانجی فێرکردن بەمە دەزانێ کە تواناو بەهرە شاراوەکانی منداڵ لە نهێنی دانی خودی مناڵەوە بێنێتە دەرێ و بە پەروەردەکرندنیان، مناڵ بۆ ژیان ئامادە بکات). چیرۆکی ئیمیل وێڕای نەهاتنە دی پەروەردەو فێرکردنی ئیمیل، و سەرباری نا مەسئولیەتی خودی ڕۆسۆ وەکو باوك و، بە کەڵك نەهاتنی وەکو مامۆستا، بە شێوەیەکی یەجگار سەیر بووە مایەی پەسندی خەڵکی و ڕێگەی بۆ دامەزراندنی زاڕۆکستانان و پرەنسیپەکانی پەروەردەو فێرکردنی سەدەی بیستەم خۆشکرد.

ڕۆسۆ لە بەشی چوارەمی ئەم کتێبەدا، باسی فێربوون و خوێندنی مەزەبی ئیمیل و قەشە ساڤۆیار-ی مەسئولی فێرکردنی ئاینی وی دەکات. ڕۆسۆ، بە خۆی باوەڕی بە یەزدان هەیە، بەڵام ئەم باوەڕە لەسەر بناغەی هەست و غەریزەیە نەك ئەقڵ و ئاوەز. ئەو ڕوحی خوا بە ئاشکرا لە سەرانسەری سروشت و تەبیعەتدا دەبینێ. ئەم بەشەی کتێبی ئیمیل کاری کردۆتە سەر نووسەرانی ڕۆمانتیکی سەدەی دواتر، بە تایبەتی شاتوبریان و وردزورس.

((دان پێدانان)):

لە ساڵانی 1765- 1770دا نووسراوەو لە ساڵانی 1781- 1788دا بڵاوبووەتەوە.
ژیاننامەی راستەوخۆو بەڵام نە زۆر وردی رۆسۆیە بە پێنووسی خۆی، رۆسۆ لەم کتێبەدا دەکەوێتە باسو وردکردنەوەو شیکردنەوەی نەشونماو پەرەسەندنی روحی خۆی تا تەمەنی پەنجاو سێ ساڵی، و خزینو گوناحو تاوانەکانی خۆی بەوپەڕی راستگۆیی دەگێڕێتەوە.
"دان پێدانان" داهێنەری شێوازێکی تازەیە کە بریتییە لە دەربڕینو نیشاندانی سۆزو هەستو هەموو خەسڵەتە خودییەکان. ئەم بەرهەمە بە شاکاری رۆسۆ دەژمێردرێو لە ریزی گەورەترین ئەو ئیعترافنامانەیە کە تا نهو نووسراوە.

هەڵسەنگاندن: نرخاندن

بایەخی کاری رۆسۆ لەوەدا نییە کە نووسەرێکی داهێنەرە، بەڵکو لە مەیدانی رەوجدانو برەو پێدانی هزرو بیراندا دەردەکەوێ.
زەمانە بۆ قەبوڵکردنی پەیامی رۆسۆ لەبار بوو، کە بەوپەڕی لێهاتوویو رەوانییەوە ئەو پەیامەی بە جەماوەری خەڵك سپارد، جۆشو خرۆشی سۆزداری رۆسۆ هێندە بە هێز بوو کە خزینو بیرە نالوجیکییەکانی داپۆشی، بۆچوونانی کۆمەڵایەتیو رامیاری رۆسۆ بووە فاکتەری سەرەکی شۆڕشی فەرەنسا، ئەم بۆچوونانە هاورێ لەگەڵ تاکگەرایی، هەستپەروەری، و سروشتدۆسی ئەودا، وەکو دامەزرێنەری بزووتنەوەی رۆمانتیك ناساندیان. ئەمڕۆکە، وێڕای ئەوەی کە ماوەی دوو سەدە بەسەر بڵاوبوونەوەی یەکەمین نامەی رۆسۆدا رەت دەبێ، هێشتاش هزرو بیرەکانی کاریگەری قووڵیان بەسەر هزرینی خەڵکییەوە هەیە.

ژێدەران:

1- خواپەرستی- Deism:
ئەم زاراوەیە وەکو ناوێکی تایبەتی بە دەستەیەك لە نووسەران و هزرڤانانی سەدەکانی هەڤدەو هەژدەی فەرەنساو ئینگلیز دەگوترا کە دەیانویست ئاینێکی تەبیعی لە هەنبەر

هەموو ئاینە فەرمییەکان بێننە ئاراوە کە لەسەر بناغەی ئەقڵو ئازادی لێکۆڵینەوەو دوور لە میتافیزیقا بێ.

2- جەنگی جێنشینی ئەسپانیا (1701- 1714):

دوا جەنگی گشتی ئەوروپاییە- لە نێوان بەریتانیاو نەمساو هۆڵەنداو پورتوغال لەلایەك، و فەرەنساو ئەسپانیاو باڤاریا لە لایەکی دی -کە پاش مردنی کارلوسی دووەم-ی دوا پاشای ئەسپانیا لە خانەدانی هاپسبورگ، لەسەر جێنشینی ئیمپراتۆری ئەسپانیا قەوما.

3- جەنگی جێنشینی نەمسا (1740- 1748):

ناوی جەنگی نێوان نەمساو پشتیوانەکانی، واتە ئینگلیستانو هۆڵەندا لەلایەك، و پروسو فەرەنساو ئەسپانیا لەلایەکی دییە. ئەم جەنگە پاش مردنی شارلی شەشەم لەسەر جێنشینی ماری ترز-ی کیژی هەڵگیرسا.

4- جەنگی حەوت ساڵە (1756- 1764):

جەنگی نێوان فەرەنساو نەمساو روسیاو ساکسو سویدو ئەسپانیا لەلایەکو، پروسو بریتانیاو هانوڤر لەلایەکی دییە.

هۆی سەرەکی ئەم شەڕە هەڤڕکییەکی کۆلۆنیستی فەرەنساو ئینگلیز بوو لە ئەمریکاو هتد، و هۆیەکی دیکەشی کۆششی ماری ترزی مەلیکەی نەمسا بۆ داگیرکردنی ئەڵمانیا.

5- باستیل: زیندانێکی دەوڵەتی بوو لە پاریس، ئەم زیندانە لە دەوروبەری ساڵی 1369دا وەکو قەڵایەك دروستکرا، و لە ساڵی 1789دا وێرانکراو روخێنرا.

6- دیدرۆ (1713- 1754):

نووسەری ئینسکلوپیدیای فەرەنساو رەخنەگربوو.

7- دانەرانی ئینسکلوپیدیا:

دانەرانی یەکەمین ئینسکلوپیدیای جیهان بوون بە زمانی فەرەنسی...

8- هوگەنو: پروتستانی فەرەنسەوی.

9- بولینگ بروك (1678- 1751):

سیاسەتوانێکی ئینگلیز بوو.

10- داڤیدهیوم (1711- 1776):

فەیلەسوفو مێژوونووسێکی سکوتلاندی بوو.

11- میتاسازیو (1698- 1782):

شاعیرو شانۆنامەنووسێکی ئیتاڵیایی بوو.

12- مەدام دو پومپادور (1721- 1764):

ماشوقەو قەپاتمەی لویسی پانزەیەم بوو.

13- مەدام دو باری (1743- 1793):

قەپاتمەو ماشوقەی لویسی پازدەیەم بوو، و ناوی راستەقینەی جان بکو بوو.

14- دالامبر (1717؟- 1783):

بیرکاریزانێکی فەرەنسی بوو.

15- سیرە- Cirey: شارێکە لە باکووری ڕۆژئاوای فەرەنسا.

16- مەدام دوشاتلە (1706- 1749):

نووسەرێکی فەرەنسی بوو.

17- فەردریکی گەورە (1712- 1786):

18- پۆتسدام: شارێکە لە ڕۆژهەڵاتی ئەڵمانو باشووری ڕۆژئاوای بەرلین.

19- شامبری: شارێکە لە ڕۆژهەڵاتی فەرەنسا لە ساوڤا.

20- مەدام دو واران (1700- 1762):

ئافرەتێکی روو خۆشو چاکەکار بوو کە پشتیوانو پەنای ڕۆسۆ بوو.

21- خاتوو دپینە (1726- 1783):

نووسەرێکی فەرەنسی و پشتو پەنای ڕۆسۆ بوو.

سەرچاوە:

تاریخ ادبیات جهان (جلد اول)

باکنر ب- تراویک/ ت: عربعلی رضائي

ویراستار: سعید حمیدیان

چاپ اول 1373

ئەدەبیاتی فەرەنسا

لە

سەردەمی رۆمانتیکدا

((1842 -1800))

سەرەتایەکی مێژوویی:

زۆر رووداوی خرۆشئەنگێز لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەیەمدا قەوما کە کارێکی فرەی بەسەر ئەدەبیات و هزری میللی و ناسیونالیستییەوە هەبوو، ناپلیۆن بوناپارت لە ساڵی 1799دا پۆستی کونسوڵی وەرگرت و لە ساڵی 1804دا بوو بە ئیمپراتۆر، بەڵام دوای ماوەیەکی کەم ئەوە روون بووەوە کە نەك هەر کەیفی بەو شۆڕشە نایەت کە رۆژگارێك ئامانج و مەبەستی رزگاری بوو لە زوڵم و ستەمکاری، بەڵکو لە بیری جیهانگیری سەرکەوتنە لە جەنگ و شەڕێن ناڕەواشدا، ئەستێرەی بەختی ناپلیۆن تاکو هێرشە ناکامەکەشی بۆ سەر روسیا (1812) هەر دیار بوو. ئەنجام ناپلیۆن لە شەڕی لایپزیگ"1"دا (1813) جارێکی دی خراپ شکاو بۆ دوڕگەی ئەلب"2" (1814) دوور خرایەوە، بەڵام لە مارسی 1815دا هەڵات. ئەنجام شکستی شەڕی واترلو"3" (1815) چۆکی پێ داداو جارێکی دیکە نەفی کرا، بەڵام ئەمجارەیان بۆ دوڕگەی سانت هیلانە"4" کە لە ساڵی 1821دا هەر لەوێندەر مرد.

پاش ناپلیۆن، جارێکی دیکە ماڵباتی بوربون"5" هاتنەوە سەرکارو دەسەڵاتی پاشایەتی لویسی هەژدەیەم دەستی پێکرد، لە ساڵی 1815وە تا ساڵی 1824 بەردەوام بوو. شارلی دەیەم لە دوای لویسی هەژدەیەم هاتە سەر حوکم، پاشایەکی ملهوڕو دیکتاتۆر بوو، حوکمڕانیی دیکتاتۆریانەی ئەو شۆڕشی تەممووزی ساڵی 1830ی هێنایە پێشێ. لە فەرەنسادا رژێمی پەرلەمانیی پاشایەتی راگەیەنرا، و لویس فیلیپ هاتە سەر حوکم. شۆڕشی 1848 بنەو بارگەی ئەم دەسەڵاتەی پێچایەوەو دووەمین حکومەتی کۆماری لە فەرەنسادا بەرپابوو. لویس ناپلیۆن-ی برازای ناپلیۆن-ی یەکەم بەسەر کۆمار هەڵبژێردراو لە ساڵی 1848ەوە تا ساڵی 1851 لەم پۆستەدا بوو. لەم کاتەدا لویس بە کودەتایەك هەموو دەسەڵاتەکانی گرتە دەستی خۆی، و جارێکی دی لە فەرەنسادا حوکمی ئیمپراتۆری

راگەیاندو لە دیسامبەری ساڵی 1851دا بەناوی ناپلیۆنی سێیەمەوە تاجی پاشایی لەسەرنا.
پەشێوی باری سیاسی کاریگەرییەکی زۆری بەسەر بیرو هزرینی خەڵکی ئەو زەمانەوە هەبوو. ناکامی شۆڕشی فەرەنسا لە دامەزراندنو پاراستنی حکومەتی کۆماری، و شکستی ناپلیۆنی یەکەم، جۆرە بێدارییەکی هزری لە نێو زۆربەی گروپەکاندا دروست کرد. لە سەردەمی حکومەتی بۆناپارتدا، ئازادیخوازانو لایەنگرانی رژێمی کۆماری لە هەموو رووییەکەوە لە ژێر گوشارو تەنگانەدا بوون, و لە پاش کەتنی ناپلیۆن-ش کۆنەپەرستان و هەوادارانی دەسەڵاتی پاشایەتی دەسەڵاتیان گرتەوە دەست. بە هەر حاڵ ئەوەی کە سەرنگونی شارلی دەیەمو لویس فیلیپ نیشانیدا, ئەوەیە کە رەوتی گشتی ماوەی ئەم نیوە سەدەیە بە ئاراستەی ئازادیخوازی دابوو.
لە مەزەبیشدا، ئازادیخوازانو رۆشنبیران بەرانبەر بە موحافەزەکاران وەستانەوە. محافەزەکاران دژی "خودا پەرستی" (دیانەتی تەبیعی- deism)و ئەقلانیەتو ئاوەزگەرایی سەدی هەژدەیەم هەستانو روویان کردە پرەنسیپەکانی مەزەبی کاتولیك و عیرفان. لە واری زانستە سروشتییەکانیشدا هەنگاوی گەورەنران، و دارو دەستەیەکی زۆری دڵبەندی خۆی کرد، ئەمانە جەزم هزرینی ئاینیو سۆزگەراییان وەلاوە ناو، و لەبەر رۆشنایی ئەم گریمانەیەی کە کاروکاردانەوەو رەورەوەی پەرەسەندنی ژیان بە شێوەیەکی میکانیکی روویداوەو پەیوەستە بە هەلومەرجیە فیزیکیو کیمیاییەکانەوە، روویان کردە مادەگەرایی، میکانیزمو تەنانەت کوفرو خوانەناسی. باوەڕ بوون ((بە چاکی سروشتی مرۆڤ)) پاش شۆڕشو لە سەردەمی بوناپارت-شدا بە هەمان دەقی خۆیەوە مایەوە، بەڵام لەگەڵ نەمانی تاکگەراییدا، ئەم باوەڕە بە رێبازی مرۆڤدۆستی، گۆڕانی بەسەردا هات.
یەکێك لە گەورە هزرڤانانی ئەم قۆناغە ئۆگوست کۆنتە (1798- 1858) کە فەیلەسوفو کۆمەڵناسێکی بەناوبانگی فەرەنسییە. کۆنت لە رێگەی ریفۆرمی کۆمەڵگەو رێبەری کردنی مرۆڤ بەرەو کەماڵ، رێبازی مرۆڤدۆستی ئاوێتەی شێوە زانستییەکان کردو زانستیی تازەی کۆمەڵناسی هێنایە ئاراوە. کونت لەو پێودانگو باوەڕەوە کە تەنیا زانستی بینراو جەربێنراو واقیعییە. لێبڕا پەرە بە زانست و ئاینێك بدات کە زادەو بەرەنجامی دیتنو سەرنجەکانی خۆی بن دەربارەی هەڵسو کەوتو رەفتاری مرۆڤانی. هەر هەموو ئەو شتانەی، کە بە موتڵەقو یەقین تەسەور دەکران، تورِدا، و رایگەیاند کە تاقە رێگەی چاکبوونو چاککردنی هەلومەرجی ژیان لەسەر رووی زەوی، هەوڵو کۆششی بەردەوامە بۆ بەکارهێنانی میتۆدی زانستی لەواری تاوتوێو خوێندنەوەی مەسەلە مرۆڤانییەکاندا.
هزرڤانی دیکەش لە پێناوی پێشکەوتنی کۆمەڵگەدا تێزو نەخشەی جۆراوجۆری رامیاری، ئابووری، و کۆمەڵایەتیان خستەڕوو. شارل فوریە (1772- 1837)، لەلایەنگرانی گەرمو گوڕی تێوریو بۆچوونەکانی رۆسۆ بوو، پێشنیازی کرد کۆمەڵگە بەسەر وردە کۆمەڵگایانی کشتوکاڵیو فەلاحیدا دابەشبکرێ، و هیچ هەلومەرجێك لەبەردەم مەیلو ئارەزووی

سروشتی و ویستی تاکەکانی ئەم کۆمەڵگایانە دانەنرێ. هەندێ لە پێشنیازو بیرۆکەکانی فوریە لە کۆمەڵگەیەکی تەجرییبیدا بە نێوی (مەزرای بروک"6") لە ئەمریکا جێبەجێ کراووە, یەکێك لە تێوریسینەکانی دی (پییر جوزیف پرودون 1809- 1865)ـە، کە ئەویش لە پەیڕەوانی رۆسۆیە. پرودون بە یەکێك لە لایەنگرانی هەڵوەشاندنەوەی موڵکداری تایبەتی- و پاشان هەڵوەشاندنەوەی خودی دەوڵەت- دەژمێردرا. سێیەمین ریفورمخوازی کۆمەڵایەتی (لویس بلان- 1811- 1882)ـە، کە لە رابەرانی شۆڕشی 1848ی فەرەنسایە، بۆ باشتر کردنی هەلومەرجی کار پێشنیازی دامەزراندنی کارگەێن میللی کرد.
جا لەم جۆرە ژینگە کۆمەڵایەتی، فەلسەفی و سیاسییەدا بوو کە ئەدیبانی فەرەنسی لە ماوەی نێوان سالآنی 1800- 1842دا کەوتنە نووسین و داهێنانی بەرهەمەکانیان.

نۆڕینێکی گشتی:

شۆڕشی فەرەنسا و جەنگەکانی ناپلیۆن، بزووتنەوەی رۆمانتیکی کە لە رۆسۆو سن پی یرەوە دەستی پێکردبوو، دووچاری وەستان کرد. ناپلیۆن ئازادی چاپەمەنی و پلاڤۆکانی سنووردارکردو بە توانا‌ترین کەسانی راکێشایە ناو دام و دەزگا سیاسی و سوپاییەکانی خۆیەوە، ئەوە بوو ئەدەبیات لە نێوان سالآنی 1800- 1815دا گەشەیەکی ئەوتۆی بەخوە نەبینی.. دەبێ ئەوەش بگوترێ کە ژمارەیەك گوتارو بلاوکراوەی سیاسی هەبوون کە زۆر ئەستەمە بتوانرێ بە ئەدەبیات دابنرێن.
لەگەڵ رووخانی ناپلیۆندا، رۆمانتیزم گەشەی کرد، و لە ماوەی نێوان سالآنی 1828- 1842دا گەییە چڵەپۆپەی خۆی.
چەمکی رۆمانتیزم هێندە ئاڵۆزو لە هەمان کاتدا ئاشناو باوە کە لەم باسۆکەیەدا جێی نابێتەوە. تەنیا ئەوەندە دەکرێت ئاماژەیەك بە خەسڵەتە هەرە گرینگەکانی بکرێت: یاخی بوون لە هەر هەموو داب و قاڵبە ئەدەبییە باوەکان، باوەڕ بوون بەمرۆڤایەتی، رەسەنایەتی مرۆڤ، و ئازادی شەخسی و تاك، تەبیعەت دۆستی، گەڕانەوە بۆ رابردووی دوورو هەر شتێکی نائاسایی ومیتاسروشتی، ئازادی موتڵەقی هەست و خەیالآن، خەمینی و رەشبینی، باوەڕ بوون بەوەی کە جیهان نیشتمانی هەموو کەسێکە، خود دۆستی و خۆهەڵکێشان، نەوعیپەروەری، و هەلاتن لە واقیع.
ژانرە سەرەکی و باوەکانی سەردەمی رۆمانتیك بریتی بوون لە: شیعری لیریکی، شانۆنامە، رۆمان، کورتە چیرۆك، مێژوو، و رەخنەی ئەدەبی.

رۆمان

جـان جـاك رۆسـۆ پەیامبـەری گـەورەی بزووتنـەوەی رۆمـانتیکی فەرەنسـایە. سـێ سـیمای بەرجەستەی دی کە دوا بە دوای رۆسۆ هاتنو بناغەی سەردەمی رۆمانتیکیـان لـە ئەدەبیاتـدا دارشـت بـریتی بـوون لـە شـاتو بریـان-ی بـاوکی رۆمـانتیزم و سـن پـیرو مـەدام دوسـتال. بـە گوتەیـەکی دی رۆمانـەکانی شـاتۆبریانو مـەدام دوسـتال بـە یەکـەمین بەرهـەمێن راستـەقینەی رۆمانتیکی ئەدەبیاتی فەرەنسی دەژمێردرێن. دەتـوانرێ هـەموو رۆمانـەکانی نیـوەی یەکـەمی ئەو سەدەیە بەسەر رۆمانانی زەینی، مێژوویی، رۆمانانی سەرکێشیو سوارچاکی، رۆمانانی رەفتـار، و رۆمانـانی واقیعیـدا دابـەش بکـرێ، رۆسـۆ، ریچاردسـن، سـترن، سـکۆت، و گوتـە زۆرترین کاریگەرییان بەسەر رۆمانتیزمی فەرەنسییەوە هەبووە.

<u>رۆمانێن هەستیاری:</u>

مەدام دوستال (ناوی راستەقینەی: ئان ماری جەرمەن نکیرە، 1766- 1817):
کیژی نکیر (1732- 1817)ی پسپۆری کاروباری داراییو سـەرەك وەزیرانـی فەرەنسـایە لـە پاریس لە دایك بـوو. قۆنـاغی منداڵیـەتی زیـاتر لـە دیوەخانانەکـەی دایکیـدا بەسـەر بـردووەو لەوێندەر ئاشنای پیاوانی ناودار، و بیروبۆچوونانی سیاسیو ئـەدەبی بـوو. ئـان مـاری زۆری بۆچوونەکانی رۆسۆی بە بابەتی زەوقی خۆی زانیو لە ئەنجامدا بووە بە لایەنگرو موریدێکی نەگۆڕی ئەو. لە ساڵی 1786دا شـووی بـە بـارون دوسـتال هولشـتاین کـردو نـاز نـاوی مـەدام دوستال-ی لێنرا. مەدام دوستال لە قۆناغی شۆڕشدا لە فەرەنساوە بۆ جنیف رەڤی (1792، بەڵام لە ساڵی 1797دا بۆ پاریس زڤرییەوەو بە خۆی تەلارێکی رۆشنبیریی (یانە) دامەزراند کە لە کۆڕە گرنگە سیاسیو هزرییەکان بوو، لـە سـاڵی 1803دا جـارێکی دیکـە لـە ئـەنجامی بەربـەرەکانی کردنـی تونـدی ناپلیۆنـدا لـە پـاریس دوور خرایـەوەو مـاوەی دە سـاڵانی لـە ئەڵمانیا، سویسرا، نەمساو ئیتاڵیادا بە گەشتو گەڕان بەسەر برد. دوستال لە ژێرکاریگـەری رۆمانتیکانی ئەڵمانیادا کتێبی (دەربارەی ئەڵمان- 1813)ی نووسـی، کـە بـووە مایـەی دوور خستنەوەی لە خاکی فەرەنسا. لە ساڵی 1815دا جارێکی دی بۆ پاریس گەڕایـەوەو دوا دوو ساڵی تەمەنی بە چاك کردنەوەو پاکنووسکردنەوەی هەندێ لەبەرهەمەکانی بردە سەر.

<u>رۆمانەکانی:</u>

مـەدام دوسـتال دوو رۆمـانی هەسـتیاری (احساسـاتی) تەقریبـەن بـە شـێوە ئوتوبیـوگرافی نووسی:
1- دلفین (1802): کە لـە فەلسـەفەو فۆرمـە نامـە ئاساکەیدا قـەرزارباری رۆسـۆیە. قارەمـانی چیرۆکەکە لە جوملەی ئـەو ژنانەیـە کـە چ کەسـێك لـە روحیـان تێناگـات، و قوربـانی دابو

نەریتی زەمانەن. لەم رۆمانەدا هێرش دەکاتە سەر ئەو داب و نەریتەو، توندڕەویانەی کە بوونەتە باعیسی پوکاندنەوەو لەناو بردنی ئەڤینی قارەمانی چیرۆکەکە.

2- کۆرین یا ئیتاڵیا (1807):

رۆمانێکی دیکەی هەستیاریی دوستالە، ئەمیشیان دەربارەی ژنێکە کە هیچ کەس دەرکی ناکات، قارەمانی رۆمانەکە، سەبارەت بە پەیمانی دەزگیرانەکەی دەرهەق بە خۆی (قارەمانی رۆمانەکە) چاوپۆشی دەکات و قاییل دەبێ کە لەگەڵ زڕ خوشکەکەیدا زەماوەند بکات. کۆرینی دڵشکاو ئاقیبەت لە سۆییاندا دەمرێ.

دوستال لەم رۆمانەدا چەند چمکێکی جوانییەکانی ئیتاڵیا وەسف دەکات و هەندێ لە خەسڵەت و تایبەتمەندییە میلییەکانی ئینگلیزان، ئیتاڵییان و فەرەنساویان زیرەکانە دەخاتە بەر باس.

بەرهەمە رەخنەییەکانی:

بایەخی دوستال پتر پەیوەستە بە دوو نامەی رەخنەیی ئەوەوە. لە نامەی یەکەمدا (ئەدەبیات لە روانگەی پەیوەندی لەگەڵ دەزگا کۆمەڵایەتییەکاندا- 1800) شێوازێکی نوێی رەخنەنووسی دەخرێتە روو: لە شیکردنەوەو راڤەی بەرهەمێکدا نابێ پەنا وەبەر کۆمەڵێك پێوەرو مەحەکی بابەتی و موتڵەق ببرێ، بەڵکو دەبێ ژینگەی زەینی، کۆمەڵایەتی، رامیاری و فەلسەفی نووسەری بەرهەمەکە رەچاو بکرێ، بە کورتیەکەی، مەدام دوستال مونتسکیۆ-ی رەخنەی ئەدەبییە... رایدەگەیەنێ کە سیسەتەمی تازەی کۆمەڵایەتی و سیاسی کە زادەی شۆڕشە دەبێ جۆرە ئەدەبیاتێکی تازە بێنێتە ئاراوە... نامەی دووەم (دەربارەی ئاڵمان 1813) باسی داب و نەریت، خووخدە، ئەدەبیات، فەلسەفە، بنەما ئەخلاقییەکان، و ئاینی ئەڵمان دەکات.و بایەخێکی تایبەتی بەلسینگ، گوتە، شیلە، هردر، کانتو فیختە دەدات. دوستال گەلێك لە رۆمانتیکەکانی ئەڵمانی بە فەرەنسییەکان ناساندو کاریگەرییەکی دیاری بەسەر رۆمانتیزمی فەرەنسییەوە هەبوو.

فرانسوا رنەدو شاتۆبریان(1768- 1848):

شاتۆبریان لە سان مالۆ، لە خێزانێکی ئەرستۆکراتی لە دایك بو، لە ساڵی 1791دا سەردانی وڵاتە یەکگرتووەکانی کردو، پاشان بۆ فەرەنسا گەڕایەوە. ساڵی دواتر پەیوەندی بە لەشکری ئیمیگرە"7"ەوە کردو پاشان وڵاتی بەجێهێشت و بۆ ئینگلیستان رۆیی، ماوەی حەوت ساڵان لەوێندەر مایەوەو لە رێگەی مامۆستایەتی و وەرگێڕییەوە ژیان و بژێوی خۆی دابینکرد، شاتوبریان لە ساڵی 1798دا بوو بە کاتولیك. لە ساڵانی 1806و 1807ی لە میسرو رۆژهەڵاتی نزیکدا کەوتە گەشت و گەڕان. لە ساڵی 1811 دا بە ئەندامی ئەکادیمیای

(کۆڕی زانیاری) فەرەنسا، پاش گەڕانەوەی بۆربۆنەکان بۆ سەر حوکم، بوو بە پێشەنگو رابەری باڵی شاهنشاخوازانو چەند ساڵێك (1815– 1830) خەریکی چالاکی سیاسی بوو، لە ساڵی 1830دا لە سیاسەت دوور کەوتەوەو نووسینەوەی بیرەوەرییەکانی خۆی.

بەرهەمەکانی:

دەڵێن نێوەڕۆکی هەموو بەرهەمەکانی شاتوبریان لە سێ بابەت زیاتر نییە: "سروشت، مەسیحیەت، و خۆی"، لە راستیدا ئەم سێ بابەتە تەقریبەن لە هەر بابەتێکی سەرەکی ویدا هەست پێ دەکرێن.

دەربارەی سروشت:

شاتۆبریان میناگەلێك لە رۆمانتیکەکانی دیکە، لە دیمەنە سروشتییەکاندا بۆ ئاسودەیی دەگەڕا، لایەنە شکۆدارو دوورە دەستەکانی سروشت کاریان تێدەکرد،و خەمەکانی خۆی لەوێدا دەدۆزییەوە. ستایشکاری جوانیی سروشت بوو، وەسفەکانی گەرموگوڕو دڵگیر و ئاوێتە بە هەستێن راز ئامێزن، شاتوبریان مینا رۆسۆ، سورپێستانی بە فەرزەندانو رۆڵەی پاكو بێگەردی سروشت دەزانی، و لە سێ چیرۆکی خۆیدا، کە لە ئەمریکادا روو دەدەن، سورپێستانی وەکو مرۆڤانی ئایدیالی وێنەگرتووە.

(ئاتالا – 1801):

کورتە رۆمان (یا چیرۆکێکی درێژە)، و لە راستیدا بەشێکە لە کتێبی (بلیمەتی مەسیحیەت)ی شاتۆبریان کە زووتر بلاوبووەتەوە. کاگتاس, کە لاوێکی سورپێستە دڵبەندی ئەڤینی ئاتالای مەسیحی دەبێ، کە گیانی رزگار کردووە، جا بۆ ئەوەی رەزامەندی ئاتالا بەدەست بێنیّو شووی پیّ بکات، دەبیّ بە مەسیحی. لیّ ئاتالا سۆزی بە دایکی خۆی، کە لەسەرە مەرگدایە داوە، بچێتە ریزی رەبەنانەوە. چیرۆکەکە بە خۆ کوژی ئاتالا کۆتایی دێت. لەم کتێبەدا چیرۆکەکە لە زمانی کاکتاسەوە بۆ رنە کە فەرەنسییەکی دوور خراوەیە، دەگێڕدرێتەوە. شێوازی رۆمانەکە بە تەن تەنەیەو تۆنەکەی نەسرەوتە،

"رنە– 1802":

درێژەی رۆمانی ئاتالایە، کە هەوەڵجار وەکو بەشێك لە کتێبی بلیمەتی مەسیحیەت، و پاشان لە ساڵی 1805دا بە جیا بڵاوبووەوە. قارەمانی چیرۆکەکە شاتۆبریانێکی دیکەیە، فەرەنساوییەکی گەنجی رۆژە رەشە کە بەختەوەری نە لە مەدەنیەتو شارستانیەتی ئەوروپاییدا دەدۆزێتەوەو نە لە وڵاتی ئەو دیوی دەریایان.

لەم چیرۆکەدا رنە بەسەر هاتی ژیانی خۆی بۆ کاکتاس-ی سورپێست کە ئێستا تەواو پیر بووە، خاڵ بە خاڵ دەگێڕێتەوە. چیرۆکەکە بە خەمەکانی رنە دەست پێدەکات، پاشان ئەشقو خۆشەویستی ئەو بۆ خوشکە داماوەکەی نیشاندەدرێ کە ئاقیبەت رەبەنایەتی دەکات بە پیشە، و ئەوجا باسی گەڕانە بێهودەکان لە وەڵامی پرسیارە فەلسەفییەکانی دروستبوون دەکرێ، و ئەنجام چیرۆکەکە بە شەرحی سەفەر کردنی بۆ بیابانەکانی ئەمریکا کۆتایی دێت.

نەخۆشی رنە لە راستیدا نائومێدی هەمیشەیی ئەوە کە لەگەڵ هیواو ئارەزووە بێ کۆتاییەکانیدا تێك ناکاتەوە. نەخۆشی روحێکی ماندووە کە نازانێ چی گەرەکە. ئەم نەخۆشییە کە بە نەخۆشی قەڕن ناو دەنرێ تەنیا خەسڵەتی شاتۆبریان نییە، بەڵکو خەسڵەتی گەلێك لە شاعیرانی رۆمانتیكو پەخشاننووسانی فەرەنسا، ئینگلیستانو ئاڵمانیشە.

<u>((نچز- 1826)):</u>

شاتۆبریان بە خۆی ئەم چیرۆکە درێژەی ناو ناوە "داستانی سروشت"، کە لەم چیرۆکەدا پاشماوەی چارەنووسی رنە دەگێڕدرێتەوە. قارەمانی بەدخووی چیرۆکەکە لەگەڵ کیژێکی سورپێستدا زەماوەند دەکات، لێ کیژەکە دڵنیایە کە ئەم پیاوە خیانەت لە قەبیلەکەی وی دەکات. ئەم چیرۆکە بە رووداوی قەتڵو عامی ساڵی 1727ی نچز تەنراوە، هەردوو زنجیرەی رووداوەکانی چیرۆکەکە بە کوشتن و خۆکوژی دەبڕێنەوە. نووسەر زۆر قەراردادی داستانی نەگونجاوی وەکو پەنابردنە بەر وێردو روحو دەخاڵەتی خودایانی سورپێستان لە جەنگەکاندا بەکار هێناوە.

<u>دەربارەی مەسیحیەت:</u>

مەسیحیەی شاتۆبریان پتر لەسەر بنەمای ئەستاتیکییە تا پیرۆزکاری و خواناسی. ئەو دڵبەندی یەکی ئەوتۆی باوەڕو ئیمان نەبوو، بەڵام داخی بۆ بێ سەروبەری "خوداپەرستی" (دئیزم= دیانەتی سروشتی) دەخواردو پڕ بە دڵ حەزی دەکرد ئاینی مەسیح بەگشتی و مەزەبی کاتولیك بە تایبەتی بۆ ئەو پایە بەرزە ئەدەبیو هونەرییە بگێڕێتەوە کە بەر لە

ڕێنیسانس هەی بوو، چونکە لە ڕێنیسانس بەدواوە جێی بۆ ئەفسانانی موشریکان چۆڵ کردبوو.

((بلیمەتی مەسیحیەت- 1802)):

ئەم بەرهەمە نەك هەر بووە مایەی ستایشی هەمووان بەڵکو ڕەزامەنی ناپلیۆن-شی لەگەڵا بوو. شاتۆبریان لەم کتێبەدا پشتی بەم پرەنسیپ و بنەمایە بەستووە کە مەسیحیەت بایەخی سۆزداری، فانتازی، و هونەریی بەرزی هەیە، و ئەم مەزەبە سەرچاوەی سەرەکی هەر هەموو پێشکەوتنەکانی دنیای تازەیە، و لەم بارەیەوە بەیتە گەورەکانی جیهانی مەسیحیەت-ی وەکو کۆمیدیای خوایی دانتی، بە هەشتی گومبووی میلتن و هەروەها شێوازی تەلارکاری شکۆداری گوتێك"8"-ی سەدەکانی ناڤین بە نموونەو بەڵگە دێنێتەوە.

((شەهیدان- 1809)):

داستانێکی پەخشانییە دەربارەی زەجرو عەزابی مەسیحیانی سەدەی سێیەم بە دەستی دیوکلتین. ئەم داستانە وەکو ئاتالاو ڕنە پڕە لە شەقڵی خۆماڵی و ناوچەیی و وەسفی پرشنگداری دیمەنەکانی سروشت، وەکو "نچز" قەرارداده پێکەنیناوییە داستانیەکان ئاسیوی پێ گەیاندووە، بە هەر حاڵ هەندێ وێنەی بەهاداری دنیای کۆن ئەم داستانە پتر دەڕازێنێتەوە.

دەربارەی خۆی:

وادیارە شاتۆبریان لە هەر بابەتێك زیاتر شەیدای خۆی بووە، ئەویش وەکو بایرون لەزەتی لە ڕەشبینی زادەی ئەم خۆپەسندییە وەردەگرت، وحەزیدەکرد ئەمە بۆ هەموو کەسێك ئاشکرا بکات, ڕنە تا ئەندازەیەکی زۆر وێنەیەکی خودی خۆیەتی، "بیرەوەرییانی دوای مردن، 1811- 1841" کە لە ساڵانی 1848- 1850دا چاپ و بڵاوبووەوە، دەقاو دەق دەربارەی شاتۆبریان خۆیەتی، چاکی و خراپەکانی، توانای ئەو، خۆپەرستی ئەوو منداڵبازاڕی خودی ئەوە. ئەم بیرەوەرییانە باسێکی تەقریبەن تەواوی ژیانی ئەو دەگێڕێتەوە، بەڵام خۆی لە گوتنی ڕاستیەکان، واتە خۆی لەوتنی هەموو ڕاستییەکان دەبوێرێ, شاتۆبریان بە پێچەوانەی ڕۆسۆوە، خۆی لە قەرەی وتنی ئەو شتانە نادات کە مایەی ریسوایی ئەون، لە ڕاستیدا وێنەیەکی وەها دەربارەی خۆ نیشاندەدات کە مایەی پەسندی دنیایە، وێڕای ئەمەش "بیرەوەرییانی دوای مردن" کە بە شاکارێك دەژمێردرێ، بەڵگەنامەیەکی پڕ بەهایە لەمەڕ بزووتنەوەی ڕۆمانتیکی فەرەنسی.

هەڵسەنگاندن:

شاتۆبریان هەر چەندە نووسەرێکی خۆپەرست، و خۆ هەڵکێش و رواڵەتبازە، بەڵام نووسینەکانی پڕن لە شتی ناسكو جوانو جادوو ئامێزن، چ قسەیەك لەسەر ئەوە نییە کە باوەڕی مەزەبی ئەو قوڵی پێویستی ئیمانداری نییەو وەسفەکانی لەمەڕ تەبیعەت هەندێ جار لە سنووری وشەبازی پرشنگداردا دەوەستێ، بەڵام لە باری ئیمانی واقیعی مەزەبیو ئەشقی راستەقینەی بەرانبەر بە دیمەنانی سروشت نموونەو سەرمەشقی نووسەرانی ترە.
لە راستیدا دەبێ دان بەوەدابنرێ کە هێزی خەیاڵ و فەنتازی فەرەنسی سەرچاوەی خۆی لە دەست دابوو، و شاتۆبریان جارێکی دیکە دۆزییەوەو رێی ئەو سەرچاوەیەی بە هەمووان نیشاندایەوە... بەم جۆرە بزووتنەوەی رۆمانتیکی فەرەنسی لە رووی ئەم جۆرە تازەگەرییانەوە رێبەری کردووە: گەڕانەوە بۆ کەلتووری سەدەکانی ناڤین، زندوو کردنەوەی ئەستاتیکای مەسیحی، وەسفی پڕجۆشو موبالەغەئامێزی سروشتو تەبیعەتی دەڤەرە دوورە دەستەکانداو زاڵ کردنی ئیگۆ "من"ی ماخۆلانی. شێوازی شاتۆبریان بەرجەستە، خەیاڵاویو هاوسەنگە، بەو رادەیەی کە بە دامەزرێنەری راستەقینەی پەخشانی نوێی فەرەنسیی دەژمێرن، دوا گوتەش ئەمەیە کە هەر چەند بیرو ئەندێشەکانی شاتۆبریان نا ئاسایی نین، بەڵام توانای دیتن، بەرزە خەیاڵی، و جۆشو خرۆشی ئەو لە بەرزترین پلەدایە.

جۆرج ساند (1804– 1876):

(ناوی راستەقینەی: ئاماندین ئورۆرلوسی دوپن–ە، بە بارون دو دوڤان ناسراوە).
بەرجەستەکاری گیانی رۆسۆیە، لە پاریس چاوی بە ژیان هەڵهێناوە، قۆناغی منداڵیەتی زیاتر لە نوهان–ی دەڤەری بری بەسەر بردووە. لە ساڵی 1817وە تا ساڵی 1820 لە دێری ژنانی تەرکە دنیا لەپاریس خوێندوویەتی، و ژیانی ناو ئەو ئافرەتە رەبەنانە کردییە کارێك کە مەزەبییەکی گەرمو گوڕی لێ دەربچێت. ساند لە ساڵی 1820دا بۆ نوهان گەڕایەوەو زۆر زوو سارد بووەوە. دوای دوو ساڵان شووی بە کابرایەکی ئەرستۆکراتی رەق بەڵام نیازپاك بە نێوی بارون دوو دوڤان کرد، بەڵام دوای هەشت ساڵ بە دوو منداڵەوە لێی جیابووەوە. ساند جاریکی دیکە بۆ پاریس چوو، و لەوێندەر هاونشینی هەندێ لە فەیلەسوفان، نووسەران، و موسیقازانانی بەناوبانگی سەردەمی خۆی کرد، وەکو ئالفردوموسیە، فردریك چۆپان، و فرانتس فون لست"9". لە چەندین بزووتنەوەی کۆمەڵایەتیو دامەزراندنی کۆمەڵەێن ئایدیالیستیدا بەشداری کرد–بزووتنەوەی ئازادی ژنان، لایەنگری لە کۆماریخوازی، و کۆمەڵێن کۆمۆنەی شوبات، ساند لە ساڵی 1860دا لە نوهاندا کونجی قەناعەتی گرتو دوا ساڵەکانی تەمەنی بۆ نووسین تەرخان کرد.

بەرهەمەکانی:

ساند سەرباری سەد دانە رۆمان، ژمارەیەکی زۆر نامەشی نووسیوە کە لە شەش بەرگاندا کۆکراونەتەوە. رۆمانەکانی بە گوێرەی بابەتو بەرواری نووسینیان دەکرێن بە چوار بەشەوە.

رۆمانێن ئاشقانە (1831- 1837):

ئەم رۆمانانە بۆچوونەکانی رۆسۆ دەربارەی جوانییەکانو سوودەمەندی ڤیانی رۆمانتیکی روون دەکەنەوە. ساند لە وێنەگرتنی کەسایەتی ژندا چاو لە مەدام دوستال دەکاتو بە جۆشو خرۆشو هاو دەردییەوە دەربارەی ژنانێك دەنووسێت کە روحیان دەرك ناکرێتو دەبنە قوربانیانی دابو نەریتو قەراردادەکانی رۆژگارو زەمانە.. دژی زەوجینی نەبە دڵ، ستەمی پیاوان، ئاڕاستەو جڵەو کردنی ژنان هاوار دەکاتو دەکەوێتە بەرەڤانی لە مافو کەسایەتیو ئازادیو یەکسانیان لەگەڵ پیاواندا. بۆ نموونە لە رۆمانی (جاك- 1834)دا مێردێکی جوامێرو دووربین خۆی دەکوژێت تا هاوسەرەکەی بتوانێت بە خەیاڵی ئاسوودەوە بە ویساڵی ئاشقەکەی بگات.
ئەمەش ناوی هەندێ لە رۆمانەکانی دیکەی ساندە:
(موپرا) کە دەکرێ ناوی رامکردنی پیاوی سەرکێشی لێ بنرێ، (ئیندیانا- 1831)، (ڤالنتین- 1832)، و (لولیا- 1833).

رۆمانێن سیاسیو کۆمەڵایەتی (1839- 1849):

ئەم تاقمە رۆمانە نیشاندەری دڵبەندی ساندە بەو بزووتنەوە جۆراوجۆرانەی کە لە هەردوو دەیەی 1830- 1840دا لە پێناوی ریفۆرمی کۆمەڵگەو مشتومالدانی ئەخلاقی بەشەریتدا هەنگاویان دەنا، لە (ئاشەوانی ئانژیبو- 1845)دا قارەمانی هەژاری رۆمانەکە داوا لە ماشوقە دەوڵەمەندەکەی خۆی دەکات کە خۆی لە شەڕی سەروەتو سامان رزگار بکاتو شوو بەم بکات، تا بتوانن ئاینی نوێی برایەتی هەڵبژێرن. لە رۆمانی (گوناهی ئاغای ئانتوان- 1847)دا، ساند دەکەوێتە پشتیوانی کردن لە سیستەمی کۆمونی شوباتو بەرگری لە بۆچوونەکانی کۆمۆنەی شوبات دەکات کە داوای دامەزراندنی کۆمەڵەێن بچووکی هاوبەشی دەکات. دوو رمانی دیکەی ئەم دەستە رۆمانەی (سپیر یدیون- 1839)و (کنسوئیلو- 1842) یان ناوە.

رۆمانێن دێهاتیانە (1844- 1858):

رەنگە ئەم دەستە رۆمانەی ساند لە هەر هەموو بەرهەمەکانی دیکەی زندووتر بن، چونکە لە نووسینیاندا هیچ پێشنیازێکی نیە. کۆمەڵێك وێنەی زۆر جوان و دڵگیری (هەر چەند هەندێ جار برێك ئایدیالیستین) گوندییان و دیمەنانی دێهاتی فەرەنسا، بە تایبەتی دەڤەری بری دەگرێت. ساند دەرونناسێکی باڵا دەستە،و هەستی راستەقینەو ناسك دەرهەق بە گوندو خەڵکی گوندنشین لە رۆمانەکانیدا شەپۆل دەدات. باشترین رۆمانانی ئەم بوارەی بریتیین لە: "کانی شەیتان- 1846)، (فادیتە چکۆل- 1849)و (وەستای زەنگ لێدەر- 1852).

رۆمانانی رەفتار (1858- 1876):

رۆمانەکانی دواساڵەکانی چالاکیی ئەدەبی ساند دەشوبهێنە سەر رۆمانەکانی سەرەتای دەستپێکردنی، بەڵام ئەم رۆمانانە هەمان تین و تاوو گەرمو گوڕی و لایەنی بانگەشەیی و پرۆپاگەندەیی رۆمانەکانی سەرەتایان نییە، زۆربەیان چیرۆکانی ئاشقانانەی هەستو سۆز ئامێزن، ساند لەم رۆمانانەشدا وەکو دەروونناسێکی باڵا دەستو کانگای روحی کاراکتەرەکانی دەپشکنێ‌و. باشترین رۆمانی ئەم بواری بریتیین لە: (جان دولا روش- 1860)و (مارکی دوفیلمەر- 1861).

هەڵسەنگاندن:

خوێنەرانی ئەمرۆ کەمتر دەچنە سۆراخی رۆمانەکانی ساند. ئەم رۆمانانە لە رادەبەردە ناوچەیین. لەگەڵ ئەوەشدا، هەرچەندە جۆرج ساند قوتابخانەیەکی دانەهێنا، لەسەردەمی خۆیدا کاریگەرییەکی یەجگار فرەی هەبوو. لەواری بڵاوکردنەوەی دادی کۆمەڵایەتی و یەکسانی ژناندا کاری زۆری کردوە، رۆمانەکانی کاریگەری قوڵیان لە سەر هزرو هزرینی روسەکانی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەیەم هەبوو. ساند، هەر چەندە زۆربەی بیرەکانی خۆی لە خەڵکانی ترەوە وەرگرتووە، بەڵام شێوازە رەوان و سوارو جوانەکەی هی خودی خۆیەتی. راستە کە ساند هەندێ جار لە رادەبەدەر هەستیارو ئایدیالیستە، و بە جۆرێك لە کەچرەوی ئەخلاقی، وەکو ئاشقێنی و نێربازی بێ قەیدو مەرج تۆمەتبار کراوە، بەڵام لە باری نووسەرییەوە دڵسۆزەو نووسینەکانی پڕن لە هاوسۆزی و هاودەردی.
ساند ئەوەی رەخنەگرانی فەرەنسی لە رۆمانێکی دەخوازن, واتە سنووری جیاکەرەوەی نێوان دیتنی جدی و ورد، و خەیاڵ و خەیاڵپەروەری رووت نیشان دەدات.

رۆمانی مێژوویی

یەکێك لە کۆڵەکە بنەڕەتییەکانی ڕۆمانتیزم لە هەڵاتنە لە ژینگەو زەمانی هەبوو، و یەکێك لە بەهەشتە مەوعودەکانی ئەم هەڵاتووانەش ڕابردووی دوورە. جا بە پێی ئەم پرەنسیپە ڕۆمانی مێژوویی بەسەرهاتی قارەمانانی ڕۆژگارانی ڕابردوو دەگێڕێتەوە کە ئەمە لەبەر چاوی خەیاڵ و خەیاڵپەروەری فەرەنسیی سەرەتاکانی سەدەی نۆزدەیەمدا یەجگار جوان و لەبەر دڵان بوو. ڕۆمانەکانی سێر والتر سکۆت-ی بابی چیرۆکانی مێژوویی و ڕۆمانتیکی سەدەی نۆزدەیەم، تەرجەمەی زمانی فەرەنسی کران و بوون بە نموونەو سەرمەشقی ڕۆمانانی مێژوویی. ڕۆمانی (شەهیدان)ی شاتۆبریان-ش دەورێکی زۆری لە دروستبوونی ڕۆمانی مێژووییدا هەبوو. ڕەنگە یەکەمین ڕۆمانی مێژوویی تەواو، (پێنجەمی مارس-1826)ی ئالفرید دوو ڤینیی بێ. لە نووسەرانی ناوداری ئەم جۆرە ڕۆمانانەدا دەبێ ناوی مریمە، هۆگۆ، و ئالکساندەر دۆمای باوك ببرێ.

هۆزان

دوای ڕەخنە توندەکانی مالرب (لە سنعەتکاری، موبالەغەبێژی، و پەیڕەوکردنی یەك شێوازی تایبەتی لە هونەر یان ئەدەبیاتدا) گیان و سەلیقەی لیریکابێژی لە فەرەنسادا مردبوو. هەوڵی ڕۆمانتیکەکان بۆ بوژانەوەو زندووکردنەوەی سۆزپەروەری و دەروونگەرایی دووبارە گیانی وەبەر خستەوە. (هزرینی شاعیرانە- 1820)ی لامارتین بوو بە یەکەمین کۆمەڵە هۆزانی لیریکی کە لە ڕۆژگاری شنیە بە دواوە گوتراوە.

ئالفونس لویس- ماری دولامارتین (1790- 1869):

لامارتین لە ماکۆن کە شارێکی بۆرگوندییە، لە خێزانێکی ئەرستۆکراتی کۆن لە دایك بووە. پاش قۆناغی منداڵیەتی کە لە ناز و نیعمەتدا بەسەری برد، بۆ خوێندن چوو بۆ فێرگەی یەسوعیان لە بلی. ئەوجا ماوەی چوار ساڵان بێکار کەوتە موتاڵاو خوێندنەوە. ئەوسا بە سەفەرێکی کورت چوو بۆ ئیتاڵیا، پاش گەڕانەوەی بۆ فەرەنسا ماوەیەك لە گاردی پاشایەتی لویسی هەژدەیەمدا خزمەتی کردو پاشان بوو بە ئەندامی دەستەی نوێنەرایەتی سیاسی فەرەنسا لە ناپولی. لامارتین لە ساڵی 1816دا دڵبەندی ئەڤینی مەدام جولی شارل بوو، کە ساڵی دواتر مرد. ئەم ژنە ئیلهامبەخشی گەلێك لە شیعرەکانی بوو. لامارتین لە ساڵی 1820دا بەیتی (هزرینی شاعیرانە)ی بڵاوکردەوە کە دەم و دەست بووە مایەی پەسندی جەماوەری خەڵك. لە ساڵی 1829دا بوو بە ئەندامی ئەکادیمیا (کۆڕی زانیاری) فەرەنسا. پاش کەوتنی شارلی دەیەم کار سیاسییەکەی خۆی تەرك کردو لێبڕا کە ڕێگەی ئەنجومەن بگرێتە بەر، هەوەڵجار سەرکەوتنی بەدەست نەهێنا، بەڵام لە ساڵی 1833دا بە ئەندامی پەرلەمان هەڵبژێردراو تاساڵی 1848دەورێکی سیاسی زۆری بینی.

لامارتین دژی حکومەتی بۆرژوازی لویس فیلیپ بوو. پاش شۆڕشی شوباتی ساڵی 1848 بۆ ماوەی سێ مانگ بوو بە سەرۆکی حکومەتی کاتی، و لە کۆمیتەی جێ بەجێ کردندا، کە لە جیاتی حکومەت دامەزرا، ئەندام بوو، بە هۆی ڕێبازی میانڕەوانەیەوە، هەردوو باڵی ڕاستو چەپ-ی شۆڕشگێران خێرا لێی دوور کەوتنەوە.
بۆ گەییشتن بە سەرۆکایەتی کۆمار لەگەڵ لویس ناپلیۆن بۆناپارتدا کەوتە ڕکابەری، لێ سەرکەوتنی بە دەست نەهێناو بە یەکجاری سیاسەتی تەلاقدا. لامارتین کە کەسێکی هەمیشە دەست بڵاو بوو، لە ئەنجامدا تووشی زۆر گێرمەو کێشەی دارایی بوو و لە دوا ساڵەکانی تەمەنیدا هەموو کاتی خۆی بە نووسینەوە -بۆ بڵاوکراوەکانو دابینکردنی بژێوی -بەسەر برد.

بەرهەمەکانی:

لامارتین لە ئەدەبیاتدا شیعرەکانی: بە کتێبی مقەدەس، ڕۆسۆ، سن پییر، شاتۆبریان، پترارک، تاسۆ، میلتن، ئوسیان، و یانگ کاریگەر بووە. لە نووسینەکانی خۆیدا باسی مەزەب، سروشتو ژن دەکات، کەچی شاتۆبریان-ی هاوعەسری وی دەربارەی مەزەب، سروشتو خۆی دەنووسێت، لامارتین لەلایەکەوە, وەکو شاتۆبریان، هەر سێ ئەم ناوەڕۆکانە لەیەک بەرهەمدا ئاوێتە دەکات. مەزەبی لامارتین لە چاو مەزەبی شاتۆبریاندا ئاڵۆزترو زەبتو ڕەبتی کەمترە، بەڵام لە هەمان کاتدا ئایدیالیست ترو قووڵتریشەو هەندێ جار بەلای فرە خوداییدا دادەکێشێ. لامارتین لە وەسفەکانیدا هیچ کاتێ سوود لە هەموو ڕەنگەکان نابینێ، بەڵکو پتر حەزی لە ڕەنگی ڕەش، سپی، و کەوەییە. لەلایەکەوە هەمیشە حەز دەکات شتانێك وەسف بکات کە وەکو هەور، با، یان شەپۆل لە شەپۆلدانو بەرزەفڕیدا بن، بلیمەتی وی لەمەدایە کە دەست دەداتە هەر شتێکەوە لایەنە مەتریالستییەکەی لێ دەڕەوێنێتەوە. زۆربەی شیعرە لیریکییەکانی لامارتین دەربڕی ئەڤینی ئاسمانیو پاك و بێ ڕتوشن، و زۆربەیان شەقڵێکی وڕینەیی ماخۆلانییان پێوەیە.
تایبەتمەندییە هونەرییەکانی هۆزانێن لامارتین بریتییە لە ڕەوانی، هەمەجۆری پەیڤ، سواریو ئاسانی، خۆڕسکی، خۆش ڕیتمی دەربڕین، و درێژەدان بە ڕێچکەی ڕاسین، و شاعیرانی لاوانەوە لە سەدەی هەژدەیەمدا.
گرنگترین کۆمەڵە شیعری لامارتین ئەمانەن: (هزرینی شاعیرانە- 1820), (هزرینی نوێ-1823)، (هاوئاهەنگی شاعیرانەو مەزەبی- 1830)، (جوسلین- 1836)، (کەتنی فریشتەیەك- 1838)و (بیرەوەری شاعیرانە- 1839) باشترین غەزەلی لامارتین (دەریاچە)یە کە لەو شیعرەدا، شێتی، ئەشق، و ستایشی تەبیعەت ئاوێتەی یەکدی دەکات، شیعرێکی دیکەی (عیسا لەسەر سێدارە)یە کە شاعیر لە وێدا خۆشەویستی خۆی بۆ جولی شارل لەگەڵ باوەڕە ئاینییەکانی خۆیدا گرێ دەدات، و (ئاوازی ئەڤین) کە دەربارەی هاوسەرەکەیەتی.

(جوسلین) چیرۆکێکی شیعری درێژە کە خۆشەویستی و ئەشقی بێ گەردو پاکی کەشیشێك دەرهەق بە کیژۆڵەیەك دەگێڕێتەوە، (کەوتنی فریشتەیەك) بەیتێکی داستانی درێژە ((11 هەزار بەیتە)) کە ئەشقی فریشتەیەك دەرهەق بە ژنێکی ئاسایی لەتیرەی بەشەران، دەگێڕێتەوە. لە ئەنجامدا فریشتەکە دەبێ بە بوونەوەرێکی مرۆڤانی. ئەم بەیتە زۆر سەرکەوتوو نییە.

پەخشانەکانی:

لامارتین چەند بەرهەمێکی بە پەخشان نووسیوە لەوانە: (رۆفائیل– 1849)، و (گرازیلا– 1852) دوو رۆمانن تەقریبەن بەشێوەی ئۆتۆبیۆگرافی، رۆفائیل، رەنگدانەوەی ئەشق و خۆشەویستی شاعیرە بۆ مەدام شارل، و گرازیلا، پەردە لە رووی پەیوەندی شاعیر بە کیژۆڵەیەکی جگەرە فرۆشەوە، هەڵدەداتەوە. (دەربڕینی نهێنییەکان– 1849)و (دەبڕینی نهێنییە نوێیەکان– 1851) پڕ بە مانای وشە دوو ئوتوبیوگرافین. (مێژووی جیروندنییەکان– 1847) ر اپۆرێکی زندووە، بەڵام ناموعتەبەرە، کە وێنەی چمکێکی شۆڕشی فەرەنسا دەگرێت، ئەم کتێبە لە رووداني شۆڕشی ساڵی 1848دا کاریگەرییەکی زۆری هەبوو.

هەڵسەنگاندن:

راوبۆچوونی رەخنەگرانەی جۆراوجۆر دەربارەی لامارتین هاتوونەتە دەربڕین. ژمارەیك لە رەخنەگران لەسەر ، زۆر بڵێیی، سستی، ئاڵۆزیو فیشاڵبازی سەرزەنشتیان کردووە، بەڵام زۆریش پڕسۆزی، تەبیعەت، بەزەیی، سادەیی، خۆش تۆنی، و ریتمداری زمانەکەیان ستایش کردووە. ماتیو ئارنولد، لامارتینی بایەخدار نەدەزانی، بەڵام بەلای سانت بوف و فاگەوە بایەخێکی مێژوویی گرنگی هەبوو. لامارتینی جارێکی دیکە باوی بە غەزەلخوانی لە فەڕەنسا، و لەسەردەمی خۆیدا دایەوە، گوتیە دەربارەی لامارتین دەڵێت: "لامارتین هەر شاعیرێك نەبوو بەڵکو خودی شیعر بوو".

(ئالفرید ڤیکتۆر کونت دوڤینیی 1797– 1863):

ڤینیی لە لاش، لە تورن لە دایك بوو, ماوەی چواردە ساڵان بە پلەی ئەفسەری لە سوپادا خزمەتی کرد، لە ساڵی 1827دا وازی هێناو بە هەموو هێزو توانایەوە خۆی بۆ ئەدەبیات تەرخانکرد. یەکەمین کۆمەڵە شیعری لە ساڵی 1822دا بڵاوبووەوەو لە ساڵی 1826شدا لە ژێر سەرناوی (هۆزانێن کۆنو نوێ)دا بە چاپ گەیی. لە هەمان ساڵدا رۆمانی (پێنجەمی مارس)ی بڵاوبووەوە. پاش ئەوە چەند شیعرێکی دیکەی دانا، و دوو شانۆنامەو چەند

چیرۆکێکی نووسی. لە ساڵی 1828دا لەگەڵ ژنێکی ئینگلیزدا بە نێوی (لیدیا بانبری) زەماوەندی کرد، کە هیچ کاتێك لەگەڵیا ڕێك نەبوو. ڤینیی دوای چەند ساڵێك دڵبەندو شەیدای خانمی هونەرمەندو ئەکتەر (ماری دورڤاڵ) بوو، بەڵام بێ وەفایی و بەرەڵڵایی خانمی نێو براو ژیانی لە شاعیر تاڵ کرد. لە ساڵی 1845دا بوو بە ئەندامی ئەکادیمیا. دووجاریش هەوڵیدا ببێ بە ئەندامی ئەنجوومەنی نیشتمانی، بەڵام سەرکەوتنی بەدەست نەهێنا. ڤینیی لە دەوروبەری ساڵی 1848دا لە ماڵە هاوێنەکەی خۆیدا لە ئانگولم"10" کونجی قەناعەتی گرت، و لە دوای نەخۆشییەکی دوورو درێژ هەر لەوێندەر مرد.

<u>بیرەکان:</u>

ڤینیی، بە پێچەوانەی زۆربەی شاعیرانی رۆمانتیکی فەرەنسییەوە، هزرڤانێکی بیرقوڵو تازەگەرە.. ماكو رەگێکی رەشبینی، گۆشەگیری، و رەواقی تەبیعەتی تێدایە. بەخۆی دەڵێت ((بەخەمەوە لەدایك بووە))، و ناکامی و فەشەل لە سوپا، لە ئەڤین، و ولە سیاسەتیش ورەی پێ بەر نەداوە. ((ڤینیی ئایدیالیستێکی نائومێدو رەشبینە کە دنیا بە ئاوێتەیەك لە چاکە و لەو خراپە دەزانێ، کە خراپە هەمیشە بەسەر چاکەدا زاڵە، و لە راستیدا لەم خراوترین جیهانە مومکینەدا، هەموو شتێك روو لە خراپییە)) لەم جۆرە دنیایەدا هیچ کەسێك و هیچ شتێك چاکە خواز یان جێگەی متمانە نییە. کۆمەڵی مرۆڤ یا گەوجن یا ریاکارن. ((ژنان هەمیشە جۆرە دەلیلە"11"یەکن))، سروشت نەك دایك، بەڵکو گۆڕی مرۆڤە، و تەنانەت خواش یا خراپەخوازە یا نابینا، کەڕولاڵە. شاعیر، کە کەسێکی بلیمەتە مەحکوم بە تەنیایی و خەمە. بە هەر حاڵ ڤینیی بە هیچ جۆرێك شاعیرێکی بەگلەیی وزاری نییە، پێی وایە کە "دەبێ رەنج بدەی و بمریت و هیچ نەڵێیت"، و ئەم تەسلیم بوون و رازی بوونە زادەی غروورو هوشیاری ئەوە، چونکە چاکدەزانێ کە بەرەڤانی و مقاوەمەت بێ سوودە، تەنیا تروسکە ئومێدێك لە پشت هەوری رەشبینیی ئەوەوە بەدی دەکرێ: خودایەکی واقیعی هەیە، کە خوای قەڵەمڕەوی ئەندێشە ئەبەدییەکانە، و لەوێدا روحە گەورەکان گەنجینانی لەبن نەهاتوو بەدەست دێنن.

<u>بەرهەمەکانی:</u>

<u>هۆزان:</u>

ڤینیی جۆش و خرۆشی رومانتیکێکی تەواو عەیاری نییە.

ئەو فرەوێژی و رواڵەتپەروەری باوی ناو رۆمانتیکەکانی وەلاوەنا، و وێڕای ئەوەی لە ژینگەو هاماجێکی خەمیندا دەژیا، خەمینی ئەو کەمتر لە شاتۆبریان لایەنی فەردی و شەخسی هەبوو. شیوەنی ئەو تەنیا بۆ خودی خۆی نەبوو، بۆ هەموو تیرەی بەشەر بوو.

شێوەی ڤینیی بەمجۆرەیە کە هەوەڵجار حەقیقەتی فەلسەفی هەڵبژێریٚ و پاشان لە ڕێگەی دەربڕینی ڕەمزی یان مەجازییەوە بیگێڕێتەوە وەکو چۆن لە موسادا، یاسادانەری گەورەی ڕەمزی تەنیایی بلیمەتە. شیعرەکانی ڤینیی کورت، سەنگین و مشتومالْدراون. ڤینیی لە چاو زۆربەی شاعیرانی ڕۆمانتیکەوە کەم بەرهەمە ئەو خۆی تەنیا سێ کۆمەڵە شیعری بچووکی بلاْوکردەوە: هۆزانان– 1822–، ئیلوا– 1824، و هۆزانێن کۆن و نوێ– 1826، (چارەنووسان)ـەکەی لە دوای مردنی لە ساڵی 1867دا چاپ بوو.

ڕۆمان و حیکایەتەکانی:

ڤینیی لە ساڵی 1826ی پێنجەمی مارس–ی نووسی کە یەکەمین ڕۆمانی مێژوویی فەرەنسییە. بە چاولێکەری والترسکۆت، هەندێ هەوڵی تا ڕادەیەك نا سەرکەوتوویدا تاوەکو داب و نەریت و خووخدەو هەلومەرجی ژیانی سەردەمی لویسی سیانزەیەم سەر لە نوێ وێنەبگرێتەوە. بەلاْم بە پێچەوانەی سکوت–ەوە حەقیقەتی مێژوویی و کەسایەتی ریشیلۆی بە هەند ناگرێ. چوار چێوەو سکێچی ڕۆمانەکە بریتییە لە ململانێی ئەم کاردینالەو نەجیب زادەیەکی لاو کە دەخوازێ لەگەڵ ماری دوگونزاگدا زەماوەند بکات. ستیلو– 1832 کۆ چیرۆکێکی سێ چیرۆکییە کە بویەری خەمناکی سێ شاعیری لاو دەگێڕێتەوە، کە لە بەهاری ژیاندا مردن: تۆماس چەترتون، ئاندریەشنیە"12"، ونیکولا گیلبرت"13" (شاعیری بەدبەختی ئاخروئۆخری سەدەی هەژدەیەمی فەرەنسا)، (کۆیلایەتی و عەزمەتی سوپایی– 1835) کۆ چیرۆکێکە دەربارەی ژیانی سەربازان، کە فیداکاریان و سۆزو بەزەیی دەخاتە دلْنەوەو نەفسکوژی پاکییان دەبێتە مایەی ستایشی خوێنەر.

شانۆنامەکانی:

ڤینیی جگە لەوەی دوو شانۆنامەی شەکسپیری بۆ سەر شانۆ (شایلۆك 1828، و قولەڕەشی ڤینیسی1829) ئامادە کرد، سێ شانۆنامەی ڕەسەنیشی نووسی، مارشاڵی ئانکر– 1830، شانۆنامەیەکە لەمەڕ ڕووداوێکی سەرەتاکانی سەدەی هەڤدەیەم کە دەسەلاْتی چارەنووس بەرجەستە دەکات و وێنەدەگرێت. شانۆنامەی دووەمی کۆمیدیای (لەترس خەلەسیو)ە کە لە ساڵی 1833دا دانراوە، شانۆنامەی سێیەم تراجیدیای چەترتون– 1835ـە کە باشترین شانۆنامەی ڤینییە، لەم تراجیدیایەدا بە وردی ژیانی شاعیرێکی لاوی ئینگلیزی، کە دوای شکست لە واری ئەدەبیات و ئەڤیندا خۆکوژی دەکات، دەخاتە بەر وەردبینی و شیکردنەوەوە. چەترتون ڕەمزێکە لەمەڕ شاعیرانی شەهیدە کە بە هۆی بلیمەتییەوە مەحکوم بە تەنیایی و شکست کۆمەڵگە ناتوانێ لێیان تێ بگات.

هەڵسەنگاندن:

ڤینیی لەوارێن رۆماننووسی، چیرۆکبێژیو شانۆنامەنووسیدا مەحبوبیەتێکی ئەوتۆی نییە، و شیعرەکانیشی هیچ کاتێ مایەی پەسندی عەوامی خەڵك نەبووە، بەڵام ئەو خوێنەرانەی کە لە سادەییو رووگرژیو رەشبینی ئەو بێزار نین، و ئەوانەی کە رێز لە بنەماکانی کلاسیك، هاوشێوەسازی زندوو، بیری تازە، و راستگۆیی هزری دەگرن، هەمیشە بە خۆشەویستییەوە یادی دەکەنەوە.

(ڤیکتۆر ماری هۆگۆ 1802– 1885):

هۆگۆ لە بزانسون"14" لە دایك بووە، باوکی میری سوپای ناپلیۆن بوو، کە خێزانەکەی لەگەڵ خۆیدا بۆ ئیتاڵیا برد، و لە ئەسپانیا ئاکنجی بوو، کوڕەکانیشی لەلای وی مانەوە. لە دوای شەڕی واترلۆ، ڤیکتۆر بۆ پاریس گەڕایەوە. بە هۆی غەفلەتو خەمساردی داكو باببیەوە خوێندنی تەواو نەکرد. لێ ڤیکتۆر کتێبی زۆری خوێندەوە (بە تایبەتی بەرهەمەکانی رۆسۆو شاتۆبریان)و لە دەوروبەری سیانزەساڵیدا شەیدای ئەدەبیات بوو.
لە چواردە ساڵیدا تراجیدیایەکی نووسیو سێ ساڵ دواتر گۆڤارێکی ئەدەبی گرتە ئەستۆ، لە ساڵی 1822دا لەگەڵ ئادل فوشەردا زەماوەندی کردو یەکەمین دەفتەرە شیعری خۆی بڵاوکردەوە، لە تەمەنی بیست ساڵیدا بوو بە بابایەکی محافەزەکارو لایەنگری رژێمو دەسەڵاتی پاشایەتی، بەڵام بەرەبەرە بەلای سیستەمی میللیدا بایدایەوەو لە ساڵی 1830دا بوو بە لایەنگری پڕجۆشو خرۆشی ئازادیو دیموکراسی. رۆمانو شانۆنامەو دیوانە شیعرەکانی لە ماوەی ساڵانی 1822و 1840دا چاپ و بڵاوبوونەوە، متمانە بە خۆبوونی ویو بەرەڤانییە بە ناوبانگەکەی لە تیۆریو بۆچوونی رۆمانتیکەکان، لە ساڵی 1840دا گەیاندیانە پاپەی پێشەوای رۆمانتیکی فەرەنسا. هۆگۆ لە ساڵی 1841دا بە ئەندامی کۆڕی زانیاری فەرەنسا قبوڵ کرا. لە نێوان ساڵانی 1843– 1848دا تا رادەیەك لە ئەدەبیات دوور کەوتەوەو لەو ماوەیەدا رۆڵێکی رامیاری فرەی بینیو بوو بە یەکێك لە رابەرانی دیموکراتەکان.
بەربەرەکانی کردنی ناپلیۆنی سێیەمو ئیمپراتۆری دووەم بووە مایەی دوورخستنەوەو نەفی کردنی، و لە ساڵانی 1852– 1870دا لە برۆکسل، جرزی و گرتریدا ئاکنجی بوو. پانزە ساڵی دوا دوایی تەمەنی لە پاریسدا بەسەر برد، و وەکو پیرێکی گەورەی ئەدەبیاتی فەرەنسا مایەی سەربەرزی و رێزو حورمەت بوو.

بەرهەمەکانی:

هۆگۆ له وڵاتەکەی خۆیدا بە شاعیرێکی باڵا دەست دەژمێردرێ، و لە دەرێی فەرەنسادا وەکو رۆماننووس ناسراوە. وێڕای ئەمەش لە رۆژگاری خۆیدا بە شانۆنامەنووسی بەناوبانگ بوو. بەڵام بە شێوەیەکی گشتی شانۆنامەکانی لە جوملەی کەمبایەخترین بەرهەمێن ئەون، هۆگۆ لە هەر سێ ژانری هۆزان، رۆمان، و شانۆنامەدا پڕ بە مانای وشە رۆمانتیکە، وا باوە کە لەلاویدا گوتویەتی کە: "حەز دەکات یا شاتۆبریان بێ یان هیچ کەس نەبێ"، و یەکەمین ئیلهامبەخشی وی شاتۆبریانە.

شیعرەکانی:

لەو روانگەیەوە کە شاعیر حەقیقەت بە فیراسەت بە دیدێکی باڵاتر لە خەڵکانی دی دەرك دەکات، و لەو پێودانگەوە کە پەیامی شاعیر بریتییە لە رێنوێنی کردنی مرۆڤان بەرەو پاکی و بێگەردی و روناککردنەوەی هزرو بیران، رۆڵێی پەیامبەر ئاسای هۆگۆ بە چاکی دەردەکەوێ. نێوەرۆکی هۆزانەکانی وی پتر ئەو بابەتانەن کە لە رۆژگاری شاعیردا و لە فەرەنسادا بابەتی رۆژو وەخت بوون، بە تایبەتی مەسەلەێن رامیاری و کۆمەڵایەتی، وەکو حکومەتی پاشایەتی، حکومەتی جەماوەری و میللی و هەژاری... بابەتێن دیکەی وەکو رووداوانی مێژوویی، سروشت، ژیانی خێزانداری، ئەڤین، و منداڵێتیش بەلای هۆگۆوە گرنگی تایبەتی هەیە.
گەورەترین قەریحەی شیعری هۆگۆ لە بواری بەرزە خەیاڵی و رەوانبێژی دایە. خەیاڵ و خەیاڵپەروەری وی بە شێوەی جۆراوجۆر دەردەکەوێ: لە هەمەجۆری و تازەیی وێنەکانیا، لە توانای شەخسیەتسازی و دیدی ئەوا، و بە تایبەتی لە توانای ئەفسانەسازی ئەوداو لە دەسەڵات و توانایدا بەسەر تەکنیکی چیرۆکڤانیدا، هۆگۆ مامۆستای هونەرە رەوانبێژییەکانە. دەوڵەمەندی وشەی هۆگۆ زۆر سەیرە، ئاشقێنی لەگەڵ وشەدا دەکات، بە تایبەتی وشەی قەبەو ناوازەو ئەو شێوە رونبێژی و جوانکاریانەی کە بەردەوام بە کاریان دێنێ بریتییە لە: وشەی لێکدارو، هەڵگێڕانەوەی بابەت، گونجانی سیفەت، تەرسیح بەندو تیباق.
ئەوەی لە شیعرەکانی هۆگۆ، کۆکراوەتەوە بریتیە لە بیست و پێنج دەفتەر (دیوان)ی شیعری، هەندێ لە گرنگترین ئەم دیوانانە لە سەردەمی ژیانی شاعیردا بڵاوبوونەتەوە، (چامەو سروودەکان 1826و 1828) تایبەتە بە رووداوە سیساییەکان، ستایشی ناپلیۆن، پەیامی شاعیر، و منداڵێتی. (رۆژهەڵاتەوانی- 1829)، کۆمەڵە وێنەو دیمەنێکی خەیاڵی رووتە دەربارەی رۆژهەڵات کە هۆگۆ هەرگیز پێی تێ نەناوە. (گەڵای خەزان- 1831) کۆمەڵە شیعرێکی، شاعیر گوتەنی کانگەی دڵە دەربارەی سروشت، چارەنووسی مرۆڤ، مرۆڤدۆستی، و ناسکی و جوانییەکانی منداڵیەتی، (ئاوازەکانی ئێواران- 1835) کە زیاتر باسی دیموکراسی، بوربۆنەکان، ناپلیۆن دەکات.

(پاداشت- 1856) بریتییە لە شەخسی ترین شیعرێن هۆگۆو کە دەریا، مەرگ، ستەمی کۆمەڵایەتی، ئایدیال و ئومێدان، و ئەزموونانی رابردوو ئیلهام بەخش و سەرچاوەیەتی، و (ئەفسانەی قەرنان- سیٚ بەرگە: 1859، 1877، و 1883) کۆمەڵە شیعرێکی زندووی داستان ئامێزی دراماتیکی و لیریکا فۆرم و شێوەیە، کە رەنگدانەوەی باوەڕی هۆگۆیە بە پێشکەوتنی مرۆڤ وەکو لە میانی رۆژگارانەوە دەبینریٚ و بە زۆر بە لوتکەی شیعری هۆگۆ دێنە ژماردن.

<u>رۆمانەکانی:</u>

هۆگۆ نووسەری رۆمانانی رۆمانتیکی رووداوان و رۆمانانی کۆمەڵایەتییە، و هەندیٚ جار هەردوو جۆرەکە ئاوێتە دەکات. لەواری دەروونناسیدا بیٚ توانایە، بەڵام لە وێنەگرتن و نیشاندانی رابردوودا نیگارکێشێکی باڵادەستەو، رۆمانەکانیشی وەکو شیعرەکانی، دڵبەندی ئەو بەرەنگەکان، و سنعەتە رەوانبێژییەکانەوە دەنوێنیٚ و نیشاندەدا، لە رۆمانە کۆمەڵایەتیەکانیدا جارێکی دیکە حاڵەتە پەیامبەرانی و کەشیش ئاساییەکە لە خۆ دەگرێت.

<u>(نۆتردام دووپاری- 1831)و (بێنەوایان- 1862) گەورەترین رۆمانی هۆگۆن.</u>

<u>نۆتردام دوپاری:</u> رۆمانێکە لەمەڕ پاریسی سەدەی پانزەیەم، پڕە لە وەسفی زندوو، کڵێسای گەورە- کە بە شا قارەمانی رۆمانەکە ناو دەبریٚ- پانۆراماو دیمەنی رۆمانەکە پێك دێنیٚ و بەسەر سەرانسەری رۆمانەکەدا زاڵە. پلۆت و نەخشەی رۆمانەکە بە دەوری ئیسمراڵدا-ی کێوەلی گەنجدا دەسوڕێتەوە کە چوار پیاو لەسەر ئەو دەکەونە رکاربەری یەکتری: پییر-ی شاعیر، جاهان-ی کەشیشی گەندەڵ، فوبوس-ی ئورستۆکرات، و کازیمودو-ی قەموری ناقوس ژەن. جگە لە فۆبۆس، ئیدی ژیانی هەر سیانەکەی دیکە بە مردنێکی دڵتەزێن کۆتایی دیٚ.

<u>بێنەوایان:</u> لێکۆڵینەوەیەکی تێرو تەسەلە (لە هەزار و نۆسەدەو هەفتا لاپەڕەدا) دەربارەی کاریگەریی ستەمی کۆمەڵگە لەسەر چەوساوان. قارەمانی چیرۆکەکە کۆنە مەحکومێکە بەناوی جان ڤالجن (کە بە تاوانی دزینی یەك کولێرە نۆزدە ساڵ حەپسی بە کاری قورسەوە کێشاوە. ژیانێکی نویٚ دەست پێدەکاتەوە)و دەگاتە ئەوپەڕی کامەرانی و سەرکەوتن. لەم حاڵەدا بە ئاشکرا کردنی ناسنامەی خۆی وەکو تاوانبارێك، دەبێتە مایەی رزگاربوونی کەسێکی بیٚ تاوان، و بەخۆیشی دەرفەتی هەڵاتن دەدۆزێتەوە، و لە ئەنجامدا بە ئاسوودەیی چاوان لێك دەنیٚ، چونکە دەزانیٚ هەوڵەکانی وی بوونەتە مایەی بەختەوەری کورت-ی کیژی.

ئەم رۆمانە، وێڕای کاراکتەرسازییە لە رادەبەدەر سەرڤە سەرڤەکەی و رەمزییەت و پلۆتە زۆر ناواقیعییەکەی نموونەیەکە لە بەهرەداری و توانای هۆگۆ لە نیشاندانی تیۆریانی کۆمەڵایەتی و، هەمیشە ناوبانگێکی زندووی هەبووە.

<u>(کرێکارانی دەریا- 1866):</u>

چیرۆکێکی دڵگیرە کە جەنگی هەمیشەیی مرۆڤ لەگەڵ تەبیعەتدا وێنە دەگرێ، (ئەو پیاوەی پێدەکەنێ 1869) ژیان و داب و نەریتی ئینگلیسزەکان لە رۆژگاری خانەدانی ستوارتدا دەداتە بەر تەنزو ریشخەن، و (نەودو سێ- 1872) رۆمانێکی مێژووییە کە باسی یەکێك لە رووداوەکانی شۆڕشی فەرەنسا دەکات.

<u>شانۆنامەکانی:</u>

پێشەکەییەکەی هۆگۆ بۆ (کرومویل- 1827) لە راستیدا بە بەیاننامەی جیابوونەوەی شانۆنامەنووسانی رۆمانتیکی فەرەنسی لە یاساو رێساکانی کلاسیك دەژمێردرێ. هۆگۆ لەم پێشەکییەدا هەندێ پرەنسیپ و رێسایان بۆ شانۆنامەنووسی دادەنێ: شانۆنامە دەبێ هەموو لایەنەکانی ژیان وێنەبگرێ -جوانی و کرێتی، شادی و خەم، چاکی و خراپی، هەموویان لە پاڵ یەکدا وەکو چۆن لە ژیانی واقیعیدا هەن وا بیانخاتە بەر چاو، کاراکتەرەکان دەبێ تاکی مرۆڤانی و ئاڵۆزبن، زەمینە مێژووییەکان، جل و بەرگ، داب و نەریت، و شەقڵی ناوچەیی لە روانگەی مێژووییەوە دەبێ جێی باوەڕ بن، یەکێتی کار دەبێ رەچاو بکرێ، بەڵام دوو یەکێتییەکەی دیکە دەستکردن و دەبێ پشتگوێ بخرێن. هۆگۆ زۆربەی ئەم بیرۆکانەی لە شەکسپیرو شلگل ـەوە وەرگرتووە، بەڵام پێشەکییەکەی وەکو بەیاننامەی درامانووسانی رۆمانتیك کاریگەرییەکی زۆری هەبووە.
کرومویل، شانۆنامەیەکی خودی (زاتی) درێژە.. فۆرم و قاڵبێکی دیاریکراوی نییە، و قابیلی نمایشکردن نییە. لەم شانۆنامە هەفتاو پێنج دیمەنییەدا، هۆگۆ بە بەرزەفرییەوە تێدەکۆشێت سەرانسەری قۆناغی کرومۆیل لە ئینگلیستاندا نیشانبدات و بەرجەستە بکات. پلۆتی شانۆنامەکە دەربارەی دوعاخوازی کرومویلە لە ئاورەنگ پاشایەك.

<u>(هرنانی- 1830):</u>

باشترین شانۆنامەی هۆگۆیە، زۆر کۆپلەو بەندی لەسەر بەحری درێژو دوو بەیتی یان چوارینەی قافیەداری لە خۆگرتووە. چیرۆکێکی میلودرامییە، و کاراکتەرەکان هەموویان لە شێوەی نموونەی رۆمانتیکی دا پیشاندەدرێن. پلۆتی دراماکە تایبەتە بە ململانێی بەینی

هرنانی (ریگری دڵتەنگ)و سایەداری (قیم) ماشوقەکەی (دون ری گومز). رکونی و قینلە دڵی گومز دەبێتە مایەی بەڵا بو هەمووان. سەرکەوتنی ئەم شانۆنامەیە، دراما‌ی رۆمانتیکی گەیاندە لوتکەی سەرکەوتن.

(ری بلاس- 1838):

دووەمین شانۆنامەی سەرکەوتووی هۆگۆیە، شا قارەمانی شانۆمانەکە خزمەتکارێکی دەم تەڕی زمانلوس کە دەگاتە لوتکەی دەسەڵات، تا ئەو رادەیەی کە مەلیکەی ئەسپانیا دڵبەندی ئەشقی ئەو دەبێ، لە ئەنجامدا، هەوڵو تەقەلای پیاوێکی خوێڕیلەو هەرزەو تارادەیەك عەیب و خەوشەکانی خۆی، دەبنە مایەی کەوتن و روخانی، و "پەندو عیبرەتی ئەخلاقی ئەم کارە ئەوەیە: کەسێك کە نانی سواڵی خوارد، هەمیشە دەستی درێژە".
شانۆنامەکانی هۆگۆ، وەکو زۆربەی دراما رۆمانتیکییەکان، بۆ رۆژگاری ئەمڕۆ بایەخێکی کەمیان هەیە, لە شانۆنامەکانی ئەودا هەمیشە پێشنیازێکی کۆمەڵایەتی یان سیاسی دەخرێتە روو، پلۆت و نەخشەی شانۆنامەکان بە زۆری بۆ سەرگەرمی و وەختگوزەرانییە، و قارەمانەکان بەشێوەی سادەو سەرەتایی وێنە دەگیرێن، تەنانەت دیمەن ئارایی و شەقڵی خۆماڵیشیان دەستکردە. ئەم شانۆنامانە نە حەقیقەتی مرۆڤانی پێویستیان تیایەو نەحەقیقەتی مێژوویی تەواو، تا زەوق و سەرنجی خەڵکی رۆشنبیر راکێشن، جوانی ئەم شانۆنامانە لە دروستکردنی لەرزە دەرونی و غافڵگیرییەکان و لە فریوبازی شێوازەکانیاندا پەهانە، بەگوتەیەکی دیکە، میلودرامای مرۆڤی بلیمەتن، گەورەترین ئیجابیەتی شانۆنامەکان چۆنیەتی خەیاڵی بەرزو درەخشانی، و توانای سەیرو توند سۆزەکانە.

هەڵسەنگاندن:

ڤیکتۆر هۆگۆ توانایی بلیمەتێکی گەورە، و گیانێکی مرۆڤانی ئاسایی هەیە، ناکرێ چاوپۆشی لە هەڵەو کەمو کوڕییەکانی وەکو مرۆڤ، بکرێ و ئەو کەموکوڕی و هەڵانە بە بە کەم بگیرین، چونکە هەڵەو کەموکوڕییەکانی لەگەڵ خودی بەرهەمەکانیا ئاوێتە بوون... راستە کە هۆگۆ نە بیرێکی رونی هەیەو نە رەسەن و داهێنەر، راستە زەوق و بەهرەی تەنزو ستایشی نییە، راستە لە ئەندازە بەدەرش خۆویست و خۆپەرستە (وای هەست دەکرد کە دەبێ شاری پاریس لە نوێ بەناوی ئەوەوە ناو بنرێ!). راستە کە خراترین رەوت و رەوشی بزووتنەوەی رۆمانتیکی بە تەواوەتی لە دراماکانی ئەودا نیشاندەدرێ، هەروەها دروستە کە رۆمانەکانیشی لە رووی گونجانی مەودای چیرۆکڤانی، یەکێتی، و حەقیقەت نمایی، و کاراکتەرسازی لوجیکییەوە، پڕن لە کەموکوڕی و نوقستانی. هەروەها راستە کە شیعرەکانی هەندێ جار پڕن لە سەنگەلایی موبالەغەکاری کەم قوڵی، پەریشانی، و لادانی جۆراوجۆر،

بەڵام لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا، پرۆفیسۆر داودن، هۆگۆ (ڕەنگە هێندێك زێدەڕۆییشی تیابێ) بە گەورەترین شاعیری لیریکی فەرەنسا دەزانێ، و بە گەورەترین شاعیری دەزانێ کە تا ئێستا ئەدەبیات لە داوێنی خۆیدا پەروەردەی کردووە. هۆزانێن هۆگۆ، زێدەباری خەوش و کەموکوڕیەکانیشی، هەندێ جار ڕەنگدانەوەو دەنگدانەوەی ئەستاتیکای کلاسیك، باڵا دەستی، و بەهرەو توانای وەسف و وەسفکارییەکی بێ هاوتایە. هۆگۆ وەکو شاعیر، دوو بەهرەی گەورەی تێدایە:

خەیاڵی زندووی نا ئاسایی و دەرکی ریتم و نەوای وشە. وشە بەلای ئەوەوە هێزی زندوون، هەستی شاعیرانە وێنەو پەیڤ دادەهێنێ، و وێنەو پەیڤ هزرو بیر دادێنێ، هۆگۆ مامۆستای هەموو هارمونییەکانی شیعرە... هەندێ جار فلوت ژەنێکی تەنیایەو زۆر جار ڕابەرو لێدەری نەوا ژەنانە. مەحاڵە کەسێك حەزی لە شیعر بێ، و شیعرە باشەکانی ئەو بخوێنێتەوە، بەرەبەرە نەیەتە جۆش و خرۆش، جۆش و خرۆشێکی وەها کە هەڵەو کەموکوڕییەکانی لەبەرچاو بشارێتەوە... هەر ئەمە ئەزمونی شاعیرو مەحەکی شیعرەو بەس.

((لویس چارلس ئالفرد دوموسیە 1810– 1857)):

موسیە لە پاریس لە دایك بووە، لە هەژدە ساڵیدا پەیوەندی بە کۆڕو یانەی هۆگۆوە کرد، لە ساڵی 1830دا یەکەمین کۆ شیعری (چیرۆکانی ئەسپانیاو ئیتاڵیا)ی بڵاوکردەوە. لەوە بە دواوە ڕەمووەدەی بایرون بوو، و بەچاولێکەری ئەو، کەوتە تەوس و توانج گرتن لە بێهودەییەکانی ڕۆمانتیکەکان، موسیە لە ساڵی 1833دا لە ڕادەبەدەر ئاشق و دڵبەندی ئەڤینی جۆرج ساند بوو، و لەگەڵ ئەودا بۆ ئیتاڵیا چوو.

پەیوەندی گەرم و گوڕی ئەو جووتە لە دوو ساڵ پتری نەخایاند. ساند دەستی دەگەڵ پزیشکێکی ڤینیسیدا تێکەڵ کرد، و موسیە تەنیاو نائومێد ڕووی کردە بادەنۆشی و ڕابواردن، و لە ئەنجامدا لە تەمەنی چل و حەوت ساڵیدا مرد. بۆیەرو بەسەر هاتی ئەڤینی موسیەو ساند، هەر چەندە بووە مایەی بەڵاو نسیبەت بۆ موسیە، لەگەڵ ئەمەشا ئەم ئەڤینە لە بەشی سەرەکی ژیان و شیعرەکانیدا ڕەنگی داوەتەوە..

بەرهەمەکانی هۆزان:

هەموو شیعرەکانی موسیە دوو دەفتەریان گرتۆتەوە بەناوی: (هەوەڵین هۆزانان 1829– 1835)و (هۆزانێن نوێ 1836– 1852). (چیرۆکێن ئەسپانیاو ئیتاڵیا– 1830) لە کۆ شیعری هەوەڵین هۆزنان ، ئەمە جۆش و خرۆشی تەبعێکی لاو، سەرڕێژ لە موبالەغەبێژی و ڕەشبینی بایرونانە، موسیە پاش پەیوەندییەکانی دەگەڵ جۆرج ساند بوو بە شاعیرێکی پوختەو مەنگ بەڵام ڕەشبین و نا ئومێد. چوار (شەوانە) بەناوبانگەکەی کە بە باشترین

شیعری وی دەژمێردرێ، ڕەنگدانەوەو دەنگدانەوەی هەمان نائومیدیە. لە (شەوی مانگی مایس- 1835)و (شەوی دیسامبەر- 1835)دا هاوار لە دەستی ڕەنجو داماوی خۆی دەکات. لە (شەوی مانگی ئاب- 1836)دا تۆزێ ئومێد پەیدا دەکات، و لە (شەوی ئۆکتۆبەر- 1837)دا تا ڕادەیەك هێور دەبێتەوەو ئۆقرە دەگرێ، لە شیعری (بیرەوەری)دا ئەم فکرۆکەیەی کە بیرەوەری جوان تەنانەت لە پاش مردنی خودی ئەڤینش هەر بە زندوویەتی دەمێنێ، تەسەلای موسیە دەدا...

چیرۆکە پەخشانەکانی:

موسیە چەند چیرۆکێکی پەخشانی نووسیوە کە درێژترین و باشترینیان بەناوی (ئیعترافی منالێکی سەدە 1836)یە. لەم چیرۆکەدا پەیوەندییەکانی خۆی لەگەڵ جۆرج ساندا دەردەبڕێ.

شانۆنامەکانی:

موسیە کە شانۆنامەی (شەوی ڤینیسیا- 1831)کەی لە قەڵەمڕەوی شانۆدا بوو بوو بە هاوتای ناکامی، رووی کردە نووسینی ئەو درامایانەی کە تەنیا بۆ خوێندنەوە لەبار بوون، زۆربەی ئەم بەرهەمانە لە نێوان ساڵانی1833و 1837دا لە گۆڤارێکی فەرەنسیدا بڵاوبوونەوە، و لە ساڵی 1840دا لە کتێبێکدا بە چاپ گەیی. بەڵام لە ساڵی 1847دا هەندێ لە کومیدیاکانی نمایش کرانو لەوە بە دواوە نمایشکردنیان هەمیشە پێشوازی لێکراوە.

دراماکانی موسیە سێ جۆرن:

1- *کۆمیدیای هەستاری، لەسەر شێوازی شەکسپیر لەوانە: (فانتازیۆ)و (ئەوەی کیژۆڵان خەونی پێوە دەبینن).*
2- *کۆمیدیای ئەرستۆکراتی، لەسەر شێوازی ماریوو، کە زیاتر کۆمیدیانی پەند دەگرێتەوە، واتە ئەو کۆمیدیایانەن کە لەسەر بناغەی پەندێك ڕۆنراون، لەوانە: (دەرگاهەم دەبێ کراوە بێو هەم داخراو)، (مرۆڤ لەگەڵ ئەڤیندا گەمە ناکات)، کە ڕەنگدانەوەیەکی ئاشقێنی موسیەو جۆرجساندە، لەم شانۆنامەیەدا کە زەحمەتە بتوانرێ بە کۆمیدیا دابنرێ، قارەمانی چیرۆکەکە کە لە ماشۆقەکەی تۆراوە، لەگەڵ کیژە گوندییەکدا دەست تێکەڵ دەکات، ماشوقەکەی غیرە دەیگرێ. کیژە گوندییەکە لەنکاو دەمرێت، و ئیدی دڵدارو دلبەر بە خەمناکی لێکدی جیادەبنەوە.*

3- تراجیدیا: بەناوبانگترین تراجیدیای موسیە، لورانتزچو-یە. چیرۆکی کاراکتەرێکی لە جۆری هاملێتە، کە ئیلهام لە رینیسانسەوە وەردەگرێ. قارەمانی شانۆکە لێدەبڕێ کە حاکمی دکتاتۆری فلورانسا چاك بکات بەڵام گەندەڵی و نالەباری حاکمەکە، ئەمیش بەرەو گەندەڵی و لەناوچوون دەبات.

هەڵسەنگاندن:

موسیە تاقە شاعیری رۆمانتیکی فەرەنسییە کە تەبیعەتێکی خۆش و حەنەکچیانەی هەیە، هەندێ لە شیعرەکانی سەرەتاو ژمارەیەکی زۆری کۆمیدیاکانی پڕن لە شۆخی و حەنەکانی زندوو. ناوبانگی موسیە پتر بەندە بە شیعرەکانییەوە. لەگەڵ ئەمەشا لەم قەڵەمڕەوەدا روانین و دیدی تەنگ و سنووردارە. موسیە بە پێچەوانەی زۆربەی رۆمانتیکەکانەوە، عەلاقەمەندی بە تەبیعەت، مرۆڤپەروەری و پێشکەوتنی مرۆڤایەتی نیشان نادات. لە دوا ڤینیی-یەوە دەرونگەراترین شاعیری رۆمانتیکی فەرەنسییە، و رەنگە یەکێك بێ لەو شاعیرە زۆر کەمانەی کە لە کانگەی دڵەوەو بەوپەڕی بێ ریاییەوە خۆشی و ناخۆشی ئەڤین وەسف دەکات. موسیە هەر چەندە لە پرەنسیپ و بنەما هونەرییەکاندا ورد نییە، بەڵام راستگۆیی و قوڵی هەستەکانی، کەموکوڕییە هونەرییەکانی دادەپۆشێ... جۆش و خرۆش، روح سوکی، هەستەوەری، جوانیپەرستی، قووڵبینی، زندوویەتی، رەوانی و زمانپاراوی، و جوانی پەیڤەوانی بەگرنگترین تایبەتمەندی موسیە دەژمێردرێن.

شانۆنامە

درامای کلاسیك تاوەکو پاش روخانی ناپلیۆنی یەکەمیش لە فەرەنسادا باوبوو. درامای رۆمانتیك لە ژێر کاریگەریی قوڵی تراجیدیای مێژوویی میللەتاندا بووە بە تایبەتی شانۆنامەکانی شەکسپیرو شیلەر، هەروەها لە ژێر کاریگەری میلۆدرامای کۆنی فەرەنسی، رۆمانانی مێژوویی، بە تایبەتی بەرهەمەکانی والتر سکۆت، و زاڵبوونی رۆمانتیك بەسەر هەموو یاسا کلاسیکەکانەوە، بووە. بۆچوون و تێۆریانی شانۆیی رۆمانتیکەکان وەکو چۆن ڤیکتۆر هۆگۆ لە پێشەکەی کرو مویلدا باسی کردووە، پێشتر خراوەتە بەر باس و لێکۆڵینەوە. بە هەر حاڵ، ئاماژە بە شانۆنامانی سێ کەس لە چوار شانۆنامەنووسەکەی ئەو رۆژگارە دراوە، واتە هۆگۆ، ڤینیی، و موسیە، نەفەری چوارەمیان ئەلکساندەر دۆمایە..

(ئەلکساندەر دۆما-ی باوك 1802- 1870):

لە ڤى یر کوترە چاوی بە دنیادا هەڵهێناوە. بابی یەکێك بووە لە فەرماندەکانی سوپای ناپلیۆن و دوو رەگەیەکی سپی و رەش بوو. دۆما لە تەمەنی بیست ساڵیدا بۆ پاریس چوو و ماوەیەکی کەم لە خزمەتی دۆك دورلیان ماوەتەوەو پاشان لێبراوە لە پێناوی دابینکردنی بژێوی خۆیدا خەریکی نووسین بێ. چونکە بە منداڵی خوێندنێکی رێك و پێك و بەردەوامی نەبوو، ئیدی بە پێویستی زانیوە کتێبانی زۆر دەربارەی بابەتێن هەمە جۆر بخوێنێتەوە. یەکەمین شانۆنامەی سەرکەوتوو ئامێزی: (هنری سێیەم و دەربارەکەی– 1829) بوو. دوای ئەوە چەندین شانۆنامەو رۆمانی نووسی، و پارەو پولێکی زۆری بەدەست هێنا، لێ هەمووی بە بابا دا، لە ئەنجامدا بەوپەڕی دەستکورتی کۆچی دوایی کرد.

بەرهەمەکانی:

دۆما بە یەکێك لە نووسەرە پڕ بەرهەمەکانی جیهانی ئەدەب دەژمێردرێ. قەوارەی بەرهەمەکانی سێ سەد دەفتەری ئەستورە, بەشێ لەم بەرهەمانەی، خۆی گوتەنی لە (کارخانەدا) کە مەبەستی لە ژمارەیەك هاوکاری کرێگرتە بوو، نووسراوە. دۆما لە ئەمریکادا وەکو رۆماننووس دەناسن، بەڵام زۆربەی رەخنەگران، شانۆنامەکانی زۆر لە رۆمانەکانی بە باڵاتر دەزانن..

شانۆنامەکانی:

شانۆنامەکانی دۆما، کە زۆربەیان بە پەخشان نووسراون، دوو جۆرن:

1- شانۆنامانی تەمەشایی– مێژوویی، کە پڕن لە دیمەنێن موبالەغە ئامێز

2- شانۆنامانی شەخسی بە جۆش و خرۆشی رۆمانتیکی، باشترین نموونەی شانۆنامانی جۆری یەکەمی (هنری سێیەم و دەربارەکەی– 1829یەتی کە مێژوویەکی تراجیدی شایستەو ئاوێتە بە حەسادەت و تاوانکارییە. (ئانتون– 1831) یەکێکە لە نموونەکانی شانۆنامانی شەخسی کە لەوێدا قارەمانی چیرۆکەکە، ژنێك دەکوژێت لە پێناوی گێڕانەوەی ئابڕوو شەرەفی لە دەست چووی.

باشترین شانۆنامەکانی دۆما خۆش بونیادو خەیاڵ ئەنگێزن، بەڵام هەمان خەسلەتی میلۆدراماکانی هۆگۆیان هەیە، و لە باری شیکردنەوەی دەروونییەوە بە هەمان ئەندازە لاوازن. دۆما خاوەنی هەستی دراماتیکی، بەهرەی داهێنانی بویەرین جۆشدار، راشکاوی، شێوازی روون لە پێشڤەبردنی پلۆت و دیالۆگانی وردو کورتی سەیرە. لەگەڵ ئەمەشدا هیچی لەمەڕ روحی ئینسانی پێ نییە بۆ گوتن.

رۆمانەکانی:

ڕۆمانەکانی دۆما، باشترین نموونەی ڕۆمانی سەرکێشیو نهێنی ئامێز لە ئەدەبیاتی فەرەنسیدا بە دەستەوە دەدەن.
سەرچاوەی ئەم ڕۆمانانە یا بیرەوەرییە یامێژووە، بەڵام دۆما بێ دوو دڵی و پرینگانەوە دەستکاریان دەکات تاوەکو چیرۆکی جەماوەریان لێ دروست بکات.
قارەمانانی ڕۆمانەکانی بریتین لە خەڵکانی زۆر سادەو ساکارو شێوازێکی لاوازی هەیە، هەروەها ڕمودەی وردەکاری میلودرامییە، و کاتێ کە لە مێژوودا شتێکی بۆ بابەتێك دەست ناکەوێ، بێ سێو دوو بەخۆی دروستی دەکات، و لە ئەنجامدا زۆربەی بەرهەمەکانی بەپێی مەحەکی ئەدەبی لە ئاستێکی نزمدا دەگیرسێنەوە. لەگەڵ ئەمەشدا هیچ کاتێ چیرۆکبێژێکی لەو باشتر نەبووە, لە یەکەم لا پەڕەو تا کۆتایی چیرۆکەکە دەزانێ کە چۆن سەرنجی خوێنەران بۆ لای ئەوەی کە دەیەوێ ڕابکێشێتو بیانخاتە حاڵو هەوای ڕوداوانی جوانەوە.
بەناوبانگترین ڕۆمانانی دۆما ئەمانەن: سێ تفەنگدار (هەشت بەرگە- 1844)، (بیستو هەشت ساڵ دواتر- 1845)، (ڤیکۆنت براجیلون- 1847) کە درێژەی یەکترن، (کونتی مونت کریستو (1844-1845)و (گوڵاڵەی ڕەش- 1845).

کورتە چیرۆکان

لە سەدەکانی ناڤیندا فابیلو لە واری پەرەسەندنو خەملینی چیرۆکی کورتی شیعریدا بایەخێکی زۆری هەبوو. لە ڕۆژگارو قۆناغی ڕێنیسانسدا زۆر پەخشانە چیرۆکی کورت، بە چاولێکەری ڕۆمانە کورتەکانی ئیتاڵیا هاتنە نووسین، لە سەدەی هەڤدەیەمو هەژدەیەمدا ئەم جۆرە بەرهەمانە لەگەڵ زەوقی خەڵکیدا کۆك نەبوون، لەم قۆناغەدا جگە لە فابیلەکانی لافونتینو کونتە فێرکارییەکانی ڤۆلتێر، شیعر، شانۆنامەو بەرهەمی درێژی پەخشانی بازاڕیان گەرم بوو. لە سەرەتای سەدەی نۆزدەیەمدا کورتە چیرۆك بۆ ئەدەبیاتی فەرەنسا گەڕایەوە. ئەم چیرۆکانە زیاتر ئەفسانەو حیکایەتی نائاسایی، فانتازی یان ڕاز ئامێز بوون.
لە ساڵانی 1794و 1815دا زاویەدو میستر (1794- 1852) چەند کورتە چیرۆکێکی سۆز بزوێنی دەربارەی بەدبەختی مرۆڤ نووسی..
ڤینیی، موسیە، مریمە، و بالزاك-ش هەندێ پەخشانە چیرۆکی کورتیان نووسی. سێ چیرۆکنووسی ناوداری دیکەش هەبوون کە: شارل نودیە 1780- 1844، جیراردو نیرڤال 1808- 1855، و تیوفیل گوتیە بوون، گوتیە زۆر لەو دووانەی دیکە مەنشورتر بوو.

تیوفیل گوتیە 1811- 1872:

لە تارب هاتۆتە دنیاوە، بەڵام لە سێ ساڵییەوە لە پاریس ژیاو. هەوەڵجار لە بواری نیگارکێشیدا خۆی جەڕباندو، بەڵام پاشان رووی کردە شاعیری.
گوتیە لە ساڵی 1830دا بوو بە یەکێك لە لایەنگرە جددییەکانی تێوری و بۆچوونی رۆمانتیکی هۆگۆ –هەڵبەتە ئەوەندەی پەیوەندی بە ئەستاتیکاوە بێ– هەمیشە خۆی لە سیاسەت و پرسە کۆمەڵایەتییەکان دوور دەگرت. گوتیە لە ساڵی 1840دا چووە سەفەرو سەرانسەری ئیتاڵیا، جەزایر، و رۆژهەڵاتی نزیك گەڕا، لە دوا ساڵەکانی نیوەی کۆتایی تەمەنیدا رووبەڕووی نەداری و دەستکورتی بووەوەو ناچار هەموو کاتی خۆی بۆ نووسینی کورتە چیرۆك، رۆمان، رەخنەی ئەدەبی، و سەفەرنامە، بۆگۆڤاران تەرخان کرد. ئەنجام لە نوییدا کۆچی دوایی کرد.

بەرهەمەکانی:

بەرهەمەکانی سەرەتای گوتیە خراپترین هەڵەکانی قوتابخانەی رۆمانتیکنی دەنوێنن ، بەڵام گوتیە خۆیشی بەرەبەرە تا ساڵی 1833 پەی بە زۆربەی کەموکورییەکانی لە رەشنووسە سەرەتاییەکانی خۆی بردبوو، لە ساڵی 1835دا تێوری (هونەر بۆ هونەر)ەکەی بە روونی گەڵاڵە بوو–پاشان پارناسینە فەرەنسییەکان پەسندیان کردو کاری کردە سەر بزووتنەوە جوانیناسییەکەی والترپاتر.

کورتە چیرۆکەکانی:

کورتە پەخشانە چیرۆکەکانی گوتیە، وەکو چیرۆکەکانی نودیەو، نیرڤال، سەرو سەختیان دەگەڵ مردن و ترس، بابەتی نائاسایی و سەیرو غەریبدا هەیە، ئەم چیرۆکانە لە دوو کۆمەڵدا کۆکراونەتەوە:
چیرۆکان– 1845، و رۆمان و چیرۆکان– 1857...: جەنازەی ئاشق، شەوی کلیوپاترا، ئەمفال، و پێی مومیاکراو لە جوملەی باشترین کورتە چیرۆکەکانی گوتیەن. ئەم چیرۆکانە دەربڕینێکی روون و زندوویان هەیە پڕن لە گیانی حەنەکبازی.

رۆمانەکانی:

رۆمانەکانی گوتیە هەمان خەسڵەت و تایبەتمەندی کورتە چیرۆکەکانیان هەیە. (مادموزیل دوموپن– 1835) بەناوبانگترین رۆمانی ئەوە کە لە وێدا کیژۆڵەیەك، وێڕای ئەوەی کە خۆی بە شێوەی پیاو گۆڕیوە، دەتوانێ پیاوێك شەیدای خۆی بکات. لە پێشگوتاری ئەم رۆمانەدا گوتیە دەکەوێتە شەرحی دیدو بۆچوونی خۆی لەمەڕ (هونەر بۆ هونەر).

شیعرەکانی:

شیعرەکانی سەرەتای گوتیە تەواو لە پەخشانەکانی سەرەتای دەچن. بۆ نموونە (ئالبیرتوس- 1832) چیرۆکێکی ترسناکە دەربارەی ژنێکی جادوگەرو گۆڕانی سیماو شێوەی ئەو. باشترین هۆزانین گوتیە لە دیوانێکدا بەناوی (گەوهەر نیشانی و میناگەری) کۆکراونەتەوە کە بریتییە لە شیعرە لیریکییە کورتەکانی و قەسیدەو چامە وەسفییەکان، و گەواهی ئەوەیە کە گوتیە بەر لە شاعیری ، نیگارکێش بووە. لەم دیوانەدا فلْچەی شێوەکارو ئەسکەنەی پەیکەرتاش جێی خۆیان بۆ قەڵەمی شاعیر چۆڵ کردووە، لە راستیدا هەر شیعرێکی گەوهەرێکی پرشنگدارو جەلایی دراوە. (قەڵای بیرەوەری)، (کاری دەستان)و (فانتازیای زستان) لە باشترین هۆزانێن ئەم دیوانەن.

هەڵسەنگاندن:

پێگەی گوتیە لە سەرای ناودارانی ئەدەبیاتی فەرەنسیدا زۆر بەرز نییە، بەڵام پایەدارە. بایەخی مێژوویی ئەو بەندە تێوری (هونەر بۆ هونەر) دەگەڕێتەوە. گوتیە هونەر بە خوڵقێنەری جوانی دەزانێ، جا ئەم جیاکردنەوەی هونەر لە پرسە فەلسەفی، کۆمەڵایەتی، و مەزەبییەکان، هەندێ لە رەخنەگرەکانی وروژاندووە کە بە بیانووی تەنگی دیدو هەژاری بیرو ئەندێشەوە بە توندی بیخەنە بەر رەخنەو رەخنەلێگرتن، ئیجابیاتی هونەری گوتیە برتییە لە: پاڵاوتەیی وشەو پەیڤان، هەستیاری بەرز لە ئاستی رەنگەکاندا، و پوختەیی شێواز، ئەم ئیجابیاتانە وایانکرد (ئەمیل فاگە) ئەوە رابگەیەنێ کە گوتیە "دەیزانی چۆن بە جوانی ڤیکتۆر هۆگۆ، و باشتر لە هەموو نووسەرانی دیکەی ئەو سەدەیە بنووسێت".

مێژوو

هەر چەندە مێژوو عادەتەن ناچێتە خانەی بەرهەمێن ئەدەبییەوە، هەندێ لە نووسراوە مێژووییەکانی فەرەنسای سەدەی نۆزدەیەم لە رووی ئەدەبییەوە هەندە پڕ بەهان کە شایستەی ئەوە هەن ئاماژەیەکیان بۆ بکرێ. خۆشەویستی نیشتمان، کە لە سایەی شۆڕش و جەنگەکانی ناپلیۆندا دڵانی دەهانیە جۆش و خرۆش، سەرهەڵدانی حیزبێن سیاسی، و لایەنگری رۆمانتیکەکان لە رابردوو، لەو فاکتەرە هەرە گرنگانە بوون کە هانی لێکۆڵینەوەی مێژووییان دەدا..
پرۆفیسۆر باتلەر"15"-ی مێژوونووسی ئەدەبی فەرەنسی، مێژوونووسانی نیوەی یەکەمی ئەم سەدەیە دەکات بە سێ دەستەوە:

1- **قوتابخانەی رۆمانتیکی یان وەسفی:**

ئامانجی ئەم قوتابخانەیە داهێنانی چیرۆکی زندوو پڕجۆش‌و خرۆش بوو لە سەرچاوەێن مێژووەوە. ئەندامانی سەرەکی ئەو قوتابخانەیە جوزیف فرانسوا میشو 1767- 1839، نووسەری مێژووی جەنگەکانی سەلیبی (1811- 1822)و ئوگوستین تیری (1795- 1856)ی ناسراو بە "باوکی مێژووی هاوچەرخی فەرەنسا" بوون. دوو کتێبی تیری بەم ناوانە (مێژووی فەتحی ئینگلیستان بە دەستی نۆرمانەکان- 1825)و (شەرحی بویەرەکانی قۆناغی مرونژیەکان- 1840) لەبەر دەستدان..

2- **قوتابخانەی فەلسەفی‌و سیاسی:**

ئەم قوتابخانەیە لە هەوڵی ئەوەدا بوو کە بە زەبری وردکردنەوەو شیکردنەوەو شرۆڤەکردنی ڕووداوەکانی ڕابردوو، هۆو ئەنجامەکان دیاری بکات. لە ناو گەورەترین مێژوونووسانی ئەم قوتابخانەیەدا دەبێ ناوی فرانسوا گیزۆ (1787- 1874) ناو ببرێ کە دانەری کتێبی مێژووی شارستانیەتی ئەورووپا (1828- 1830)، وکتێبی مێژووی فەرەنسایە (1828- 1830) هەروەها فرانسوا مینیە (1796- 1884)ی دانەری کتێبی دوو بەرگی مێژووی شۆڕشی فەرەنسا (1824). مێژوونووسانی دیکەی سەر بەم قوتابخانەیە ئەمانەن: ئادولف تیر 1797- 1877ی دانەری کتێبی دە بەرگی مێژووی شۆڕشی فەرەنسایە (1823- 1827)، و ئالکسی دو تاکوڤیل (1805- 1859)ی نووسەری کتێبی (دەربارەی دیموکراسی ئەمریکا 1836- 1839)و کتێبی (ڕژێمی کۆن‌و شۆڕش- 1856).

3- **قوتابخانەی تازەکردنەوەی ژیانی ڕابردوو:**

جول میشلە (1798- 1874)ی گەورەترین مێژوونووسی سەردەم، دوا ئامانجی مێژووی بە ژیاندنەوەی ڕابردوو دەزانی.
و(مێژووی فەرەنسا 1833- 1867)ی لە بیست‌و حەوت بەرگدا نووسیووە، کە بەناوبانگترین مێژووی چیرۆکڤانی رۆمانتیکی سەدەی نۆزدەیەمە، و نیشانەی نیشتمانپەروەری ئەو، خەڵك دۆستی،و خەیاڵی زادەی دڵسۆزی و هاوخەمی ئەوە.

ڕەخنەی ئەدەبی

له سەردەمی ڕێنیسانس بە دواوە گەلێك لە گەورە نووسەران ڕاوبۆچوونی خۆیان دەربارەی ئەمەی کە ئەدەبیات چییە یا دەبێ چۆن بێ دەربڕیوەو زۆر کتێبیان دەربارەی نەقدی بەرهەمی ئەدەبی نووسیوە، وێڕای ئەمەش تەنیا لە سەدەی نۆزدەدا ڕەخنە بەشێوەی پیشەو هونەر دەرکەوت. لە ڕەخنەی ئەدەبیدا فۆرمو شێوەی جۆراو جۆر باوبووە.

فرانسوا ڤیلمەن (1790- 1870):

وەکو هردر لە ئەڵمانیادا، شەیدای ڕەگو ریشەێن مێژوویی قاڵبو فۆرمە ئەدەبییەکانە، لە ریزی پێشەوەی ئەو ڕەخنەگرانەیە کە کەوتوونەتە توێژینەوەی پراکتیکی ئەدەبیاتی میللەتان داوە.
سن مارك جیراردن (1801- 1873)ی سیاسەتوانو ئەدیبی فەرەنسی بایەخی تایبەتی بەلایەنە سایکۆلۆژیو ئەخلاقییەکانی ئەدەبیات داوە و یەکەمین کەسە کە لێکۆڵینەوەی لەسەر گۆڕانی ژانری ئەدەبی ئەنجامداوە.

شارل ئوگوستین دو سنت بوف (1804- 1869):

سەنت بوف گەورەترین ڕەخنەگری ئەدەبی فەرەنسییە. هەوەڵجار حەزی لێ بوو ببێ بە شاعیر بەڵام پاشان بۆی دەرکەوت کە بەهرەو توانای لە بوارێکی دیکەدایە. نزیکەی سێ ساڵان (1727- 1830) پەیوەندی قووڵی لەگەڵ ئەنجوومەنەکەی ڤیکتۆر هۆگۆدا هەبوو و بە خۆیشی بابایەکی ڕۆمانتیکی تۆخ بوو. پاشان بەرە بەرە لە ڕۆمانتیزم دوور کەوتەوەو خوی دایە خوێندنەوە و موتاڵا دەربارەی مەزەب، بە تایبەتی کالونیزم، یانسنیزم، میتودیزم، و کاتولیسیزمی میانەڕەو.
بەرەنجامی ئەم خوێندنەوەو موتاڵایە کتێبێك بوو بە نێوی (مێژووی پور- رویال 1840- 1860). سنت بوف درێژەی بە چالاکییە ئەدەبییەکانی خۆشی داو لە ماوەی ساڵانی 1830- 1848دا زۆر گوتاری ڕەخنەیی بۆ بلاڤۆکەکان نووسی. ئەم گوتارانە پاشان لە ژێر سەر ناوی (سیمایانی هاوچەرخ 1869- 1871و (سیمایانی ئەدەبی 1862- 1864دا کۆکرانەوە. جگە لەم دوو کتێبە دوو کۆمەڵە وتاری بەناوبانگی هەیە لە ژێر سەرناوانی (گوتارەکانی دوو شەممە 1851- 1862و (دوو شەممە نوێیەکان 1863- 1870). بەشێوەیەکی گشتی کۆی نووسراوە ڕەخنەییەکانی دەگاتە جلو هەشت بەرگ، چەند شیعرێكو ڕۆمانێکیشی نووسیوە.
ڕێبازی ڕەخنەیی سنت بوف جیاوازی ئاشکرای لەگەڵ لە ڕێبازی ڕەخنەیی ماتیو ئارنوڵد-ی دۆستیدا هەیە، لە کاتێکا ئارنوڵد تەنیا یەك مەحەك بۆ هەڵسەنگاندنی بەرهەمێکی ئەدەبی بەکار دێنێ، سنت بوف بۆ هەڵسەنگاندنی بەرهەمێکی ئەدەبی پەنا دەباتە بەر شیکردنەوەی

ژینگە، مەسەلەی بۆماوەیی، و مێژوو کە بە فاکتەری گرنگو کاریگەر لە واری داهێنانی بەرهەمی ئەدەبیدا دێنە ژماردن.

ژێدەران:

1- لایپزیگ: ئەم شەڕە لە شاری لایپزیگ-ی ئەڵمانیای ڕۆژهەڵاتدا، لە نێوان لەشکرییانی نەمساو ڕووسیاو پروس لەلایەکو ناپلیۆن بوناپارت لەلایەکی دییەوە ڕوویداو نزیکەی 120 هەزار کوژراوو برینداری لێکەوتەوە.

2- ئەلب- Elba: دوورگەیەکی نزیکی توسکانە لە ئیتاڵیای ناوەندی

3- واترلۆ: ئەم شەڕەش لە نێوان لەشکریانی ناپلیۆن لەلایەکو هاوپەیمانان لەلایەکی دی لە گوندی واترلۆی باشووری برۆکسل ڕوویدا.

4- سانت هیلانە: دوڕگەیەکە لە ئۆقیانووسی ئەتڵەس دا، و یەکێك بوو لە کولونییەکانی بەریتانیا.

5- بۆربۆن: بنەماڵەی پاشایەتی فەرەنسا بوون، کە ناوەکەی خۆیان لە قەڵای بۆربۆنەوە لە بوبونە- وەرگرتووە. ئەم قەڵایە بارەگای ماڵباتێکی بەهێز بوو کە نەوەو نەتیرەی یەکێك لە ئەرستۆکراتەکانی سەدەی نۆیەم بوون بە ناوی ئادمار. دامەزرێنەری خانەدانی بۆربۆن کوڕی شەشەمی لویسی نۆیەم پاشای فەرەنسا بوو بە نێوی روبر.

6- مەزرای بروك: کۆمەڵەیەکی ئەزموونی سوسیالیستی بوو کە لە شارێکی باکووری ویلایەتی ماساچۆ دامەزراو لە ماوەی ساڵانی 1841- 1847دا برەو و ڕەونەقی هەبوو، ئەم مەزرایە هی کۆمپەنیەکی هاوبەش بوو کە 24 بەشی تێدابوو، و هەر یەکێك لە ئەندامانی مەزراکە کاریان دەکرد تا پێداویستییەکانی کۆمەڵەکە دابین بکەن.

7- ئیمیگرە: لە مێژووی فەرەنسادا، ناوی سەڵتەنەت خوازانێکە (لایەنگرانی ڕژێمی پاشایەتی) کە لە ساڵی 1789و ساڵانی دواتردا لە فەرەنسا ڕەڤینو پەنایان بۆ ئاڵمانو سویسراو بەریتانیای مەزنو وڵاتانی دیکەی ئەورووپا برد.

8- گوتیك: (پەیوەندی بە گوتەکانەوە هەیە کە یەکێك بوون لە قەومە کۆنەکانی ئاڵمان) ئەمە شێوازێك بوو لە بواری تەلارکاریدا کە لە سەدەکانی دوانزەوە تا شانزەیەم لە ئەورووپای ڕۆژئاوادا باوی بوو.

9- فرانتس فون لست (1811- 1886):

پیانۆژەنو ئاوازدانەرێکی گەورەی مەجەڕی بوو.

10- ئانگولم: شارێکە لە ڕۆژئاوای فەرەنسا لە باکووری ڕۆژهەڵاتی بوردۆ.

11- دەلیلە- Delilah:

ژنێکی سۆزانیە کە شەمشونی پاڵەوانو داوەری بەنی ئیسرائیل ئاشقی بوو، و فەلەستینییەکان تەفرەیاندا کە رازی هێزو توانای شەمشون کەشف بکات. دەلیلە بۆ

دەرکەوت کە هێزی وی لە قژە درێژەکەیدایە، و قژەکەی بڕی و شەمشون کەوتە دەستی دژمنان.

12- ئاندریە شنیە (1762- 1794): شاعیرێکی فەرەنسییە.

13- نیکولا گیلبرت (1751- 1780): شاعیرێکی فەرەنسییە.

14- بزانسون: شارێکی رۆژهەڵاتی فەرەنسایە.

تیودور شتورم 1817- 1888:

شتۆرم لە نووسینی کورتە چیرۆکدا تەقریبەن بە هەمان ئەندازەی گوتنی شیعری لیریکی بەناوبانگە، یەکەمین بەرهەمی وی، (هۆزانان)، لە ساڵی 1853دا بڵاوبووەوە. شیعرەکانی ناو ئەم دیوانە ژیانی ئارام و دیمەنێن سروشتی هێمنی زێدی وی شلسویگ- هولشتاین وێنە دەگرن، یەکەمین چیرۆکانی وی، کە مەنشورترینیان (ئیمنزە- 1852)ی ناوە، زیاتر رۆمانتیکین تا ریالیستی. شتورم تا پیر تر دەبوو، چیرۆکەکانیشی واقیعی ترو لە رووی سایکۆلۆژییەوە وردبینتر دەبوون، چیرۆکانی (ڤیولا تریکولور 1873)، "پاول-ی دەرهێنەری بوکەڵەبازی- 1874)، و "گیان- 1875" بە ئاشکرا ئاوێنەی ئەم گۆڕانکارییەن لە شێوەی تەکنیکی ئەودا. شتورم لە ساڵانی هەفتادا رووی کردە چیرۆکی مێژوویی. "نقوم لە ئاوا- 1877" باشترین چیرۆکی ئەوە لەم مەیدانەدا، شتورم شاکارە واقیعیانەکانی لە دوا ساڵەکانی تەمەنیدا نووسی: "کوڕانی سیناتۆر- 1881"و "هانس و هاینزکرش- 1883"، و "سوارچاکی ئەسپی سپی- 1888"، کە لە بنچینەدا وێنەگەلێکن لەبەر رۆشنایی سایکۆلۆژی.

گوتفرید کیلەر 1819- 1890:

زۆربەی رەخنەگران، کیلەر بە یەکێك لە گەورەترین چیرۆکنووس و رۆماننووسی ئەڵمانی دەزانن. روبرتسون، بە "گەورەترین نووسەری کورتە چیرۆکانی" لە ئەدەبیاتی ئاڵمانیدا ناو دەبات، و تومس لەسەری دەڕوات "کتێبەکانی کیلەر بەسەر یەکەوە باشترین بابەتی خوێندنەوەن کە لەسەر خوانی بەربڵاوی چیرۆکی خەیاڵی سەدەی نۆزدەیەمدا دەتوانرێ بدۆزرێتەوە". کیلەر لە شیعریشدا دەستێکی باڵای هەبوو.

کیلەر لە شاری زوریخی سویسرا هاتە دنیاوە، زۆربەی بەرهەمەکانی کەش و هەوای سویسرایان هەیە. لە گەنجێتی هەندێ شیعرانی گوت، لێ زیاتر خۆی بۆ نیگارکێشی تەرخان کرد، و چونکە لەم لقەدا بەهرەیەکی لە خۆیدا نەبینی، دوو ساڵ لە زانستگەی هایدلبرگ، و پاشان ماوەی پێنج ساڵ لە زانستگەی بەرلین درێژەی بە خوێندندا. یەکەمین کۆمەڵە شیعری خۆی بە نێوی هۆزانان لە ساڵی 1846دا بڵاوکردەوە بەڵام سەرکەوتنێکی ئەوتۆی بە دەست نەهێنا. لە ساڵی 1851دا دووەمین بەرهەمی بەناوی

هۆزانێن نویٚ، بڵاوبووەوە، کە شیعری دڵگیرو جوانی تێدا بوو. کیلەر لە کاتی ئاکنجی بوونیا لە بەرلین حەزی چووە سەر چیرۆکی پەخشان، و لەم شارەدا بلیمەتی راستەقینەی وی ئاشکرا بوو. لە ساڵی 1855دا بۆ زوریخ گەڕایەوەو تا کۆتایی تەمەنی لەوێندەر مایەوە.

هنری سەوز 1854– 1855:

ئەم رۆمانە ئۆتۆبیوگرافی ئاسایە، چوار بەرگییە تا رادەیەك یادی (مامۆستا ویلهلم)ەکەی گۆتە لە هزراندا زندوو دەکاتەوە. ئەم بەرهەمە ئەگەرچی تا ئەندازەیەك بیٚ فۆرمەو جوڵەیەکی خاوی تێدایە، چیرۆکی دڵگیری منالیەتی، لاویو قۆناغی کامڵی هاینریش لی دەگێڕێتەوە (کە جۆری جل لەبەر کردنەکەی شۆرەتی هنری سەوزی داوەتیٚ). قارەمانی چیرۆکەکە، وەکو کیلەر، خەڵکی زوریخەو کەڵکەڵەی بە هونەرمەند بوونی لەسەردایە. لە پێناوی خوێندنی هونەردا شاری زێدی خۆی بەجێدێڵیٚ، و بۆ مونیخ دەڕوات. لە ئەنجامدا پەی بە خەیاڵ خاوی خۆی دەبات، دەست لە هونەر دەشوات، بۆ مەفتەنی خۆی دەگەڕێتەوە مل بۆ ژیانی گومناوی دەدات.

"خەڵکی سلدویلا" (1856، پێداچوونەوە: 1874):

کۆی چەند چیرۆکێکە دەربارەی خەڵکی شارۆچکەو گوندەکانی وڵاتی سویسرا. هەندیٚ لە چیرۆکەکانی رۆمانتیکی، ژمارەیەکیان ریالیستی، بڕێکیان کۆمیدی، و هەندێکیان تراجیدین بۆ نموونە "رۆمیۆو جولیتی گوند" سەربوری خەمناكو تراجیدی دوو ئەڤینداری لاو دەگێڕێتەوە کە بنەماڵەکانیان لەسەر زەویو زاری کشتوکاڵی بوون بە دژمنی یەکدی، ئەم دوو لاوە لە ئاهەنگێکدا دەرەقسنو پاشان خۆیان غەرق دەکەن.

چیرۆکەکانی زوریخ 1878:

ئەم کۆمەڵە، وەستایانەترین کورتە چیرۆکانی کیلەر لە خۆ دەگرێت. "بەیداخی هەوت پیاوی چاکەکارە یەکێکە لە باشترین چیرۆکانی ئەم کۆچیرۆکە. ئەم چیرۆکە بارودۆخی سیاسی سویسرا لە سەرەتاکانی سەدەدا بەرجەستە دەکات.

مارتین سالاندر– 1886:

رۆمانێکی تا ئەندازەیەك تاقەتبەرە لەمەڕ ژیانو سیاسەتی سویسرای سەردەمی تازە.

هەندێ لە کۆ چیرۆکەکانی دیکەی کیلەر بریتیین لە: هەوت ئەفسانە- 1872 (کیلەر لەم کۆچیرۆکەدا بە شێوەی چیرۆکی پەرییان هەندێ چمکی قەدیسان و مریەمی مقەدەس بە قەڵەمێکی شیرین و سادە دەگێڕێتەوە) و قسەی نەستەق- 1882.
چیرۆکەکانی کیلەر، پلۆتی رەسەنیان نییە، هیچ پەیامێکی گرینگش نیشان نادەن. ناسکی ئەم چیرۆکانە لە گاڵتەبازی دڵگیرو هەروەها جۆری ئاشکرا کردنی شەخسیەتی دڵگیر، خۆڕسک و بە هێزی خودی نووسەردا پەنهانە.

<u>کونراد فردینامایر 1825- 1898:</u>

مایر، وەك کیلەر، لە بنەماڵەیەکی ئەرستۆکراتی دەوڵەمەند لە زوریخ لە دایك بووە، تاوەکو بەر لە جەنگی فەرەنسا- پروس جارێ بە فەرەنسی و جارێ بە ئاڵمانی دەینووسی، بەڵام لە دوای جەنگەوە (1871) هەموو بەرهەمەکانی بە ئاڵمانی نووسیوە، مایر، هەم وەکو کیلەر، لە بوارێن نووسینی کورتە چیرۆك و گوتنی شیعردا (هۆزانێن لیریکی، چامان، بەیتێکی داستانی، و بەیتێکی شوانکارەیی) خۆی تاقی کردوەتەوە، بەڵام پتر بە رۆمانەکانی بەناوبانگە.

<u>یۆرگ یناچ- 1876:</u>

رۆمانێکی نیمچە مێژوویيە دەربارەی جەنگەکانی سی ساڵە (کە بەسەر هاتی دڒوارو مەرگی دڵتەزێنی کەشیشێکی سویسری لە پەیڕەوان و شوێنکەوتووانی لوتەر لەسەرەتاکانی سەدەی هەڤدەیەمدا دەگێڕێتەوە. لەم رۆمانەدا غروری زادەی خۆپەرستی، گوناح و کارەساتی لێدەکەوێتەوە).

<u>قەدیس – 1880:</u>

یەکێکە لە بەناوبانگترین چیرۆکەکانی مایر، کە لە سەر تەوەری ژیانی رۆحانی شەهیدی ئینگلیزی تۆماس ئابکت، نووسراوە. مایر لە ساڵی 1883دا پێنج رۆمانی بلاوکردەوە: تەلیسم، گوللەیەکە لەسەر مینبەرەوە، پلاوتوس لە دێردا، پێشکاری گۆستاف ئادولف، و خەمانی کوڕیژگەیەك. چیرۆکی زەماوەندی رەبەن- لە ساڵی 1884دا بلاوبووەوە، و قازی ژن، لە ساڵی 1885، و وەسوەسەی پسکارا لە ساڵی 1887، و ئانجیلاو بورجیا- ش لە ساڵی 1890دا بلاوبووەوە.

وەکو لە ناوی بەرهەمەکانی مایرەوە دەردەکەوێ، ئەو پتر دڵبەندی رێنیسانس بوو. ئەو وێڕای ئەمەی کە گاڵتەبازیو جددیەتی کیلەری نەبوو، هونەرمەندێکی وردتر و وردبینتر بوو، رۆمانەکانیشی رازاوەترو هاوسەنگ ترو گونجاوترن.

__ژێدەرەکان:__

1- مەتەرنیخ (1773- 1859):
سیاسەتوانێکی نەمساوی بوو.
2- تسولفراین: یەکێتیی گومرگی نێوان وڵاتانی ئاڵمان لە سەدەی نۆزدەیەمی زاینیدا.
3- کۆنفدراسیونی ئاڵمانی باکووری: یەکێتیی نێوان بیستو دوو ویلایەتی ئاڵمانی باکووری رووباری ماین، بە رابەری پروس، ئەم کۆنفدراسیۆنە جێگەی ئەو یەکێتییەی گرتەوە کە لە ئەنجامی شەڕی 1866ی نەمساو پروس لە نێو چوو بوو.
* سەرمایە (کاپیتال- Capital):
بەرگی یەکەمی لە ساڵی 1867 بڵاوبووەوەو بەرگی دووەمو سێیەمی بە راستکردنەوەی ئەنگلز، لە ساڵی 1885 و 1895دا بڵاوبوونەوە.
4- هایدلبرگ: شارێکە لە رۆژئاوای ئاڵمان.
5- بەرگن زێڕین – Golden Feece:
لە ئەفسانانی یۆنانیدا، بەرگنی سیحر ئاسای ئەو بەرانەیە کە فریکسوس بە ئایتس-ی پاشای کولخیس-ی دا، یاسونو ئارگوناتەکان بە دوویدا بۆ کولخیس چوون، و پاش ئەنجامدانی ئەو کارانەی کە ئایتس دیاری کردبوون، بە دەستیان هێنانەوە.
6- کالوت- Callot:
هونەرمەندێکی فەرەنسی سەدەی هەڤدەیەمە، کە بە شێوازە عەجیبو غەریبەکەی بەناوبانگ بوو.
7- لیە- Leah:
کیژی گەورەترو ناشیرینتری لابانو ژنی یەکەمی یەعقوب بوو.
8- سالوست- Sallust:
(86- 34 پێشن): مێژوونووسو سیاسەتوانی رومی بوو.
9- بیرگن- Bergen:
شارێکی بەندەرییە لە باشووری رۆژئاوای نەرویج.
10- پیرگینت- Peergynt:
قارەمانێکی ئەفسانەیی وڵاتانی ئەسکەندینافییە.
11- زالتسبرون: شارێکە لە سیلزی ژێری.

12- سیلزی: ناوچەیەکە لە باکووری ئەورووپای مەرکەزی. لە پاش جەنگی جیهانی دووەم تەقریبەن هەمووی بوو بە بەشێك لە پۆڵەندا، بەڵام هەندێ بەشی کەمی لە چیکۆسلۆڤاکیاو ئاڵمانی رۆژهەڵاتدایە.

13- جەنگی جووتیاران (1524- 1526) راپەڕینێکی گشتی جووتیارانی ناوچەکانی ناوەندو باشووری ئاڵمان بوو دژی ئەستۆکراتان‌و زوڵمی موڵکدارەکان، و دژی ئەنجامدانی یاسای روم بوو کە جووتیارانی لە ریزی کۆیلان دادەنا. ئەم جەنگە بە شکستی جوتیاران شکایەوە.

14- مونشهاوزن (1720-1797): راوچی و سوپایی ئەڵمانییە کە بە رواڵەت چیرۆکانی موبالەغە ئامێزو باوەڕ نەکردەنی دەگێڕێتەوە.

ئەدەبیاتی فەرەنسا

لە سەردەمی

ریالیزم، ناتورالیزم، و سیمبولیزمدا

(1900 -1842)

<u>سەرەتایەکی مێژوویی:</u>

لە ساڵی 1851دا کە لویس ناپلیۆن ئیمپراتۆریەتی دووەمی راگەیاند، حەزی دەکرد شکۆو هەیبەتی رۆژگاری ناپلیۆنی یەکەم بۆ فەرەنسا بگەرێنێتەوە. ئەم پیاوە کە تامەزرۆی تواناو ئیحتوباری نێودەوڵەتی بوو، وڵاتی گیرۆدەی سێ شەڕی دەرەکی کرد: جەنگی کریمە 1854-1856، جەنگی خۆیبوونی ئیتاڵیا 1859-1860، و جەنگی مەگزیك 1863-1867 کە هیچ یەکێکیان خێرێکی فەرەنسای تیا نەبوو. سیاسەتی ناوخۆی لویس تا رادەیەك سەرکەوتوو بوو.. ئەوزاری پەیوەندییانی چاك کرد، نرخی پۆستەو گەیاندنی بڕییەوە، دوو پێشانگای نێونەتەوەی (1855و 1867) کردەوە، و کەوتە فراوانکردن و نۆژەنکردنەوە شاری پاریس. بازرگانی و سەنعەتیش پەرەی سەندو رەونەقی پەیداکرد، بەڵام ئەنجام سیستەمی کارخانەیی بووە مایەی کێشمانەکێشی نێوان سەرمایەو کار.. جەخت کردن لەسەر سەرکەوتنە مادییەکان، تیۆریانی جۆراو جۆری پەرەسەندن و حەتمیەتی زانستی و لایەنگری لە میتۆدی زانستی، لەو فاکتەرانە بوون کە ئایدیالیزم و کاروباری مەعنەوی و روحانی لە گەشەکردن و پەرەسەندن خست. جەنگی کارەساتباری فەرەنسا-پروس لەساڵی 1870دا کۆتایی بە تەمەنی ئیمپراتۆریەتی دووەم هێناو سیستەمی کۆماری سێیەم راگەیەنرا.. میللەتی فەرەنسا دوای ئەو شکستە زۆر بەخێرایی وەزع و حاڵی مادی خۆی چاك کردەوە، لە ماوەی سێ ساڵاندا زۆربەی پردەکان، رێگاکان، و

تەلارو خانووە وێرانەکانیان چاك و ئاوەدان کردەوەو غەرامەتی قورسی جەنگیشیان دایەوە، لە کاتێکدا کە پروسەکان بە تەمابوون فەرەنسا تا20-30 ساڵ بە ئیفلیجی بمێنێتەوە.

جەنگ کاریگەرییەکی کەمی بەسەر رەوتە هرزییەکانەوە هەبوو, تەنیا ئەوە نەبێ کە رەشبینی زادەی مەتریالیستی, حەتمیەتی زانستی, رەوشتی پۆزەتیفیزم و نەمانی ئایدیالیزمی قوڵتر کرد. لە ماوەی سالانی 1875و 1885دا فەلسەفەی نەڤ گەرایی شوپنهاوەری ئەڵمانی کاریگەرییەکی زۆری پەیدا کرد. ئەوسا بەندوڵەکە بەرەبەرە بەلایەکی دیکەدا لار بووەوە. گەشبینی هیگل، فیختەو برگسون-ش بەرەبەرە برەوی پەیدا کردو سەرنجانەی بەلای خۆدا راکێشا, و بیروباوەڕی نیتشە دەربارەی رزگاری لە رێگەی ویستی هێز ئامێزەوە ئۆمێدێکی تازەی بەمرۆڤ بەحشی.

گەرانەوە بۆ ئاین کە تەقریبەن دەرهاوێشتەی حەتمی هەر جەنگێکی گەورەیە، لە فەرەنسادا لە ئەنجامی ململانێی نێوان حکومەتی ئازادو میللی لەلایەك و کڵێسای محافەزەکارو تەقلیدی لالایەکی دییەوە ماوەیەك دوا کەوت. کاتولیکەکان ترسی ئەوەیان هەبوو کە حکومەتی تازە دەسەڵاتی کڵێسا کەم بکاتەوەو، و ترسەکەشیان نابەجێ نەبوو، چونکە ئازادیخوازان لەبیری ئەوەدا بوون کە ئاین و دەوڵەت لێکدی جیابکەنەوە. دوای چەند هێرشێکی بێ ئەنجامی دوو لایەنە، ئەوە بوو دۆزی بەناوبانگی دریفوس"1" هاتە پێشێو مەسەلەو پرسەکان قەیران و تەنگژەیان لێکەوتەوە. بویەرو دریفوس لە رووی ئەو ئەنجامە درێژخایەنەوە کە لێی کەوتەوە شایستەی بایەخ پێدانی تایبەتییە.

شەپۆلی دژایەتی کردنی نەژادی سامی (ئانتی سمیتیزم) کە سەرانسەری نەمساو ئەڵمانیای گرتبووەوە، بەرە بەرە فەرەنساشی دەگرتەوە. ئەم دژمنکاریو دژایەتییە لەلایەن کاتولیکانی کۆنەپەرستو بازرگانانی بەرژەوەندپەرستەوە، کە چاویان بەسەرکەوتنە بازرگانییەکانی یەهوودیاندا هەڵنەدەهات، خۆش دەکرا، لە ساڵی 1884دا ئالفرید دریوفۆس-ی ئەفسەری جولەکە نەژاد-ی سەرکردایەتی سوپای فەرەنسا بە تۆمەتی خیانەتی- فرۆشتنی بەڵگەنامانی نهێنی سوپایی بەسەرکردایەتی سوپای ئەڵمانیا- دادگاییو مەحکوم کرا. سەرەنجام دوای دوانزە ساڵ لە باسو لێکۆڵینەوەو پاش دوو دادگایی دیکە، دریفۆس بە تەواوەتی تەبرێ بوو (1906)..

بەرائەتی دریفوس نەك هەر بۆ لایەنگرانی دادپەروەری بەسەرکەوتنێکی گەورە دەژمێردرا، بەڵکو بۆ ئەو ئازادیخوازانەش کە مکوڕ بوون لەسەر کەم بوونەوەی دەسەڵاتی کڵێسای کاتولیك بایەخی هەبوو.

یەکێك لە ئەنجامە راستەوخۆکانی دۆزی دریفۆس، لە ئیحتوبارکەوتنی لایەنگرانی کڵێساو پاشان جیابوونەوەی دینو سیاسەت بوو لە یەکدی، لە ساڵی 1905دا. پاش تەبرێ بوونی دریفوس دژایەتی ئاین -بەتایبەتی دژایەتی کردنی ئاینی کاتولیك- لە فەرەنسادا تەشەنەی کرد.

نۆڕینێکی گشتی:

لێکۆڵنەوە لە ئەدەبیاتی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەیەمی فەرەنسا تاڕادەیەکی زۆر باسی چوار "ئیزم"ـە: ریالیزم، ناتورالیزم، پارناسیانیزم و سیمبولیزم.
لە دەوروبەری ساڵی 1842دا قاڵب و فۆرمە کۆنەکانی رۆمانتیزم کە لە ماوەی دەیەی چوارەمی ئەم سەدەیەدا زاڵ بوو، بەرەو نەمان دەچوو، هەر چەندە هۆگۆو چەن کەسێکی دیکە تا ساڵانی دواتریش هەر لە سەر گوتنی هۆزانی رۆمانتیکی بەردەوام بوون. ریالیزم، کە لە ساڵی 1830ەوە کەم و زۆر هاتبووە مەیدان، ئێستا لە چەند سەرچاوەیەکەوە هێزو بڕشتی وەردەگرت: یەکەم لەلایەن ژمارەیەکی زۆر لە نووسەران و هونەرمەندانی –عادەتەن دەستبەتاڵ و دەستکورت–ی زەوق و سەلیقە جیاوازەوە، کە لە گەڕەکی لاتین–ی پاریسدا قەرەج ئاسا دەژیان، گاڵتە بە پوچەڵی دزێوی بۆرژوازی و رەشبینی زادەی خۆپەرستی رۆمانتیکەکان دەکرا،و دووەم لەلایەن کاریکاتوریستان و نیگارکێشانی قوتابخانەی باربیزون"2"ەوە کاردانەوەیەکی زۆر لە هەنبەر زبری و لە واقیع هەڵاتنی نیگارکێشانی قوتابخانەی رۆمانتیک نیشان دەدرا، هونەرمەندانی باربیزۆن بۆ وەدەست هێنانی تیمەو ناوەڕۆکی بەرهەمەکانی خۆیان روویان کردە دیمەکانی فەرەنساو ژیانی سادەو ساکار.
لە ساڵی 1850 بە دواوە ریالیزم دەبێ بە دوو لقەوە: یەکەم، ریالیزمی هونەری کە قوتابخانەی (هونەر بۆ هونەر) داکۆکیکارە لێی، تیوفل گوتیە یەکێکە لە ئەندامانی ئەم قوتابخانەیە، و دەتوانرێ فلوبیرو شاعیرانی قوتابخانەی پارناس–ش لە هەمان خانەدا دابنرێن. دووەم (ریالیزمی نیمچە زانستی یان ناتورالیستی) کە ئەمیل زولا–ی پێشەوای ناتورالیستەکان وەکو فورمول و یاسایەکی زانستی نوێ، لە مەیدانی ئەدەبیاتدا داکۆکی لێدەکات، ناتۆرالیزم لە مەیدانی دەست نیشان کردن و قامک دانان لەسەر چەپەڵی و کرێتییەکان کە بێ پەرواو بە وردی وەسفیان دەکات، یەک دوو هەنگاوان لە ریالیزمی سەرەتایی هێوەتر دەڕوات. جا لەم بارەیەوە نوکتەیەک هەیە کە دەڵێت: "مرۆڤی ریالیست بە بێڵچە دەڵێت بێڵچە، ناتورالیست دەڵێت کەچە بێڵی کۆنەی نەحلەتی".
سەیرە کە بویەرە سوپاییەکانی ئەم نیو سەدەیە کاریگەرییەکی زۆر کەمی بەسەر ئەدەبیاتەوە هەبوو، تەنانەت جەنگی فەرەنسا– پروس–ش فەرامۆش کراوەو تەنیا موپاسان، زولا، و ئالفونس دودە رەوتەنیانە ئامازەیان بۆ کردووە. ئەوەی بووە مایەی سەرنج و بایەخ پێدان رێبازە فەلسەفییەکان، ململانێی ئابووری، و بە تایبەتی دۆزی دریفوس بوو، کە چەند بەرهەمێکیان دەربارە هاتە نووسین.
ژانرە ئەدەبییە سەرەکییەکانی ئەم قۆناغە بریتیین لە: مێژوو، رەخنەی ئەدەبی، رۆمان، کورتە چیرۆک، هۆزان، و شانۆنامە.

مێژوو

(ئیرنیست رنان 1823– 1892):

بە دیارترین مێژوونووسی سەردەم دەژمێردرێ، گرنگترین بەرهەمی بریتیین لە:

1- *پرەنسیپەکانی مەسیحیەت (1863– 1881) کە حەوت بەشە، لە بەشی یەکەمدا، ژیانی عیسا (1863) هەموو رووداوە میتافیزیقیو موجیزە ئاساکان رەت دەکاتەوە، هەوڵ دەدات راپۆرێکی باوەڕپێکراو دەربارەی عیسا وەکو مرۆڤ نیشان بدات.*

2- *مێژووی قەومی ئیسرائیل (1888– 1892) کە مێژووی نەژادی جولەکە تا لە دایک بوونی عیسا لە خۆ دەگرێت. رنان کە بابایەکی مەسیحی تەقلیدی نییە، باوەڕی وایە کە هەموو ئاینەکان بەشێك لە حەقیقەتیان تێدایەو دەبێ لەم رووەوە بخرێنە بەر باسو ڤەکۆڵین. رنان لە رووی راستگۆیی هزریو شێوازی جوانی وەسفکارییەوە جێگەی ستایشە.*

رەخنەی ئەدەبی

سنت بوف تاوەکو مردنیش تەقریبەن لە نووسین بەردەوام بوو (بڕوانە چەند لاپەڕەیەکی پێشوو).

دووەمین رەخنەگری گەورە ئیپۆلیت ئادولف تن–ە (1828– 1893)، هەمان رێبازی سنت بوف (کە لە رەخنەی ئەدەبیدا فاکتەرێن تەبیعی: ژینگەو بۆماوەییو مێژووی لەبەرچاوە) دەگرێتەبەرو بە شێوەی یاساو رێسای وردتر بەکاریان دێنێ لە هەڵسەنگاندنی دەقێکی ئەدەبیدا. بە بۆچوونی تن، رەخنەگر دەبێ نەژاد، ژینگە، گوشارە کۆمەڵایەتییە راستەوخۆکان، فاکتەرە کەلتووریو فەلسەفیو بەهرەو توانا ناوازەکانی هەر نووسەرێك رەچاو بکات. (مێژووی ئەدەبیاتی ئینلگلیستان 1864– 1869)ەکەی تن کە پێنج بەرگە، هێشتاش بە کتێبێکی پەسندو بەنرخو دەزانرێ. کتێبی (لافونتینو حیکایەتەکانی – 1860)و کتێبی تەواو نەکراوی (بونیادەکانی فەرەنسای هاوچەرخ 1876– 1894) لە بەرهەمە بەنرخەکانی دیکەی "تن"ن.

ئیمیل فاگە _1847– 1916) کە رەخنەگرێکی دیکەی فەرەنسییە پێی وایە کە "ئەرکی رەخنەگر وا دەخوازێ کە دیدو روانینێکی بەرینو دڵسۆزانەی لەمەڕ زۆرشتان هەبێ،و وەکو شرۆڤەکار کار لە نێوان نووسەرو خوێنەرانیدا بکات."

رۆمان

لـە سـاڵی 1842دا رۆمـان وەکـو گـرنگترین ژانـری ئـەدەبی ناوبـانگی دەرکـرد، رۆمـانی رۆمـانتیکی گـۆن–ش بـەرە بـەرە لـە ئیحتوبـار کـەوت، و رۆمانـانی ریالیسـتی کـە لـە ژیـانی زەمانـەوە ئیلـهامی وەردەگـرت بەرەبـەرە بایـەخی پـەیدا کـرد تـا لـە ئەنجامـدا جێگـەی بـۆ ناتورالیزم خۆش کرد. رێچکەی جیاواز لە بەرهەمەکانی ئالفونس دودەو ئوسیماندا ئاشکرا دەبێ.

کاردانـەوەی مـرۆڤ دەرهـەق بـە مەسـەلەکانی ژیـانو بابـەتێن مەعنـەویو میتـافیزیقی بـە دوو شـێوەی جیـاواز دەردەکـەوێ. یـەکێکیان خۆدزینەوەیـە لـەو مەسـەلانەو فـەرامۆش کردنیانـە جڵەوی خۆ بە دەستی خەیاڵو فانتازیاو هەستێن ئاڵۆز بسپێرین تا بـەرەو شـوێنێکی ترمـان بکـێش بکـات –بـەرەو سروشـتی دەرەوە، بـەرەو رابـردووی دوور، بـەرەو شـوێنانی دوورە دەسـت، یـا بـۆ دەڤـەرێن خـەونان. ئەمـە رێگەیەکـە رۆمـانتیزم دەیـبڕێ. دووەمیـان ئەوەیـە کـە رووبەڕووی واقیعەکان ببینەوەو هەوڵبدەین هەموو ئـەو شـتانە بـدینین کـە دەبـێ بـدینرێن، بـا تاقەتبەر، کرێتو دزێو، و بـە ئێشو ئازاریش بـێ. ئەمەشیان رێگـەی ریالیزمـە. لـە سـاڵانی 1830 یـان 1835 ژمارەیـەك لـە نووسـەرانی فەرەنسـی لـەوەی کـە بـەڕای ئـەوان بـە مامەڵـەی درۆینـەی رۆمانتیکـەکان لەگـەڵ ژیانـدا، دادەنـرا. بێـزار بـوو بـوون. ریالیسـتەکان، دژی دەرونگەرایی، فانتازیاو ئایدیالپەروەری، هەڵاتن لە واقیع، و تەمو مژ خولقێنیە لـەنکاوەکانی رۆمـانتیزم وەسـتانەوەو کەوتنـە دەربـڕینی بابـەتی غـەیرە شەخسـی، و بێرونگـەرایی، نزیـك بوونەوە لە واقیعو وردەکارییەکانی نـاو ژیـانی واقیعـی.. جـا ئەمانـە بـۆ دۆزینـەوەی واقیعو وێنـەگرتنی واقیـع پـەنایان وەبـەر زەمـانی ئێسـتا، کاروبـارە سـواوەکان، زانسـتان، و وەبـەر مادەگـەرایی و تەنانـەت رەشـبینی–ش بـرد... هەڵبەتـە ئـەمان (ریالیسـتەکان) دژی لایـەنگری رۆمانتیکەکان لە مرۆڤ دۆستی، ریفۆرمی کۆمەڵایەتی، و دیموکراسی، نەبوون.

گەلێك لە ریالیستانی فەرەنسی هەندێ لـە تایبەتمەندییـەکانی رۆمانتیکەکانیان وەکـو خـۆی هێشـتەوە، و ژمارەیـەکیش لـە نووسـەرانی بەرجەسـتەی رۆمانتیـك–ی وەکـو جـۆرج سـاند، مەیلی ریالستیانەیان هەبوو. یەکەمین سێ کەڵە نووسەری ریالیسـت بریتـی بـوون لـە بـالزاك، ستندال، و مریمە.

<u>ئونۆرە دو بالزاك 1799– 1850:</u>

پێشەنگی ریالیزمی تازە، لە شاری تور لە بنەماڵەیەکی بۆرژوا لە دایك بـوو. بـۆ خوێنـدن، لـە زاگەی خۆی چووە کۆلیژی ڤاندوم، بەڵام زیاتر بەلای روحگەرایی، خـەوی هیپنـوتیزم"3"، و ئامۆژگارییـەکانی مـەزەبی سـودنبرك"4"دا دایدەکێشـا، لـە سـاڵی 1816ەوە تـا 1819 لـە یەکێك لە نووسینگەکانی ماف پاریسدا کەوتە کار فێر بوون، واتە شاگردی دەکرد. پاشان لـە بەر خاتری ئەدەبیات وازی لـەو شـوێنە هێنـا. باقی تەمـەنی وی بـە قـەرزداریو دەسـتکورتی

تێپەڕی، بە جۆرێك هەمیشە ناچار بوو بۆ رزگاری لە چنگی خودان قەرزان شوێنگۆڕکێ بکات. بالزاك زۆری بیر لە دەوڵەمەندبوون کردەوە بەڵام بێ سوود بوو.
لەگەڵ ئەوەشدا لە ساڵی 1845 بە دواوە وەزعو حاڵی دارایی راست بووەوەو لە سایەی بەرەکەتی کتێبەکانیەوە دەرامەتێکی باشی هاتە دەست، لە ساڵی 1850دا لەگەڵ کۆنتێسەیەکی دەوڵەمەندی هۆڵەندیدا بەناوی مەدام هانسکا زەماوەندی کرد، بەڵام دوای چەند مانگێك بەهۆی نەخۆشیەکی دڵەوە کۆچی دوایی کرد.
بالزاك پێکاتەیەکی سەیری هەبوو، تێکەڵەیەك بوو لە مرۆڤێکی ئایدیالپەروەرو لە هەمان کاتدا مادی. لە لایەکەوە خەیاڵێکی بەهێزو رۆمانتیکی هەبوو، و یەجگار شەیدای کاروباری نهێنی ئامێزو غەیبیات بوو، لەلایەکی ترەوە یەکجار ئاشقە مادە، بە تایبەتی پارەو پول بوو زەینو بیرێکی زندووی هەبوو بە تایبەتی لە واری وردەکاریاندا، سێ ئارەزووی گەورەی هەبوو: لە رووی مادییەوە خۆشگوزەرانو دەوڵەمەند بێ، شۆرەتو نێوبانگ پەیدا بکات، و مەحبوبی ژنان بێ بێوچان و یەك پشوو کاری بۆ هاتنە دی ئەو سێ خۆزیایەی دەکرد.
چەندین هەفتەی یەك لە دووی یەك هەر شتی دەنووسی، و مەگەر بۆ سووکە خەوێك دەستی لە نووسین هەڵبگرتایە.. توانای لافاوئاساو خۆجۆشو سەرسامکەر لە تایبەتمەندییە دیارەکانی ئەو بوو، ئەو توانای جوڵەو پشوو درێژیی و جوڵەیەی لەوەدا هەبوو تا ئێستا لە دنیای چیرۆکنووسدا هاوتای نەبووە.

بەرهەمەکانی:

بالزاك لە هەوەڵین ساڵانی نووسەرایەتی خۆیدا کۆمەڵێکی زۆری شیعرو دەقی ئەدەبیو شانۆنامەیەکی نووسی کە لەو زەمانەدا بە ڕاستی نەبوونە مایەی سەرنجو بۆ ئەمڕۆکەش هەر لە بیر چوونەتەوە. بالزاكو ناوبانگی بەدوو زنجیرە بەرهەمیەوەیە: چیرۆکانی پێکەنیناویو کۆمیدیای مرۆڤانی.

چیرۆکانی پێکەنیاوی -1833:

کۆمەڵێك کورتە چیرۆکە لەسەر شێوازو فۆرمی رابلێ... بەشێکی زۆری ئەم چیرۆکانە ناشیرین و ناڕەوانن، هەڵبەتە شۆخیو تەوسو نوکتەکانیان ئەگەرچی زۆرن، بەڵام پەسندن.

کۆمیدیای مرۆڤانی- 1829- 1848:

شێوەو ناوەڕۆك:

بالزاك هەر چەندە تاوەکو پێش ساڵی 1830 چەند رۆمانێکی سەرکەوتووی نووسی بوو، بەلام لە سالانی 1830- 1834دا بوو کە نەخشەیەکی روونی بۆ خۆی دارشت و لێبڕا شەرح و شرۆڤەیەکی تێروتەسەل لەمەڕ هەموو ژیانی فەرەنسەویان بنووسێت... رێك وەکو چۆن دانتی لە کۆمیدایای خواییدا دانیشتووانی سەرانسەری دەڤەرەکانی دۆزەخ و بەرزەخ و بەهەشت وێنە دەگرێ، بالزاك-ش لە کۆمیدیای مرۆڤانی دا هەر هەموو جۆرە بنیادەمەکانی جیهان -یا بەلای کەمەوە فەرەنسا -وێنە دەگرێ. بالزاك هەوەڵجار بە تەمابوو هەر هەموو رۆمانەکانی- ئەوانەی کە پێشتر نووسیبوونی و ئەوانەی بە تەمابوو بیاننووسێت- لە زنجیرە چیرۆکی تەواوکەری یەکدیدا لە ژێر سەر ناوی تۆژینەوەی داب و نەریتاندا بخاتە روو. لە ساڵی 1835دا بڕیاریدا دوو بەشی دیکەش بە ناوانی تۆژینەوەی فەلسەفی، و توێژینەوەی شیکاری بۆ بەرهەمی یەکەم زیاد بکات. لە ئەنجامداو لە ساڵی 1841دا ئەم سێ بەشەی پێکەوە کۆ ناو نا کۆمیدیای مرۆڤانی.
بالزاك نەوەدو پێنج عینوانی (بەرهەم) داهێنراوەکانی خۆی لە کۆمیدیای مرۆڤانیدا کۆکردەوەو بە تەمای داهێنانی پەنجاو پێنج بەرهەمی دیکەش بوو، کە تەمەن مەودای نەدا... هەڵبەتە ئەوەی کە فریاکەوت و نووسی لە چوار ملیۆن وشە پترەو زیاتر لە دوو هەزار کاراکتەر یا کەسایەتی لە خۆ دەگرێ، جا لەمانە نزیکەی پێنج سەد کاراکتەریان لە پتر لە یەك چیرۆکدا دەردەکەون. هەندێ لە چیرۆکەکانی بالزاك کورتە چیرۆکن، هەندێکیان کورتە رۆمانن (نۆڤلێت) و هەندێکیان رۆمانی تەواون.
بەشی یەکەمی ئەم زنجیرە چیرۆکانە (توێژینەوەی داب و نەریتان) بریتییە لە شەش فەسڵ:

1- دەر بارەی ژیانی شەخسی:

کە دەربارەی حاڵ و ئەحواڵی خەڵکی بورژاو بە تایبەتی سۆزو جۆش و خرۆشی لاوانە, چیرۆکانی کۆلۆنێل چابر-1832 , و بابەگۆریۆ- 1834 لەم گروپەن.

2- دەربارەی ژیانی ویلایەتی:

ئەو چیرۆکانە لەخۆ دەگرێ کە سەرو ساختیان دەگەڵ ئەڤینی پاك و بێگەرد و هیواو ئاواتی خەڵکی ویلایەتەکانی فەرەنسادا هەیە, واتە لەگەڵ ناوچە هەندێ دوورەکاندا, ئوجینی گراندە-1833 باشترین نموونەی ئەم فەسڵەیە.

3- دەبارەی ژیانی پاریسی:

لێرەدا هەندێ چیرۆکان لەمەڕ ژیانی خەڵکی پاریس دەگێردرێنەوە. هەندێ چیرۆکی ئەم فەسڵە ناوەڕۆکی دانو سانو دەسیسەکاریان هەیە. کیژی هاپۆ بت-1846 و کوڕی هاپۆپون-1847 دوو چیرۆکی سەرەکی ئەم فەسڵەن.

4- دەربارەی ژیانی سیاسی:

5- دەربارەی ژیانی سوپایی

بالزاك لەم دوو فەسڵەدا هەوڵدەدا ((زەوق و بەرژەوەندی جەماوەر، حەرەکەی ترسناکی دەزگای کۆمەڵایەتی، وپێکدادانی بەرژەوەندی خاس و عام بەرجەستەو شرۆڤە بکات. چیرۆکی بەسەرهاتی ئالۆز- 1844 لە فەسڵی چوارەمداو (شوئانەکان – 1829) لە فەسڵی پێنجەمدا نیشان دەدرێ.

6- دەربارەی ژیانی دێهاتی:

بالزاك لەم فەسڵەدا دیمەنی ئارامی گوندی لە بەرانبەر دیمەنی چیرۆکەکانی دیکەیدا لەمەڕ ژیانی پڕ هەراو هوریای شاریدا وێنە دەگرێ، بەڵام هەوڵدەدا ئەوە نیشان بدات کە تەبیعەتی بەشەری، دڵبەندییەکانی ئادەمیزاد، و خەبات و ململانێی مرۆڤانی لە هەموو شوێنێکدا وەکو یەکن، دکتۆری گوند- 1833، کەشیشی دێ- 1839، و جووتیاران- 1844 لە چیرۆکانی ئەم فەسڵەن.
لە بەشی دووەمی ئەم زنجیرە چیرۆکانەدا، واتە (توێژینەوە فەلسەفیەکان) بالزاك هۆکاری پەیدا بوونو دروستبوونی سیستەمی کۆمەڵایەتی رۆژ دەخاتە بەر باس و لێکۆڵینەوە. چیرۆکی پێستی خۆشە کراو- 1831و سرافیتا 1834- 1835 لە خانەی ئەم بەشەدان.
لە بەشی سێیەمی ئەم زنجیرە چیرۆکانەدا، واتە (توێژینەوە شیکارییەکان). بالزاك لێرەدا خۆی لە قەرەی بنەمایەك دەدات کە بە زەمینەی هۆکارە کۆمەڵایەتیەکان دادەنرێ. ئەم بەشە (فیزیولیوجیای زەوجین)- 1831 کە پتر لە نامە دەچیچت تا لە رۆمان لە خۆ دەگرێ.

رێبازو شێوازو جۆری مامەڵەکردن:

بالزاك، بۆ خولڤاندنەوەی رووداوەکان، بە زۆری چیرۆکەکانی بە زەمینەسازییەکی دوورو درێژو تاقەتبەر دەست پێدەکات –هەڵوێست نووسی، مێژووی کۆمەڵایەتی، سەربورنووسی یا وەسفکاری تەواو- هەندێ جار سوود لە تەکنیکی "دەست پێکی رووداو لە ناوەڕاستی چیرۆکەکەوە" پێدەبینێ پاشان دەگەڕێتەوە بۆ پێشەکییە دوورو درێژەکەی خۆی. زۆر

جاران لە بابەت دەردەچێت تا بۆچوونەکانی خۆی شەرح و شرۆڤە بکات یا قەناعەت بە خوێنەرانی بکات. زۆربەی کات لە زمانی یەکەم کەسەوە چیرۆکەکانی دەگێڕێتەوە.
بالزاک لەو رۆمانانەدا کە باسی تاقم و دەستەی کۆمەڵایەتی و ژینگەی کۆمەڵایەتی دەکات، پلۆت و نەخشەی ئاڵۆزو بە پێچ و پەنا بەکار دێنێ، بەڵام لە رۆمانانی شەخسیەتدا، پلۆت و نەخشەی سادە بەکار دێنێ، و هەندێ جار لە کاراکتەرسازیدا بە نیشاندانی لە رادەبەدەری تایبەتمەندییەکانی کاریکاتۆر دەخوڵقێنێ. بە زۆری سوخەتێکی تایبەتی لە قارەماندا هەیە کە لە هەموو سوخەتەکانی دیکەی زەقترەو هەر ئەمەش بەرەو نابوتی دەبات، وەکو چۆن فیداکاری بابەگۆریۆ لە ئەنجامدا دەبێتە مایەی جۆرێك بێ موبالاتی و چاوپۆشی کردن لە تاوان، ئاڵتوندۆستی گراندە دەگاتە رادەو مەرزی شێتی، بەغیلی و حەسودی کوڕی هاپو بت دەبێتە مایەی ریسوا بوونی.
زاکیرەی بە قوەت بەڵام نە جێی متمانە، یارمەتی بالزاك دەدات لە تۆمارکردنی دنیایەك جوزئیاتی- تەقریبەن زیادە- بالزاك نەك هەر کاراکتەرو کەسەکان بەڵکو شتەکانیش بە وردترین و بابەتیانەترین دەربڕین وەسف دەکات.. وەسفی جوزئیات، کە هەندێ جاریش لەگەڵ بابەتەکەدا هەڵناکات، عادەتەن لە رووی دروست کردنی کاریگەرییەوە زاڵە. زۆر لێهاتووانە شتەکان و شوێنەکان دەخاتە خزمەتی بەرجەستەکردنی قارەمانەکانییەوە. دیارە ئەم وردکردنەوەیە لەگەڵ تەکنیکی گێڕانەوە بە زمانی یەکەم کەس، جۆرە واقیعیەتێك لەلای خوێنەر بەرجەستە دەکات کە لەبەرهەمێن ئەدەبی دیکەدا زۆر کەمە.
هەر چەندە ریالیزم خەسڵەتی زاڵی بەرهەمەکانی بالزاکە، رەگەزو توخمی رۆمانتیکیشیان زۆرە: لەوانە بویەرو رووداوانی میلۆدرامی و نا ئاسایی، هەستەوەری، قارەمانانی مەندو مەنگ و سەیرو غەریب، تاکگەرایی، فانتازیا، لاف و گەزاف و مەتەڵ ئامێزی... خەسڵەتە ریالیستییەکانی بریتین لە: "حەقیقەتجۆی،مادەگەرایی بە شێوە جیاوازەکانی، گۆشەنیگای زانستی، قەواڵەو بەڵگەنامانی وردو دروست، فرە زانیاری مەوسوعی، رێبازی دیموکراتیك، و پەیوەندی و کەڵکەڵەی کۆمەڵایەتی فراوان".

کورتەی رەخنەکان:

بالزاك وەکو هونەرمەندێك کەم وکوڕی زۆری هەیە: "شێوازەکەی خراپە... زمانەکەی... بێ فۆرم و شێوەیە، نا رێك و پێکەو شەقڵی تایبەتی خۆی نییە، نووسینەکانی بەرهەمی پیاوێکی یەجگار زیرەك و سەرناسە، زۆر بە توانایە.." خەوشیشی زۆرە: فیشاڵبازی، بێ شەرمی، رەقی، توندڕەوی، درێژدادڕی، یەکنەوایی تاقەتبەر، خۆدزینەوەی نابەجێ، پێکەوە بەستن و نۆبەکاری نەگونجاوو تەنانەت بێهودە جوزئیاتی ریالیستیانەو رووداوانی غەریب و خەیاڵی.. ئەو زیاتر بەلای دزێوی و غەمدا مایلە، و لە بەرجەستەکردنی ئەستاتیکا، جوانی، ناسکی، مەعنەویات و رازانەوە کاریدا بێ توانایە.

لەگـەڵ ئەمەشـدا بـالزاك بـە یـەكێك لـە گـەورەترین –لەوەشـە گـەورەترین بـێ– ڕۆمانووسـانی فەڕەنسی دەژمێردرێ... جوڵەو تواناو دەوڵەمەندی زانیـاریی ئـەو ئەفسـانەییە، "هـەر هـەموو فەرەنسای لە چوارچێوەی لاپەڕەی بەرهەمەكانیا بەرجەستە كردووەو لەوێوە تەزووی ژیـان و جوڵـە دەیانگرێتـەوە". بـالزاك "دەچـێتە سـۆراخی هـەموو كەسـێك: پزیشـكان، مافناسـان، كەشیشان، ڕۆژنامەنووسان، هونەرمەندان، كاسبكاران، بانقداران، بازرگانـان، فەرمانبـەران و خزمـەتكاران لـە ژینگـەی تایبـەتی خۆیانـدا دادەنـرێن و بـە گـوێرەی پێداویسـتییەكانی ئـەو ژینگەیە تەماشا دەكرێن".

"كاریگەری بالزاك سنور یا كۆتایی نییە، بە ئاسانی فۆرمی ئەفسانەی گۆڕی و بەرینترین فۆرمی ئەدەبی لە ڕۆمانی تازە خوڵقاند". كاریگـەری بـالزاك نـەك هـەر لـە فەرەنسـا، بـەڵكو لـە ئینگلیستان، ئاڵمان، و ئەمریكاشدا زۆر گەورەو سەرسـامكەر بـووە. فلـوبیر، موپاسـان، زۆلا، جـۆرج هـاولز، و هنـری جیمـز تـەنیا چـەند نموونەیـەكی كـەمن لـەو نووسـەرانەی كـە زۆر قەرزاربارى بالزاك–ن.

ستندال (1783– 1842):

ناوی ڕاستەقینەی: ماری –هنری بیل–ە. لە شاری گرنوبل چاوی بە دنیا هـەڵیناوەو قۆنـاغی منداڵیەتی لە هەمان شاردا بە كڵۆڵی و خەمینی بەسـەر بردووە، تا سـاڵی 1812 لـە سـوپای ناپلیۆندا خزمەتی كرد، پاشان بۆ ئیتاڵیا چوو، سـاڵانی 1814– 1821ی لەوێنـدەر قەتانـد. ئەوسا بە هۆی ئەوەی كە پەیوەنـدی بـە نیشـتمانپەروەرانی ئیتاڵیاییـەوە كـردووە، لـەو وڵاتـە دەركـرا. لـە سـاڵی 1830دا جارێكی دیكـە وەكـو كونسـوڵی فەرەنسـا بـۆ ئیتاڵیـا گەڕایـەوەو تاساڵی 1841 لە هەمان پۆستدا خزمەتی كرد. لە فەرەنسا كۆچی دوایی كرد.

بەرهەمەكانی:

سـتنداڵ دوو كتـێبی دەربـارەی مۆسـیقاو ئاهەنگسـازان، كتێبێكـی دەربـارەی مێـژووی نیگاركێشـی ئیتاڵیـا، نامەیـەكی لەمـەڕ ماهیـەتی ئـەڤین و گوتـارێكی ڕەخنـەوانی دەربـارەی شەكسپیرو ڕاسین نووسیوە، لەگەڵ ئەمەشدا، ئەمڕۆ بـە یـەكێك لـە سیما دیارەكانی جیهـانی ڕۆماننووسـی دەژمێـردرێ، ناوبـانگی وی بەنـدە بـە دوو ڕۆمانـە مەنشـوورەكەیەوە: سـورو ڕەش، و دێڕی پارم.

سورو ڕەش 1831:

بەناوبانگترین رۆمانی ستنداله. قارەمانی چیرۆکەکە، واتە جولین سورل (کە تارادەیەك خودی نووسەرە)، پاش گەڕانەوەی بوربۆنەکان بۆ سەر حوکم، لە سەربازی بێزار دەبیٚو جلە سووره سوپاییەکانی بەجبەی رەشی کەشیشێك دەگۆڕێتەوە. سورل لاوێکی لە خۆ رازی، لوتبەرز، رەشبینو خۆ سەرو بیٚ ریشە، لەگەڵ دوو ماشوقەدا ئاشقێنی دەکات –کە ماشوقەی دووەم هۆیەکە بۆ پێشڤە بردنی مەبەستو مەرامە پایەخوازییەکانی. لە ئەنجامدا ماشوقەی یەکەم بویەرەکە بۆ ماشوقەی دووەم کەشف و ئاشکرا دەکات، و سورل بڕیاری کوشتنی دەدات، سورل بە خۆیشی لە ئەنجامدا بە مەقسەڵە عیدام دەکریٚ، (شیکردنەوەو تۆژینەوەی دەروونیو بەرجەستەکردنی کەسایەتی سورل لەم چیرۆکە یەجگار جوانو دڵگیره. ستندال هۆکارەکانی ئەڤینو حەسوودیو نەفرەتی مرۆڤی بەوپەڕی وەستایەتییەوە وەسف کردووە).

دێری پارم– 1839:

ستندال لەم رۆمانەدا بویەری (فابریس دل دۆنگۆو، جولین سورلی ئیتاڵیایی) لەناو جەرگەی دەسیسەو پیلانگێڕییەوە دەگێڕێتەوە. وەسفی جەنگی واترلۆ لە دیمەنە جوانو بەرجەستەکانی چیرۆکەکەیە.

شێوازی ستندال:

ستندال چەند رۆمانتیکە، ئەوەندەش ریالیستە. هەڵبژاردنی ناوەڕۆکەکانی –جەنگانی زندوو روون، تاوان، پیلانگێڕی، و جۆشو خرۆشو هەڵچوونان– سیمایەکی رۆمانتیکی پیٚ دەبەخشن، جگە لەمە، پلۆتو نەخشەی رۆمانەکانی میلۆدرامین، و قارەمانەکانی "پیاوانی ریزپەڕن کە لە مەوقیعی ریز پەڕیدا.. لەگەڵ خەونەکانی خۆیان دەژین... لەلایەکی دیکەوە، بە شیتەڵکردنەوەو شیکاریی وردی دەروونیی قارەمانی رۆمانەکانی، بە شێوازی وشكو نا شەخسییەوە، بە ئاوڕدانەوەی لە پاژکاریی، نووسەرێکی ریالیستییە.

پروسپر مریمە 1803– 1870:

مریمە باوکی فەرەنسیو دایکی ئینگلیزەو لە پاریس لە دایك بووە. ماوەیەك لە قوتابخانەی کۆلیجی شارلمانی خوێندیو پاشان کەوتە خوێندنی ماف، چەند جارێك کاری دەوڵەتی لە ئەستۆ گرتووە، لەوانە پۆستی سیناتۆریو پشکنەرو سەرپەرشتیاری گشتی بەرهەمێن مێژوویی. مریمە دۆستی ستندالو هەروەها دۆستی ئوجینی بانۆی ئیمپراتۆری فەرەنسا دەژمێردرا. مریمە بە لە ساڵی 1843دا بوو بە ئەندامی کۆڕی زانیاری فەرەنسا.

مریمە یەك شانۆنامە، چەند شیعرێك، و كۆمەڵێك نامە بۆ نەناسێكی (لە ساڵی 1873دا بڵاوبووەتەوە) نووسیوە. كە یەجگار جوانەو جۆرە مكاشەفەیەكی نەفسە. مریمە ناوبانگی بە رۆمان و چیرۆكانییەوەیە. (رووداوەكانی سەڵتەنەتی شارلی نۆیەم- 1829) رۆمانێكی مێژوویی بەهادارە بەشێوەی رۆمانەكانی سێروالترسكوت نووسراوە. سكێچ و پلۆتی رۆمانەكە دەستكردو خەیاڵییە، بەڵام زەمینەكەی وێنەگرتن و نیشاندانێكی راستگۆیانەی ئاخرو ئۆخری سەدەی شازدەیەمە. (ماتیوفالكن- 1829) رۆمانێكە هەست و نەستی توندی خەڵكی دوڕگەی كورس نیشان دەدات, و (كولومبا-1840) چیرۆكێكە دەربارەی كینەكێشی خەڵكی كورس: قارەمانی چیرۆكەكە كە ژنە برایەكەی خۆی هان دەدا كە دژمنە خوێنییەكەیان بكوژێ

مریمە وەكو ستندال (كە مایەی ستایشی ئەوە) و بالزاك, كەسایەتییەكی قۆناغی راگوزاری رۆمانتیزم بۆ قۆناغی ریالیزمە. دڵبەندی وی بە بویەرێن هەستۆكی, زبری, شەقڵی ناوچەیی، و زەمینەی مێژوویی رۆمانەكانی, سیمایەكی رۆمانێكی پێ دەبەخشن. بەڵام وەكو داودن دەڵێ: ((خودبینی و زاتیەتی قوتابخانەی رۆمانتیك لە مریمەدا بەشێوەیەكی ئاوەژوو رەنگ دەداتەوە. ئەم خۆپەسندییە زادەی خۆهەڵكێشان و موبالەغە نییە, بەڵكو جۆرە بالابوونێكی تەحقیرئامێزە.)) وی لە موبالەغەو روتەڵگەرایی بێزارە . بابەتگەری تەواو , كورتبڕی, و هەڵبژاردنی وشەێن دانسقە, شێوازی ئەو دیاری دەكەن. مریمە لەسەر سەرزەنشت دەكەن ((بێدەنگی و ئارامیە ئازاردەرەكەی)) بەڵام ستایشی (دەرەكی كەسایەتی مرۆڤانی, وەسفی سنوردار, بەڵام وەستایانەی دیمەنان, خوردكردنەوەو چوونە بنج و بناوانی هۆكارەكان. توانای وێنەگرتنی كارە نە باوەكان, دڵگیری، شكۆو سام, و هونەری سادەی چیرۆكڤانی)وی دەكەن.

<u>گوستاف فلوبیر 1821- 1880:</u>

لە روین هاتە دنیاوە. بابی پزیشك بوو، و ئەو كەشو هەوا پزیشكەوانیەی كە گۆستاف تیایدا گەورە بوو، كارێكی فرەی لە سەر بەرهەمەكانی بە تایبەتی مەدام بوڤاری هەبوو، لە دەساڵییەوە سەوداسەری ئەدەبیات بوو، هەر چەندە لەسەر داوای بابی لە ساڵی 1840ەوە تا ساڵی 1845 ماف خوێند، بەڵام سەركەوتنی لەو وارەدا بەدەست نەهێنا. لە ساڵی 1846 بەدواوە لە كرواسەی نزیكەی روین ژیا. لە ساڵی 1849دا تاقە سەفەرێكی بۆ میسرو رۆژهەڵات كرد. فلۆبیر لە دوا ساڵەكانی تەمەنیدا توشی جۆرە نەخۆشیەكی پەركەم و فێی هاتبوو كە رۆژ بە رۆژ كەسیرەی دەكرد، رەنگە زادەی كاری زۆری نووسەراتی بووبێ، كە زۆر بێڕەحمانە خۆی بۆ تەرخان كردبوو، لە ئەنجامدا كوت و پڕ بە سەكتەی دڵ مرد.

<u>بۆچوون، رێباز، و تەكنیكی فلوبیر:</u>

فلۆبیر تەبیعەتو سروشتێکی رۆمانتیکی هەبوو. لە هەموو شتێکی بۆرژوایی و ئاسایی بێزار بوو. حەزی لە هەمووشتێکی توند، نەباو، زندوو بزێو دەکرد. شەیداو دڵبەندی شاتوبریان، هۆگۆ، و گوتیە بوو، و بالزاکی لە سۆنگەی شێوازە بیٚ سەروبەرەکەیەوە بە نووسەرێکی (دەرەجە دوو) دەزانی. لەگەڵ ئەمەشدا، بۆچوونو تەکنیکی ئەدەبی وی تەواو ریالیستییە، و تیمەو ناواخنی بەرهەمەکانی پتر دەشوبهێنە سەر تیمەو ناوەڕۆکی ناتورالیستەکان.

فلۆبیر هەمیشە خۆی بەوەفاداری سێ پرەنسیپی سەرەکی لە ئەدەبیاتدا دەزانی:

1- *ورد‌ی لە دیتنو نیشاندانی قەواڵەو بەڵگەنامەێن پڕ ئیحتوبار. دەڵێن جاری وا هەبوو کە چەند هەفتە چاوەنواری دەکرد تا تریفەی مانگ بەسەر سوچی باخێکەوە بدینیٚ، و ئەوسا یەکسەری هەموو وردەکارییەکان بخاتە سەر کاغەز. یەکێك لە هۆیە سەرەکیەکانی سەفەرەکەی بۆ باکووری ئەفریقیا لە ساڵی 1894دا ئەمە بوو کە راپۆرێکی دروست لەسەر کارتاژی کۆن (لە سالامبو)دا بە دەستەوە بدات.*

2- *شێوازی غەیرە شەخسی: فلوبیر زەینگەرایی رۆمانتیکەکانی پەسند نەدەکرد، حەزیدەکرد چیرۆکەکانی بە شێوەیەکی بابەتیانەو زیندوو دراماتیکی دەربڕیٚ.*

3- *وردی لە وشە، فلوبیر یەکێك بوو لە داکۆکیکارانی (وردی لە وشە)، باوەڕی وابوو کە تەنیا یەك وشە هەیە پڕ بە پڕی مەبەستەکەی نووسەر بیٚ، هەر وشەیەکی دیکە جێی بگریٚ ئەو مەبەستە بە وردی و تەواوی ناگەیەنیٚ.*

لەم رووەوە، وادیارە فلوبیر لە هەر رۆماننووسێکی دیکە پتر ئازاری چەشتووەو عادەتی رەخنە لە خۆ گرتنی هەبووە، دەڵێن فلوبیر چەندین رۆژی بە نووسینی یەك رستەوە دەبردە سەر. گەواهی ئەم گوتەیەش ئەوەیە کە بۆ هەر رۆمانێکی چەند ساڵێکی تەمەنی خۆی تەرخان دەکرد (بۆ وێنە سالامبو-ی بە شەش ساڵ نووسیوە). بۆیە چەندێتی بەرهەمەکانی لە چاو خۆیا کەم بوو.

بەرهەمەکانی:

مەدام بوڤاری- 1857:

"گەورەترین رۆمانی قەرن"، چیرۆکێکی تەقریبەن ریالستی پەتییە کە حەماقەتو گوناحە مەیلەو رۆمانتیکییەکانی ئیمابوڤاری وێنەدەگرێت. ئەم قارەمانە ژنە وەسواسو هەستیارو کەمیٚ عامییەی رۆمانەکە -کە هاوسۆزیو هاو دەردی خوێنەر نابزوێنیٚ- نۆرمانیەکی بۆرژوا تەبیعەتە، ئەو نموونەیەی کە فلوبیر باشی دەناسی... ئەو سەودای بریقو باقو ئەشقەی کە لەسەری ئیمادایە، لە مێردەکەی، کە دکتۆرێکی جدی دێهاتییە، بێزاری دەکاتو کاری دەگاتە زیناو لە ئەنجامدا خۆی دەکوژێت. پرۆفیسۆر رایت دەڵێت کە مەدام بوڤاری

"لەوەیــە گــەورەترین چــیرۆکێك بــێ کــە ســـەدەی نــۆزدە دای هێنــاوە... و راســتگۆیانەترین وێنەیەکە کە تا نهۆ دەربارەی بۆرژوازی فەرەنسی گیراوە".

سالامبو- 1862:

((شکستی شکۆمەندانە))ی فلۆبیرە لەواری دووبارە خولْقاندنەوەی دیمەنەکانی کارتاژی کۆن -ئەو شارەی کە بەڕاستی شتێکی زۆری دەربارە نازانین. هەم هەڵبژاردنی ناوەڕۆكو هەم وەسفە رەنگینەکانی ئەم چیرۆکە رۆمانتیکین- پلۆتی چیرۆکەکە بە دەوری تەوەری دڵبەندی سالامبوی کیژی هامیلکار بارکای (شای کارتاژ)و کاهینەی پەرستگەی تانیت"5"، بە ماتۆ- سـەربازی لیبیـایی بـەکرێگیراودا دەسـوڕێتەوە، لـەم رۆمانـەدا وردەکارییـە مێژووییـەکان، چیرۆکەکە دەکەنە ژێرەوەو زەمینـەی چیرۆکەکە لـە رووداوەکان گرنگتر دەنوێنێ -یا فلـوبیر گوتـەنی ئـەم ((پایـە بەردینـە بـۆ پەیکـەر لـە رادەبـەدەر گەورەیـە)). ئـەم رۆمانـە بـە شکسـت دەژمێردرێ، چونکە ((بینایەکی مێژووییە کە زیاتر قوتکراوەی زانست پەروەرییە تا هەستی ئینسانی)).

فێرکرنی عاتیفی- 1869:

لە چیرۆكو بەسەرهاتی فردریك مورۆ-ی (هاوتای پیاو)ی ئیمابوڤارییە. مۆرۆ پیاوێکی لاوی هەسـتیارە کـە بێهـودە لـە کۆمـەڵێك ریسـکی عاشـقانەدا دەیـەوێ کـەشو هـەواو هامـاجی رۆمانسـان (چـیرۆکانی ئەڤینـداری سەرکێشـانەو سـوار چـاکی سـەدەکانی نـاڤین) زنـدوو بکاتـەوە. ئـەم سەرکێشـیانە لـە ئەنجامـدا بـە خـۆ کـوژی کۆتاییـان نایـەت. بـەڵکو (بـەمیان حاڵییەکی تاقەتبەر) کۆتاییان دێ، کە لە روانگەی فلوبیرەوە لە باری خەمبارییەوە هیچی لـە مردن کەمتر نییە.

وەسوەسەی قەشە ئانتوان- 1874:

فلـوبیر لـەم رۆمانـەدا، وەکـو سـالامبو، هەوڵـدەدات بـە ئاوێتـە یـەك لـە زانسـتو خـەیاڵ واقیعگـەرایی بئافـەرێنێ. قارەمـانی رۆمانەکـە زاهیـدێکی سـەدەی سـێیەم یـان چـوارەمە کـە ئەسیری غایلەو وەسوەسەی ئەهریمەنو شەیتان دەبێ.

دڵساف:

چیرۆکێکە لە کۆ چیرۆکێکی سێ چیرۆکی– 1877, کە "وەفاداری گەرمی" ژنێکی دێهاتی کەودەنی خەڵکی نورماندی بە نێوی فلیستیە، دەرهەق بەو ماڵباتەی کە خزمەتیان دەکات، دەگێڕێتەوە. (دوو چیرۆکەکەی دی برتیین لە: ئەفسانەی قەشە جولینی میوانپەروەر، و هرودیا).

<u>رەخنەو لێکۆڵینەوە:</u>

فلوبیر هەر چەندە لە ئاستی رۆشنبیریو فرە زانیاری و چالاکی بالزاکدا نییە، بەڵام لە ئاستێکی بەرزی هونەری ئەوتۆدایە کە بالزاك قەت بە دەستی نەهێنا. نا رەوانیو کەموکوڕی بەرهەمەکانی فلوبیر زادەی رارایی بێ ئەندازەی وییە لە رەچاو کردنی پرەنسیپە هونەرییەکاندا.. نووسینەکانی گەرمو گوڕ نین، و ئەوە نیشان دەدەن کە نووسەر بەندەو گوێڕایەڵی شێوەی مامەڵەو تەکنیکە، زۆر زەحمەتە کەسێك کە رستە ناسكو بێ عەیبو پەیکەر ئاساکانی فلوبیر بخوێنێتەوەو چەندین جار خۆزیا نەخوازێ کە کاشکێ هەندێ لەو شادی گەرمو گوڕییەی بالزاك وێڕای بێ سەروبەری زمانەکەی، لە نووسینی فلۆبیردا هەبووایە. وردکردنەوەی لە رادەبەر لە ناسکی چیرۆکەکانی فلۆبیر کەم دەکاتەوە. وەکو چۆن لە دڵگیریو جوانی رۆمانەکانی بالزاك–ی کەم کردۆتەوە. دوا قسە ئەوەیە کە زەمینەو مەداری بەرهەمەکانی فلۆبیر سنووردارو تەنگە: تەنیا لەگەڵ دوو جۆرە چیرۆکدا سەروکاری هەیە –ئەو چیرۆکانەی کە وەزعو حاڵی نۆمانییەکانی چینی خوارەوەی کۆمەڵگەی سەردەم دەگێڕنەوە، و ئەوانەی کە وێنەی رووداوو بویەرە کۆنەکانی مەملەکەتانی بێگانە دەگرن... دەربڕینی پوختە، خەیاڵی بەرز، توانای لە رادەبەدەری وەسف، کاراکتەرسازی بێ وێنە لە نموونە جۆراو جۆرەکانی خەڵکی، و بەهرەی رەخنەگریی تەنزو تەوسئامێز، لە ئیجابیاتەکانی بەرهەمی فلۆبیرن، "یەکێکە لەو نووسەرانەی کە زۆر کەس لە خۆی دەڕەوێنێتەوە، لە تێگەیشتنی زۆر کەسا جێی نابێتەوە، لەوەشە هەرگیز نەبێتە مایەی پەسندی جەماوەری خەڵك، بەڵام بێگومان هەمیشە مایەی ستایشو سەرسامی کەسانێك دەبێ کە دێنە مەیدانی رەخنەو هەڵسەنگاندنی ئەدەبییەوە... وی هاوسەنگی گەورەترین پەخشان نووسانە".

فلۆبیر کاری کردۆتە سەر موپاسان، زۆلا، و دوودە.

<u>ئەمیل زۆلا 1840– 1902:</u>

لە پاریس، و لە خێزانێکی هەژاری دەستکورت لە دایك بووە. بابی ئەندازیارێکی ئیتاڵیایی بوو. ئەمیل زۆر کەمی خوێندووە، ئەویش پتر لە مەیدانی زانستدا بووە تا لە مەیدانی ئەدەبیاتدا بێ. بۆ ماوەیەك وەکو فەرمانبەر لە وەشانخانەیەکدا کەوتە کار، و پاشان عینوانی

ڕۆژنامەنووسی وەرگرت، پاشان لێبڕا ((لە دەوروبەری ساڵی 1880))دا هەموو کاتی خۆی بۆ ئەدەبیات تەرخان بکات. لە هەمان ساڵدا لە میدان"6"دا ئاکنجی بوو، و تا ساڵی 1898 بە نیمچە گۆشەگیری ژیا. ئەوسا بۆ پاریس گەڕایەوە تا لە دۆزی دریفوسدا بەشداری بکات، وتارێکی بەو بۆنەیەوە لە ژێر سەر ناوی (من مەحکوم دەکەم- 1898) بڵاوکردەوە کە بووە مایەی دوور خستنەوەی کاتی وی بۆ ئینگلیستان. لە ئەنجامدا و لە ناکاودا (لە ئەنجامی گیرانی لولەی سوپاو بڵاوبوونەوەی غاز) خەفە بوو، و مرد.

بۆچوون و ڕێبازی وی:

عادەتەن زۆلا بە دامەزرێنەرو پێشەنگی ناتورالیزمی فەرەنسا دەزانن. زاراوەی ناتورالیزم لە داهێنانی خودی زۆلایە، و بۆیە ئەو ناوەشی هەڵبژاردبوو چونکە ڕێبازی زۆلا هەمان ڕێبازی باوو باکار براوی مەیدانی زانستە سروشتییەکان بوو. ئەم ڕێبازە ئاوێتەیە کە لە دیتن و تۆمارکردنی وردو وەسفی دیاردە مرۆڤانیەکان بەو شێوەیەی کە لە تەبیعەتدا هەن و بە دوور لە هەر دەستکاری و دەست تێوەردانێکی مرۆڤ، و بە میتۆدی ئەزمونگەری باوو بەکاربراو لە زانستاندا، واتە ڕۆماننووس دەبێ لە ژیانیشدا، وەکو تاقیگە، هەست و سۆزەکانی مرۆڤ بخاتە بەر وردەبینی لێکۆڵینەوەوە، و بەگوێرەی میتۆدی ئەزموون و دیتنی زانستی بکەوێتە وەسف و نیشاندانی ڕووداوو کاراکتەرەکان. زۆلا، لە ئەنجامی خوێندنەوەی کتێبی (سەرەتاکانی پزیشکگەری ئەزموونی)ی نووسینی کلود برنار، ئەو ڕێچکەو ڕێبازەی بە دەست هێنا، و بۆچوونی خۆی لە کتێبی (ڕۆمانی تەجریبی- 1880)دا پیشان دا. ڕێبازی ئاسایی و باوی خودی زۆلا ئەمەیە کە ڕۆمانەکانی بەپلۆتی چیرۆک یان هەندێ لە قارەمانەکانی دەست پێناکات، بەڵکو بەو (بڕگە ژیانە)) دەست پێدەکات کە دەیەوێ بەرجەستەی بکات. ئەوسا چەند قارەمانێکی گونجاو هەڵدەبژێرێ و چەند خەسڵەتێکی سادە بە هەر یەکێکیان دەبەخشێت. لەواری شیکردنەوەی قارەمانانی چیرۆکەکانیا سەرەتایی ترین جۆری دەروونناسی بەکاردێنێ. وا باوە کە زۆلا ڕوحی بەشتان بەخشیوەو ڕوحی لە مرۆڤان وەرگرتووەتەوە. هەمیشە ئەو (بڕگە ژیانە) هەڵدەبژێرێ کە کرێت و پیسە، و وێنەیەکی ئاوێتە بە ڕەشبینی بەرجەستە دەکات کە بە یەکێك لە خەسڵەتە تایبەتییەکانی ڕیالیستان و ناتورالیستان دەژمێردرێ.

بەرهەمەکانی زۆلا:

ڕوگون- ماکار 1871- 1893:

زنجیرە ڕۆمانێکی بیست بەرگییە و زنجیرە چیرۆکە گەورەکانی بالزاك وەبیر دێنێتەوە. دەڵێن ئەگەر چیرۆکەکانی بالزاك یەك (کۆمیدیای خوایی)یە... ئەوا هەقە زنجیرە ڕۆمانەکانی زۆلا

ناو بنرێ (كۆمیدیای حەیوانی)... "..... چونكە زۆلا نەك هەر مرۆڤ بە حەیوانێكی پاشكۆی ئارەزووەكانی خۆی دەزانێ، بەڵكو رووداوەكانی ژیانی خێزانێك لە تاكە بودەڵەو روخاوەكان دەگێڕێتەوە" –تێكڕای زنجیرەكە هەوڵدەدات تا بەشێوەیەكی گشتی وێنەیەكی فەرەنسای رۆژگاری ئیمپراتۆریەتی دووەم بنوێنێ، و بە شێوەیەكی تایبەتی راپۆرتێك لەمەڕ ژیانی ئەندامانی جۆراوجۆری ((حەڵاڵزادەو حەرامزادە))ی ماڵباتی روگون– ماكار بگێڕێتەوە. هەر ریوایەتو گێڕانەوەیەك قارەمان بە جۆرێكی هاوپەیوەست بە ژینگەی كۆمەڵایەتیو ئابوورییەوە، كە بەردەوام لە كێشمانەكێش دان لە گەڵیان، نیشان دەدات. لەم رۆمانانەدا، جۆری ژیانی گەلێك لە پیشەوەرانو خودان كاران وێنە دەگیرێت: ئاسوموار (1877)، چیرۆكی ژیانی كرێكارێكی ئاساییە كە مەستیو بادەنوشی بەرەو وێرانیو گەندەڵی دەبات. ناتا (1880) وێنەی ئافرەتێكی سۆزانی نیشان دەدات، جەرمینال (1885) باسی ژیانی دژواری مەعدەنچیان و مانگرتنەكانیان دەكات، زەوی (1888) لە ژیانی جووتیارانو گوندییانەوە هەڵدەهێنجرێ، و كەوتن (1892) –كە هەندێ جار بە شاكاری وی دادەنرێ، چیرۆكێكە دەربارەی جەنگی فەرەنسا– پروس.

رۆمانەكانی دیكەی:

زۆلا پاش نووسینی زنجیرە چیرۆكی مەزنی روگون– ماكار، چیرۆكی سێ بەشی (سێ شار 1894– 1898)ی نووسی، كە دەسەڵاتی كەشیشانی كاتولیك لە لورد"7"، روم، و پاریس نیشان دەدات. نەخشەی چیرۆكێكی چوار بەرگی بەناوی (چوار ئیجیل– 1899– 1903)شی داڕشت، بەڵام دەرفەتی نەبوو كە تەواوی بكات تەنیا سێ بەشیانی نووسی: (بەبڕشتی)، كە داخو كەسەرێكە بۆ خۆكوژی نەژادی، "زەحمەت" كە داكۆكی لە چاك كردنی وەزعو حاڵی هونەرمەندان دەكات، و (حەقیقەت) كە لە دۆزی دریفۆسەوە هەڵێنجراوە، (دادوەری)ش كە قەرار بوو چوارەمین بەشی ئەم زنجیرەیە بێ.

هەڵسەنگاندن: (نرخاندن):

زۆلا هونەرمەندێكی كەم مایەیە، نەخشەو پلۆتی رۆمانەكانی زۆربەی كات دەشوبهێتە سەر زنجیرە پەردەیەكی نیگاركێشی كە پەیوەندییان لەگەڵ یەكدیدا سستو لاوازە، ئەم بونیادسازییە تاسەو چاوەڕوانییەكی كەم لە چیرۆكاندا چێدەكات، بۆیە زۆربەی ئەم رۆمانانە تاقەتبەرن. ئەم مەسەلەیەش كە زۆر لەو گەندەڵی و گەندەڵكارییانەی كە لە رۆماناندا پیشان دەدرێن، چیتر مەسەلەی باوی زەمانەنین، رۆمانان بێ گیانو بێ نموودتر دەكەن. قارەمانەكانی بە زۆری نموونەیین یا نوێنەری یەك چینن، و هیچ كاتێك لە شێوەی تاكی مرۆڤانی ئاڵۆزو مایەی سەرنجدا دەرناكەون، وەسفەكانی لە ئەندازە بەدەروردنو لە دوا

ئەنجامدا تاقەت بەرن. زندووترین وێنەیەك كە زۆلا دای دەهێنێ دیمەنێن بزوتن‌و جم‌و جۆڵ‌و جۆش‌و خرۆش‌و هەڵچوونی جەماوەری خەڵكە، كە ئەم وێنانە هەندێ جار دەگاتە لوتكەی عەزەمەت، لەگەڵ ئەمانەشدا، خوێنەر زۆربەی كات هەستدەكات كە زۆلا وەكو پێویست كەرەستەو بابەتەكانی بەردەستی هەرس نەكردووە.

مەسەلەی ئەخلاق لەنووسینەكانی زۆلاو بە درێژایی هەشتا ساڵ مایەی باس‌و لێكۆڵینەوە بووە. زۆلا، كرێتی‌و ناشیرینیانی یەجگار زۆر وێنە دەگرێ، بەڵام هیچ كاتێ جوانی‌و دڵگیرییان پێ نابەخشێ، بەڵكو داروخان‌و كرێتی گەورەترو بەرجەستەتر پیشان دەدات تا بە جۆرێ هەستی مرۆڤان بهاڕوژێنێ كە هەرچی كرێت‌و ناشیرینێك هەیە لە نێوی بەرن، زۆلا لە واری رێگە خۆشكردنی باسی راستەوخۆو بێ پەردەی هەموو مەسەلەكاندا رۆڵێكی هەبوو، ئەو مەسەلانەی كە زۆربەیان پێشتر وەكو (یاساغ) لە باسی وەكو دەڵێن موئەدەبانەدا وەدەر دەنران.

<u>ئالفونس دودە 1840- 1897:</u>

دودە، لە نیم، لەپرۆڤانس هاتە دنیاوە، منداڵیەتی بە هەژاری بردە سەر، لە هەشت ساڵیدا لەگەڵ خانەوادەكەیدا بۆ لیون چوو و لەوێ چووەتە بەر خوێندنی سەرەتایی. لە ساڵی 1857دا بۆ پاریس چوو، و لە ساڵی 1858دا بوو بە سكرتێری تایبەتی دۆك دومورنی (زڕبراو وەزیری ناپلیۆنی سێیەم). یەكەم بەرهەمی شیعری وی لە هەمان ساڵدا بڵاوبووەوە. دودە لە ساڵی 1865 بەدواوە بە تەواوەتی خۆی بۆ ئەدەبیات تەرخان كرد. هەر چەندە دودە بە بڵاوبوونەوەی (تارتارن دو تاراسكون- 1872) ناوبانگی پەیدا كرد، بەڵام هیچ كاتێك بۆ ئەندامیەتی ئەكادیمیای فەرەنسا هەڵنەبژێردرا.

<u>تایبەتمەندییەكانی دودە:</u>

دودە بلای زۆربە بە نووسەرێكی ناتورالیزم دەزانرێ، و گومانی تێدا نییە كە پەیڕەویی شێوازی ئەمپرسیونیستی‌و شێوەی دیكومینتی ناتورالیستەكانی دەكرد. بەڵام تەبیعەتی گەرم، حەنەكچیاتی، بزێو، بەخشندەو میهرەبانی وی لە رێچكەو رێبازە بابەتی‌و شیكارییەكانی زۆلای دوور دەخاتەوە. دودە لە رووی ناسكی‌و مجامەلەو مەداراوە لە دیكنز نزیك دەبێتەوە،و لە رووی تەكنیكی ئەو دوو -سێ رۆمانەی كە لە دوا ساڵانی تەمەنیدا نووسیونی، هەم قەرزارباری دیكنزەو هەم تاكری.

<u>بەرهەمەكانی:</u>

زۆر جار گوتویانە کە خەیاڵ‌و خەیاڵدانی دودە تەنیا زەین‌و زاکیرەی بوو. سەرچاوەکانی وی دیتنەکانی خۆی و ئەو زانیاریانە بوون کە لە ئەنجامی خوێندنەوە دەربارەی خەڵکی‌و بارودۆخەکان بە دەستی دەهێنا، لەبەر ئەمە بە دزی ئەدەبی (بە تایبەتی لە دیکنزو تاکری)یەوە تۆمەتباریان کردووە گوایە سیمایەکی حەیابەرانەی دۆستەکانی خۆی (بەتایبەتی دۆك دومورنی) لە ژێر پەردەیەکی ناسکدا کێشاوەو وێنە گرتووە.

چیرۆکێن حەنەك ئامێزو بەزەیی وروژێن:

گەلێك لەم چیرۆکانە باسی وەزع‌و حاڵی خەڵکی هەژارو زۆر لێکراو دەکەن، بە تایبەتی ئەم کەسانەی کە دودە لە پروڤانسدا ناسیوونی. هەندێ لەم چیرۆکانە کەم تا زۆر ژیاننامەی خوێن. چیرۆکی (شتێکی بچووك- 1868) -کە زیاتر لەگەڵ دیڤیدکا پرفیلد-ی دیکنزدا بەراورد دەکرێ- بیرەوەرییە خەمناکەکانی منداڵیەتی دودە دەگێڕێتەوە. (تارتارن دوتار راسکون- 1872)، رۆمانێکی کۆمیدییە دەربارەی تارتارن-ی خەڵکی تاراسکون کە خووی بە گێڕانەوەی چیرۆکی سەیری بەسەرهاتەکان‌و لاف‌و گەزافی دلێرییەوە گرتووە. (تارتارن لەسەر ئالپ- 1885) پاشماوەو درێژەی بەسەرهاتی تارتارنە (کە رۆژگارێك پیرە شێرێکی کوێری رامی لە جەزایر راو کردووە، بابەتەکە لە قاڵبی چیرۆکێکی سەیردا دەربارەی شەڕی خۆی دەگەڵ شێرێکی درندەو ترسناکدا دەگێڕێتەوە تا ئیحتوباری زیاتر بۆ خۆی پەیدا بکات). (نامەکان- 1866) کۆ چیرۆکێکی جوان‌و باشن دەربارەی ژیانی گوندەکانی پروڤانس. (کەشیشی کوکونان)و (قاتری پاپا) لە باشترین چیرۆکی ئەم کۆ چیرۆکەن.

رۆمانێن رەفتاران:

دودە رۆمانی رەفتارانی زۆری نووسیوە، کە رووداوی زۆربەیان لە پاریسی رۆژگاری نووسەردا روو دەدەن. ژمارەیەك لەم رۆمانانە وەکو رۆمانی ناتورالیستەکانە، و هەندێکی دیکەیان هێرشن بۆ سەر کەسایەتیانی جۆراو جۆر. ئەم رۆمانانە بەتێکڕایی وێنەیەکی بەرجەستەی پاریسی سالانی ئیمپراتۆریەتی دووەم‌و دەیەکانی هەوەڵی کۆماریی سێیەم دەنوێنن. بەناوبانگترین رۆمانی ناو ئەم رۆمانانە برتییە لە: (نابوب- 1877، کە سیمای دۆك دوو مورنی، سارا برانا"8"و چەند کەسایەتییەکی بەرجەستەی دیکە وێنە دەگرێت (لەم رۆمانەدا کەسێکی دێهاتی کە لە تونسدا سامانێکی مۆڵی پێکەوە ناوە، بۆ پاریس دەگەڕێتەوە، و لەوێندەر دەبێ بە قوربانییەکی پیلانگێڕان‌و مشەخۆران). (نومارومستان) 1881) رۆمانێکی سیاسییە کە سەرکەوتنەکانی بابایەکی پروڤانسی زیرەك، بەرزە فڕو، بێ پەروا لە مەیدانی سیاسەتدا دەردەبڕێ‌و باسی خەباتی وی دژی (باکوری پیاوکوژ) دەکات. ئەم کتێبە لە رووی بەراوردکردنی کەسایەتیانی باکورو باشووری فەرەنساوە جوانە. (سافۆ-

1884) وێنەیەکی ناتورالیستانە بەڵام بەزەیی و ڕۆژێنە لەمەڕ سۆزانییەکی فەرەنسی. و (جاویدان- 1888) کە تەنزێکی توندە دەربارەی ئەکادیمیای (فەرەنسا)و هەندێ ئەندامی تایبەتی ئەو دەزگایە.

هەڵسەنگاندن:

ئەگەر قەرار بێ کە دودە لە جوملەی ناتورالیستان دابنرێ، بە جورئەتەوە دەتوانرێ بگوترێ کە لە هەر ڕوویەکەوە لە هەموویان بە نموودترە. دەربڕین و ئینشای وی لە چاو برایانی گنکور"9"دا کە لە پێشڕەوانی ناتورالیستانی زانستی بوون، زۆر سادەترەو ریتم و ئاهەنگی پەخشانی وی لە چاو زۆلادا، کە پێشەوای ناتورالیستان بوو، توندترو ئازادترە. ئەمە جگە لەوەی کە دودە هەستێکی لێوان لێو لە شۆخیبازی هەیە، و دەرکێکی دروستی دەربارەی مەوداو ڕەهەندەکانی چیرۆك هەیەن. زێدەباری ئەمەش دودە هەندێ تایبەتمەندی شەخسی و مرۆڤانی هەیە کە لە وانی دیدا کەمتر بەرچاو دەکەون. "ئەو نەخوێنساردی موپاسانی هەیە، نە ڕەقی زۆلا، نە نەگونجان و نەبانی برایانی گنکور". لە "نێو ئەم نووسەرانەدا ، دودە لە زۆر ڕووەوە لەلای کۆمەڵگەی ئەنگلۆ –ساکسۆنی پەسندترینیانە".

کورتە چیرۆك

گی دو موپاسان (هنری رینێ ئالبیرت) 1850- 1893:

لە شاتو دو میروماسنیل، لە نورماندی لە خێزانێکی چینی خوارەوەی ئەرستوکراتان لە دایك بووە. ساڵانی هەرزەکاری لەروین بەسەر بردوو زۆری حەز لە وەرزشی وەکو بەلەمڕانی و ڕاوە ماسی کردووە. ماوەیەك لە جەنگی فەرەنسا –پروسدا بەشداری کرد، پاشان کارێکی لە وەزارەتی دەریاوانیدا بەدەست هێنا , لەساڵانی 1873- 1880دا لە موریدان و دڵبەندانی فلۆبێر بوو و لەوەوە فێری شێوەی نووسین بوو. یەکەم بەرهەمی سەرنجڕاکێشی وی چیرۆکی (قەڵەو – 1880) بوو کە بە هۆیەوە دەرفەتی بژێوی لە ڕێگەی نووسینەوە بە دەست هێناو ئیدی هەموو ژیانی خۆی وەقفی ئەدەبیات کرد. موپاسان لە ساڵانی 1880- 1892 چەند ڕۆمانێك و نزیکەی سێ سەد کورتە چیرۆکی نووسی. کاری بەردەوام و رابواردن سەلامەتیان خستە مەترسییەوەو ئیدی لە ساڵی 1885 بەدواوە بیری مردن هەمیشە ئازاری دەدا. ڕۆژ بە ڕۆژ بیرو هۆشی سەنگلاتر تر دەبوو لە ساڵی 1892دا تەقریبەن شێت بوو بوو، ئەنجام لە ساڵی 1893دا لە ریڤیراداو بە هۆی ئیفلیجی تەواوەوە گیانی سپارد.

شێواز، تەکنیك، و تۆن:

موپاسان هیچ تێورییەکی هونەری نووسراوی نییە. و تا سەر پابەندی شێوازی ریالیستی فلوبیر بوو، بەلاّم بەلای درێژنووسی، ڕێبازی ڕۆمانتیکی، و بێزاری فلوبیر لە بورژوازیدا نەچوو. وێڕای هەندێ ڕەگەزو توخمی ناتورالیستی کە لە دوا چیرۆکەکانی موپاساندا بەرچاو دەکەوێ، یەکێکە لە نووسەرە هەرە ریالیستییەکانی فەرەنسا، شێوازی وی تەواو غەیرە شەخسی و دراميیە.

موپاسان وەکو فلوبیرە باوەڕی بەتینی بە ((وشەی گونجاو)) هەیە، دەربڕین و ئینشای وی نەك هەر وردو ناسکە، بەڵکو کورت، سروشتی، بتەو، و بە زۆری درکەدارە.

((بونیادی بەرهەمی موپاسان دوو خەسلەتی بەرجەستەی هەیە: پاشەکەوت لە وشەو زمان، کە تەنیا خاڵە زەروریەکان دەربارەی قارەمانان، ڕووداوان، و نەشونماو پەرەسەندنی چیرۆکەکە ناو دەبات، جوڵە بەرەو پێش کە لەودا مەنتیق لەگەڵ ئەوپەڕی سادەییدا دەبێ، خێرایی دراماتیکی، کە لە بەهرە ناوازەکانی موپاسانە، لەمەدایە.

چیرۆکەکانی موپاسان، وەکو بەرهەمی زۆربەی ریالیستان و ناتورالیستان لێوان لێون لە نائومێدی و تاڵی، و نووسەر بە خۆیشی زۆری حەز بە بەرجەستە کردنی گەندەڵی و هەرزەییەکانە، هیچ کاتێك عەودالّی خەیالّ یان هەست نییە، بەڵکو شانازی بەوەوە دەکات کە تەنیا ئەو شتە وەسف دەکات و دەگێڕێتەوە کە بە خۆی دیتوویەتی:

بەرهەمەکانی:

چیرۆك و ڕۆمانەکانی موپاسان دەشێت بە گوێرەی نێوەڕۆکیان بکرێن بە شەش دەستەوە.

1- دەربارەی نورماندی:

نزیکەی چواریەکی بەرهەمەکانی مۆپاسان سەروکاریان لەگەڵ ژیانی گوندییان و خەڵکی بورژوای نورماندیدا هەیە. بچووکی، نەزانی، ملهوڕی، تەنگبینی و گیانی پڕ هەڵچوونی وان وێنە دەگرن. لەوانە: (پەرداخی بچووك)، چیرۆکی سەرمایەدارێکە کە پیرەژنێك فێری شەرابنۆشی دەکات تا زووتر بمرێ و ئیدی نەتوانێ هاوکاری بژێوی ساڵانە لەو وەربگرێ.
چیرۆکی (ژیانێك- 1883)، ئەمە ڕۆمانێکە دەربارەی تەنیایی جان، کە کیژێکی هەستیارو ئایدیالیستی خەڵکی نورماندییە، و دۆستەکانی بە فەرامۆشکردنی ئازاری دەدەن و وردو خاش دەکەن. جولین-ی مێردی پەیمانی هاوسەری پێشێل دەکات، هەوەڵجار پەیوەندی دڵداری لەگەڵ روزالی-ی کارەکەری جاندا دەبەستێ، و ئەوجا لەگەڵ دۆستێکی گیانی بە گیانی ئەودا. جان پەی دەبات کە باب و دایکیشی کەسانێکی داوێن پیس و زیناکار بوونەو خەمبارتر دەبێ، لە ئەنجامدا پل-ی کوڕی جان-ش دەرهەق بە دایکی بێ میهری دەکات، و لە پێناوی ژیان لەگەڵ ژنێکی قەحپەدا هەموو شتێك فیدا دەکات، لە کۆتاییدا وەفاداری

روزالی، و کیژه چکۆڵەکەی پل، کە جان بە فەرزەندی قەبوڵی کردووە، دەبنە تاقە دڵخۆشی وی لە ژیاندا.
چیرۆکی "ژیانێك" بە رواڵەت ژیانی ژنێکە و دەگێڕێتەوە، بەڵام کاریگەری ئەم چیرۆکە لە سنووری ژیانی ژنێك هێوەتر دەڕوات و ژیانی مرۆڤو بێهودەیی هەموو خەونە مرۆڤانیەکان بەرجەستە دەکات.

2- دەربارەی جەنگی فەرەنسا- پروس:

چەندین چیرۆکی موپاسان باسی رەفتاری پروسییەکان دەگەڵ فەرەنسییەکاندا دەکەن کە باشترینیان: (قەڵەو- 1880)، (زندانیان)، و (دوو دۆست)ـە.

3- دەربارەی ژیانی بورژوازی لە پاریس:

باشترین کورتە چیرۆکی ئەم دەستەیە (کە عادەتەن بە پوختەترین کورتە چیرۆکی دەزانن کە تا ئێستا هاتۆتە نووسین) ((گەردانە))ی ناوە کە تەژی رووداو بویەری کوت و پڕو لەنکاوە. مەدام لوزال ئەو گەردانەیەی کە بە ئەمانەت هێناویەتی ون دەکات، ساڵانی ساڵ کار دەکات تا بەهای گەرانەکە پڕ بکاتەوە، ئاقیبەت جوانی، تەندروستی و شادی خۆی لەبەین دەبا، لە دوا ئەنجامدا بۆی دەردەکەوێ کە گەردانە ونبووەکە قەڵب بووە.

4- دەربارەی کۆمەڵگەی چینی باڵای پاریس:

چیرۆکەکانی ئەم دەستەیە بە زۆری دەربارەی فێڵ و فەندی ژنانە. دۆستی باش (بل ئامی- 1885) چیرۆکێکە دەربارەی کەسێکی نۆکیسەو پایەخواز.

5- دەربارەی سەفەر:

موپاسان بابەتی ئەم چیرۆکانەی لە سەفەرەکانیا بۆ ئەفریقیا و ئیتاڵیا کۆکردۆتەوە. چیرۆکە دڵدارییەکانی موپاسان لە خانەی ئەم دەستەیەدان. چیرۆکی (جول رومن) لە ریڤیرادا روو دەدا. (لەبەر هەتاو -1884، و ژیانی بیابان نشینی) دوو چیرۆکی دیکەی ئەم دەستەیەن.

6- دەربارەی شێتی و میتافیزیقیا:

موپاسان لەم چیرۆکانەدا ئەو ترس و نیگەرانیانە دەگێڕێتەوە کە لە کاتی نزیکبوونەوەی لە شێتی، بەسەر خۆی هاتوون، (ترس، هورلا، پیاوی شێت، و جەنازە) بە باشترین چیرۆکانی ئەم دەستەیە دەژمێردرێن.

<u>هەڵسەنگاندن: (نراخاندن):</u>

مەیدانی کاری موپاسان سنووردارە، بەڵام لەم سنوورو ئاقارەشدا هەرگیز نووسەرێك پێشی نەکەوتووە. بەهرەو توانایەکی هونەری وردی هەیە کە بالزاك ئەو بەهرەیەی نییە، و تا رادەیەکیش تواناو بەهرەی بالزاك–ی لە واری خوڵقاندنەوەی واقیعدا هەیە، نووسینەکانی موپاسان "پەرداختێکی واقیعیانەی زوڵاڵنەیە لەگەڵ ژیان سەردەمی تازەدا"، ژ– پلیسیە دەڵێت: "لەم زەمینەیەدا کاری ویدا روونی و رەوانی و شەفافیەتێکی وەهای هەیە کە خوێنەر بەبێ حزوری نووسەر، بە خۆی رووداوەکان دەبینێ[7]".

<u>هۆزان:</u>

لە ساڵی 1850 بە دواوە شیعری فەرەنسی، وەکو پەخشانی ئەم وڵاتە کەم هەستیارتر، بابەتی ترو غەیرە شەخسی تر بوو. تەنانەت شاعیرانی رۆمانتیکی–ش، لەوانە هۆگۆ، مەوزوعیەتی زیاتریان بەکاری خۆ بەخشی. تیوفیل گوتیە، کە دەستی لە دانانی شیعری شێتانەو خەیاڵبازانە شۆردبوو، دیوانێکی هەندێ هەڵبژاردەو وەسفی بەناوی گەوهەر نیشانی و میناگەری لە ساڵی 1852دا بڵاوکردەوە. تێودور دوبانڤیل"10"–ی دۆستی، کە شەیداو دڵبەندی رستەو دەربڕینی ئاهەنگدارو مۆسیقی و تۆنی زمان بوو، کۆمەڵە بنەماو رێسایەکی بەهاداری لە مەیدانی وەزن و قافیەدا خستە روو. شیعرەکانی وی، وەستایانەو مکومن بەڵام لە توخم و رەگەزێن مەعنەوی و خەیاڵی خاڵی بوون. گوتیەو بانڤیل پردی نێوان قوتابخانەی رۆمانتیك و پارناس–ن.

<u>پارناسیان:</u>

لە ساڵی 1866دا بڵاڤۆکێك لە ژێر سەر ناوی (پارناسی هاوچەرخ، کۆمەڵە شیعرێکی نوێ) بڵاوبووەوە. ئەم بڵاوکراوەیە شیعری گوتیە، بانڤیل، شارل لوکنت دولیل، فرانسوا کوپە، شارل بودلێر، سولی پرودوم، پل ڤارلین، و ستیفان مالارمیە–ی لە خۆ گرتبوو. وشەی پارناسیان، لە هەوەڵەوە بە شیعری هەر یەکێك لە هاوکارانی ئەم کۆمەڵە دەگوترا، پاشان بەئاماژەوە بۆ شیعرێن لوکنت دولیل، کوپە، پرودوم و جوزەماریا ئێریدیا بەکار هێنرا. ئەم چوارە زیاتر جەختیان لەسەر ئەقڵ دەکردەوە تا لەسەر هەست، وەکو ناتورالیستەکان لە

هـەوڵی پێکـەوە گرێـدانی میتۆدەکـانی زانسـتێن تـەجریبی و شـیعر بـوون. هـەموو ئەوانـە باوەڕیان وابوو کە شیعر دەبێ غەیرە شەخسی بێ، لە پێناوی حەقیقەتدا بخەبتێ، و کـەماڵی شێوەو فۆرم بکات بە مەبەستو ئامانج.

شارل ماری رنە لوکنت دولیل 1818– 1894:

لوکنت دولیل پێشەنگی شاعیرانی پارناس بوو، ئەو پێشەکییەی کە بۆ (قەسیدە کۆنـەکان– 1852) خـۆی نووسـی، بـوو بـە بەیاننامـەی تـاقمی پارناسـەکان. وی شـاعیرێکی نائومێـد و ڕەشبین بوو و داخی بۆ دزێوی و گەوجی ئەورووپای ڕۆژ دەخوارد. بۆیە زۆربـەی شـیعرەکانی هەڵاتنـە لـە واقیع، و بـۆ نێـوەڕۆك و تیمـەکانی خـۆی چـاو دەبڕێتـە یۆنـانی کـۆن، ڕۆژهـەڵات، فینلانـد، و ڕۆژهــەڵاتی دوور. دولیــل لــە ڕەنگانــدنی دیمەنەکانــدا وەســتایە. دیــارترین تایبەتمەنـدی وی لـە هەنبـەر تایبەتمەنـدی ڕۆمانتیکەکانـدا، "خـەیاڵی کۆمەڵایـەتی"و بـاوەڕ بوون بە زانستێن تازەیە. لە دوای (قەسیدە کۆنەکان– 1852) بەناوبانگترین کۆمەڵە شیعرێن وی بریتیین لە (شیعرو شاعیرانە– 1854، قەسیدەێن بەربەری– 1862، قەسیدەێن خـەمین– 1884، و دوا هـەمین قەسـیدە– 1895). بـێ چـەندو چـون لوکنـت دولیـل بـۆ مـاوەی بیسـت ساڵان ڕچە شکێنی شیعری فەرەنسی بووە.

جوزە– ماریادو ئێریدیا 1842– 1905:

لە موریدانی پابەندی لوکنت دولیل بوو. تاقە کۆ شیعری وی (سەرکەوتنەکانە– کە لـە سـاڵی 1893دا کۆکراوەتـەوە)، ئـەم کـۆ شـیعرە بریتییـە لـە هـەژدە غـەزەلو شـیعرێن مـەوزوعی کـە ژیانی ڕۆژگاری کۆن، سەدەکانی ناوەڕاست، و سەردەمی تازە وێنە دەگرێ.

رنە فرانسوا ئارمان سولی پرودوم 1839– 1907:

لـە هـەوەڵێن شـاعیرانی دەسـتەی پارنـاس بـوو، بـەڵام لـە ئەنجامـدا لێیـان دوور کەوتـەوە. (لـە هەوەڵەوە شیعری هەستیارو پڕ جۆشو خرۆشـی دەگـوت، بـەڵام دڵبەنـدی وی بـە فەلسـەفەوە بـەرەو ئارمانـە مەوزوعییـەکانی تـاقمی پارناسـەکانی بـرد، گـرنگترین بەرهـەمی وی قەسـیدە فەلسـەفیەکانیەتی بـەناوی (عەدالـەت– 1878، و سـەعادەت– 1888)، بەرهەمـەکانی دیکـەی بـریتیین لـە (بەڵایـەکان– 1866، تەنیاییـەکان– 1869و بەنـدو هـۆزانن– 1865) پـرودوم لـە ساڵی 1901دا یەکەمین خەڵاتی ئەدەبیی نۆبڵی وەرگرت).

فرانسوا کوپە 1842– 1908:

لە هەوەڵەوە لەگەڵ پارناسەکاندا بوو، لێ پاشان لێیان جیا بووەوە. (شۆرەتی کوپە بەندە بەو قەسیدانەوەیە کە بۆ هەژارانی گوتوون و بە "شاعیری کەوتووەکان" ناسراوە. یەکێك بوو لە پەیرەوانی لوکنت دولیل و شێوازە سادەکەی لەوەوە وەرگرتووە. دوو کتێبی (1872 – و دەفتەری سور 1874) باشترین شیعری ئەویان لە خۆ گرتووە. کوپە بە کورتە کۆمیدیا و دراما شیعرییەکانیشی بەناوبانگە، لە دوا ساڵەکانی تەمەنیدا رۆمانی (خزمەتکاری دەغەزار– 1895)ی لەسەر بنەمای ئەزموونە مەزەبییەکانی خۆی نووسی، کوپە لە ساڵی 1884دا بوو بە ئەندامی ئەکادیمیای فەرەنسا.

شارل پیر بودلێر 1821– 1867:

لە پاریس هاتە دنیاوە، هەمیشە شاعیرێك بوو "یاخی لە بەرانبەر کۆت و بەندی خێزانی، لە بەرانبەر بنەما ئاینییەکان، لە بەرانبەر هەر جۆرە رێباز یا رەفتارێکی رێز ئامێز". زۆر زوو ئەو میراتییە کەمەی کە لە باییەوە بۆی مابووەوە بە فیڕۆداو گیرۆدەی قەرزو دەستکورتی و پەیوەندی حەرام و بەد ئەنجام بوو. لەوە بە دواوە لە رێگەی نووسینی رەخنەی هونەری، رۆژنامەنووسی، و وەرگێڕانی چیرۆکە کورتەکانی ئیدگار ئالن پۆوە –کە لە سەرانسەری ئەوروپادا بەناوبانگی کرد– بژێوی خۆی دابین دەکرد. بۆدلێر خوی دایە خۆشگوزەرانی و رابواردنێکی لە رادەبەدەرو سەلامی خۆی خستە مەترسییەوە، و هەر لە پێناوی ژیاندا چوو بۆ بەلچیکا، لەوێندەر سوکە جەڵتەیەك لێی داو زمانی لەگۆ کەوت، ئەوجا بۆ پاریس گەڕایەوەو لەوێندەر کۆچی دوایی کرد.

بۆدلێر شاعیرانی پارناس بە سیمبولیستەکانەوە گرێ دەدا، واتە هەودای پەیوەندانی ئەو دوو رێبازە ئەدەبییە بوو. ئەویش وەکو پارناسیەکان –کە بە گوڵە تازەکانی بەدی– 1866) خۆی لە بڵاوکراوەکەی ئەواندا بەشداری کرد– زیاتر جەختی لەسەر حەقیقەتجۆیی و فۆرم دەکردەوە تا لەسەر بابەت. هەڵبەتە وەکو سیمبولیستەکان دەروونگەرا بوو حەزی لێ بوو پەیوەندی نێوان هۆکاری هەستە جیاوازەکان بەرجەستە بکات، و مانای پەنهان و رەمزی ئەو دیوی شتە مەوزوعییەکان کە نیشانەی ئەو مانایانەن، بدۆزێتەوەو کەشف بکات، بۆدلێر لە خەمی شرۆڤەو راڤەی ئەندێشەیەك دا نییە، بەڵکو لە خەمی دروست کردنی ئەنگێزەدایە لە زەین و هزری خوێنەردا.

دیوانە شیعرەکەی (گولێن بەدی– 1857) یادی ئالن پۆو سوین برن لە زەیندا زندوو دەکاتەوە، واتە ئەو دووانە وەبیری خوێنەری دێنێتەوە. شیعرەکانی ناو ئەم دیوانە رەنگدانەوەی حاڵەتە روحی و دەروونییەکانی شاعیرن، و لە یەك ئاستدا نین، هەندێکیان بە شێوەیەکی حەقارەت ئامێز باسی پەشیمانی دەکەن، و هەندێکی دیکەیان کفر گۆیانەن و روحێکی شادی بەدی ئامێزیان تیایە. گەلێك لەم شیعرانە ماکیان لە بێزاری، مەرگ،

بەرەڵلایی، گەندەڵی دەروونبینی، رەقی و غەرابەتدایە، رەنگدانەوەو دەنگدانەوەی هەستە تازەو سەیرەکانی شاعیرن.
شیعری بۆدلێر لە رووی مۆسیقاوە بەرزو لەباری وێنەی خەیاڵییەوە دەوڵەمەندن, وێڕای هەستیاریی و دەرونگەرایی، بنەماکانی کلاسیکیش رەچاو کراون و لەواری فۆرم و شێوەدا لە کەماڵی هونەرییدان. "وا باوە کە رەوتی شیعری هاوچەرخی فەرەنسا لە بۆدلێرەوە دەست پێدەکات".

سیمبولیستەکان (رەمزییەکان)

بزووتنەوەی سیمبولیستی فەرەنسا لە ساڵانی 1870- 1900 کاردانەوەیەك بوو بەرانبەر بەریالیزمی راستەوخۆو توندڕەوانەی فلوبیرو مۆپاسان. ناوی ئەم بزووتنەوەیە لەم واقیعەوە دێ کە پێشەوایانی بزووتنەوەکە رەمزەکانیان بە شێوەیەکی نوێ بەکار هێنا: لە بری ئەوەی نووسینەکانیان راشکاوانەو روون نیشان بدەن، لە هەوڵی دەربڕینی ئاڵۆزو راز ئامێزانەی هزرو هەست و سۆزەکاندا بوون، ئەو هزرو هەست و سۆزانەی کە بەشێوەیەکی ئاسایی نەدەهاتنە دەربڕین و نیشاندان، مالارمیە دەڵێت: "دەربڕینی رازو نهێنی خەونان بە ئاماژەو هێمای نا راستەوخۆ، رەمز دەئافەرێنێ".
خانم باتلەر-ش ئاماژە دەکات کە ریفۆرمی بنچینەیی سیمبولیستەکان لەوەدا بوو کە شیعریان لە هەموو شتێك تەنیا لە رەگەزی مۆسیقی و مەعنەوی نەبێ، رووت کردەوە، ئەو رەگەزانەش تەنیا لەبەر خاتری بەهای تەلقینی بوو. ستراچی-ش دەڵێت: "ڤارلین و شاعیرانی هاوبیری وی، لە هەوڵی ئەوەدا بوون تا دەکرێ شیعری خالیسەو دەگمەن دابهێنن، ئاڵۆزی و رەمزو رازو سۆزی مرۆڤانیی ئاوێتە بکەن، لە حەقیقەتی راستەوخۆو ئاشکرا دوور بکەونەوە، و تا دەکرێ زیاتر شیعر لە مۆسیقا نزیك بکەنەوە...".
جا بەم پێیە دەکرێ تایبەتمەندییەکانی شیعری سیمبولیستەکان بە توانای ئیلقاو کاریگەری، زهنیەتگەرایی، پشتگوێ خستنی بونیادی دەستووری زمان، پابەندی بە توانای ئاهەنگداری وشەوە بزانرێ. لە کاتێدا کە شاعیرانی پارناس بە پەیوەندی نزیکی نێوان شیعر لەلایەك، و نیگارکێشی و پەیکەرتاشی لەلایەکی ترەوە, قاییل بوون، سیمبولیستەکان مۆسیقایان بەو هونەرە دەزانی کە زۆرترین پەیوەندی بە شیعرەوە هەبوو.
جگە لە ڤارلین، رامبو"11"، و مالارمیە، کە بە پێشڕەوانی سیمبولیزم دەژمێردرێن، سیمایانی بەرجەستەی دیکەی بزووتنەوەی نێوبراو بریتین لە: (جان موریس 1856- 1910، جول لافورگ 1860- 1887، فرانسوا ویلە گریفین 1864- 1937، و هنری دورنیە 1864- 1936)، کە سیمبولیان لە شیعردا بەکار هێنا. لە رۆماننووسانی سیمبولیست جوریس کارل ئویسمان 1848- 1907، زمانێکی ناسك و شێوەیەکی جوانی هەبوو، و لە درامانووسانیش موریس مەتەرلینگ رەمزییەتی هێنایە ناوشانۆوە.

پول ڤارلین 1844- 1896:

ڤارلین شاعیرێکی دەسبادو ئەهلی رابواردن بوو. هاوسەرەکەی لێی جیا بووەوە، ڤارلین رامبۆی موریدو باشترین دۆستی خۆی بەر گولله داو برینداری کرد. لەسەر ئەمە بۆ ماوەی ساڵو نیوێك (1873- 1875) لە مون زیندانی کرا. پاشان بۆ پاریس گەڕایەوەو تا مردن بە دەستکورتی و کولەمەرگی لەم شارەدا ژیا.

شیعری ڤارلین بە راز ئامێزی، ناسکی، موسیقا، جۆش و خرۆش، دەرونگەرایی و مالیخولیایی بەناوبانگە، هەندێ لە شیعرەکانی رەنگدانەوەی عەیش و نۆش و بێ سەروبەری شاعیرن، و ئەوانی دیکەی سەر رێژن لە پەشیمانی و خواناسی مەزەبی، کۆنترین دیوانە شیعری وی (هۆزانێن کەیوانی- 1866)یە، کە کاریگەری پارناسیەکان و بۆدلێری پێوە دیارە، (کۆڕی دۆستایەتی- 1869) کۆمەڵێك وێنەی جوان و دڵگیر دەربارەی ڤێرسای سەدەی هەژدەیەم دەگرێ، (گۆرانی خۆش- 1870) کۆی بیست و شەش هۆزانەکە لە زەماوەندی خۆی و موتەدو فلورڤیلەوە هەڵێنجراوە: (بەسەرهاتەکانی ئەڤینێکی بێدەنگ- 1874) کۆمەڵە شیعرێکی لیریکییە دەربارەی دڵتەنگی و بێزاری و نامۆیی خۆی لە موتەدو فلورڤیل -کە لە ساڵی 1870دا خواستبووی- داینـاوە. (ئاوەز- 1881) "یەکێکە لە گەورەترین کتێبێن هۆزانین مەزەبی لە جیهاندا"، ئەمە رەنگدانەوەی مەیلی ناخی ڤارلینە دەرهەق بە پرنسیپ و بنەماکانی کڵێسای کاتولیك-ی روم، و شیعرەکانی سەردەمی زندانی شاعیری لەخۆ دەگرێ. هەندێ لە شیعرە بەناوبانگەکانی ڤارلین ئەمانەن: "هەیڤە شەو، ئاسمان بەسەربانەوە، گۆرانی پاییزی".

جان ئارتور رامبو 1854- 1891:

دۆست و موریدی ڤارلین بوو، و هەرچی شیعرێکی پێ بوو تا نۆزدە ساڵی هەمووی گوت، و لەوە بە دواوە هەرگیز شیعری نەگوت. پاش تێکچوونی لەگەڵ ڤارلین-ی مامۆستایدا "چەند ساڵێکی لە پاریس و ئەوروپادا بەسەر بردو لەم ماوەیەدا زۆرکاری وەکو مامۆستایەتی، کرێکاری فیتەرخانەی کەشتی، سەربازی، وەرگێڕی، ماموری سەربازگیری، ژمێریاری، و دیدەوانی راو-ی کرد". لە ساڵی 1880دا چوو بۆ کەناری رۆژهەڵاتی ئەفریقیاو بۆ ماوەی یازدە ساڵان لە حەبەشەدا خەریکی سەوداو کڕین و فرۆشتنی (قاوە، چەك، و کۆیلە) بوو.

شیعری رامبۆ لە رووی ئاهەنگەوە لە شیعری ڤارلین ناسکترە، بەڵام بە هەمان ئەندازە توانای ئیلقایی و کاریگەریی هەیە، دیارترین خەسڵەتی شیعری رامبۆ بریتییە لە (رەنگی تۆن- Tone- color"12")، سادەیی هزر، هەڵاتن لە دەستوور، سوود وەرگرتنی کەم لە شیعری

ئـازاد، دەربـڕینی چـڕو ئاڵۆزانـدنی بـە ئانقەسـت، سـوڕانەوە بـە دەوری یـەك خواسـتنی سەرەكیدا).

رامبۆ دوو دیوانی هەیە بە ناوی: "درەوشانەوە، وەرزێك لە دۆزەخـدا" كە دیـوانی دووەمیـان ژیاننامەی سەردەمی پێگەیشتنی شاعیرە. قەسیدە بەناوبانگەكانی رامبۆ بریتیین لە (بەلەمی مەست، و سوناتەی ڤاوڵەكان).

ستیفان مالارمیە 1842- 1898:

لـە پـاریس لـە دایـك بـوو، و لـە ئینگلیسـتان زمـانی فەرەنسـی بـە دەرس گوتووەتـەوەو لـە فەرەنسا ئینگلیزی گوتووەتـەوە، كۆڕ یا یانەیـەكی بـەناوبانگی لـە ماڵەكـەی خۆیـدا بـە نـاوی (سـێ شـەممە)وە دامەزرانـد، كـە هـەوادارانی قوتابخانـەی سـیمبولیزمو لـەوێ دادەنیشـتن‌و گفتوگۆیان دەكرد. جگـە لەمـە ئیـدی ژیـانی شـاعیر لـە گۆشـەگیریدا بەسـەر بـراوە، كەسـایەتی مـەحبوب و جـوانی زمـانو دەمو دووی مالارمیـە، زۆر كەسـی بـۆ یانـەی (سـێ شـەممە) راكێشا،و ئەویش پایەی رابەرو پێشەوای سیمبولیستەكانی بەدەست هێنا. مالارمیە، زۆر بە قـوڵی لـە ژێـر كاریگـەری هونەرمەنـدانی بـەر لـە روفـائیلی"13"یـەكان دا بـوو، واتـە بـۆدلێر، ڤـارلین، ئـالن پـۆ (كـە مالارمیـە هەنـدێ لـە شـیعرەكانی وی بـۆ زمـانی فەرەنسـی وەرگێـڕا).

مالارمیە نەك هەر لە بەكار هێنـانی وشـەدا پاشـەكەوت كـار بـوو، بـەڵكو پشـتیوانی لـە ئاڵۆزی نووسین دەكرد، و بە كردەوە گوێی بە بونیادی دەستووری زمان نەدەدا، لـە روانگـەی ئـەوەوە (شیعر بۆ عـەوامی خـەڵك دەبـێ مەتـەڵ ئاسـا بـێ، و بـۆ ئـەهلی هونـەرو مـەحرەمانی راز وەكـو مۆسیقا تایبـەتی بـێ)، مالارمیـە "لـە هـەوڵی ئـەوەدا بـوو كـە شـیعر لـە هـەر شـتێكی مـادیو هەسـت پێكـراو دامـاڵێ، و هەسـتو ئەندێشـەكانی ئـەو دیـوی نـا ئاگـایی بـە هێمایـانی ناراستەوخۆ، لە رێگەی دەنگ‌و وێنانەوە بەرجەستەو ئاشكرا بكات، كە هەر ئەمەش بووە بـە هـەوێنی ئـاڵۆزیو تەمومـژاوی كردنـی شـیعرو پەخشـانی وی". تەقریبـەن هـەر شـیعرێكی مالارمیە بە دەوری تەوەری یەك وێنەیا خواستنەوە دەسوڕێتەوە، و كۆمەڵێك وێنـەی لـە دەور چێ دەبێ، تا ئەندێشە سەرەكییەكە بەرجەستە بێو بمەیێ.

چەند كەسێك لـە پـەیڕەوانی مالارمیـە (بەتایبـەتی جول لاڤورگو گوستاف"14"كان) بەلای شیعری ئازادا دایانكێشا، كە تارادەیەك لاسایی كردنەوەیەكی شیعری ئازاد-ی والت ویتمن بوو.

گرنگترین دەفتەرانی پەخشانو شیعری مالارمیە بریتیین لە: (پاش نیوەڕۆی یەك فۆن"15"-1876) (كە سروودێكی (گۆرانی) شوانكارەییەو ئیلهامبەخشی دبوسی"16"یە لـە دانـانی پێشـەكی گۆرانییەكـدا بـە هـەمان ناونیشـان)، (هەڵبەسـتو پەخشـان- 1893) كـە كۆمەڵـە شـیعرێكی سـەردەمی لاوی شـاعیرە، وڕێنـە- 1897) كتێبێكـە بـە پەخشـانو بۆچـوونە ئەستاتیكییەكانی مالارمیە دەر دەبڕێت.

شانۆنامە

دراماى رۆمانتيك تەمەنێكى كورتى هەبوو، و لە هەڕەتى برەويش دا لە نێو بۆرژواكان، شۆڕشگێڕەكان، و ديموكراتەكاندا رەواجێكى ئەوتۆى پەيدا نەكرد. هەر شان بە شانى دراماى رۆمانتيك، كۆميدياى رەفتاران لە ساڵى 1850 بە دواوە بەردەوام بوو، و زياتر رەواجى پەيدا كرد. پاشان سێ جۆرە دراماى ديكە بوون بە باو: كوميدياى سووكەڵە يان ڤۆدڤيل، دراماى ناتوراليستى، و دراماى سيمبوليستى.

كۆميدياى رەفتاران

ئوگوستين ئوجين سكريب 1791- 1861:

سكريب نزيكەى چوار سەد شانۆنامەى نووسى، كە زۆربەيان بە هاوكارى شانۆنامەنووسانى ديكە بوو. لەسەرەتاوە بە نووسينى شانۆنامەى فارسو چوارينەى تەنزئاميز دەستى پێكرد، ئەوجا رووى كردە كۆميدياى رەفتاران لە جۆرێكى جديتر، بەلام هەر شاد. شێوەى شانۆنامەنووسينى سكريب، بە تايبەتى لە رووى بونيادى پلۆتو نەخشەى دراميييەوە وەستايانەيە، بەلام شانۆنامەكانى هزرو شێوازيان تێدا نييە، جگە لە تواناى ديتنى سەرڤە سەرڤە چ شتێكى ديكە نيشان نادات. لە دانانى شيعرى ئۆپرايى-شدا دەستێكى بالاى هەبوو. بەناوبانگترين شانۆنامانى وى بريتين لە: (بيستو پێنجەمين ساڵى زەماوەند- 1827، رەفاقەت- 1836، و پەرداخى ئاو- 1842).

ئيميل ئوجيە 1820- 1889:

ئوجيە چەند شانۆنامەيەكى مێژوويى نووسى، كە بەناوبانگترينيان: (سەركێش- 1848، و فلوت ژەن- 1850)يان ناوە. بە هەر حاڵ شۆرەتى ئوجيە بەندە بە كۆميدياكانييەوە (كۆميدياى رەفتاران). لە كۆميدياى گابريلدا رەخنە لە هەستيارى بوونى رۆمانتيكەكانو هەراو هەنگامەو هەڵچوونى دەستكرديان دەگرێت، لە (زاواى جەنابى بواريە)- 1854دا وێنەى كابرايەكى بۆرژواى نۆكيسە دەگرێت. لە كۆميدياكانى ئوجيەدا ململانێى نێوان پارەو ئابرو هەوێنى رووداوەكانى چيرۆكى شانۆنامە پێكدێنێ.

ئەلكساندەر دوما-ى كوڕ 1824- 1895:

کوڕی ڕۆماننووسی بەنێو بانگ ئەلکساندەر دۆما-ی باوك بوو. دۆما تەقریبەن لە هەر شانۆنامەیەکیدا دەرسێکمان فێر دەکات- دەرسێك کە یەکێك لە کاراکتەرەکان وەکو پەیڤداری نووسەر دەری دەبڕێ. یەکەمین شانۆنامەی سەرەکی دۆما (لادام ئوکا میلیا-1852)یە کە بابەتەکەی بەسەر هاتی ژنێکی سۆزانییە کە بە بەرەکەتی خۆشەویستی پاك دەبێتەوە. (هەندێ لە شانۆنامەکانی دیکەی دۆما، کە پتر فێرکاریو ڕەمزێن ئەمانەن: نیوەی جیهان- 1855، کوڕی حەرامزادە- 1858، و ژنێکی سەیر- 1876. دۆما لەم بەرهەمانەدا هێرش دەکاتە سەر ئەخلاقیاتی ڕۆمانتیكو تەقەدوسی نمایی چینی بۆرژواو، و بە خۆی لە شێوەی مامۆستایەکی ئەخلاقی سەختگیرو وشکە موقەدەس دەردەکەوێ).

ڤیکتۆرین ساردو 1831- 1908:

ساردۆ نزیکەی هەفتا شانۆنامەی نووسی کە لە چوار خانەی جۆراوجۆردا دەگیرسێنەوە:

1- کۆمیدیای دەسیسەو پیلانگێڕی وەکو پارچە کاغەزان- 1861.

2- کۆمیدیای ڕەفتاران، وەکو دۆستانمان- 1861,

3- کۆمیدیای ڕامیاری وەکو ڕباگا- 1872.

4- شانۆنامەی مێژوویی، وەکو نیشتمان- 1869، نەفرەت- 1875، و لاتوسکا- 1887، ساردۆ مامۆستای دیمەن ئاراییو تەکنیکی دراماتیکییە، کۆمیدیاکانی، هەر چەند کەم هەوێنن، بەڵام زندوو و زیرەکانەن.

کۆمیدیای سوکەڵەیان ڤودڤیل

لەسەردەمی ئیمپراتۆریەتی دووەمدا کۆمیدیای سوکەڵە باوترین شێوەی دراما بوو. بەناوبانگترین نووسەری ئەم جۆرە کۆمیدیایە ئوجین لابیش 1815- 1888 بوو کە (بە هاوکاری کەسانی دیکە) شەپقەی حەسیری دەستکردی ئیتاڵیا- 1851و شاکاری، سەفەری ئاغای پریشون- 1860ی نووسی. هنری میاك 1831- 1898و لودڤیك هالەڤی 1834-1908 دوو نووسەری دیکەی مەیدانی کۆمیدیای سوکەڵە بوون کە بە هاوکاری یەکدی ژیانی پاریسی- 1867، و خشەخش- 1869و مارکیزە چکۆل- 1874یان نووسی. دوا جار دەبێ ئاماژەیەك بۆ ئیدوارد پایرون 1834- 1899 بکرێ کە بە شانۆنامەی تەنزئامێزی (دنیا مرۆڤ بێ تاقەت دەکات- 1881) کە دەربارەی نازو نوزی ژنانە، شۆرەتو ناوبانگی دەرکرد.

شانۆنامەی ناتورالیستی

ناتوراليزم هەوەڵجار لە رۆماندا و پاشان لە شانۆنامەدا دەرکەوت. لە شانۆنامەشدا تەمەنی شکۆفایی کورت بوو. تاقە نووسەرێك کە شانۆنامە ناتوراليستييەکانی شايانی باس بن، شانۆنامەنووسی باڵا دەست هنری بيك 1837– 1899يە کە تەنزێکی تاڵ و توندنی هەيە، لەگەڵ ئەوەشدا لە ديمەن ئارايیدا کەم شارەزايە، کاراکتەرسازی وی يەکنەواو تاقەتبەرە، گفتوگۆکانی تاقەتبەر دەنوێنن، ئەو برگە ژيانەی کە بەشێوەيەکی بابەتی وێنەی دەگرێ، درێژوو تاقەتبەرە. باشترين شانۆنامەی: ميشيل پوپەر– 1870، قەلان– 1882، و ژنی پاريسی– 1885يان ناوە.

شانۆنامەی سيمبوليستی

ڤيە دوليل ئادام 1838– 1889:

کە لە سەرەتادا شاعيرێکی رەمزی بوو، و پاشان هەندێ چيرۆکی نووسی کە چەمکی مەعنەوی و رەمزييان لە پشتەوە هەبوو. باشترين شانۆنامەی ئەو بريتييە لە: ئيلين– 1863، شۆرش– 1870، و دنيای نوێ– 1880، دنيای نوێ باسی خەباتی ئەمريکايە لە پێناوی جيابوونەوەو رزگار بوون لە ئينگليستان (دراما‌ی خەياڵی ئاکسل– 1890 يەکێکە لە شانۆنامەکانی ديکەی ئەو).

موريس مەتەرلينگ 1862– 1949:

مەتەر لينگ پێشەوای گەورەی شانۆنامانی رەمزييە. لە گنت– شارێکە لە باکووری رۆژئاوای بەلچيك –لە دايك بوو. زۆر بەرهەمی لە پاش بەجێماوە: (شازادە خانم مالين– 1889، نابينا– 1890، پلياس و مليزاند– 1892، کە دبوسی ئاوازێکی ئۆپێرايی لەسەر دانا باڵندەی شين– 1909، کە رەنگە بەناوبانگترين شانۆنامەی وی بێ، مردن– 1813، و موجيزاتی قەشە ئانتوان– 1919) زۆربەی ئەم شانۆنامانە لە مێژوو و ئەفسانانەوە سەرچاوە دەگرن، ئەم شانۆنامانە بە ناسکی، خەياڵ و غەريبی، خەمی نەديار سادەيی و رەمزييەتی لەسەر بناغەو بنەمای ئەخلاقی و سايکۆلۆژی رۆنراو ناوبانگيان دەرکردووە. مەترلينگ نووسين زۆريشی دەربارەی ئەدەبيات، سروشت، و مردن هەيە، (ژيان و گوڵان– 1907، لە بەردەم خوادا– 1934، و دنيايەکی تر– 1942) بە گرنگترين ئەو نووسينانە دەزانرێن.

ژێدەران:

1– ئالفريد دريفوس– Alfred Dreyfus (1859– 1935).

2– باربيزون– Barbizon: رێبازێکی شێوەکارييە کە لە نێوان ساڵانی 1830– 1870دا برەوی هەبوو، ناوەکەی لە ناوی گوندی باربيزون–ی نزيکی جەنگەڵی فونتن بلو (لە

باكووری فەرەنسا) وەرگیراوە. تاقمێك لە شێوەكاران كە تاقمی سی كەسەیان پێ دەگوترا دەچوون بۆ ئەو گوندەو دیمەنە سروشتییەكانیان رەسم دەكرد، و ئەمانە رێبازی باربیزون-یان هێنایە ئاراوە، ئەمانە لە كارەكانیاندا، دا بە كلاسیكیو ئیتاڵیاییەكانی ئەو سەردەمەی نیگاركێشیان رەفز دەكردو خوازیاری دیتنی راستەوخۆی تەبیعەتو سروشت بوون.

3- خەوی هیپنوتیزم یا خەواندنی موگناتیسی، كە بۆ یەكەمجار فردریك ئانتون مسمر-ی پزیشكی نەمساوی لە ڤیەنا لە ساڵی 1775دا سوودی لێوەرگرت.

4- عەمانویل سودنبرگ 1688- 1772:

فەیلەسوفو حەكیمی سوێدییە. ئەو دەیگوت كە تەنیا عیسا خوایەو دەستەواژەكانی كتێبی مقەدەس پڕن لە مانای نهێنی ئامێز كە دەبێ پەی بە چەمكو ماناكانیان ببرێ، پەیڕەوانی سودنبرگ پاش مردنی وی رێكخراوی كلێسای ئورشەلیمی نوێیان هێنایە ئاراوە.

5- تانیت- Tanit:

ئیزەد بانۆی كارتاژە، و هاوسەری هامونە.

6- میدان- Medan:

شارێكی ئەندەنووسییە لە باكووری رۆژهەڵاتی سومەترە.

7- لورد- Lourdes:

ناوچەیەكە لە باشووری رۆژئاوای فەرەنسا.

8- سارا برنار: ناوی خوازراوی روزین برنار-ی خانم ئەكتەری ناسراوی فەرەنسی 1844- 1923.

9- برایانی گنكور: دوو برای رۆماننوسی بەناوبانگی فەرەنسین لە ساڵانی 1822- 1896، و 1830- 1870دا ژیاون.

10- تێودور دو بانڤیل (1823- 1891):

شاعیرو نووسەرێكی فەرەنسییە.

11- هەندێ لە مێژوونووسانی ئەدەبی ڤارلین و رامبۆ بە خودانی رێبازی داروخان- Decadents لە قەڵەم دەدەنو فەرق لە نێوان ئەوانو رێبازی مالارمیە، واتە رەمزییەكان دەكەن، بە هەر حاڵ ئەو شێوانەی كە ئەم دوو تاقمە بەكاری دێنن هێندە لە یەكترەوە نزیكن، كە ئەم فەرقو جیاوازییە زۆر جار ناكەوێتە بەرچاو.

دكادنەكان باوەڕیان بە ئازادی هونەر هەبوو، و لەبەرهەمەكانیاندا ئیلهامیان لە ئازادی هونەرو سۆزو گودازی ناخۆشو خەمینی مرۆڤانی وەردەگرت. ئەوانە بیروباوەڕو دابو نەریتە ئاساییەكانو ئەخلاقیاتی پەیوەندی سێكسی-یان بە ئاشكرا رەفز دەكردو لەگەڵ دەوروبەرو ژینگەدا نەبان بوون. تایبەتمەندێتی بەرهەمەكانی وان برتییە لە توێكاری بەسوێی سۆزە مرۆڤانییەكانو بابەتە ناباوو شەهوانییە پەشێوو توندەكان.

12- رەنگی تۆن- Tone- color:

شێوەیەکە لە داهێنانی سیمبولیستەکانو بریتییە لە قاییل بوون بە رەنگ بۆ وشەو پەیڤان، بۆ وێنە رەنگی رەش بۆ نائومێدییە، سپی بۆ گەشبینییەو.... هتد.

13- رۆفائیلییەکان: ناوی کۆمەڵە شاعیرو نیگارکێشێکی ئینگلیزە کە لە ساڵی 1848دا لە دەوری یەکدی خڕبوونەوە دژی ئەو بارودۆخەی کە هونەری ئینگلیستانی تێدابوو, ئەمانە کاری شێوەکارانی ئیتاڵیایی پێش روفائیل-یان بە سەرچاوەی ئیلهامی خۆ دەزانی.

14- گوستافکان: 1859-1936 شاعیرێکی رەمزی فەرەنسییە.

15- فۆن: لە ئەفسانانی رومی کۆندا, پاسەوانی خودا ئاسای مەزراکان بوو.

16- دبوسی: 1862-1918 موسیقازانێکی فەرەنسی بوو کە پەیوەندی نزیکی لەگەڵ بزاڤی سیمبولیزمدا هەبوو.

ئەدەبیاتی فەرەنسا

لە

سەدەی بیستەمدا

سەرەتایەکی مێژوویی:

"نەو ریالیزم"و گەشبینی کە لە دەوروبەری ساڵی 1890دا دەست پێدەکات، لە ماوەی چواردە ساڵی یەکەمی سەدەی بیستەمدا هەمان گوڕو تینی هەیە. فەلسەفەی برگسونو نیتشەش دەگاتە لوتکەی نەشونماو گەشەکردن، ئەم قۆناغە، قۆناغی بڵاوبوونەوەی کۆلۆنیان، و پەرەسەندنی ناسیونالیزم، و نیشتمانپەروەریشە.
بەڵام لە ساڵی 1905دا ئیمپراتۆریەتی ئەڵمانیا لە تەنجە"1" جوێن بە فەرەنسیەکان دەدات، و بەمجۆرە نیشانەکانی ناکۆکی نێوان ئەڵمانیاو فەرەنسا ئاشکرا دەبێ، لە ساڵی 1911دا رووبەڕوو بوونەوەیەکی جدی تر لە ئەغادیر"2" روو دەدا. و لە ئەنجامدا لە ساڵی 1914 تۆفانێك بەسەرا دێ کە ئیمپراتۆریەتی ئەڵمان نابووت دەکاتو فەرەنسا بەرەو وێرانی دەبا.
ماوەی نێوان جەنگی جیهانی یەکەمو دووەم قۆناغی بێزاری و نائومێدی، چەوسانەوەو بەدگومانییە، پێکدادانو نەبانی بیروباوەڕە سیاسیو ئابوورییەکان دەبێتە باعیسی بێ قەراری زیاتری دەوڵەت، و هەوڵو تەقەلای ژیاندنەوەی واقیعی سوپایی ئەڵمانیا،

خەڵکانێکی ئاشتی خوازی دژ بەو ژیاندنەوە سوپاییە دەخوڵقێنێ، بە تایبەتی کە هیتلەرش لە ساڵی 1933دا دەگاتە دەسەڵات، لەم قۆناغەدا فەلسەفەی کار-ی ویلیام جیمزو دەروونناسی زیگموند فرۆید"3"، زۆر بە قوڵی کار لە هزرین و بیری فەرەنسییان دەکات.
ساڵانی پاش کۆتایی دوایەمین ململانێ، وەکو قۆناغی دوای جەنگی جیهانی یەکەم، سەردەمی نائارامی، بێزاری، و ترس- بە تایبەتی ترس لە رووسیاو کۆمونیزمە.

<u>نۆڕینێکی گشتی:</u>

گەلێك لە نووسەران و شاعیرانی ئاخرو ئۆخری سەدەی نۆزدەیەم لە سەدەی بیستەمیشدا لەسەر داهێنانی خۆ بەردەوام بوون. ناتورالیزم و سیمبولیزم لە مێژ بوو روو لە نەمان بوون، بەڵام هیچ قوتابخانەیەکی نوێ جێی نەگرتبوونەوە. هەڵبەتە هەندێ رێبازو قوتابخانان-ی وەکو نەو رۆمانتیزم، ڤیتالیزم"4"، دینامیزم"5"، فوتوریزم، و چەند قوتابخانەیەکی دیکە کەم دابێژێك برەویان پەیدا کرد، بەڵام هیچ یەکێکیان ئەوەندەیان بایەخ پەیدا نەکرد، کە سەردەمێکی تازە لە مێژوودا بکەنەوە. بە هەر حاڵ دەکرێ هەڵوەستە لەسەر چەند رێچکەیەك بکرێ. یەکەم، لە سەرەتای سەدەدا جۆرە گەشبینی، ناسیونالیزم، نیشتمانپەروەری، و ئەکتیڤیزمێکی"6" باوی ئەم قۆناغە تا رادەیەك رەوتی ئەدەبیات دیاری دەکات. لەو ساڵانەدا ژمارەیەك لە نووسەران روویان کردە عیرفان و مەزەب. لە ماوەی هەر یەکێك لە دوو جەنگی جیهانی ژمارەیەك بەرهەمی بایەخدار لە واری جەنگ و دەربارەی جەنگ هاتنەنووسین، رەشبینی و بێبەشی و بێ مرادی گەلان لە ئەدەبیاتی پاش هەر جەنگێکدا رەنگی دایەوە. لە سەدەی بیستەمدا دوو رێبازی پایەداری دیکەش هاتنە ئاراوەو پەسند کران.

1- روو کردنە دنیای ناوەوەی زەین و ویژدانی ناخودئاگا و

2- زۆربوونی پێشدا وەری و دڵبەندی کۆمەڵایەتی و سیاسی.

یەکێك لە نوێترین قۆتابخانە هونەرییەکان قوتابخانەی سوریالیزم"7"-ە لە (ئەدەبیات و شێوەکاریدا) کە پشت بە نائاگایی (لاشعور) دەبەستێ. (پەیڕەوانی ئەم راپەڕینە هەمیشە جەخت لەسەر کۆمەڵە بنچینە و پرەنسیپێك دەکەن کە لە جیهانی خەون و خەیاڵیان نزیك دەکاتەوەو لە جیهانی راستی و واقیعی دووریان دەخاتەوە).
بزووتنەوەیەکی دیکە کە کاریگەرییەکی قوڵی بەسەر ئەدەبیاتەوە هەبوو، ئەگزیستانسیالیزمە کە جان پۆل سارتەر بە پێشەنگی گەورەی ئەو رێبازە دەژمێردرێ، ئەم رێبازە لەسەر بناغەو پایەی پوچی جیهان، ئازادی تەواوی ویست، و توانای مرۆڤ لە خولقاندنی چارەنووسی خۆیدا، رۆنراوە. (هزرڤانانی ئەم رێبازە پێیان وایە کە بوون لە پێشەوەیە نەك ماهیەت، چونکە مرۆڤ لە کرۆك ماهیەتدا خاوەنی هیچ جۆرە سروشت و

خوویەکی خۆرسك نییە، بەڵکو لەو شتانە دروست بووەو پێکهاتووە کە لە ((جیهانی بوونەوە)) بە دەستی هێناوە).

شانۆنامە

وەکو پێشتر ئاماژەی بۆکرا مەتەر لینگ لە سەدەی بیستەمدا رەمزییەتی هێنایە ناو جیهانی شانۆنامە نووسییەوە. جگە لەمە سێ جۆرە شانۆنامەی دیکەش کە لە سەدەی نۆزدەمەوە سەریان هەڵدابوو، لە سەدەی بیستەمیشدا هەر رەواجیان هەبوو –شانۆنامەی مەزەبی، شانۆنامەی رەخنەیی– کۆمەڵایەتی، و شانۆنامەی نەو رۆمانتیك.

شانۆنامەی مەزەبی

پۆل کلودیل 1868– 1955:

شانۆنامەنووس و سیاسەتوان بوو (ماوەیەك سەفیر باشی فەرەنسا بوو لە وڵاتە یەکگرتووەکان)، یەکێك بوو لە پەیڕەوکارانی شێوازی ئەدەبی رامبۆ و مالارمیە، کە شێوازێکی تەرکیبی، پەیوەستە، چڕ، و کورتە. شانۆنامەکانی کلودیل زمانێکی پەخشانی وەزنداریان هەیە، و دەکرێن بە چەند بەشێکی چەند بەندییەوە. لە واری شیعردا باوەڕی وابوو کە تەنیا شاعیر بوونەوەران دەرك دەکات و بەهزری مرۆڤانییەوەی گرێ دەدا.
ناوەڕۆکی دڵخوازی وی بریتییە لە (ناپایەداری سەرکەوتنە دنیاییەکان و جوانییەکان و مەسەلەی کۆنترڵ کردنی نەفس..ە، لە راستیدا، درامای کلودیل ستایشێکی کۆشش و کارو چالاکییە، هەروها ستایشی مەزەبی کاتولیکە).
باشترین شانۆنامەی کلودیل بریتییە لە: (سەری زێڕین– 1891، گۆڕینەوە– 1894، ئەو مژدەیەی کە بە مریەم گەیی– 1912، ئاگامەمنون– 1912، و نانی وشك– 1917).
کلودیل گەلێك شیعری مەزەبی پڕ جۆش و خرۆشیشی داناوە، کە "هۆزانێن تاراوگەی– 1895"ی وی ناوبانگێکی تایبەتی هەیە.

شانۆنامەی (رەخنەیی– کۆمەڵایەتی)

کاریگەری ناتورالیستان، ئەلکساندەر دۆمای کوڕ، ئیمیل ئوجیە، و هنریك ئیبسن بەسەر شانۆنامانی رەخنەیی –کۆمەڵایەتییەوە، کە لە ساڵی 1890 بەدواوە دەگەشەیتەوەو پەرە دەسەنێ، ئاشکرایە. نووسەرانی ئەم جۆرە شانۆنامانە، شانۆیان بە مینبەرو سەکۆیەك دەزانی بۆ باس و گفتوگۆ دەربارەی دۆزو کەچرەفتارییە باوەکان. درامای رەخنەیی– کۆمەڵایەتی دەبن بە دوو دەستەی سەرەکییەوە: شانۆنامانی سایکۆلۆژی و شانۆنامانی

فەلسەفی یان سیوسیولۆجی. دیارترین نوێنەرانی شانۆنامانی سایکۆلۆژی بریتی بوون لە: (جورج دو پورتوریش 1849- 1930، فرانس دوکوری 1854- 1928، و هنری باتای 1872- 1922). دیارترن نووسەرانی شانۆنامانی فەلسەفی و سیوسیولیوجی-ش ئەمانە بوون: (فرانسوا دوکورل، ئوجین بریو 1858- 1932، و شارل ویلدراگ).

شانۆنامەی نەو رۆمانتیک

درامای نەو رۆمانتیکی فەرەنسایی سالآنی 1890- 1915 کە کاردانەوەیەك بوو لە هەنبەر ناتورالیزم و رەشبینی و نائومێدی، بوو بە مایەی پەسندی ئاشقانی شانۆ، ژمارەیەك لەم شانۆنامانە کۆمیدی بوون، هەندێکیان مێژوویی، و بڕێکیان تراجیدی بوون. شانۆنامە رەمزییەکانی موریس مەتەرلینگ لە رووی لوجیکییەوە دەچنە خانەی شانۆنامانی نەو رومانتیکەوە. سیما دیارەکانی دیکەی ئەم جۆرە درامایانە لە: (هنری دوو بورنیە 1825- 1901، فرانسوا کوپە 1842- 1908، و ئەدمون روستان 1868- 1918) بوون.

ئەدمون روستان 1868- 1918:

روستان شانۆنامەنووسێکە هەمیشە شاعیرو، باشترین بەرهەمی لیریکی، قارەمانی، و خەیاڵییە. مەداری زمانی وی یەجگار دەوڵەمەندە، لە واری داهێنانی رووداوو هەڵوێستی سۆزداری توندو لوتکانی شکۆداردا مامۆستا بوو. هەروەها لە داهێنانی "بەندی مێژوویی، دیمەنێن پڕجۆش و خرۆشی ئاشقانە، حازر وەڵامی، و داهێنانی دیمەنی بەزەیی وروژێن دا" بە توانا بوو. دوو شانۆنامەی بە نێوبانگی روستان: (سیرانۆ دو برجراك- 1897، و بێچوە هەڵۆ- 1900)یان ناوە.
سیرانۆ دو برجراك راپۆرێکی دراماتیکییە دەربارەی ژیانی درامانووس و رۆماننوسێکی سەدەی حەڤدەیەم. سیرانۆ ((ئاشقێکی بەرزەفڕو، فیشاڵبازو شەقاوەیە، کە لە هەر کارێکدا، لە قەشمەربازییەوە تا گیانبازی، بە تواناو باڵا دەستە)) ئەو کە چارەیەکی ناشیرینی هەیە (کەپوو گەورەکەی بووە بە نموونە)و ناتوانێ دڵی رۆکسان بەدەست بێنێ، کۆمەڵێك نامەی دڵداری بۆ دەنووسێت، بەڵام نەك بە زمانی خۆیەوە، بەڵکو بە زمانی کریستیانی خوازیاری رۆکسانەوە. ئەم نامانە دەبنە مایەی ئەوەی کە کریستیان لەگەڵ رۆکساندا زەماوەند بکات. کریستیان پاش ماوەیەکی کورت لە شەڕێکدا دەکوژرێ، بەڵام سیرانۆ تاکو دەمی مردن ئەو رازە لە دڵی خۆیدا دەپارێزێ. ئەنجام لە کاتی سەرە مەرگدا، نهێنییەکەی بۆ رۆکسان ئاشکرا دەبێ و شانۆنامەکە بە شێوەیەکی دڵگیرو پڕ هەست و سۆز کۆتایی دێت.
شانۆنامەی بێچوە هەڵۆ ئەگەرچی لە درامای سیرانۆ لاوازترە، لەگەڵ ئەوەشدا پەسندو لەبەر دڵانە، ئەم درامایە چیرۆکی بەزەیی وروژێن-ی کوڕو میراتگری ناپلیۆنی یەکەم دەگێڕێتەوە

که ڤیکتۆر هۆگۆ ناوی بێچوه هەڵۆی لێنابوو. ئەو کە هەوەسی شۆرەت و دەسەڵاتی لە کەللە دابوو، ساڵانێکی دوورو درێژ هیچی دەربارەی بەسەرهاتی بابی نەدەزانی، کاتێ کە رووداوەکانی بۆ ئاشکرا بوو، لە دەربارەی نەمسا هەڵات و کەوتە بیری پیلانگێڕان، بەڵام سڕەکەی ئاشکرا بوو و بە وەزعو حاڵێکی ناخۆش گیانی لە دەست دا.

رۆمان

رۆمان بە دەوڵەمەندترین ژانری ئەدەبیاتی سەدەی بیستەمی فەرەنسا دەژمێردرێ. ئەو بەرهەمانەی کە لەم مەیدانەدا نووسراون ئەوەندە جۆراوجۆرن کە هەوڵدان بۆ ریزبەندیو پۆلین کردنیان دژوارەو رەنگە بێهودەشە بێ. بە هەر حاڵ رەنگە بتوانرێ رۆمانانی ئەم سەردەمە بەسەر شەش دەستەدا دابەش بکرێ: رۆمانی سایکولۆژی، رۆمانی دەڤەرە دوورە دەستەکان، رۆمانی تەنز ئامێز، رۆمانی ئایدیالیستی، رۆمانی سیوسیولوجیو رامیاری و رۆمانی ژیاننامەیی.

رۆمانی سایکۆلۆژی

هەڵبەتە رۆمانی سایکۆلۆژی دیاردەیەکی تازە نەبوو. شاتۆبریان هەندێ هەوڵی بۆ شیکردنەوەی هزرو هزرینی قارەمانانی رۆمانەکانی دەست پێکردبوو، بەڵام تەنیا ژمارەیەکی کەم لە رۆماننووسان (لە هەمووان دیارتر ستندالو سن بوون) رێچکەی ویان گرتەبەر، و لە ئەنجامدا بورجیە گیانێکی تازەی خستەبەر رۆمانی سایکۆلۆژی.

پول بورجیە 1852– 1935:

بورجیە لە شاری ئەمیان–ی باکووری فەرەنسا لە دایك بوو، ماوەیەك پزیشکیی خوێند، بەڵام لە ساڵی 1873دا لێبڕا لە جیاتی پزیشکگەری نووسەرایەتی بکات بە پیشە.
خوێندنو زانیارییە زانستییەکانی کاریگەرییەکی قوڵیان لە سەرکەوتنی رۆمانە سایکۆلۆژییەکانیدا هەبوو. دەتوانرێ رۆمانەکانی بورجیە بکرێن بەدوو دەستەوە. رۆمانەکانی هەوەڵی (1885– 1889) رەشبینانەن، بارودۆخی روحی مرۆڤ شی دەکەنەوە. (مەتەڵی غەمئەنگیز– 1885، تاوانی ئاشقانە– 1886، و ئاندریە کرونلی– 1887) لە جوملەی ئەو رۆمانانەن. بڵاوبوونەوەی رۆمانی مورید لە ساڵی 1889دا گۆڕانکارییەکی قوڵی لە هزرینی بورجیەدا دەرخست. پەیوەندیو دڵبەندییەکی زۆری لەگەڵ مەسەلە ئاینییەکانا پەیدا کرد، و پاشانیش بەگەڵ مەزەبی کاتولیك کەوت، لەوە بەدواوە رۆمانەکانی پتر شەقڵی ئەخلاقیو فێرکاریان وەرگرتو کەوتنە بایەخدان بە رەگەزە مەعنەوییەکانی

ئـەنتولوجی مـرۆڤ، لـە دیباجـەی رۆمـانی (سـەرزەمینی بـەڵێن پـێ دراو- 1892)دا ئـەم بوچوونەی خـۆی دەربڕیـوە کـە. "شـیکردنەوەی ژیـانی دەروونـی و ئـەخلاقی دەبـێ شـان بـە شـانی شـیکردنەوەی ژیـانی رواڵـەتی و کۆمەڵایـەتی ئـەنجام بـدرێ"، رۆمـانی (ویسـتگە- 1902)ی وی کە لەوێدا بۆچوونەکانی خۆی بەکار هێناوە، چیرۆکی خێزانێك دەگێڕێتەوە کە رووبەڕووی کارەساتێکی حەتمی دەبێتەوە، چونکە لە داب و نەریتی نەتەوەیی، کۆمەڵایـەتی، و مەزەبی خۆی دوور کەوتووەتەوە.

مارسیل پروست 1871- 1922:

پروست لـە ئوتـوی، لـە دەوروبـەری پاریس هاتـە دنیـاوە. بـابی دکتـۆرو نووسـەرێکی بـوو، و دایکی ژنێکی دەوڵەمەندو رۆشنبیر بوو. مارسیل هەر چەندە منـاڵێکی لاوازو تەنگـە نەفەسـی بـەردەوامی لەگـەڵ بـوو، قۆنـاغی خوێنـدنی ئامـادەیی تـەواو کـردو پاشـان چـووە زانکـۆی پاریس و کارنامەی خوێندنی زانکۆیی وەرگرت. پـاش ئـەوەی ماوەیـەکی کـەمی لـە خزمـەتی سەربازیدا بەسەر برد، لە پاریس ئاکنجی بوو، و بەرەبەرە لەگەڵ ناوەندی رۆشنبیران و یانـەو تەلارە کەلتوورییە باوەکانی رۆژدا هاتوچۆی پەیدا کرد. لەم ساڵانەدا وەختی خۆی لە شانۆ، کڵێساکان، و لەگەڵ کیژانی گەنجدا بەسەر دەبردو چیرۆکە دڵدارییـەکانی لایـەنگری و زۆریـان هـەبوو. لـە سـاڵی 1906 بـەدواوە تەنگـە نەفەسییەکەی و حەساسیەتە توندەکەی بە گـەردو تۆز، بە هەراو زەناو بۆن، وای لێکرد تا خـۆی لـە ژوورێکـی بـێ ئـامێزی هـەوا گـۆڕکێ زنـدانی بکـات. "زۆربـەی هەڤـدە سـاڵی دوایـی تەمـەنی، بـە جلـی خـەوەوە، بـە مـل پێچـەوە، بـە گۆرەوییەوە، بە دەستکێش و کلێتەوە لە ناو جێگادا بەسەر برد. کە لە جێگـەش هەڵدەسـتا چ لـە ماڵـەوە و چ لـە دەرەوە فـەروەو پوسـتینێکی رێ رێـی لەبـەر دەکـرد". . ئەگـەر بـە دەگمـەن بچوویاتە سەردان و دیدەنی دەرەوە لە سەعات دوو یان سێی بەرەبەیاندا ئـەم کـارەی دەکـرد، و لـەم کاتانـەدا دەچـووە سـەردانی دۆسـتەکانی -هەڵبـەتـە ئەگـەر بـە خەبـەر بوایـەن- هـەموو بەرهەمـە گرنگـەکانی پرۆسـت لـە قۆنـاغی گۆشـەنشـینی ویـدا هاتوونەتـە نووسـین، لـە رۆژی مردنەکەیدا 18/ نۆڤامبەر/1922 خەریکی پێداچوونەوەی شارانی دەشت (سودوم و گومورا) بوو.

بەرهەمەکانی پروست کاریگەری ستندال، بالزاك، ئاناتول فرانس، برگسون، و جان راسکین، نیشان دەدەن.

نێوبانگی پرۆست بەندە بە رۆمانی (گـەڕان بە دووی زەمانی لـە دەست چوودا)، رۆمـانێکی زنجیرەییە"8"، کە لە پازدە بەرگدا چاپ بوو، ئەم رۆمانە حەوت بەشی هەیە:

1- رێگەری سوان- 1913

2- لە سایەی کیژۆلان و گوڵاندا- 1918

3- رێگەی گرمانت- 1920- 1921

4- سودوم و گومورا 1920- 1921

5- یەخسیر- 1923

6- ئالبەرتینی هەڵاتو- 1926

7- زەمانی دۆزراوە- 1928

ڕۆمانی زنجیرەیی (گەڕان لە زەمانی لە دەست چوو) تا ڕادەیەك كۆمیدیای مرۆڤانی بالزاكو زنجیرەی ڕۆگۆن –ماكار–ی زۆلا وەبیر دێنێتەوە، ناوەڕۆكی ڕۆمانەكە داروخانو هەرەسی ئەخلاقی كۆمەڵگەی فەرەنسیو هەڵوەشانەوەی ئیمتیازاتی چینایەتییە.

پرۆست لە چیرۆكەكەیدا سێ چینی كۆمەڵگە وێنە دەگرێ: ئەرستۆكرات (ماڵباتی گرمانت)، بورژوازی (سوانو هاوشێوەكانی)، و تازە دەوڵەمەندان (ماڵباتی وردو رەن)، و ئەم چینانە لە ڕێگەی ژنو ژنخوازییەوە پەیوەندی پەیوەندی لەگەڵ یەكدا پەیدا دەكەن، پرۆست، مارسیل–ی (قارەمانی ڕۆمانەكە كە لە زۆر ڕووەوە نموونەیەكی خودی نووسەر خۆیەتی) بۆ كۆڕو مەجلیسی هەر یەكێك لەم سێ چینە دەنێرێ و بەم ڕێگەیە یەكێتییەكی هونەری پتر بە ڕۆمانەكە دەبەخشێت. لە زۆربەی ئەم بەشەدا باسی بەسەرهاتی دڵداری مارسیلو پەیوەندی وی بەشێوەكاری، مۆسیقاو ئەدەبیاتەوە دەكاتو ڕووداوەكانی سێ چارەكی كۆتایی ژیانی وی دەگێڕێتەوە.

یەكێك لە دیارترین مەیدانەكانی كاری پرۆست، شێوەی دەرونزانی ئەوە. ئەویش وەكو برگسون، باوەڕی وایە كە "دەركی ڕاستەوخۆی واقیع... كۆڵەكەی هەموو زانستەكانە...و باشترین ئەوزاری ئێمەش نە ئەقڵەو نە شعور، بەڵكو شهودی خۆبەخۆی باتینییە" جا لەم ڕووەوە پرۆست. پشت بە زاتیەتو تەداعیاتی لاشعور دەبەستێ، كە زۆرجار لە ڕێگەی ناوێكەوە یا هاندەرو هۆكارێكەوە كە بە لاشعوردا ختورە دەكات بە تازەبوونەوەی یەك بیرەوەری چەندین بیرەوەریانی دیكە تازە دەبنەوە. بەم پێیە، "پەیوەندی بەربڵاوی هەستو ئەندێشان تانوپۆی ئەم ڕۆمانە پێكدێنێ، و نموودێكی بابەتی بە تۆڕی زەینی نا ئاسایی نووسەر دەبەخشێت".

جا ئەم پرۆسەیە، ڕۆمانێكی بێ شێوە، دوورو درێژ، و زۆرجار یەكنەواوی هێناوەتە ئاراوە، زێدەباری ئەمەش, پرۆست, بە ڕێچكەی نەئەخلاقی خۆی و بەرجەستە كردن و نیشاندانی گەندەڵی و بەدكاری، ژمارەیەك لە خوێنەرانی دەتۆرێنێ و بێزار دەكات.. بەڵام جوانی و دڵگیری كارەكانی تەنیا لەلای دەستەیەكی دیاریكراوە كە لە ڕووی وردی دەرونشیكارییو ریزپەڕی قارەمانەكانەوە ڕێز لە بەرهەمەكانی دەنەن.

ڕۆمانی دەڤەرە دوورە دەستەكان

<u>پیرلوتی 1850–1923:</u>

(ناوی راستەقینەی جولین ڤویو)ە. بەرهەمی پیرلوتی باشترین نموونەی رۆمانی وەسفییە، وەسفی دەڤەرو ئاواییە دوورەکان. سەفەرەکانی لوتی لەو سالانەدا کە ئەفسەری هێزی دەریایی فەرەنسا بوو، کەرەستەی بەرهەمە وەسفییەکانی بۆ فەراهەم کرد. "توانای بەهرەیەکی فرەی خودا دادی لە خولقاندنەوەی هەستو سازانی دیمەناندا هەیە: پیرلوتی کە هەستگەرایەکی تەواوە دەچێتەوە سەر رێچکەو رێبازی برناردن دوسن پییرو شاتۆبریان" لوتی نووسەرێکە زەینیەتگەراو سەر بە بزووتنەوەی ئەمپرسیونیزم"9". مەزەب، ئەخلاق، و فەلسەفەی بەلاوە مەبەست نییە، لە رۆمانەکانیدا گوێ بە پلۆت و کاراکتەرسازیش نادات. لوتی شەیدای لەزەتە نەفسانییەکانە، و چاك هەست بە ناپایەداری لەزەتانیش دەکات، لەبەر ئەمە، گیانی خەمینیو پەستی سێبەری خستۆتە سەر بەرهەمەکانی. دیمەنی رۆمانەکانی پتر ولاتانی جۆراوجۆری بێگانەو نامۆیە: زەماوەندی لوتی- 1880، لە تاهیتی، ئیۆی برام- 1883و ماسیگری ئایسلەندی- 1866 لە بریتانی، و ناکام- 1906 لە تورکیا، و مەدام کریزانتیم- 1887 لە جاپۆن روو دەدەن، (بەرەو ئەسفەهان- 1904، یەکێکە لە سەفەرنامەکانی لوتی) لە ماوەی جەنگی جیهانی یەکەمو سالانی پاشتردا چەند بەرهەمێکی دژی ئالمان نووسی.

رۆمانی تەنزئامێز

<u>ئاناتول فرانس 1844- 1924:</u>

(ناوی راستەقینەی جاك ئاناتول تیبو)یە. رۆمانووس، شانۆنامەنووس، شاعیر، رەخنەگرو کورتە چیرۆکنووسە. فرانس لە پاریس لە دایك بووو لەم شارەدا چووەتە بەر خوێندن، لە سالی 1876 بە عینوانی کتێبداری (سکرتێر و بەرپرسی کتێبخانە) ئەنجوومەنی سینا هەلبژێردرا. هەر چەندە تاوەکو پێش سالی 1881ش زۆر هۆزانو بەرهەمی رەخنەیی بلاوبووەتەوە، بەلام بە بلاوبوونەوەی (تاوانی سیلوستر بونار) لە هەمان سالدا ناوبانگی پەیدا کرد، فرانس لە سالی 1896دا بوو بە ئەندامی ئەکادیمیای فەرەنسا. دوو سال لەوەدوا مەسەلەی دریفوس، ئەوی کە بوو بوو بە فەیلەسوفێکی گۆشەگیر، گۆڕی بە پیاوی مەیدان، چەندین بەرهەمی دەربارەی بەرەڤانی لە ئازادی نووسیو بەرەو سوسیالیزمو کۆمۆنیزم دایکێشا، فرانس لە ماوەی جەنگی جیهانی یەکەمدا هەوەلجار نیشتمانپەروەرێکی بە جۆشو خرۆش بوو، بەلام پاشان بەرەو ئاشتی خوازی دایکێشا. لە پاش جەنگ لە مولکەکەی خۆیدا لە نزیکی تور گۆشەگیری هەلبژارد.

زۆربەی مێژوونووسانی ئەدەبیات دوودلن لەوەی کە فرانس لە ریزی رۆمانووساندا دابنەن. ئەو کەسێکی هونەردۆستو فەنپەروەرە. "لە مامەلەکردنیا لەگەل ژیاندا، سەبرو ئالۆزی

مونتنی، جەبرگەرایی تین، و رەشبینیو نا ئومێدی رینان ئاوێتە بە یەکتر دەکات، و گاڵتە بە هەر هەموو ئەو هەوڵو کۆششانە دەکات کە لە مەیدانی خواناسی، میتافیزیقا، و زانستدا بۆ گەییشتن بە حەقیقەتی رەها ئەنجام دەدرێن". بەردەوام روانینو بۆچوونەکانی دەگۆڕێ، رەنگە تەنیا لەواری فەلسەفەی ئەپیکۆری خۆیو لایەنگری لە جوانیناسیدا نەگۆڕبێ. ئەدەبو نەرمی، ئیرداگەریو زمانبازی، و گیانی تەنزو تەوسو حەنەکچیاتی لە تایبەتمەندییەکانی بەرهەمی ئەون، فرانس هەندێ جار پەنا وەبەر هەجوی توند دەباتو لە تەوسو توانجدا موبالەغە دەکاتو لە دنیای بەزەییو هاوخەمی دوورەپەرێزە شەیدای شەتەحیاتبازیو دروستکردنی دەستەواژەی ناکۆکە.
لە شێوازو ستایلی فرانسدا "وەزنی خۆش نەوا، جوانیی وێنەیی، و زەوقو سەلیقەی فەرەنسی لە مەیدانی شێوازی رستەسازیدا، بە جۆرێکی وەستایانە تێکەڵ و ئاوێتەی یەکدی بوون".

گرنگترین بەرهەمی فرانس:

1- تاوانی سیلوستر بونار- 1881:
لەم بەرهەمەدا بونار، کە کەونارا ناسێکی پیری میهرەبانە، کچۆڵە هەتیوەکەی (لە چاپەکانی دواتردا بووە بە نەوە) ماشوقەکەی رۆژگاری لاوی خۆی دەڕفێنێ. کچۆڵەکە لە قوتابخانە ناخۆشەکەی رزگار دەکات. لەم کەینو بەینەدا دەردەکەوێ کە سەرپەرشتیاری (قیم)ی یاسایی کچۆڵەکە پیاوێکی کلاوچییە. بونار لە تۆمەتی مرۆڤ رفێنی تەبرێ دەبێ، کچۆڵە کە دەکەوێتە سایەی سەرپەرشتی ئەوەوە.
2- تایس- 1890:
چیرۆکی پافتوتیوس-ی رەبەنی لاوو تایسی سۆزانی جوان، دەگێڕێتەوە. پافنوتیوس، تایس دێنێتە سەر ئاینی مەسیحیەت، بەڵام بە خۆی لەبەر ئەوەی لە رووی سێکسییەوە مەیلی دەچێتە سەر، روحی دەلەوتیو دەبێ بە دۆزەخی. ماسنە-ی ئاهەنگسازی فەرەنسی (1842- 1912) ئۆپرای تایسی لەسەر ئەم چیرۆکە داناوە.
3- پارێزەری یەهودا، لە کۆمەڵەی سەندوقی سەدەفی یە، 1892:
چیرۆکێکی کورتە کە فرانس دەوری مێژوویی فەرامۆشکاریی پونتیوس"10"پیلاتوس، بە نەفەسێکی تانە ئامێزەوە دەگێڕێتەوە.
4- مێژووی هاوچەرخ، بەرهەمێکی زنجیرەیی یە لە چوار رۆماندا: ناروَنی گردشگا- 1897، داهۆڵ- 1897، موستیلەی یاقوت- 1899، و ئاغای برجرە لە پاریسدا- 1901. دوو چیرۆکەکە دوایی باسی مەسەلەی دریفۆس دەکەن، و هەر چوار رۆمانەکە لە پیلانگێڕی و دەسیسەکارییەوە هەڵێنجراون. فرانس لە زمانی ئاغای برجرەی گوتەبێژی وییە،

کەشیشان، سەربازان، و سەڵتەنەتخوازان، و ژنانی مەکربازو پیلانگێڕ بەر تانەو تەشەرو ریشخەن دەدا.

5- دوڕگەی پنگونیان- 1908:

لەم چیرۆکەدا رەبەنێکی پیری نیمچە نابینا، دوڕگەیەکی پڕ لە پنگونیان کەشف دەکات، و وا دەزانێ ئەوانە مرۆڤن، ئەم رۆمانە مەجازێکی تەنزئامێزە دەربارەی پەرەسەندنی مرۆڤانی، و نزیکەی چارەکێکیشی بۆ مەسەلەی دریفۆس تەرخان کراوە.

6- خواوەندانی تینوو- 1912:

لەم بەرهەمەدا بێ میهری مرۆڤ لە سایەی دەسەڵاتی زەبرو زەنگ لە ماوەی شۆڕشی فەرەنسادا، بە زمانێکی تەنزئامێز وێنە دەگیرێت.

7- یاخی بوونی فریشتەکان- 1914:

تەنزیکە دژی مەسیحیەت، و لەم چیرۆکەدا کۆمەڵە فریشتەیەك لە ژیانی ئاسمانی وەڕەز دەبن و بۆ پاریس دادەبەزن.

(هەندێ لە بەرهەمە بەناوبانگەکانی دیکەی فرانس بریتیین لە: کتێبی دۆستەکەی من – 1885، گوڵەزەمەقی سور- 1894، و باغی ئەپیکور- 1894).

ئاناتول فرانس لە نووسیندا، پەیرەوی داب و رێساکانی کلاسیك دەکات. زمانەکەی ریتمدار، خۆش، زندوو و ئەکتیف، و لێوان لێو لە ریشخەنە). زۆربەی رەخنەگران بە گەورەترین نووسەری رۆژگاری خۆی و بە سوڵتانی پەخشانی فەرەنسی دەزانن.

ئاندریە پول گیوم جید 1869- 1951:

(جید رۆماننووس، رەخنەگر، خاتیرەنووس، و شانۆنامەنووس بوو، لە بابێکی پرۆتستان و لە دایکێکی کاتولیك بووە. لە ساڵی 1893دا سەفەری ئەفریقیای باکووری کرد. لە جەزائیردا تووشی نەخۆشی سیل بوو. ماوەی نەقاهەتەکەی بووە مایەی ئەوەی قەدری ژیان بزانێ، و دوای ئەوە بە گەرم و گوڕی کەوتە کارکردن. خوانە زەمینییەکان- 1897 بەری کارکردنی ئەم قۆناغەی ژیانی وییە. جید لە ساڵی 1895دا بۆ فەرەنسا گەڕایەوەو، مادلین رەوندۆ-ی پورزای خۆی خواست).

شۆرەتی جید بەندە بە سێ کتێبی: دەساوێزان- 1905، دەساوێزانی تازە- 1911، پێکادانەکان- 1925، و هەروەها بە رۆمانەکانییەوە. لەم رۆمانانەدا هێرش دەکاتە سەر بۆچوونانی توند لەواری ئایینی و ئەخلاقیدا. (دژە ئەخلاق- 1902)، تارادەیەکی بیوگرافی خودی نووسەرو بەرەڤانییەکانی وییە لە ئازادی تاك و ئازادی هزر. لە (گەلی- 1909)دا هێرش دەکاتە سەر تەنگبینی پرۆتستان، (سکەسازان- 1925) کە بە شاکاری جید دەژمێردرێ، سکاڵانامەیەکە دژی کەسانێك کە ئەخلاقی نا دروست بڵاودەکەنەوە- ئەوانەی

کە ڕێساکانی ئەخلاق دەشێوێنن، ئەم ڕۆمانە چیرۆکو بەسەرهاتی پیاوێك دەگێڕێتەوە کە حاڵو ماڵی خۆی تەرك دەكات، لەبەر ئەوەی پێی وایە بە بێژییەتی لە دایك بووە..

(هەواڵی ڕۆژگاران) کە ساڵانی 1889- 1939و 1942- 1949 دەگرێتەوە، بە یەکێك لە بەرهەمە گرنگەکانی جید دەزانرێ. ئەم هەواڵانە بۆ جید فۆرمو قاڵبێکی لەبار بوو بۆ دەربڕینی بیرە خێراو سادەو هەنووکەییەکان کە دەبوایە بە پەلە بێنەنووسین. ئەم بەرهەمە لەو ڕووەوە کە دەربارەی وێنەگرتنی دیتنە جیوەییەکانی جیدە، زۆر بایەخدارە.

جید لە ساڵی 1947دا خەڵاتی نۆبڵی وەرگرت. جید لە ساڵانی 1935- 1936دا سەردانی ڕوسیای کردو ئەم سەردانە وای لێکرد تا ڕادەیەکی زۆر لە کۆمۆنیزم سارد ببێتەوە، و ئەم ساردبوونەوەو نائومێدییەی لە کتێبی (گەڕانەوە لە سۆڤیەت- 1936، و هۆی گەڕانەوە لە سۆڤیەت- 1938)دا گێڕاوەتەوە.

جید کە وەکو نووسەرێکی خاوەن شێواز ناوبانگێکی پایەداری هەیە، کارێکی گەورەی کردۆتە سەر نووسەرانی لاوی فەرەنسی.

<u>ڕۆمانی ئایدیالیستی</u>

<u>ڕۆمان ڕولان 1866- 1944:</u>

ڕۆلان، ڕۆماننووس، شانۆنامەنووس، و مۆسیقازان، و بیوگراف نووس بوو. لە کلامسی (لە بورگوندی) لە دایك بووە، لە پەیمانگای باڵای پاریس خوێندوویەتیو ماوەی چەند ساڵێك لە سوربۆن مامۆستای مۆسیقا بوو، لە ماوەی جەنگی جیهانی یەکەمدا، ئاشتی خوازیو باوەڕی ڕۆلان بە پاراستنی بەرژەوەندی هەموو میللەتان، مەحبوبیەتی وی لە نێو برد، (لەگەڵ ئەمەشدا، ڕۆڵان فەلسەفەی ئاشتیخوازانەی خۆی لە کتێبی دەربارەی جەنگ- 1915دا پیشاندا)و پاشان لە سویسرادا ئاکنجی بوو و گۆشەگیری هەڵبژارد. لە پاش وەستانی جەنگ بەلای کۆمۆنیزمی ڕوسیادا دایکێشا. دوا ساڵانی تەمەنی پتر بە نووسینی کۆمەڵێك بەرهەم، لە واری مۆسیقا، و ئاهەنگسازان، و مەسەلە کۆمەڵایەتی- سیاسییەکان، بردە سەر.

ناوبانگی ڕۆلان بە بەرهەمە ڕەخنەییەکانی و ژیاننامەی مۆسیقازانەکانەوە-یە، کە دەکرێ ئامارژە بۆ کتێبی (گوتەو بتهوڤن- 1930، و بتهۆڤن: قۆناغانی داهێنانی گەورە 1928- 1937) بکرێ.

شاکاری ڕۆلان، جان کریستف-ە (1904- 1912) کە ڕۆمانێکی زنجیرەیی دە بەرگییە. لەم ڕۆمانەدا ژیانی ڕوحی جان کریستف-ی ئاهەنگسازو مۆسیقازانی ئەڵمانی، لە ئاخرو ئوخری سەدەی نۆزدەو سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا دەگێڕدرێتەوە، کە بە ناچاری زێدو

بومی خۆی تەرك دەكاتو بە دووی بەختەوەریدا بۆ فەرەنساو سویسراو ئیتاڵیا دەڕوات. سەردەمی خەمینی منداڵیەتی، دۆستایەتیو ئاشقێنی وی، خەباتو تێكۆشانی، و هەموو بویەرەكانی ژیانیو گۆڕانە روحییەكانی وی، لە رۆژی لە دایك بوونیەوە تاكو مردن، لە دە كتێباندا دەخرێتە بەردەم خوێنەران. ئەم دە كتێبە: سپێدە، شەفەق، نەوجەوان، یاخی بوون، بازاڕی سەری مەیدان، ئانتوانت، لە ماڵەوە، دۆستان، بۆتەی ئاگرین، و رۆژی نوێیان ناوە.

جان كریستف نەخشەو پلۆتێكی كورتی هەیە، نووسەریان لەبەر گوێنەدان بە فۆرم درێژنووسی، سوود وەرگرتن لە شێوازی فێركاری، و نەبوونی هەستی حەنەكبازی بەر رەخنە داوە، لەلایەكی ترەوە ئەم بەرهەمە زنجیرەییە لەبەر كە جدیەتی ئەخلاقیو باوەڕی ئایدیالیانەی بەمەی كە لە ئەنجاما هەوڵی هوشیارانە بەسەر مادەگەراییی، نزمی، و پوچەڵیدا سەردەكەوێ، ستایش كراوە. ئەمە جگە لەوەی كە جان كریستف بۆچوونو جیهانبینییەكی فراوانو سەیر دەربارەی ژیان بە دەستەوە دەدات، و كریستفی قارەمانی رۆمانەكەش كەسایەتییەكی مرۆڤانیی و خۆشەویستە.

(رۆمانی جان كریستف، رۆلانی لە دنیای ئەدەبدا مەنشور كرد، و لە ساڵی 1915دا خەڵاتی نۆبلی بە دیاریی بۆ هێنا).

لە شانۆنامەكانی رۆلان دەبێ ئامارژە بە (گورگان- 1898) بكرێ كە دەچێتەوە سەر مەسەلەی دریفۆس.

رۆمانی سیوسیولوجیو سیاسی
جورج دو هامیل 1884- 1966:

ناوی راستەقینەی دنیس تەڤەنن-ە. رۆماننوسو شانۆنامەنووس بوو. لە ماوەی جەنگی جیهانی یەكەمدا وەكو جەڕاحی سوپا خزمەتی كرد، ئەزموونەكانی دوهامیل لەم قۆناغەدا، بیروبۆچوونەكانی ویان لەواری برایەتیو مەسئولیەتی كۆمەڵایەتیدا خەملاندو كردیان بە رۆماننووسێكی كارامەو پوختە.

هاوخەمی قوڵی دوهامیل لەگەڵ هاورەگەزانی خۆیدا لە دوو بەرهەمی بەهاداریدا رەنگی داوەتەوە. كتێبی (ژیانی شەهیدان- 1917) دڵسۆزیو میهرەبانی وی سەبارەت بە قوربانیانی جەنگ دەگێڕێتەوە، و (شارستانیەت- 1918)ەكەشی هێرشێكی توندە بۆ سەر (شارستانیەتێك) كە ئاقیبەت بە كوشتارێكی گشتی لەسەر ئاستی جیهان دەشكێتەوە.

رۆمانە چوار بەشییەكەی (ژیانو بەسەرهاتی سالاڤن 1920- 1932) درێژەی پەژارەی ئەوە دەرهەق بە بێدادی كۆمەڵایەتی. سالاڤن-ی قارەمانی چیرۆكەكە، كەسێكە بودەڵەو نامەسئول، بەڵام لە هەمان حاڵدا مایەی سەرنجو لەسەر هەقە چوار بەشەكەی رۆمانەكە ئەمانەن:

(ئیعتراف نیوەشەو– 1920، پیاوانی راوەدوونراو– 1923، دوو پیاو– 1925، و جۆرنالی سالاڤن– 1927) دوهامیل رۆمانێکی زنجیرەیی دیکەی هەیە بەناوی: (شەرحی رووداوەکانی پاسکیە 1933– 1944)، ئەم رۆمانە ژیانی فەرەنسای پێش جەنگی جیهانی یەکەم نیشان دەدات. چیرۆکەکە بە دەوری تەوەری خانەوادەیەکی بۆرژوازی دا دەسوڕێتەوە، و هەندێ جار ئەندامانی چینەکانی دیکەش دێنە ناو رووداوو دیمەنەکانەوە. زەمینەی چیرۆکەکە یەجگار بەرینە، سیمای چەندین قارەمانو بە درێژی وێنە دەگیرێ، بەلام بە پێچەوانەی رۆمانی (ژیانو بەسەر هاتی سالاڤن)، ژیانی هیچ یەکێك لە قارەمانانی چیرۆکەکە بە قوڵیو ناگێڕدرێتەوە. بە شێوەیەکی گشتی (شەرحی رووداوەکانی پاسکیە) لە رۆمانەکانی سالاڤن لاوازترە.

((خۆ بە یەکسان زانین لەگەڵ خەڵکانی دیدا، بە نیوەی خەسڵەتە دیارەکانی دوهامیل دەژمێردرێ))، هەروەها دوهامیل بە (جۆشو خرۆشو خولیای راز ئامێزییەوە) –کە تا رادەیەك دەشوبهێتە سەر جۆشۆ خرۆشوکەڵکەڵەی رۆماننووسانی روسیای سەرەتاکانی سەدەی بیستەم– ناسراوە. بەرهەمەکانی سەرەتای دوهامیل بە هۆی هەستیاریو دووریان لە سەراحەتو پوختەیی بەر رەخنە کەوتوون. بەلام لە ئەنجامدا بەرهەمەکانی راشکاو ریالیستین، و حەساسیەتو نۆڕینی مەعنەوی، دەیخەنە ریزی گرنگترین رۆماننووسانی ئەم سەدەیەوە.

<u>جول رۆمان 1885– 1972:</u>

ناوی راستەقینەی: لویس فاریگولە. (شاعیرو رۆماننوسو شانۆنامە نووسە. لە پەیمانگەی بالای پاریسدا فەلسەفەی خوێندو ماوەیەکیش دەرسی گوتەوە، لە پاش جەنگی جیهانی یەکەم دەستبەرداری مامۆستایەتی بوو، خۆی بۆ نووسین تەرخانکرد).

رومن لە ساڵی 1908دا کتێبی (ژیانی دەستە جەمی) بلاوکردەوە کە رەنگدانەوەی تێوری (ئونانیمیزم)ی وی بوو– بە گوێرەی ئەم تێورییە کۆمەڵ یان خەڵك لە هەموو شتێك گرنگترەو تاك، تەنیا لە حاڵێکا شانو شەوکەتو ئیحتوبار پەیدا دەکات، کە ئاوێتەی کۆمەڵ بێو لە کۆمەڵدا بتوێتەوە. رومن لەم بۆچوونەدا هاوباوەڕی دو هامیلە.

رۆمانەکانی رومەن لە بەرهەمە فەلسەفییەکانیشی بە قەدرو ئیحتوبارترن، (شاری لە نوێ دروستکراو– 1906) ئەوە روون دەکاتەوە کە چۆن بیرێکی کۆمەلایەتی شارێکی بچووكو بێ جوولە بۆ کۆمەڵگەیەکی هۆشیارو ئاگادار پێشکەوتوو دەگۆڕێ. رۆمانی (مردنی مرۆڤێك– 1911) پەیوەندی سفتی ژیانی مرۆڤان نیشاندەدا: مردنی ئەندازیارێکی پیر کار دەکاتە سەر ژیانی ژمارەیەك لە مرۆڤان. (لوسیان– 1922) باسی وەزعو حاڵی ژنێکی جوانە کە دەیەوێ دەسەلاتی خانەوادەیەکی بورژوا بەسەر ئەو پیاوەدا کە ئەو خۆشی دەوێ تێك بشکێنێ. زنجیرە رۆمانەکانی رومەن کە لە ژێر سەر ناوی (پیاوانی نیاز چاك 1932–

1946)دایە کۆی بیست و حەوت ڕۆمانە، و بۆچوون و تیۆرییە ئونانیمیستییەکانی وی شرۆڤە دەکات. لەم زنجیرە چیرۆکە مەزنانەدا، رومەن ڕووداوە گەورەکانی جیهانی ساڵانی 1908- 1920 وەسف دەکات. وێنەی پڕ بایەخی کەسایەتیانی مەزنی مێژوویی سەردەم – وەکو هنری پوانکارە"11"، لنین، ئیمپراتۆر ویلهلمی دووەم، و مارشال پێتن"12" دەگرێ. دەکەوێتە قەرینەسازی پەیڤێن جۆراوجۆر: سوپا، کلێسا، پانۆرامای سیاسی، جیهانی پزیشکی، ئەکادیمیای فەرەنسا، و هەموو ناوەڕکە ئاشناکانی ئەم ڕۆمانانە: (خۆشەویستی، تاوان، هەستی هاو دەردی، دنیاداری، دۆستایەتی، شکۆداری مرۆڤانی گومناوو بێ هەوا، خۆ پەسندیو لوتبەرزی دەسەڵاتداران) هاوپەیوەست لەگەڵ یەکدا نیشاندەدا، نێوەڕۆکی ئەم ڕۆمانانە هێندە جۆراوجۆرە (دوو بەرگیان تەنیا باسی جەنگی وردن دەکەن، دوو بەرگی دیکە چیرۆکێکی پۆلیسی دەگێڕنەوە) کە ڕەخنەگرێك دەڵێت: "هەر خوێنەرێك ، لەم کۆمەڵە ڕۆمانە باڵایەدا بابەتی دڵخوازی خۆی دەدۆزێتەوە".

ڕۆمەن کۆمەڵێك شانۆنامەشی نووسیوە. ڕەنگە بە ناوبانگترینیان (کنوك یاسەرکەوتنی زانستی پزیشکی- 1923، و دیکتاتۆر- 1926) بێ.

((هەستی هاودەردی، سادەیی یا جۆرە کلاسیسزمێکی زانستی لە شێوازاو گرنگی دان بە تەکنیك)) لە تایبەتمەندییەکانی بەرهەمێن رومەن-ن.

ئاندریە مالرۆ 1901- 1976:

کوڕی یەکێك لە ناودارانی پاریسییە. ڕۆماننووس، گوتارنووس، ئارکولوجیست، و فەیلەسوفی هونەر بوو. لە قوتابخانەی زمانانی ڕۆژهەڵاتیدا چینیو سانسکریتی فێر بوو.. لە ساڵی 1923دا بۆ هیندو چین ڕۆیی، و لەوێندەر کەوتە لێکۆڵینەوەو توێژینەوەی ئارکولۆژی، پاشان خووی دایە سیاسەت، و پەیوەندی لەگەڵ یەك ملیۆن ڤێتنامیدا پەیدا کرد، و دواتر لە ڕاپەڕینی ئازادیخوازی چیندا بەشداریکرد، (مالرۆ لە ساڵی 1939ەوە تا 1940 لە شەڕە ناوخۆییەکانی ئەسپانیادا، لە بەشی بەتالیۆنی ئالیدا خزمەتی کردووە. سەرەنجام لە ساڵی 1940دا یەخسیر بوو و خرایە زندانەوە، بەڵام بۆ فەرەنسا هەڵات و لە بزووتنەوەی بەرگری میللیدا کەوتە چالاکی، لە ساڵی 1958دا، واتە لە سەرەتای کۆماریی پێنجەمدا لە کابینەکەی دیوگۆلدا بۆ پۆستی وەزیری ڕۆشنبیری هەڵبژێردرا).

هەموو ڕۆمانەکانی مالرۆ، دەربارەی خەباتی کرێکاریو رامیارین، (فاتیحان- 1928) بویەرەکانی چینی کۆتاییەکانی 1920 بەرجەستە دەکات. (چارەنووسی بەشەر- 1933) باسی شۆڕشی چین لە ساڵی 1924دا دەکات. (ڕۆژانی تورەیی- 1935) هێرشە بۆ سەر نازیزم، و وەزعو حاڵی زندانیانی سیاسیو ئۆردوگاکانیان لە ئەڵمانیادا شەرحو شرۆڤە دەکات. ڕۆمانی (ئومێد- 1937) باسی شەڕی ناوخۆی ئەسپانیایە (1936- 1939) کە مالرۆ بە خۆی وەکو فڕۆکەوان بەشداری تێدا هەبووە.

(لـه مەیـدانی هونـەرو ئەسـتاتیکادا دەبـێ ئامـاژە بـۆ کتێبـە سـێ بەرگییەکـەی مـالرۆ ((سایکۆلۆژیای هونەر 1948- 1950)) بکرێ کە لە چەشنی خۆیدا بەرهەمێکی گەورەیە).
مالرۆ، لە وەسفی وەزعو حاڵی روحی قارەمانانی رۆمانەکانیا، کاتێ کە دەکەونە تەنگانـەوە، وەستایە، مالرۆ هەست بە مەترسی پێکدادانی گەورەی نێوان دوو هێزی سیاسی دەکاتو لێهاتووانە ئەمە بە خوێنەران دەگەیەنێ.

سەربورنامە

<u>ئاندریە مورروا (1885- 1967):</u>

ناوی راستەقینەی: ئیمیل سالومن ویلهلم هرزوگ-ە.
(سـەربورنامە نـووس، گوتارنووس، و مێـژوونووس بـوو. لـە جـەنگی جیهانی یەکەمدا وەکو ئەفسەری پەیوەندی لەگەڵ هێزەکانی ئینگلیستان هاوکاری کرد. لە ساڵی 1939- 1940دا ئەندامی ئاژانسی هـەواڵی فەرەنسا بـوو. لـە سـاڵی 1943دا چوو بۆ جـەزایرو پەیوەنـدی بـە هێزەکانی فەرەنساوە کرد.
مورروا بەو پلۆتو سکێچە پێکەنیناویانە بەناوبانگە کە دەربارەی کەسایەتیانی نموونـەیی ئینگلیـزی جـەنگی جیهـانی یەکـەم دەیانکێشـێت، و (بێـدەنگی کولونیـل برامیـل- 1919) باشترین
نموونەیانـە. رەنگـە بـەناوبانگترین بەرهـەمی مـورروا، سـەربورنامەکانی وی بـێ، بـە تایبـەتی ئاریـل: ژیـانی شـیلی- 1923 بـێ، کـە سـەربورنامەیەکی رۆمـانتیکی یـا چـیرۆکێکی سـایکۆلۆژییە. (ژیـانی دیزرائیلـی- 1927، بـایرون- 1930، ڤـولتیر- 1932، پروسـت- 1949، ج. سـاند- 1952، هۆگـۆ- 1954، بـالزاك-1965و... هتـد) لـە جوملـەی ئـەو سـەربورنامانەن کـە بـە قەڵـەمی مـورروا هاتوونەتـە نووسـین، (ئـاوو هـەوا- 1928) یەکێکـە لـە رۆمانـەکانی وی. (مێـژووی ئینگلیسـتان- 1937)، و ئـەدواردی هەفتـەمو سـەردەمی وی- 1933) لــە جوملــەی کتێبــە مێژووییــەکانی ئــەون. لــە واری نامــە رەخنــەییو فەلسەفییەکانیشیدا دەبێ ئاماژە بۆ (هونەری ژیان- 1939) بکرێ. مورروا لە ساڵی 1938دا بوو بە ئەندامی ئاکادیمیای فەرەنسا).

هۆزان

وەکو پێشـتر ئامـاژە کـرا، قوتابخانـەی سیمبولیزمی فەرەنسـی، بـە تایبـەتی لـەواری دراماو هۆزاندا، تا سەدەی بیستەمیش هەر بەردەوام بوو. ژمارەیەك لە سیمبولیستانی دوا دوایـیو

هەروەها چەند شاعیرێکی سەرەتاکانی سالآنی1900 بە ئیلهامی گەشبینی، ئایدیالیزم، و جۆش‌و خرۆشی زەمانە هەندێ بەرهەمیان نووسی.
لە پاش جەنگی سالآنی 1914- 1918، تۆنەکان خەمینتر بوون، بێزاری‌و نائومێدی بەسەر هۆزاندا –وەکو ژانرە ئەدەبییەکانی دیکە- زالْ بوو. حکومەت، سیاسەت، مەسەلە کۆمەلآیەتییەکان، و جەنگ گەورەترین پانتایی‌و ناوەڕۆکی شیعری فەرەنسیان گرتەوە.. شیعری ئازادو "پەخشانە شیعر"ش برەوی فرەی پەیدا کرد.
بە هەر حالْ، ئەگەرچی ناتوانرێ پۆلینێکی وردی هۆزانی ئەم قۆناغە پیشان بدرێ، ئەوجاش دەتوانرێ شیعر بەسەر چوار گروپدا دابەش بکرێ: شیعری سروشت، شیعری مەزەبی، شیعری فەلسەفی، و شیعری جەنگ.

شیعری سروشت

ئیمیل ڤیرهارن 1855- 1916:

شاعیرێکی بەلچیکی بوو کە بە زمانی فەرەنسی شیعری دەگوت. ئەم شاعیرە شەیدای هەوای ئازاد، دنیای ئازاد، هەتاو، باوباران بوو، و لە هەر شاعیرێکی دیکەی فەرەنسی پتر لە وردزورس دەچوو.. ڤیرهارن ئاشقێنی دەگەلْ دیمەنەکانی فلاندر"13"و جوانی‌و رازاوەیی تەبیعەتدا دەکرد. بەلآم ئەشقی دیکەشی هەبوو. ئەویش وەکو ویتمن‌و سندبرگ، جوانی‌و ئیلهامی لە دنیای کارو کۆششی مرۆڤانەوە، لە هەراو زەنای شارانەوە، لە دووکەلْی کارخانانەوە، و لە هەراو هەنگامەی بازاڕی ئەوانەدا دەبینی‌و وەردەگرت... زندوویەتی‌و بزێوی‌و رەقی تەبیعەت دەی هێنایە حالْ‌و وەجد، هەم جۆش‌و خرۆشی بازاڕو بازرگان، هەم ژیانی شەخسی تاك‌و هەم جوانی ژنان، دەیانهێنایە جۆش‌و خرۆش.
شیعری ئازادی ڤیرهارن شیعرێکی نا ئاساییەو لەسەر بنەمای کورتی‌و درێژی نیوە بەیتەکانی رۆنراوە. لە کێشی شیعری ویدا کۆتایی نیوە دێڕەکان ریتمێکی تایبەتی هەیە.
ئەم شاعیرە سوودی زۆر لە شێوەی سیمبولیستەکان‌و تەداعی ماناو بەکار هێنانی ئەو وشانەی کە دەنگی تایبەتی دروست دەکەن وەردەگرێت، رەنگە گەورەترین خەوشی ڤیرهارن زبری لە رادەبەدەر بێ. لەگەلْ ئەمەشدا، هەستی پڕ جۆشی بێ ریا، بزاڤی زمان، کورتی‌و کورتبڕی، و دەولْەمەندی پەیڤەکانی دەیخەنە ریزی شاعیرانی گەورەوە.
ڤیرهارن پتر لە بیست کۆمەلْە شیعری هەیە: (هێزێن ئاژاوەگێڕ- 1902، یەکەمین هەست- 1904، شکۆی دووچەنانە- 1906، و کێلْگە گەنمی بە شەپۆل- 1913) لە گرنگترین ئەو کۆ شیعرانەن.

فرانسیس جام 1868- 1938:

جام، تەبیعەت بە ڕەنگدانەوەو ئاوێنەی باڵانمای خوا دەزانێ، و لەم بارەیەوە هەم شاعیرێکی مەزەبییەو هەم شاعیری تەبیعەتە. زۆرجار لەگەڵ قەشە فرانسیس ئاسیزی دا بەراوردی دەکەن، و وەکو (خواوەندی کشتوکاڵان کە ڕێچکەی فیرقەی فرانسیسیانی گۆڕیوە) ناوی دەبەن. جام لە بنەڕەت دا شاعیری گوندو گیانلەبەرانی مەزرایانەو لەزەت لە هەر هەموو شتێکی گوندیاتی وەردەگرێت، بێ ئەوەی عەوداڵی ڕەنگدانەوەی حاڵو هزری خۆی لە تەبیعەتدابێ.

هۆزانێن شوانکارەیی جام بە سادەیی بەناوبانگن، لە جوانترین کۆ شیعری وی دەتوانرێ ناوی: (لە نوێژی بەیانییەوە تا نوێژی شەو- 1898، و خەمی گوڵان- 1901) ببرێ.

<u>پول فور 1872- 1960:</u>

شاعیری تەبیعەتی ئیل دو فرانس بوو کە پاریس بە مەڵبەندی دەزانرا.

ئەشقی وی بۆ سروشت سادەو بێ ئارایشتە، وەکو ڤیرهارن، لەزەت لە هەموو شتێکی درەخشانو بەهێزو زندوو دەبینێ، "وی نموونەی کونجکاوترین شاعیرانە- لە هەمان کاتدا خۆڕسك وردبین، سادەو سەرو وریا، بێ ریاو بە ئاوەز، و بە بەرو مسامەحەکارە".

هۆزانەکانی فور قافیەدارن، بەڵام زۆری حەز لەوەیە هەر بەندێکی شیعرەکانی وەکو پارچە پەخشانێك بنووسێت. شۆرەتی فور بەو هەڵبەستانەوەیە کە لە ژێر سەر ناوی (هەڵبەستی فەرەنسی)داو بە سی بەرگو لە چەند بەشێکدا، لە ساڵی 1912 بەدواوە بڵاوبوونەوە.

هۆزانی مەزەبی

<u>شارل پیگی 1873- 1914:</u>

لە ئورلیان چاوی بە دنیا هەڵهێنا، و لەناو جەرگەی کارو باوەڕە ئاینییەکانی جاندارکدا پەروەردە بوو، و جاندارك بەلای ئەوەوە ئاوێنەی فەرەنساو ئاینی کاتولیك بوو. پیگی لە رووە عیرفانیو خوا ناسییەکەیەوە شاعیرێکی سەدەکانی ناوەڕاستە. شیعرە نیمچە داستانییەکانی یا (مەتەڵ ئاساکانی) دەربارەی جاندارك بە پەخشانێکی ئاهەنگداری وەها گوتووە کە کەمتر فۆرمی بەیت پەیدا دەکات، ئەم شیعرانە هەر چەندە دووبارە، نەگونجاو، و هەندێ جار بە ئاووتاو دەنوێنن، بەڵام هەندێ بەندی بەرزو مەزنیان تیایە (زۆربەی بەرهەمەکانی پیگی یەکەمجار لە بڵاوکراوەی دەفتەرانی پانزە رۆژەدا 1900- 1914 کە خۆی دایمەزراند بوو، بڵاو بوونەوە).

هۆزانی فەلسەفی

پول ڤالیری 1871- 1945:

یەکێك بوو لەلایەنگرانی وەفادارو گەرمو گوڕی مالارمیەو لە یاوەرانی بزاڤی رەمزییەت بوو, کە لە دوای مەرگی مالارمیە بۆ ماوەی بیست دانە ساڵ تاقە شیعرێکی نەگوت. لە ساڵی 1916 دا و بەهاندانی ئاندریە جید, و لە کاتێکا کە شەیدای زانست بوو, دووبارە دەستی بە شیعر گوتن. کردەوە، شیعرەکانی ئەم قۆناغەی کە لە (میتافیزیکی بیرکارییەوە) ئیلهام وەردەگریٚ, تا رادەیەك کاریگەری لیوناردو دافینچی-یان پێوەیە. ڤالیری باوەڕی وایە کە شیعر پوختەترین و نایابترین هونەرە وجگە لە خودی خۆی (واتە خودی شیعر) چ ئامانجێکی دیکەی نییە. وەکو مالارمیە, هەوڵدەدات پاکی و بێگەردی و جۆش و خرۆش و هەست بە پەیڤ و وشە باوەکان ببەخشێت, و نێوەڕۆکی ئاڵۆزو بە تەمتومان لە رێگەی رەمزو هێماو ئاماژەوە بەرجەستە بکات. بنەماو رەوتی رەمزیانەی ڤالیری, وەکو حەزف, مەجاز, گەردانی نوقستان, زۆرجار شیعرەکانی دەئاڵۆزێنیٚ, وێڕای ئەمەش هەندیٚ کەس بە یەکێك لە شاعیرو نووسەرە مەزنەکانی ئەدەبیاتی هاوچەرخی فەرەنسای دەزانن. ڤالیری جگە لە شیعر بە گوتارە فەلسەفیو ئەدەبییەکانیشیەوە بە نێوبانگە (ئەم گوتارانە لە پێنج بەرگداو لە ژێر سەر ناوی پەراگەندەکان- 1923دا کۆکراوەتەوە. کۆ شیعری "جوانییەکان- 1922" لە شیعرە باشەکانی ڤالیرییە).

هۆزانی جەنگ

لویس ئاراگۆن 1897- 1982:

(لە سەرەتادا لە لەلایەنگرانی دادیزم"14" بوو)و پاشان بوو بە یەکێك لە رابەرانی بزاڤی سوریالیزم، و لە ساڵی 1930دا پەیوەندی بە حزبی کۆمۆنیستەوە کرد. لە دووەم جەنگی جیهانیدا بەشداری کردو یەخسیر بوو، بەڵام فیراری کردو بوو بە یەکێك لە رابەرانی بزووتنەوەی بەرەڤانی ژێر زەمینی (نهێنی). جەنگ، خۆشەویستی و ڤیان، سروشت، و باوەڕ بوون بە ئایندە، نێوەڕۆکی بنەڕەتی شیعرەکانی پێکدێنن، شیعرەکانی ساڵانی جەنگی، لە کۆ شیعری "ئاراگۆن، شاعیری بەرگری فەرەنسا- 1945دا" کۆکراونەتەوە. بە هەر حاڵ ئاراگۆن لە هەوەڵەوە بە هۆی رۆمانەکانییەوەو پاشان بە هۆی ئەو بەرهەمانەیەوە کە بە مەبەستی وێنەگرتنی گشتی کۆمەڵگەی فەرەنسا نووسینی، ناوبانگی دەرکرد. (بەرهەمە باشەکانی وی لە شیعرا دڵشکاو- 1941، و ئاگربازی- 1920، لە رۆماندا

هەفتەی پیرۆز- 1958، و دێهاتیی پاریس- 1926، لە نووسیندا، خەسڵەتەکانی ستایلو شێواز- 1928)ە شایانی باسن.

کامۆو سارتەر

ئالبیرت کامۆ 1913- 1960:

کامۆ لە ماڵباتێکی هەژار لە جەزائیر هاتە دنیاوە (منداڵیەتی بە دەستکورتیو هەژاری رابوارد، لە جەزایر خوێندنی سەرەتاییو ناوەندی تەواو کرد، بەڵام بە هۆی نەخۆشی دەردە باریکەوە نەیتوانی بەشی ((فەلسەفە)) لە زانکۆ تەواو بکات). کامۆ لە جەزایردا کاری جۆراو جۆری کردووەو لە ئەوروپاشدا ماوەیەك خوی دایە رۆژنامەنووسی، شانۆ، دەرسگوتنەوە، و کاری چاپو بڵاوکردنەوە. لە ماوەی جەنگی جیهانی دووەمدا لە رێکخراوی بەرگری فەرەنسادا دژی ئەڵمانیانی داگیرکەر کەوتە چالاکی. کامۆ لە ساڵی 1957دا خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیاتی وەرگرت.
کامۆ رۆماننووس، شانۆنامەنووس، وتارنووس، و لە هەموو ئەوانە زیاتر مامۆستای ئەخلاق بوو، سەرەنجام لە ساڵی 1960دا بە هۆی رووداوی ئۆتۆمبیلەوە گیانی لە دەست دا.

نامۆ- 1942:

رۆمانێکی بە قوەتی کامۆیە، و نیشانەو بەڵگەی تواناو بەهرەداری کامۆو وەستایەتیو مامۆستایەتی وییە لە مەیدانی هونەری مولتەزیمو شێوەی چیرۆکنووسی بە ئانقەست سادەدا. ئەم رۆمانە دەربڕی دیدو جیهانبینییەکی عاتیفی بەربڵاوە سەبارەت بە پوچیو بێهودەیی هەوڵو تەقەلای زەینی مرۆڤ بۆ رونکردنەوەی جیهانی لە روون کردنەوە نەهاتوو، بە وشەی ئینسانی.

تاعوون- 1947:

رۆمانێکی دیکەی کامۆیە، بە دژە مەسیحی ترین بەرهەمی ئەو دەژمێردرێ. لێرەدا جەخت لە سەر بێعەدالەتی مەسیحیەت دەکرێت، بە بەڵگەی بە قوربانی بوونی بێگوناحان، وەکو چۆن بە مردنی منداڵێك کە دەبێتە قوربانی تاعون، نیشاندەدرێ. رووداوەکانی چیرۆکەکە شایەدییەکە لەسەر ئەو زەبرو زەنگو زۆردارییەی بەسەر شاری ئوراندا سەپێنراوە، و بەڵگەیەکە بۆ بەرپەرچدانەوەی ئەم باوەڕەی کە لە کاتی تەنگانەو بەڵاو مەینەتیاندا زیاتر خەسڵەتە پەسندو باشە مرۆڤانییەکان بەرجەستە دەبن تا خەسڵەتە دزێوو ناشیرینو

خراپەکان. هەندێ لە تایبەتمەندییەکانی ئەم بەرهەمە بریتیین لە: پێچانەوەو شاردانەوەی بەردەوامی حەقیقەت لە شێوازی وەسفکاریدا، سوود وەرگرتنی ورد لە زاراوەێن کارگێڕیو زمانی فەرمی، زۆری بە ئانقەستی وشەێن کۆنو سواو، و بەکارهێنانی شێوەی مەجازی بە مەبەستی بەرجەستەکردنی ترسی تەواو لە یەك رووداوا.

کەوتن- 1956:

(رۆمانی سێیەمی کامۆیە کە لێرەدا نۆرینی تەواوی خۆی بۆ مرۆڤ و زەمانی خۆی دەگێڕێتەوە. هەر هەموو چیرۆکەکە بریتییە لە قسەکانی کابرایەك کە رۆژێ لە رۆژان ئەوقاتی سکالایان بووەو نووکە بە خۆی دەڵێ قازی تۆبە کردو. ئەو وێنەو نموونەیەکی تەنز ئامێزە لە رۆشنبیرانی باڵی چەپی کە لە نێو تێوریانی نەهلیستیدا سەرگەردانن).

شانۆنامە گرنگەکانی کامۆ بریتیین لە:

کالیگولا- 1938، بەدحاڵی بوون- 1943، ئابلۆقە- 1948، و دادپەروەران- 1950. کالیگۆلا، ناسنامەی کامۆیە وەکو نووسەرێکی لاوی خەمین، باڕو خۆڕسك، و پڕ جۆشو خرۆشو زیتەڵو بزێو (ئەم شانۆنامەیە درکەو کینایەیە کە دەربارەی دوو ئیمپراتۆری شێتو، واتە هیتلەرو مۆسولینی. کامۆ لەم شانۆنامەیەدا نەهلیزم بە کۆتاییە وێرانکەرەکەیەوە دەهونەرێنێو بەرجەستە دەکات). بەد حاڵی بوون، میلۆدرامایەکە کە رووداوەکانی لە گوین نین. لە تایبەتمەندییەکانی ئەم شانۆنامەیە ئەو چڕی، کورتبڕی، سادەیی، و کولو کوڤانەیە کە سێبەری بەسەردا کێشاوە. لەم بەرهەمەشدا مەسەلەی پوچیو بێهودەیی دەخرێتە روو. شانۆنامەی دادپەروەران، وێڕای راستگۆییو ئامانجدارییەکەی، درێژ، گوتاری، خاوو ناپوختەیە، نموونەیەکە لە شێوازی کامۆ بۆ سادەکردنەوەی لە رادەبەدەری وێناو بیران.

گرنگترین بەرهەمی نا چیرۆکی کامۆ بریتیین لە:
ئەفسانەی سیزیفۆس- 1942 0کە کۆمەڵە گوتارێکی فەلسەفییە دەربارەی پوچی و بێهودەیی. کتێبەکە بە باسێك دەربارەی خۆ کوژی دەست پێدەکاتو پاشان باسەکە دێتە سەر بابەتی یاخی بوون، کە باوەڕی کامۆ گرنگترین فەزیلەتو نایاب ترین خەسڵەتی ئادەمییە). و مرۆڤی یاخی- 1951 (ئەمەشیان گوتارێکی فەلسەفییە کە چەمکی یاخی بوون لە هەنبەر چەمکی مێژوویی- سیاسی شۆڕشدا دەخرێتە روو).

جان پول سارتەر 1905- 1980:

فەیلەسوف، گوتار نووس، رۆماننووس، رەخنەگر، شانۆنامەنووس‌و کورتە چیرۆك نووس بوو، سارتەر لە پاریس لە دایك بوو، لە پەیمانگای بالاّی پاریسدا فەلسەفەی خوێند (1924- 1928) لە لیون"14"، و لوهاڤەر"16" دەرسی گوتووەتەوە. پاشان بۆ ماوەی دوو ساڵان لە بەرلین‌و فرایبورگ"17"دا خەریکی لێکۆڵینەوەو توێژینەوە بووە، لە کاتی کەوتنی فەرەنسادا لە ساڵی 1940دا ئەسیری ئاڵمانییەکان بوو و خرایە زندانەوە. پاش ئازاد بوون لە ساڵی 1941دا بۆ نیشتمانی خۆی گەڕایەوەو جارێکی دیکە کەوتەوە دەرس گوتنەوەو لە بزووتنەوەی بەرگری دژ بە ئاڵمانیانی داگیرکەر چالاکانە کەوتە کار. سارتەر لە ئەنجامدا لەبەر خاتری رۆژنامەنووسی دەستبەرداری دەرس گوتنەوە بوو و لە ساڵی 1946دا گۆڤاری زەمانێن نوێی دامەزراند.

یەکەمین رۆمانی سارتەر (رشانەوەیە) کە بە زۆری بە شاکاری وی دەزانرێ، ئەم بەرهەمە لە شێوەی بیرەوەری دەروونی رۆژانەی پیاوێکی سەڵتدایە. ئەم رۆمانە، کە رەنگە بە هەق ناوی وتارێکی فەلسەفی لێ نرابێ، زیاتر کەڵکەڵەکانی سارتەر، جگە لە پەیوەندییە سیاسیەکانی – واتە ئازادی، بێزاری‌و نا ئومێدی، کەسایەتی بورژوازی، ماهیەتی ئەندێشە، ئاوەزو زەین، هونەر، دیاردەناسی- ئاشکرا دەکات. گرنگترین بەرهەمی ئەدەبی سارتەر کۆمەڵەمەیەکە لە ژێر سەر ناوی رێگەکانی ئازادی(1945)، کە چوار رۆمانی بەم ناوانە لە خۆ گرتووە: (تەمەنی ئەقڵ- 1945، مۆڵەت- 1945، عەزابی روح- 1949، و رۆمانی نا تەواوی دوا دەرفەت) سێ رۆمانی یەکەم بەریز ئەورووپای بەر لە جەنگ، قەیرانی مونیخ، و کەوتنی فەرەنسا لە دووەم جەنگی جیهانیدا بەرجەستە دەکەن. هەر سێ رۆمانەکەش خەڵکانێك دەخەنە ژێر توژینەوە کە لە رای گەیشتن بە کەماڵ و بوونی خۆدا ئختیارو ئازادی خۆیان تەئید یان نەفی دەکەن. دوو دڵی و زەمان فاکتەری سەرەکین لە خوڵقاندنی (ماهیەت)ی تاکدا. دیوار-1939 , کۆمەڵە کورتە چیرۆکێکە دەربارەی شەڕی ناوخۆی ئەسپانیا.

شانۆنامەکانی سارتەرش هەر لەسەر هەمان تیمەو ناوەڕۆکن، واتە ئازادی، مەسئولیەت، و قارەمانگەرایی ناوەڕۆکی بەرهەمە شانۆییەکانی پێکدێنێ. مەگەزان- 1943، لە شێوەی شانۆنامەی یۆنانیدایە (لەم شانۆنامە سێ پەردەییەدا مەسەلەی ئختیارو ئازادی مرۆڤ خراوەتە روو، و مرۆڤ مەحکومە بە ئازادی‌و بەرپرسە لە کارەکانی خۆی). (سۆزانی ئابڕومەند- 1946 شانۆنامەیەکە کە ژیانی ژنێکی قەحپە لە باشووری وڵاتە یەکگرتووەکان نیشان دەدا.

دەستە پیسەکان- 1947، شەیتان‌و خوا- 1951، و نیکراسوف- 1959، چەند شانۆنامەیەکی دیکەی سارتەرن).

سارتەر نوێنەری جۆرە ئەگزیستانسیالیزمێکە کە دەکەوێتە نێوان روحگەرایی‌و مەعنەویەتی مەسیحی‌و مادەگەرایی مارکسییەوە، (و تا رادەیەك ئیلهامی لە مارتین هایدگەری فەیلەسوفی ئەڵمانییەوە وەرگرتووە).

سارتەر هەوڵدەدا لەبەرهەمەکانیا ئەم مەسەلەیە شەرح و شرۆڤە بکات کە: چ خوایەك لە گۆڕێدا نییە بۆیە مرۆڤ دێتە دنیایەکی بێهودەوە کە جگە لە خودی خۆی (مرۆڤ) چ مەبەست و ئامانجێکی نییە، و مرۆڤ هیچ نییە جگە لەوەی کە خۆی لە خۆیی دروست دەکات. بەڵام مرۆڤ نیشانەیەکی دیاری هەیە، مرۆڤ جۆری ئیختیاری بەدەستە، ئازادی هەڵبژاردنی هەیە. ئازادە لەوەی کە ژیانی خۆی بە دڵی خۆی بخولقێنێ و ئاراستەی بکات، بێ ئەوەی بە تەمای خوایەکی نەبوو بێ یان بە ئومێدی ماهیەتێکی مرۆڤانی نەبوو بێ... بە هەر حاڵ وەی بوری ژێرخانی فەلسەفەی سارتەر پێکدێنێ، واتە ((بوون بەر لە ماهیەتە)). جا بە گوێرەی ئەو پرەنسیپەو ئەمەی کە بەشەر بوونەوەرێکە بە خۆی سپێردراوەو جگە لە کرداری خۆی هیچی تر نییە، سارتەر مرۆڤ بە بەرپرس و جڵەوداری خۆی دەزانێ. واتە مرۆڤ خۆی لە خۆی بەرپرسە.

(یەکەمین بەرهەمی گرنگی سارتەر لە مەیدانی فەلسەفەدا بوون و نەبوونە- 1943، ئەمە گوتارێکە (خیتاب) دەربارەی دیاردەناسی دنیای بوون. سارتەر لەم کتێبەدا رایگەیاندووە کە مرۆڤ ((جۆش و خرۆش و کەڵکەڵەیەکی بێهودەیە)) و پەیوەندییەکی لە نێوان ئەم هەزرەی کە ژیانی ئادەمی بێ مەبەست و بێ ئامانج و بێهودەیە، لەگەڵ ئازادی رەهای مرۆڤ و مەسئولیەتی بەشەر لە هەڵبژاردندا، دروست کرد.

ئەگزیستانسیالیزم و هومانیزم- 1946 بەرهەمێکی دیکەی سارتەرەکە کورتەو پوختەیەکی چڕو پڕ تەواوی فەلسەفەی وی بە دەستەوە دەدات، کتێبێکی گرنگی دیکەی وی رەخنە لە ئەقڵی دیالکتیك- 1960ی ناوە کە سارتەر دەربارەی پێکەوە گرێدانی مارکسیزم و ئەگزیستانسیالیزم نووسی، بابەتی سەرەکی کتێبەکە نیزاع و ململانێی لە حەتمی نێوان بەشەرانە.

سارتەر بەهرەو توانایەکی سەیری دیتنی هەیە، بەڵام تەسەورو وێنایەکی لێڵ و نا دروستی لەمەڕ بوون و هەرەسهێنانی هەمەلایەنەو سیستەماتێکی بەها مرۆڤانییەکان هەیە... جوانی و دڵگیری بەرهەمەکانی لە شێوازە هونەرییەکەیدایە، نووسەرێکی راشکاوەو بە زمانی خەڵکی خوێنەر دەدوێنێ، بە زمانێکی تەژی لە زاراوەی خەڵکی کوڵان و بازاڕ، زمانێکی زندووی بەرجەستە، دڵگیر، ئامیرانەو سەر رێژ لە وێنە.

ژێدەران:

1- تەنجە: مینایەکە لە باکووری مەراکش، لە تەنگەی جەوەل تاریق.
2- ئەغادیر: بەندەرێکە لە باشووری رۆژئاوای مەراکش، لە رەخی ئوقیانووسی ئەتڵەس.
3- زیگموند فروید 1856- 1939:
خەڵکی نەمسایە، دامەزرێنەری قوتابخانەی سایکۆلۆژییە.
4- ڤیتالیزم- Vitalism:

تیۆرییەکە پێی وایە کە ژیان بۆ خۆی دیاردەیەکەو لەسەرووی دیاردە فیزیکیو کیمیاییەکانەوەیە کە لە ئۆرگانیزمی بەدەندا حسییەت پەیدا دەکاتو لە راستیدا دیاردە حسییەکان رێك دەخاتو بەڕێوەیان دەبات. لایەنگرانی ئەم پرەنسیپە باوەڕیان وایە کە چالاکیو کاری ئورگانیزمی بوونەوەری زندوو بۆ بەرجەستە کردنو نیشاندانی هێزی ژیانە، ئەم تیۆرییە دژی تیۆری میکانیزمە کە ژیان بە زنجیرە کارو کردەوەو کاردانەوەیەکی فیزیکیو کیمیایی دەزانن.

5- دینامیزم- Dynamism:

رێبازێکە لە پێچەوانەی میکانیزم, میکانیزم بە مانای جێگیری و خامۆشی و نەگۆڕی یاساکانی جیهانە، و لایەنگرانی ئەم رێبازە لەو باوەڕەدان کە ئەوەی لە رابردووی جیهاندا رووی داوە، بە گوێرەی ئەو یاسایانەی کە بەسەر ئەم جیهانەدا فەرمانڕەوایە، لە ئایندەشدا روو دەدا.

6- ئەکتیفیزم- Activism:

تیۆرییەکە (فەلسەفەیەکە) کە پێی وایە پرەنسیپی بوون، چالاکییە، کارە.

7-سورریالیزم- Surrealism:

سورریالیزم لە ساڵی 1924داو لەگەڵ بڵاوکردنەوەی (بەیاننامەی سورریالیزم)دا لەلایەن شاعیری فەرەنسی ئاندریە بریتونەوە ئیدی رەسمیەتی پەیدا کردو هاتە ئاراوە. مەبەستو ئامانجی ئەم قوتابخانەیە بریتییە لە دەربڕینی هەستێك یان هزرێکی خاڵیسە، کە هیچ جۆرە زەمینەیەکی هزری پێشوەختە یان وابەستەگیەکی زەینی، و هیچ جۆرە ملاحەزەیەکی ئەخلاقی یان هونەریو ئەدەبیو ئەستاتیکی نەی خولقاند بێ، و کاری تێنەکات، بە گوتەیەکی دی دەکاتە نیشاندانی خەونو خەیاڵاتی ئازادی بەدەر لە هەر کۆتو بەندێك، بەو شێوەیەی کە لە کاتی خەون دیتندا لەگینە، واتە بەدەر لە هەر جۆرە دەخالەتو ئاراستەکارییەکی ویستو دوور لە هەر جۆرە هەستێکی شەرمکردنو گوناح.

8- رۆمانی زنجیرەیی- Cycle Novel:

چیرۆکی زنجیرەیی، وەزعو حاڵی قۆناغی جیاوازی ژیانی یەك کەس، یەك ماڵبات، یان یەك تاقمو دەستە لە چەند بەشو بەرگێکدا دەگێڕێتەوە.

9- ئەمپرسیونیزم- Impressionism:

لەواری شێوەکاریدا یاخی بوونە دژی قوتابخانانی کلاسیكو ئەکادیمی، راوبۆچوونی پێشەوایانی ئەم قوتابخانەیە لەسەر ئەم بنەمایە رۆنراوە کە رەنگو حاڵەتی شتانو هەروەها هەستی ئێمە دەربارەی ئەو شتانە، لە کاتی جیاوازدا دەگۆڕێن. جا لەبەر ئەمە شێوەکارێکی واقیعی دەبێ بەر لە هەر شتێك ناجێگیری و گۆڕانی رواڵەتو حاڵەتی شتەکان لە بەرهەمەکەی خۆیدا عەکس بکاتەوە... و بۆ ئەوەی باری سەرنجو یەکەم دیتنو دیتنی هونەری خۆی بپارێزێ دەبێ خۆی لە هەر هێڵو هێڵکارییەکی روونو رەوان بپارێزێو خۆی لە هەر جۆرە دەستکاریو چاککردنەوەیەك دوور بگرێو بەیەك نەفەسو یەك کەڕەت کۆتایی

به کارەکەی بێنێ. شاعیران و نووسەرانی وەکو گوتیە، بودلێر، زۆلا، مالارمیە پشتیوانیان لەم قوتابخانەیە دەکرد.

10- پونتیوس پیلاتوس: ئەوقاتی رومی یەهودا بوو لە سەدەی یەکەمی پێشزایندا کە عیسای دادگایی و مەحکوم کرد.

11- هنری پوانکارە 1854- 1912:
ماتماتیکزان و فیزیازانی ناوداری فەرەنسییە.

12- مارشال پتن 1856- 1951:
مارشالی فەرەنسی و سەرۆکی دەوڵەتی ویشی بوو.

13- فلاندر: دەڤەرێکی رۆژئاوای بەلچیکاو باکووری فەرەنسایە.

14- دادایزم: بزووتنەوەیەکی (1916- 1922) نەهلیستی بوو لە واری ئەدەبیات و شێوەکاری ئەوروپادا. دروشمی ئەم بزووتنەوەیە (بێ شەکڵی موتڵەق) بوو. پەیڕەوانی دادایزم هەر هەموو پێوەرو بنەما ئەستاتیکییەکانیان وەژێر پێوەنا... لە نووسین و هۆزانەکانی خۆیاندا وشەو بڕگەیان خۆ بەخۆو بێ گوێدان بە ماناکانیان بەکار دێنا، رستەکانیان هەندێ جار دەشوبهایە سەر قسەی نامەفهومی منالان. تریستان تزارا (1896- 1964)ی شاعیرو نووسەری فەرەنسیی رۆمانی زادە بوو.

15- لیون: ناوچەیەکی باکوری فەرەنسایە لە باکووری رۆژهەلاتی پاریس.

16- لوهاڤەر: بەندەرێکی باکوری فەرەنسایە.

17- فرایبورگ: شارێکە لە رۆژئاوای ئالمان.

بەشی سێیەم

ئەدەبیاتی ئەسپانیا

لە

سەردەمی رینیسانس
و چەرخی زێرِیندا

سەرەتایەکی مێژوویی:

زەماوەندی فەردیناند"1"ی پاشای ئاراگون لەگەڵ ئیزابیل"2"ی مەلیکەی کاستیل لەساڵی 1469، رووداوێکی خێر بوو بۆ ئەسپانیا. لە ئەنجامی ئەم ژن‌و ژنخوازییەوە هێزی هەردوو بنەماڵەی دەسەڵاتداری ئاراگۆن‌و کاستیل یەکیان گرت‌و لەساڵی 1479دا حکومەتی یەکگرتووی ئەسپانیا هاتە ئاراوە. فەردیناندو ئیزابیل پاش ئەوەی دەسەڵاتی خۆیان قایم کرد، لە ساڵی 1492دا غەرناتەی دوا قەڵای مورەکانیان (موسولمانان) گرت، و لە ساڵی 1515دا ناوار-یان لە چنگی فەرەنسییەکان دەرهێنا. دەسەڵاتی شاکان، ئەنجوومەنی یاسادان، و ئەرستۆکرات یەك لە دوای یەك دایانە کزی، کە لەساڵی 1492دا کریستوف

کولومبس کیشوەری تازەی ئەمریکای دۆزییەوە، هەموو سەر زەمینە کەشف کراوەکان بوون بە مولْکی پاشای ئەسپانیا, لە ئەنجامدا فەردیناندو ئیزابیل بۆ شەڕ لەگەڵ دژمنانی دەسەلاتی پاشایەتی دا کەوتنە بەرەڤانی لە کێڵسای کاتولیك. لەساڵی 1480دا دادگای کێڵسا (بۆ سزادانی کفرکردن و کافران) لەئەسپانیادا دامەزرا, و تاقیبی بیٚ رەحمانەی موسڵمانان و جولەکە دەستی پێکرد. ئەوانە ناچار بوون یان وڵات بەجیٚ بێڵن یان بێنە سەر ئاینی مەسیح. سیاسەتی فردیناندو ئیزابیل ئەمە بوو: یەك خوا, یەك پاشا, یەك یاسا.

ئەم سیاسەتە لە سەردەمی پاشایانی دواتردا (شارلی یەکەم: 1516- 1555, فیلیپی دووەم: 1555-1598, فیلیپی سێیەم 1598-1621, فیلیپی چوارەم 1621-1665, و شارلی دووەم 1665-1700) هەر بەردەوام بوو. و لەلایەکەوە زەخیری بیٚ پایانی کیشوەری تازەئەسپانیای دەوڵەمەند کرد, بەلام لە هەمان کاتدا بووە هۆی ئەوەی کە ئەم کیشوەرە هەم پەرەسەندنی سەرچاوە سروشتییەکانی و هەم مکوم کردنی یەکێتی نەتەوەیی خۆی پشت گویٚ بخات. لەلایەکی دیکەوە پاشایانی ئەسپانیا بە پێویستیان زانی زنجیرە شەڕێکی بەربلاو بە هۆی سیاسییەوە دژی فەرەنساو ئینگلیستان, و بە هۆی مەزەبییەوە دژی ئینگلیستان و هوڵەندە دەست پیٚ بکەن. ئەمە جگە لەوەی ئەسپانیاییەکان بەکردەوە لە سەرانسەری کەنارەکانی دەریای ناوەڕاستدا کەوتنە راوەدوونان و پەلاماردانی موسوڵمانان.

شارلی یەکەم, پێنجەمین شەڕی گەورەی خۆی دەست پێکرد. لە سەردەمی فیلیپی دووەمدا ئەسپانیا گەییە لوتکەی دەسەلات و هێزی خۆی. بەلام لە دوای شکستی ئارمادای"3" لەشکان نەهاتوو (1588) جەزرەبەیەکی وەها بەم وڵاتە کەوت کە ئیتر پشتی راست نەکردەوە. بەمجۆرە ئەسپانیا لەلایەنی سوپایی و ئابورییەوە دایە کزی و بەرەو هەرەس و روخان چوو. لەسەردەم و سەرو بەندی پاشایانی دواتریش وەزع و حاڵەکە هەر بەو داڕوخاویە بەردەوام بوو.. پرتوغال, کە لە ساڵی 1580دا کەوتبووە ژێر رکێفی ئەسپانیاوە, لە ساڵی 1640دا سەربەخۆیی وەرگرت, و هۆڵەندا لە ساڵی 1568ەوە رێگەی سەربەخۆیی خۆشکرد. لە ناوەندی سەدەی پانزەیەمدا کەلتووری رێنیسانسی ئیتالْیا بەرەو ئەسپانیا هات. پاشایانی ئاراگون سالانێکی دوورو درێژ لە سیسیل و ساردنیا, و لە ساڵی 1453وە لە ناوپولی حوکمڕانیان کردبوو, لە ئەنجامدا سەربازانی ئاراگونی (و لە ساڵی 1469ش بەدواوە کاستیلییەکان) ئاشنایەتیان لەگەڵ زانستی تازەدا پەیدا کرد. لە سەرەتاکانی ساڵی 1429دا کۆمیدیای خوایی دوو جار و دیکامیرون یەك جار بۆ سەر زمانی ئەسپانیایی وەرگێردران, و لە ساڵی 1480دا بەرهەمەکانی پترارك رەواجێکی زۆریان پەیدا کرد. فردیناند و ئیزابیل-ش هاندەرو پشتیوانی شاعیران و زانایان بوون. لە ساڵی1474 هونەری چاپ هاتە ئەسپانیاوە. زۆر کتێبخانان لەم کیشوەرەدا دامەزران, زانکۆیانی تازە کرانەوە, و ئەرستوکراتان کۆشکەکانیان بە تابلۆیانی نیگارکێشی و بەرهەمی دیکەی هونەری رازاندەوە. لەم قۆناغەدا, ئیلیو ئانتو نیو دنبریخا (1444-1532) بە دیارترین نوێنەری

مرۆڤپەروەری ئەسپانیا, و خوان لویس ڤیڤویس (1492–1540) بە گەورەترین سیمای فەلسەفی وڵاتدا دەژمێردران.
کەلتوری رێنیسانس, کە لە ئیتاڵیا, فەرەنسا, وئینگلیستان گەیی بووە هەرەتی گەشەکردن, لە ئەسپانیادا, وێرای حەزی زۆر لە زانستی تازە, هیچ کاتێك رەونەق و رەواجی تەواوەتی پەیدا نەکرد. دەکرێ هۆکارەکانی بڵاونەبوونەوەی ئەم کەلتورە لەم خاڵانەدا کۆ بکرێتەوە:
1- سپانۆلیزم"4", بەتایبەتی گیانی دژایەتی کردنی دەسەڵاتی بێگانە.
2- بێزاری خۆرسکی ئەسپانیاییەکان لە دەسەڵات پەزێری.
3- دادگای کڵێسا, کە مرۆڤپەروەری و ئازادی بیری بە خەڵکی رەوا نەدەبینی. دەزگای تەفتیشی باوەڕان (دادگای کڵێسا) راپەڕینی ریفۆرمی ئاینی پروتستانی پەل بەست دەکردو رێگەی هیچ جۆرە پێشکەوتنێکی نەدەدا. بەڵام لەناو کڵێساوە هەندێ ریفۆرمی کەم و کورت ئەنجام درا.

نۆڕینێکی گشتی:

روەتی ئەدەبیاتی ئەسپانیایی تەقریبەن شان بەشانی رەوت و چارەنووسی سیاسی میللەت دەڕوات. ئەدەبیاتی ئەم وڵاتە لەسەرەتاکانی سەدەی شازدەیەمەوە دەچێتە پرشنگدارترین قۆناغ و سەردەمی خۆیەوە, و دوای یەك سەدە, بەهۆی بەرهەمەکانی سیژڤانتس و لوپە دوگاوە دەگاتەلوتکەی بەرزی و شکۆ. ئەوسا, ئەوسا دەکەوێتە سەرەولێژگەی هەرەس و داروخان و لە ناوەڕاستی سەدەی هەڤدەیەم دا ئیدی روڵەتبازی و وشەبازی (گونگوریزم) تەنانەت لە بەرهەمی نووسەرانی گەورەش دا برەو دەسەنێ و بەرەو هەڵدێری داروخان و هەرەسی دەبات. لەسەردەمی درەخشانی ئەدەبیاتی ئەسپانیادا گیانی هەڵچووی مرۆڤپەروەری و هوما نیزمی رینیسانس پێ بەپێی روحی ئارام و دڵبەندی کەلتوری سەدەکانی ناڤین,پەرەدەسەنێ و دەخەملێ. هەمان ئەو سەدەیەی کە کالڤن و رابلێ لەفەرەنسادا پێدەگەیەنێ, لەئەسپانیاش دا قەشەتریزای دانەری رۆمانی لازاریلوی تورمسی پێدەگەیەنێ. و هەندێ جار دوو روحی ناکۆك دەبێتە مایەی کێشمانەکێش لە بوونی کەسێکی وەکو سیرڤانتسدا.
رێنیسانس لە ئەسپانیادا, وەکو ئیتاڵیا و فەرەنسا،، نەك هەر دەبێتە مایەی حورمەتو رێزگرتنی یۆنانی کۆنو لاتین، بەڵکو پشتیوانی لە نەشونماو بوژانەوەی دیالێکتە ناوچەییەکانیش دەکات. بۆیە دیالێکتی کاستیلی لە زەرفی ماوەیەکی کەمدا وەکو زمانی فەرمیو نەتەوەیی قەبوڵ دەکرێ.
نووسەرانی ئەسپانیایی، بە پێچەوانەی نووسەرانی ئیتاڵیاییو فەرەنسییەوە، پێیان ناخۆش بوو کە ژانرە ئەدەبییە کۆنەکان تەرك بکەنو روو بکەنە ژانرە کلاسیکەکانی وەکو

داستان (مەلحەمە)و قەسیدە. هەڵبەتە کەسانی ریزپەڕیش هەبوون. باوترین ژانرو فۆرمی ئەدەبی لە سەردەمی زێڕیندا، چامە، غەزەل، رۆمانسی پەخشان، رۆمان، و شانۆنامە بوو.

هۆزان

چامە– Ballad:

پێشتر ئاماژەیەك بۆ سەر هەڵدان‌و ناوەڕۆك‌و ئیجابیاتەکانی چامە کرا لەگەڵ ئەمەشا لەبەر ئەوەی چامە گەورەکان زۆر بەیان پاش دەستپێکی قۆناغی رێنیسانس هاتوونەتە نووسین‌و دانان دەبێ لێرەدا چەند قسەیەکی دی بکرێ. لەو دوو هەزار چامە ئەسپانیاییەی کە ئەمڕۆکە لەبەر دەستدایە، ژمارەیەکیان لە دەستنووسە پەڕاگەندەکانی سەدەی چواردەمدا بوونە. یەکەمین کۆمەڵەی گەورە (کتێبی چامەکان) بوو کە لە دەوروبەری ساڵی 1550دا لە ئانتورپ بڵاوبووەوە، و دوای ماوەیەکی کورت، چەند چاپێکی تازە کرایەوە، لە هەمان ساڵدا (بڵاڤۆکی چامە جۆراوجۆرەکان) لە ساراگوسا بڵاوبووەوە. ئەم دوو کۆچامەیە زۆربەی چامە رەسەنە ئەسپانیاییەکانیان لەخۆ دەگرن. کۆ چامەکانی دواتر بەرهەمی ناودارانی وەکو سیرڤانتس و لوپەدوگا-یان لە خۆ گرتووەو بایەخی ئەم چامەو بەیتانە زیاتر لە لایەنە ئەدەبی‌و هونەرییەکانیاندایە.

هۆزانی لیریکی

خوان بۆسکان ئالموگاڤیر 1493– 1542:

بوسکان "شۆڕشێکی شیعریی لە رێنیسانسی ئەسپانیادا دەست پێکرد". ئەم شاعیرە ئەرستۆکراتییە، لەسەر پێشنیازی ناڤاگرد-ی سەفیر باشی ڤینیس، وەزنی ئیتاڵیایی (بەتایبەتی شێوەی پترارك)ی لە شیعری کاستیلیدا تاقیکردەوە. شێوەی یازدە سیلابی ئیتاڵیایی هێنایە ناو شیعری ئەسپانیاییەوە، و سوودی لە بەندی هەشت نیوە بەیتی، سێ نیوە بەیتی، و فۆرم‌و قاڵبی غەزەل وەرگرت. هەروەها کتێبی (دەرباری)یەکەی کاستیلیونەی بە پەخشانێکی ئەسپانیایی جوان تەرجەمە کرد. هۆزانەکانی بۆسکان (کە لە ساڵی 1543دا لە لایەن بێوەژنەکەیەوە بڵاوکرایەوە) گەرچی هەندێ شەقڵی خودی‌و هونەری پێوەیە، بەڵام هەوڵ‌و کۆششی وی لەواری ناساندنی کێش‌و کەلتووری رێنیسانسی ئیتاڵیاییدا، بایەخێکی باڵاو زندووی بۆ شیعری ئەسپانیایی هەبوو.

گارسیلاسود لاڤگا 1503– 1536:

شاعیر، سوپایی، و دەرباری بوو. ئەو کە بە شاعیری بیّ خەتا ناوبانگی دەرکردووە، شیعری زۆر کەمی گوتووە، بەڵام ئەوەی کە لە پاشی بە جێماوە (سی و هەشت غەزەل، پێنج قەسیدە، 3 شیعری شوانکارەیی، دوو لاوانەوە، و یەك نامەیە) لە رادەی کەماڵی رازاوەیی دایە، ناوەڕۆکی سەرەکی هۆزانەکانی وی ڤیانە، و عادەتەن نەرمە خەمینییەك بەسەردا کێشاوە، بە هەر حاڵ، هۆزانەکانی دلاڤکا هەر چەندە نە تازەن و نە دەوڵەمەندن لە رووی ناوەڕۆکەوە (هەڤرکی شیعری پترارك دەکەن)، بەڵام خودی لاڤگا باشترین نموونەی جەوهەرو روحی شیعری رێنیسانسی ئەسپانیایەو لەواری شێوەو فۆرمی شیعردا وەستاو مامۆستایەکی تەواوە.

فری لویس دلیون 1527– 1591:

زۆر کەس دلیون بە گەورەترین شاعیری لیریکی ئەسپانیایی هەموو سەردەمەکان دەزانن. لە سالامانکادا مامۆستای ئیلاهیات بووەو ژیانێکی ئاسوودەو هێمنی هەبووە (تەنیا ئەوە نەبیّ کە بۆ تۆمەتی بیدعەتکاری دراوەتە. دادگا، بەڵام تەبریّ بووە). لیون لە نێو سیماکانی رێنیسانسدا بیّ هاوتایە، زانایەکی بیّ هەواو نووسەرێکی بەرییە لە خۆپەرستی، سادەیی، بەهرەدارو تواناداری هونەری، ئارامی، دڵبەندی بە سروشت، و دووره پەرێزی شاعیرانی لاتینی تیابوو، لیّ ڤیانی تەبیعەت لەلای وی هۆیەك بوو بۆ گەییشتن ئامانجێك، –بە هزرینی ئاینی– دوو شیعری لیریکیو ئاشقانەی بەنێوبانگی وی: (شەوی مەنگ)و (ژیانی گۆشەگیری)یان ناوە.

لویس دلیون لە پەخشانیشدا دەستێکی باڵای هەبوو. یەکێك لە بەرهەمە پەخشانییەکانی (کەیبانۆی تەواو– 1583)ە، کە وێنەی ژنێکی بە سەبرو، بیّ هەوا، و کارامەیە. بەرهەمێکی پەخشانی دیکەی (ناوەکانی عیسایە– 1583) گفتوگۆیەکە دەربارەی بابەتی مانای رەمزی ئەو ناوانەی کە لە ئینجیلدا بە حەزرەتی عیسا گوتراون. بە هەر حاڵ سەنگینی، سادەیی، راشکاوی، و وردیو وردکردنەوە لە تایبەتمەندییەکانی پەخشانی لیون–ن.

سان خوان دلاکروث 1542– 1591:

گەورەترین شاعیری عارفی ئەسپانیاییە. بە ئیلهامی غەزەلەکانی سلیمان، زۆر وێنەی دەوڵەمەندو رەمزی داهێنا. ئیلهامو سەرۆی شاعیرانەو جەزبەی ئاینی لە بوونی کروثدا ئاوێتەی یەکتر بوون. لە راستیدا روحی ئەو خودی شیعرە. بەناوبانگترین شیعری ئەو (شەوی تاریکی روح)ی ناوە.

داستان (مەلحەمە)

ئەو میللەتانەی کە بە شێوەیەکی جدی کەوتنە ژێر کاریگەری رێنیسانسەوە، هەموویان کەم دابێژ روویان کردە داستانو داستان بێژی. لە ئەسپانیاشدا شاعیرانێکی چوون لو پەدڤگا، هەندیێ داستانیان نووسی کە تیایا ئەوەندە سەرکەوتوو نەبوون. زۆربەی ئەم شاعیرانە لاسایی بواردو، ئاریوستو، تاسۆ-یا دەکردەوەو کەمتر لایان لە هۆمەرو ڤیرجیل کردۆتەوە. لە داستان نووسە گەورەکانی ئەسپانیا تەنیا لویش وات دکامونیشو ئەرسیلائی زونیگا، لێرەدا شایانی باسن.

لویش واث دکامو ئینش 1524- 1579:

شاعیری نەتەوەیی پرتوغالە، لە لیسبون لە دایك بوو. بابی خاوەن کەشتیو کەشتیوانو باپیرەی لە دەریاوانەکانی هاو سەرفەرو هاوڕێی فاسکو دیگاما بوو لە سەفەری هیندا, کاموئینش ژیانێکی یەجگار تاڵی هەبوو: بە هۆی دڵبەندییەوە بە ماشوقەی پاشاوە ماوەیەکی لە تاراوگەدا بردە سەر. لە شەڕی موسوڵماناندا چاوێکی کوێر بوو. هەموو سەروەتو سامانەکەی لە هیندا لە دەست دا، هۆزانەکانی نە شۆرەتیان بۆ پەیدا کردو نە پارەیەکیان بە نسیبی کرد، و ئاقیبەت بە دەستکورتی مرد.

لوزیاد- 572:

داستانێکە لە دە بەرگدا، دەربارەی سەفەری فاسکو دیگاما بە دەوری لوتەی ئومیدنیکدا بۆ هیند 1496. عەیبی ئەم بەیتە بریتییە لە زیاد کردنی نەگونجاوی -تا رادەیەك پێکەنیناوی- رەگەزێن داستانی فراوان (کە ڤیرجیل وە بیر دێنێتەوە) بە تایبەتی بەشداری کردنی خودایانی ئوڵەمپی لە رووداوەکاندا، یەکێك لەوانە قەرقەشەی بەردەوامی نێوان باکوس (دژی سەرکەوتنی دیگاما لە هیند)و ڤینوس (لایەنگری ئەو پرتوغالیانەی کە لە نەوەی رومییەکانن). دیگاما بە درێژایی کەنارەکانی رۆژهەڵاتی ئەفریقیا رووبەڕووی دژواریو گرفتی جۆراوجۆر دەبێتەوە، بەڵام لە ئەنجامدا دەگاتە کالیکات"6"، لە وێندەر بە گەرمی پێشوازی لێدەکریێ، تا باکوس شازادە ملینداى دژ هاندەدا. تۆپە گەورەکانی گەلە کەشتییەکانی دیگاما بەرپەرچی شازادە دەدەنەوەو شازادە هیچی پێناکریێ، و دیگاما و هاوڕێکانی کۆمەڵێك دیاریی وەردەگرنو درێژە بە سەفەری خۆ دەدەن. ڤینوس-ش رێی دەریاوانەکان دەدا لە رێگەی خۆیانەوە بو پرتوغال سەردانی دورگەی شادی بکەن...
ئیجابیەتی سەرەکی ئەم بەیتە، ئەو گیانی پڕ جۆش و خرۆشە نیشتمانپەروەرییەیە کە، ئەگەرچی لە سەرانسەری داستانەکەدا تیشکی داوەتەوە، بەڵام بە چڕترین شێوە لە

گێڕانــەوەی مێــژووی پورتوغالــدا (کتێبــانی 3و 4) لەلایــەن دیگامــاوە بــۆ شــازادە ملینــدا، بەرجەستە دەبێ.

<u>ئالفونسو دئیرسیلای زونیگا 1533– 1594:</u>

شۆرەتی ئیرسیلا قەرزارباری بەیتی لائارائیوکانا (1555– 1590)یە . بابەتی سەرەکی ئەم بەیتــە درێــژە (ســی و حــەوت بەشــە) راپــەڕینی خــەڵکی خــۆیی ئارائیوکانــای شــیلییە دژی هێرشبەرانی ئەسپانیایی. ئیرسیلا زۆر رووداوی ئەوروپای هاوچەرخی (وەکو شەڕی لپانتۆ، 1571) و بابەتی دیکەی ئەفسانەیی لەم بەتیەدا بەکارهێناوە. بە هەر حاڵ سود وەرگرتن لـە شێوە داستانییەکانی ڤیرجیلی و هۆمەری، زیانی زۆریان (وەکو لوزیادەکەی کاموئینشی) بەم بەیتە گەیاندووە. بەیتی لا ئارائوکانا گەرچی بەرهـەمێکی سەیرەو زۆر توخمو رەگـەزی جۆراوجۆری نەبانی تێادا تێکەڵ کراوە، بەڵام نووسـەری داستانەکە یا بەیتەکە لـە شـەرحو شــرۆڤەی دیمــەنانی کیشــوەرە تازەکــەو شــەڕەکانیا ســەرکەوتنی بەدەســت هێنــاوە. کاراکتەرسازییەکانی لەمەڕ قارەمانانی ئارائیوکانایی و ئەسپانیایی یەجگار بەرزو باڵایە. ئیرسیلا لـەم بەیتـەداو لـە وێنـەگرتنی ئایـدیالی خـەڵکانی ئەمریکاییـدا پـێش شـاتۆبریان و جیمزفنیمورو کوپەر کەوتووە.

چیرۆکی پەخشانی

<u>رۆمانس:</u>

<u>رۆمانسی سوار چاکی:</u>

لە سەدەکانی ناوەڕاستدا پەخشانە رۆمانس –چیرۆکی تا رادەیەك درێژ، کە بە شێوەیەکی ئایدیالی باسی سوار چاکیو کاری مـەزنی قارەمانانی دەکات –لـە ئەسپانیادا بوو بە باو. هەندێ لە رۆمانسـەکان، وەرگێڕانی دەقاو دەقی بەرهەمـە فەرەنسییەکان بوون. لە قۆناغو سەردەمی رێنیسانسدا، گەلێك لـە نووسـەرانی ئەسپانیایی دووبارە روویان کردەوە فۆرمی رۆمانسو رۆمانسێکی یەجگار زۆر لە سەدەی شانزەیەمدا بڵاوبوونەوە.
زۆربـەی ئـەم بەرهەمانـە شـکۆداری ئارمـانجێن وەکـو ئـادابزانی، بـە هەڵوێسـتی، دلاوەری، و وەفـاداری دەگێڕنـەوە. قارەمـانی ژن لـەم چیرۆکانەدا عادەتـەن ژنێکـی گـەنجی بـێ مێـردە (قارەمانی ژن لە رۆمانسە فەرنسیەکاندا ژنێکی مێرددارە).
سکێچـی قـاڵبی رۆمانسـەکان خـەیاڵیو موبالەغـە ئـامێزن، ئـەم سـکێچ ۆ پلوتانـە، لـە شـەڕی قارەمان لەگەڵ سوار چاکانی دیکەدا، لەگەڵ جانەوەران، دێوان، و جادوگەراندا پێك دێ، و بە تەبیعەت قارەمانی رۆمانس هەمیشە لە شەڕدا سەرکەوتوو دەبێو پاشان ئەڤینی خۆی بۆ

ئەو ژنە دەردەبڕێ کە شەڕەکەی لە پێناودا کردووە.. ئەم رۆمانسانە وێڕای ئەو هەموو موبالەغەکارییانەی کە تیایاندایە، کە لە دۆنکیشۆتدا تەوسیان پێکراوە، بۆ خوێنەرانی سەردەمی رێنیسانس سەر گەرمکەر بوون، بوونە مایەی بەردەوامی ئارمانجێن سوار چاکی.

<u>ئامادیس گول:</u>

کە لە ساڵی 1508دا بە هیمەتی مونتالڤو"7" بە چاپ گەیی، بەناوبانگترین رۆمانسی ئەو زنجیرە رۆمانسانەیە کە لەسەر ژیانی ئامادیس گول نووسراون. هەروەها لە نێو زنجیرە رۆمانسانی، پالمریندا، پالمرینی ئینگلیستان (1547-1548) لە هەر هەموویان بەناوبانگترە. سێیەمین رۆمانسی مەنشور (تیرانتی سپی-1490)یە کە لەلایەن مارتورل"8"، و دوگالبا"9"وە دانراوە.
سەردەمی رۆمانسی سوارچاکی و دلاوەری لە دەوروبەری ساڵی1700دا دابوویە کزی و لە تەواو بوون دابوو، و بڵاوبوونەوەی لازار یلوی تورمسی و دۆنکیشۆت ئاوا بوونی سەردەمی رۆمانس و چیرۆکی سوارچاکی خێراتر کرد.

<u>چیرۆکی شوانکارەیی:</u>

رۆمانسی شوانکارەیی، کە بە هۆی ساناتسارو تاسووە پەیدا بوو بوو، لە ناوەندی سەدەی شازدە یەمدا لە ئەسپانیاشدا شۆرەتی پەیدا کرد. بەناوبانگترین و رەنگە باشترین رۆمانسی شوانکارەیی کە لە نیمچە دورگەی ئیبریا گوتراوە، دیانا (1559)ەکەی خورخیە (خونتمایر-ی پورتوغالی بێ، کە سەرچاوەی ئارکادیا-کەی فیلیپ سیدنییە رۆمانس و چیرۆکە سەرنج راکێشەکانی دی بریتیین لە: (دیانای ئاشق- 1564، نووسینی پولۆ"10"، گالاتیا-1585، نووسینی سیرڤانتس، و ئارکادیا- 1598 نووسینی لوپەدوگا).

رۆمان

جگە لە رۆمانسەکان (کە هەندێ لە شرۆڤەکاران بە رۆمانیان لە قەڵەم دەدەن) دوو جۆرە رۆمانی سەرەکی، رۆمانی ئایدیالیستی و رۆمانی ریالیستی، لە ماوەی رێنیسانس و چەرخی زێڕیندا، لە ئەسپانیا هاتنە ئاراوە. ئەمە جگە لەوەی کە دۆنکیشۆت بە تەنیاو بە خۆی جۆرێکی تایبەتی هەیە کە لە کۆتایی ئەم بەشەدا قسەی لەسەر دەکرێ.

<u>رۆمانی ریالیستی:</u>

رۆمانی ریالیستی یەکەمجار لە کۆتایی سەدەی پانزەیەما لە ئەسپانیا پەیدا بوو و زۆریش لە رۆمانی ئایدیالیستی پڕ بەهاترە.

رۆمانی مەیلەو شانۆیی:

"سلستینا" لە دەوروبەری سالّی 1499دا بڵاوبووەتەوە، ئەم رۆمانە بە "ئیحتوبارترین شاکاری پەخشانی ئەسپانیایی تا ئەو زەمانەیە"، نووسەر بە شێوەیەك كە (كتێبی ئەشقی باشی خوان روئیت) وەبیر دێنێتەوە، ئاماژە بۆ ئەوە دەكات كە مەبەستی ئەو لەم بەرهەمەدا نیشاندانی مەترسییەكانی ئەڤینی بێ سەروبەرو هاونشینی خەڵكی خراپە، بە لاوان، ئەوە دەگێڕێتەوە كە چۆن سلستینا، كە نیوەی سیحربازو نیوەكەی تری دەلاّلی خۆشەویستییە كالیستو ملیبیا بەرەو ئەشقی حەرام دەبات. كالیستو لە كاتی بەجێهێشتنی قاتی سەرەوی نیشتنگەكەی ملیبیا، و بە دەم هەلاّتنەوە لە هێرشی ئەو پیاوانەی كە تاقیبی دەكەن، لە نەردەوان بەردەبێتەوەو دەمرێت، لە دوای ئەم رووداوە ماشوقەكەی لە تاوەرێكەوە خۆی هەڵدەدرێیٚو دەمرێت.
ئاشكرایە كە پلۆتی چیرۆكەكە مایەی دڵگیریو جوانی سلستینا نییە، رازو نهێنی زندوویەتی نووسەری رۆمانەكە لە كاراكتەرسازییەكەیدایە. ئەو پیرە ژنەی كە رۆمانەكەی بە نێوەوە ناونراوە، بوونەوەرێكە سەیرو سەرنج راكێش -بوونەوەرێكی شەیتانییە، دوورە لە هەر سۆزو سۆزدارییەك و بوونەوەرێكی شەڕانییە. كالیستۆ پڕاوپڕی وشەی ئاشق ئاشقە، و ملیبیاش تا رادەیەك نموونەی ژنێكی قارەمانە. كاراكتەرە خوێڕییەكانی رۆمانەكەش- دەلاّلەكان، قەحپەكان، سوپاییان، نۆكەران، زۆرداران و... هتد شایانی باسن.
سلستینا ناوبانگێكی گەورەی پەیدا كردو، كاری كردە سەر ئەدەبیاتی پاش خۆی، بە تایبەتی بەرهەمی رۆماننووسان و شانۆنامەنووسانی وەكو سیرڤانتس، لوپەدوگا، و گەلەك لە نووسەرانی ئیتاڵیایی، ئینگلیزی، و ئاڵمانی. مناندت یی پلایۆ"11" سلستینا بە یەكێك لە سێ بەرهەمی گەورەی ئەدەبیاتی ئەسپانیایی دەژمێرێ (دوو بەرهەمەكەی دی دۆنكیشۆتی سیرڤانتس و كتێبی ئەشقی باشی خوان روئیت-ە).

رۆمانی دەربەدەران:

ئارنست مریمە رۆمانی دەربەدەران (پیكارسك- picaresque) بەمجۆرە پێناسە دەكات "رۆمانێكە كە قارەمانەكانی لە چینێكی تایبەتی لە گەجەرو گوجەرو وێڵو دەربەدەرانن، خەڵكانێك كە بە دەسەندەی خەڵكانی دی دەژین، بە ئانقەست خۆ لەو دیوی مەرزی داب و نەریت و قەراردادەكانی كۆمەڵگەوە دادەنەن، و لە رێگەی حیلەبازی رووت، و لەبەر رۆشنایی خەیاڵێكی بە پیت و بێ ئامانجدا ژیان دەبورێنن". نورتاپ پێناسەیەكی فراوان تری بۆ ئەوە

هەیـە: "ڕۆمـانی پیکارسـك وێنەیـەکی واقیعـی ژیـانی تاوانبـاران ڕەسـم دەکـات، و ئـەم تاوانبارانەو فێڵو دەهۆکانیان جوانی و گیرایی بە چیرۆکەکە دەبەخشێت". نموونەی جۆری ڕۆمانی پیکارسك سەربوری کەسێکی بەرەڵای فێڵباز (پیکارۆ)یە، ڕووداوەکانی ئەم جۆرە ڕۆمانـە عادەتـەن بـە زمـانی یەکـەم کەسـەوە دەگێڕدرێتـەوە، و زنجیرەی ڕووداوی چیرۆکەکە پەیوەندییەکی لوژیکی ئەوتۆیان پێکەوە نییە، لە ڕۆمانی پیکارسکدا کەمتر بویەری ئاشقانە دێتە پێشێ. و لە ڕاستیدا ئەم جۆرە ڕۆمانانە کۆمیدی و تەنزئامێزو ڕەشبینانەن.

گرنگترین ڕۆمانێن پیکارسك ئەمانـەن: سـاتیریکون، لـە نووسـینی پترونیـوس، کـەری زێـڕین، نووسـینی ئـاپولیوس، مورگانتـەماجورە، لـە نووسـینی پولچـی، و کەشـتی گـەوجان، کـە شـاکاری سباسـتیان برانـت–ە. هەنـدێ لـە ڕۆمانـانی پیکارسـك–ی دواتـر، تەنانـەت لـەم بەرهەمانەش خۆشترو دڵگیرین.

ڕۆمانی پیکارسکی ئەسپانیایی پتر لە سەد ساڵ هـەر گەشـاوەو لـە بـرەدا بـوو، و کاریگـەریی ئیتاڵیا، فەرەنسا، ئاڵمان، و ئینگلیستان–شـی گرتـەوە، نووسـەرانی وەکـو نـاش (لـە ڕۆمـانی گـەورەی ڕێبـواری بەدشانسـدا)، فیلـدینگ، ئیسـمالت، دیکنـز، و تـاکری کاریگـەری زۆری ڕۆمانی پیکارسك–یان بەسەرەوە بووە.

<u>لازاریلوی تورمسی:</u>

(ناونیشـانی تـەواوەتی: ژیـانی پـڕ هـەورازو نشـێوی لازاریلـو–ی خـەڵکی تـورمس–ە) ئـەم بەرهەمە کە نووسەرەکەی نادیارە"12"، یەکـەمین ڕۆمـانی گرنگـی پیکارسـك–ە کـە لـە سـاڵی 1554دا لــە ئالکــالا، بورگــوس و ئانتورپــدا بڵاوبووەتــەوە. لازاریلــوی ((دژە قارەمــان))و (کاراکتــەری ســەرەکی) کتێبەکــە بابایــەکی کڵاوچــی دیــارە کــە وێنــەگرتنی کەســایەتیی دەچێتەوە سەر کەلتووری عەوامی خەڵکی. لەم ڕۆمانەدا، لە سەرەتاوە باسی ئەسڵ و فەسڵو لــە دایــك بــوونی لازاریلــو دەگێڕدرێتــەوە (کــە لاســایی کردنەوەیــەکی هــەجو ئــامێزی نەسەبنامەکانی سوارچاك و قارەمانەکانە لە ڕۆمـانی ئایدیالیسـتیدا)، ، ئـەوجا باسـی ڕۆژانـی برسـیەتی، دەغـەڵبازی، تاوانکـاری، و فێـڵو فەرەجـەکانی لـە خـەڵکی، دەکرێـت، و ئـەنجام چیرۆکەکە بە بوژانەوەی دارایی لازاریلوو زەماوەندی دەگەڵ ماشوقەی کەشیشێکدا کۆتـایی دێـت. لـەم چیرۆکەدا تـەنزو تـوانجێکی زۆر دژی کەشیشـان، بـە تایبـەتی دژی (پـەرجونوێنی وان) هەیە.

ڕۆمـانی لازاریلـو–ی تورمسـی زۆر زوو لـە نێـو خەڵکیـدا بڵاوبـووەوەو لەلایـەن کڵێسـای کاتولیکـەوە خرایـە لیسـتی کتێبـە قەدەغـە"13"کانـەوە. چـاپی پوختـەکراوی ئـەم کتێبـە لـە سـاڵی 1573دا بڵاوبووەوە. لـە سـاڵی 1555و 1620دا دوو کتێبـی دی وەکـو درێـژەی ئـەم ڕۆمانە چاپ کرا. لە فاسیلەی ساڵانی 1590و 1660دا چەند ڕۆمـانی دیکـە بـە چاولێکـەری ڕۆمانی نێوبراو هاتنە نووسین.

ماتیو ئالمان 1547- 1610:

ئاڵمان، رۆماننووسێکی ئەسپانیاییەو نووسەری رۆمانی درێژی پیکارسك-ی گوتمان ئالفاراچەیە (بەشی یەکەم لە ساڵی 1599، و بەشی دووەم لە ساڵی 1605دا بڵاوبووەتەوە). ئەم چیرۆکە بیرەوەری بەرەڵایەکی سڤیلی"14" دەگێڕێتەوەو کە لەگەڵ زۆر بویەرو رووداوان یەخانگیر دەبێ. لە ژیاندا هەرچییەکی بێتە پێش دەیکات: شاگردی چێشتخانە، حەماڵی، سەربازگیری، دەرۆزە، نۆکەری، لیبۆکی، گەوادی، دزی، بازرگانی، زانست پەروەریو ئەنجام زەماوەند لەگەڵ ئافرەتێکی میراتگری دەوڵەمەندا. سەرکێشیو دەربەدەرییەکانی بۆ تولدو، فلورانس، روم، میلان، جەنەوا، ساراگوسا، مەدرید، ئالکالا، و جارێکی دی بۆ سڤیل-ی دەبات. لە ئەنجامدا بە کاری قورس لە کەشتیدا مەحکوم دەبیّو، دەکەوێتە نووسینەوەی بیرەوەرییەکانی خۆی.

ئاڵمان لە کۆتایی هەر بویەرو ماجەرایەکدا دەکەوێتە ئەنجامگیری ئەخلاقی-رەنگە لەبەر ئەوە بێ کە دەسەڵات نەڕەنجێنێ. بە هەر حاڵ، ئەگەرچی چیرۆکەکە بۆ خوێنەری ئەمڕۆکە هەندێ تاقەتبەرە، بەلام بۆ سەدەی هەڤدە، لە رووی باسکردنی بنەما ئەخلاقییەکانەوە، زۆر پەسند بووە. ئاڵمان (کە بە خۆی تا رادەیەك بەرەڵایەکی فێڵباز بوو) زانیارییەکی زۆری دەربارەی ژیان هەبوو، شێوازی وی سادەو جەماوەرییە، زانیارییە زمانەوانیەکانی دەوڵەمەندن، گەلەك لە رەخنەوانان چیرۆکی گوتمان دئالفاراچە-کەی وی بە گەورەترین رۆمانی پیکارسکی ئەسپانی دەزانن.

ئالونسو جرونیمود سالاس باربادی یو (1581- 1635):

رۆمانە بەنێوبانگەکەی باربادی یو ناوی کیژەکەی سلستینا، یان ئیلینای زیرەکە (1612- 1614)، کە سەربورو بەسەر هاتێکە لەمەڕ "ژنێکی بەرەڵای حیلەباز" کە لە بری فێڵ کردن لە ئاغایانو پارەداران بکات، فێڵ لە ئاشقانی خۆی دەکات.

لویس ڤیلزد گوڤارا 1579- 1644:

شۆرەتی ڤیلز دگوڤارا بە رۆمانی (شەیتانی لەنگ- 1641)ەوەیە کە رۆمانێکی کۆمیدیا ئامێزی پیکارسکە، ئەم رۆمانە بەسەرهاتی خوێنکارێك بەرجەستە دەکات کە شەیتانێك لە نێو بوتڵێکدا ئازاد دەکاتو شەیتانیش لە پاداشتی ئەم ئازادییەدا، وی بە ئاسماندا دەفڕێنێ. لە کاتی فڕینەکەیداو بە حەواوە دیمەنانی جۆراوجۆری ژیان لە شوێنانی پیس و لە ناو کۆشکاندا (کە لەسەر بانە رون و شەفافەکانەوە دیارە) تەمەشا دەکات. لوساژ، بە

چاولێکەری ئەم بەرهەمە، رۆمانی شەیتانی لەنگ-ەکەی خۆی نووسی، کە لە رووی چەمكو ماناوە دەوڵەمەندە، لیٚ لە باری چنینی چیرۆکڤانییەوە شاشو لاوازە، ڤیلز د گوڤارا لە مەیدانی شانۆنامە نووسیشدا بەناوبانگە، بەلای کەمەوە چوار سەد درامای نووسیوە، کە لەو هەمووە تەنیا هەشتا دانەیان ماونەتەوە. زۆربەی ئەم بەرهەمانە نێوەڕۆکی مێژوویيان هەیە.

فرانسیسکۆ دکوی ڤیدۆئی ڤیلگاس 1580- 1645:

بە یەکێك لە گەورەترین رۆماننووسانی پیکارسك دەژمێردریٚ، زیاتر بە چیرۆکی (بەسەرهاتی ژیانی بوسکن- 1626) بەناوبانگە. ئەم کتێبە چیرۆکی پابلۆ-ی گەجەرە پیاوی حیلەباز دەگێڕێتەوە کە بە دووی هاوپۆلێکی دەوڵەمەندی خۆیدا بۆ ئالکالا دەڕوات، و لەوێندەر دەست دەداتە هەر خراپەیەك. پەیوەندی بە دەستەیەك لە دزانەوە دەکات، و وا خۆی دەنوێنیٚ کە ئیفلیجە، دەبیٚ بە ئەکتەر، و ئەنجام بۆ ئەمریکا دەڕوات. ڤیلکاس هیچ هەوڵێك بۆ ئەنجامگیری ئەخلاقی یا خوڵقاندنی کاراکتەرێکی رەسەنو حەقیقەت نما، نادات، (بەسەرهاتی ژیانی بوسکن)ەکەی وی سەربورو چیرۆکی تاوانکارێکی زیرەکە، بەلاٚم رەشبین،و خوێریلەو زبرە.

میگویل دسیرڤانتس سائاڤیدرا 1547- 1616:

سیرڤانتس دیارترین سیمای ئەدەبیاتی ئەسپانیاییو یەکێکە لە گەورەترین سیماکانی ئەدەبیاتی جیهان. لە شاری ئالکالا دنیاوە، بابی پزیشکێکی نا سەرکەوتوو بوو کە بەردەوام شار بە شار دەگەڕا، تا دەرامەتی زیاتر بەدەست بێنیٚ، زانیاری زۆر لەمەڕ خوێندنی سیرڤانتس لەبەردەستدا نییە، رەنگە قوتابخانەی تەواو نەکردبیٚ، بەلاٚم گومانی تیا نییە کتێبی زۆری خوێندووەتەوە. لە ساڵی 1569دا چوو بۆ ئیتاڵیا، و لە روم لە خزمەتی ماڵباتی کاردینالٚ ئاکواڤاڤیادا مایەوە. پاش یەك سالٚ، چووە سوپاوە، دوای ماوەیەك لە شەڕی (لیپانتۆدا- 1571) دلاوەرانە بەشداری کرد. سیرڤانتس لەم شەڕەدا لە سیٚ شوێنەوە بریندار بوو، یەکێك لە زامەکان دەستی چەپی بۆ هەمیشە ئیفلیج کرد. لە گەڕانەوەیدا بۆ ئەسپانیا (1575) دزانی دەریایی خۆی و براکەیان دیل کردو لە جەزایردا وەکو کۆیلە فرۆشتیان. لە ساڵی 1580دا ئازادی خۆی کڕییەوەو بۆ مەدرید گەڕایەوە. لە ساڵی 1584دا ژنی هێنا، و کەوتە شانۆنامەنوسین، بەلاٚم سەرکەوتنێکی ئەوتۆی بە دەست نەهێنا، لە ساڵی 1587دا لە دەزگای دەوڵەتدا وەکو ماموری بەڕێوەبەری کاروباران دامەزراو بۆ ماوەی شەش ساڵان لەسەر ئەم کارە مایەوە. لە ساڵانی 1594- 1598دا بوو بە ماموری باج کۆکردنەوەو ژمێریار... لە ماوەی ئەم یانزە ساڵەدا بە هۆی رەفتاری نایاسایی لە کارەکەیداو بە هۆی کەم

هێنانی پارە کۆکراوەکانەوە، چەند جارێك کەوتە زیندانەوە. وادیارە سیرڤانتس لە سالانی زینداندا (1602– 1603) دەستی بە نووسینی دۆنکیشۆت کردووە، لە سالی 1606وە تا مردنی لە سالی 1616دا لە مەدریدا ژیاو، هەموو وەختی خۆی وەقفی نووسین کرد.

بەرهەمەکانی سیرڤانتس:

"دونکیشۆت یا دۆنکیخۆتە" (بەشی یەکەم، 1605، بەشی دووەم: 1615).

نووسین و بلاوکردنەوەی دۆنکیشۆت:

هیچ زانیارییەك لەمەڕ بەرواری سەرەتای نووسینی شاکارەکەی سیرڤانتس لەبەردەستدا نییە، نووسەر لە پێشەکی کتێبەکەیدا ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە دۆن لەو جۆرە مرۆڤانەیە کە "دەبێ لە زنداندا لە دایك بووبن" بەم قەرینەیە باوەڕی باو ئەوەیە کە سیرڤانتس لە سالی 1603دا، لەو کاتەدا کە زیندان بووە، دەستی داوەتە نووسینی ئەم رۆمانە. بە هەر حال نووسینی بەشی یەکەم لە سالی 1603 یان 1604دا تەواو بووەو لە سالی 1605دا بلاوبووەتەوە. سەرکەوتنی ئەم بەشە، کردیە کارێك کەسێك بە نێوی فرناندزد"15" ئاڤلاندا لێ بڕێ بەشی دووەمەکەی بنووسێت (1614)، ئەم شتە وای لە سێرڤانتس کرد بکەوێتە پەلەکردن و بەشی دووەمی دۆنکیشۆتی تەواو کرد, و ئەم بەشە لە سالی 1615دا بلاوبووەوە.

ئامانج و چەمك:

تەقریبەن هەموو شرۆڤەکاران پێیان وایە کە ئامانجی سەرەکی سێرڤانتس لە نووسینی دۆنکیشۆت، لاسایی کردنەوەیکی رەخنەئامێزو هەجو ئامێزی رۆمانسانی سوارچاکی بووە، و لەگەل پێشڤەچوونی رەوتی بەسەرهاتەکەدا، چیرۆکەکە تا رادەیەك چەمك و مانایەکی قولترو فراوانتر لەوە پەیدا دەکات کە لە سەرەتادا لە هزرو زەینی نووسەردا بووە. بەلام ئەم چەمکە قولترو فراوانترە دەربارەی چییە، ئەمە راوبۆچوونی جیاوازی لەسەرە، ژمارەیەك لە رەخنەگران ئەم رۆمانەیان بە هێرشێك بۆ سەر هەندێ کەسی تایبەتی (شارلی یەکەم، فیلیپی دووەم، لویولا"16") زانیوە. رەخنەگرێکیش ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە کە ئەم بەرهەمە هەولێکە بۆ لێکدانەوەو شرۆڤەکردنی ماهیەتی شەیدایی (دۆنکیشۆت بۆ خوێندنەوەو موتالای کتێبانی سوارچاکی). رەخنەگرێکی دیکە ئەم کتێبەی بە ئیعترافنامەیەکی سیرڤانتس لەمەڕ ناکامی خۆی، زانیوە. چەند کەسێکیش بە جۆرە چیرۆکێکی مەجازییان داناوە، بە تایبەتی رەخنەگرێك ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە ئەم رۆمانە مەجازێکی رازئاسایە

دەربارەی ماهیەتی ئەشقی خوایی و دولسینا-ی (مەحبوبی دۆنکیشۆت) شێوەیەکی دەستکاری کراوی دیڤینالوت-ە (نوری خوایی). هەندێکی دی لەو باوەڕەدان کە سیرڤانتس هاو رەئی سانچۆ"17"یە کە گاڵتە بە خەیاڵپرسییەکانی دۆنکیشۆت دەکات، لە حاڵێکا کە رەخنەگرانی دیکە ئاماژەیان بۆ ئەوە کردووە کە سیرڤانتس خۆی بەهاوتای سوارچاکی رۆمانەکەی دەزانیٚ و دەکەوێتە ستایشی ((ئیمان و کەسایەتییەك کە لە پشت هەستی نەخۆشانەوە دەردەکەویٚ)).

رەنگە ئەو بۆچوونەی کولریج لە حەقیقەتەوە نزیك بیٚ کە دەیگوت مەبەستی سیرڤانتس ئەوەیە کە (دوو رەگەز لە سروشتی ئینسانی، واتە روح و هەست، شیعرو پەخشان، لە قاڵبی قارەماندا بەرجەستە بکات). بیٚ چەندو چوون، سیرڤانتس تەنانەت ئەو کاتانەش کە گاڵتە بە سانچۆو کیشۆت-ش دەکات، هاوسۆزی لەگەڵ هەردووکیاندا دەکات و تا رادەیەك خۆی بە هاوتاو یەکسان لەگەڵ هەریەك لەم دووانەدا دەزانیٚ. دوورە کە سیرڤانتس بە ئانقەست لە هەوڵی بەرجەستەکردنی شتێکدا بووبیٚ. رەنگە مەسەلەکە بەم جۆرە بیٚ کە: سیرڤانتس هاتووە لە رێگەی بیرۆکەی هەجۆی بێهودەییەکانی رۆمانسانی سوارچاکییەوە، وێنەی پیاوێکی هەژارو بێنەوای گرتووە کە بە هۆی خوێندنەوەی رۆمانسانی سوارچاکییەوە هۆش و گۆشی خۆی لە دەست داوەو، خۆی بە سوار چاکێکی ئاوارە زانیوە. لەبەر ئەمە سیرڤانتس وێنەی سانچۆ -دێهاتییەکی ساویلکە- وەکو کەسایەتییەك بەرانبەر بە دۆنکیشۆت دەگریٚ. لەگەڵ پێشڤەچوونی چیرۆکەکەدا، نووسەر تا ئەندازەیەك خۆی لەگەڵ سانچۆی واقیع پەروەرو کیشۆتی خەیاڵپەروەردا بەهاو سۆزو هاوبیر دەزانیٚ، و ئەم دووە پتر وەکو تەواوکەری یەکتر وێنە دەگیرێن تا وەکو هەڤرك و رەقیبی یەکتر. "ئەمانە نوێنەری دوو جۆرە ئەقڵ و ئەقڵیەتی مرۆڤانین- ئەوەی کە دەزانیٚ واقیعیەت چییەو ئەوەی کە دەزانیٚ واقیعیەت دەبیٚ چۆن بیٚ"

<u>چیرۆکەکە:</u>

دونکیشۆتی میانە ساڵ، نەجیم زادەیەکی خەڵکی ویلایەتی لامانچا"18"یە، کە خوێندنەوەی لە ئەندازە بە دەری رۆمانسانی قارەمانی بەرەو شێتیان بردووە، و دەیەویٚ واقیعیەت بەو وێنایانە بدات کە لەم رێگەیەوە لە هزرو زەینیدا جێگیر بوون. کۆنە زرێیەك لەبەر دەکات، سواری ئەسپێکی لە خۆی لەڕو لاوازتر دەبیٚ و، رێگەی سەرکێشی دەگرێتە بەر. ژنێکی خەڵکی ناوچەکە وەکو "خانمی ئازیزی خۆی" هەڵدەبژێریٚ، و نازناوو لەقەبی ئەشراف و ئەرستوکراتیانەی دولسینادل توبوسو-ی پیٚ دەبەخشێت، و هەر زوو دەگاتە ئەو قەناعەتەی کە ئەم ژنە، هەمان خانمی دڵخوازی ئەڤینی وییە کە دەبیٚ لە پێناویدا دلاوەری و قارەمانێتی بنوێنیٚ. دونکیشۆت دوای چەند بویەرو سەرکێشییەك، نەفەرێکی دێهاتی بە نێوی سانچۆپانسا دەدۆزێتەوەو دەیکات بە پاسەوان و چەکداری خۆی. بەمجۆرە

دۆنکیشۆت پیێ دەنێتە مەیدانی شەرە دلاوەرانەکانی خۆی: لە شوێنێکدا تووشی ئاشێکی با دەبیێ و وا دەزانیێ دێویکی زەبەلاحەو لەگەڵی دەکەوێتە شەر، (لە شوێنێکی دی مێگەلە مەڕێکی لیێ دەبیێ بە قۆشەن و لەشکرێکی زۆر)... لە ئەنجامدا یەکێك لە دۆستانی دۆنکیشۆت، دەچێتە پێستی سوارچاکێکەوەو لە شەڕێکدا کە بە قازانجی خودی دۆنکیشۆتە بەسەریدا زاڵ دەبیێ. قەول لە دۆنکیشۆت وەردەگریێ کە تا ماوەی ساڵێك واز لە پیشەی سوارچاکی بێنیێ، بەلاَم دۆنکیشۆت بە دڵی بریندارو شکاوەوە بۆ ولاَتی خۆی دەگەڕێتەوە، و دوای چەند ڕۆژێك دەمرێت.

شێوازو تەکنیك:

وەکو نورتاپ دەڵێت: "سیرڤانتس نەك یەك شێواز، بەڵکو چەند شێوازێکی هەیە. لە هاوسەنگی بەخشین بە دەربڕین و چیرۆکەکەی خۆیدا وەستابوو". شێوازی ڕۆمانەکەی زیاتر "سادە، ریالیستی، و زندووە". بەلاَم کاتیێ کە دەیەویێ گاڵتە بە ڕۆمانسە کۆنەکان بکات، جۆرە ئاو تاو و کۆنییەك بە زمانی خۆی دەدات. هەروەها هەندیێ جار زمانێکی بە تەنتەنەو پڕ سەنعەت و دەستکردی هەیەو هەندیێ جار ڕاست و ڕەوان و ڕاشکاوە.

ئەمڕۆکە هەندیێ لە بیێ موبالاتییەکانی دۆنکیشۆت وا دێنە بەرچاو کە خەتای چاپکەری مەتنەکە بیێ، بەلاَم خودی سیرڤانتس-ش بەرپرسە لە زۆر لە ناکۆکی، غەفڵەت، نەگونجانی بابەتەکانی لەگەڵ ڕۆژگاردا.

پلۆتی ڕۆمانەکەی دونکیشۆت، کە لە چەند ڕوویەکەوە دەشوبهێتە سەر پلۆتی ڕۆمانی پیکارسك (دەربەدەران) لە ڕاستیدا لە ئاستی زنجیرە ڕووداوێك دایە، و بیێ چەندو چوون دەتوانریێ بگوتریێ کە سیرڤانتس بەر لەوەی کە دەست بە ڕۆمانەکەی بکات تەنیا پلۆتی چەند چیرۆکێکی لاوەکی (ئیپیزود) دارشتووە. چەند کورتە چیرۆکێکی نا پەیوەستش خزێنراونەتە ناو چیرۆکە سەرەکییەکەوە.

دوو قارەمانە سەرەکییەکەی ڕۆمانەکە وەستایانە وێنە گیراون: دۆنکیشۆت نموونەی ڕاستەقینەی وەفادارییە دەرهەق بە ئارمانج و مەبەست، هەڵبەتە وەفادارییەکی گومڕایانە، و سانچۆ پانسا، نموونەی ریالیستێکی زیرەکە بەلاَم خەمساردە، قارەمانەکانی دیکەش لێهاتووانە بەرجەستە کراون، هەندێکیان زۆر تیپیکن، بەلاَم هەموو جۆرە نموونەیەکیان لە نێواندا بەدی دەکریێ -کەشیش، خوێنکاری زانکۆ، قەحپە، شوان، خاوەن میوانخانە، ئەشراف، و چەند نموونەیەکی دیکە کە لە ئەسپانیای سەدەی شانزەیەمدا ژیاون.

هەڵسەنگاندن:

جگە لەو شەرحو شرۆڤانەی کە باسی مەبەستی سیرڤانتس لە نووسینی دۆنکیشۆت دەکەن، تەقریبەن هەموو ئەو کەسانەی کە ئەم رۆمانە دەخوێننەوە نەك هەر بە رۆمانێکی سەرگەرمکەری دەبینن بەڵکو بە ((پەیامێکی شەخسی)) دەزانن. سیرڤانتس، وەکو شەکسپیر، نەك هەر وێنەیەکی تایبەتی خەڵکی زێدوبومی خۆی بە دەستەوە دەدات، بەڵکو سروشتو وتەبیعەتی مرۆڤ بە شێوەیەکی گشتیو لە هەر شوێنێکا بەرجەستە دەکات. لەم بارەیەوە دۆنکیشۆت خوشحاڵکردنی هەر خوێنەرێك لە هەر زەمانێك دا بەدەست دێنێ. "سیرڤانتس، وەکو کەسایەتیەکی جیهانیو مرۆڤانی هەموو سەردەمانو وڵاتان، بە هاوتای شەکسپیر و هۆمەر دەژمێردرێو، دۆنکیشۆت لەگەڵ هاملێتو ئیلیادا سەر بە گەنجینەی ئەدەبیاتی جیهانە، مایەی لەزەتی زەینی هەمیشەیی هەموو میللەتانە".
بێگومان کاریگەری دۆنکیشۆت لە رادەبەدەر بووە. رەخنەگران لەم خاڵەدا هاوبیرو هاوڕان کە کەم کتێب وەکو دۆنکیشۆت لە پێشڤەچوونی چیرۆکی پەخشانیدا کاریگەر بووە. ئەم رۆمانە کە بۆ سەر زۆربەی زمانەکان وەرگێڕدراوە، نەك هەر کاری کرۆدتە سەر ئەدەبیات، بەڵکو کاریگەری لەسەر سیاسەت، کۆمەڵناسی، و زانستی ئەخلاقیش هەبووە. ناتوانرێ بە شێوەیەکی تەقریبیو رێژەیی کاریگەریی ئەم رۆمانە دیاری بکرێ، بەڵام بە جورئەتەوە دەبێ بگوترێ کە هیچ رۆمانێکی دیکە ئەوەندە لە چاککردنی دنیادا سەرکەوتوو نەبووە.

بەهەرمێن بچووکتر:

رۆمانی دۆنکیشۆت بە جۆرێ بەرهەمەکانی سیرڤانتسی داپۆشیوە کە خوێنەری ئاسایی کەمتر وەسفیان دەژنەوێ. بە هەر حاڵ، سیرڤانتس جگە لە دۆنکیشۆت، زۆر بەرهەمی کەمبایەخ تری نووسیوە. هەندێ شیعریشی ماوەو لەبەر دەستدایە، کە جگە لە چەند غەزەلێکی بەرچاو، زۆربەی ئەوانی دیکەی لاوازن. سیرڤانتس حەزی لێ بوو کە درامانووسێکی گەورە بێ، بەڵام لە کۆی پتر لە سی شانۆنامەی وی، هیچیان لەسەر شانۆدا سەرکەوتنیان بەدەست نەهێنا. یەکەمین رۆمانی وی (گالاتیا– 1585) بەرهەمێکی تاقەتبەرە. دوا رۆمانی وی (سەفەرەکانی پرسیلو سیگیسموند، (کە لە دوای مەرگی لە ساڵی 1617دا بلاوبووەوە)، چیرۆکێکی ئاشقانەیە، و وەکو گالاتیا یەك نەواو تاقەتبەرە. (سەفەر بۆ پارناسوس– 1614) بەیتێکی ستایشی تەنزئامێز، مەجازی، و رەخنەییە دەربارەی نزیکەی سەدو پەنجا شاعیر، و لە ئەنجامدا دەبێ ئاماژە بۆ ئەو دوانزە کورتە چیرۆکەی سیرڤانتس کە لە ژێر سەر ناوی (چیرۆکانی نموونەیی– 1613) بکرێ، کە بە بۆچوونی هەندێ لە رەخنەگران، ئەگەر نووسەر بەرهەمی دیکەشی نەنووسیبایە، ئەم بەرهەمە نەمری دەکرد. ئەم چیرۆکانە لە رووی تۆنو تەکنیکەوە گەلەك جۆراوجۆرن. هەندێکیان رەقو واقیعبینانەن، ژمارەیەکیان ناسك، رۆمانتیكو خەیاڵ ئەنگێزن. و بە شێوەیەکی گشتی بەهرەو هێزی داهێنان، تیژی سەرنجو دیتنو وەسفی سیرڤانتس

دەنـوێنن. یـەکێك لـەم چـیرۆکانە، (دان‌و سـانی کسـۆکان، حیکایـەتی مـونی پودیـو،ی بەڕێوەبـەری قوتابخانـەی دزان، دەگێڕێتـەوە، گانچـۆئیلۆ چـەقەڵی وی "هـیچ کـاتێ ڕۆژانـی هەینی دزی ناکات". یەکێك لە چیرۆکەکانی دیکەی ئەم کۆچیرۆکە، (زەوجینی فریو ئامێز)ە.

شانۆنامە

کۆمەڵە بەڵگەیەك لەبەر دەستدایە ئەوە دەسەلمێنن کە لە ماوەی ساڵانی 1100و 1400دا ژمارەیـەکی زۆری شـانۆنامە لـە ئەسـپانیادا نووسـراون، ئـەم بەرهەمانـە دەبـێ شـانۆنامەی موعجیزە، ڕەمزو ڕازدار، و ئەخلاقی بووبن کە وێنەو نموونەیان لە هەموو وڵاتانی ئـەوروپای ڕۆژئـاوایی هـەبووە، و ئەمـە جگـە لـەوەی کـە لەگێنـە شـانۆنامانی کـورت‌و مێـژوویی، شانۆنامانی دەمامکدار، شانۆنامانی بێ گفتوگۆ، و لەو جۆرانەش باو بووبێ.
بەڵام هیچ یەکێك لەم بەرهەمانـە نەماوەتـەوە. ئـەوەی لـە چـەپۆکی ڕۆژگـار دەرباز بـووە چـەند کۆپلەیـەکی کـورتی شـانۆییە کـە گـومز"19"مانریـك، لـە ناوەنـدی سـەدەی پانزەیەمـدا، بـە گـوێرەی پێداویسـتییە کۆمەڵایـەتی‌و مەزەبییـە تایبەتیـەکان نووسـیویەتی، بـەڵام زەحمەتـە بتوانرێ ئەم کۆپلانە بە شانۆنامە دابنرێن، لە ڕاستیدا دراما لە ئەسپانیادا نزیکەی سەدەیەك پاشتر سەری هەڵدا.

<u>خوان دل ئەنسینا 1469– 1529:</u>

ئەنسینا–ی ((دامەزرێنەری درامای ئەسپانیایی)) شـاعیرو موسیقازان بـوو. لـە سـەرەتاکانی سـاڵی 1492دا بـەیتێکی شـوانکارەیی دانـا، کـە سـکێچ‌و پـلۆتێکی کـورتی شـانۆیی بـوو بـە چاولێکەری گۆرانی‌و بەستە شوانکارەییەکانی فیرجیل. ئەنسـینا، پاشـان زۆر بەنـدی درامـی دیکەی گوت، کە نێوەڕۆکی هەندێکیان ئاینی‌و، هەندێکیان نا ئاینی بـوو. بە ناوبانگترینیـان بریتیین لە: بەیتێن شوانکارەیی پلاسیداو ڤیتوریـانۆ، سـێ شـوان، کریسـتینو وفیبـا، هـەرای سەر شـانۆ. گەرچـی بەرهەمـەکانی فیرجیل‌و پولیسـانۆ سەرمەشـقی شـانۆنامەکانی ئەنسـینا بوون، کەچی گوندییانی ناو شانۆنامەکانی وی بەهەمان شێوەزاری سادەو زبری خۆ قسەیان دەکرد، و ئەمە خۆی لە خۆیدا هەنگاوێك بوو بەرەو ڕیالیزم. هـەرای سـەر شـانۆ، لـە ڕاسـتیدا شـانۆنامەیەکی کۆمیدییـە کـە لەوێدا خوێنکاران گاڵتـە بـە دێهاتیانێك دەکـەن کـە لـە بـازاڕدا پیاسـە دەکـەن، ئیـدی تووشـی هـەرایان دەکـەن. "ئەنسـینا درامـای نـەبردە نـاو جـەماوەری خەڵکەوە، بەڵام شەقڵە ئاینییەکەی لێ لابردو لە نێو چینی دەوڵەمەندانا ڕەواجی پێ دا".

<u>بارتولەمە دتورس نائارو (–؟.... 1531):</u>

تورس لە واری شانۆنامەنووسیدا لە ئەنسینا بە تواناترو داهێنەرتر بوو. بە چاولێکەری تێورییەکانی هوراس، درامای پێنج پەردەیی کرد بە باو، و کۆمیدیای ریالیستی و کۆمیدیای رۆمانتیکی لێکدی جیا کردەوە. لە مەیدانی کۆمیدیای ریالیستیدا، (کۆمیدیای ئاشخانە)ی نووسی کە بەرهەمێکی تەنزئامێزە دەربارەی تەخشان و پەخشانکاری و گەندەڵی خێزانی کاردینالێك، کۆمیدیای میلیشیایی، شانۆنامەیەکە دەربارەی وەزع و حاڵی نالەباری ئیتاڵیا، کە هێزی میلیشیایی وێرانی دەکات. (سرافینا) باشترین کۆمیدیای تورس-ە، کە باسی ئەڤینی رۆمانتیکی دەکات، و شانۆنامەی زەماوەند، کە ((یەکەمین شانۆنامەی عەباو شمشێرە"20" لە ئەدەبیاتی ئەسپانیادا))

شانۆنامەنووسانی بەر لە لوپەدوگا

جیل ڤیسنتە 1470- 1536:

فیسنتەی شانۆنامەنووسی گەورەی پورتوغالی، ژمارەیەك شانۆنامەی کورت و مێژوویی، فارس، کۆمیدیا، وتراجید کۆمیدی نووسیوە، ئەم شانۆنامەنووسە بە ناسکی لیریکی، بە هەجوی ناجۆرییە کۆمەڵایەتیەکان، و میانڕەوی ئاینی بەناوبانگە. باشترین شانۆنامەی وی ((ئینزپریرا))یە کە بەسەرهاتی کیژێکی دێهاتییە کە دووجار شوو دەکات -شووی یەکەم بە سوار چاکێکی قۆز بەڵام بێ موبالات و، و پاشان شوو بە پیاوێکی ساویلکەی دروست کار لە چینی خۆیدەکات.

لوپە درویدا 1510- 1565:

رویدا بە "باوکی درامای نەتەوەیی ئەسپانیا" دادەنرێ. رابەری یەکەمین دەستە ئەکتەری گەرۆك بوو، کە شانۆیان لە شارەکاندا پێشکەش دەکرد، رویدا بە بەندە کۆمیدی و هەجووە کورت یا فارسەکان-ی بەناوبانگە، کە بە شێوەیەکی گشتی پلۆتی کورتیان هەیە، بەڵام کەسایەتییەکانی قەراردادی و ئاشنان وەکو دێهاتی، دەلاك، و قولە رەش، ئەو کەسایەتیانەی زندووانە بەرجەستە کردووە، ئینشاو دەربڕینی رویدا زندوو، شادو جەماوەری و میللییە.

خوان دلاکویڤا 1550- 1620:

کویڤا-ی شاعیرو شانۆنامەنووسی ئەسپانیایی، کومیدیای چوار پەردەیی کردەباو. بە ئانقەست کەوتە دژایەتی کردنی سێ یەکێتییەکە (کات، شوێن، کار)، و لە ڕێگەی تەوزیفکردنی بویەرانی کۆنەوە، یەکەمین شانۆنامەی نەتەوەیی ئەسپانیایی نووسی.

<u>لوپە فلیکس دڤگا کارپیو 1562- 1635:</u>

دووەمین کەسایەتی گەورەی ئەدەبیاتی ئەسپانیایە. لە چینە هەژارەکانی کۆمەڵگەوە هەڵکەوت، و خوێنەوارییەکی فەرمی کەمی هەبوو، بەڵام تا ڕادەیەك لاتینی، مۆسیقا، سەماو شمشێربازی فێر بوو، بەهرەمەندی زوو ڕەسی وی (لە دوازدەساڵیدا شانۆنامەیەکی نووسی) زۆر زوو بووە مایەی شۆرەتی. لە ساڵی 1585دا بەتین‌و تاو کەوتە شانۆنامە نووسین بۆ کۆمپانیای ژیرو نیمو ڤیلاکۆز، و دوای دوو ساڵ بە هۆی هەجووی خانەوادەی ڤیلاکوزەوە لە کاستیل دوور خرایەوە. لوپە چوو بۆ ڤالنتسیا، و درێژەی بە نووسینی شانۆناماندا، لەوێندەر لەگەڵ کیژی ماڵباتێکی ناسراوی مادریدیدا ڕەڤی، و گیرۆدەی تورەیی ماڵباتی کیژەکە بوو. لە ساڵی 1588دا لەگەڵ (ئارمادای لەشکان نەهاتوو)دا بەرەو مەیدانی شەڕ ڕۆیی، بەڵام بە سەلامەتی لە تالوکە دەرباز بوو، لوپە چووە لای دۆکی "21" ئالباو تا ساڵی 1595 سەرگەرمی خزمەتی حەرەمسەراکەی ئەو بوو. ئەوسا بۆ مەدرید گەڕایەوەو خانوویەکی کڕی، و لەگەڵ کیژی کابرایەکی کۆمفرۆشی گۆشت‌و ماسیدا زەماوەندی کرد (هاوسەری یەکەمی مرد بوو)، و دووچاری یەك زنجیرە بەسەرهاتی ریسوایی ئامێزی ئاشقانە بوو. جگە لەو شەش ساڵە (1604- 1610ی کە لە تولدو بوو، باقی تەمەنی لە مەدرید بەسەر برد، لوپە لە ساڵی 1614دا بوو بە کەشیش، بەڵام ئەم پیشەیەش کۆتایی بەسەرکێشییە ئاشقانەکانی نەهێنا.

چل ساڵی ئاخیری تەمەنی بە نووسینی بێ وچانەوە بوراند. تەقریبەن هەمووان لەسەر ئەوە کۆکن کە لوپە دڤگا ((پڕ بەرهەمترین شانۆنامەنووسی جیهانە))، و یەکێك لە ڕەخنەگرەکان دەڵێت کە "لە مێژووی جیهاندا هیچ نووسەرێك لە ڕووی پڕ کارییەوە ناتوانێ لە قەڵەمڕەوی بەرینی وی نزیك ببێتەوە". جگە لە بیست‌و یەك بەرگ نووسینی غەیرە شانۆیی، ژمارەیەکی زۆری شانۆنامانیشی نووسی.

مونتالبان"21"-ی ژیاننامەنووسی هاو عەسری وی، ئەو بە خاوەنی 1800 کۆمیدیا"23"، چوار سەد بەندی شانۆیی مەزەبی بە ئیلهامی شانۆنامانی ڕەمزو ڕازداری سەدەکانی ناڤین، و ژمارەیەك نەخشەو سکێچی کورت, نێوان پەردە, و ... هتد دەزانێ. کەچی تەنیا چوار سەدو بیست و شەش کومیدیا, و چل و دوو بەندی شانۆیی مەزەبی لە پاش بە جێماوە. لوپە بەخۆیشی بەشانازیەوە ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە ((پتر لە سەد کۆمیدیای نووسیوە کە ئەنجامدانی هەر یەکێکیان بیست و چوار سەعات دەخایەنێ)). ئەم بە بڕشتییە وایکردووە کە هاوعەسرانی لوپە, "ئوعجوبەی تەبیعەت" ناو بنەن.

بەرهەمی ناشانۆیی:

ئەگەر چی لوپە بە شانۆنامەکانی بەناوبانگە, لەگەڵ ئەوەش دا تەقریبەن خۆی لە مەیدانی ژانرە ئەدەبییە باوەکانی رۆژگاری خۆیدا, وەکو: (داستان, رۆمانس, رۆمان, هۆزانی لیریکی, و گوتاری شیعریی رەخنەیی) تاقی کردۆتەوە.

داستان:

بەرهەمە داستانییەکانی لوپە دڤگا بریتین لە داستانانی مێژوویی, مەزەبی, رۆمانتیکی, و کۆمیدی.

داستانە مێژووییەکان:

درا گونتیا (دریک-ی دزی دەریایی- 1958) گێڕانەوەیەکی هەندێ سەربوری سەردەمی نووسەرە، و رەنگە شتێکی پتر لە تانە بێ دژی فرانسیس"24" دریک (کە ناوی داستانەکە لە ناوی ئەوەوە وەرگیراوە)و دژی ئینگلیستانە.
ئۆرشەلیمی بەزیو- 1609، چیرۆکی خەباتی ناکامی ریچارد"25 شێردڵە، بۆ وەرگرتنەوەی سەرزەمینی موقەدەس لە سەلاحەدینی "26" ئەیوبی، (ئەم داستانە لە رادەبەدەر بویەری ئاشقانەو بابەتی ئەفسانەیی تێکەڵاو کراوە، بەڵام چیرۆکە پەنامەیەکییە جوانەکان، و کاراکتەرسازییە وەستایانەکەی دڵگیرییەکی تایبەتیان پێ بەخشیوە. و تاجی خەمین- 1627، چیرۆکی ماری ستوارت دەگێڕێتەوە (و وەکو دراگونتینا، هێرشێکی توندە بۆ سەر ئینگلیستان).

داستانە مەزەبییەکان: (ئیزیدرو- 1599):

بەسەرهاتێکی دوورو درێژە دەربارەی ژیانی سان ئیزیدرو لابرادوری فریشتەی نیگابانی مەدرید، و (شوانانی بەیت"27" لەحم- 1612) کە چیرۆکی حەزرەتی مریەم، حەزرەتی یوسف، و حەزرەتی عیسا تا زەمانی هیجرەتیان بۆ میسر دەگێڕێتەوە.

داستانانی رۆمانتیک:

(جوانیی ئانجلیکا– 1602)، له راستیدا درێژەی ئورلاندوی توڕەیە، که بەیتێکی بەناوبانگی ئاریوستویە، نەخشەو پلۆتی ئەم داستانە لاوازەو، چیرۆکی لاوەکیی زۆر، دەرچوون لە بابەتو، تیل نیشانو ئاماژەی زۆر بە بویەرو رووداوە ناوچەییەکان، ئاسیوی فرەی بەم بەرهەمە گەیاندووە.

داستانانی کۆمیدی ئامێز:

شەڕی گورپەکان– 1634، داستانێکی کۆمیدی ئامێزە، تەژی درکەی زیرەکانەو هاوتاسازییە.

رۆمانس:

لوپە لە ساڵی 1598دا، بە چاولێکەری شێوەی ئەدەبی باو، رۆمانسی شوانکارانەی ئارکادیا–ی نووسی. لەم رۆمانسەدا هەندێ چمکی سەربوری خۆیو دۆستەکانی خۆی کە بوون بە شوانو ژنە شوان، دەگێڕێتەوە. پلۆتی رۆمانەکە بە خاوی دەچێتە پێشێ، لە سەرانسەری چیرۆکەکەدا هەڵەو کەموکورییە ئاساییەکانی رۆمانسی شوانکارەیی وەکو – هەستیاری، ئاماژەی زۆر بۆ بابەتێن کۆنو ئەفسانەیی، وبابەتی نەشیاو– دیارە.

رۆمان:

(دورتیا– 1632)، رۆمانێکە بە شێوەی ئوتوبیوگراف، دەربارەی سەربورێکی رۆمانتیکی، کە لوپە ئیلهامی ئەم رۆمانەی لە ئەڤین و پەیوەندی نێوان خۆیو ئالینا ئوسوربوی ئەکتەرەوە وەرگرتووە. ئەم بەرهەمە زۆر لە ئارکادیا بالاترە، رووداوانی چیرۆکەکە سەرگەرم کەرن، گفتوگۆکان دڵگرن، و جۆشو خرۆشە بێگەردەکەی وەستایانە هاتۆتە دەربڕین.

هۆزانی لیریکی:

لوپە "هەمیشە لە ریزی گەورەترین شاعیرانی لیریکی ئەسپانیاییدا دەبێ". لە راستیدا شاعیری هەموو جۆرە شیعرێکی لیریکی باوی سەردەمی خۆیەتی، غەزەل، شوانکارەیی، بەستە، قەسیدە، لاوانەوەو... هتد. هەندێ لەم شیعرانە جدین، و هەندێکی بۆ خۆشیو سەرگەرمین، ژمارەیەکیان مەزەبی، و بڕێکیان نەمەزەبین. لوپە جگە لە هۆزانێن لیریکی، لەمەیدانی نامەو گوتارو چامە بێژیشدا خۆی جەربانداوە. وەستایی وی لەواری غەزەل، چامە، و کورتە شیعی لیریکیدا ئەنگوستی ناویێ. خۆڕسکی، سادەیی، و راشکاوی لە

خەسڵەتەکانی هـۆزانی لوپـەن، و لایـەنی رواڵـەتبازیو سنعەتکاریشـیان لـە چـاو شـیعری هاوعەسرانی ویدا، زۆر کەمە.

گوتاری شیعریی رەخنەیی:

لوپە دڤگا لە ساڵی 1609دا بەتێکی لە قاڵبی شیعری یازدە سیلابی بێ قافیەدا بەناوی (هونەری تازەی کومیدیاسازی لەم چەرخەدا) هۆنییەوە کە نزیکەی چوار سەد نیوە بەیت بوو. لەم بەرهەمەدا شارەزایی خۆی لە دەستوورو رێسا کلاسیکییەکانی شانۆنامەنووسیدا نیشان دەدات، جەخت لەسەر ئەم رێسایانە دەکات- ئەوجاش وەکو پێویستو بە تەواوەتی پەیڕەوییان ناکات.
شانۆنامەی تازە (کۆمیدیای نوێ) کەدڵی عەوام خۆش دەکات، رێسای تایبەتی خۆی هەیە: تێکەڵکردنی رەگەزانی کۆمیدی و تراجیدی، ئازاد بوون لە کۆتو بەندی یەکێتییەکان، گونجانی زمان لەگەڵ کەسی قسەکەردا، پەرداغی شانۆنامە لە سێ پەردەداو کردنەوەی گرێ لە ناوەڕاستی پەردەی سێیەمەوە، دڵەڕاوکێو چاوەڕوانی، پیلانو دەسیسە، و سوود وەرگرتن لە هەر جۆرە قاڵبێکی وەزندار لە هەر شانۆنامەیەکدا (غەزەل بۆ مەنەلۆگو خۆ دواندن، کێشی چامە بۆ گێڕانەوە، چوار بەند بۆ هۆزانێن ئاشقانە، و ..... هتد).

بەرهەمێن شانۆیی:
پۆلێن کردن:

مریمە شانۆنامەکانی لوپە دڤگا بەسەر دوو سەرەکیدا پۆلێن دەکات:
1- کۆمیدیاکان یا شانۆنامە سێ پەردەییەکان
2- شانۆنامانی تاک پەردەیی.
گروپی یەکەم شانۆنامانی مێژوویی، رۆمانتیک، ئەفسانەیی، شوانکارەیی، وشانۆنامانی هەڵێنجراو لە کتێبی موقەدەس، ژیانی قەدیسان، و شانۆنامانی عەباو شمشێران لە خۆ دەگرێت.
شانۆنامانی تاک پەردەییش، بەندە شانۆییە مەزەبییەکان، پێش پەردە نوکتە ئامێزەکان، و فارسانی کورت لە خۆ دەگرێ.

تایبەتمەندییەکان:

تایبەتمەندی شانۆنامەکانی لوپە دڤگا هەمان ئەو خەسڵەتو تایبەتمەندیانەن کە لوپە لە بەیتی "هونەری نوێی کومیدیاسازی..."دا کەوتۆتە بەرگری لێیان، ئەمە جگە لەوەی کە

"مەسەلەی شەرەف" واتە بابەتی هەرەشە لە ئابڕووی پیاوێك یان پاکی و بێگەردی ژنێك-ی زۆر بەکار هێناوە. شانۆنامە مێژووییەکانیوی بە شێوەیەکی گشتی لەسەر بنەمای ئەو بابەتە ئەسپانیاییانە رۆناوە کە لە واریقاتنامەو چامەکانەوە وەرگیراون. شانۆنامانی عەباو شمشێری وی بەو چیرۆکە رۆمانتیکیانە دەگوترێ کە پلۆتەکانیان تەواو ئالۆزە، هەڵەی هاوشێوەزانی، سیماگۆڕکێ و بەدحاڵی بوونیان تیابێ..

شانۆنامانی مێژوویی:

دەکرێ ئاماژە بۆ (روم لە خۆڵەمێشا- 1629) وەکو نموونەیەك لە شانۆنامە مێژووییەکانی دوڤگا بکرێ، کە چیرۆکی نیرون-ی ئیمپراتۆر بەرجەستە دەکات (و ژێراو ژێر ستایشی سنکاو لوکان دەکات لەبەر ئەوەی گوایە ئەسپانیایین، هەروەها ستایشی مەسیحیەت دەکات)، نموونەیەکی دیکە (جیهانی نوێیە- 1614) چیرۆکی دۆزینەوەی ئەمریکا لەلایەن کریستوف کولۆمبس و بەسەرهاتی گەڕانەوەی وی بۆ ئەسپانیا دەگێڕێتەوە (زۆربەی رووداوەکانی چیرۆکەکە لە "جیهانی نوێدا" روو دەدەن).

شانۆنامانی رۆمانتیك:

یەکێك لە شانۆنامە رۆمانتیکییەکانی لوپە دڤگا (سزایبێ کینە کێشی- 1631)یە کە دەربارەی سەربوری ئەشقی لاوێکە لەگەڵ زڕداکی خۆیدا، بابی سزاکە دیاری دەکات، کوڕەکەی ناچار دەکات تا زڕدایکەکەی بکوژێ، بێ ئەوەی ناسنامەی قوربانیەکەی خۆی بزانێ، ئەوسا بابەکە دەوروبەر لە کوڕەکەی هاندەدا کە بە تاوانی کوشتنی زڕ دایکەکەی بیکوژنەوە. شانۆنامەیەکی گرینگی دیکە (سەرچاوەی مەڕ)ە کە بە دەوری تەوەری (دۆزی شەرەف)دا دەسووڕێتەوە. دەوڵەمەندێکی خانەدان، کە حاکمی شارۆچکەی "سەرچاوەی مەڕ"ە، کیژێکی لاوی شارەکە فریو دەدا، هاوشاریانی کیژەکە، کە ئابرویان پایەماڵ کراوە، بە نێزەو سونگی کابرای خانەدان دەکەن بە سەرەن و بێژنگ، پاشا بە مەبەستی ناسینی بکوژ، دادپرسێك دەنێرێ، بەڵام خەڵکەکە پشت دەدەن بە پشتی یەکەوە تا مەعلوم نەبێ کێ یان کام دەستە ئەو کارەیان کردووە. پاشا کە بە مەسەلەکە دەزانێ هەموو خەڵکی شارۆچکەکە دەبەخشێ و بە هەقیان دەزانێ کەبەرەڤانیان لە شەرەف و ئابڕوی خۆیان کردووە، خاڵی فەلسەفی شانۆنامەکە، پتر لەمەی کە لە مەسەلەی لەسەر هەق بوون یا نەبوونی خەڵکەکەدا بێ، پتر لەمەدایە کە پاشا دەشێت تەسەڕوف بە سامان و تەنانەت ژیانی مرۆڤێکەوە بکات، بەڵام ناتوانێ تەسەڕوف بە ئابڕوو شەرەفییەوە بکات: چونکە شەرەف و ئابڕووی مرۆڤ بە روحییەوە ئەوەوە بەندە.

شانۆنامانی عەباو شمشێر:

دڤگا دوو شانۆنامەی گرینگی لەم بوارەدا هەیە: "پۆلای مەدرید- 1603) کە کیژێك بە بیانووی وەرگرتنی دەرمانێکی گیراوە لە پزیشکێکی ساختە (لە راستیدا دۆستی دلدارەکەی وییە) بابی فریو دەدات و بەدەم پیاسەکردنەوە، کەپزیشکەکە بۆی نووسیوە، دلدارەکەی خۆی دەبینیٚ، "شەوی جەژنی سانجان- 1631"، کە لەم بەرهەمەدا دوو ژن، ویٚرای نارەزایی براکانیان و کۆلێك بەدحالی بوون، شوو بە دلدارەکانی خۆیان دەکەن.

هەلسەنگاندن:

"هیچ یەکێك لە شانۆنامەکانی لوپەدڤگا بە تەواوی خراپ نین، و هیچ یەکێکیانیش شاکاری تەواو نین".
تاسەمەندی وی بۆ خۆشحالٚ کردنی جەماوەری خەلٚك و، بۆ نیشاندانی شانۆنامانی تازە، بەرەو بیٚ موبالاتی، خۆ دووبارە کردنەوەو سوود وەرنەگرتن لە مەوقعیەتە تایبەتییەکانی بردووە. ئەمە جگە لەوەی، کە لوپە لەبەر ئەوەی زۆری حەز لە بەخشینی سەرگەرمی دەکرد، هەموو حەزەکانی دیکەی فیدای دلگری چیرۆکەکە دەکات، بۆیە گویٚ بە کاراکتەر سازی نادات، و کەمتر خۆی لە قەرەی مەسەلە قولٚو ئەبەدییەکانی روحی ئینسانی دەدات.
وەکو دیارە هەندیٚ لە ئیجابیاتی کاری لوپە، پڕ بەرهەمی و دەولەمەندی سەرسامکەر، و توانای تاو تویٚکردنی چەند بابەتی و فرە لایەنییە، "جیهانبینی شانۆیی ئەو" دەبیٚتە هۆی ئەوە کە هەموو بەرهەمەکانی، بە هەموو ئالۆزیو پەریٚشانییەکیانەوە، زندوو، جولەدارو تا هەندیٚ واقیعی بن. شیٚوازی وی، ویٚرای پەلەکاری، تەقریبەن، بتەو، دلگیر، جوان، رەوانەو پڕ بە پیٚستی پیٚویستی حالەکانە.
پڕ کاری لوپە دڤگا ریٚك بە ئەندازەی ئەو پیٚشوازییەیە کە لەلایەن جەماوەی هاوچەرخی خۆیەوە لیٚی کراوە. دەمیٚك بوو کە لەسەر تەختەی شانۆدا پیٚشوازی وا هی لە هیچ کەسیٚك نەکرا بوو، و شانۆنامەکانی لوپە زۆر زوو لە ئیتالیا، فەرەنسا، و تەنانەت لە تورکیاشدا نمایش کران.
هەر چەندە لوپە هیچ ریٚچکە یان شیٚوەیەکی شانۆیی تازەی نەهیٚنایە ئاراوە, بەلام ئەو زەوق و سەلیقەیەی هەبوو کە کاریگەرترین ریٚباز بدۆزیٚتەوە, تواناو بەهرەکانی ئەو دەرفەتەیان بۆ رەخساند کە تەقریبەن بە تاقی تەنیا بناغەی درامای نەتەوەیی ئەسپانیا دابڕیٚژیٚ. ((بایەخی لوپە دڤگا وەکو شانۆنامەنووس لە رووی میٚژووییەوە لەمەدایە کە بەرنامەیەکی خستەروو کە تا گەڕانەوە بۆ کلاسیسزمی نۆی لە سەدەی هەژدەیەمدا, لە ئەسپانیادا هەر باو بوو.))

تیرسو دمولینا 1571-1648:

ناوی راستەقینەی: گابریل تلیز-ە یەکێکە لە گەورەترین پەیڕەوانی لوپە دڤگا. لە مەدرید لە دایکبووە لە ((ئالکالا دئینارس"28")) خوێندی. لە ساڵی 1601 بوو بە کەشیش. بە بۆنەی ڕاپەڕاندنی کاروبارو ئەرکی کەشیشی خۆیەوە سەفەری زۆری کرد, لەمە بترازێ ئیدی ژیانی بە ئارامی چووە سەر. تیرسو, وەکو سیرڤانتس و لوپە دڤگا, خۆی لە زۆر بواری ئەدەبیدا تاقیکردەوە.

بەرهەمی ناشانۆیی:

((ڤێلاکانی تولدو-1624)) کۆمەڵەبابەتێکی جوراو جۆرە (لاسایی کردنەوەی دکامیرونەکەی بۆکاچویە) کە لەوێ دا چەند دەوڵەمەندێك لە ڤیلاکانی خۆیانا هاتوچۆی یەکدی دەکەن و چیرۆك و حیکایەتان دەگێڕنەوە، شانۆنامان ئەنجامدەدەن، شیعران لەبەر دەخوێننەوە، وسەرگەرمی باس و خواسی فەلسەفی دەبن. لە بەشی سەرەکی ئەو بابەتانەدا بەرەڤانییەکی رەخنەیی لە "کۆمیدیای تازە"ی لوپە دڤگا دەکرێت.

بەرهەمی شانۆیی:

گرنگترین بەرهەمی تیرسۆ شانۆنامەکانیەتی کە گوتویانە دەگەنە پتر لە چوار سەد دانە، بەڵام تەنیا هەشتاو شەش دانەیان ماوەتەوە. زۆربەی ئەم شانۆنامانە لە حەوت کۆمەڵەدا بڵاوبوونەتەوە: سێ شانۆنامە لە کۆمەڵەی شکۆفەزار- 1624، دوانزە دانە لە کۆمەڵەی دوازدە کۆمیدیای تازە-ی مامۆستا تیرسو دمولینا، بەشی یەکەم- 1627، چوار دانە لە بەشی دووەمدا- 1635، دوانزە دانە لە بەشی سێیەمدا- 1634، دوانزە دانە لە بەشی چوارەمدا- 1635، چوار دانە لە بەشی پێنجەمدا- 1636، و سێ دراما لە کۆمەڵەی فێر بوونی شیرین- 1635. بیست و نۆ شانۆنامەی دیکەیش لە کۆمەڵەی جۆراو جۆردان.
تیرسۆ، وەکو لوپە دڤگا، شانۆنامانی مێژوویی، مەزەبی، و عەبا و شمشێریشی نووسیوە.

شانۆنامانی مێژوویی:

یەکەمین شانۆنامەی مێژوویی تیرسۆ، ناوی "ژنی دوربین"ە کە هەندێ لە رەخنەگران بە باشترین شانۆنامەی مێژوویی ناو ئەدەبیاتی ئەسپانیایی دەزانن. لەم شانۆنامەیەدا،

دوناماریا کە شابانۆیەکی بێوەژنە، بە دووربینی و لێزانی خۆی تەختی پاشایەتی بۆ فەردیناندنی کوڕی دەپارێزێ.

شانۆنامانی مەزەبی:

"گومانکاری مەلعون" گەورەترین شانۆنامەی مەزەبی، تیرسۆیە، باسی مەسەلە کەلامییەکانی ئختیار لە بەرانبەر جەبر، و ئیمان لە بەرانبەر کاری چاکە دەکات. پاولو-ی عابید، بەهاندانی شەیتان کونجی گۆشەگیری بە جێدێڵێ و رووردەکاتە ئەنریکو. کە دەبینێ ئەنریکو کەسێکی زۆردارو ئازاردەری ژێر دەستەکانی خۆیەتی، بە نائومێدییەوە، رێگری دەکاتە پێشە، لەم بەینە ئەنریکو تا رادەیەك تەقوا نیشان دەدات و خۆی لە کوشتنی پیرەمێردێك کە لە بابی دەچێ، دوور دەگرێ، بەلام لە کاتی تووڕەییدا پیاوێکی تر دەکوژێ. ئیدی تۆبە دەکات و دەمرێت و دەچێتە بەهەشت. پاولو، هەمدیس بە فریوی شەیتان، نکولی لە رزگاری ئەنریکو دەکات، بە هۆی بێ ئیمانی خۆیەوە دەچێتە دۆزەخ.

شانۆنامانی عەباو شمشێر:

"دون خیل-ی سەوز پۆش": ئەم کۆمیدیایە پلۆتێکی یەجگار ئالۆزی هەیە. خوانا، کە دڵدارەکەی دەستبەرداری بووە، خۆی دەکا بە پیاوو دلبەرە تازەکەی دڵدارەکەی پابەندی ئەشقی خۆی دەکات. چەندین جار سیمای خۆی دەگۆڕێ و خێزان و خزمەتکارو دڵدارەکەی خۆی چەواشە دەکات و بە هەڵەیاندا دەبات.

فریوکاری سیڤیلا:

زۆر لە شانۆنامەکانی دیکەی تیرسۆ بەناوبانگتر و کاریگەرترە، نووسەر لەم درامایەدا کەسایەتی دون خوان (= دون جوان)ی بەو شێوەیەی کە لە جیهاندا ناسراوە، خوڵقاندووەتەوە. ئەم "فریوکارە" بنیادەمێکی هەڵەو هەرزە، دەستبڕ، قوماربار، کفر بێژە، کە پاش رەها کردنی ریزێك لە دڵشکاوان و ماڵوێرانان (ئەو لە ماوەی سێ پەردەی شانۆنامەدا چوار ژن دەخەلەتێنێ)، لە دیمەنێکدا دون گونزالو-ی بابی یەکێك لە دلبەرەکانی (کە لێبڕاوە کیژەکەی لە چنگی وی رزگار بکات) لە دوئیلدا دەکوژێ. پەیکەری بەردینی دون گونزالو کە پیاوێکی پایەدارە لەسەر گۆڕەکەی دادەنرێ. پاشان دون خوان کاتێ کە پەیکەرەکە دەبینێ، بۆ تەوس ریشی رادەکیشێ و بۆ شێو دەعوەتی دەکات، پەیکەرەکە دەعوەتەکە قبوول دەکات و لە میوانداریییەکەدا ئامادە دەبێ، و ئەویش دون خوان بۆ شێو بۆ سەر گۆڕەکەی خۆی دەعوەت دەکات. دون خوان، هەر چەندە دۆستەکانی ئاگاداری دەکەنەوە، دەچێتە میوانی

پەیکەرەکە لە گۆڕستانەکە، بەڵام لە ژێر چنگی پەیکەرەکەدا خەفە دەبیٚ و روحی دەگاتە بنکی دۆزەخ.
دیارترین خەسڵەتی دون خوانەکەی تیرسۆ. هەرزەییە. دووەم خەسڵەتی وی –کە بە قەولی نورتاپ ئەوەندە نایەتە بەرچاو– بوێری ئەوە. وێڕای بیٚ ویژدانی خوان، و بیٚ باکی تەواوی وی، هێشتا لە رووی هێزی بەشەریو میتافیزیکییەوە شایانی ستایشە.
ئەم شانۆنامەیەی تیرسۆ، زۆرترین کاریگەری لە سەرانسەری ئەوروپادا هەبووە، گەلەك لە نووسەرانو مۆسیقازانان لە ئایسلاندەوە تا ئیتاڵیا ئیلهامیان لە نێوەڕۆکی ئەم دراماییە وەرگرتووە, لەوانە: مولیر، پروسپر مریمە، روستان، توریلا، شدول، بایرون، شاو،و موتزارت.

هەڵسەنگاندن:

منانـدز ئـی پلایـو، لـەو باوەڕەدایـە: "تیرسـۆ لـە رووی توانـای خولقانـدنی کاراکتـەرانو بەرهـەمهێنانی ژیـانی شـیعرییەوە لـە هـەر درامانووسـێکی دیکـەی ئەسـپانیایی زیـاتر لـە شکسپیرەوە نزیکە". هەر چەندە ئەم ستایشە تا رادەیەك زێدەڕۆیی پێوە دیارە، بەڵام بیٚ چەندو چوون تیرسۆ، لە رووی ئەو دوو خەسڵەتەی سەرەوە کە منانـدز تەنیا ئەوانەی باس کردووە لە لوپە دڤگا و کالدرون باڵاترە. "رەنگە بتوانریٚ لە پلەی نێوان لوپە دڤگاو کالدروندا دابنریٚ". بە هەر حاڵ تیرسۆ وێڕای گەن نووسییەکانیشی لە رووی جۆشو خرۆشو زندوویەتی، کاراکتەرسازی، مروەتو مرۆڤپەروەری، و حەنەکبێژییەوە بە یەکێك لە چوار درامانووسی گەورەی ئەسپانیای سەدەی هەڤدەیەم"29" دەژمێردریٚ.

خوان رویزد ئالارکون ئی میندوزا 1580– 1639"

ئالارکون لە مەکزیك هاتە دنیاوەو، لە منداڵییەوە قەموور بوو. کە لە دوای ساڵی 1606 بۆ ئەسپانیا چوو، تەنیا بیست شانۆنامەی نووسی، کە لە دوو بەشدا، لە ساڵی 1628و 1634دا بڵاوبووەوە.
بایەخی ئالارکون لە مەدایە کە ئەخلاقیات پەروەری و بە هەند گرتنی ئامانجی لە درامای ئەسپانیاییدا کرد بە باو. و لەم رووەوە کاری کردۆتە سەر کومیدیانووسانی فەرەنسی, بەتایبەتی کورنی و مولیر.
شانۆنامەی (دیوارش گوێی هەیە) هێرشە بۆ سەر تۆمەت و بوختانان، دونائانا, کە گومانی بیٚ وەفایی لە میندۆ–ی دەزگیرانی دەکات, تاقمێك پێکدێنیٚ کە بەدزییەوە گویٚ هەڵخەن تا دەستی میندۆی بوختانچی و بێوەفا بخەنە روو. لە کومیدیای (حەقیقەتی گومان لێکراو) هەر درۆو دەلەسەیەك کە ئەشرافزادەی لاو و قۆز دەیهێنێتەوە, زیاتر دەیخاتە گێژاوەوە, تا

لـه ئەنجامـدا دلبەرەكـەی خـۆی لـە دەسـت دەدات و ریسـوا دەبـێ. كومیـدیای ((درۆزن))ی كۆرنی, وەرگێڕانێكی ئازادی ئەم شانۆنامەیە.

(دڵبەنـدی ئاشـكرای ئـالاركون بـە ئەخلاقـەوە, بـاری فەلسـەفی نـاوەرۆكی بەرهەمـەكانی, بونیادی رێك و پێكی پلۆتـەكانی, تـەوزیفی میانڕەوانەی رووداوانی جۆشدار, و بایەخدانی بـە سـتایل و شـێواز, كردویانەتـە كارێـك كـە لـەناو هـەموو درامانووسـانی سـەدەكەدا بـە كلاسیكترین نووسەر ((بەچەمك و مانا فەرەنسییەكەی وشە)) دابنرێ.)

پدرو كالدرون دلا باركا1600 –1681:

كالدرون لە بنەماڵەیەكی دەوڵەمەند لە مەدرید لە دایك بوو. لـە سـاڵی 1614وە تـا 1620 لـە زانكۆكانی ئالكالا و سالامانكادا ماف و ئیلاهیـاتی خوێنـد. پاشـان ماوەیـەك كەوتـە سـەفەرو گـەڕان, دوایـی نووسـینی شـانۆنامانی كـرد بـە پیشـە, سـەركەوتووی شانۆنامەكانی، فیلیپـی چوارەمی شای ئەسپانیای والێكرد كە لە ساڵی 1636دا میدالی سانتیاگۆ–ی بداتێ.
ماوەیـەكیش لـە خزمـەتی دۆك ئینفانتـادو (1637– 1640)و دۆك ئالبـادا (1645– 1649) بـوو، هـەر لـەم ساڵانەشـدا (1640– 1642)دا لـە خزمـەتی سـوپادا بـوو و دژی یاخییـانی كاتولونیا بەشداری شەڕی كرد. كالدرون لە ساڵی 1651دا بۆ پایـەی كەشیشـی هەڵبـژێردرا، و دەستی لە شانۆنامەنووسی بۆ شانۆ گشتییەكان هـەڵگرت، بـەڵام لەسـەر نووسـینی درامـای سێ پەردەیی و شانۆنامانی تاك پەردەیی مەزهەبی، بۆ شانۆی دەرباری، بەردەوام بوو.

بەرهەمی هەمەجۆر:

كالدرون چەند بەرهەمێكی نا درامی هەیە، كە بایەخێكی ئەوتۆیان نییە. كالـدرون بـەو سـەدو هەشـتا شـانۆنامایە بەناوبانگـە كـە دەیخەنـە ریـزی گـەورەترین چـوار درامانووسـی ئەسپانیاییەوە. دەشـێت ئـەم شـانۆنامانە بەسـەر سـێ جۆردا دابـەش بكرێن، بـەو پێیـەی كـە بەشێوەیەكی گشتی ئەو سێ رەوتە فیكرییە دیـارە نیشـان دەدەن كـە لـە ئەسـپانیای سـەدەی هەڤدەیەمدا باو بوون.

1– دڵبەندی توند بە ئاینی مەسیح و مەزهەبی كاتولیكەوە.
2– وەفاداری موتڵەق و بێ چەندو چون بۆ پاشای ئەسپانیا.
3– حەساسییەتی لە رادەبەدەر، و تەنانەت ئاوێتە بەزەبرو زەنگ و نەفرەت، دەرهەق بە دۆزی ئابڕو و شەرەف.

شانۆنامانی مەزهەبی و فەلسەفی:

دەکرێ ئەم گروپە شانۆنامانەی کالدرون جارێکی دی بەسەر سێ جۆردا دابەش بکرێن:

1- شانۆنامانی ژیانی قەدیسان.

2- شانۆنامانی پەیوەست بە مەسەلەکانی حیکمەتی خوایی

3- شانۆنامانی مەزەبی تاک پەردەیی (کە زیاتر درامای مەجازین).

باشترین نموونەی جۆری یەکەم (شازادەی نەگۆڕ- 1629)ە کە ستایشی شازادە فرناندۆ-ی کوڕی جانی پاشای پورتوغال دەکات. فرناندۆ بە دەستی مورەکان (موسوڵمانان) یەخسیر دەبێ و حوکمی مەرگ دەدرێ- 1443. بەناوبانگترین درامای فەلسەفی کالدرون (ژیان خەونە- 1636)یەو بەرەڤانی لە ئازادی ویستی مرۆڤ دەکات و پەیگیری ئەم فەلسەفەیە دەکات کە ئەگەر ژیان تەنیا خەونێك بێ، ئەوەی ئێمە لە ماوەی ئەم خەونەدا ئەنجامی دەدەین، شوێنی ئێمە لەو دنیایەدا کە لە دوای مەرگ چاوی پێدا هەڵدێنین، دیاری دەکات. قارەمانی شانۆنامەکە، سیگیسیموند لە ڕێگەی بەکارهێنانی ئەقڵ وبەڵگاندنەوە خۆی لە دنیای حەیوانیەت رزگار دەکات، لەم دنیا شادمان دەبێ و لەو دنیاش دەچێتە بەهەشت.

شانۆنامانی تایبەت بە پاشایان و مێژوو:

شاکاری ئەم جۆرە شانۆنامانە، (شارداری زەلەمیە- 1644)یە، قارەمانی سەرەکی شانۆنامەکە ، پدروکرسپۆ، دێهاتییەکی فەلاح و دارۆغەی شارۆچکەکەی خۆیەتی. پدرو سەروانێکی سوپایی کە کیژەکەی ئیغفال کردووە، دەکوژێ، پاشان کاتێ کە هێزی سوپایی لێدەبڕێ پەلاماری گوندەکە بدات، پدرو، لەلایەن پاشاوە پشتیوانی دەکرێ و دەکرێ بە دارۆغەو شارداری مەدەل عومری شارۆچکەکە.

شانۆنامانی "مەسەلەی شەرەف":

گروپێکە لە شانۆنامەکانی کالدرون کە لە سەدەی هەڤدەیەمدا زۆر باو بوو، بەڵام بەلای خەڵکی ئەمڕۆوە تەقریبەن بابەتی نالوجیکی و تەنانەت هەندێ جار توندڕەوانەو نەخۆشانە پەیگیری دەکەن. کالدرون- مەسەلەی شەرەف بە "حەساسیەتێکی تورە ئامێز دەرهەق بە پاك داوێنی لە ژیانی هاوسەریدا دەزانێ، کە بە کەمترین شنەی گومانداری لەکەدار دەبێ، جا لەم رووەوە شەرافەت بە ئابڕوو ئابڕومەندیش لێك دەدرێتەوەو شرۆڤە دەکرێ". لەو شانۆنامانەدا کە معالەجەی قەزیەی شەرەف دەکەن، نووسەر نەك هەر کەسی فاسق و داوێن پیسی کەم یا زۆر خەتابار بە شایستەی کوشتن دەزانێ، بەڵکو هەق بە مێرد دەدات کە هاوسەری تەواو بێ گوناهی خۆی، کە پاکی و ئابڕوی کەوتۆتە بەر مەزەندەی لاوازی ئەخلاقی یان خەتاو گوناحان، بکوژێت، شارداری زەلەمیە دەربارەی ناوەڕۆکێکی لەو جۆرەدا

نووسراوه. "پزیشکی ئابڕومەند، و نیگارکێشی بێ شەرەف" دوو شانۆنامەی دیکەی ئەم دەستە شانۆنامانەن.

هەڵسەنگاندن:

کالدرون، وەکو لوپە دڤگا، لە سەدەی هەژدەیەمدا تەقریبەن لە بیر چوو بووەوە، بەڵام هەندێ رەخنەگرانی رۆمانتیك (بەتایبەتی شلگل)، کە بە گەرمییەکی زیادەوە ئەویان بە هاوپایەی سوفوکلیس و شەکسپیر دەزانی، جارێکی دیکە ناوبانگیان زندوو کردەوە، داوەری دروست تر ئەمەیە کە کالدرون درامانووسێکی گەورەیە، بەڵام بە جۆرێ نقومی ناوەرۆکێن نەتەوەیی و بابەتی رۆژ دەبێ کە لە کولیەت دوور دەکەوێتەوە زۆربەی کات پەیڕەوکردنی هونەرەکانی وشەبازی و لایەنگری وی لە یاسا توندو ناڕەواکانی شەرەف، دەبنە مایەی ناڕەزایی خەڵکی سەدەی بیستەم، گەورەترین ئیجابیاتی وی بریتییە لە: شارەزایی لە تەکنیکی شانۆ، داهێنان و دەست پێشکەری زۆر، باوەڕی مەزەبی نەگۆڕو پاك، توانایەکی گەورەی لیریکی.

پەخشانە بەرهەمێن مەزەبی و فەلسەفی

دوو رێبازی پێچەوانەی یەکدی، واتە خواناسی سەدەکانی ناڤین و دنیا دۆستی، کە لە ئەسپانیای رۆژگارو سەردەمی رێنیسانسدا لە ململانێدا بوون، بە ریز لە بەرهەمەکانی قەدیسە تریزاو گراتیان دا بە ئاشکرا دەردەکەون.

سانت تریزای ئاڤیلایی 1515- 1582:

سانت تریزا "گەورەترین ئافرەتی نووسەرە لە ئەدەبیاتی ئەسپانیادا"، و یەکێکە لە گەورەترین سوفیانی مەزەبی، لە ئاڤیلا هاتۆتە دنیاوە. تریزا لە حەوتساڵی دا "بە قەستی شەهادەت" لە ماڵ هەڵات و، لە نۆزدە ساڵیدا بوو بە ئەندامی فیرقەی "کەرملیانی "30" پێ پەتی". لە ساڵی 1622 بوو بە یەکێك لە زومریە قەدیسەکان.
گرنگترین بەرهەمی تریزا کە لە چەپۆکی رۆژگار خەلەسیوە، بریتییە لە چوار سەد نامە کە لە ساڵانی (1561- 1582)دا نووسراون، یەك ئوتوبیوگرافی (نووسراوی ساڵانی 1562- 1566)، و قەسری روح یان ئەپارتمانان (لە ساڵی 1577 دا نووسراوەو لە ساڵی 1588دا بڵاوبووەتەوە. چەند شیعرێکی نووسیوە، و "جگە لە قەسری روح" چەند بەرهەمێکی پەخشانی عارفانەشی نووسیوە.
ئوتوبیوگرافییەکەی تریزا، کە لەسەر راسپاردەی کەشیشە ئیعترافگیرەکەی ئەو نووسراوە، لە رووی شێوازی دیالۆگی، دۆستانەو، راز ئاسایەوە شایان و مایەی سەرنجە.

گرنگترین بەرهەمی ترێزا قەسری روحە، ئەم قەسرە حەوت قاتی هەیە، هەر قاتێك رەمزی قۆناغێکی وێردو پاڕانەوەی سۆفیانەیە، و قاتی حەوتەمین قاتی فەنایە لە ئەشقی خودادا، ئەم بەرهەمە توانای ریزپەڕی ترێزا لە دەربڕینی سۆزی شەخسیو دەرونیدا بەرجەستە دەکات, لویس دلیون–ی هاوچەرخو بڵاوکەرەوەی بەرهەمەکانی وی دەربارەی شێوازی ترێزا دەڵێت: "بەرهەمەکانی وی لە رووی شێوەی دەربڕین، رازاوەییو ئاسانی شێواز، لێکدانی ستایش ئەنگێزی وشە، و خۆڕسکییەوە زۆر پەسندو بەجێن، و من بە گومانم لەوەی کە هیچ نووسراوێك لە زمانی ئێمەدا بتوانێ شان لە شانی بدات".

<u>بالتاسار گراسیان 1601– 1658:</u>

گراسیان لە هەر روویەکەوە بیگری خاڵی بەرانبەر تریزایە (پێچەوانەی ئەوە). هەر چەندە کەسێکی یەسوعی بوو، نووسەرێکی بە گومان، خێرئەندێش، و مرۆڤدۆست بوو. کتێبی (پیاوی دووربین– 1646)ەکەی وی جۆرە "دەرباری"31"یەکی ئەسپانیاییە، کە بیستو پێنج خەسڵەتی پیاوی تەواوی، پیاوانەی خوێنەوار دەخاتە روو، (هونەری دووربینی– 1653) بەرهەمێکە کە سێ سەد مەسەلەی ئاقڵانەی لە خۆ گرتووە. شاکارو بەرهەمی بەناوبانگی گراسیان کتێبی (رەخنە– 1651– 1657)یە، کە لە سێ بەشدایە، وەکو سێ قۆناغی ژیانی بەشەری (لاوی، کامڵی، و پیری) ئەم بەرهەمە گێڕانەوەیەکی مەجازی فەلسەفییە کە سەفەرەکانی کریتیلو (مرۆڤی ئەقڵگەرا)و ئاندرنیو (رۆڵەی سروشت) بو قەڵەمڕەوی، لاوی، کامڵی و پیری باس دەکات.
گراسیان خاوەنی زەینێکی تیژو حەساسە، بەڵام خودانی بیری قوڵی ئەخلاقی نییە، لێکچواندنو درکەی غەریبو قورسو نێوەڕۆك"32" پەروەری، زەرەری زۆری لە شێوازی وی داوە،و تەوزیف کردنی زیاد لە پێویستی تەنزو حەنەك، وای کردووە بەرهەمەکانی تاقەتبەربن.

<u>پەراوێزان:</u>

1– فەردیناندنی پاشای ئاراگۆن 1479– 1516
2– ئیزابیل 1451– 1504
3– ئارمادای Spanish Armade: ئارمادای لە شکان نەهاتوو، ناوی ئەو گەلە کەشتییە جەنگییە بوو کە فیلیپی دووەمی پاشای ئەسپانیا لە ساڵی 1588دا بۆ هێرش کردنە سەر ئینگلیستان ئامادەی کرد، ئەم ئوستولە کە سەدو سی کەشتیو سەدو سی هەزار جەنگاوەری لەگەڵدا بوو، لە دەریای مانشدا لە چەند شەڕێکدا زیانی پێ گەییو بەرەو

باکوور هەڵات. تەنیا نیوەی ئەم ئوستولە بۆ بارەگای خۆی گەڕایەوە چونکە ئەوانی تر لە تۆفان و بۆراندا تێك شکان.

4- سپانۆلیزم- Spanolismo: کۆمەڵە داب و نەریتێکی ئەخلاقییە لەمەڕ خەسڵەت و تایبەتمەندییە ئەسپانیاییەکان، واتە خوو خدەی ئەسپانیاییەکانن.

5- گونگوریزم – Gongorism: ئەم زاراوەیە لە ناوی لویس دگونگورائی ئارگوتە (1561- 1627)ی شاعیری چاخی زێڕینی ئەسپانیاوە وەرگیراوە. هەندێ لە خەسڵەتە دیارەکانی شێوازی گونگورا بریتییە لە بەکار هێنانی خواستن و قەلب بەشێوەیەکی نوێ، بەلاتینی کردنی وشەو زاراوەکان، ئاماژەو هێمایانی کلاسیکی و ئەفسانەیی، سوود وەرگرتن لە هەموو هونەرە رەوانبێژییەکان. گونگریزم هاو واتای مارینیزمی ئیتاڵیایی، پریسیوسیتەی فەرەنسی و، یوفوئیزمی ئینگلیزییە، ئەم سێ زاراوەیەو گونگوریزم بەو سەبك و شێوازە ئەدەبییە دەگوترێ کە "باروك"ی پێ دەڵێن.

6- کالیکات: شارێکی بەندەرییە لە باکووری رۆژئاوای هیند.

7- مونتالڤو: نووسەرێکی ئەسپانیایی ئاخرو ئۆخری سەدەی پازدەیەمە. لەوە دەچێ ئەو رۆمانسی "ئامادای گل"ی لە پورتوغالییەوە وەرگێڕابێتە سەر زمانی ئەسپانیایی.

8- مارتورل 1413- 1468: نووسەرێکی خەڵکی کاتالونیایە (ناوچەیەکە لە باکووری رۆژهەلاتی ئەسپانیا).

9- دوگالبا: نووسەرێکی کاتالونیایی سەدەی پانزەیەمە.

10- پۆلۆ 1530- 1585: نووسەرێکی ئەسپانیاییە.

11- مناندت یی پلایو 1856- 1912: رەخنەگرو مێژوونووسێکی ئەسپانیاییە.

12- (....) نووسەرەکەی نادیارە، هەندێ لە مێژوونووسان دانەری ئەم بەرهەمە بە (دیگۆ هورتادو دمیندۆزا 1503- 1575) دەزانن کەنووسەرێکی ئەسپانیاییە.

13- لیستی کتێبە قەدەغەکان: لیستی ئەو کتێبانەی کە خوێندنەوەیان بۆ ئەندامانی کڵێسای کاتولیکی رومی لەلایەن ئەربابی کڵێساوە قەدەغە کرابوو، و ئەم یاساغییە تا ساڵی 1966ش بە هەمان تین و تاوی خۆیەوە مابوو، یەکەمجار ئەم لیستە لە ساڵی 1559دا بلاوبووەوە.

14- سڤیلی- Seville: ویلایەتێکە لە باشووری رۆژئاوای ئەسپانیا.

15- فرناندز دئاڤلاندا: وا مەزەندە دەکرێ کە ئەم ناوە خوازراو بێ، تا ئێستا ناسنامەی ئەم کەسە نەزانراوە.

16- لویولا 1491- 1556: رۆحانییەکی ئەسپانیاییە، و دامەزرێنەری کۆمەڵگەی یەسوعییە.

17- سانچۆ پانزا، چەکدارو خزمەتکاری دون کیشۆتە.

18- لامانچا: ناوچەیەکە لە ئەسپانیای ناوەندی، لە باشووری کاستیلی تازەیە.

19- گومز مانریك 1415- 1490: شاعیرو شانۆنامەنووسێکی ئەسپانیاییە.

20- عەباو شمشێر: ئەم زاراوەیە لە کۆمیدیاکانی شانۆنامەنووسانی ئەسپانیایی سەدەی شازدەیەمی وەکو لوپە دڤگاوە وەرگیراوە. ئەم شانۆنامانە پڕن لە ئەڤینداریو بەسەرهاتانو بابەتی سەرەکییان ئەڤینو پیلانگێڕی بەینی ئوروستوکراتەکانە.

21- دۆکی ئالبا 1508- 1582: فەرماندەیەکی ئەسپانیایی سەردەمی شارلی پێنجەمە.

22- مونتالبان 1602- 1638: کەشیشو شانۆنامەنووسو رۆماننووسێکی ئەسپانیاییە.

23- کومیدیا- Comedia: لە روانگەی لوپە دوڤگاوە وشەی کۆمیدیا تەنیابە مانای شانۆنامەێن سیێ پەردەیی (کۆمیدی، تراجیدی، یا تراجیکومیدی) دێت.

24- فرانسیس دریک 1540- 1596: دەریا سالاری ئینگلیزی بوو.

25- ریچارد شێردل (1157- 1199) شای ئینگلیستان بوو (1189- 1199).

26- سەلاحەدین یوسف کوڕی ئەیوب (1138- 1193) فەرمانڕەوای میسرو سوریا بوو.

27- بەیت لەحم: شارێکە لە فەلەستین، کە زێدی عیساو زیارەتگەیەکی گرنگە.

28- ئالکالا دئینارس، شارێکە لەئەسپانیای ناوەندی، لە کاستیلی تازە.

29- سیانەکەی دیکە بریتیین لە: لوپە دڤگا، ئالارکون، و کالدرون.

30- کەرملیانی پیێ پەتی: لقێکە لە فیرقەی کەرملی، هەڵبەتە لقێکی دەستکاری کراوی چاك کراو، فیرقەیەك لە رەبەنانی هەژار کە لە سەرەتادا لە چیای کەرملی فەلەستین دەژیان.

31- "دەرباری" ئاماژەیە بۆ کتێبی "دەرباری"یەکەی کاستیلونە.

32- نێوەڕۆك پەروەری – Conceptismo: ئەمە رێبازێك بوو کە بە دوای ناوەڕۆك و تیمەی تازەدا دەگەڕا، و لە هزرو بیری پوختەو مکوم پتر بایەخی بە نێوەڕۆك پەروەری دەدا

ئەدەبیاتی ئەسپانیا

لە

سەدەی هەژدەوە تا سەدەی بیستەم

سەرەتایەکی مێژوویی:

مێژووی ئەسپانیا لە ساڵی 1700 بە دواوە بۆ خوێنکاری ئەدەبیاتی جیهان شتێکی ئەوتۆی تێدا نییەو دەکرێ بە خێرایی بەسەریا تێپەڕی. میللەتی ئەسپانیا لە زۆربەی ئەم قۆناغەدا "ئابوورییەکی شکست خواردوو و سیاسەتێکی لاوازی" هەبووە، جەنگە دەرەکیو ئاژاوە ناوخۆییەکانیش بەردەوام مەداری دەسەڵاتو ئاقاری هێزی توانای وڵاتیان کەم کردۆتەوە. لە ساڵی 1700 کە شارلی دووەم کۆ چی دوایی کرد، فیلیپی پێنجەم کە لە بنەماڵەی بوربونەکانی فەرەنسا بوو بە پاشای ئەسپانیا دانرا، ئەم بنەماڵەیە تاساڵی 1931 حوکمیان کرد. تەنیا شەش ساڵی سەردەمی ناپلیۆن 1808- 1814و شەش ساڵی قۆناغانی 1868- 1870، واتە قۆناغی حوکمڕانی ئامادیوس ساڤویی (1870- 1873)و دەوڵەتی کۆماریخوازی 1873- 1874، دەسەڵات لە دەستی ئەوان دەرچووە، سەرەنجام ئەسپانیا لە

شەڕی ساڵی 1898دا لەگەڵ ئەمریکادا، دەسەلاتی خۆی لەسەر دوا موڵکە ئەمریکاییەکانی خۆی لە ئۆقیانوسی ئارام لە دەستدا، لە ساڵی 1931دائالفونسۆی سیازدەیەم لەسەر دەسەلات لابراو کۆماری دووەم راگەیەنرا. دوای پێنج ساڵ جەنەرال فرانسیسکۆ فرانکۆ 1892- 1975) سەرکەوتووانە شۆڕشێکی فاشیستی بەڕێوەبرد (1936- 1939)، لەوە بەدواوە دیکتاتۆریانە وڵاتی بەڕێوەبرد. ئەسپانیا بەشداری لە هیچ یەکێك لە دوو جەنگە جیهانییەکەدا نەکرد.

نۆڕینێکی گشتی:

بە مردنی کالدرون لە ساڵی 1681دا، داهێنانی بەرهەمی گەورەی ئەدەبیاتی ئەسپانیاییش کۆتایی هات. فەرمانڕەوایانی هەوەڵی بوربون، کە دەیانویست ئەسپانیانییەکان بە شێوەی فەرەنسایی پەروەردە بکەن، لە مەیدانی ریفۆرمی کەلتوریو پەروەردەو فێرکاریدا چەند هەنگاوێکیان نا. لە ساڵی 1712دا کتێبخانەی نیشتمانی دامەزرا، لە ساڵی 1714 ئەکادیمیای پاشایەتی ئەسپانیا دامەزرا، و لە ساڵی 1735شدا ئەکادیمیای مێژوو هاتە ئاراوە.

لە ساڵی 1725دا کاریگەری نەو کلاسیسزمی فەرەنسی بەسەر نووسەرانی ئەسپانیاییدا دەستی پێکردبوو، و ئەم نووسەرانە لە جیاتی چاو لە نووسەرانی پێشینی ئەسپانیایی بکەن، ستایشی بوالو-یان دەکردو لافونتێنو مولیر و راسین-یان دەکرد بەسەر مەشقی خۆیان. بە هەرحاڵ دەبێ ئەوە دووپات بکرێتەوە کە راپەڕینی نەو کلاسیك ئەو رەواجەی کە لە فەرەنسادا هەی بوو، هەرگیز لە ئەسپانیاو لە ئینگلیستاندا ئەو برەوی پەیدا نەکرد، دیسان تاکگەراییو بێزاری زاتی ئەسپانیایی لە شتی بێگانە کردیە کارێك هەندێ لە نووسەران روو لە تیۆریانو رێبازانی نەوکلاسیك وەرگێڕن، بە شێوەیەکی گشتی سەدەی هەژدەیەم قۆناغێکی وشكو کەم بەرهەمی ئەسپانیا بوو لە مەیدانی ئەدەبیاتی گەورەدا.

لە نیوەی دووەمی سەدەی هەژدەیەمەوە، رێبازی رۆمانتیزم لە ئەسپانیادا، وەکو وڵاتانی دیکەی ئەورووپای رۆژئاوایی رووی کردە هەڵکشان. جا لەبەر ئەوەی کە نەوکلاسیسزم هیچ کاتێك لە ئەسپانیادا ریشەیەکی بتەوی دانەکوتابوو، و ئەسپانیاییەکانیش بە تەبیعەت زیاتر ئەهلی سۆزو هەست بوون تا ئەهلی ئەقڵو لوجیك، سەرکەوتنی راپەڕینی رۆمانتیکیش لەم وڵاتەدا لە هەر شوێنێکی دیکە کەمتر جۆش و خرۆشی نایەوە. گەلێك لە خەڵکانی ئەهلی ئەدەب کە لە سالانی دەسەلاتی زاڵمانەی فەردینانـدی حەوتەمدا بەرەو فەرەنساو ئینگلیستان وڵاتیان بەجێ هێشتبوو، لە ساڵی 1833دا بۆ ئەسپانیا گەڕانەوە، و ئەندێشەی رۆمانتیکیان لەگەڵ خۆدا بە دیاری هێنا، لەگەڵ گەڕانەوەی ئەواندا رۆمانتیزمی ئەسپاینا "وەکو راپەڕینێکی هەمە لایەنەو هوشیارانە" دەستی پێکرد. ئەم راپەڕینە لە ماوەی سالانی 1833- 1845دا گەییە ئەوپەڕی گەشانەوە.

لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەیەمدا، مەتریالیزمو کەم بوونەوەی باوەڕی مەزەبی، بووە مایەی بەد گومانی، کە لە ئەدەبیاتدا رەنگدانەوەیەکی فراوانی هەبوو.
پاش جەنگی ئەمریکا –ئەسپانیا، رێنیسانسی مەعنەوی و کەلتووری ئەسپانیا دەستی پێکرد. "نەوەی 1898" لە مەیدانی پێشڤەبرنی فێر بوونو پەروەردەدا هەنگاوی گەورەیان نا، و دژی ناسیونالیزمی کورت بینانە، محافەزەکاری، و توندڕەوی ئاینی وەستان، گەلێك لە شاعیران، رۆماننووسان، شانۆنامەنووسان، و زانایانی سەنگین لەم وارەدا بەگەڵیان کەوتن.
لە قۆناغەدا هیچ قوتابخانەیەك نەهاتە ئاراوە، بەڵام عەیبە تەقلیدییەکانی ئەدەبیاتی ئەسپانیا– بیٚ موبالاتی، ئیرتیجالیەت، و وشەبازی– بوو بە مایەی رەخنە، دوو رێچکەی پێچەوانەی یەکدی–ش دەرکەوتن، یەکێکیان بەرەو سنعەتبازیو ئاڵۆزی، ئەوی تر بەرەو سادەیی و راستەوخۆیی.
لەماوەی دوو سەدەو نیوی رابرووادا ژمارەیەکی زۆر کەم لە بەرهەمی ئەدەبی بەرجەستە، لە مەیدانەکانی رۆمان، شانۆنامەو شیعر چووە سەر گەنجینەی ئەدەبیاتی ئەسپانیایی.

رۆمان

تاقە رۆمان نووسی بەرجەستەی ئەسپانیایی لە سەدەی هەژدەیەمدا خۆزیە فرانسیسکۆ دئیسلائی روخو (1703– 1781) بوو. کتێبە بەناوبانگەکەی (سەربوری وەعزبێژی بەناوبانگ.. 1758) هەجوویەکەی لەمەڕ شێوەی وەعزی هەستۆکی بە ئاو تاوی وەعزبێژانی نەوەکانی پێشوو.
لە قۆناغی رۆمانتیکدا رۆماننووسانی ئەسپانیایی کەوتنە وەرگێڕانو لاسایی کردنەوەی بەرهەمەکانی والترسکوت، شاتوبریان، کوپرو، مانزونی. لەم قۆناغەدا سەدان رۆمانی مێژوویی نووسران، بەڵام هیچیان سەرکەوتوو نەبوون.
پاش ئەمەی کە رۆمانتیزم روو لە ئاوا بوون چوو، رۆماننووسان رویانکردە رۆمانی رەفتاری کۆمیدی بەڵام ریالیستی کە زیاتر وێنەی ژیانی خەڵکی ناوچەیەکی تایبەتی دەگرت، باشترین ئەم رۆماننووسانە بریتین لە: سسیلیا بول فرن فیبر (ناوی خوازراوی فرنان کابالیرویە 1796– 1877)، کە نووسینی رۆمانی رەفتاری پێکەنیناوی داهێنا، خوان ڤالیری ئی ئالکا گالیانو 1824– 1905 کە رۆمانەکانی ژیانی ئەندەلوسی وێنە دەگرن، ئانتونیود ئالارکون ئی ئاریشا 1833– 1891 کە زیاتر بە حەنەکچیاتی و شۆخیبازی بە نێو بانگە، خوزیە ماریا دپرزا 1833– 1906 کە رۆمانەکانی، دەربارەی ناوچەی مونتانایە، و بە خۆیشی "لە زۆر لایەنەوە گەورەترین ریالیستی ئەسپانیای سەردەمی تازەیە"، ئیمیلیا پاردو باسان 1852– 1921، کە نەك هەر رۆماننووس، بەڵکو لە لایەنگرانی قوتابخانەی سیمبولیزمی فەرەنسی بوو، ئارماندو پالاسیوڤالدس (1853– 1938) کە ناوەڕۆکی سەرەکی رۆمانەکانی ناوچەی ئاستوریاس"1" بوو، و ئەوجا ڤیسنتە بلاسکو ئیبانز

(1867– 1928) کە چەند رۆمانێکی دەربارەی ئەمریکای باکوور، و رۆمانێکی دەربارەی جەنگی جیهانی یەکەم نووسی.. بنیتو پرزگالدوس (1843– 1920) کە چەند رۆمانسێکی مێژوویی و هەروەها چەند رۆمانێکی دەربارەی ریفۆرمی کۆمەڵایەتی نووسی.
لە سەدەی بیستەمدا رامون ماریا دل ڤالە ئینکلان (1870– 1936) چەند رۆمانێکی دڵداری نووسی، و پیو باروخا (1872– 1956) کە رەنگە بەناوبانگترین رۆماننووسی ئەسپانیایی سەدەی بیستەم بێ کۆمەڵێك رۆمانی مێژووین و رۆمانی بەنێوەڕۆك سیاسی نووسی.

شانۆنامە

لە سەدەی هەژدەیەمدا زۆر کۆمیدیا بە چاولێکەری شانۆنامەکانی مولیر هاتە نووسین کە تا رادەیەك باش بوون، بەڵام تراجیدیاکانی ئەم قۆناغە دەستکرد، ناپوختەو لاواز بوون. رامون دلاکروز (1731– 1794) رووبەڕووی نەوکلاسیسزم وەستایەوەو، چەند کۆمیدیایەکی ریالیستی چاکی نووسی، لیاندرو فرناندز دموراتین (1760– 1828) باشترین موریدی مولیر بوو.
فرانسیسکو مارتینز دلا روسا (1789– 1862)، یەکەمین شانۆنامەی رۆمانتیکی سەرکەوتووی (پیلانی ڤینز– 1830) نووسی کە میلو درامایەکی سەر رێژە لە ئەڤینداری، رەمزو رازداری، و دەسیسەکاری، ئانخل دساڤدرا–ی دۆکی ریڤاس (1791– 1865) تراجیدیای پڕ جۆشی دون ئالڤارۆ یا جەبری چارەنووس (1831 و 1835)ی نووسی کە دەربارەی قارەمانێکی میتا مرۆڤانییە. ڤێردی"2" لەسەر بنەمای ئەم تراجیدیایە ئۆپرای جەبری (حەتمیەت) چارەنووسی دانا.
برتون دلوس ئارروس (1796– 1873) بۆ ریالیزم گەڕایەوە، و لە رێگەی شانۆنامە سوكو نوکتە ئامێزەکانییەوە گاڵتە بە چینی بورژوای کۆمەڵگە دەکات. خوا کوئین دیسنتا (1863– 1917)ش درامای پرولیتاریایی ئەسپانیایی داهێنا.
یەکەمین درامانووسی دیارو گەورەی ئەسپانیا لە سەدەی بیستەمدا (خاسینتو بناڤینتەئی مارتینز 1866– 1954) بوو کە شانۆنامانی منالاْن و درامای تەنزئامێزی کۆمەڵایەتی نووسی. بەڵام لە هەمووان ناودارتر فدریکو گارسیالورکا (1899– 1936) بوو کە هەم لە واری کۆمیدیا و هەم لەواری تراجیدیادا دەستێکی باڵای هەبوو. یەکێك لە بەناوبانگترین شانۆنامەکانی وی (زەماوەندی خوێنە– 1933)، کە بەسەرهاتی کینە کێشییەکی خانەوادەیی و هەڵاتنی دڵداران لەگەڵ دلبەرەکانیاندا دەگێڕێتەوە. (یرما– 1934)، تراجیدیای ژنێکە کە بێ منداڵ و ئارەزووی منداڵدار بوون بووە بە خۆرەی زەین و هۆشی، و (ماڵێ برنارد ئالبا–1936) شانۆنامەیەکی وێرانکەرە دەربارەی ژنێکی ریاکارو ستەمکار کە بە رەفتاری رەقی خۆی روحی کیژەکانی تێك دەشکێنێ و بەرەو شێت بوون و خۆ کوژییان دەبات.

هۆزان

هۆزانی ئەسپانیایی لە سەدەی هەژدەیەمدا زیاتر گێڕانەوەیی، تەنزئامێز، یان فێرکارییە. (توماس د ئیریاتە 1750- 1791) بە حیکایەتە شیعرییە ئەخلاقییەکانی ناوبانگی دەرکردووە، (گاسپار ملچور دخوڤلیانوس 1744- 1811) کە جگە لە شاعیری، سیاسەتوان و ریفۆرم خوازیش بوو، بە بەندە فێرکاری، هەجوو، و نامە شاعیرانەکانی ناوبانگی دەرکردووە (خوان ملندز ڤالدیس 1754- 1817) لە ژێر کاریگەری گسنر، یانگ، تومسن و رۆسۆدا بوو، و بە جوانی و پوختەیی شیعرەکانی بەناوبانگە. زۆر هۆزانی شوانکارەیی، چامە، و بەرهەمی فێرکاری لە پاش بەجێماوە. شۆرەت و ناوبانگی (مانویل خوزە کنتانا 1772- 1857) بە قەسیدە نیشتمانی و تەژی مرۆڤدۆستییەکانییەوەیە.
(خوزە دسپرونسدا ئی دلگادو 1808- 1842) گەورەترین شاعیری رۆمانتیکی ئەسپانیایە. ئەو کە شاعیرێکی بە گومان، بێزار، و نیشتمانپەروەر بوو، لە رۆمانسی شاعیرانەو هۆزانێن لیریکی کورتدا دەستێکی بالای هەبوو. (خوزیە زوریلائی مورال 1817- 1893) زۆر چیرۆکی شاعیرانەی بەرزی نووسی، وەکو (غەرناتە)، کە بە هۆی هاماجی شاعیرانەیانەوە بەناوبانگن، هەروەها زۆر درامای زندووشی نووسیوە کە گرنگترینیان دارشتنەوەی ئەفسانەی دون خوانە (دون جوان) بە ناوی (دون خوان تنوریو- 1844). (گۆستاف ئادولفوبکر 1836- 1870) شاعیرێکی رۆمانتیکە کە بە شیعرە سادەو خەیاڵی و غەمباوییەکانی لە کتێبی (قافیەکاندا - 1871)، و هەروەها بە ئەفسانە پەخشانیەکانی بەناوبانگە، ئەو ئەفسانانەی کە پڕن لە بویەرو رووداوانی جادوویی، خەیاڵی و میتافیزیکی.
رامون دکامپو ئامور (1817- 1901)، یەکێکە لەو شاعیرانەی کە وازی لە رۆمانیتزم هێناو کەوتە گوتنی بەندێن دا شۆرین و هۆزانگەلێك کە ناوی دەنان دولوراس- گێڕانەوەو حیکایەتگەلێك بوون (کە تیایاندا حەقیقەتە ئەبەدییەکان بە رەمزو کینایە دێنە دەربڕین، و تایبەتمەندییەکانیان بریتییە لە کورتبڕی، ناسکی، جوانی، و دەرس و پەندی فەلسەفی شاراوە لە پشت ریشخەن و شۆخیبازییەوە)، سۆزپەروەری و مەیلی داستانبێژی، کامپۆ ئاموری لە سەردەمی خۆیدا ناودار کرد، شاعیرێکی دیکە کە چیرۆکانی پڕ جۆش و خرۆش گوت، (گاسپار نونیاز دئارستە 1832- 1903)ـە، ئەمە شاعیری نا ئومێدی و بەدگومانی بوو، کە ئەمە بۆ گومانی وی لە مەزەب و نا ئومێدی وی لە سیاسەت دەگەڕایەوە.
بزووتنەوەی ناسراو نوێگەرایی شیعری ئەسپانیایی لە دەوروبەری ساڵی 1900 دا دەستی پێکرد. نوێخوازەکان، کە (روین داریو 1867- 1916)ی شاعیری ئەسپانی زمانی خەڵکی نیکاراگوا پێشەوایان بوو، چاویان لە پێکهاتەی تێورییەکانی پارناسیە فەرەنسییەکان و قوتابخانەی سیمبولیزم بوو، ئەم شاعیرانە جەختیان لەسەر زەرورەتی تاکپەروەری، دەرونگەرایی، فۆرمبازی، و دەوڵەمەندیی زمانەوانی شاعیر دەکردەوە.

گرنگترین شاعیرانی نوێخوازی ئەسپانیا مانویل ماچادو (1874- 1947)، ئانتونیو ماچادو 1875- 1939)، و (ئیدوارد دۆمارکینا 1879- 1946) بوون. خوان رامون خیمەنز 1881- 1958 لەسەرەتادا بە نوێخواز دەژمێردرا، بەلام پاشان کەوتە رەفزکردنی سنعەتکاری و ئالۆزی شیعری شاعیرانی نوێخواز. ئەو بە سادەیی، بەرزی هونەری، و بە گەرمی سۆزو سۆزداری بەناوبانگە، گەلێك لە شیعرەکانی خەماوی‌و لاوانەوەن، خیمەنز لە ساڵی 1956دا خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیاتی وەرگرت. (رامون پرزد ئایالا 1880- 1962).
رۆماننووس‌و شاعیری تەبیعەتە. بەرهەمەکانی لە رووی قوڵی فەلسەفی و ناسکی زمانی ئەسپانیاییەوە زۆر باشن. و لە دوا ئەنجاما دەبێ ئامارژە بۆ (گابریلا میسترال- ناوی خوازراوی لوسیلا گودوی د ئالکایاگا- 1889- 1957)ی شاعیری شیلیایی بکرێ، کە لە ساڵی 1945دا خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیاتی وەرگرت، شیعری وی کە بەگیانی لیریکی رەوانە بەناوبانگە، دەربڕی تاسەی توندی شاعیرە بۆ عەدالەتی گشتی.

ژێدەران:

1- ئاستوریاس: ناوچەیەکە لە باکوری رۆژئاوای ئەسپانیا.
2- ڤێردی (1813- 1901): ئاهەنگسازێکی ناوداری ئیتاڵیاییە.

بەشی چوارەم

ئەدەبیاتی ئاڵمان

سەدەی شانزەیەم:

ڕێنیسانس و ریفۆرمی ئاینی"1"

<u>سەرەتایەکی مێژوویی:</u>

ئەو ئاژاوەو پاشاگەردانییە سیاسییەی کە سەرانسەری وڵاتی ئاڵمانی لە ماوەی نیوەی دووەمی سەدەکانی ناڤیندا گرتبووەوە تا سەدەی شانزەیەمو دواتریش هەر بەردەوام بوو. شارلی پێنجەم، ئیمپراتۆری ئیمپراتۆریەتی مقدەسی رۆم لە ساڵانی 1519- 1556، بە رادەیەك گیرۆدەی جەنگە دەرەکییەکان بوو کە دەرفەتێکی ئەوتۆی بۆ یەکخستنی ئاڵمان پەیدا نەکرد، و ئەوانەی دوای ئەویش هاتن لەو مەیدانەدا سەرنەکەوتن.
لەو ڕووداوە مێژووییانەی، کە بۆ خوێنکارانی ئەدەبیات بایەخی هەیە، ڕێبازێن هزری – ئەقڵی و مەزەبییە، هزری ڕێنیسانس لە دەوروبەری ناوەڕاستی سەدەی چواردەیەمەوە بەرەبەرە لە ئاڵماندا سەری هەڵداو، هەر لەو سەروبەندەدا، ڕاپەڕینی هومانیزم لە ناو چینێکی تایبەتیدا لە باکووری ئەوروپای ناوەندیدا برەوی سەند. هۆیەکانیشی ئاشکران، یەکەم، ڕاپەڕینی بوژانەوەی ژیانی ئەدەبیاتی کلاسیك، بە تایبەتی لاتینی، تایبەت بوو بە

ئیتاڵیا-و تارادەیەك بە فەرەنساو ئەسپانیاوە- کە لە مشورو خەمی زندوو کردنەوەی شکۆی رابردووی خۆدا بوون بەڵام بۆ ئاڵمان، رێنیسانس بێگانە و نامۆ بوو. دووەم، هۆمانیزم ئاڵماندا لە بنەڕەتدا بۆ دەستەبژێرانی ئەرستۆکرات و رۆشنبیران، کە شارەزای زمانانی لاتینی و یونانی بوون، جوان و دڵگیرو پەسند بوو، کەچی لەو وڵاتانەدا کە زمانەکانیان دەچووەوە سەر لاتینی، خەڵکێکی زیاتر رموودەی هومانیزم بوون، رەنگە هۆی ئەمەی کە بۆچی خەڵکی وڵاتانی ئەڵمانیا رویانکردە ریفۆرمی ئاینی و ئیتاڵیاییەکان بە گەرمی پێشوازیان لە هۆمانیزم کرد، لەمەدا بیٚ کە تەبیعەتی ئەم دوو نەژادە زۆر جیاوازە، ئاڵمانیەکان هەمیشە لایەنگری زمان و ئاین و هزری عیبری بوونە، ئیتاڵیایی و فەرەنسییەکان لایەنگری کەلتوورو شارستانیەتی یونانی بوونە.

هەڵبەتە، نابیٚ وا مەزەندە بیریٚ کە هومانیزم هەرگیز لە ئەڵمانیادا پێشڤەچوونی. بە پێچەوانەوە، یوهان رویشلین (1455- 1522)ی ئاڵمانی، دسیدریوس ئیراسموس-ی خەڵکی روترادمی هۆڵەندا، و زۆری دیکە (بڕوانە دێڕەکانی داهاتوو) لە زمانانی کلاسیکدا گەیینە پسپۆڕی و مامۆستایەتی، بە شێوەیەکی گشتی دڵبەندی بە هۆمانیزم و داهێنانی چاپ بووەفاکتەرێکی گرنگ بۆ تێگەیشتن لە مانای گشتی هومانیزم، بەلای کەمەوە لە ماوەی سالانی 1348- 1555دا پانزە قوتابخانەو زانکۆ کرانەوە، لوتەر بە خۆیشی پشتگیری لە زانستی تازە، تا ئەو شوێنەی لەگەڵ مەزەبەکەیدا دەسازا، دەکرد.

لە سەرەتاکانی نیوەی دووەمی سەدەی چواردەمدا جان ویکلیف لە ئینگلیستان، یوهان هوس (1369- 1415) لە بوهمیا، و ریفورمیستانی ئاینی دیکە کەوتبوونە هێرش بۆ سەر گەندەڵی ناو کڵێسای کاتولیك. تاك پەروەری، پەرەسەندنی خوێنەواری و فێربوون، و گیانی گومان و پرسئامێزی رێنیسانس، زۆر کەسی لە هەڵەناپەزێری کڵێسا دڕدۆنگ کردو بەرەو تاقیب کردن و لێکۆڵینەوە لەو قەواڵەو بەڵگەنامانەی بکێش کردن کە بە بنەماو بناغەی تەعلیماتی مەسیحی دەژمێردران. مارتین لوتەر لە ساڵی 1517 نەوەدو پێنج مەسەلە بەناوبانگەکەی خۆی "بە مەبەستی هەڵێنجانی حەقیقەت" دژ بە فتوایەکەی پاپا سەبارەت بە جایز بوونی کرینەوەو پاکردنەوەی گوناح و فرۆشتنی عەفو، بەسەر دەرگای کڵێسای گەروەی ویتن بورگدا هەڵواسی و پاش سیٚ ساڵان نوسخە ئیمزا کراوەکەی پاپای بەبەر چاوی عەوامی خەڵکەوە سوتاند (پاپا لەم نوسخە ئیمزا کراوەدا هەڕەشەی کردبوو کە ئەگەر لوتەر دەست بەرداری باوەڕەکانی خۆی نەبیٚ، بە مورتەد لە قەڵەم دەدریٚ). خەڵێکی زۆر باوەڕەکانی لوتەریان پەسند کرد، و دەکریٚ (باوەڕنامەی ئۆگسبورگ"2")ی وی لە ساڵی "1530" بە "سەرەتای ئاینی پروتستانی سیستەماتیك" بژمێردریٚ. شارلی پێنجەم بێهودە هەوڵیدا ئەم بیدعەتە تازەیە نەهێڵیٚ، بەڵام لە ساڵی 155دا ناچار ملی بۆ ئازادی عیبادەت و پەرستن بۆ کاتولیکەکان و پروتستانەکان بە شێوەیەکی یەکسان (بەپێی فتوای ئەنجوومەنی ئوگسبورگ)دا.

نوڕینێکی گشتی:

ئاسایی بوو کە ئەدەبیاتی ئاڵمانی لە سەدەی شانزەیەمدا بە قوڵی بکەوێتە ژێر کاریگەری پاشاگەردانی و پەشێوییە ئاینییەکانەوە. نامەی "ستایشی حەماقەت"ەکەی ئیراسموس و زۆر بەرهەمی دیکە (هەموویان بەلاتینی بوون) کەوتنە گاڵتە کردن بە پیاوانی گەندەڵی کڵێسا، و رەخنەگرتن لە خەوشەکانی کڵێسا، و ستایشی فەزیلەتە سادەو ساکارەکانی مەسیحیەت. گرنگترین نووسەرانی پروتستانی لوتەر، ئولریش ڤون هوتن (1488– 1523)، و یوهان فیشارت (دەوروبەری 1546– 1590) بوون.

دابە ئەدەبییە کۆنترەکانی وەکو شانۆنامەو گۆرانی و بەستەی ئەڤینداری (ماستەر"3" سۆنگ)، بە هیمەتی گەورە شایەر"4" (هانس ساکس) بەردەوام بوو، بەڵام تەنانەت ساکس-ش لە ژێر کاریگەری ریفۆرمی ئاینی پرۆتستانەکاندا بوو.

زۆر چیرۆك و رۆمانسی جوانیش بڵاوبوونەوە کە زۆربەیان خاوەنەکانیان نادیار بوون.

بەناوبانگترین ئەم بەرهەمانە دکتۆر فاوستە (1587)، کە پاش بڵاوبوونەوەی یەکسەر وەرگێڕدرایە سەر زمانی ئینگلیزی. یورگ ویکرام (لە ساڵی 1560دا مردووە)ش یەکەمین رۆمانی ئاڵمانی نووسی، کە یەکێك لەوانە (رشتەی زیرینە– 1557).

ژانرە ئەدەبییە کەم بایەخترەکانی ئەم قۆناغە کۆمەڵە حیکایەت، جوگرافیا، مێژوو، و پەند... هتد، یان لەخۆ دەگرت.

ئیراسموس

دسیدریوس ئیراسموس (ئەمە ناوی خوازراوی گرهارت گرهارتس، یا گیرت گیرتس-ە کە لە ساڵانی 1466– 1536دا ژیاوە) ئیراسموس لە روتردام چاوی بە دنیا هەڵهێناوە. منداڵێکی هەتیو بوو و ئەو خانەوادەیەی کە سەرپەرشتی ئەویان لە عۆدەدا بوو، بە دێڕێکی ئوگوستینۆسی -یان سپارد، ئیراسمۆس لەوێندەر نەفرەت و بێزارییەکی توندی سەبارەت بە رەقی و گەندەڵی رەبەنەکان لەلا پەیدا بوو، بە واسیتەی قەشە باشی کامبری"5"، مۆڵەتی وەرگرت کە دێری ناوبراو بەجێ بێڵێ، و دوا بە دوای ئەوە کەوتە سەفەر بە سەرانسەری ئەوروپادا کە یەکێك لەو وڵاتانە ئینگلیستان بوو. ساڵانی 1511– 1514ی بە دەرس گوتنەوە لە کەمبریج بردە سەر، و ئاشنایەتی لەگەڵ مور، کولت"6"، گروسین"7" و زانایانی گەورەی تری ئینگلیزی ئەو رۆژگارەدا پەیدا کرد. سەرەنجام لە بازل"8" کۆچی دوایی کرد.

ئیراسموس زۆربەی تەمەنی خۆی بە فێرکردنی هومانیزم و دیانەتی سادەی مەسیحیەت گوزەراند، بەدەم سەفەری ئەوروپایەوە، لە هەموو شوێنێ هێرشی دەکردە سەر توندو تیژی، زۆرداری، ریاکاری، و هەرە جۆرە گەندەڵییەك، و بە تایبەتی رەخنەیی لەگەندەڵی ناو کڵێسا دەگرت، بەرهەمەکانی هەر چەندە لە مەیدانی پەرەپێدانی رابوونی ریفۆرمی ئاینیدا کاریگەر

بوون، ئەو بە خۆی هەوەڵجار لە راپەرینەکەی لوتەر دووره پەرێزی کرد، و پاشان بە هۆی جەوهەرو ماهیەتی شۆڕشگێڕانەی ئەم راپەڕینەوە رووبەڕووی وەستایەوە.

بەرهەمەکانی:

بەرهەمەکانی ئیراسموس هەمووی بەلاتینییە. ئینجیلی بەلاتینی وەرگێڕاو لەگەڵ شەرح و تەفسیرێکی توندا دەربارەی بەد رەفتاری کڵێسا بڵاوی کردەوە. ژمارەیەکی زۆری پەندی یونانی و لاتینی کۆکردەوە، چەند نامەیەکی ئەخلاقی و فێرکاری نووسی، هەندێ نامەی نووسی کە زانیاری بەهاداریان لەمەڕ ژیانی خودی وی تێدان، و –لە هەموویان گرنگتر– کتێب یا نامەی ستایشی حەماقەت و دەمەتەقێیە.

ستایشی حەماقەت 1509:

هەجونامەیەکە کە بە ئۆکەی سیرتوماس مور نووسراوە وادیارە ئیلهامی (کەشتی گەوجان)ی برانت –ە نووسراوە. ئەم بەرهەمە بە رواڵەت "گوتارێکە" کە لەلایەن خودی "حەماقەت"ەوە دەگوترێ، و لە راستیدا مەنەلۆگێکی بێ شێوەو فۆرمە کە "حەماقەت" گاڵتە بە گەندەڵی و کە چرەوییەکانی زەمانە دەکات. ئیراسموس, بە حەنەکبازییەکی کینایە ئامێزەوە دەکەوێتە "ستایشی" گەجێتی و حەماقەتەکانی هەرچین و سنفێك- "فەیلەسوفانی پیری کەچ خوو"، کیــژانی بــێ موبــالات، دادوەران، تەبیعەتگــەرایان، بــەختگرەوان، پزیشــکان، شــاعیران، وتاربێـژان، مافناسـان, دەربارِیـان, پاشـایان و زۆری دی. ئیراسمـوس بـە تایبـەتی پیـاوانی کڵێسا, لە پاپاوە تا رەبەنان و فرۆشیارانی چەکی غوفران دەست نیشان دەکات. هەڵبەتە ((ستایشـەکە)) خراوەتـە سـەرزاری خـودی ((حەماقـەت)) و لـەم لایەنـەوە کتێبەکـە ئیـدیعا نامەیەکە دژی حەسودی و بەغیلی, زبری و توندوتیژی, ڕیاکاری, خورافات, نا دروستی, و خۆپەسندی هەموو تاقم و دەستەی گەوجان. ئیراسموس هەمووان بە گەوج دەزانێ, جگە لە خوا کە بە راستی خاوەن ئاوەزە. ((لە راستیدا, رەوتی ژیان لە جیهاندا جگە لە شانۆیەکی پێکەوە بەستراوی زنجیرە گەوجێتییەك زیاتر چیتر نییە, و هەر هەموو ئەکتەرەکان بە یەك ئەندازە گەوج و شێتن...))

دەمەتەقێیەکان 1526:

ئەم بەرهەمە شەست و سێ گفتوگۆی لە خۆگرتووە کە لە بنەڕەتدا بە مەبەستی سەرگەمی و هاندانی خوێنکارەکانی ئیمراسمۆس نووسراوە. ئەم گفتوگۆیانە لە رووی بابەتەوە هێندە

هەمە جۆرو ئاوێتـە بـە یـەکترن کـە پـۆلینکردنی وردیـان زەحمـەتو دژوار دەنـوێنێ. بـەڵام دەکرێ بە هەڵبژاردن بەسەر شەش دەستەدا دابەش بکرێن:

نیشاندانی هەڵەکانی سرووتو ڕێو ڕەسمە عیبادییەکان.

دژایەتی کردنی گەندەڵی ناو کڵێسا .

ریسواکردنو ئاشکراکردنی دەغەڵبازییە باوەکان.

دەربڕینی داخ لەمەڕ گوناهانی شەخسی.

ئامۆژگاری پراکتیکی بۆ عەوامان.

گفتوگۆی جۆراوجۆر بەمەبەستی سەرگەرمی- نەك فێرکاری.

هێنانەوەی چەند نموونەیەك میتۆدەکانی ئیراسموس رون دەکاتەوە: دوو گوتـاری "زیـارەتی ئاینی"و "نەزرە بەپەلەکان" بیهودەیی سەفەرە یەك لە دووی یەکەکان بۆ مەزارەکان مـەحکوم دەکـات، چـونکە قەدیسـان نـابێ بپەرسـترێن. گوتارەکـانی (فێڵـی ئەسـپ)، "دەرکـە وتـن" و "گەدایان" فڕوفێڵو دەغەڵبازییە جۆراوجۆرەکان کەشفو ریسوا دەکەن، لـە "پیـاوی گـەنجو سـۆزانی"دا مەبەسـت ئەوەیـە کـە "داوێـن پـاکی لـە زەیـنی لاوانـدا بچەسـپێ" لـە "پەنـدی بەڕێوەبـەری قوتابخانـە"و "پارێزکـاری سـەردەمی لاوی"دا رەفتـارە جـوانو شایسـتەکانی گەنجێك دیاری دەکرێ، چەند گفتوگۆو دەمەتەقێیەکیش بۆ ستایشی خوێنکاری راستەقینەو سەرزەنشـت کردنـی فەزڵفرۆشـیو خـۆ هەڵکێشـان تـەرخان کـراوە لەوانـە: "تەقلیـد"و "ئەنجوومەنی دەستوورزانان".

گومان لەوەدا نییە کە ئەم کتێبە کارێکی زۆری کردۆتـە سـەر خێرایـی بەخشـین بـە راپـەڕینی ریفـۆرمی ئـاینی لـە ئاڵمـانو ئینگلیسـتاندا، ئەمـە جگـە لەمـەی کـە لـە مەیـدانی نیشـاندانی هەنـدێ خەسـڵەتی ژیـانی خوێنکـاریو وردە ئامـاژانـدا بـۆ هەنـدێ گۆشـەی ژیـانی نووسـەر بەرهەمێکی بەنرخە.

مارتین لوتەر

<u>مارتین لوتەر 1483- 1546:</u>

لوتـەر لـە ئایسـلبن"9" هاتـە دنیـاوە (لـە سـایەی چـاودێری بـابو دایکیـدا لـە دنیـای زوهـدو تەقوادا گەورە بوو)، لە ساڵی 1505دا لە شاری ئورفورت"10" بوو بە رەبەنی (راهب) دێـری ئوگوستینی، و لە ساڵی 1508دا پلەی مامۆستای زانکۆی ویتن بورگ-ی وەرگرت، دوای سێ ساڵ سەردانی رۆمی کرد، و لەم شارەدا بێ سـەروبەریو گەنـدەڵی روحانیـەکان زۆریـان ناڕەحەت کرد. لە ساڵی 1517دا فرۆشتنی چەکی غوفران بە هەر کڕیارێك کە داوای کردبـا، وای لێکرد بۆچوونەکانی خۆی لەو بارەیەوە، بەسەر دەرگای کڵێسـای گـەورەی وتـین بورگـدا هەڵواسێ. لوتەر لە ساڵی 1520دا بەیاننامەکەی پاپای (کە هەڕەشەی تەکفیر بوو لـە لوتـەر)

بە بەرچاوی خەڵکییەوە سوتاند، و لەسەر ئەم کارە داوا کرا بۆ ئەنجوومەنی باڵای ئاینی لەورمس"11"، تا بەرەڤانی لەو کردەوەیەی خۆی بکات، بەرەڤانیەکانی رەفزکران، لوتەرش ئامادە نەبوو دەستبەرداری بیروبۆچوونەکانی خۆی ببێ، (و رایگەیاند کە ناتوانێ بڕیارەکانی پاپاو ئەنجوومەنانی ئاینی بەهۆی هەڵە زەقەکانیانەوە، قەبوڵ بکات). لە ئەنجامدا بە یاخییان لە قەڵەمدا، دۆستەکانی لە کۆشکی وارتبورگ. لە تورینگیادا شاردیانەوە. لوتەر لەوێندەر دەستی بە وەرگێڕانی ئینجیل لە دەقە یونانییەکەوە بۆ سەر زمانی ئەڵمانی، کرد. پاشان ملانشتون"12"-ی دۆستی نزیکی یارمەتیدا. لوتەر لە ساڵی 1525دا وازی لە دێرنشینی هێناو لەگەڵ کاترینافون بورا-ی کۆنە رەبەندا زەماوەندی کرد.دوای پێنج ساڵ ئەوو موریدەکانی بنەمای باوەڕی خۆیان لە باوەڕنامەی ئوگسبورگدا بڵاوکردەوە، و لە ساڵی 1537دا کۆنفراسێکیان پێك هێنا، کە لەو کۆنفرانسەدا لەسەر ئەوە رێك کەوتن کە هەموو پەیوەندییەکی خۆیان لەگەڵ کڵێسای کاتولیکدا بڕن، لوتەر لە مەفتەنو زێدی خۆی کۆچی دوایی کرد. تەبیعەتی لوتەر ئاوێتەیەك بوو لە رەقیو لە نەرمی. هەندێ جار توندو هەڵچوو بوو، هەندێ جاریش میهرەبانو دڵسۆز، هەمیشە کەسێکی بوێرو راستگۆ بوو و لە هەقانیەتی راپەڕینو بزووتنەوەکەی خۆی دڵنیا بوو.

<u>وەرگێڕانی کتێبی مقەدەس (ئینجیل- 1522، تەورات- 1534):</u>

وەرگێڕانەکەی لوتەر، یەکەمین وەرگێڕانی ئاڵمانیی کتێبی مقەدەس نەبوو، بەڵام وەرگێڕانەکانی پێشووتر هەموویان لەسەر دەقی لاتینی وولگات بوو. لوتەر دەقی ئەسڵی عیبریو یونانی، کە رویشلین و ئیراسموس ئامادەیان کردبوو، بۆ وەرگێڕانەکەی خۆی هەڵبژارد. ئەو زمانی فەرمی ساکسونی، کە لە مایسندا قسەی پێ دەکرا، و بەچوونی وی باوترین زمانی ئاڵمانی بوو، کرد بە بناغەی وەرگێڕانەکەی خۆی. بەڵام لوتەر ئەم زمانەی لەکۆتو بەندی وشکی رزگاری کرد، هەوڵیدا خۆی لە فیشاڵبازی و فەزلفرۆشی دوور بگرێو و بە ئانقەست زاراوەو وشەباوەکانی سەرزاری جەماوەری مەردمی بەکارهێنا، وەرگێڕانەکەی لوتەر "لە رووی پابەندی بەدەقە ئەسڵییەکەوە مایەی ستایشە، لە رووی قوڵیو دەوڵەمەندی چەمکەوە، لە رووی راشکاوییەوە، لە رووی بەکار هێنانی وشەی دروست لە شوێنی دروستدا بێ هاوتایە".
ئەم وەرگێڕانە زۆر زوو لە سەرانسەری ئەڵمانیادا پەسندکراو بوو بەو تاقە کتێبەی کە نەوە یەك لە دوای یەکەکانی ئاڵمان لە ماڵەوە دەیانخوێندەوە... زمانی کتێبەکەی لوتەر (کتێبی پیرۆز) بوو بە زمانی هەموو میللەتی ئاڵمان. لەم رووەوە دەتوانرێ لوتەر بە دامەزرێنەری زمانی ئەدەبیی ئاڵمانی باڵای تازە ناو ببرێ، دەسەڵاتی کتێبی پیرۆزی لوتەر بەسەر ئەدەبیاتی ئەڵمانیدا وەکو دەسەڵاتو کاریگەری کتێبی پیرۆزی کینگ جیمزە بەسەر ئەدەبیاتی ئینگلیزییەوە، و وا دیارە لەوەیە لەوش زیاتر بووە.

پەخشانی رەسەن:

لوتـەر، سـەرباری وەرگێڕانـی کتـێبی مقـەدەس بـۆ ئـەڵمانی، زۆر نووسـینی دیکەشـی، بـە زمـانێکی پەخشـانی رەسـەن، هەیـە. زۆربـەی ئـەم نووسـین و بەرهەمانـە بـریتین لـە گوتـاری دیالیکتیکی و جەدەلی، نامە، مەوعیزە، و نامەکانی خۆی، نامـەو گفتوگۆو دەمەتەقێیـەکانی لوتەر رەنگدانەوەی ئاشتیخوازی، نەرمی و، شۆخ تەبعی ئەون. سێ نووسینی گرنگی لوتـەر کـە لەمـەڕ ئیلاهیـات و خـوا ناسـیدا بایـەخی مێـژوویيان هەیـە، بـریتین لـە: بـۆ ئەشـرافانی مەسیحی میللەتی ئاڵمان، کڵێسا لە ئەسارەتی بابلییەکاندا، و دەربارەی ئازادی مەسیحییەك (ئەم سێ بەرهەمە لە ساڵی 1520دا بڵاوبوونەتەوە). لوتەر لە نامەیەکیدا لـە ژێر سـەر نـاوی بە ئەندامانی ئەنجوومەنانی هەموو شارەکانی ئاڵمان دەڵێم کە دەبێ قوتابخانانی مەسـیحی دابمـەزرێنن و پارێزگارييـان لـێ بکـەن (1524) کـە داکـۆکی لـە فێربـوونی ئیجبـاری لـە سەرانسەری ئاڵماندا دەکات.

سرودێن پاڕانەوە:

گرنگترین خزمـەتی لوتـەر بـە ئـەدەبیات و هـەروەها بە ئاینی پروتستان کۆمەڵـە سـروودێکی پاڕانەوەیـە کـە ژمارەيـان سـی و حـەوت سـروودە. هەنـدێ لـەم سروودانە جوان و رەسـەنن، و ئـەوانی تـر بـە وەرگێڕانـی ئـازاد لـە سـروودە ئاینییـە لاتینییـەکان و لـە مزمارەکانـەوە دەژمێردرێن.

سرووده هەرە بەناوبانگـەکانی ئـەم کۆمەڵەیـە بـریتین لـە: قـەڵای مـەزن، سـروودی خـەبات لـە پێناوی ریفۆرمی ئاینیدا، وەرە، روحی مقەدەس، ئەی عیسا مەسیح، و ئێمە لـە ناوجەرگـەی ژیانداین.

هانس ساکس

هانس ساکس 1494- 1576:

کوڕی بابایـەکی خـەیات بـوو، و لـە نورنبرگ لـە دایك بـوو، بـە منداڵی چووە قوتابخانەیـەکی لاتینی، و لە ساڵی 1509دا بوو بە شاگرد پینەدۆز. لـە هـەمان ساڵدا دەسـتی بـە فێربـوونی گۆرانی وەستايان "مایستر سونگ" کرد. لە ساڵانی 1512- 1517 وەکو پینەدۆزی گـەڕۆك بـە سەرانسـەری ئەڵمانیادا گـەڕا. کـە بـۆ مەفتـەن و زێـدی خـۆی گەڕایـەوە ژنـی هێنـا، بـوو بـە یەکێك لـە پێنـەدۆزانی بەناوبانگ، و ژیانێکی درێـژو، بـێ بویـەرو خۆشـی دەسـت پێکرد کـە

تەنیا لە رۆژگاری پیریدا بە مردنی هاوسەرەکەی‌و هەر حەوت منالەکەی خەمباری بوو. ساکس بە شاد گوزەرانی، میرەبانی‌و جوامێری بە نێوبانگە.

بەرهەمەکانی:

ساکس نووسەرێکی گەلەك بە بەرهەم بوو. پتر لە شەش هەزار بەیتە شیعری گوتوو و زێدەتر لە دوو سەد شانۆنامەی نووسی.

شیعرەکانی:

زۆربەی هەرە زۆری شیعرەکانی ساکس کورتن (چوار بەندین) و قافیەدارن، پتر لە چوار هەزار بەیتە شیعری وی لە جۆری شیعری گۆرانین (مایستر سانگ)و لەبەر ئەمە دەستکردو کەم بایەخن، شیعرەکانی دیکەی بایەخی پتری هەس.
ئەم جۆرە شیعرانە نێوەرۆکی هەمە جۆریان هەیە. لە هەندێکیاندا سەرسەختانە بەرەڤانی لە راپەرینی ریفۆرمی ئایینی دەکات. بەناوبانگترینیان (بلبلی ویتن بورگ)ـە، کە هۆزانێکی مەجازییە، کە لەوێدا بلبل (کینایەیە لە لوتەر) پەزانی گوم بوو لە بیاباندا بەرەو چیمەن‌و سەوزەزارێکی خۆش داژوێ... شیعرەکانی دیکەی وی، کە زۆریان لە شێوەی پەندو قسەی نەستەق و کورت دان، حەنەکبازی نەرم، ئاوەزی ساغلەم، نەرم‌و نیانی، و ئەخلاقی راستیان لە خۆ گرتووە.

شانۆنامەکانی:

ساکس پتر بە شانۆنامەکانی بەناوبانگە، کە ژمارەیەکیان هێشتاش هەر نمایش دەکرێن. ئەو توانای خۆی لە شانۆنامانی کتێبی مقەدەس، شانۆنامانی مێژوویی، و تراجیدیا، کە زۆر تیایا سەرکەوتوو نەبوو، تاقی کردەوە. وەستایی وی لەم جۆرە شانۆنامانەی خوارەوەدایە.

شانۆنامانی "13" توانج:

هەندێ لە بەرهەمە شانۆییەکانی ساکس لە راستیدا گفتوگۆی کورت، نوکتەدار، و تەقریبەن بێ پلۆتن. باشترین کاری وی لەم زەمینەدایە (سان پیتر وبز)ە. لەم پلۆتەدا، بوترسی یاوەر بە دیتنی بێدادی‌و زۆرداری رۆژانە لەسەر رووی زەوی، داوا لە خوا دەکات کە بۆ سەر زەوی بنێرێ تا زۆرداری لە ریشە دەربێنێ. داواکەی قبولْ دەکرێ، دێت بۆ سەر زەوی، و کارەکەی

خۆی بەرامکردنی بزنێکی سەرکێش دەست پێدەکات. ئەم ئەرکە هێندە دژوار دەنوێنێ کە پترۆس چاو پۆشی لە هەموو ئامانجەکەی خۆی دەکات.

<u>سانۆنامانی سێ رۆژ بەر لە چوار شەممەی تۆبە:</u>

ساکس لە داهێنانی سکێچ و پلۆتانی کورتی ناوەرۆك نامەزەبیدا، پێشینانی کرد، بەسەر مەشقی خۆی. بەرهەمەکانی وی لەم زەمینەیەدا، هەر چەند تا ئەندازەیەك ئاوێتەی زبرین، لە زۆربەی شانۆنامەکانی دیکەی ئەم جۆرە بە ئەدەبانەترن، ئەم شانۆنامانە گفتوگۆی زندوو حەنەکدار، کاراکتەرسازی ریالیستیانە، و پلۆتی تا رادەیەك سادەیان هەیە. "ئاسنی داغ" یەکێکە لە باشترین ئەم بەرهەمانە، کە لەوێدا هاوسەرێك بۆ دڵنیا بوون لە وەفاداری و پابەندی مێردەکەی، داوای لێ دەکات کە پارچە ئاسنێکی داغ لە دەستیا بگرێ. پیاوە بە پەنهانی دەستی بە مادەیەکی مانعی گەرمی دەپۆشێت، و ئەوجا ژنەکەی لە ئامێز دەگرێو داوای هەمان ئەزموونی لێدەکات.

<u>هەڵسەنگاندن:</u>

ساکس وێڕای ئەوەی کە لە سەردەمی خۆیدا خۆشەویستی ناوبانگی پەیدا کرد، لە سەدەکانی هەڤدەیەمو هەژدەیەمدا بە تەواوەتی لە بیرچووەوە، لێ گوتە دووبارە کەشفی کردەوەو لە گوتارێکدا لە ژێر سەرناوی "پەیامی شیعری هانس ساکس"دا جارێکی دی سەرنجی جیهانی بۆ لای وی راکێشا، و ڤاگنەر بە ئۆپرای (مامۆستای مایستر سینگری نورنبرگ) جاویدانی کرد. ئەمرۆکە ساکس نە ئەوەندە لەبەر خاتری توانای هونەری وی ، بەڵکو لەبەر ئاوەزی ساغڵەم، شۆخ تەبعی هەمیشەیی، زیرەکی، و وەسفی بایەخداری ژیانی خەڵکی ئاڵمان لە سەدەی شازدەیەمدا ستایش دەکەن.

<u>ژێدەران:</u>

1- ریفۆرمی ئایینی- Reformation:

شۆڕشی ئاینی لە ئەوروپای رۆژئاوایی، لە سەدەی شانزەی زاینیدا کە وەکو راپەڕینێك بە مەبەستی ریفورمی مەزەبی کاتولیك دەستی پێکردو بە راپەڕینی پروتستان شکایەوە.

2- باوەڕنامەی ئوگسبورگ:

پرەنسیپەکانی باوەڕی لوتەرە، کە لە ساڵی 1530دا لە ئەنجوومەنی شورای ئوگسبورگدا (شارێکە لە رۆژئاوای باڤاریا) پەسند کرا.

3- ماستەر سونگ- Master Song:

گۆرانی ئەڤینداری کە لە سەدەی دوانزەوە تا سەدەی چواردەی زاینی لە ئەڵمانیادا برەوی سەندو بوو بە باو، و رەنگدانەوەی ئەشق و ڤیانی بەرزو ناسک و پابەندی داب و نەریت بوو.

4- گەورە شایەر- Mastersinger:

گەورە شایەران بە دەستەیەك لە شاعیرانی لیریکی و مۆسیقازانانی ئاڵمانی لە سەدەی پانزەو شانزەیەم دەگوترێ کە زیاتر پیشەوەر و خاوەن پیشە بوون و لە شیعرەکانیاندا یاساو رێسایەکی تایبەتیان پەیڕەو دەکرد، ئەوانە هەوڵیاندەدا کە گیانێکی تازە بە گۆرانی ڤیانی میللی ئەڵمان کە لە حاڵی بیر چوونەوەدا بوو، ببەخشن، گۆرانی و بەرهەمەکانی ئەم شایەرانە بە "گۆرانی وەستایان- Meistersang" بەناوبانگە.. واتە گەورە شایەران..

5- کامبری: شارێکە لە باکووری فەرەنسا.

6- کولت (1466- 1519):

زاناو حەکیمێکی ئیلاهی ئینگلیزە.

7- گروسین (1446- 1519):

زانایەکی یونانی ناسی ئینگلیزە.

8- بازل: ویلایەتێکی باکووری سویسرایە، هاو سنوورە لەگەڵ فەرەنساو ئەڵمانیادا.

9- ئایسلبن: شارێکە لە ئەڵمانیای ناوەندی.

10- ئورفورت: شارێکە لە رۆژهەڵاتی ئاڵمان.

11- ورمس: شارێکە لە رۆژئاوای ئاڵمان.

12- ملانشتون (1497- 1560):

زاناو ریفورمیستێکی ئاینی ئاڵمانیە.

13- شانۆنامانی توانج- Skit:

بەیتێك یان شانۆنامەیەکە کە پەیڕەوی تەقلیدێکی هەجوئامێزو کاریکاتۆرئاسا دەربارەی یەك کەس یا شێوازو یا بابەتێکی تایبەتی دەکات مسکیت ئەگەر هاومانای هاو وێنەسازی و بورلسك نەبێ، بەلای کەمەوە زۆر لێوەی نزیکە.

ئەدەبیاتی ئاڵمان

لە

سەدەی هەڤدەیەمدا

پێشینەیەکی مێژوویی:

تاقە رووداوی گرنگی مێژوویی ئاڵمان لە سەدەی هەڤدەدا جەنگی سی ساڵە (1618-1648) بوو. ئەم جەنگە لە ئەنجامی هەوڵی بنەماڵەی هاپسبورگ بۆ دامرکاندنەوەی راپەڕینی پروتستان روویدا، پروتستانەکان بە کۆمەکی دانیمارێک، سوێدو فەرەنسا جارێکی دی ئازادی ئەنجامدانی رێو رەسمی مەزەبی خۆیان بەدەست هێنایەوە. بەڵام ئەم ئازادیە گران کەوت، ئاڵمان بەجۆرێ وێران بوو، ی تێ کەوت، و لە دانیشتوانەکانی چۆڵ بوو (نزیکەی دوو سێیەکی خەڵکەکە تیاچوون) کە تەقریبەن تا یەك سەدە نەیتوانی پشت راست بکاتەوە.

نۆڕینێکی گشتی:

ئاژاوە، پەشێوی و نا ئارامی، و گەندەڵی ئەخلاقی و ئاینی، کە بەرەنجامی جەنگ بوو، بە تەبیعەت کارێکی یەجگار ناخۆشی بەسەر ئەدەبیاتەوە هەبوو. لە یەکەمین ساڵانی جەنگدا گەلێك لە نووسەران بۆ رازاندنەوەی نووسینەکانی خۆیان بەلای بەکارهێنانی وشەو پەیڤی

زمانانی دیکەدا، بە تایبەتی وشەی فەرەنسی، دایانکێشا. لە هەمان کاتدا کۆمەڵەو ئەنجوومەنانێك بۆ دژایەتی ئەم ڕێبازە هاتنە ئاراوەو، پاککردنەوەی زمانی ئەڵمانیان لە وشەی بێگانە کردە خەمی خۆ، گەلێك لە شاعیران پاکسازی زمانیان لە ئەستۆ گرت، بەڵام ڕووبەڕووی کاردانەوەی قبول کردن‌و ڕەفزکردن بوونەوە. ئەم سەدەیە سەبارەت بە ئەدەبیات وشك‌و قسر بوو، تەنیا هەندێ شیعری مەزەبی، شانۆنامان، و پەخشانە چیرۆکی ناچیز هاتنە نووسین، یەکێك لەوانە یاکوب بومە (1575- 1624) بوو کە هەندێ بەرهەمی سۆفیانەی بە پەخشاننووسی کە کاری کردە سەر میلتن‌و ویلیام بلیك.

هۆزان

یەکێك لە بە دەسەڵاتترین پاکسازانی بە زمان مارتین ئوپتیس (1597- 1639)ی شاعیرو ڕەخنەگر بوو، کە بە پێچەوانەی بیروبۆچوونی باوەوە، زۆر بە توندی کەوتە هێرشیکردنە سەر بەکارهێنانی وشەو زاراوەی فەرەنسی، و بەرەڤانی لە زمانی خۆماڵی، بەڵام لە هەمان حاڵدا پشتیوانی لەلاسایی کردنەوەی نووسەرانی سەردەمی ڕێنیسانسی ئیتاڵیا دەکرد، بەمجۆرە ئەو سەرەتایەی کردەوە کە بە (نیمچە ڕێنیسانسی ئەڵمان) بەناوبانگە، ئوپتیس لە بەرهەمێکیدا بە ناوی (کتێبی هۆزانی ئاڵمانی)، جەخت لەسەر سوود وەرگرتن لە ئاماژەێن کلاسیك‌و مێژووین "بە دووی یەکدا هاتنی سیلابی کورت‌و درێژ لە شیعرا"، و هەروەها بەیتی دوازدە سیلابی دەکاتەوە. بەرهەمەکانی ئوپتیس و پەیڕەوکارانی بە تایبەتی فریدریش ڤن لوگو (1604- 1655)و پاول فلمینگ (1609- 1640)، لە ڕووی زمانەوە دروستن، بەڵام دەستکردو بێ هەستن.

ڕازانەوەکاری نەزۆك‌و بێ پرشنگی ئوپتیس لە ئەنجامدا بە پێچەوانەوە شکایەوە. و شاعیرانی وەکو هوفمان ڤون هوفمانسوالدو (1617- 1679)و کاسپرڤن لوهنشتاین (1635- 1683) بەلای ئەدەبیاتی (باروك)دا، واتە لاسایی کردنەوەی مارنییزمی ئیتاڵیاییدا —سنعەت‌و هونەری جوانکاری زیاد، موبالەغەکاری، زمانبازی، و فەزڵفرۆشی‌و خۆهەڵکێشاندا، دایانکێشا. ئەم کاردانەوەیە کریستین ویزە (1642- 1708)و چەند شاعیرێکی دیکەی بەرەو ئەو کلاسیك پاڵدا، کە مەبەستی ئەو سادەیی‌و ناسکی تەبع‌و تەبیعەت بوو.

ڕەنگە گەورەترین کۆمەکێك کە لە ماوەی سەدەی هەڤدەیەمدا بە هۆزانی ئاڵمانی کرابێ، لە دەرێی قەڵەمڕەوی ئەم بزووتنەوەیەو بزووتنەوانی پێچەوانەدا بووبێ. پاول گرهارد(1607- 1676)، کە لە شیعری مەزەبیدا لە پلەی دوای لوتەرەوە بوو، ژمارەیەکی زۆری شیعری سروودی ئاینی جوانی دانا، بەناوبانگترینیان بریتیین لە: "چۆن ئاوێتەی تۆ دەبم"، "ئەی دڵ، ڕابەو بخوێنە"، "ئێستا هەموو بێشەکان لە ئارامی دان".

شانۆنامان

ئاندریاس گریفیوس (1616- 1664):

گریفیوس لە شیعری لیریکی، تراجیدی، و کۆمیدیدا دەستێکی بالآی هەبوو. هەندێ لە شیعرە لیریکییەکانی لەسەر شێوەی ئوپتیس دانراون، بەلآم ئەوانی دیکەی قوڵتر، شەخسی تر، و هزرڤانانەترن. شیعرەکانی دوایی زیاتر تانە ئامێزو گوماناوی، و دەربڕو رەنگدانەوەی نائومێدی لەم دنیاو ئومێدەوار بوون بەو دنیان.
تراجیدیاکانی گریفیوس، کە لە قاڵبی هۆزانێن دوانزە سیلابی پڕ ئاوو تاوا دانراون، ئەوە نیشاندەدەن کە شارەزاییەکی ئەوتۆی لە تەکنیکی درامی دا نییە، ئەم تراجیدیانە نە جوڵەیەکیان تێدایەو نە حاڵەتی مۆڵەق چاوەڕوانی دەخوڵقێنن، و بە زۆری حاڵەتی ترس جێگەی تراجیدیای واقیعی دەگرێتەوە. لیوئارمینیوس- 1646 چیرۆکی پیلانێکی سەرکوتووانەی کەنارخستن و کوشتنی ئیمپراتۆرێکی گەورە دەگێڕێتەوە. کاردنیۆو سلیندە- 1647 کە لەوەیە یەکەمین "تراجیدی بۆرژوازی" بێ، چیرۆکی قوتابیەکی زانکۆیی پۆلۆنیاییە کە هەڕەشەی کوشتن لە مێردی ماشوقەکەی دەکات، بەلآم هێزی موعجیزەیی و نا ئاسایی رێگە لە رووداني تاوانەکە دەگرن. کاترینی گورجی (1647)، تراجیدیای شابانۆیەکی لاساری بێ باکە کە مردنی پێ چاترە لە وازهێنان لە بیروباوەڕ. چارلز ستوارت- 1649، دەربارەی مەحکوم کردنی ئینگلیزەکانە سەبارەت بە ئیعدامی چارلزی یەکەم. و پاپیانوس- 1659، تراجیدیایەکی دیکە دەربارەی شەهیدێك.
کۆمیدیاکانی گریفیوس باشترن. لە کۆمیدیای هوریبیلی کریبری فاکسدا (دەوروبەری 1650)، نەك هەر سەربازی فیشاڵبازی ترسنۆك (کە نووسەر نموونەی وی لە جەنگی سی ساڵەدا دیتووە) کەشف و ریسوا دەکات، بەڵکو گاڵتە بە خۆهەڵکیشان لە زمانیشدا دەکات. ئاغای پیتر سکوینز- 1663 گێڕانەوەیەکی تری چیرۆکی پورامۆس و تیسبەیە"1"، کە ئیلهامی لە گێڕانەوە ئاڵمانی و ئینگلیزییەکەی (خەونێن نیوە شەوی هاوین)ی شەکسپیر وەرگرتووە.
(سۆرگولی مەحبوب لە داوێنی دڕواندا- 1660) شانۆنامەیەکی جوان و دڵگرە لەمەڕ ڤیانی نێوان گوندییاندا، کە بەباشترین کۆمیدیای بەر لە لیسنگ دەژمێردرێ.

رۆمان

هانس یاکوب کریستوفل ڤون گریملس هاوزن (1625-1676):

هاوزن تەنها بەرهەمی کلاسیکی پەخشانی سەدەی هەڤدەیەمو مەزنترین کتێبی ئەدەبی سەردەمی خۆی (سیمپلی سیسموس- 1669)ی نووسی. ئەم چیرۆکە پیکارسکییە شەرحی ژیانی شترنفلس فوخشایم-ی زڕکوڕی جووتیارێکە. بە دەستی دەستەیەکی سوپایی لە مەزرای گوندی راودەنریٚو پەنا وەبەر شکەفتێك دەبات. لە وێندەر لە زاهیدێکەوە تەعلیماتی ئاینی فێر دەبیٚ. سەربازان دەیڕفێنن، فێری لیبۆکی و یالانچیەتی دەکەنو ناوی دەنەن سیمپلی سیسیموس. ئاقیبەت روو دەکاتە دزی، گەنجینەیەکی نهێنی دەدۆزێتەوە، کیژێك فریو دەداتو ناچار زەماوەندی لەگەڵ دەکات، پاشان کیژە بە جێدێڵیٚ، دەچێتە سەر ئاینی کاتولیك، و لە پاش کۆمەڵێك سەربورو بەسەرهاتی دی بۆ لای زاهیدەکە (کە دەزانیٚ باوکی خۆیەتی) دەگەڕێتەوەو ژیانێکی بە هزرین و لێکدانەوە دەگرێتەبەر.
سیمپلی سیسیموس، وێڕای هەندیٚ پارچەی درێژو تاقەتبەر، بە گشتی چیرۆکێکی سەرگەرمکەرە کە زۆر وێنەی واقیعیانە دەربارەی بیٚ رەحمی و قەساوەتی جەنگ، خوو خدەی دەربەدەران، زبری کۆمەڵگەی گەندەڵو و دابو نەریتو خورافاتو پڕوپوچی خەڵکی نیشان دەدات.

پەراوێزان:

1- پوراموسو تیسبە: پوراموسو تیسبە لە ئەفسانانی کلاسیکدا، کوڕو کیژێکی خەڵکی بابل-ن، چونکە لە دیتنی یەکتریان قەدەغە کردبوون، لە درزی دیواری باخێکەوە قسەیان لەگەڵ یەکدیدا دەکرد. سەرەنجام قەراریان بەست کە لە کەناری گۆڕێکدا یەکدی بدینن، تیسبە کە لە پێشا گەییە ژوانگە لەترسی شێرێکی زار بە خوێن، جلەکانی خۆی داکەنو هەڵات، پوراموس کە چەند دەقەیەك دواتر گەیی، جلە خوێناوییەکانی بەدەمی شێرەکەوە بینی، و وایزانی کە تیسبە کوژراوە، خۆی کوشت، تیسبە کە پاش گەڕانەوە دڵدارەکەی خۆی بە کوژراوی بینی، خۆی کوشت.

ئەدەبیاتی ئاڵمان

لە

سەدەی هەژدەیەمدا

سەرەتایەکی مێژوویی:

سەدەی هەژدەیەم سەردەمی شکۆی سیاسی و کەلتووری ئاڵمان بوو. وێڕای ئەوەی کە ئەم وڵاتە هێشتا بە فیدراسیونێکی نا یەکسان لە چەند ویلایەتێکی کەم دابێژ سەربەخۆ دەژمێردرا، پروس بەرە بەرە وەکو دەسەڵات و هێزێکی باڵاتر سەری دەردێنا، و تیشکێك لە هۆشیاری نەتەوەیی هەڵدەهات. لە جەنگی حەوت "1" ساڵەدا (1756– 1763) رابەری دیار فردریکی دووەم"2"، کارێکی وەهای د پروس کە پشتیوانی سەربازانی هانوڤرو کۆمەکی دارایی ئینگلیزی هەبوو، بتوانێ لەبەرانبەر سوپایانی فەرەنسا، نەمسا، و روسیادا بەرەڤانی بکات.

لە ئەڵمانیادا, وەکو زۆربەی وڵاتانی ئەوروپای رۆژئاوایی، ئاوەزگەرایی و "خواپەرستی" (دیزم) لایەنگرانی زۆری پەیدا کرد. ئەم سیستەمە عەقیدەتیانە هەوەڵجار رووبەڕووی مخالەفەت و نارەزایی پیتیزم"3" و پاشان رووبەڕووی باوەڕێن فەلسەڤ، پەروەردەیی، و رامیاری رۆسۆ بوونەوە، تیۆری و بۆچوونەکانی دیدرو و رۆسۆ دەربارەی حکومەتی میللی، ماڤ مرۆڤ، و خۆیبوونی تاك، کە لە دروستبوونی شۆڕشەکانی فەرەنساو ئەمریکادا رۆڵێکی کاریگەرییان بوو، لە ئەڵماندا لە رووی سیاسییەوە تەکان و وەرچەرخانێکیان دروست نەکرد

—رەنگە لەبەر ئەمە بووبێ کە لەم دەڤەرەدا حکومتێکی ناوەندی لەسەر کار نەبوو تا خەبات‌و شۆڕشێك دژی بەرپا بێ‌و لە لایەکی ترەوە قارەمانانی نەتەوەیی، جوزیفی"4" دووەم، و فردریکی گەورە، بە هەوڵ‌و کۆششی فراوانی خۆیان لە پێناوی چاککردنی وەزع‌و حاڵی خەڵکی ئاساییدا، باوەڕی خەڵکیان بە حکومەتی پاشایەتی بەهێز کرد.
لە قەڵەمڕەوی کۆمەڵایەتی و هزریدا، رۆسویزم"5" کە ئاوەزگەرایی خستبووە بەر سێبەرو شاردبویەوە، خێرایی بە پێشڤەچوونی بزووتنەوەی خۆماڵی ناسراو بە (تۆفان‌و یاخی "6"بوون) بەخشی، ریفۆرمی ژیانی کۆمەڵایەتی‌و سیاسی بەخشینی گیانێکی تازە بە ئەدەبیات لە جوملەی ئامانجەکانی ئەم بزووتنەوەیە بوون ، بە هەر حاڵ "خۆیبوونی رامیاری، یەکسانی کۆمەڵایەتی، ستایشی تەبیعەتی سەرەتایی، بلیمەتی، داهێنانی شاعیرانەی دوور لە هەر رەچاوکردن‌و پابەندییەك بەدابە تەقلیدییەکانی هونەرەوە —بە کورتی ئازادی تەواوی تاك، ئارمانج‌و مەبەستی نەوەی نوێی ئاڵمان بوو".
دەرونگەرایی‌و بێ سەروبەری بزووتنەوەی " تۆفان‌و یاخی بوون" رووبەڕووی مخالەفەت‌و ناڕەزایی عەمانوئیل کانت (1724– 1804) کە یەکێك بوو لە گەورەترین فەیلەسوفانی جیهان، بووەوە. ئەو باوەڕی وابوو کە ئاوەزو لوجیك‌و زەرورەت وا دەخوازێ کە ئختیارو ویستی ئازاد، جاویدانی، و بوونی خوا بە سەرچاوەی خێرو جوانی بەدیهی‌و بەڵگەنەویست بزانین، (کانت باوەڕی وابوو، ویستی خێرو چاکە بریتییە لە پەیڕەوی کردنی ئەرك‌و ویژدانی ئەخلاقی، چونکە ئەرك‌و مەسئولیەت مرۆڤ ناچار دەکات بێ قەیدو شەرت پەیڕەوی بکات، و تەنیا بە پەیڕەوکردنی ئەرك‌و ویژدان ویستی چاکەی رەها دێتە دی. چونکە ئەمرو فەرمانی ئەرك "ئەمری موتڵەق"ە، یەك یاسا یان دەستووری ئەخلاقی لێدەبێتەوە، و ئەویش ئەمەیە کە بە جۆرێ کار بکە کە بتەوێ دەستووری کاری تۆ لە هەر شوێن‌و لە هەر زەمانێکدا بۆ هەموو کەسێك یاساو دەستوورێکی گشتی بێ).

<u>نۆرینێکی گشتی:</u>

لە ماوەی سالآنی 1700و 1750دا بەرهەمێکی شایستە و بەرچاو لە ئەدەبیاتی ئاڵماندا دانەنرا، هێشتا دەسەڵات‌و کاریگەری ئەدەبیاتی فەرەنسی بەهێزبوو، بەڵام کاریگەری بەرهەمێن دانەرانی ئینگلیزی، بە تایبەتی شەکسپیر، میلتن، دیفو، ئەدیسن، تومسن، سترن، وەك فرسن، بەرە بەرە لە ئەدەبی ئەڵمانیدا زیادی دەکردو پەرەی دەسەند.
لەدەوروبەری سالی 1725دا ، یۆهان کریستوف گوتشد (1700– 1766) کە پەی بە حاڵەتی نەزۆکی ئەدەبیاتی ئاڵمانی برد، کەوتە چاککردنی ، جەختی لەسەر وەرگرتنی هەموو یاساکانی نەو کلاسیسزمی فەرەنسی‌و پەیڕەو کردنی نموونەکانی نەوکلاسیکی فەرەنسی‌و ئینگلیزی کرد, "مشت‌وماڵدانی ئەخلاق"، ئاوەزی ساغڵەم، و روونی و رەوانی

دووپـات کـردەوەو تەقریبــەن وەکـو هـەموو نــەو کلاسـیکەکان، رووی لــە ســۆزپەروەریو خەیاڵپرێسی وەرگێرا.
رەنگە ریفۆرمەکانی گوتشد درەنگ دەستی پێکرد بێ، پاشایەدا تەبیعەتی خەڵکی ئاڵمان لەگەڵ نەو کلاسیسزمدا گونجاو نەبووە. هۆیەکەی هەرچییەك بێ، نەو کلاسیسزم هیچ کاتێ ئەو پێگەیـەی کە لـە فەرەنسادا هـەیبوو، لەئەڵمانیادا پەیدای نەکرد، یوهـان یـاکوب بـودمر (1698– 1783)و یوهانیــاکوب برایتینگــر (1701– 1776) رەخنــەگرانی سویســری، هێرشـیان بـردە سـەر بـۆ چـوونەکانی گوتشـدو کەوتنـە لایـەنگری لـە هەسـتپەروەری و خەیاڵگەری. لە نیوەی یەکەمی ئەم سەدەیەدا تەنیا چەند نووسەرێك شایەنی باسن.ئالبرشت ڤـون هـالر (1708– 1777)ی شـاعیری سویسـری، هەنـدێ هـۆزانی فێرکـاریو ژمارەیـەك غەزەلی گوت، فریدریش ڤون هاگدورن (1708– 1754) کە حیکایەتو سرووده شـادەکانی وی فەلسەفەی "دەرفەت لەکیس مەدە"ی هۆراسو ئاناکریون وەبیر دێننـەوە، و کریسـتیان فروشتنگت گلرت (1715– 1769) کە کۆمەڵێك هۆزانی مەزەبی پڕ هەستو راستگۆیانە، چـەند فابیلێـك لەسـەر شـێوەی لافـونتین، سـرودێن زۆری ئـایینیو پاڕانـەوە، کۆمیـدیای سۆزداریو ئەوەی یەکێك لە مێژوونووسانی ئەدەبی (یەکـەمین رۆمـانی عـاتیفی لەمـەڕ ژیـانی خانـەوادەیی لـە ئـەڵمانیا)ی ناونـاوە، واتـە کونتیسـی سـوێدی 1747– 1748 نووسـی کـە یەکێك لە مێژوونووسانی ئەدەبی ئەم بەرهەمـەی بە "یەکـەمین رۆمـانی سـۆزداری رۆنـراو لـە سەر ژیانی خانەوادەی لە ئەڵمانیا" داناوە.
ئەدەبیاتی ئاڵمان، بە هۆی ئیلهامگیری لە کرداری فردریکی دووەم (پیتیزم)، و تیۆرییـەکانی رۆسـۆ، لــە ناوەڕاســتی ئــەم ســەدەیەدا وردە وردە بوژایــەوەو ژیــانێکی تــازەی تێگــەڕا، بزووتنـەوەی " تۆفـانو یـاخی بـوون"، کـە لـە دەوروبـەری سـاڵی 1748دا دەسـتی پێکـرد، فاکتەرێکی کاریگەری ئەم بوژانەوە ئەدەبییە بوو. بـەمجۆرە، قۆنـاغی گەشـانەوەی یـەك سـەد ساڵەی چالاکی ئەدەبی، کە لە سەدەکانی ناڤین بە دواوە بێ وێنە بوو، دەستی پێکرد.
ئەو کەسەی کە بەهێزترین کاریگەری ئەدەبی بەسەر بزووتنـەوەی " تۆفـانو یـاخی بـوون" و بەسەر ئەدەبیاتی رۆمانتیکی ئاڵمانییەوە بوو، یوهان گوتفرید هردر بوو "بڕوانە لاپـەڕەکانی دواتر"، کە وەکو قارەمانی سۆز "سروشتی" کەوتە هێرش کـردن بـۆ سـەر ئـاوەزگـەرایی، دا بــە ئەدەبییــەکان، رێســا مجــەرەدەکانو، ئــەو ســنعەتکاریو دەســتکردییەی بەســەر نــەو کلاسیسزمدا زاڵ بوو.
بەهەرمەکانی هەوەڵی بزووتنەوەی "تۆفانو یاخی بوون" یەجگار توندڕەوانەو لە هەر یاسـاو رێسایەك بەدەر بوون، بەڵام یەکسەر دوای ئەوە بەرهـەمی وەك دەڵێن "کلاسیك"ی لسینگ، گوتــە، و شـیلەر هاتـە نووسـین، لـە مـاوەی سـاڵانی 1780– 1830 گـەورەترین شـاکارێن ئـەڵمانی هاتـە ئـاراوە, ئـەم بەرهەمانـە بـە زۆری لـە مەیـدانی رۆمـان، شـانۆنامە، و هـۆزانی لیریکیو مەلحەمیدا بوون.

رۆمان

لە سالآنی پێش 1700دا چەند پەخشانە چیرۆکێکی درێژ لە ئالْماندا نووسرا بوون کە دەکرێ لە ریزی رۆماندا سەیر بکرێن، یورگ ویکرام، فیلیپ ڤون تسیزن (1619- 1689)، و نووسەرانی دیکە چەند چیرۆکێکی رۆمانتیکیان دەربارەی سوارچاکان، رۆژهەلآت، و قارەمانان بلآوکردەوە، تسیزن رۆمانی (رۆزاموندی ئادریاتیك- 1645) نووسی، کە رۆمانێکی سایکولۆژییە دەربارەی ژیانی خانەوادەیی لە سەدەی هەڤدەیەمدا، بەلآم تاقەتبەرو پێچەوانەی حەقیقەتەکانی ژیانە. کریستین رویتر (لە دایك بووی 1645)و چەند کەسێکی دیکە هەندێ بەرهەمی کۆمیدی ئامێزیان بە چاولێکەری رۆمانانی سەرکێشی و سەفەرنامان نوسی، و گریملس هاوزن بەرهەمە بەناوبانگەکەی (سیمپلی سیسیموس)ی نووسی، لەگەڵ ئەمەشدا، دانانی یەکەمین رۆمان (تازە) کەوتە ئەستۆی ویلند.

کریستوف مارتین ویلند 1733- 1813:

ویلند رۆڵەی واعیزێکی دەستکورتی خەڵکی ورتمبرگ بوو. رۆژانی لاوی بە خوا پەرستیو زوهدی مەسیحیەت بوریو لە ساڵی 1752دا (لەسەر دەعوەتی یوهان یاکوب بودمر) بۆ زوریخ چوو. ماوەی حەوت ساڵ لەم شارەدا مایەوە، و بەرە بەرە لە خواپەرستی دوور کەوتەوەو زۆر بە خێرایی روویکردە لەزەتخوازیو دنیا خوازی.
لە ساڵی 1769دا گەییە پۆستی مامۆستایەتی زانکۆی ئورفورت. دوای سێ ساڵ بوو بە مامۆستاو موعەلیمی تایبەتی شازادە کارل ئوگوست-ی دۆکی ساکس- ویمار. لە ساڵی 1775 بە دواوەش وازی لە کار هێناو باقی تەمەنی خۆی لە ویمار قەتاند.

رۆمانەکانی:

"ویلند... بتەوی و بەرزی بە رۆمانی ئەڵمانی دەبەخشێت. لە موبالەغەو فەزڵفرۆشی وفیشاڵبازی پاکی دەکاتەوە, و لە جیاتی ناوەڕۆکێن رەوتەنی, پرس و مەسەلە قوڵەکانی سایکولوژی لە رۆماندا دەخاتە روو". ویلند جارێکی دی قافیەش دێنێتەوە ناو شیعری ئەڵمانی.

ئاگاتون 1766-1767:

بەڕای پریست, ئاگاتون "یەکەمین رۆمانی گرنگی سایکولوجی ئاڵمانیە. وەسفی قەناعەت بەخشی ئەم رۆمانە دەربارەی گۆڕانی دەرونی و نەشونمای کاراکتەر، پێوەرێکی نوێ لە

رۆماننووسینی ئاڵماندا پیشان دەدات." ولسینگ "بە یەکەمین و تاقە رۆمانی دەزانێ بۆ مەژگە هزومەندەکان". قارەمانی سەرەکی چیرۆکەکە لاوێکی ئاتینییە کە کەم و زۆر وەکو خودی ویلند, لە پاکی و خواپەرستی قۆناغی لاوییەوە بەرەو نەفسپەرستی با دەداتەوە: و ئاقیبەت ئاسودەیی و ئاوەز لە ژیانی لە میانڕەویدا دەبینێتەوە.

نەفی دەکرێ، ماوەیەکی کورت لەگەڵ ژنانی باکۆس"7" پەرستدا هاونشینی دەکات، پاشان بە دەستی دزانی دەریایی یەخسیر دەکرێ و لە ئەزمیردا بە کۆیلەیەتی دەفرۆشرێ. لەم شارەدا حەز لە دانائە دەکات، و کە پەی بە هەرزەیی دانائە دەبات وازی لێ دێنێ، رێگەی هەڵاتن دەگرێتە بەر، بۆ ئاتین و سیسیل دەڕوات، و روو دەکاتە کارێن ترسناکی سیاسی و دەوڵەتی تا بەڵکو ماناو چەمکێك بە ژیانی خۆی بدات، بەڵام جگە لە نا ئومێدی چ شتێك بە دەست نایەنێ، لە ئەنجامدا بەرەو تارانت"8" دەچێ، لەوێندەر لە (ئارخوتاس"9")ی فەیلەسوفی فیتاغورییەوە فێردەبێ کە رێگەی کەماڵ و میانڕەوی بگرێتە بەر. دانائە کە دەستبەرداری هەرزەیی بووە، بۆ تارانت دێ و وا پێدەچێ کە زەماوەند لەگەڵ ئاگاتوندا دەکات، بەڵام چاوپۆشی لە لەزەتێن بەدەنی دەکات و خۆی بۆ پاکی و گەڕان بە دووی جوانیدا تەرخان دەکات.

<u>گرونی نەجیب زادە (1777):</u>

ئەم بەرهەمەش رۆمانێکی سایکولۆژییە، لێرەدا خەباتی راستگۆیی و شەرەف دژی کەڵکەڵەکانی شەهوەت و هەوەسبازی وێنە دەگیرێ. شوێنی رووداني چیرۆکەکە دەرباری ئارتورشایە.

<u>خەڵکی ئابدرا- 1780:</u>

ئەم رۆمانە هەجوویەکی گەوجێتییەکانی ژیانی ویلایەتنشینانی ئەڵمانییە، شوێنی رووداني چیرۆکەکە یۆنانی کۆنە.

<u>هۆزان:</u>

ئەگەرچی ئەمڕۆکە ویلند بە رۆمانەکانی بەناوبانگە، بەڵام لە سەردەمی خۆیدا بە شاعیری بەناوبانگ بوو، و تەنانەت هەندێ لە رەخنەگرانی سەدەی بیستەم (ئوبرون) بە شاکاری ئەو دەژمێرن.

<u>موزاریون- 1768:</u>

ویلند لەم بەیتە داستانییە پڕ پەندەدا لە هەوڵی سەلماندنی ئەم خاڵەدایە کە ئەڤینی بەدەنی دەکرێ بە کۆمەکی هەستی جوانیناسی لە خووی حەیوانی دوور بخرێتەوە. موزاریون، ژنێکی جوان و شەهوەتپەرست و هەوەسبازە، قەناعەت بە فایناس دەکات کە حەکیم-ش، وەکو "خەڵکانی دیکەی ئاسایی" بە جوانیی بەدەنی دەهاڕوژێ بەڵام مرۆڤی بە ئاوەز دەتوانێ ڕەنگدانەوەی تیشکی جوانیی ئایدیالی لە بەدەندا ببینێ.

<u>ئوبرون- 1780:</u>

ویلند لەم داستانە تەنزئاسایەدا، هوان دوبوردو-ی ڕۆمانسی فەرەنسی سەدەکانی ناڤین لەگەڵ چیرۆکی تیتانیا- ئوبرون-ی ناو شانۆنامەی (خەونێن نیوە شەوی هاوین)ی شەکسپیردا بەرێک و پێکی ئاوێتە دەکات. هوان، بە فرمانی شارلمانی بە ماموریەتێکی ترسناک بە ناچاری بۆ بەغدا دەچێ، بەسەرکەوتووی دەگەڕێتەوە و ڕەزیەی کیژی خەلیفەش وەکو دەزگیرانی خۆی لەگەڵ خۆیدا دێنێ. ئەم جووتە لە سەفەری گەڕانەوەدا دووچاری کەڵکەڵەی شەهوەت و هەوەس دەبن، بەڵام دلێرانە ڕووبەڕووی زۆر سەختی و دژوارییان دەوەستنەوە، بەمە کەفارەی گوناحەکانیان دەدەن. جا هەر لەو بەینەدا ئوبرون و تیتانیای شاو شابانۆی پەریان، بە شەڕ هاتوون و تەنیا نیشاندانی ئازایەتی و وەفاداری جووتێکی ئاسایی دەتوانێ ئەو دووانە لەگەڵ یەکتردا ئاشت بکاتەوە. ئوبرون، هوان و ڕەزیە وەکو ئەم جووتە هاوسەرە هەڵدەبژێرێ تا وەفاداری و ئازایەتی خۆ بنوێنن، جووتە ئاشق بە هاریکاری ئوبرون، سەربەرزانە لە تاقیکردنەوەکە دەردەچن، و وەفاداریان دەبێتە مایەی ئاشتبوونەوەی ئوبرون و تیتانیا. گوتە، بە جۆرێ کەوتە ژێر کاریگەری ئەم بەیتە کە تاجێکی لەگەڵای سەروو (وەکو میداڵ و نیشانەی شانازی) بۆ ویلند نارد.

<u>وەرگێڕانەکانی:</u>

ویلند لە ماوەی ساڵانی 1762 و 1766دا بیست و دوو شانۆنامەی شەکسپیری بۆ سەر زمانی ئاڵمانی وەرگێڕا. ئەم بەرهەمانە، تا ساڵی 1797، کە شلگل دەستی بە وەرگێڕانەکانی کرد، لە جوملەی پڕ خوێنەرترین وەرگێڕانی ئاڵمانی دراماکانی شەکسپیر بوون.

ڕەخنەی ئەدەبی

<u>گوتهولد ئەفرائیم لسینگ 1729- 1781:</u>

لسینگ لە کامنس لە دایك بوو. لە مایسن چووەتە قوتابخانەی سان ئەفرا، و لەوێندەر بە هۆی بەهرەی پرشنگدارییەوە ئیحتوبارێکی بۆ خۆی بە دەست هێنا. پاشان وەکو کلوپشتوك لێبڕا زانستی کە لام بخوێنێ. لە ساڵی 1746دا لە زانستگەی لا یپزیگدا ناوی خۆی نووسی، و سەرباری زانستی کەلام، پزیشکی و فەلسەفەو ئەدەبیاتیشی خوێند، لە بەرەوە کەوتە شانۆنامە نووسین و شیعر گوتن، ئاشنایی وی لەگەڵ دنیای شانۆو ئەکتەرانی وەکو خات کارولین نویبردا، بابە خواپەرستەکەی ترساند، بەڵام لسینگی لاو زانیارییەکی زۆر دەربارەی جیهان بەگشتی و هونەری دەرهێنان و شانۆنامەنووسی بە تایبەتی فێر بوو، لە ساڵی 1748دا لەلا یپزیگەوە بۆ بەرلین چوو، سێ ساڵ لەم شارەدا درێژەی بە خوێندنەکەی دا، ژیانی خۆیشی بە نووسینی کۆمیدیا، وەرگێڕان و ڕۆژنامەنووسییەوە دابین دەکرد. لە دیسامبەری ساڵی 1751ەوە تا دیسامبەری 1752، چوو بۆ زانستگەی وتین برگ، و دەرەجەی مامۆستایەتی وەرگرت، لەوە بەدواوە هەر چەند ساڵێکی لە شارێکدا بەسەر برد: بەرلین 1752- 1755، لایپزیگ 1755- 1758، بەرلین 1758- 1760، بریسلاو"10" 1760- 1765، بەرلین 1765- 1767، هامبۆرگ 1767- 1770، و ولفنبوتل 1770- 1781، لسینگ لە ماوەی ئەم ساڵانەدا بژێوەی خۆی وەکو شانۆنامەنووس، سکرتێری فەرمانداری بریسلاو، ڕەخنەگری شانۆی میللی (هامبۆرگ)و کتێبدار (بەرپرسی کتێبخانە)ی ولفنبوتل دابین دەکرد. لە ساڵی 1776دا زەماوەندی لەگەڵ ئیڤاکونیگدا کرد، بەڵام ئەم ژنە دوای پانزە مانگ مرد. ئەو بە خۆیشی لە کاتی ئاکنجی بوونی لە برونسویك بە سەکتەی دڵ کۆچی دوایی کرد.

بەرهەمەکانی:

لسینگ تەقریبەن بە هەمان ئەندازە لە درامانووسی و لە ڕەخنەی ئەدەبیدا بەناوبانگە، هەندێ حیکایەتی پەخشانی، هۆزانێن لیریکی و پەندو قسەی نەستەقی تا ڕادەیەك کەم بایەختریشی نووسیوە.

ڕەخنەی ئەدەبی:

تیۆرییە ئەدەبییەکانی لسینگ جگە لەوەی کە لێرەدا ئاماژەی بۆ دەکرێ لە گفتوگۆیەك دەربارەی شانۆنامەکانیشیدا باس دەکرێتەوە.

ئەدەبیاتنامەکانی (1759- 1765):

لسینگ ئەم نامانەی بە هاوکاری (موزس مندلسون 1729- 1786)و (فریدریش کریستف نیکولای 1733- 1811) بڵاوکردەوە، لەم نامانەدا رەخنەیەکی گشتگیری دەربارەی ئەدەبیاتی ئەڵمانی سەردەمی خۆی بە دەستەوە داوە، لەم رەخنانەیدا بە سادەیی و راستگۆیی پەردەی لە رووی شیعر رێسان، وەرگێرانی بێ توانا، "فیشاڵبازانی کەم مایە"و مامۆستایانی ئەخلاقی درۆزن هەڵماڵیوە. لە هەموو ئەمانە گرنگتر، ئەو رێگەیەیە کە ئەو لەم نامانەدا بە شێوەیەکی گشتی لە دنیای تێوری و پراکتیکی دا لەبەردەم ئەدەبیاتی ئاڵمانیدا کردییەوە: بۆچوونەکانی گوتشد بوونە مایەی رەخنە، ئەوە نیشاندرا کە تراجیدیای کلاسیکی فەرەنسی بەو جۆرەش کە پێشتر تەسەور دەکرا راستەوخۆ یۆنانی نییە، و سوفوکلیس و شەکسپیر نموونەی زۆر باشترن لە راسین بۆ لاسایی کردنەوە.

<u>لایوکویون یان سنورانی نێوان نیگارکێشی و شیعر "1766":</u>

یوهان"11" یواخیم و ینکلمان، لە ساڵی 1764دا، بەرهەمێکی بەناوی مێژووی هونەر لە سەردەمی کۆندا بڵاوکردبووەوە. ئەو لەم کتێبەدابە بەراوردی پەیکەری کۆنی یۆنانی لایوکویون"12" لەگەڵ وەسفی ڤیرجیل بۆ هەمان پیاو، ئەم بۆچوونەی دەربڕی بوو کە "سادەیی بە شکۆو عەزەمەتی ئارام" لە خەسڵەتە بنچینەییەکانی هونەری یونانییە، کەوتبووە ستایشی ئەم پەیکەرە، چونکە جۆرە میانڕەوییەکی هونەری تێدابینی بوو — میانڕەوییەك کە لە وەسفی شاعیرانەی ڤیرجیل بۆ چەوساوەو رەنجبەرانی تەروادەدا نەبوو (ئانائید، فەسڵی دووەم)، جا کەشفەکەی و ینکلمان ئەمەیە کە مەیدانەکانی شیعرو هونەرێن بەرجەستەکاری و پەیکەرسازی لە راستیدا وەکو یەکن، لسینگ لەلایوکویوندا، ئەم باوەڕە رەتدەکاتەوەو ئارمانجی نیگارکێش و پەیکەرساز بە جوانی دەزانێ نەك بە کەماڵی ئەخلاقی. لسینگ ئەم هونەرانە بە وەستاو دەزانێ -داهێنانی شتان لە چوارچێوەی شوێن و کاتدا- لەبەر ئەمە وەسفین، لە حاڵێکا کە شیعر نەوەستاوە، لە جوڵەدایە- واتە بەندە بە داهێنانی جوڵە و کردار لە زەماندا- لەبەر ئەمە زیاتر نەقلییە. بایەخی ئەم بۆچوونە لەمەدایە کە دەورێکی گرنگی لە کۆتایی هێنان بە رەوت و رەوشی سەدەی هەژدەیەم، کە هەوڵی دەدا شیعر بکات بە وەسفی، هەبوو.

<u>دراماتورژی"13" هامبورگ 1767- 1769:</u>

ئەم کتێبە هەمان بۆچوونەکانی بەرهەمی (ئەدەبیاتنامەیە) شەرح و شرۆڤە دەکات. لسینگ نیشانی دەدا کە بۆچوونەکانی نەوکلاسیك لەمەڕ دراما تەفسیرو شرۆڤەیەکی نا دروستی راوبۆچوونەکانی ئەرستۆیە. ئەو جەخت لەسەر یەکێتی کارو مەرجی ئەرستۆ بۆ وروژاندنی میهرو بەزەیی و ترس لەلای تەماشاڤان (بە مەبەستی پاك کردنەوەی سۆزان) دەکاتەوەو

پشتیوانی لێدەکات، بەڵام لەگەڵ ئەم بۆچوونەی ئەرستۆدا نییە کە خەڵکی ئاسایی بە قارەمانانی لەبارو گونجاو نازانێ بۆ تراجیدیا.

شانۆنامە:

وەزعی و حاڵی درامای ئەڵمانی لە ساڵی 1750دا شتێکی هێوەتر لە بەزەیی وروژاندن بوو. دراما بریتییە بوو لە نووسینێکی دەستکردو تەقلیدێکی عیبادەت ئامێزی شانۆنامە نەو کلاسیکەکانی کورنی و ڤۆلتێر. لێکدانەوەی نا دروستی ئیتاڵیایی و فەرەنسی دەرهەق سێ یەکێتییەکە کوێرانە قبوڵ دەکرد. لە سەدەکانی ناڤینەوە تا ئەم زەمانە، جگە لە بەرهەمەکانی ساکس، گریفیوس، و لوهنشتاین، هیچ شانۆنامەیەك بە مانای واقیعی ئەم وشەیە لە ئەڵمانیادا نەنووسرا بوو. لەم حاڵو بارەدا، لسینگ لە زەمینەی شانۆنامە نووسیدا هەمان پەیامی لە ئەستۆگرت کە کلوپشتوك لە زەمینەی شیعری غەیرە دراماتیکدا لە ئەستۆی گرتبوو. بەڵام ئەرك و رۆڵی لسینگ دژوارتر بوو. ئەو, گوتە، و شیلەر بۆ یەکەمین جار دراما گەلێکیان بە ئاڵمان پێشکەش کرد کە هاوسەنگی شاکارە دراميیەکانی میللەتانی دیکە بوون.

یەکەمین کۆمیدیاکانی لسینگ "لەبەر زندوویەتی و رەوانی گفتوگۆکانی و پەخشانە سروشتییەکەی" لە بەرهەمی هاو چەرخەکانی خۆی جیان. یەکەمین کۆمیدی وی (خوێنکاری لاو- 1748) بوو کە لە ئەزموونی خوێنکاری خودی لسینگەوە هەڵێنجراوە، بە هەر حاڵ لسینگ تا ساڵی 1755ش هەر پابەندی داب و قەراردادە کۆنەکان بوو.

خات ساراسمپسون- 1755:

"یەکەمین تراجیدیایە دەربارەی ژیانی چینی بۆرژوا لە زەمینەی درامانووسی ئاڵمانیدا" لسینگ لەم تراجیدیایەدا بۆچوونانی فەرەنسی و گوتشد رەتدەکاتەوە، بەپێی ئەم بۆچوونانە تراجیدیا دەبێ تەنیا ژیانی کەسایەتیانی بەرجەستەو گەورە وێنەبگرێ، لە قاڵبی شیعری دوانزە سیلابیدا دابڕێژرێ، و سێ یەکێتیەکە رەچاو بکات. لسینگ بەچاولێکەری درامانووسانی ئینگلیزی، ژیانی خەڵکی کوچەو بازاڕ بە پەخشان دەگێڕێتەوە. لە خات ساراسمپسوندا ناوی کاراکتەرەکان لە بەرهەمەکانی لیلو، کن گرو، و ریچاردسن-ەوە وەرگیراون. چیرۆکی تراجیدیاکەش شانۆنامەکانی لیلوو شدول وەبیر دێنێتەوە: میلیفونت بە فرۆفێڵ سارا دەرەڤێنێ، ماروود-ی ماشوقەی جارانی میلیفونت، ئەو جووتە لە میوانخانەیەکدا دەبینێ، و بێهودە هەوڵدەدا تا دووبارە رێی خۆی لە دڵی میلیفونتدا بکاتەوە. لەم حاڵەدا، ماروود پەی بەوە دەبات کە ئاغای سمپسون بە تەمایە کیژەکەی ببەخشێت، بۆیە سارا ژەهر خوارد دەکات، و میلیفونت-ش خۆی دەکوژێت.

فیلوتاس- 1759:

ئەم تراجیدیا تاك پەردەییە دەربڕو نیشاندەری ئەو ڕەگ و دەمارە نیشتمانپەروەرییەیە کە فردریکی دووەم لەلای ئاڵمانیەکان بێداری کردەوە. فیلوتاسی شازادەی مەقدونیا, دیلی دژمن دەبێ. بەڵام کە هەواڵی دەگاتێ بابی ناچارە لە هەنبەر ئازادی وی دا, ئاشتیەکی زەلیلانە تەحەمول بکات, خۆی دەکوژێت. لسینگ لەم بەرهەمەدا, هەموو توانایەکی خۆی سەرەفی سادەیی کلاسیك دەکات و هەمدیس پەخشان بەکار دێنێ.

میناڤون بارنهلم- 1767:

" یەکەمین شاکاری کومیدی ئاڵمانی"یە, کە بە بۆچوونی گوتە "بەرەنجامی ڕاستەوخۆی شەڕێن حەوت ساڵەیە, و پوختەترین ناوەڕۆکی نەتەوەیی ئاڵمانی باکوری لە خۆگرتووەو یەکەمین داهێنانی شانۆییە کە لەسەر بنەمای ڕووداوە گرنگەکانی ژیانی هاوچەرخ ڕۆنراوە". پلۆتی دراما کە تاڕادەیەك ئاڵۆزە: تلهایم-ی سەرگوردی سوپای پروس، کە بەر غەزەبی سەرانی سوپا کەوتووە، بە نا هەق بە بەرتیل گیری لە ساکسونانی دژمن لە جەنگی حەوت ساڵەدا تۆمەتبار دەرکرێ. ئەو کە دەترسێت نەوەکو ناوی باشی دەزگیرانەکەی (میناڤون بارنهلم)ی میراتگری ساکسونی، لەکەدار بێ، پەیوەندییەکانی لەگەڵیا دەبڕێ. لەم حاڵو بارەدا مینا خەبەر بە تلهایم دەدات کە لە میرات بێ بەش بووە. تلهایم بەم خەبەرە خۆشحاڵ دەبێ، جارێکی دی بەرەو ئەو دەلەزێ، بەڵام مینا کە نایەوێ ببێ بە بار بەسەر ئەوەوە ڕووی لێ وەردەگیرێ، تلهایم، بە نامەیەك کە لەشاوە دێ تەبرێ دەبێ. مینا ئیعتراف دەکات کە مەسەلەی بێ بەشبوونی ئەو لە میرات دەستکرد بووە، و هەموو شتێك بە خۆشی دەبڕێتەوە. ئەگەرچی پلۆتی ئەم کۆمیدیایە زۆر تازە نییە، بەڵام ڕووداوەکانی چیرۆکەکە پەیوەندییەکی نزیکیان بە ڕووداوو هزرێن زەمانەوە هەیە، و قارەمانانی شانۆنامەکە، زندوو و واقیعین. ئەم بەرهەمە ڕەنگدانەوەی تاسەی لسینگە بۆ دروستکردنی تەبایی و گونجان لە بەینی ویلایەتە جۆراوجۆرەکانی ئاڵمانیادا.

ئیمیلیا گالوتی- 1772:

ئەم شانۆنامەیە وەرگێرانێکی چیرۆکی کۆنی ئاپیوس و ڤیرجینیا"14"یە. شازادەی گواستالا، تەماحی لە ئیمیلیا-ی دەزگیرانی کۆنت ئاپیانییە. کۆمەڵێك بەکرێگیراو بۆ کوشتنی کۆنت بەکرێ دەگرێ, ئیمیلیاش بە بیانووی "نەجات دانەوە" بۆ ڤێلاکەی

خۆی دەبات. ئورسینا-ی کۆنە ماشوقەی شازادە، بەسەرهاتەکە بۆ بابی ئیمیلیا دەگێڕێتەوە. بابەکە خۆی دەگەیەنێتە کۆشك‌و ئیمیلیا بە خەنجەر دەکوژێت تا لە ریسوایی رزگاری بکات. ئەگەرچی شوێنی روودانی چیرۆکی ئەم تراجیدیا پەخشانیە ئیتاڵیایە، بەو حاڵەشەوە هەر کردەوەی زاڵمانەو ریسوای ئەرستۆکراتی ئاڵمانی وێنە دەگرێ.

<u>ناتانی ئاقڵ- 1779:</u>

گەورەترین بەرهەمی چیرۆکڤانی لسینگە، ئەم بەرهەمە کە زەحمەتە بتوانرێ ناوی شانۆنامەی لێ بنرێ (ولسینگ بە خۆی بە "شیعرێکی درامی"ی ناو دەبات)، پلۆتێکی نا تەواو و نا واقیعی هەیە، ئەم بەرهەمە لە راستیدا، تەفسیرێکە لەمەڕ "خواپەرستی" (دیانەتی سروشتی، دئیزم) نووسەرەکەی.
لسینگ لەم شانۆنامەیەدا مدارای ئاینی، خۆشەویستی برایانە، و خواپەرستی سادە فێر دەکات. ناتان-ی جولەکەی ئاقڵ‌و دلۆڤان، کیژێکی مەسیحی بە فەرزەنی هەڵدەگرێتەوەو دەکەوێتە پەروەردەکردن‌و تەربێت دانی. جا گرفتی ئەم پیاوە کاتێ دێتە پێشێ کە یەکێك لە سوارچاکانی"15" پەرستگا بۆ بەربەرەکانی سەلاحەدینی ئەیوبی‌و بەڕەڤانی لە مەزاری مقەدەس بۆ ئۆرشەلیم دێت‌و داخوازی کیژە دەکات (مەسەلەکە لە حوزوری سەلاحەدیندا باس دەکرێ)، لە ئەنجامدا هەموو گیرو گرفتەکان چارەسەر دەبن، چونکە سوار چاکەکەو کیژەکە پەی بەوە دەبەن کە خوشك‌و برای یەکترن، و هەردووکیانیش منالی برا گوم بووەکەی سەلاحەدینن، کە هاوسەرێکی ئەڵمانی هەبووە. لەم وەزع‌و حاڵەدا سەلاحەدین لە ناتان دەپرسێت کە لە هەر سێ ئاینی -مەسیحیەت، ئیسلام، و یەهودیەت- کامیان ئاینی راستییە. ناتان لە وەڵامدا چیرۆکی پەندئامێزی "سێ ئەڵقە" (لە دکامیرون-ی بوکاچو وە وەرگیراوە) دەگێڕێتەوە، و ئامارژە بۆ ئەوە دەکات کە لەوەیە هەموو ئاینەکان دەستکردی مرۆڤ بن. بەڵام پەیامی سەرەکی‌و رەسەن ئەمەیە کە هەر دینێ بەشەر بۆ پاکی‌و فەزیلەت‌و تەقوا رێنوێنی بکات راستە، لەبەر ئەمە نابێ لە نێوان پەیڕەوان‌و شوێنکەوتووانی باوەڕێن جیاوازدا هیچ موناقەشەو گەنگەشەیەك روو بدات. لێ لسینگ رەگەزی ئیمان لەبیر ناکات، و دەڵێت کە باشتر وایە بڵێین تەنیا خودا دوا حەقیقەت‌و راستی دەزانێ.

<u>هەڵسەنگاندن:</u>

لسینگ گەورەترین سیمای ئەدەبی ئەڵمانی پێش گۆتەیە. لە واری شانۆنامەنووسیدا "شارەزایی وردو تەواوی خۆی دەربارەی مرۆڤ لە رێگەی ئەفراندنی کاراکتەرانی

واقیعییەوە بەکاردێنێ، گۆڕانکارییە دەروونییەکانیان لە ناخی خۆیدا تاقی دەکاتەوە، ئەم دوو بەهرەیە پایەی درامانووسێکی داهێنەری پێ دەبەخشن. لەبەر ئەمە دەتوانرێ بە یەکێك لە جوملەی نووسەرانی رەسەنی وڵاتەکەی بژمێردرێ". لسینگ وێڕای توندیو بێ میهری دەرهەق بە گەورەیی کورنیو راسین، ئەوجاش گەورەترین رەخنەگری ئەوروپایە، و پریست گوتەنی بە "رەخنەکانی بناغەی درامای تازەی ئاڵمانی دارشتووە". "بەرهەمەکانی لە هەر گۆشەنیگایەکەوە تەماشا بکرێن دەچنە ریزی باشترین بەرهەمی سەردەمی خۆیەوە. لە زەمینەی رەخنەی ئەدەبیاتو هونەرا، پوختەترین داوەرییانی سەدەی هەژدەیەم دەخاتە روو، و وەکو هونەرمەندێکی داهێنەر، بە تاقی تەنیا، بناغەی درامای تازەی ئاڵمانی دادەرێژێ".

<u>یوهان گوتفرید هردر 1744– 1803:</u>

ئەگەر بتوانرێ لسینگ بە لوتکەی ئاڵمانی سەدەی هەژدەیەم بژمێردرێ، ئەوا هردر سەر قافڵەی دنیای نوێی ئێمەیە. هردر فەرزەنی واعیزێکی دەستکورتی خەڵکی مورونگن–ی پروسی رۆژهەڵات بوو. سەردەمی لاوی بەزەبتو رەبتو خوێندنەوەی زۆر بوری. لە ساڵی 1762دا لە زانستگەی کونیگسبرگ خۆی ناونووس کرد تا پزیشکی بخوێنێ، بەڵام زوو رای خۆی گۆڕی و کەوتە خوێندنی زانستی کە لامو فەلسەفە، و بە تایبەتی کەوتە ژێر کاریگەری دەرسەکانی عەمانوئیل کانت–ەوە, یوهان گیورگ هامان (1730–1788)ی هاوڕێی ئاوری تاسەی شەکسپیری لە دەروونیا هەڵایساندو فێری زمانی ئینگلیزی کردو دەقە دەرسییەکەشی هاملێت بوو. لەم سەروبەندەدا بەرهەمەکانی روسو–ش کارێکی قوڵی کردە سەر هزرو بیری هردر، هردر لە ساڵی 1764دا لە ناحیەی رێگا بوو بە مامۆستاو یاریدەدەری کەشیش، دوای پێنج ساڵان وازی لەم پۆستە هێناو رێگەی گەشتو گەڕانی گرتە بەر. بە کەشتی چوو بۆنانتو لەوێندەرەوە بۆ پاریس رۆیی. لەم شارەدا ئاشنایەتی لەگەڵ دیدرۆو دالامبردا پەیدا کرد. هردر سەرەنجام بۆ هامبۆرگ گەڕایەوە و لەوێ دیداری لسینگی کرد. دوای چەند مانگێك تووشی نەخۆشی چاو بوو، لە مانگی سپتامبەری ساڵی 1770دا بۆ چارەسەر چوو بۆ ستراسبۆرگ. لەم شارەدا گۆتەی ناسی و دۆستایەتیەکی راستگۆیانەی لەگەڵدا پەیدا کرد. ئەم دۆستایەتییە کاریگەرییەکی زۆری لە پێشڤەچوونی ئەدەبی گۆتەدا هەبوو. هردر لە ساڵی 1771وە تا ساڵ 1776 پێشەوای روحانی بوکبیرگ (دۆك نیشینی و یلایەتی شاومبورگ– لیپە) بوو. لە ساڵی 1776 بە هۆی دەسەڵاتی گۆتەوە, بۆ سەرۆکایەتی شورای کڵێسای لۆتەری لە وایمار هەڵبژێردرا. هاونشینی ویلند, گوتە, جان پول ریخنەر, و ئەدەبیانی دی بۆ هردر خۆش بوو, بەڵام بە تێپەربوونی رۆژگار کەم

حەوسەڵەو توندمجێز دەبوو و دیارە سەرکەوتنەکانی گۆتەو شیلەر ئازاریان دەدا. هـردر تاکو رۆژی مردنی لە سلیٚ 1803دا لە وایمار ژیا.

کاریگەری:

هــردر بــە دامەزرێنــەری بزوتنــەوەی "تۆفــانو یــاخی بــوون" دەژمێــردریٚ. وەکــو شوێنکەوتووی روسۆ و هامان, پتر لە هەر کەسێکی دیکە لـە ئەڵمانیا, هەوڵیداوە تا کلاسیکی نۆی لـە وابەستـەیی بە ئاوەزو لوجێك و کۆنەگەرایی ئازاد بکات و زیاتر بـە سۆزو ئەنگێزە تەبیعەییە مرۆڤانیەکانییەوە ببەستیٚ. هردر لـەو باوەڕەدا بـوو کـە روحی ئەو خەڵکەی کە دەستـەمۆی مەدەنیـەت, و شارستـانیەت نەبوونـە، سەرچاوەی هـۆزانی راستـییە، شـیعرێك کـە دەبـیٚ بـە شـێوەی خۆڕسـك و یەکسـەری بگـوتریٚ. گـۆرانی فۆلکلۆری، کتێبی مقەدەس، ئوسیان، هومەر، و شەکسپیر وەکو نموونـەی "سروشتی" بە بەڵگە دێنێتەوە. هردر شیعری بە زمانی زگماکی رەگەزی بەشەر دەزانیو، رێگـەی بۆ ئـەو چـەمکە تازەیـە "ئـەدەبیاتی جیهـانی" کـە گوتـەو رۆمانتیکـەکان مـژدە بـەری بـوون، خۆشکرد، و لە هەمان حاڵدا بناغەی شێوەی تازەی ئەدەبیاتی پراکتیکی دانا.

بەرهەمەکانی:

بایەخی هردر، وەکو رۆسۆ-ی مامۆستای زیاتر بەندە بە توانـای ئیلهامی ئـەوەوە تـا بـە خەسـڵەتی زاتـی بەرهەمەکانیــەوە. چــەند بەرهــەمێکی ئــەدەبی هــردر، کاریگــەری و ئیحتوبارێکی وەهایان هەیە کە شایستەی ئەوەن هەر یەکێکیان بە جیا بخرێنە روو.

"چەند گوتارێك لەمەڕ ئەدەبیاتی نوێی ئاڵمان 1766- 1767":

ئەم گوتارانە بۆ داکۆکی لە هەستو سۆزو، هێرش بۆ سـەر پـەیڕەوی کلاسیکی نـویٚ لـە "ئەقڵی ساغڵەمی وشك"و "روحی تەقلید" نووسـراون. هـردر لێرەدا چەمکێکی تـازەش سەبارەت بە ئەدەبیات وەکو رەنگدانـەوەی شارستـانیەتێکی نەتـەوەیی دەخاتـە روو، کـە نـەك نـابیٚ بـە عـەیارو پێـوەرانی پێشوەختەو توندڕەوانـە سـەیر بکـریٚ، بـەڵکو دەبـیٚ بـە تەواوەتی لەبەر رۆشنایی پەرەسەندنی مێژووییدا سەیر بکریٚ. بەمجۆرە دەبـیٚ هـردر بـە دامەزرێنەرو بونیاتنەری توێژینەوەی زانستی ئەدەبیاتی بژمێردریٚ.

شکسپیر:

(نامەیەکــە دەربــارەی شــێوەو هونــەری ئاڵمــانی- 1773)، هــردر لــەم بەرهەمــەدا درامانووسی ئینگلیزی وەکو دیاردەیەکی زەمانو ژینگەی خۆی بەرجەستە دەکاتو بە شاعیرێکی گەورەو رەسەنی ئەوتۆی دادەنێ کە لە ئاستی خەیاڵو هەستدا هاوسەنگی یونانیانی کۆنە.

گۆرانی فولکلۆری 1778- 1779:

بریتییە لە 182 گۆرانی فۆلکلۆری دەڤەرانی جیاواز. لەم کۆمەڵەیەدا چل گۆرانی ئەڵمانییەو ئەوانی دیکە هردر لە گۆرانی وڵاتانی ئەسکەندیناڤی، ئینگلیستان، فەرەنسان، ئەسپانیا، پیرۆو دەڤەرانی دییەوە وەریگێڕاونەتە سەر زمانی ئاڵمانی. ئەم کۆمەڵە گۆرانییە دەورێکی گەورەی هەبوو لە پەروەردەکردنی زەوقی ئەڵمانی بە گۆرانی نەتەوەیی و خۆماڵی. ئەمە جگە لەمەی کە لە پاڵ کتێبەکەی قەشەباشی توماس پرسیدا (یادگارەکانی شیعری کۆنی ئینگلیز) یارمەتییەکی زۆری گەشەکردنی ئەو رێبازانەیدا کە رۆمانتیزمیان لێکەوتەوە.

هەندێ بیرو ئەندێشان لەمەڕ فەلسەفەی مێژووی بەشەر (1784- 1791):

رەنگە شاکاری هردر بێ. زۆربەی هزرە ئەدەبی و فەلسەفییەکانی وی لە خۆ دەگرێت، و بیروبۆچوونی وی دەربارەی پەرەسەندنی کەلتووری مرۆڤ دەخاتە روو. هردر بە شەریەتی بە یەکەیەکی مەزن دەزانی و هەولیدەدا پێشڤە چوونو پێشکەوتنی خوایی تیرەی بەشەر کە دەگاتە کەلتووری باڵا، مەزەبی حەقیقی، و مرۆڤپەروەری و ئینسانیەت، نیشان بدات. باوەڕی وابوو ئەو جیاوازییانەی لە پێشکەوتنی میللەتانی جیاوازدا هەیە، دەبێ لە رێگەی جیاوازییەکانو گۆرانکارییەکانی یەك بە یەکی خەڵکی و ژینگەی سروشتی ئەو خەڵکەوە پیشان بدرێنو بسەلمێنرێن، و هەموو میللەتێك لە پەرەسەندنو گەشەکردنی کەلتووری بەشەریدا شەریك بووە.

هۆزان

فریدریش گوتلیب کلوپشتوك 1724- 1803:

گەورەترین شاعیری لیریکی ئاڵمانی ماوەی نێوان والدرن ڤون درفوگلوید و گۆتەیە. لە کویدلین"16" بورگ لە دایکبووە. لە ساڵی 1739دا بۆ قوتابخانەیەك لە شولپفورتا نێردرا، کە لەوێندەر ئاشنای بەرهەمەکانی هومەر، کتێبی مقەدەس ومیلتن لە رێگەی

وەرگێڕانەکانی بودمرەوە بوو. لە ساڵی 1745دا بۆ یناچوو و کەوتە خوێندنی زانستی کەلام. لەم ماوەیەدا سێ بەشی یەکەمی بەیتی مەسیحی بە پەخشان نووسی، پاشان بە دەعوەتی بودمر–ی وەرگێڕی سویسری بەرهەمەکانی میلتن، چوو بۆ زوریخ، دڵبەندی کلوپشتوك بە لەزەتە دنیاییەکانەوە، ناکۆکی خستە بەینی خانەخوێ و میوانەوە، و لەبەر ئەمە کلوپشتوك یەکسەر دەعوەتی فردریکی پێنجەمی پاشای دانیمارك، بۆ ئەوەی لە کۆپنهاگن بژی، قەبوڵ کردو بۆ ئەو وڵاتە چوو، لە ساڵی 1754دا لەگەڵ مارگاریت مولیردا زەماوەندی کرد، و تا چوار ساڵ، کە مارگاریت مرد، ژیانیان خۆش بوو. لە ساڵی 1770دا فردریکی پێنجەم مرد. مەرگی وی گۆڕانکاری سیاسی جۆراوجۆری بە دوادا هات، و کلوپشتوکش ناچار لە هامبۆرگدا کونجی گۆشەگیری گرت. باقی ژیانی جگە لە چەند سەفەرێکی کورت، لە هەمان شاردا ژیا.

<u>بەرهەمەکانی:</u>

<u>مەسیح:</u>

کلوپشتوك هەر لە منداڵییەوە حەزی لێ بوو کە داستانێکی گەورەی مەسیحی بۆ ئاڵمان بڵێ. وەکو چۆن میلتن بۆ ئینگلیستانی گوتبوو. ئەو ئەم داستانەی بە پەخشان لە تەمەنی بیست و یەك ساڵیدا دەست پێکرد، و ئەو سێ بەشەی کە نووسیبووی بە شیعری شەش برگەیی گۆڕی (رەنگە بە قسەی گوتشد ئەمەی کردبێ). دەقە شیعرییەکەی داستانەکە لە ساڵی 1748دا بڵاوبووەوە. بەشی 1–5 لە ساڵی 1751، بەشی 6–10 لە ساڵی 1756، بەشی 11–15 لە ساڵی 1769، و بەشی 16–20 لە ساڵی 1773دا بڵاوبووەوە. کۆی بەیتەکانی ئەم داستانە دەگاتە نزیکەی بیست هەزار بەیت.

نێوەڕۆکی داستانە درێژەکەی کلوپشتوك فیدیە قبوڵکردنی حەزرەتی عیسایە لە تیرەی بەشەر. چیرۆکەکە بەسەرکەوتنی عیسا بۆ سەر کێوی زەیتون دەست پێدەکات، و بە دانیشتنی لە پاڵ خوایا لە بەهەشت کۆتایی دێت. لەم قەڵەمڕەوە سنووردارەی گێڕانەوەکەی ئینجیل دایە کە کلوپشتوك– بە بێهودە– هەوڵدەدا رووداوە لاوەکییەکان، رووداوە پاژییەکان گرنگ و پڕ مانا بنوێنێ، و کەموکوڕی کارو جوڵە بە پەنابردنە بەر ژمارەیەك لە فریشتان، شەیتانان، و تەنانەت تەسلیس (تثلیث) قەرە بوو بکاتەوە، زێدەباری ئەمەش، لە ئەفراندنی کەسایەتییەکانیدا بە خوڵق و خووی مرۆڤانییەوە، سەرکەوتوو نییە. جا لەبەر ئەم کەموکوڕیانەیە کە داستانی مەسیح، لە هەموو داستان و بەیتە مەزهەبییەکانی جیهان، یەك نەواترەو تێ گەیشتنی ئەستەمترە, باشترین فەسڵێن ئەم داستانە وەسفە خەیاڵییەکانی ناو چەند بەشی هەوەڵی بەیتەکەیە.

هۆزانێن لیریکی:

بلیمەتی کلوپشتوک پتر لە هۆزانی لیریکیدا بوو تا لە هۆزانی داستانی. لە ساڵی 1771دا دەفتەرێکی شیعری بە ناوی قەسیدان -کە مەبەستی "هۆزانان" بوو- بڵاوکردەوە. جگە لە چەند شیعرێکی ئاینی، هەموو شیعرەکانی ئەم دەفتەرە لە قاڵبێکی نزیك بە شیعری ئازاد گوتراون-بەبێ قافیەو لە "وەزنی ئازادا"، کلوپشتوك سۆزی بە هێزی خۆی لەم شیعرە لیریکیانەدا دەردەبڕیو ستایشی دۆستایەتی، خۆشەویستی، سروشت، ئازادی، شیعر، نیشتمانپەروەری دەکات. تەقریبەن لە هەموو ئەم شیعرانەدا جۆشو خرۆشێکی مەزەبی قووڵ شەپۆل دەدا. هۆزانێن دەریاچەی زوریخ، سەرزەمینی من، کەرنەڤاڵی بەهاری، و شە وی هاوین بە باشترین شیعرێن ئەم دەفتەرە دەزانرێن.

شانۆنامەکان:

کلوپشتوك شەش شانۆنامەی نووسی. ناوەڕۆکی سیانیان واتە مەرگی ئادەم- 1757 ، سلێمان- 1764، و داود- 1772، لە کتێبی مقەدەسەوە هەڵێنجراوە. سێ شانۆنامەکەی دی، شەڕی هرمان- 1769، هرمانو شازادەکان- 1784و مەرگی هرمان- 1787 یەك شانۆنامەی سێ بەشی پێکدێنن، کە هەندێ لایەنی ژیانی هرمان (ئارمینیوس)ی قارەمانی نەتەوەیی ئاڵمان وێنە دەگرێت. لەم شانۆنامانەدا "ژیانی دراماتیك" لە ئارادا نییە، بەڵام هەندێ پارچەو پەرەگراف لیریکی جوانیان تێدایە. رەنگە ئیجابیەتی سەرەکی ئەم شانۆنامانە ئەمە بێ کە تیشکێك لە تازەبوونەوەی سەردەمی ئەڵمان دەخەنە سەر رابردووی خۆیان.

هەڵسەنگاندن:

گەورەترین بەشداری کلوپشتوك لە گەشەکردنی ئەدەبیاتی ئاڵمانیدا -وێڕای هەستگەرایی- زندوو کردنەوەی هەستو خەیاڵە. ئەمە جگە لەوەی کە واژە شیعرییەکانی رازاندنەوەو دەوڵەمەندی کردن، و هەندێ کێشی کۆنو ریتمی تازەی برەوپێدا. ئەگەرچی ئەم قسەیەی هردر کە گوایە بایەخی یەك غەزەلی (سوناتە) کلوپشتوك لە هەموو ئەدەبیاتی لیریکی بریتانیا پترە، کۆمیدیایی دەنوێنێ، بەڵام ئەم گوتەیە نیشانەی کاریگەری کلوپشتوکە بەسەر هاوعەسرانی خۆیەوە.

شانۆنامە

لسینگ (كە پێشتر باس كراوە) گەورەترین درامانووسی ئاڵمانی سەدەی هەژدەیەم بوو. داهێنانو بۆچوونە تازەكانی وی لە مەیدانی شانۆنامەدا بە رادەیەكی زۆر درامای ئاڵمانی لە كۆتو بەندی نەوكلاسیكی فەرەنسی رزگار كرد، و بەمجۆرە رێگەی بۆ سەركەوتنەكانی گوتەو شیلەر خۆش كرد.

یوهان و لفگانگ ڤون گوتە 1749- 1832:

گوتە لە فرانكفۆرت -ئام- ماین لە دایك بوو، بابی كە (وەكیلی دەعاوی) بوو و پایەیەكی كۆمەڵایەتی گرنگی هەبوو، پیاوێكی كەم دوو، توندە تەبیعەت، سەختگیر، كە رەق، و ئیرادگیرو بە ئیعتراز بوو. دایكی، كە تەنیا هەژدە ساڵ لە كوڕەكەی گەورەتر بوو، روخۆشو هێمنو خەیاڵمەند بوو، هەمیشە گەنجانە رەفتاری دەكردو حەزی لە چیرۆكبێژی دەكرد، ولفگانگ-ی لاو هەوەڵجار لە فرانكفورت چووە بەر خوێندنو پاشان (1765- 1768) چووە زانستگەی لایپزیگو لقی ماف خوێند، بە هۆی نەخۆشییەوە ناچار لایپزیگی بە جێ هێشتو لە ساڵی 1768دا بۆ زێدی خۆی گەڕایەوە، بەڵام دوای دوو ساڵ بۆ تەواوكردنی خوێندنی ماف بۆ زانستگەی ستراسبۆرگ رۆیی. لەوێندەر ئاشنایەتی لەگەڵ هردرا پەیدا كردو ئەو، تینو تاوی بە هەموو ئەوماكەی "تۆفانو یاخی بوون" (بزوتنەوەكەی هردر) بەخشی كە بە شێوەیەكی هێواش لە سروشتو دەروونی شاعیری لاودا هەبوو، بەو رێگەیەی كە فێری كرد كە دڵی هەر كەسێك بە نرخترین موڵكی وییەو تەرجەمەكردنی دڵ یەكەمین ئەركی ئەوە.
گوتە لە ساڵی 1770دا پەیوەندی نا فەرمی لەگەڵ فریدریكە بریون-ی كیژی پێشەوای روحانی ززنهایمدا بەرقەرار كرد.
ئەم پەیوەندییە یەك ساڵ درێژەی كێشاو بوو بە ئیلهامبەخشی گەلێك لە شیعرەكانی گوتە، جیابوونەوەی ئەم دووانە لە ساڵی 1770دا گۆتەی زۆر خەمبار كرد.
گوتە لە ساڵی 1771دا بۆ فرانكفۆرت زڤرییەوە، و چوار ساڵان خەریكی وەكالەتی مەحكەمە و نووسەری بوو. لە ساڵی 1773دا بە نووسینی شانۆنامەی (گوتس ڤون برلیشینگن) ناوی كەوتە سەر زاران، و ساڵی دواتر بە شاكاری (ئازارەكانی ڤارتەری لاو) ئەورووپای هەژاندو ناوبانگی بەرز بووەوە.
گوتە لە ساڵی 1775دا بە دەعوەتی كارل ئوگوست-ی دۆكی لاوی وایمار، بۆ ئەم شارە چوو، و لەوساوە تا كاتی مردنی (1832) لە وایمار مایەوە (تەنیا یەك جار سەفەرێكی ئیتاڵیای كرد). گوتە لە ماوەی ساڵانی 1778- 1786دا پۆستی جۆراوجۆری وەرگرت، لەوانە بوو بە ئەندامی دەستەی وەزیران، و لە ساڵی 1873دا لەلایەن ئیمپراتۆرەوە نازناوی ئەشرافی پێ درا.

گوتە لە ژێر گوشاری مەسئولیەتی سیاسی و کارگێڕیو ناکامی لە خۆشەویستی شارلوتەڤون شتایندا (کە مێرددار بوو) لە پایزی ساڵی 1786دا بۆ ئیسراحەتو سەرگەرمی بۆ ئیتاڵیا چوو، و ساڵو نیویّك لەم وڵاتە مایەوە. لەم ماوەیەدا بە تاسەوە سوودی لە هونەرو کەلتووری ئیتاڵیا وەرگرت. سێ کەس کاریگەری گەورەیان بەسەر ژیان و شیعری گۆتەوە هەبوو. یەکەمیان شارلوتەڤون شتاین-ی هاوسەری یەکێك لە دۆکەکان بوو، ئەم ژنە پاكو رەسەنە لە ماوەی ساڵانی 1775- 1786دا سەرچاوەی ئیلهامی شیعری گوتە بوو.

دووەمین کەس کریستین ڤولپیوس، بوو، کە کیژێکی جوانی نەخوێنەواری فەرمانبەری بچووکی دەوڵەتی بوو لە وایمار.

ئەم کیژە لە تەموزی 1788ەوە ماشوقەو شەریکی ژیانی گوتە بوو و منداڵێکی لێی بوو. لە ساڵی 1806دا بە رەسمیو لە کلێسادا ژننامەیان دەرهێنا.

سێیەمین و کاریگەرترین هاونشینی گوتە، فریدریش شیلەر بوو. ئەم دووانە لە ساڵی 1788دا یەکتریان ناسی. ئەم یەکتر ناسینە لە ساڵی 1794ەوە بوو بە دۆستایەتی گیانی بە گیانی. لەو ساوە تا کۆتایی تەمەنی شیلەر (1805)، هەردوو شاعیر ئیلهامبەخشو چاك کەرەوەی شیعری یەکتر بوون. لە ساڵانی 1790- 1794دا هێزی داهێنانی گوتە بەرەو توانەوە دەچوو، شیلەر بەهانایەوە چوو، و دووبارە لاویەتیو جەوانی پێ بەخشییەوە، و جارێکی تر کردییەوە بە شاعیر.

دەربارەی کەسایەتی گوتە راوبۆچوونانی جۆراوجۆر دەربڕدراوە پریست پێی وایە کە "شاعیرێکی راشکاوو سادە، دلۆڤان، راستگۆو دڵسۆزو دڵگەرم بوو، یەجگار عەوداڵی حەقیقەت و جوانی بوو و هەمیشە ستایشی دەکردو ئەرکی جددی ژیانی بوو". لەلایەکی دیکەوە، ویلکینسن گومان لە دڵسۆزی و جدیەتی گۆتە دەکاتو رەخنەی توندی لێدەگرێ کە کەسێکی خۆ هەڵکێش، خۆ پەرست، و خەمسارد بووە دەرهەق بە خەڵکانی دی. بە کورتی حەقیقەت هەر چییەك بێ، گومان لەم خاڵەدا نییە کە گۆتە پیاوێکی لە بارو قۆز، زیتەڵ، حەنەکچی، ورە بەرزو کۆششکار بووە، و "مشتو ماڵدانی نەفس"ی بە گەورەترین ئامانجی ژیانی خۆی زانیوەو بە ئاواتەوە بووە کە قەدرو پایەیەکی هاوتای گەورە پیاوانی هەبێ. لە راستیدا گوتە ویستویەتی خۆی بکات بە تەوەری جیهان، و ئەم کەڵکەڵەیە بە جۆرێ لە بوونیا بڵێسەی سەند بوو کە نەیدەزانی بۆ ساتێ لێی غافڵ بێ.

بەرهەمەکانی:

تەقریبەن هەموو بەرهەمەکانی گوتە کەم تا زۆر لایەنی ئوتوبیوگرافیان تیایە. لە نێوان خاڵیسانەترین هۆزانی لیریکییەوە تا شانۆنامەکانی دەتوانرێ پەی بە هەندێ گۆشەی رووداوەکانی ژیانی، بەسەرهاتی عاشقانە، یا هەندێ رووی پەرەسەندنی وی ببرێ.
گوتە وەکو ڤولتێری هاوعەسری، لە رووی فرە کاریو بەرینیو هەمە جۆری مەیدانی بەرهەمەکانییەوە شاعیرێکی کەم وێنە بوو. لە رۆژگاری لاوییەوە تا چەند مانگێك بەر لە کۆتایی تەمەنی هەشتاو دوو ساڵەی بە بەردەوامی دەینووسی، و بەرەنجامی کارەکانی سەدو بیست بەرگە. ئەو ژانرە ئەدەبیانەی کە پتر بوونە مایەی شۆرەتی گوتە بریتیین لە: شیعری غەزەل، داستان، رۆمان، شانۆنامە, جگە لەمەش، کۆمەڵێك چامە، وتارێن زانستی، رەخنەێن ئەدەبی، و ئوتوبیوگرافیەکی نووسیوە.

غەزەلو چامەکان:

پەرەسەندنی بەردەوامو یەك نەفەسی بلیمەتی گۆتە لە شیعرە کورتەکانیا بە چاکی دیارە. هەوەڵێن شیعرە لیریکییەکانی یەکپارچە جۆشو خرۆشو هەستن، و بە ئاشکرا کاریگەری بزووتنەوەی "تۆفانو یاخیبوون" نیشاندەدەن. ئەو غەزەلانەی کە لە ماوەی ساڵانی 1775– 1786دا لە وایمار گوتوونی تا رادەیەك هێدی ترو بێرونگەراترن، بەڵام لەم شیعرانەشدا شاعیر تاسەمەندی ئارامی روحیو هزرییە. ئەو شیعرە لیریکیانەی کە یەکسەر پاش گەرانەوەی لە ئیتاڵیا، گوتوونی، مرۆڤانیو پڕ هەستن و لە دوا ئەنجاما غەزەلخوانیەکانی رۆژگاری پیریی وی، هزرمەندانە کورتو حەکیمانەن، ژمارەیەکی زۆر لە چامەو غەزەلەکانی، بە تایبەتی ئەوانەی لە سەردەمی لاوێتی شاعیردا گوتراون، دەربارەی ئەڤینو تەبیعەتن، بۆ نموونە چامەی "گوڵەباخی خەلەنگزار" گوزار شتێکی سیمبولیکە لەمەڕ سەربوری ڤیانی گۆتە بۆ فریدریکە بریون، و هۆزانێن لیریکی "دۆزراوە"و "وەرزی هەمیشە بەهار" بۆ کریستینی هاوسەرێتی. چامەی "ئیرل کینگ" (کە شوبرت ئاوازی بۆ داناوە)، چیرۆکی غەمەنگێزی کوریژگەیەکی نزیکە مەرگە کە بابی بە ئەسپ بۆ لای دکتوری دەبات. کوریژگەکە لە خەیاڵی ئەوەدایە کە شای پەرییان فریا بکەویو بۆ وڵاتی پەریانی بەرێ، بەڵام ئێرل"13" کینگی دێویان لی پەیدا دەبێ، و مناڵەکە بە باوەشی بابیەوە گیان دەسپیرێ. هەندێ لە شیعرە هەڵبژاردەکانی دیکەی گوتە ئەمانەن: "ئاوازی شەوانەی پیاوی ئاوارە"، "پێشوازی و دوعاخوازی"، و "نەواوی چەنگی".

هرمانو دروتیا– 1797:

ئـەم بەیتـە داسـتانییە کـە لـە قـاڵبی شـیعری شـەش هیجـایی سـێ پایەییـدا گـوتراوە، هەوڵێکە بۆ ئەوەی روحی هۆمەر بەبەر داسـتاندا بکرێتـەوە. گۆتـە لێرەدا لـە خوڵقانـدن و ئەفراندنی هاماجی "بابەتی و کلاسیکدا" سـەرکەوتووە، بەسـەرهاتی داستانەکە لەسـەر بناغـەو بنـەمای بویەرێکـە کـە لـە باڤاریـادا بەسـەر کەسـێکی پروتسـتانی دوور خـراوەی خـەڵکی سالسـبورگ لـە سـاڵی 1732دا هـاتووە، و گوتـە بـە زمـانی پەناهەندەیەکـەوە لـە ساڵی 1796دا دەیگێڕێتـەوە. هرمـان، کـوڕی کابرایـەکی خـودان میوانخانەیـە, دڵبەنـدی ئەشقی دروتیای هەڵاتوو دەبی، و سەرەنجام قەناعەت بە بابی دەکات کە وێڕای هـەژاری کیژەکە، بـە زەماوەنـدی وان قاییـل ببێ، گوتـە لـەم داسـتانەدا باسـی نیشـتمانپەروەری، چۆنیەتی هەڵبژاردنی دایکان و باوکان، و ئازادی و مـاف تـاك دەکات، ئـەم بەتیـە لـە دوای فاوست، بەناوبانگترین بەرهەمی درێژی گوتەیە.

رۆمانەکانی

ئازارەکانی ڤارتەری لاو- 1774:

رۆمـانێکی زۆر پـڕ هەسـتە کـە بـە چـاولێکەری (هلـویزی نـوێ)ی رۆسـۆ نووسـراوە، نێـوەڕۆکی عـاتیفی رۆمانەکـە زیـاتر دەچـێتەوە سـەر بەسـەرهاتی ڤیـانی گوتـەو شـارلوتەڤون، و ئـەنجامی چـیرۆکەکە بـە خۆکـوژی کـارل یروسـالم-ی دۆسـتی گۆتـە دەشـکێتەوە. ئـەم رۆمانـە ئاوێنـەی باڵانمـای ئـازارو هەڵچـوونەکانی قۆنـاغی "تۆفـان و یاخیبوونـە".پلـۆتی ئـەم رۆمانـە ئـەوە دەگێڕێتـەوە کـە چـۆن ڤارتـەر-ی خوێنکـاری لاوو خەیاڵپەروەر دڵبەندی ئەشقی لوتە دەبێ، و پاشان کە دەزانێ کیژە دەزگیرانی پیـاوێکی دیکەیـە (ئـالبێری هـاوڕێی ڤارتـەرە)، بـۆ سـەفەر دەچـێ تـابیری لوتـە لـە سـەری خـۆی دەربکات، ئاگری عەشق وردە وردە لە گیانیا بڵێسەدارتر دەبێ و بۆ شاری ماشوقەکەری دەگەڕێتەوە. لەم بەینەدا بۆی دەردەکەوێ کە لوتـە شووی کردووە، و خـۆی دەکوژێ. ئەم رۆمانە هـەر چـەندە بـۆ خوێنـەری سـەدەی بیسـتەیەم لـە رادەبـەدەر عاتیفییـە، بـەڵام کاراکتەرسازییەکی وەستایانە، وەسفی گەش و زندووی تەبیعەت، و بەرجەستەکردنێکی جوانی روحی ئازارمەندی تێدایە.

ساڵانی شاگردیی مامۆستا ویلهلم- 1796، و سەفەرەکانی مامۆستا ویلهلم 1821-1829کە درێژەی یەکەمە:

لەم جووتە رۆمانەدا کە رەنگدانەوەی ژیان، خزین و خەتاو گەشەکردنی خودی گوتەن، سالآنی خوێندنو پەروەردەو قۆناغی خەملینی کوڕی بازرگانێکی دەولەمەند وێنە دەگیرێ، لە سالآنی شاگردیی ماموستا ویلهلمدا، قارەمانی رۆمانەکە بۆ دۆزینەوەو بەدەست هێنانی ژیانو مانای ژیان، دەست لە ئاسودەیی و خۆشگوزەرانی بۆرژوازی هەلدەگریێ. هەوەلجار پەیوەندی بە تاقمێك ئەکتەری گەرۆکەوە دەکات، و لەگەلَ ماریاندا، کە ژنێکی ئەکتەری ناو تاقمەکەیە، پەیوەندی دلداری پەیدا دەکات. لەلایەکی دیکەوە ئاشنای بەرهەمەکانی شەکسپیر دەبێ (کە لێرەدا گوتە تەفسیرێکی پڕ بەها لەمەڕ هاملیت نیشاندەدات)، ویلهلم ئەنجام ئەکتەرەکان بەجێ دێلێ، و پەروەردەو تەربێتی کوڕەکەی، کە یادگاری ئەڤینی ماریانە، دەکا بە خەمی خۆی. لەم بەینەدا تریزەو ناتالی دەناسێت، و سەرەنجام لەگەلَ ناتالیدا زەماوەند دەکات. ویلهلم لەلایەکی دیکەوە، مەرگی مینیون دەبینێ، کیژۆلەیەکی جوانی ئیتالیاییە کە ئەوی لە دەستی تاقمە پەتبازیکی دلڕەق رزگار کردووە، بە مردنی کیژە, ویلهلم "سالآنی شاگردی خۆی" بە تەواو بوو دەزانێ. ئەو لەم قۆناغەدا فێر بووە کە بە جدی کار بکاتو ژیانو ئەرکەکانی ژیان بە هەند بگرێ. درێژەی کتێبەکە رۆمانێکی تاقەتبەرە، بەلآم کەم دابێژێك سەرکەوتووە، کە مامەلەی ویلهلمی ساردی و گەرمی چەشتوو، لەگەلَ کۆمەلگەدا نیشان دەدا.

هەردوو رۆمانەکە لە رووی بونیادەوە لاوازن، رۆمانی دووەم تا رادەیەك کۆمەلە چیرۆکێکی لێکدی دوورن کە پەیوەندییەکی ئەوتۆیان بە گێڕانەوە ئەسلییەکەوە نییە.

لە رووی ئەخلاقیشەوە راوبۆچوونی جۆراو جۆر دەربارەی ئەم دوو رۆمانە دەربڕاوە، بەلآم زۆربەی رەخنەگران بە راپۆرتێکی موعتەبەرەو پەند ئامێزی گەڕانی مرۆڤیان زانیوە بە دوای دۆزینەوەی وەلآمی مەتەلی ژیاندا.

شانۆنامەکانی:

گوتس ڤون برلیشینگن– 1773:

ئەم شانۆنامە بەناوبانگە وێڕای ئەم راستیەی کە بویەرەکانی لە سەدەی شازدەیەمدا روو دەدات، بە دەربڕینێکی جوانی گیانی بزووتنەوەی "تۆفانو یاخیبوون" دەژمێردرێ، گوتس رۆبن هودێکی ئالمانییە –رێگرێکە پشتیوانی هەژاران، ئازاردەری کەشیشان و دەولەمەندان، و قارەمانی ئازادیە. وایزلینگن–ی دۆستی گوتس و خۆشەویستی ماریای خوشکیەتی، دوو دلە لە نێوان وەفاداری دەرهەق بە گوتس و لایەنگری لە دەربار. گوتس، لە کاتی رابەریکردنی هەرایەکی جوتیاریدا زامدار دەبێ، دیل دەکرێ، و بە فەرمانی وایزلینگن حوکمی مەرگ دەدرێ. وایزلینگن حوکمەکە هەلدەوەشێنێتەوە بەلآم بە خۆی بە دەستی ژنێکی جوانی دەرباری دەرمانخوارد

دەکرێ. زامەکانی گوتس دەیگەیەننە حاڵی مەرگ، و لە حاڵێکا کە وشەی (ئازادی) بەسەر لێوەوەیە گیان دەسپێرێ. گیانی ڕۆمانتیکیانە، کاراکتەرسازی وەستایانە، و دەربڕینی کورت، بوونە مایەی سەرکەوتنی ئەم درامایە لە ساڵی 1773دا.

ئیگمونت- 1787- 1788:

شانۆنامەیەکی مەیلەو مێژووییە، کە شەڕی هۆڵەندییەکان لەگەڵ ئەسپانیاییەکاندا لە سەدەی شازدەیەم وێنە دەگرێ. قارەمانی شانۆنامەکە بێ ئەقڵانە باوەڕ بە ئەسپانیاییە خاینەکان دەکات و لە پێناوی ئازادی هۆڵەندەدا شەهید دەبێ.

ئیفیجینی لە تاوریس- 1787:

درامایەکە لەسەر بنەمای شانۆنامەیەکی یورپیدس بە هەمان ناوەوە، بەڵام گوتە گرێی چیرۆکەکە بە شێوەیەکی دیکە دەکاتەوە.. لە شانۆنامەکەی یورپیدیسدا، ئاتینە لە ڕێگەی سلینگێکی گەورەوە کە لە پشت شانۆکەوە ئامادە کراوە، لەسەر شانۆ دەردەکەوێ و فەرمان بە توئاس شا دەدا کە ئیفیجینی و ئورستس ئازاد بکات. لە دراماکەی گوتەدا شا لە بەرانبەر میهرەبانی و پاکی ئیفیجینی و پەشیمانی ئورستسدا تەسلیم دەبێ، لەم شانۆنامەیەدا سادەیی کلاسیك و زاڵبوون بەسەر نەفسدا شوێنی ڕەگەزەکانی "تۆفان و یاخیبوون" و دراماکانی سەرەتای گوتەی گرتووەتەوە.

تورکاتو تاسو- 1790:

چیرۆك و گێڕانەوەیەکی ڕۆمانتیکییە دەربارەی دوا ساڵەکانی تەمەنی تاسۆ-ی گەورە شاعیری ئیتاڵیایی. گوتە بە خۆی ناوەڕۆکی ئەم شانۆنامەیە بە "ناتەبایی نێوان بەهرەو ژیان" دادەنێ -واتە- ئاشوبی دەروونیی هونەرمەند لە کاتی تێگ گیرانی تەبیعەتی هونەری وی لەگەڵ ڕووداوە ناخۆشەکانی ژیاندا. ئەم شانۆنامەیە، وەکو تراجیدیاکانی ڕاسین، لەسەر ساتێکی قەیرانی سۆزداری نووسراوە. واتە بە دەوری تەوری ساتە قەیرانێکی سۆزداریدا دەسوڕێتەوە. ڕووداوەکانی ئەم شانۆنامەیە گاڤێ دەست پێ دەکەن کە شاعیر تازە داستانی ئورشەلیمی ئازاد-ی تەواو کردووە، و شادوێتە لیونورا (خوشکی ئالفونسو-ی دۆکی فرارا) کە تاسۆ ئاشقی وییە، تاجە گەڵایەکی سەروو وەکو نیشانەی میری شاعیران دەکاتە سەری شاعیر، تاسۆ لە ژێر کاریگەری ستایشی ئەودا لەو ساتەدا بە جۆرێ خۆی لە بیر دەکات کە جیاوازی بەینی خۆی و شادوێتە لەبیر دەکات و پێ لە بەڕەی خۆی زیاتر ڕادەکێشێت. ئانتونیو-ی وەزیری بە ئەزموونی دۆك،

زۆر سەرزەنشتی دەكاتو تانەی لێدەدات. بەینی ئانتونیو و تاسۆ تەواو تێك دەچێ تا ئاقیبەت تاسۆ داوای شەڕی تەن بە تەن لە ئانتونیو دەكات. دۆك دێتە ناو مەسەلەكەوەو تاسو زندانی دەكرێ. تاسۆ كە زۆر رەنجاوە –بەتایبەتی كە خۆی بە شاعیرێكی گەورە دەزانێ– داوا دەكات رێگەی بدەن لە فرارا بڕوات. ئەم داوایە قەبوڵ دەكرێ. لە كاتی خوا حافیزی لە لیونورا، جارێكی دیكە هەستو سۆز بەسەر تاسۆدا زاڵ دەبێو خۆشەویستی خۆی بۆ لیونورا دەردەبرێ. لیونورا بە نەرمیو ناسكییەوە ئەڤینی وی رەتدەكاتەوە، بەو حاڵەوە شاعیر گیرۆدەی گرفتی نا ئومێدی دەبێ. سەرەنجام تاسۆ، ئەنتونیوی ئیجابیو ئەهلی كار بە تەواوكەری بنیادەمێكی خەیاڵپەروەری وەكو خۆی دەزانێو دۆستایەتی وی قەبوڵ دەكات. كێشمانەكێشە دەروونییەكانی تاسۆ نەك هەر گۆرانكارییە دەرونییەكانی خودی گوتە لە پایەی رەسمی ئەودا، لە دەربارەی دۆك كارل ئوگوستدا، وەبیر دێنێتەوە، بەڵكو پەیوەندییەكانی شاعیر لەگەڵ فراڤون شتاین–شدا نیشان دەدا.

<u>فاوست (دەستپێك 1769, تەواوكردنو بڵاوكردنەوە– 1832): سەرچاوەكانی:</u>

لە ئەفسانەی ئاڵمانیدا دەگێردرێتەوە كە یوهان فاستوسی "مامۆستای سیحرو جادوگەری" لە دەوروبەری ساڵی 1525دا لە فرانكفورت دەژیا, بە گویرەی گێرانەوە چاپی"18"یەكەی ساڵی 1587، هەمان دكتور فاوست، حیلەبازیو نێرەنگ دەكات بە پیشە، لەگەڵ شەیتاندا پەیمان دەبەستێو، ئاقیبەت بەسزای كاری خۆی دەگات. كریستوفرمالرو لەسەر بنەمای هەمان حیكایەت شانۆنامەی دكتور فاوستوسی لە ساڵی 1590دا نووسی. جگە لەمە زۆر حیكایەتی دیكە لەسەر بنەمای ئەم ناوەڕۆكە دانرا بوون كە تا سەدەی هەژدەیەم دەماو دەم دەگێڕدرانەوە. گۆتە ئاگای لە هەموو ئەم حیكایەتو گێڕانەوانە هەبوو.

<u>فۆرمو تەكنیك:</u>

فاوست لە قاڵبی حۆراوجۆری شیعری دا هۆنراوەتەوە، و هەندێ بەشی بە پەخشان نووسراوە، وشەی "دراما" بۆ ئەم بەرهەمە ناوێكی نابەجێیە، چونكە لە راستیدا شیعرێكی دراماتیكی درێژە لە دوو بەشدا "نزیكەی شازدە هەزار بەیتە"

<u>چیرۆكەكە:</u>

بەشی یەکەمی فاوست, وەکو کتێبی ئەیوب (لەتەوراتدا)، بەسەرەتایەك دەست پێدەكات کە دیمەنێکە لە بەهەشت. لێرەدا خوا فاوست دەخاتە بەردەم وەسوەسەکانی مفیستوفلس–ی شەیتان.مفیستوفلس پێشنیازی سەروەت، ژن، شانازیو هەرچییەك ئارەزوو بكات، بۆ فاوست دەكات، بە مەرجێ کە ویستەکانی هاتنە دی– لە ساتێکی شادمانی وەهادا کە ئارەزوو بكات ئەو ساتە هەر پایەدار بێ– روحی خۆی تەسلیم بە شەیتان بكات. فاوست مەرجەکان قەبوڵ دەكات، و قەراردادەکە بە خوێن ئیمزا دەکرێ. مفیستوفلس هەوەڵجار فاوست بە لەزەتی بادەنۆشی و رابواردن تاقی دەکاتەوە. بەڵام لەم نەخشەیەدا شکست دێنێ، و دەکەوێتە بیری ئەوەی بە ئەڤین لە خشتەی بەرێ. فاوست بۆ ئاشخانەی سیحربازە مێچکەکانو دەرمانێکی دەرخوارد دەدەن کە لاوی بۆ دەگێڕێتەوە. هەنگێ تراجیدیا بەناوبانگەکەی مارگارت (گرچن) دەست پێدەكات. فاوست بە هاوکاری مفیستوفلس، کیژێکی لاو دەخەڵەتێنێ. لە شەرێکی تەن بە تەندا برایەکەی دەکوژێ، و ناچار لە شار هەڵدێ. گرچن منداڵێکی دەبێ، لە پەرێشانحاڵیو نائومێدی دا دەیکوژێت، دەکەوێتە زندان، و حوکمی مەرگ دەدرێ. فاوستو مفیستوفلس زەمینەی ئازادکردنی فەراهەم دەکەن، بەڵام کیژەکە لە کردەوەی خۆی ژێوانە، مل بۆ هەڵاتن نادا، تا بە مەرگی خۆی کەفارەو سزای گوناحەکانی بدات. ئاقیبەت کاتی مەرگی دێ. مفیستوفلس هاوار دەكات کە ئەم کیژە نەفرەتی لێکراوە، بەڵام فریشتەکان وەڵام دەدەنەوە کە بەخشراوە. بەمجۆرە بەشی یەکەم تەواو دەبێ.

لە بەشی دووەمدا، فاوستو مفیستوفلس دەچن بۆ دەرباری ئیمپراتۆری ئاڵمان، و لە ئاستەنگە داراییەکانیدا یارمەتی دەدەن، پاشان مفیستوفلس، هیلینی تەروادەیی لە جیهانی روحانەوە ئامادە دەكاتو دەیهێنێ. فاوست شەیدای ئەو دەبێ، بەڵام چونکە دەستی لێ دەدات هیلین ون دەبێ– ئەمە دەربڕینێکی مەجازیانەی ئەو باوەڕەی گوتەیە کە ناتوانرێ لە پڕێکاو بەبێ هەوڵو تەقەللا کەماڵ بە دەست بێت. ئەوجا فاوست دەچێ بۆ یونان، و لەوێندەر بە یارمەتی مفیستوفلس لەگەڵ هیلیندا زەماوەند دەكات، ئەم پەیوەندییە، دەربڕینی رەمزیانەی ئارەزووی شاعیرانەی خودی گوتەیە، واتە پەیوەندی "شیعر و هونەری باکوورییە بە جوانی ئایدیالی یونانییەوە". (بە گوتەیەکی دیکە، ئەم زەماوەندە نیشانەی پەیوەندی کلاسیسزمە بە رۆمانتیزمەوە، واتە ئەو گوتەو پەیڕەوکارەکەی "لوردبایرون" داوایان دەکرد، بەرەنجامی پەیوەندی فاوست لەگەڵ هیلیندا، منداڵێکە بە ناوی یوفوریون، کە فڕینی بە ئاسماندا دەبێتە مایەی کەوتنو مردنی،و لە راستیدا بەرجەستەکردنێکی لورد بایرونە لەلایەن گوتەوە. هیلین جارێکیدی لەبەرچاو غەیب دەبێ. فاوست پشتیوانی ئیمپراتۆر لە شەڕدا دەكات، و دەگاتە حکومەتایەتی سەر زەمینێ کە لەوێندەر خۆی وەقفی ئاسودەیی خەڵکی دەكات. جا لەم حاڵو بارەدا کە وا دەزانێ ئارەزووەکانی هاتوونەتە دی، لە ساتە وەختێکدا هێندە خۆی بەختیار و شادومان دەبینێ کە خۆزیا دەخوازێ ئەو ساتە وەختە هەر

بەردەوام بێ. لەم کاتەدا گیان دەسپێرێ. مفیستوفلس، بەو خەیاڵەی کە قەراردادەکە بە تەواوی ئەنجامدراوە، داوای روحی فاوست دەکات، بەڵام فریشتەکان سوورن لەسەر ئەوەی کە ئەم "ساتە وەختە" لەبەر خاتری هاونشینی وی لەگەڵ شەیتاندا نەهاتۆتە دی، بەڵکو زادەی گەشەکردنی مەعنەوی خودی فاوستە. روحی فاوست بۆ بە هەشت رێنوێنی دەکەن، و لەوێندەر گرچن و مریەم خێرهاتنی دەکەن.

چەمك و فەلسەفە:

فاوست–ی گوتە تەنیا رەمزو مەجازی ئینسانێك نییە کە روحی لە بارتەقای دەسەڵات، لەزەت، زانست، و سەروەت بە شەیتان دەفرۆشێت، ئەم درامایە شرۆڤە و لێکۆڵینەوەی خەباتە دژی "ئەو ئەنگێزە سەلبی و شەڕانەی کە لە هەر مرۆڤێکدا بە تەرزێك هەیە... خولاسە، پەیامی دراماکە ئەمەیە: مادامێکی مرۆڤ لە پێناوی ئارمانجێکی بەرزدا تێ بکۆشێت، بێگومان شایستەی رزگارییە پڕ بە مانای بەرینی ئەو وشەیە".... یا جان میسی گوتەنی، "خود رێگەی ئامانجە, ژیان ئامانجی خودە، کەماڵ مەحاڵە... لەبەر ئەمە بالاترین سەرکەوتنی ئێمە هەوڵ و خەباتی ئابڕومەندانەیە، و ماندوو نەبوونە لە ژیانێکی داهێنەرانە".

وەکو زۆر جار ئاماژە کراوە، فاوست لە زۆر رووەوە دەشوهبێتە سەر خودی گوتە. هەردووکیان ئارەزووی دەسەڵات و لەزەتی دنیاییان هەبوو و پێی گەییشتن، و هەردووکیان بیری خۆ کوژییان لەسەردا هەبوو و رەتیان کردەوە، هەردووکیان دروستیان لە بەردەم خۆدا بینی، بەڵام زیاتر بە ئانقەست و زانستانە نا دروستییان هەڵبژارد، چیرۆکی گرچن لە هەندێ لایەنەوە بەسەر بوری خودی گوتەیا فردریکە بریون دەچێ.

رەخنەکان:

رەخنەگران، ئیرادیان لە بێ فۆرمی و ناکۆکی شانۆنامەی فاوست گرتووە. گەلێك لە شرۆڤەکاران بەشی دووەمی کتێبەکە بە تاقەتبەرو دژوار دەزانن. کاراکتەرسازییەکانیش هەندێ جار سست و مەیلەو ناسازن.

زۆربەی رەخنەگران وێڕای ئەوەی کە پێیان وایە هەندێ بەشی کتێبەکە تاقەتبەرو هەندێکی ئاڵۆزە، لەمەدا هاو رەئێن کە فاوست نەوەك هەر گەورەترین بەرهەمی گوتەیە بەڵکو گەورەترین نووسراوی ئەدەبیشە لە پاش مردنی شەکسپیر و دانتی. کالڤین تۆمس دەڵێت کە فاوست "شکۆدارترین هۆزانێن خەیاڵئەنگێز، قوڵترین رەخنەگرتن لە

ژیان، دڵگیرترین و جوانترین واقیع گەری، جوانترین شۆخیبازی، و بەزەیی ئەنگێزترین تراجیدیای لەمەڕ ئەڤینداری لەگەڵ ژندا لە خۆ گرتووە کە تا ئێستا لە زمانی ئاڵمانیدا دەرفەتی دەبڕینی بۆ رەخساوە".
ب. و. وڵز ئاماژە دەکات کە "هەموو رەخنەگرانی ئاڵمانی فاوست بە گەورەترین ئەدەبیاتی خودو بە ئەڵمانی ترین داهێنانی هزری ئاڵمانیی دەزانن".
پریست-ش فاوست بە "قوڵترین و دەوڵەمەندترین بەیت، لە ناو هەموو داهێنانەکانی ئەدەبیاتی هاوچەرخدا" ناو دەبات.
رازی گەورەیی ئەم کتێبە لە دەرك و تێگەیشتنی بەرێنێتی لە تیرەی بەشەرو سستی ئەخلاقی مرۆڤ، لەوەدایە هەندێ بەشی لەمەڕ جوانی و قودرەت و دەسەڵاتی مەزن لە خۆ گرتووە وەکو دیمەنی مردنی گرچن و، جەخت کردنەوە لەسەر خەبات لە پێناوی باڵاترین بەهایاندا.

هەڵسەنگاندن:

ژمارەیەکی زۆر کەم لە شرۆڤەکاران بەوە قاییل نابن کە گۆتە لە زومرەی عەجایەبەکانی جیهانی ئەدەبیات دابنەن، چونکە بە بۆچوونی ئەمان بەرهەمەکانی وی لە رادەبەدەر ئۆتوبیوگرافیانەن و بە هیچ جۆرێ رەنگدانەوەی شکۆو گەورەیی روحی خاوەن بەرهەم -یەکێکە لەو مەرجانەی کە لونگینوس بۆ بەرزی بەرهەمی ئەدەبی داناوە- نین. بەڵام زۆربەی رەخنەگران ستایشی گوتەیان کردووە، لەوانە هاینریش هاینە دەڵێت کە "سروشت دەیویست تەماشای وێنەی خۆی بکات و گۆتەی دروست کرد". ماتیوئارنولد گوتە بە "حەکیمترین پیاوی ئەوروپا... پزیشکی سەردەمی ئاسن" ناو دەبات. رەخنەگرێکی دیکە بە گەورەترین شاعیری سەدەکانی هەژدەیەم و نۆزدەیەمی لە قەڵەم دەدا. هەروەها رەخنەگرێك پێی وایە کە گوتە بەزەوقترین ئەدیبە کە تا ئێستا جیهان بە خۆیەوەی دیتووە. و هرمان گریم دوا قسە لە وەسفی گوتەدا دەکات و بە "گەورەترین شاعیری هەموو میللەتان و گشت سەردەمانی" ناو دەبا.
لەوەیە هەندێ لەم ستایشانە کەمێك گەرمو گوڕی و شەیدایی توندڕەوانەیان پێوە دیار بێ، بەڵام لە ماوەی پتر لە سەدەیەکدا زۆربەی خەڵکی لەمەدا کە گوتە یەکێکە لە چوار پێنج سیمای گەورەی جیهانی ئەدەب، هاو بۆچوونن.

یۆهان کریستوف فریدریش ڤۆن شیلەر (1759- 1805):

شیلەر لە ماریاخ لە ڤرتمبرگ لە دایك بوو، لە منداڵیدا رۆژگارێکی هەندێ ناخۆشی بەسەر برد، ئەوسا بە پێچەوانەی حەزی خۆیەوە خرایە یەکێك لە قوتابخانە

سـوپاییەکانەوە (1773– 1779) و لـە بەشـی مافـدا خوێنـدی، پـاش ماوەیـەك دۆکـی ڤـورتمبرگ ناچـاری کـرد کـە پزیشـکگەری بخـوێنێ. لـە سـاڵی 1779دا وەکـو جـەڕاحی سوپا لە شتوتگارت کەوتە خزمەت کردن. لەم حاڵو بارەدا ژیانی سـوپایی روحـی ئـازار دەدا و ئاقیبەت لە دەستی زوڵمو زۆری دۆك بۆ مانهایم هەڵات. سـاڵانێکی لـە ئـاوارەیی و دەربەدەریـدا بەسـەر بـرد، لەوانـە: لـەلایپزیگ((1785– 1786)، لـە سـدن (1786–1787)و لە وایمار (1787– 1788) لە زۆربەی ئەو رۆژگارانەدا ئەسیری چنگی هەژاری بـوو. کـاری مامۆسـتایەتی زانسـتگەی ینـا کـە گوتـە بـۆی دۆزی بـووەوە (1789)و ئـەو موچە سـاڵانەیەی کـە دۆك هوڵشـتاین– ئوگوسـتن بـورگ لـە سـاڵی 1791 بـە دواوە بـۆی بڕی بووەوە کرانەوەیـەکی لـە ژیانیـدا چێکرد. سـێ سـاڵ دواتـر، بەرانبـەر بـە پـارەیـەکی باش کەوتە بڵاوکردنەوەی مانگنامەیەك لە مەیدانی جوانیناسیدا بـەناوی (سـەعاتان)، و داوای لە گۆتەش کرد کە هاوکاری بکات، بەمجۆرە نامەو دۆستایەتی نێـوان ئـەم دووانـە دەستی پێکرد کە تاکو مردنی شیلەر بەردەوام بوو. لە ساڵی 1799دا بە چوونی شیلەر بۆ وایمار، ئەم دۆستایەتییە قوڵتر بوو. شیلەر لە ساڵی 1805دا لە وایمار کۆچی دوایی کرد.

<u>بەرهەمەکانی:</u>

ناوەڕۆکی هەمیشـەیی بەرهەمـەکانی شیلەر شـەیدا بوونـە بـە ئـازادی. لـە شـانۆنامەکانی سـەرەتایدا جـۆش‌و خـرۆش‌و تاسـەمەندییەکی زۆر سـەبارەت بـە ئـازادی تـاك– لـە سیاسـی‌و کۆمەڵایـەتی– بـەدی دەکـرێ. بەرهەمـەکانی دوا تـری زیـاتر دەربـڕی ئـازادی مەعنـەوی‌و گشـتین. لـە بەرهەمـەکانی سـاڵانی کۆتـایی تەمـەنی شـاعیردا کاریگـەری ئەخلاق‌و جوانیناسی کانت ئاشکراو دیارە.
شـیلەر جگـە لـە شـانۆنامەکانی، مێژوویـیـەکی دەربـارەی جـەنگی سـی سـاڵە، چـەند نامەیـەکی لەمـەڕ جوانیناسـی، و ژمارەیـەکی هەنـدێ زۆری هـۆزانی لیریکـی و فەلسـەفی و چامانی لـە پـاش بـەجێماوە. هۆزانـە لیریکییـەکانی هزرمەندانـەن، و کاریگـەریان پتر لـە رێگـەی دەربـڕینی هونەریانـەی ئەندێشـە فەلسـەفییەکانەوەیە تـا لـە رێگـەی دەربـڕینی ئاشکرای هەست‌و سۆزەوە بێ. چامەکانی دەربڕی هـزرێن ئـەخلاقین. هەنـدێ لـە هۆزانـە لیریکییـە بەناوبانگـەکانی ئـەو: "بـە شـادومانی"، "هونەرمەنـدان"و "دەنگـی زەنـگ". "نەبەرد دەگەڵ ئەژدیهادا"و "غەواس"ش لە چامە بەناوبانگەکانی ئەون و شایستەی باسن.

<u>نامەکان:</u>

شیلەر کە بە قوڵی لە ژێر کاریگەری بەرهەمە فەلسەفیو ئەستاتیکییەکانی کانتدا (بە تایبەتی رەخنەی ئەقڵی پراکتیکی، 1788، و نەقدی حوکمو بڕیار، 1790) بوو. هەستی دەکرد کە زەرورەتێك گوشاری بۆ دێنێ تا دەربارەی پەیوەندی نێوان هونەرو ئەخلاق بنووسێت. ئەویش وەکو کانت دژی ئاسانگیریو ئەقڵانیەتی درۆینە، فەلسەفەی ئەپیکوریو دەرونگەرایی، تاك گەرایی بێباکانەی رابەرانی بزووتنەوەی "تۆفانو یاخی بوونە". لە باوەڕ بوون بە ئازادی ویستو زەرورەتی بە پیرەوە چوونی گازی ویژدانیشدا هاو رەئی کانتە... بە هەر حاڵ، شیلەر لە مەیدانی جوانیناسیدا، کە زەمینەی تایبەتی لێکۆڵینەوەی ئەو بوو، لە کانت دابڕا، لە (نامە فەلسەفیەکاندا 1786- 1788) رای دەگەیەنێ کە لە هەر شتێکدا تایبەتمەندییەکی زاتی هەیە کە ئەو شتە جوان دەنوێنێ، کانت باوەڕی وایە کە هیچ پێوانەیەکی بابەتی لە ئارادا نییە، شیلەر پێ وایە کە ئەم جۆرە پێوەرە (ئازادی رواڵەتی)یە، و مەبەستی ئەمەیە کە بەرهەمێکی هونەری لە حاڵێکا جوانە کە پابەندی هەموو یاسا هونەرییەکان بێ، بەبێ ئەوەی کە ئەم پابەندییە ئاشکراو دیار بێ. (ئەم تێۆرییە بە تەواوەتی هاو پەیوەستە لەگەڵ ئەم باوەڕەی شیلەردا کە ئامانجو مەبەستی پەروەردەو فێرکردن، تەربێت دانی مرۆڤە بەشێوەیەك کە ئەوەی دروستو راستە ئەنجامی بدات). شیلەر لە نامەیەکی تریدا دەربارەی (لوتفو ویقار- 1793)، جارێکی دی بە دەربڕینی ئەمەی کە جوانی و تەبیعەتی بەشەری ناتەبان، لە کانت جیا دەبێتەوە، هەوڵدەدا بیسەلمێنێ کە لەودیو ئەو شتەوە کە ئەو ناوی جوانی "بەدەنی" لێ دەنێ، جوانییەکی دیکە لە مرۆڤدا هەیە کە لە کەسایەتییەوە سەرچاوە دەگرێ: و ئەمە هەمان "لوتف"ە، و جلیوەی کەسایەتی جوانە، لە حاڵێکا کە ویقار جیلوەی فیکرێکی بەرزە، هەمان ئەم بیرانە لە بەرهەمی چەند نامەیەك دەربارەی فێربوونی ئەستاتیکا- 1795 بەردەوام دەبن. شیلەر لەم بەرهەمەدا، کە شایەدا گرنگترین نامەی وی بێ لە مەیدانی ئەستاتیکادا, باوەڕی وایە کە ئەخلاقو جوانی لێکدی نایەتە دابڕان، و پێی وایە کە گرنگترینو گەورەترین کەلتووران بەرەنجامی یەکێتیی (لوتف و ویقارە). لە نامەی (دەربارەی شیعری پاك و هەستیاریی 1795- 1796)دا شاعیران بەسەر دوو دەستەدا دابەش دەکات: شاعیرانی "خۆڕسك"یان "تەبیعی"، (کە عادەتەن ئەمانە لە رۆژگارانی کۆندا دەبینرێن، بەڵام نەك بە تایبەتی) کە پایەیەکی باڵاتریان هەیە، چونکە تەبیعەت بە شێوەیەکی خۆڕسك، بابەتی، و بێ بیرکردنەوە دەخوڵقێننەوە، و شاعیرانی "هەستیاریی" یان "ئەندێشەمەندی" کە شارستانیەت، یەکێتیی هێزی ئیدراكو خۆڕسکی لێ سەندوونەتەوە، ئەم شاعیرانە (و شیلەر دەڵێ کە زۆربەی شاعیرانی سەردەمی تازە ئیحساساتی-ن) پایەیەکی نزمتریان لە دەستەی یەکەم هەیە، چونکە سەروکاریان لەگەڵ سروشتدا بە جۆرێکی نا راستەوخۆیە، ئەمانە سەروسەختیان لەگەڵ هزرو ئارمانجدایە، بەڵام ئەمانەش دەوری تایبەتی خۆیان هەیە- یانی نواندنەوەی هەستو سۆزان،

ئەنجامگیری کردن، تاقیب کردنی ئارمانج... و نزیك بوونەوە لەوەی کە بیٚ کۆتاییە. روبرتسون ئەم نامەیە بە بەرەڤانینامەی شاعیر لە شیعری خۆی دەزانیٚ چونکە شیلەر ئاگادار بوو کە زیاتر شاعیریٚکی ئیحساساتییە تا تەبیعی.

شانۆنامەکانی:

ریٚگران- 1781:

شانۆنامەیەکە (بە پەخشان) رەقیو توندیو زبری و پیلانگیٚری بەرجەستە دەکات. کارل مور، لە ئەنجامی فیتنەییو دەسیسەکاری فرانز-ی برای لە بابی زویر دەبیٚو دەبیٚ بەرابەری دەستەیەك ریٚگر، بەلاٚم ئەویش وەکو گوتس ڤون برلیشینگن، "ریٚگریٚکی شەریفە"، خەتا باران سزا دەداتو یارمەتی هەژاران دەدات، فرانز بابیان دەخاتە زندانەوەو لیٚدەبڕیٚ ئامیلیا-ی دلبەری کارل بە تۆبزی ناچار بکات زەماوەند لەگەڵ خۆیدا بکات. کارل بە بیستنی ئەم هەواڵە بە خۆیو دارو دەستەکەیەوە هیٚرش دەباتە سەر فرانز. فرانز خۆی دەکوژیٚت، باوکەکە دەمریٚت، ئامیلیا کە پەی بەوە بردووە کارل لەبەر ئەو سویٚندەی کە خواردوویەتی ناتوانیٚ لەگەڵ ویدا زەماوەند بکات، داوا دەکات کە ئەویش بکوژن. کارل ناچار بە شمشیٚر دەیکوژیٚت، و ئەوسا خۆی دەداتە دەستی بەرپرسانی یاساوە، زانیویەتی کە خەیاڵەکانی هەڵە بوون -و یاسا شکیٚنی ریٚگەی چاك کردنی هەڵەو خەتایان نییە.

ئەڤینو پیلانگیٚری 1784:

تراجیدیای (بە پەخشانە) ژیانی چینی بورژوایە. فەردیناند-ی کوڕی حاکمی بیٚ مەرامی ویلایەتیٚکی بچووك، حەز لە لویز-ی کیژی مۆسیقازانیٚك دەکات. حاکم بۆ وەی ریٚگە لە زەماوەندی ئەم دووە بگریٚ، کیژە ناچار دەکات تا وا بنویٚنیٚ کە دڵی بە کەسیٚکی ترەوەیە. فەردیناند ژەهریٚك ئامادە دەکات، و بەر لەوەی کە لویز فریا بکەویٚ پەردە لەسەر بویەرەکە لابەریٚ، هەردووکیان ژەهر دەخۆنەوە، بابەکە ژیٚوان دەبیٚتەوەو خۆی تەسلیمی قانون دەکات. ئەم شانۆنامەیە سوچیٚك لە رسواییەکانی چینی ئەرستۆکرات ئاشکرا دەکات و ئەوە نیشان دەدات کە چۆن بەد رەفتاری ئەرستۆکرات سەبارەت بە چینی بورژوا بۆ هەردوو چینەکە مایەی نسیبەتە.

دون کارلوس ی شازدەی ئەسپانیا 1787 :

یەکەمین شانۆنامەی شیعریی بێ قافیەی شیلەرە. پلۆتی دراماکە سادەیە: دون کارلوسی کوڕی فیلیپی دووەمی پاشای ئەسپانیا, حەزی لە شابانۆ ئیلیزابت-ی ژنی بابی خۆی کردووە. شا پەی بە خەیاڵەکانی وی دەبات, و تەسلیم بە کار بە دەستانی تەفتیشی باوەڕانی دەکات. مارکی پوزا لە کەسایەتیە سەرەکییەکانی ئەم تراجیدیا مێژووییەیە, دۆست و شیرەتکاری دون کارلوسە کە بە (سەفیری ئینسانیەت) دەژمێردرێ. داکۆکیکارێکی بوێرە لە ئازادیی, کە شیلەر ئایدیالیزمی سیاسی خۆی و لایەنگری لە حکومەتی زانایان و خێرخوازان لە زمانی ئەوەوە بەرجەستە دەکات و دەردەبڕێ. ئیجابیەتی ئەم شانۆنامەیە لە قوڵی بیرەکانی و لە زمانە سفتەکەیدا پەنهانە.

<u>**والنشتاین** 1798-1799:</u>

شانۆنامەیەکە لە سێ بەشدا: ئۆردوگای والنشتاین-1798، پێشەکییەکە لە یەک پەردەدا, پیکولومینی-1799و مەرگی والنشتاین-1799کە هەر یەکێکیان لە پێنج پەردە دایە. قارەمانی سەرەکی ئەم دراما مێژووییە, والنشتاینی فەرماندەی هیزەکانی ئەڵمانییە لە جەنگێن سیساڵەدا. ئەو کە تینووی دەسەڵاتو پایەیە. دەکەوێتە بیری خیانەت و لە پیلانێکدا دژی ئیمپراتۆر دەست لەگەڵ سوێدییەکاندا تێکەڵ دەکات. کۆنە دۆستەکەی وی ئوکتا ڤیو پیکولومینی، پیلانەکە ئاشکرا دەکات، و زۆربەری سەربازان لە دەوری والنشتاین دوور دەکەونەوە. شیلەر بۆ یەکەمین جار لەم درامایەدا کەسایەتیەکی گەورەی ئەفراندووە. پلۆتی لاوەکی دراماکە سەربوری ئەڤینی تەکلا-ی کیژی والنشتاین، و ماکس-ی کوڕی پیکولومینی بەرجەستە دەکات. (شیلەر لێرەدا جەخت لەسەر توانای داهێنەرانەی بەشەری دەکاتەوەو باوەڕی خۆی بە جەبرو حەتمیەتی مێژوو دەردەبڕێ).

<u>**ماری ستوارت**- 1800:</u>

ئەم تراجیدیا مێژوویی و سیکولۆجیە بە ناودارترین شانۆنامەی شیلەر دەژمێردرێ. کارو جوڵە لەم شانۆنامەیەدا کەمە. کە شانۆنامەکە دەست پێدەکات، خوێنەر بۆی دەردەکەوێ کە ماری (شابانۆی سکوتلاند) بە مەرگ مەحکومە، و دراماکە بە شێوەیەکی گشتی بە دەوری تەوەری تۆمەتبار کردنی شابانۆ ئەلیزابت لەلایەن مارییەوە، کە لە رووی ئەخلاقییەوە پێدەچێ شایانی سەرزەنش بێ، دەسوڕێتەوە. ماری ئەگەر چی تا رادەی ستایش و ئافەرین بوێرانە وێنەگیراوە، لێ بێ گوناحی و سادەیی ئاشکرای وی بوار نادات کە بتوانرێ بە قارەمانی تراجیدیا کە دابنرێ. بە هەر حاڵ، ماری بە تاوانی هاو دەستی کردن بۆ کوشتنی ئەلیزابت مەحکومە، و بە خۆی سزای ئیعدام وەکو

سزایەکی خوایی بۆ گوناهانی رابردووی قەبووڵ دەکات. (دیمەنی ململانێی هەردووشابانۆ کە لەوێدا ماری خۆی لە ئاستی مەعنەویدا بە بالاتر نیشاندەدات، شێوەیەکی درامییە کە شیلەر بە کاری هێناوە، و لەگەڵ حەقیقەتی مێژوویدا یەك ناگرێتەوە).

خانم ئورلیان- 1801:

لەم "تراجیدیا رۆمانتیکەدا" (بە گوتەی خودی شیلەر)، جاندراك وێنای نیشتمانپەروەری و ملکەچییە بۆ خوا. کێشمانەکێشی تراجیدی نێوان پەیامی جاندارك و کەسایەتی وی لە پایەی ئینسانێك دایە، بەمجۆرە کە لە ساتێکی رەوتەنی دا پەیامی خۆی سەبارەت بە لاوێکی ئینگلیزی بەناوی لیونل لە یاد دەبات. پاشان بە چاوپۆشی لە لیونل-ی لاوو بە مەرگی خۆی سزای گوناهەکانی رابردوو دەدات.

بووکی مسینا- 1803:

یەك (تراجیدیای چارەنووسە) لەسەر بنەمای گێرانەوەیەکی جیاواز لە نێوەرۆکی کۆنی ئودیپ، فاڵچییەك بە شازادە مسینا دەڵێت کە کیژێك بە نێوی بیاتریس، کە هێشتا لە دایك نەبووە، دەبێتە باعیسی مردنی هەردوو کوڕەکەی وی. کە بیاتریس دێتە دنیاوە، شازادە فەرمان دەدا فڕێی بدەنە دەریاوە. دایکی کیژە نەجاتی دەدات و دوور لە چاوی شازادە دەکەوێتە بە خێوکردنی.، دوو برایەکەی، سزارو مانۆئیل، کە کیژە ناناسن، حەزی لێدەکەن، سزار لە ئیرەییدا مانوئیل دەکوژێ، و پاشان کە دەزانێ بیاتریس خوشکی خۆیەتی، خۆی دەکوژێ. شیلەر لەم درامایەدا بە سوود وەرگرتن لە گرووپی کۆڕاڵ (کە لێرەدا گۆرانی ناڵێن بەڵکو قسە دەکەن)، بەکار هێنانی دەوری چارەنووس، و تەوزیف کردنی ناوەڕۆکی گوناحی بۆ ماوەیی، دڵبەندی خۆی بە سۆفوکلیس نیشان دەدات.

ویلهلم تل – 1804:

درامایەکی داستانییە دەربارەی ئازادی و جیابوونەوەی وڵاتی سویسرا لە نەمسا، ئەم درامایە چیرۆکی بەناوبانگی خەباتی سەرکەوتووانەی تل دژی حاکمی ستەمکار گسلر دەگێڕێتەوە. ئەم داستانە هەمیشە بە دڵی خەڵکی ئاڵمان و سویسرا، و ئیلهامبەخشی نیشتمانپەروەران بووە.

هەڵسەنگاندن:

ئەگەرچی زۆربەی ڕەخنەگرانی هاوچەرخ گەورەیی شیلەر لە گوتە بە کەمتر دەزانن، پێیان وایە کە فرە لایەنیو واقیعیەتی گۆتەی نییە، بەڵام ژمارەیەکیش –بەلای کەمەوە لە واری شانۆنامەنووسیدا– ئەو لە گۆتە بە گەورەتر دەزانن. جیمزك– هاسمر، شیلەب لە درامانوسویدا بە "هاوسەنگی گوتە" دەژمێرێ، و دەنووسێت کە شیلەر "نموونەی بەرزی شاعیرێکی ئاڵمانییە. هیچ شاعیرێکی دیکە لە ڕووی ڕەسەنایەتییەوە لەو تێ نەپەڕیوە..." ویلکینسونش لەگەڵ هاسمردا، بە تایبەتی لە بابەتی ڕەسەنایەتیدا هاو دەنگە و واڵنشتاین "بە گەورەترین هۆزانی ئەدەبیاتی ئاڵمان" دەزانێ. روبرتسون پێی وایە: "شیلەر نموونەی گەورە شاعیرانێکە کە کارلایل "شاعیری قارەمان"ی پێ دەگوت... نووسینەکانی سەر ڕێژن لە گیانی ئایدیالیستی ڕەسەنو هیمەتی بەرز، بەڵام پەیامی ئەم بەرهەمانە بۆ جیهانی ئەمڕۆ لە ریالیزمی بێ لایەنانەی گوتە کەمترە... لەگەڵ ئەمەشدا شیلەر گەورەترین درامانووسی ئاڵمانییە".

ژێدەران:

1– جەنگی حەوت ساڵە (1756– 1763):

جەنگی نێوان فەرەنساو نەمساو روسیا، ساکسو سوێدو (لە ساڵی 1762 بە دواوە) ئەسپانیا لەلایەك، و پروس و بەریتانیای گەورەو هانوڤر لەلایەکی دیکە. لە ئەنجامی ئەم جەنگەدا بەریتانیا بوو بە ئیمپراتۆریەتی کۆلۆنییەکانی جیهانو پروس بوو بە یەکێك لە دەوڵەتە بە دەسەلاتەکانی ئەوروپا.

2– فردریکی گەورەی (1712– 1786) پاشای پروس (1740– 1786).

3– پیتیزم– Pietism:

بزووتنەوەیەکی ئاینی بوو لە کڵێسا لوتەرییەکانی ئاڵماندا لە ئاخرو ئۆخری سەدەی هەڤدەیەما سەری هەڵداو مەبەستی ڕازانەوەو پاك کردنەوە نەبوو، بەڵکو باوەڕی باتینی و ژیانی بەپێی پرەنسیپەکانی مەسیحیەت دەخستە سەرووی رواڵەتی پرەنسیپەکانی باوەڕی مەسیحیەوەو جەختی لەسەر خوێندەوەو موتالای کتێبی مقەدەس دەکردەوە. پیتیستەکان باوەڕیان وابوو مرۆڤ بە ئەنجامدانی کاری چاك لە گوناح پاك دەبێتەوە.

4– جوزیفی دووەم (1741– 1790):

شای ئاڵمان (1764– 1790): ئیمپراتۆری ئیمپراتۆریەتی مقەدەسی رووم (1765– 1790).

5– ڕۆسۆیزم: پەیڕە وکردنی ڕاوبۆچوونانی جان جاك ڕۆسۆ، وەکو پەروەردەی تەبیعی، ماف و ئازادییەکانی تاك، یەکسانیو .... هتد.

6- تۆفانو یاخی بوون (Sturmund Drang):

بزووتنەوەیەکی ئەدەبی ئاخرو ئۆخری سەدەی هەژدەیەم بوو کە هەردر-ی نووسەرو فەیلەسوفی ئاڵمانی دامەزرێنەری بوو. ئەم بزووتنەوەیە کە ناوخۆی لە شانۆنامەیەکی فریدریش م. ڤون کلینگرەوە بە هەمان ناو وەرگرتبوو، یاخی بوونێك بوو بەرانبەر بە قەراردادو پرەنسیپو دابە باوەکان، بە تایبەتی بەرانبەر بە گیانی رۆشنگەری و کلاسیسزم. یەکێك لە تایبەتمەندییەکانی ئەو بزووتنەوەیە تەبیعەت پەروەری بوو کە باوەڕی بە جۆرە وەحدەی وجودێك هەبوو، ئەمەش شاعیرانی لاوی لایەنگری بزووتنەوەکەی بەرەو قبوڵی پرەنسیپانێك کە لەو دیوی ئەقڵەوە بوو، رادەکێشا.

7- باکوس پەرستان- Bacchants:

(لە ئاینانی یۆنانو روم) بەو ژنانە دەگوترا کە باکوس یادیونوسوس (خوای شەراب) یان دەپەرست. سرووتی پەنهانی وان، بە بێهۆشی شێتانە ئەنجام دەدراو بریتی بوو لە مەیخۆریو مۆسیقای توندو وروژێنەر، یۆنانیان، مادیناس-شیان پێ دەگوتن.

8- تارانت (ئیتالیایی: تارانتو) شاری ئاپولیا، لە باشوری ئیتالیا، لەسەر کەنداوی تارانت.

9- ئارخوتاس (430 پ.ز- ؟) ریازیات زانو فەیلەسوفی فیتاغوری رۆمی.

10- بریسلاو- Breslau:

شارێکە لە باشووری رۆژئاوای پۆڵەندا.

11- یوهان یواخیم وینکلمان (1717- 1768) ئارکولوجیستو مێژوونووسی هونەر-ی ئاڵمانییە.

12- لایوکویون- Laocoon:

لە ئەفسانانی یونانیدا کاهینی پەرستگەی ئاپولۆیە کە لە جەنگی تەروادەدا خەڵکی تەروادەی ئاگادارکردەوە کە رێگەی ئەسپەدارینەکەی یۆنانیان بۆ شار نەدەن، ئەم کارە بووە مایەی تووڕەیی ئاتنە و بە گوتەیەکی دی پۆسیدون یان زیوس، و دوو ماری دەریاییی راسپارد کە لویوکون تەمبێ بکەنو ئەوانیش لە قەدی خۆیو دوو کوڕەکەی هاڵان و کوشتیانن. ئەو پەیکەرەی کە ئێستا لە ڤاتیکاندایە جەنگی ئەوانو مارەکان نیشان دەدات.

13- دراماتورژی: واتە هونەری شانۆنامەنووسی، یان دەرهێنانی.

14- ئاپیوسو فیرجینیا: لە ئەفسانانی رومیدا، ئاپیوس کلودیس (ئەندامی ئەنجوومەنی دە نەفەری حکومەتو یاسادانەرانی رومی) چاوی تەماح دەبڕێتە ڤیرجینیای جوانی کیژە هەژارو لە دادگاییەکی درۆینەدا دەیکات بە کۆیلەی خۆی. بابی کیژەکە بە مەسەلەکە دەزانێ، دەچێ بۆ دادگاو بە خەنجەر کیژەکەی خۆی دەکوژێتو ئەوجا لە شاردا شۆڕشێك بەرپا دەکات.

15- سوارچاکانی پەرستگا: لە مێژووی سەدەکانی ناڤیندا، فیرقەیەکی ئاینیو سوپایی بوو کە لە ماوەی شەڕەکانی سەلیبیدا هاتە ئاراوە. سوارچاکانی پەرستگا لە بنچینەدا دەستەیەکی نۆ نەفەر بوون لە دلاوەران کە لە ساڵی 1118دا بە مەبەستی پاراستنی زیارەتکەرانی ئۆرشەلیم خڕ بوونەوە. ئەم فیرقەیە کە تەواو لایەنی سوپای هەبوو، یەك سەرۆكو ئەنجوومەنێکی گشتی هەبوو و مەڵبەندەکەی لە ئۆرشەلیم بوو. ئەم فیرقەیە لە ساڵی 1314دا نەما.

16- کویدلین بورگ: شارێکە لە کۆماری دیموکراتیکی ئاڵمانیای جاران.

17- ئیرل کینگ- Erlking:

لە ئەفسانەی ئاڵمانیدا، ناوی دێوێکە کە خەریکی لە ناودانی خەڵکی بە تایبەتی منالآن بوو.

18- گێڕانەوەی چاپی: ئەم گێڕانەوەیە کە بە پێنووسی یوهان سپیس بە زمانی ئەڵمانی نووسراوە، بە یەکەمین، گێڕانەوەی ئەفسانەی ((فاوست)) دەژمێردرێ،

19- مفیستوفلس: ناوی شەیتانە لە سیما گرنگەکانی ((فاوست))ـە، دەربارەی ریشەی زمانەوانی ئەم ناوە چەند گێڕانەوەیەك هەیە. هەندێ پێیان وایە کە ئەم ناوە وشەیەکی یۆنانییە لە پیتی نەفی me و Phos بە مانای رۆشنایيو فیلوس بە مانای دۆستداری رووناکی پێك هاتووە کە بەسەر یەکەوە مانای ((دژمنی رووناکی)) دەگەیەنێ.

ئەدەبیاتی ئاڵمان

لە

سەدەی نۆزدەیەمدا

<u>سەرەتایەکی مێژوویی:</u>

سەرکەوتنەکانی ناپلیۆن بۆناپارت جەزرەبەیەکی توندی بە هیواو ئومێدی نیشتمانپەروەرانی ئاڵمانیو خوازیارانی یەکێتیی میللەتی ئاڵمان گەیاند. داگیرکاری فەرەنسا لە ساڵی 1803وە تا ساڵی 1813ی خایاند. شکستە سوپاییەکانیش جۆش و خرۆشی نیشتمانپەروەرانی دانەمرکاندەوە، بەڵکو بە پێچەوانەوە بڵێسەی بە مەشخەڵەکاندا، و یەکێتی دژی دژمنی هاوبەش، ویلایەتە هاوپەیمانەکانی لێکدی نزیکتر کردەوە. ژمارەیەك لە دراماو هۆزانێن لیریکی شاعیرانی گەورە –بە تایبەتی میناڤون بارنلهم–ی لسینگ، ویلهلم تل–ی شیلەر، و بەشی یەکەمی فاوست–ی گوتە– کەلەپوری هاوبەشی ویلایەتە ئاڵمانی زمانەکانی دەوڵەمەند تر کردو تینو تاوێکی زیاتری بەهزرو بیری نیشتمانی هاوبەشی باب و باپیران بەخشی.

سوپاییانی ئاڵمانی کە لە ساڵی 1813دا ناپلیۆنیان شکاند چاویان لە ریفۆرمی جۆراو جۆری وەکو ئازادی رامیاریی پترو حکومەتی قانونی بوو. بەڵام چاوی رەشی هومێدیان کاڵبووەوە. ئەو سیاسەتە کۆنە پەرستانەیەی کە مەتەرنیخ"1" لە نەمسا گرتیەبەر، لە

زۆربەی ویلایەتەکان گیرایە بەر، و خەڵکی لە بەشداری لە حوکمڕانیو ئازادی دەربڕینو چاپەمەنی مەحروم بوون. ئەم قۆناغی کۆنەپەرستیو دیکتاتۆریەتە چەندی دەیەیەك بەردەوام بوو, بەڵام نارەزایی گشتی بە جۆرێ پەرەی سەند کە لە ساڵی 1848دا راپەڕینی ئاشکرای لێکەوتەوە. هەنگێ هەندێ هەنگاوان لە پێناوی بەرقەراری حکومەتی قانونیدا نراو سیاسەتێن دکتاتۆری کەم دابێژێك راگیرا. سەرەنجام میللەتی ئاڵمان لە ساڵی 1871دا بوون بە خاوەنی "ئەنجوومەنی یاسادانان".

لەم کەینو بەینەدا هەوڵێکی زۆر بۆ دابینکردنی یەکێتیی نەتەوەیی درا. لە ساڵی 1815 کونفدراسیونی ئاڵمانی (1815– 1866) بە گوێرەی بڕیارەکانی کۆنگرەی ڤێناو لە سایەی دەسەڵاتی نەمسادا دەمەزرا، لە ساڵی 1834دا بە دامەزراندنو دروستکردنی یەکێتیی گومرگ"2"، ئاڵمان یەکێتیی واقیعی بە دەست هێنا، و لە ساڵی 1866دا کونفدراسیۆنی ئاڵمانی"3" باکووری هاتە ئاراوە. سەرەنجام، ئاڵمان فەرەنسای لە شەڕی فەرەنسا– پروس دا (1870) شکاند، و ویلهلم–ی یەکەم (شای پروس) بوو بە ئیمپراتۆری ئیمپراتۆریەتی ئاڵمان (1871).

ئاڵمانیش گەلێك لە هەمان ئەو گرفتە ئابووری، پیشەسازی، و فەلسەفیانەی کە فەرەنسای سەدەی نۆزدەیەم گیرۆدەی بوو، لە بەردەمدا بوو. زیاد بوونی ژمارەی کارخانان, گەشەکردنی شاران، پەیدا بوونی چینێکی کۆمەڵایەتی بەهێز لە بازرگانان، ململانێی نێوان سەرمایەو کار، و کەشفکاری زانستی– هەر هەموویان ئاڵمانیان بەرەو مادەگەراییو نائومێدیو بەدگومانی برد.

چەندین فەیلەسوف دیاری ئاڵمانی لە دیاریکردنی رێبازی هزری، رامیاری، کۆمەڵایەتیو ئەستاتیکادا نەك هەر لە وڵاتی ئەڵمانیادا، بەڵکو لە هەموو ولاتانی تری جیهان، دەورێکی گەورەیان هەبوو.

<u>یوهان گوتلیب فیختە (1762– 1814):</u>

لە بەرانبەر حوکمە ئەخلاقییە مجەڕەدەکانی کانتدا وەستاروکەوتە بەرەڤانی لە مافێن فەردی، و بەمجۆرە پشتیوانی لە بزاڤی رۆمانتیکی ئاڵمانی لە ئەدەبیاتدا کرد.

<u>فریدریش ئارنست دانیل شلایرماخر (1768– 1834):</u>

چەند هەوڵێکی دا تا ئاین لەگەڵ ژیاندا بگونجێنێو، شێوەی باوەڕێکی دەروونی پێ بدات. بەباوەڕی وی "ئاین ناوێکی دیکەی هەستو ئارەزەووە بەرزەکانە .... دین شیعری روحە".

<u>گیورگ ویلهلم فریدریش هیگل (1770– 1831):</u>

لە هەوڵی ئەوەدا بوو تا لە نێوان دوالیزمی ئانتولۆجی کانتو باوەڕی ئەفلاتونی دەربارەی روح یان نەفس پردێك دروست بکات، و هەردووکیان لەگەڵ نەفس تەرك کردنی مەسیحیدا بگونجێنێ. "ئایدیالیزمی موتڵەق"ی هیگل پێی وایە کە دنیا لە هەوڵی بوونەوە تاکو ئێستا لە پرۆسەیەکی بەردەوامی گۆرانکاریو خۆ بە دیهێنانەوەدا بووە. زەینو مادە هەردووکیان لە هەوەڵەوە هەبوونە، زەین لەگەڵ مادەدا پەرەی بە روح داوە. ئەم پرۆسەیە بەردەوام دەبێ تا جیهانێکی جوانترو رەسەنتر بێتە دی. ئەم تێورییە گەشبینانەیە، کە هیگل بە تەما بوو لە مەیدانی مێژوو، ئاین، حیکمەتی پراکتیکی، هونەر، ئەدەبیات، و لە راستیدا لە هەموو مەیدانەکاندا بەکاری بێنێ، لە ماوەی ساڵانی 1830- 1870دا کاریگەرییەکی قووڵی بەسەر هزرینی هزرڤانانی ئەورووپاوە هەبوو.

فریدریش ویلهلم جوزیف ڤون شلینگ (1775- 1854):

فەیلەسوف و عارفێك بوو کە باوەڕی وابوو سۆزو خەیاڵ رێنوێنانی باوەڕپێکراون، واتە جێگەی متمانەن، بەم بۆچوونە بەشداری لە پێشڤەبرنی بزووتنەوەی رۆمانتیکدا کرد. ئەو دەیگوت کە تەبیعەتو روح جگە لەلایەنی جیاوازی (نەفسی جیهان) چ شتێکی دیکە نینو لە هونەردا ئەم دوو لایە نە ئاوێتەی یەکدی دەبن (بە گوتەیەکی دی، هونەر لە یەکێتیی روح لەگەڵ سروشتدا دەخوڵقێ، و باڵاترینو پەسندترین ئەوزاری مەعریفەتە).

ئارتور شوبنهاوەر (1788- 1860):

رێك بە پێچەوانەی فەلسەفەکەی هیگلەوە، کەسێکی تەواو بە گومان و رەشبین بوو، پێی وابوو کە ویست تاقە شتێکە کە واقیعیەت و حەقیقەتی هەیە، جیهانی بوون شەڕە، کردەوەی ویستن بنیادەم بە هیلاك دەبا، و لەبەر ئەمە نەڤی ویست -بە ویستی ژیانیشەوە- دوا خێرە. شوپنهاوەر بوونی خوا، ئازادی ویست، و نەمری روحی ئینکار دەکرد.

کارل مارکس 1818- 1883:

دامەزرێنەری سوسیالیزمو بە دەسەڵاتترینو کاریگەرترین فەیلەسوفی سیاسەتە کە تا ئێستا جیهان بە خۆوەی دیتووە. بوچوونەکانی مارکس لە مانیڤێستی کۆمۆنیست (1848 بە هاوکاری فریدریش ئەنگلز 1820- 1895)، و لە کتێبی دەست مایەدا (سەرمایە) هاتوونەتە دەربڕین. ئەو پێی وایە کە کار وەکو کاڵایە. نرخی گشتی هەر کاڵایەك دەبێ بە رادەی ئەو کارەی کە لە بەرهەمهێنانیدا سەرف کراوە دیاری بکرێ، سەرمایەدار نابێ لە

قازانجدا شەریك بێ، و لەبەر ئەمە كرێكاران دەبێ خەباتی چینایەتی بكەنو هەر هەموو سەرچاوەو ئەوزارەكانی بەرهەمهێنان بگرنە دەستی خۆو لە نوێ دابەشی بكەن.
سەرەنجام، فریدریش ویلهلم نیتشە (1844– 1900) پەیدا بوو، و كەوتە هێرش كردن بۆ سەر ریازەتگەری شوپنهاوەروكەوتە ستایشی ویست. ئەو مەسیحیەت، ئەخلاق، ویژدان، و مرۆڤدۆستی بە هیچ نەدەزانی. هەموو ئەمانەی بەلاوازی روت دەزانی، و داخی بۆ هەر جۆرە لاوازییەك دەخوارد. ئەو رای وابوو كە "ویستی زادەی تواناو دەسەلات" خێری بالآیە، و لە داكۆكیكارانی پەروەردەی "سۆپەرمان"– بوونەوەرانی بە هێز لە رووی بە دەنییەوە، نەگۆڕو ، و بێ بەزەیی– بوو. فەلسەفەی نیتشە لە بنچینەدا گەشبینانەیە، و جەخت كردنەوەیەكە لەسەر تاكپەروەری، هێڤیو چالاكی. بەناوبانگترین بەرهەمی وی (ئاوهای گوت زەردەشت 1883– 1885)ە كە دەربڕی فەلسەفەی "سۆپەرمانیەتی" وییە.

نۆڕینێكی گشتی:

ئەدەبیاتی ئالمانی لە سەدەی نۆزدەیەمدا تەقریبەن هەمان ڕێگەی بڕی كە ئەدەبیاتی فەرەنسا بڕی بووی– ڕۆمانتیزم، ریالیزم، و ناتورالیزم.
وەكو بەر لە ئێستا ئامارەكرا گەلێك لە رەگەزو توخمەكانی ڕۆمانتیك لە بزووتنەوەی "تۆفانو یاخی بوون"دا لە سالّی 1780دا هەبوو، و گۆتەو شیلەر، دوو كۆڵەكە بنچینەییەكەی ڕۆمانتیزمی ئالمان، هەوڵیاندەدا تا ڕۆمانتیزمی خۆماڵی بە كلاسیسزمی پێشینانەوە ببەستنەوەو موتوربە بكەن، لەگەڵ ئەمەشدا، تەنیا لە كۆتایی سەدەی هەژدەیەمدا بوو كە بزووتنەوەی ڕۆمانتیك لە ئەدەبیاتی ئەڵماندا رەسمیەتی پەیدا كرد.
لە سالّی 1797دا چەند كەسێك لە پیاوانی لاو لە گروپێكدا كۆبوونەوە تا بانگەشە بۆ ئەو پرەنسیپو بنەمایانە بكەن كە لەو زەمانە بە دواوە بە ڕۆمانتیزم ناوی دەركردوە، "گەڕانەوە بۆ زەوقی خەڵكی و خۆرسكیو سادەیی سروشتی، دژایەتی كردنی یاساو رێسای نا دروست و فورمالیزمی توندڕەوانەی ڕۆشنبیرانی سەدەی هەژدەیەمو قەتعیەتو نەگۆڕان، روو كردنە ئازادی تەواوی ژیانی روحی و خەیاڵ پەروەری". ئەم پیاوە لاوانەی كە پەیوەندی نزیكیان لەگەڵ بزووتنەوەی ڕۆمانتیكدا هەیە، بریتیین لە: ئوگوست ولهلم شلگل (1767– 1845)ی شاعیرو وەرگێڕی شەكسپیرو كالدرون، فریدریش شلگل–ی برای (1772– 1829). شاعیر، ڕۆماننووس، وتار نووس، و رەخنەگر، كە بە دامەزرێنەری ((شیعری ڕۆمانتیك)) دەژمێردرێ، نوڤالیس–ی (1772– 1801، ناوی خوازراوی فریدریش ڤۆن هاردنبرگە) شاعیری عارفو ڕۆماننووس، ویلهلم هاینریش واكنرودر (1773– 1798)ی وتارنووس، و یوهان لودویگ تیك (1773– 1853)ی شانۆنامەنووس، شاعیرو نووسەری كورتە چیرۆكان. یەكەمین ژمارەی گۆڤاری رەخنەیی رەخنەی ڕۆمانتیزم بە ناوی ئاتنیوم كە ئۆرگانی بیرەكانی ئەم گروپە بوو، لە سالّی 1798دا (هەمان ئەو سالّەی كە

وردزورت‌و كولريج چامە ليريكييەكانيان بڵاوكردەوە) بڵاوبووەوەو لە راستيدا بە سەرەتای بزووتنەوەی رۆمانتيكی ئاڵمان دەژمێردرێ. ئەمانە شەكسپير، هردر، گوتەو شيلەريان بە سەر مەشقی خۆ هەڵبژارد، و لەلايەكێشەوە لە ژێر كاريگەری كلوپشتوك‌و ريشترش دابوون. دوو فەيلەسوفی سەردەم، فيختەو شلينگ، لە نزيكەوە پەيوەنديان لەگەڵ بزووتنەوەكەدا هەبوو. ئەم گروپە، دە ساڵ لە رۆمانتيكانی ئيتاڵيا و بيست ساڵ لە رۆمانتيكانی فەرەنسا لە پێشتر بوو.

لە دەوروبەری ساڵی 1804دا هايدلبرگ"4" بوو بە مەڵبەندی دووەمين شەپۆلی رۆمانتيكەكان. ناو سەرەكييەكانی سەر بەم شەپۆلە كە ناوەندی چالاكی وان پەيوەندی بەم شارەزا نكۆييەوە هەيە، بەمجۆرەن: فريدريش دولامات- فوكە (1777- 1843)ی شاعير، رۆماننووس‌و شانۆنامەنووس، كلمنس برنتانو (1778- 1842)ی شاعير، لودويگ ليواخيم ڤۆن ئارنيم (1781- 1831)ی شانۆنامەنووس، كە كۆمەڵە گۆرانييەكی جوانی نەتەوەيی بە هاوكاری برنتانۆ لە كتێبێكی بەناوبانگدا بە نێوی (شەيپوری جادوويی كوڕێژگە 1805- 1808) كۆكردەوە، ياكوب گريم 1785- 1763)و برايەكەی ويلهلم گريم (1786- 1859) كە لە زانستی زمان، كەلەپووری فۆلكلوری، و كۆكردنەوەی ئەفسانەی پەريانەدا شارەزاييەكی زۆريان هەبوو: و جۆزيف ڤۆن ئايخن دورف 1788- 1857)ی شاعيرو رۆماننوس.

لە ناودارانی ديكەی بزووتنەوەكە دەتوانرێ ئەم ناوانەش ببرێ: ئارنست تيودور ئامادييوس هوفمان (1776- 1822)ی رۆماننوس، هاينزيش ڤون كلايست (1777- 1811)ی شانۆنامەو رۆماننووس، ئەدلبرت ڤۆن شاميسو (1781- 1838)ی شاعير، يوهان لودويگ ئولانت (1787- 1862)ی شاعيرو زانای زمانەوانی، فرانتس گريل پارتسر (1791- 1872)ی نووسەری شانۆنامەو رۆمان، هاينزيش هاينە (1797- 1856)ی شاعيرو نامەنووس (نووسەر).

قوتابخانەی رۆمانتيك لە دەوروبەری ساڵی 1830دا كەوتبووە نشێوی نەمانی بێ چەندو چوون-ەوە، لە ساڵی 1848دا خواستە كۆمەڵايەتی، سياسی‌و ئابوورييەكان پێداويستييەكانی سەركەوتنی رياليزميان فەراهەم كردبوو. ئەدەبيات لە رووی كۆمەڵايەتی‌و سياسييەوە هۆشيار تر دەبوو، شيعری غەزەل‌و دڵداری لە حاڵی ئاوا بووندا بوو، و دراما، رۆمان، و رۆمانۆك وەكو ژانری گرنگی ئەدەبی برەويان دەسەند، فريد ريش هبل (1813- 1863) و ئوتولودويگ (1813- 1865) بە رچەشكێنانی دراما نووسی رياليستی دەژمێردران. كارل لبرشت ئيمرمان (1796- 1840)و فريتس رويتر (1810- 1874) لە پێشەوايانی رۆماننووسی بوون. لە نێو ديارترين نووسەرانی كورتە چيرۆكانيشدا دەتوانرێ ناوی تيودور ئەشتورم (1817- 1888)، گوتفريد كلر (1819- 1890)، و كونراد فرديناند ماير (1825- 1898) ببرێ.

ئەدەبیاتی ئاڵمان لە سایەی کاریگەری زۆلا، موپاسان، سوپنهاوەرد، نیتشە، تولستۆی، و دۆستۆفسکیدا، لە ریالیزمەوە بۆ ناتورالیزم پەرەی سەند، و شانۆنامەو رۆمانی کرد بە گرنگترین ئەوزاری دەربڕینی خۆی. پێشەوای درامانووسانی ئەم قوتابخانەیە گرهارت هاوپتمان (1862– 1946) بوو، جدیترین رەخنەی کۆمەلایەتی، نە لە ئەلمانیا، بەڵکە لە ولاتانی ئەسکەندیناڤی هاتە ئاراوە، هنریك ئیبسن (1828– 1906) و بیورنستیرنە بیورنسن (1832– 1910) لە نەرویج، ئوگوست ستریند برگ (1849– 1912) لە سوێد پەیوەندی نزیکیان لەگەڵ ریالیستان و ناتورالیستانی فەرەنسەوی و ئاڵمانی دا هەبوو.

رێك لە کۆتایی ئەم سەدەیەدا رەمزییەت بەرەبەرە جێی قوتابخانەی ناتورالیزمی گرتەوە، بەڵام وا بەجێتر دیارە کە ئەم قوتابخانەیە لە فەسڵی سەدەی بیستەمدا بخرێتە بەر باس.

رۆمانتیزم

(1830 -1798)

هۆزان

<u>فریدریش هولدرلین (1770– 1843):</u>

هولدرلین، بە شاعیری غەزەلخوانی سەرەتای قۆناغی رۆمانتیك دەژمێردرێ. بە جۆش و خرۆشەوە ستایشی یۆنانی کۆنی دەکردو لە هەمان حالدا زۆر بە قولی لە سایەی کاریگەریی بزووتنەوەی "تۆفان و یاخی بوون" و بەرهەمی زهنیەتگەرایی وەکو ڤارتەر–ی گۆتەدا بوو. ستایشی یونان لە لایەن هۆلدرلین و "باوەڕی وەحدەتول وجودیانەی وی بە یەکێتیی خواو سروشت، دوو جەمسەری سروشتی وی پێکدێنن، و لە بندێڕی هەموو شیعرەکانیدا تاسەمەندی بۆ هاوئانگییەك کە هەرگیز نەیتوانی بەدەستی بێنێ، و بەد گومانی زادەی رەنجان و نا ئومێدی شەپۆل دەدا". ئەم بەدگومانییە لە "سرروودی چارەنووس"دا، لە رۆمانسی درێژی (دوو بەرگی) هی پریون (1797– 1799)دا دەردەکەوێ. هی پریون،ی قارەمانی رۆمانسەکە، لاوێکی یونانییە کە یارمەتی میللەتی خۆی لە شەڕی تورکاندا لە ساڵی 1770دا دەدات. لە شیعرە کورت و جوانەکانی هولدرلین، دەتوانرێ ناوی "بۆ ئاڵمانیەکان" و "بۆ ئیتەر" ببرێ.

نوڤالیس (ناوی خوازراوی فریدریش ڤون هاردنبرگە 1772- 1801):

هەندێ غەزەلانی گوتووە کە بە هۆی بێگەردی قوڵی مەزەبی و عیرفانی، و بە هۆی بە ئایدیالی کردنی ڤیانەوە بەناوبانگن، "ئەو خوای سەر زەمینە" و "سرووودی مردوودان" لە با شترین غەزەلەکانی ئەون. نوڤالیس ڕۆمانێکیشی بە ناوی (هاینریش ڤۆن ئوڤتر دینگن)ەوە نووسی کە تەواو نەکراوە. شانۆی چیرۆکەکە سەدەکانی ناڤینەو قارەمانی کتێبەکە سوار چاکێکی شاعیر ڕەفتارە، کە دوای مەرگی دڵبەر، سوکنایی لە داواکردنی "گوڵی غەم"دا دەبینێ کە ڕەمزێکە لە ڕۆمانتیزم.

جوزیف ڤون ئایخن دورف (1788- 1857):

گەورەترین شاعیرێ تەبیعەتە لە ئاڵمانی ئاخرو ئوخری سەردەمی ڕۆمانتیکدا. جگە لەو شیعرانەی کە دەربارەی سروشت گوتوونی، سوناتەی ئەڤینداری و نیشتمانیشی هەیە، زۆربەی شیعرەکانی لە دەفتەرێکدا بە ناوی سادەی (شیعران- 1837) بلاوبوونەتەوە. ئەگەرچی مەیدانی دیدی وی تەسکە، لێ روبرتسون دەربارەی دەڵێت: "لە مێژووی شیعری ئاڵماندا جگە لەو چ شاعیرێکی دیکە ناتوانرێ بدۆزرێتەوە کە خەسڵەتی بێ خەوش دەربارەی هەموو هۆزانە ئاشقانەکانی دروست بێ".
لە باشترین غەزەلیاتی وی: "لە چاڵی ساردا"، (ئەی دۆڵانی بەرین، ئەی کێوان"، و "دەتگوت بەهەشت بوو)ە، ئایخن دورف جگە لەمە چەند شانۆنامە، مێژوو و ڕەخنەی ئەدەبی، ڕۆمان، و چیرۆکی کورتی نووسیوە، لە نێو چیرۆکە کورتەکانیا "بیرەوەری بنیادەمێکی بێکارە- 1826" شاکارێکی بچووکی دڵگیرو جوانە دەربارەی ژیانی مۆسیقازانێکی ئاوارە.

ویلهلم مولیر 1794- 1827:

مولیر ستایشکارو دەروێشی لۆرد بایرون بوو. یەکەمجار لە جەنگی سەربەخۆیی یونان دژی تورکیا وەکو قارەمانێك شۆرەتی پەیدا کرد (سرودێن یۆنانی 1821- 1824)ەکەی وی کۆمەڵە شیعرێکە سەر ڕێژ لە گیانی نیشتمانپەروەری، بەلاّم تەقریبەن ئیحساساتییە (سۆزادارییە). مولیرە چامە، هۆزانی ئەڤینداری، و شیعری دەربارەی تەبیعەتیش گوتووە. فرانتس شوبرت ئاوازی بۆ شیعری ئاشقانەی "کیژی جوانی ئاشەوان" و شیعری تەبیعەتی "سەفەری زستانە"ی وی داناوە.

هاینریش هاینە (1797- 1856):

هاینه ڕەگێکی جولەکەیی هەبوو و لە دوسلدورف لە دایك بوو. لە هەوەڵەوە رووی کردە بازرگانی، بەڵام سەرنەکەوت، پاشان کەوتە خوێندنی ماف و لە ساڵی 1825دا زانستگەی گوتینگن-ی تەواو کرد. لە هەمان ساڵدا چووە سەر دینی مەسیحیەت. لەم زەمانەوە شەش ساڵی بە خەرجی مامی لە ئاڵمان، ئیتاڵیا، و ئینگلیستاندا بە گەڕان و سەفەر بوراند. لە ماوەی ئەم ساڵانەدا دوو بەرهەمی خۆی بە ناوی (سەفەری هارتس- 1826)و (کتێبی سترانان- 1827) بڵاوکردەوە کە بوونە مایەی ناوبانگی. بە هەر حاڵ هێرشی چزداری بۆ سەر کەسانی جۆراو جۆرو حکومەتی ئاڵمان مەحبوبیەتی وی لە بەین برد. ئەم بێزرانە، و بێزاری لە وەزع و حاڵی کۆمەڵایەتی و سیاسی ئاڵمان، و هەروەها خەون بینین بە عەدالەتی سیاسییەوە لە فەرەنسا، هاینەی لە ساڵی 1831 دا بەرەو پاریس راکێشاو، باقی تەمەنی لەم شارەدا مایەوە. لە سەرەتاکانی دەیەی 1830دا بوو بە ئەندامی "ڕێکخراوی ئاڵمانی لاو" کە لەو نووسەرە لاوانە پێك هاتبوو کە دژی کۆنە پەرستیەتی مەزەبی و رامیاری سەردەم دەخەبتین، و لە هەوڵی دامەزراندنی حکومەتی ئازادیخوازانی ئاڵماندا بوون.
هاینە لە ساڵی 1848دا تووشی نەخۆشی بڕبڕەی پشت بوو، و هەشت ساڵی کۆتایی تەمەنی خۆی گوتەنی لە "نوێنی مەرگدا" قەتاند.
سێ بویەری ئەڤینداری کاریان کردوەتە سەر شیعری هاینە. لە ساڵی 1819ەوە تا 1823 ئەسیرو بەندی ئەڤینی ناکامی ئامالی کیژە مامی خۆی بوو. لە زستانی ساڵی 1834-1835دا ئاشقی ئوجینی میرات بوو، دوای شەش ساڵ زەماوەندی لەگەڵ کردو، ئاقیبەت بە هەموو بوونیەوە دڵبەندی ئەشقی کامیلی سلدن-ی پەرستاری وەفاداری دوا ساڵانی نەخۆشیەکەی، بوو.
شرۆڤەکارانی هاینە هەمیشە ئەویان بەلاوە سەراپا مەتەڵ، ئاڵۆزی، و نەگونجاو نەساز بووە، لە بنەماڵەیەکی جولەکە لە دایك بوو، مەسیحیەتی هەڵبژارد، لەگەڵ ئەمەشدا هەندێ جار گاڵتەی بە هەردوو مەزەبەکە دەکردو سەر کۆنەی دەکردن. بە ئاڵمانی لە دایك بوو، رۆیی بۆ فەرەنسا، لەگەڵ ئەمەشدا هەم خراپەی ئاڵمانی دەگوت و هەم فەرەنسا. جنێوی بە هەردوو وڵات دەدا، لە گوتنی غەزەلی ناسك و جواندا بەهرەو توانایەکی سەیری هەبوو، لەگەڵ ئەمەشدا لە مەیدانی تەنزو توانجدا تواناو بەهرەی ئاریستوفانسی هەبوو. شاعیرێکی رۆمانتیکی بوو، و تەوس و توانجی ئاوێتەی رۆمانتیزم کرد.
شایەد بشێت پاساوی ئەم ناسازی و ناکۆکییە بەم جۆرە بدرێتەوە کە هاینە پەیامبەرێك بوو لە رۆژگارێکی غەیری رۆژگاری خۆیدا لە دایك بوو بوو. سەر ڕێژ بوو لە جۆش و خرۆش و تاسەی ریفۆرم خوازی، کە هیچ ئەنگێزەیەکی بۆ ئەم تاسەمەندییەی خۆی پێ نەبوو، (هاینە کۆکەرەوەی دژەکان بوو: جولەکەیەك لە نێو ئاڵمانیەکانا, ئاڵمانیەك لە نێو فەرەنسییەکانا، "هاینە"یەك لە نێو جولەکەکانا، شۆڕشگێڕێك لە نێو بۆرژوایانا، و محافەزەکارێك بوو لە نێو شۆڕشگێڕانا).

بەرهەمەکانی:

ناوبانگی هاینە پتر بە هۆزانە لیریکییە کورتەکانی و بەستەکانییەوەیە، بەڵام چەند پەخشانە بەرهەمێکی دیکەشی لە پاش بە جێماوە کە لە رۆژگاری خۆیدا خوێنەری فرەیان هەبوو. گرنگترین کۆ شیعرێن هاینە بریتین لە: هۆزانان- 1822، کتێبی بەستەکان- 1827، هۆزانێن نویٚ- 1844، رۆمانسان- 1851، و دواهەمین هۆزانان 1853و 1855)

هۆزانێن لیریکی:

هۆزانە لیریکییەکانی هاینە لەگەڵ زۆربەی هۆزانێن لیریکی ئاڵمانیدا جیاوازن، بەمجۆرە کە ئەو لە ئاماژە وردە مەعنەوی و کاریگەرییە ناسك و نەرمە تەمومژاوییەکانی دوورە... و شێوەی وێنەسازی بەرجەستەو هەست پێکراو بە کاردێنیٚ کە وا دێتە بەر چاو توندترین و خێراترین سۆزان بۆ تیشکێکی درەوشاوەو روونی رۆژ دەگۆڕیٚ. گەلێك لە هۆزانە لیریکییەکانی وی -لە یەکەمین تا دوایەمین – تەواو شەخسین. ئەم شیعرانە رەنگدانەوەی گەلێك لە حاڵەت و سۆزی وەکو: غەم، شادی، حەنەکبازی، هەڵچوون، ئازار، و کۆڤان و کەسەرە، یەکێك لە تیمەو ناوەڕۆکە دڵخوازەکانی هاینە ئەڤینی بیٚ ئاکامە. هاینە ئەم ناوەڕۆکەی لە هەر شاعیرێکی پێش یان پاش خۆی خەمناکتر شیعراندووە. هاینە شاعیری سروشتیشە، و باشتر لە هەر شاعیرێکی ئاڵمانی دیکە جوانی و بەسامی دەریای دەربڕیوە. بەناوبانگترین ئەم شیعرانە بریتیین لە: "سنۆبەر تەنیا دەوەستیٚ"، "بلیٚ مەحبوبە جوانەکەت لە کوێیە"، "تۆ، کیژی جوانی ماسیگر"، "کاتیٚ دەنۆرمە چاوانت"، "تۆ وەکو شکۆفەی"، "لەسەر باڵی گۆرانی"، "لە مانگی خۆشەویستی مایسدا"، "من توڕە نابم"و "تۆ ئەڵماس و مرواریت".

چامەکان:

چامەکانی هاینە ئاوێتەی روحی گۆرانیانی میللی بوون. بۆ نموونە: "لورلی"، ئەفسانەیەکی غەمەنگێزی کورتە دەربارەی کیژێکی لاو کە لەسەر لوتکەی کێوێکا لە کەناری راین دەژی، ئەو دەریاوانان بەرەو لای خۆی رادەکێشێت و ئەوان بەر تاوێران دەکەون و لەناو دەچن. "دوو سەربازی فەوجی پیادە" چیرۆکی نیشتمانپەروەری دووان لە سەربازانی ناپلیۆن دەگێڕێتەوە کە لە روسیادا دیل بوون، لیٚ ئێستا رێگەی فەرەنسایان گرتۆتە بەر، "بلشازر" نەقڵێکی کورتی جوان و دڵگیرە دەربارەی میوانداریيەك کە لەوێدا چارەنووسی شای بابیل دەستێك کە لە سەر دیوار دەنووسێت پێشبینی دەکات.

پەخشانەکانی:

پەخشانی هاینە ئەوە نیشان دەدا کە شێوازی وی، هەر چەندە یەك نەوا نییە، لێ وەستایانەیە. "لەیەك بەندی نووسینی ئەودا هەندێ جار ناسکترین هەستو سۆزی شاعیرانە لەگەڵ توندترینو بە ئازارترین تەنزو ریشخەندا ئاوێتە دەبێ"، لەگەڵ هەموو ئەمەدا، هاینە هەمیشە رون، رەوان، و سوار دەنووسێت. بەرهەمە پڕ جۆشەکەی (وێنەکانی سەفەر- 1826- 1831) کە چوار بەرگە، بیرەوەری گەشتو گەڕانی وی لە ئاڵمان، ئیتاڵیا، و ئینگلیستان دەگێڕێتەوە، باشترین فەسڵی ئەم سەفەر نامەیە، کتێبی یەکەم، سەفەری هارتس (کێوەکانی مەرکەزی ئاڵمان)ە. کە "هیچ بەرهەمێکی تا بەم رادەیە نزم و داروخاو، و لە هەمان حاڵدا درەخشانو جوان، تا ئێستا لە زمانی ئاڵمانیدا نەنووسراوە". ئەوەی لە لوتفی کتێبەکە کەم دەکاتەوە، هێرشی بێ پەروایەتی بۆ سەر ئەم و ئەو، دامو دەزگاکان، و مەزەبو ئاین.

هاینە بە خۆی دەگوت "سەربازی جەنگی ئازادی تیرەی بەشەر". لە ساڵانی ئاکنجی بوونیا لە پاریس، زۆر وتارانی بۆ رۆژنامە ئاڵمانیەکان نووسی. لەم گوتارانەدا هێزێن ئەنتی دیموکراسی بەرهێرشو جنێوان داوەو سورە لەسەر دامەزراندنی حکومەتی ئازادو سەربەخۆ. ئەو بە گەرمی ستایشی فەرەنسای دەکردو لە ناخی دڵەوە، وێڕای ناڕەزایی لە دامو دەزگاکان، ئاڵمانی خۆش دەویست. وتارەکانی هاینە لە سێ بەرگ لە ژێر سەر ناوێن مەسەلەکانی فەرەنسا- 1833، سالۆن- 1835- 1840، و لوتشیا- 1854 بڵاوبوونەتەوە.

بەرهەمێکی گرینگی دیکەی هاینە بەناوی قوتابخانەی رۆمانتیك – 1836ـە، کتێبێکە دەربارەی شرۆڤەی رۆمانتیزمی ئاڵمانییە بۆ فەرەنسییەکان نووسراوەو بۆچوونی ورد دەخاتە روو. لاوازی سەرەکی کتێبەکە تەوسکردن بە هەندێ کەسان، و بڕێك دەربڕینو زانیاری نادروستە.

هەڵسەنگاندن:

هێرشی هاینە بۆ سەر ئاڵمانو تەوسو توانجی چزداری ژەهراوی لە هەندێ ئاڵمانیانی تایبەتی لەگینە زادەی ئەم حەقیقەتە بێ کە مەفتەنو زێدی خۆی بە زۆر ئەوی وەکو شاعیرێك بە کەم گرتووەن، غەزەلەکانی لە وڵاتانی دیکەدا لە هەر شاعیرێکی تری ئاڵمان پەسند ترو کاریگەر تر بوو. رەنگە زیادمان پێوە نەنابێ، ئەگەر هاینە، بێجگە لە گوتە، بە گەورەترین شاعیری لیریکاخوان بزانین کە ئاڵمان تا ئێستا لە باوەشی خۆیدا پەروەردەی کردووە.

نیکولاوس لناو 1802- 1850 (نیکولاوس فرانتس نیمش ڤۆن شترلناو):

لناو، یەکێك لە بەدگومانترین شاعیرانی رۆمانتیکی ئاڵمانو پیاوێکی بێ ئارامو خەمین بوو کە لە هەندێ لاینەوە دەکرێ بە هاوسەنگی لیوپاردی بژمێردرێ. لە سایەی کاریگەری گوتە، ئایخن دورف، و بایروندا بوو، بە هاوبیری بزووتنەوەی "ئاڵمانی لاو" دەژمێردرا. یەکەمین کۆی شیعری لە ژێر سەر ناوی سادەی (هۆزانان– 1832)ە، لە بنەڕەتدا کۆمەڵە پارچەیەکی کورتە لەمەڕ ژیانی گوندییانی ئاڵمانو مەجەڕستان (لناو بە خۆی لە مەجەڕستان لە دایك بووە)، تەنانەت ئەم شیعرانەش ئاوێتەی خەمو، دڵتەنگیو گومانی مەزەبین. لناو ماوەیەکی کورتی لە ئەمریکادا، بە ئومێدی شادیو ئازادی، بوراند، و هەندێ شیعری لە ستایشی ئەمریکادا و بە تایبەتی سورپێستەکانی ئەمریکادا گوت، کە شیعری "نیاگارا" یادگاری ئەم سەفەرەیە. دراما لیریکییەکەی وی، فاوست – 1836 رەنگدانەوەی خەمو کۆڤانی خودی شاعیرە، ساڤوناروڵا– 1837و ئالبیگتر– 1842 دوو بەیتی داستانی درێژنو نا ئومێدانەن کە ستایشی ئازادی ویژدان دەکەن. لناو تەنانەت لە داستانو دراماشدا هەستی خۆی تێکەڵ دەکات، چونکە بەهرەی وی لە بنچینەدا لیریکییە. "لە ئەورووپای باکووریدا هیچ شاعیرێك ناناسین کە وەکو لناو هەستی "حوزنی ئەبەدی"و نائومێدی بێ بڕانەوەو لە چارە نەهاتووی بە وشە سپاردبێ. ئەو تاڵترین وێنەی بەدگومانی و نا ئومێدی زاڵ بەسەر ئەدەبیاتی ئاڵمانیدا لە ماوەی ساڵانی 1850و 1880دا رەسم کردووە".

<u>ئیدوارد موریکە (1804– 1875):</u>

ناسکی و جوانی, سادەیی, خۆرسکی, میهرەبانی, توانای تەداعی و هەستی حەنەکبازی لە غەزەلەکانی موریکە دا, لە نێو شاعیرانی رۆمانتیکی ئاڵماندا لە پلەی دوای هاینەی دا دەنەن.
یەکەمین کۆ شیعری وی بە ناوی (هۆزانان–1838) ناسکە غەزەلی دڵگیری وەکو "کیژی تەنیا"و "دەزگیرانی سەرباز"ی لە خۆ گرتووە. بەستەکانی، وەکو "سێبەر"، "روترەوای جوان" تاڕادەیەك نا سەرکەوتووترن، جگە لەوانە موریکە چەند حیکایەتێکی پەرییان–یشی نووسیوە. رۆمانێکی تەواو نەکراوی بەناوی (نولتنی نیگارکێش– 1832) لەبەر دەستدایە کە لە رووی نێوەڕۆكو بێ فۆرمییەوە ویلهلم مایستر وەیاد دێنێتەوە، هەر چەند ئەم رۆمانە بونیادێکی لاوازی هەیە، بەڵام لەلایەنی کاراکتەرسازی وەستایانەیەوەو لە رووی ئەو شیعرە کورتانەوە کە تیایدا هاتووە، بەرهەمێکی بەهادارە.

شانۆنامە

سەرچاوەی رۆمانتیزم زیاتر لیریکی و دەرونگەراییە تا دراماتیکی. لەبەر ئەمە تەواو ئاساییە کە لە سەردەمی رۆمانتیك-ی ئەڵمانیدا ژمارەی سیما بەرجەستەکانی درامانووسی کەم بوو. یوهان لودویگ تیك (1773- 1853)، یەکێك لە پێشەنگانی قوتابخانەی رۆمانتیك، بە شانۆنامەی تەنزو توانج ئامێزی، پشیلەی چەکمە پۆش- 1797 درامای هەستەوەری دایە بەر تەوسان، و چەند شانۆنامەیەکی دیکەشی نووسی کە نیشانەی دڵبەندی ئەون بە سەدەکانی ناڤینەوە. شانۆنامەنووسانی کەم تواناتر، فوکە، و ئارنیم بوون. جووتە شانۆنامەنووسێك کە لە ئاسمانی ئەدەبی جیهاندا باش درەوشاونەتەوە، کلایست، و گریل پارتسر-ن.

هاینریش ڤۆن کلایست 1777- 1811:

نەجیمزادەیەکی پروسییە کە هەموو ژیانی هەر رەنج و نەگبەتی بوو. وازی لە خزمەتی سوپا هێناو دووی خوێندنی خۆی کەوت، بەڵام زۆری نەبرد کە زانستگەشی تەرك كرد. ئاقیبەت، شکستە حەیابەرەکانی ئاڵمان لەبەردەم ناپلیۆن، و هەروەها شکستی شانۆنامەکانی خودی کلایست، زۆریان ئەزیەتدا، و مەرگی وەلیێ نیعمەتەکەی، واتە مەلیکە لویز، خەمی دەستکورتی-شی کردە سەرباری نەگبەتی و ئازارەکانی دیکەی. ئەو کە لە هەموو روویەکەوە ماندوو بوو بوو، بە گوللە خۆی کوشت.
شانۆنامەکانی کلایست کە لە روانگەی جۆش و خرۆش، زهنیەتگەرایی، و غەریبی هەندێ لە قارەمانەکانەوە، بە رۆمانتیك دادەنرێن، هەندێ تایبەتمەندیی کلاسیکی وەکو روونی ئامانج و پلۆتیشیان تێدایە. لە شانۆنامەکانی ویدا کاراکتەرسازی واقیعیانەیە. ژنان و پیاوانی ناو دراماکانی بنیادەمانانی ناو ژیانن، و کەسایەتی هەر تاکێکیش سەربەخۆیانە وێنە دەگیرێ. پەیجۆری حەقیقەتدۆزی هەندێ جار کلایست بە جۆرێ لە ناتورالیزم (بە مانا فەرەنسییەکەی) نزیك دەخاتەوە کە ناتوانرێ جیاوازی نێوان ئەوەی ترسناکەو ئەوەی نەفرەت ئەنگێزە بکرێ.
یەکەمین بەرهەمی کلایست، ماڵباتی شروفنشتاین -1803، تراجیدیایەکی کوشندەیە - نیشاندەری "تۆفان و یاخی بوونی" دەروونی خودی کلایستە- کە لەوێدا کینەی خانەوادەیی، دوو ئاشق بەرەو مەرگ دەبات. پنتسیلیا- 1808، "خوڵقاندنەوەیەکی سەردەمی هۆمەرە لەبەر رۆشناییەکی کزی رۆمانتیزمێکی پەریشاندا". مەلیکەی ئامازون ئاخیلوس کە بە ئیدیعای خۆی ئەڤینی وی تەوهین کردووە، دەکوژێ، بە دەنی وی دەخوات، و پاشان خۆ کوژی دەکات، کیتی خەڵکی هایلبرون 1808، کۆمیدیایەکی رۆمانتیکی سوارچاکییە. کیتی، کەوا دیارە کیژی پیاوێکی چەخماخچیە دڵبەندی ئەڤینی سوار چاکێکی لاو دەبێ، و وێرای زبری و رەقی سوار چاکەکە، بۆ هەموو شوێنێ دووی دەکەوێ. سەرەنجام سوار چاکەکە کە پەی بەوە دەبا کیتی کیژی نا شەرعی ئیمپراتۆرە زەماوەندی

لەگەڵدا دەكات. هەر چەندە پلۆتی ئەم كۆمیدیایە –بەتایبەتی كۆتاییەكەی– ناموٚ دەنوێنیٚ، بەڵام سەر رێژە لە جوانی و دڵگیریی رۆمانتیكی. شەری هرمان (لە ساڵی 1808دا نووسراوە، لە 1821دا بڵاوبووەتەوە) شانۆنامەیەكە لەمەڕ خۆشەویستی نیشتمان، و تەوەرەكەی بەسەرهاتی هرمانە (ئارمینیوس) كە كلوپشتوك–ش شانۆنامەیەكی سیٚ بەشی لە ژیانی ئەم قارەمانە نەتەوەییە ئاڵمانییەوە هەڵێنجاوەو داهێناوە. بۆ كلایست، رۆم وەكو فەرەنسا، و وڵاتی چرۆسكانس وەكو ئاڵمان مایەی ستایشە. دوایەمین و باشترین شانۆنامەی كلایست، شازادەی هامبورگە (لە 1810دا نووسراوە، لە 1821 بڵاوبووەتەوە) درامایەكی نیمچە مێژووییە كە بویەرەكانی لە سەدەی هەڤدەیەمدا روو دەدەن. شازادە فریدریش بەسەر پێچی لە دەستووری فەرماندەكەی خۆی، لە فربلین سەركەوتنێكی گەورە بە دەست دێنیٚ، شازادە حوكمی مەرگ دەدریٚ و ترس سەراپای دەگریٚ، بەڵام زۆر زوو بەسەر خۆیدا زاڵ دەبیٚ و ئەنجامدانی عەدالەت قەبوڵ دەكات، لیٚ عەفوی بۆ دەر دەچیٚ، كلایست لەوێنەگرتنی كەسایەتی شازادەدا ئەو پەڕی توانای خۆی دەنوێنیٚ.

لە نێو كورتە چیرۆكە فرەكانی كلایستدا، میكائیل كولهاوس (1810) لە هەموویان پرشنگدارترە. ئەم چیرۆكە دەربارەی "دەڵاڵێكی ئەسپە كە پابەندی قانوونە" نەجیمزادەیەك بە نەهەق ئەسپەكانی وی داگیر دەكات. دەڵاڵەكە كە ناتوانیٚ لە رێگەی قانوونییەوە ئەسپەكانی خۆی بسەنێتەوە، بە خۆی ئەنجامدانی قانوون لە ئەستۆ دەگریٚ. لە ئەنجامدا دووبارە دەبێتەوە بە خاوەنی ئەسپەكانی، بەڵام چونكە پەیدەبات كە خۆی بووە بە مایەی زوڵم و بێدادی، مل بۆ سزا دەدات، ئەم چیرۆكە شاكاری سەراحەت و گێڕانەوەی واقیعگەرایانەیە.

<u>فرانتس گریل پارتسر 1791– 1872:</u>

"گەورەترین شانۆنامەنووسی نەمساوی"یە لە ڤینا هاتە دنیاوە، و هەموو تەمەنی درێژ، ئارام، و بیٚ گرفتی خۆی وەكو فەرمانبەرێكی بچووكی دەوڵەتی بەسەر برد.

یەكەمین بەرهەمی شایستەی وی (داپیرە– 1817)یە، لە جوملەی "تراجیدیاێن روحان"دا دەنریٚ، كە لەوێدا قەدەری روحی ژنێك وایە بۆ قەرەبووكردنەوەی گوناحەكانی چاودێری خانەوادەیەك بكات. شانۆنامەیەكی گەورەی دیكەی گریل پاتسر بە ناوی (سافو– 1819)یە، حیكایەتێكی رۆمانتیكییە دەربارەی ئەڤین و خۆكوژی سافۆ،ی شاعیری غەزەلخوانی گەورەی یونانی. گریل پارتسر كێشمانەكێشی نێوان ئەڤینی سافۆ بۆ فایون، وەفاداری سافۆ بۆ هونەر بە هەستێكی هاوخەمی قوڵەوە وەسف دەكات. ئەم شانۆنامەیەو چەند درامایەكی دواتری گریل پارتسر نیشانەی شێوازی لیریكی چڕە هەوێن و دڵبەندی ئەوە بە كلاسیكانی كۆنەوە. (بەرگن زێڕین"5"– 1820)، شانۆنامەیەكی سیٚ بەشی گریل پارتسرە: میوان، ئارگوناتەكان، و میدیا لە خۆ دەگریٚ. لەم درامایەدا گوناهی یاسون

(رابەری ئارگوناتەکان) و میدیا-ی سیحربازی بەناوبانگ، بە بالاّ دەستی تاوتویّ دەکات. (شائوتوکار، پەیدا بوون و کەوتنی وی- 1825) درامایەکە لەسەر بنەمای سایکولۆژی. لەم تراجیدیایەدا شەڕی شابوهم دژی رودلفی یەکەمی هاپسبورگ وێنەگیراوە. لە شانۆنامەی (خزمەتکاری وەفاداری ئاغا- 1830)، وەفاداری نوێنەری پاشای مەجەرستان دەرهەق بە پاشا نیشاندەدریّ. ئەم نوێنەرە ژیانی خۆی دەخاتە مەترسییەوە تا گیانی شابانۆی ولاّت رزگار بکات. ئەم حەقیقەتەی کە ئەشکەنجەکانی برای شابانۆ بوونەتە مایەی خۆ کوژی هاوسەری نوێنەرەکە، هیچ درزێك ناخاتە وەفاداری ئەوەوە. جوانترین شانۆنامەی گریل پارتسر (شەپۆلانی دەریا و ئەڤین- 1831)ی ناوە، کە وەرگێڕانێکی درامی چیرۆکی کۆنی یونانی (هیرۆ ولیندەر)ە.
لە شانۆنامەی "ژیان خەونە- 1834" واقیع و ئەفسانانی پەریان وەستایانە ئاوێتەی یەکدی دەبن. لەم درامایەدا خەنێك دەبێتە باعیسی رزگاری قارەمانی چیرۆکەکە لەو رووداوە مسیبەتبارانەی کە پایەخوازییەکانی خۆی بۆی دێننە پێشیّ، (نەحلەت لە درۆزن 1838) تاقە کۆمیدیای گریل پارتسرە. قارەمانی شانۆنامەکە لیون-ی ناوە و ئاشپەزی قەشەباشی گریگورییە کە لێدەبڕی برازایەکی قەشە باشی لە چنگی بەربەرەکان رزگار بکات. بەلێنی وی کە هەمیشە راستی بلیّ، نەك هەر هەلویست رووداوی کۆمیدی دێنێتە پێشیّ، بەلکو قەناعەت بە بەربەرەکانیش دەکات. ئەم درامایە ئەمڕۆ بە شاکارێکی کۆمیدی دەژمێردریّ.
گریل پارتسر لەم سەردەمەدا گەورەترین شانۆنامەنووسی ناو ئالمانی زمانەکانە. شانۆنامەکانی بە هۆی "هەستی قولّ لەمەڕ حەقیقەتی شیعری، .... بێگەردی و رەسەنایەتی... شیکردنەوەی باشی سایکۆلۆژیانەی قارەمان و کرداره مرۆڤانییەکانیان، بتەوی و سۆزداری قولّ، بەلاّم بە پارێزو پەنامەکیانەی ژنان و پیاوانی ناو دراماکانی"، هەمیشە بە زندوویەتی دەمێننەوە.

رۆمان

بە دروستی دیار نییە کە لە چ زەمانێکا رۆمانی کلاسیکی ئالمانی بە کۆتا دیّ و قۆناغی رۆمانتیك دەست پێدەکات. لە کۆتایی سەدەی نۆزدەیەم و سەرەتای سەدەی بیستەمدا هێشتا کاریگەری و دەسەلاّتی رۆسۆ، سترن، و هەستگەرایانی دیکە بەهێز بوو.
گەلێك لە رۆمانە هەوەلینە ئالمانییەکان کە بەر ۆمانتیك دادەنرێن، کۆمەلە هەولێك بوون بۆ هاوشێوە بوون لەگەلّ رۆمانەکانی سیروالتر سکوتدا. (واتە لاسایی کردنەوەی سیروالتر سکوت بوون- وەرگێڕ) ئاخیم ڤون ئارنیم، ویلهلم هاوف (1802- 1827)، و ویلیباد ئالکسیس (ناوی خوازراوی ویلهلم هارینگ-ە، 1798- 1871)، هەندیّ رۆمانی مێژوویی رۆمانتیکیان نووسی، بەلاّم هیچیان بەسیرەت و نۆڕینی مێژوویی پێویستیان بۆ ئەفراندنی بەرهەمی بایەخدار تێدا نەبوو.

رەگەزێکی رۆمانتیکی دیکە –دڵبەندی بە سەیرو سەمەران و مەسەلەێن میتافیزیکی– لەبەرهەمەکانی ئەرنست تیودور ئامادیوس هوفماندا رەنگ دەداتەوە.

جان پاول (ناوی خوازراوی فریدریش ریشتەره 1763– 1825):

رۆماننووسی رۆمانتیکی و حەنەکباز، لە ژێر کاریگەری سترن، رۆسۆ، و ویلندا بوو، لەگەڵ ئەمەشدا کورتە چیرۆکان و رۆمانانی تازەو جوانی نووسی، کە بەسەر یەکەوە دەگەنە شەست بەرگ. یەکێك لە چیرۆکە کورتەکانی "کوینتوس فیکسلاین"ە، کە رەنگدانەوەی ژیانی دێهاتییە. رۆمانە درێژەکانی وی، هەر چەندە لە رووی شێوازەوە ئاڵۆز، لە رادەبەدەر هەستیار،و بۆ خوێنەری ئەمڕۆ لە رادەبەدەر تیل نیشانیان لە خۆ گرتووە، بەلام بە هۆی ئەو شۆخیبازییە تەنز ئامێزو هەستە ناسکەوە کە تیایاندایە ناسکی و جوانییەکی فرەیان هەیە. تیتان (1800– 1803)، چیرۆك و بەسەرهاتی شازادەیەکە کە لە ماڵباتەکەی خۆی دوور دەکەوێتەوەو بە گومناوی گەورە دەبێ، پاش "قۆناغێکی شاگردی و کار ئاموزی" پەروەردەی هەستۆکی کە مامۆستا ویلهلم وەبیر دێنێتەوە، دەگاتە تەخت و تاجی پاشایەتی.
جان پاول، لە هەر نووسەرێکی دیکەی سەردەمی خۆی پتر بە وێنەی درەخشان و جوان، و بە نووسینی سەر رێژ لە جوانیی خەیاڵئەنگێز ئەدەبیاتی ئاڵمانی دەوڵەمەند کردووە. ئەو وێنانەی کە لەمەڕ ژیان گرتوونی بۆ خوێنەری ئەمڕۆش جوان و دڵگیرن.

ئارانست تیودور ئامادیوس هوفمان (1776– 1822):

هوفمان مامۆستای چیرۆکانی فانتازی و ترسناکە، کە بە زەبری بلیمەتی سەیری خۆی قارەمان و دیمەنە واقیعییەکانی بۆ بوکەڵان و داهۆڵان و دیمەنێن فانتازی و خەیاڵئەنگێز گۆڕیوە، بەرهەمە چوار بەرگییەکەی، گوتارو چیرۆکەکانی هوفمان بە ناوی (چیرۆکێن فانتازی بەشێوەی کالوت"6" (1814– 1815) ناوبانگێکی زۆری بۆ پەیدا کرد. یەکێك لە بەناوبانگترین چیرۆکی ئەم کۆمەڵەیە بادەی زێڕینە. یەکێك لە رۆمانە درێژە ترسناکەکانی وی ئەکسیری شەیتان (1815– 1816)ـە، دەربڕی ژیانی راهیبێکە کە دەرمانێکی کۆنی نهێنی ئامێز لە دێڕدا دەدۆزێتەوەو هەر کە دەیچەژێ ئیدی دەست دەکات بە زنجیرە تاوانێکی سەیر. لە ئەنجامدا ئەڤین و خۆشەویستی دەبێتە مایەی رزگاربوونی، و تۆبە دەکات. بەرهەمە چوار بەرگییەکەی چیرۆکەکانی دیکەی هوفمان، (برایانی سیراپیون 1819– 1821)، ژمارەیەك چیرۆکانی ترسناك، چەند چیرۆکێکی نەرم تری لە خۆ گرتووە.
شۆرەتی هوفمان تا رادەیەك قەرزاربارى ئۆپرای چیرۆکەکانی هوفمانە کە جاك ئوفن"7" باخ لەسەر بناغەی سێ چیرۆکی ئەو دایناوە.

ریالیزم‌و ناتورالیزم

1830 -1900

شانۆنامه

کریستیان فریدریش هبل (1813- 1863):

هبل دامەزرێنەری شانۆنامەی ریالیستییە لە ئاڵماندا. لە خێزانێکی هەژار، لە وسلبورن-ی هوڵشتاین چاوی بە دنیا هەڵێناوە. لەبەر هەژاری خوێندنی رەسمی پێ تەواو نەکراوە، بەڵام لە ئەنجامدا توانی خۆی بگەیەنێتە زانستگەکانی هایدلبرگ‌و مونیخ، لە ساڵی 1839دا دەستی بە شانۆنامە نووسین کرد. و یەکەمین تراجیدیای وی (جودیت- 1840) هەندێ سەرکەوتوو بوو. هبل ساڵانی 1843- 1845ی بە گەشت‌و سەفەر لە فەرەنساو ئیتاڵیادا، لەسەر حیسابی دەربارەی دانیمارك بەسەر برد. لە کۆتایی سەفەرەکەیدا لە ڤێنا ئاکنجی بوو و لەگەڵ کریستین ئەنگهاوس-ی ئەکتەردا زەماوەندی کرد (1845). لەم زەمانەوە دراماکانی بەرە بەرە شۆرەتیان پەیدا کرد، و هبل گەییە جۆرە ئاسودەییەکی رێژەیی،. کەمێك دوای ئەفراندنی دوا بەرهەمی گەورەی خۆی (نیبلونگن) کۆچی دوایی کرد.

هبل "جۆرە درامایەکی داهێنا کە لە رووی دیالیکتیکی توندی ئیحساساتەوە بە پێشینەی دراماکانی ئیبسن دەژمێردرێ، و لە باری وێنەگرتنی ئەو کەسایەتیانەوە کە ژیانیان لە روحێکی بێ ئۆقرەو خۆ ویستییەکی توندا دەگوزەرێ -سۆپەرمانان‌و ژنانی باڵا- بەرهەمەکانی نیتشە وەبیر دێنێتەوە".

جودیت (1840)، کۆپی چیرۆکێکی ئاپوکریفە، جودیت-ی ژنە قارەمانی تراجیدیایەکە، خۆی تەسلیمی هالوفرنس-ی فەرماندەی دژمن دەکات، و پاشان دەیکوژێت، وڵاتەکەی خۆی رزگار دەکات. هەردوو تراجیدیای گنوڤڤا- 1843، و هیرودو ماریان- 1850 دەربارەی ژنێکە کە خەمساردیو گوێنەدانی مێرد حورمەتی وی پایەماڵ دەکات. ئاگنیس برناور- 1852، ناکۆکی نێوان ماف تاکو ویستەکانی دەوڵەت دەخاتە روو. باوکی دۆکێك کە هەست دەکات کوڕەکەی ئەڤینی هێناوەتە ناو ئەرکە رەسمییەکانەوە، ئاگنیس-ی هاوسەری جوانی وی لە دانوب دا غەرق دەکات. گوگسو موستیلەکەی وی- 1854 لەسەر چیرۆکێکی هرودوت نووسراوە، کانداولس (شای لیدیا) رێگە بە گوگس، کە بە موعجیزەی موستیلەی جادوویی غەیب دەبیٚ، دەدا بە رووتی تەماشای رودوپە-ی شابانۆی جوان بکات. رودوپە کە بەمە دەزانیٚ، بۆ سڕینەوەی ئەم نەنگە، گوگس هاندەدا کە شا بکوژیٚو پاشان شوو بەو بکات، کە شا دەکوژریٚ، رودوپە خۆی دەکوژێت.
نیبلونگن- 1862 دوا بەرهەمی هبل-ە، شانۆنامەیەکی سیٚ بەشییە:

1- زیگفریدی گیان سەخت، کە پێشەکییەکی تاك پەردەییە.
2- مەرگی زیگفریدو
3- تۆڵەی کریمهیلد، کە هەر یەکێك لەم دوو بەشە.

پێنج پەردەن. ئەم شانۆنامەیە کۆپییەکی راستگۆیانەی بەیتی داستانی نیبلونگن-ە، لیٚ هبل فۆرمێکی نویٚ بە رووداوەکان دەبەخشێت، کە ئەوەند بە دڵی زەوقی سەدەی نۆزدەیەم نییە.
"دوا داوەری لەمەڕ بەرهەمە درامییەکانی هبل هەر چییەك بیٚ، گومان لەوەدا نییە کە لە مەیدانی ئاوێتە کردنی شیعری درامی دا بە چەمکێکی تازەی سایکۆلۆژی سەرکەوتووە. هەموو پێشڤەچوونەکانی دواتری درامای ئەوروپایی قەرزارباری شانۆنامەکانی ئەوە".

ئوتولودویگ 1813- 1865:

لودویگ و هبل هەردووکیان لە یەك ساڵدا لە دایك بوون، و هەردووکیان بە دەستکورتی گەورە بوون.
لودویگ هونەرمەندێکی وردو تیژ سەرنجو لە شەیدایانی پڕجۆشو خرۆشی شەکسپیر بوو، ئەوەندە خۆی بە رازاندنەوەی بەرهەمەکانی خۆوە خەریك کرد تا بە گوێرەی پێوەرەکانی مامۆستای درامای ئینگلیزی دەرچن، لەبەر ئەمە بەرهەمی کەم بوو.
هونەری لودویگ، لە بەرجەستەکردنی قارەمانانو لە ئەفراندنی هاماجی دراماکانیا پەنهانە، لەوێنە گرتنو رەسمکردنی پاژاندا باڵا دەستەو، زۆری حەز بە وردەکارییە،

لەلایەنی دەربڕینی ناکۆکییە عاتیفییەکانەوە لە چاو هبل-ەوە لە پلەیەکی نەوی تردا دێ.

لێرەوانی بۆماوەیی 1850:

تراجیدیایەکی لە رادەبەدەر خەمناکی لودویگ-ە، بەسەرهاتی لێرەوانێکە کە دەڵێت چونکە باب و باپیریشی مینائەو لێرەوان بوونە، بەپێی یاسا ناتوانرێ لەم کارە دەربکرێ. گاڤێ کە خاوەنی تازەی لێرەکە دەری دەکات، لێرەوانەکە لە لێبڕاوە تۆڵە بکاتەوە، تاپۆیەک کە وا دەزانێ کوڕی خاوەن لێرەکەیە بەر گوللە دەدات، بەڵام پەی دەبات کە قوربانییەکە کیژەکەی خۆی بووە، (مەکابیان- 1854) بەسەر هاتو (لە ئاپوکریفاوە وەرگیراوە) بویەری قوربانی شەریفی حەوت کوڕەکەی لیەیە لە"8" رێگەی نیشتمان و مەزەبدا، ئەم درامایە وێڕای سستی بونیادەکەی، زۆر دیمەنانی جوان و کاریگەری تیدایە.
لودویگ سەرباری تراجیدیاکانی، چەند کۆمێدیایەکی بەهادارو چیرۆکانی جوانی لەمەڕ ژیانی گوند-ش نووسیوە.
لە جوملەی کۆمیدیاکانیا (هانس فری 1842- 1843)و (مەدام دو سکودری- 1848) شایانی باسن، لە نێو چیرۆکەکانیا "لە چاڵەوە بۆ بیر- 1857"و "لە نێوان ئاسمان و زەویدا- 1856" لە هەموویان بەناوبانگترن.

هنریك ئیبسن 01828- 1906):

ئیبسن لەسکین-ی مەرکەزی ویلایەتی تلمارکی نەرویج لە دایك بوو. باوکی لە ساڵی 1836دا، کە تاوەکو بەر لەو ساڵە بازرگانێکی سەرکەوتوو بوو، نابووت بوو، و خێزانەکەی غەرقی هەژاری بوون. ئیبسن لە ساڵی 1844ەوە تا ساڵی 1850 بە مەبەستی خوێندنی پزیشکی لەلای دەرمانسازێك لە گریمتشاد بوو بە شاگرد، و بە مەبەستی تەیار بوون بۆ تاقیکردنەوەی زانستگە کەوتە فیربوونی لاتینی،
ئەم کارە بەرەو خوێندنەوەو موتاڵای بەرهەمەکانی سالو"9"ست-ی راکێشا، و یەکەمین شانۆنامەی وی (کاتیلین 1848- 1849)، زادەی دڵبەندی وی بوو بە کەسایەتی کاتیلین-ەوە (قارەمانی کتێبێکی سالوستە بە هەمان ناوەوە).
ئیبسن لە ساڵی 1850دا بۆ ئوسلو رۆیی، و درێژەی بە شیعر گوتن و شانۆنامە نووسیدا. لە پایزی ساڵی 1851 بە یاریدەدەری دەرهێنەرو شانۆنامەنووسی شانۆی نەتەوەیی بیرگن"10" هەڵبژێردرا، بۆ ماوەی شەش ساڵ لەم پۆستەدا مایەوە. لە ساڵی 1857دا بۆ ئوسلۆ گەڕایەوە، و بوو بە بەڕێوەبەری شانۆی نورسکە (نەرویج). ساڵی

دواتر لەگەڵ سۆزانا تورسندا زەماوەندی کرد، و ئەم ژنە بوو بە گەورەترین یاوەرو ئیلهامبەخشی وی. شانۆی نورسکە لە ساڵی 1862دا بە هۆی گرفتی داراییەوە داخرا، و ئیبسن لە شانۆی کریستیانادا پۆستێکی کاتی وەرگرت. لەم حاڵو بارەدا بە پشتیوانی کۆمەکێکی داراییەوە کە ویی درا، کەوتە توێژینەوەو موتالای فۆلکلۆری نەرویجی، و پاش ماوەیەك دەرفەتێکی بۆ سیاحەتو گەشتی خۆڕایی پەیدا کردو رێی سەردانی پاریسو رومی (1864) گرتە بەر. تا ساڵی 1868ی لە ئیتاڵیادا بەسەر بردو، شانۆنامانی شیعریی (براند 1866ۆ پیرگینت- 1867)ی نووسی، کە پایەکانی شۆڕەتیان لە نەرویجدا قایم کرد، ئیبسن سالانی 1868- 1876ی لە سدنو ساڵانی 1876- 1891ی لە مونیخ بەسەر برد، لەم ماوەیەدا تەنیا ساڵانی 1880- 1885ی لە روم بەسەر برد. لە ساڵی 1891 بۆ ئوسلۆ گەڕایەوە، و تا مردن لەم شارەدا مایەوە.

تەکنیك:

ئیبسن داهێنەرێکی مەزن بوو. جۆرە درامایەکی تازەی ئەفراند، کە نەك هەر لە ئاستی بابەتو نێوەڕۆك، بەڵکو لە رووی شێوەی مامەڵە کردنو تەکنیکیشەوە لە شانۆنامانی تەقلیدی جیاواز بوو.

لە هەوەڵەوە، زۆربەی دراماکانی ئیبسن شانۆنامانی "رەخنەییو کۆمەڵایەتی"ن، زیاتر دڵبەندی خستنە رووی مەسەلە فەردی یا کۆمەڵایەتییەکانە تا کردنەوەی گرێی گیروگرفتان. ئەو تەنیا بە دەست نیشانکردنی نەخۆشییەکانی کۆمەڵگەی نوێ خۆشحاڵە، بەڵام بۆ تیمارکردن هیچ دەرمانێك دانانێ. "بەڕای وی ئەوەندە بەسە کە ناتەبایی و ناکۆکیەکان، و بێ توانایی و کەمو کوڕی ئایدیالە دێرینەو تەقریبەن سواوە مەزەبی، سیاسی و کۆمەڵایەتییەکان کە بەگشتی ئیعترافمان پێ نەکردوون، بە کۆمەکی زنجیرە وێنەیەکی هەژێنەر لەمەڕ ژیان نیشان بدەین".

ئیبسن هەستی کرد بۆ بەرجەستە کردنی "کۆمەڵە وێنەیەکی درەخشانو سەرسامکەر" دەبێ جۆرە پلۆتو نەخشەیەکی تازە دابهێنرێ. لەو رۆژگارەدا کە راسین درامایانی سایکولۆژی دەنووسی، شانۆنامانی کەم جوڵەی سەردەمی ئاسخیلوس نەیدەتوانی دەربڕی مەسەلەکانی رۆژ بێ. و ئیبسن، کەسایەتییەکی ئەفراند تا کێشمانەکێشەکانی تاك لەگەڵ تاکدا یان بە شێوەیەکی گشتی تاك لەگەڵ کۆمەڵگەدا ئاشکرا بکات. لە دراماکانی ئەودا، وەکو بەرهەمەکانی راسین، عادەتەن رووداو تەنیا کەمێك پێش کارەسات دەست پێدەکات، و پاشان شێوەی تەحلیلی بەکار دێت، واتە ئاشکراکردنی ئەو رووداوە قەیداناویانەی کە کارەساتی دراماکەیان هێناوەتە پێشێو لێکەوتووەتەوە. سوود وەرگرتن لەم شێوازە دەبێتە هۆی ئەوەی لە زۆر شانۆنامانی ئیبسندا پتر بایەخ بە یەکێك یان زیاتر لە سێ یەکێتییەکە بدرێ. لێ ئیبسن بە پێچەوانەوەی راسین-ەوە خۆی

بە پەیڕەو کردنی هیچ ڕێسایەکی بنجبری پێشوەختە دیاری کراوەوە نابەستێتەوە، وەکو چۆن لە (پیرگینتو گاڤیٚ ئێمەی مردووان رادەبین)دا یەکێتییەکانی کاتو شوێنی پشتگویٚ خستووەو لە (ماڵی بووکە شووشە)دا پلۆتێکی لاوەکی بەکار هێناوە.
لەبەر ئەوەی کە کارەکان لە بنچینەدا لەسەر بنەمای سایکولۆژییە، دڵبەندی ئیبسن-ش پتر بە کاراکتەرانەوەیە تا پلۆتو نەخشە. لیٚ ئامانجی شانۆنامەکانی وی لە ئەسڵدا نیشاندانی پەرەسەندنی کاراکتەر (کەسایەتی) نییە.
مەبەستی شانۆنامە نیشاندانی عیللەتی ئانتولوجی کاراکتەرانە لەواری کاروکاردانەوەدا بە خودی خۆیان، و روونکردنەوەو تەوئویلی کاراکتەرەکان بە شێوەی نوێنە رابردوو، یان بە گوتەیەکی دی، لە ڕێگەی پێداچوونەوە بە تایبەتمەندی و سەربورو بویەرەکانی رابردووی ئەواندا.
ئیبسن بە بەکارهێنانی شێوەی تەحلیلی یەکەم خوێنەری شانۆنامە بەرەو داوەرییەکی غەڵەت لەمەڕ کاراکتەری دراماکە دەباتو پاشان ناسنامەی واقیعی ئەو ئاشکرا دەکات، و بەمجۆرە خوێنەر لە حاڵەتی مۆڵەقو چاوەڕوانیدا گیرۆدە دەبیٚ.
کاراکتەرانی شانۆنامەکانی ئیبسن هەر چەندە هەندیٚ تایبەتمەندیی (نموونەیی)یان تێدایە، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا نموونەیی (تیپیک) تەواو نین، ئەمانە کەسانێکی تاقانەو تایبەتن، بۆ نموونە، لە (ماڵی بووکە شوشەدا) هیلمەر، نموونەی مێردێکی لە خۆرازییە، بەڵام ترسنۆکی، و دوو روویی زاتیو -لەمەش زیاتر- لاوازی ئەو لە دیتنی ریاکاریو خۆهەڵکێشاندا، دەیکەن بە تورڤالد هیلمەر-ێکی تاقو تەنیا کە لە دنیادا ژیاوە. ڕەنگە هەر پێکهاتەی تایبەتمەندییە تیپیکە کە بیٚ کە قارەمانانی دراماکانی ئیبسن بیٚ هاوتاو -گشتگیر- دەنوێنیٚ.
ئیبسن لە بەکارهێنانی قارەمانان (کاراکتەرانی) بچووکترا وەکو بریکار یان هاوتای کارکتەرانی سەرەکی دراما یەجگار باڵا دەستە، وەکو چۆن لە هودا گابلردا، قارەمانی سەرەکی دراماکە بە نابووتی شادی و بوونی خەڵکانی دی بەختەوەر دەبیٚ، لەبەرانبەر ئەودا جولیاناتسمان، ژیانی تەنیاو تەنیا لەبەر خاتری کەسانی دی دەویٚ.
چەند دانەیەك لە رەخنەگران، مەیلی سیمبولیزمیان لە دراماکانی ئیبسندا ئینکار کردووە. بەڵام زۆربەیان پێیان وایە کە لە شانۆنامە بەرجەستەکانیا سوود لە سیمبولو رەمز وەر دەگریٚ. ناونیشانی هەندیٚ لە دراماکانی -وەکو ماڵی بووکە شووشەو سۆنەی کێوی- بەڵگەو نیشانەی ئەم باوەڕەن.
ئایا دەتوانریٚ گومانێك لەمەدا هەبیٚ کە پارچەکانی پەیکەرەکە لە (گاڤیٚ ئێمەی مردووان رادەبین) بە جۆرێکی رەمزیانە دەلالەت لە بەرهەمە ئەدەبییەکانی پێشووی ئیبسن دەکەن؟ بە زۆری لەسەر ئەمەی کە فلان شت یان کەس رەمزی چ شتێکە موناقەشەو جیاوازی لە بەینی رەخنەگرەکاندا هەیە، بەڵام لەسەر ئەمەی کە ئەم رەمزانە دەلالەت لە کەسان یان شتانێك دەکەن، هیچ چەندو چوونو دوو دڵییەك نییە.

ئەوەی بە وردی لەگەڵ رەمزیەتگەرایی لەبەر هەمەکانی ئیبسندا پەیوەندی پەیدا دەکات بەکار هێنانی دەستەواژەی کلیلی یە. سود وەرگرتنی بەردەوام لە رەمزو دەستەواژانی وەکو "موعجیزە"، "کلاوکورە"، "سمۆرە" لە (ماڵی بووکە شووشەدا)، و "لەزەتی ژیان" لە شانۆنامەی (تاپۆیان)، لە رووی ئاشناکردنی خوێنەرە وە بەو بابەتە ئەخلاقی، کۆمەڵایەتی، یان سایکولۆژیانەی کە درامانووس مەبەستی گەیاندنیان بووە، سوودمەندن.

براندو پیرگینت (دوو شانۆنامەی رۆمانتیکن) بە شیعر گوتراون. بەرهەمەکانی دیکەی ئیبسن پتر بە پەخشانن- پەخشانێکی سادە، کورتو چڕ، و سروشتی، کە ئەو بۆ واقیع پەروەری بە گونجاوی دەزانیٚ. ئیبسن ئاوەڵناو کەم بەکار دەبات، خۆی لە وتاربێژی، رازانەوەی زمان، و گوتاری دوورو درێژ، بە تایبەتی گوتارێن روونکاری پا چیرۆکڤانی بە مەبەستی ئاگادار کردنی خوێنەر لە رووداوانی پێشوو، دەپارێزیٚ.

هزرو بیران:

ئیبسن لە مەیدانی ئەندێشەو تەکنیکی شانۆنامەنووسیدا داهێنەرو نوێئاوەر بوو. بە چاوێکی وردبین ریاکاری، خۆپەسندی، گەوجایەتی، خاوی، کورتبینی، و ترسنۆکی کۆمەڵگەی سەردەمو دابو نەریتانی کۆمەڵگەی تەماشا دەکرد، و ئازایانە و بێباکانە ئاشکرای دەکردن، بە جورئەتو زاتێکی ئاشکراوە مەسەلەی نەخۆشییەکانی تێکەڵ بوون، وەفاداری لە ژنو مێردایەتیدا، و هەقی ژن لە دەست هەڵگرتن لە مێرد بە هۆی نەگونجانەوە، دەخستە روو، ئەم جۆرە بابەتانە لە رۆژگاری ئیبسندا مایەی نەحلەتو تەکفیر بوون، و ئەویش لە لافاوی جوێنو نەفرین نەدەخەلەسی، هەڵبەتە مەبەستو ئامانجی ئیبسن لە باسکردنی ئەم مەسەلە روونو ئاشکرایانە تەنیا هاندانی خەڵکی بوو بۆ دۆزینەوەی چارەسەرانو بەس، "ئەو عەودالی جوانیی نەبوو، بەڵکو عەودالی حەقیقەتی رەهاو پابەندیی بە ئایدیالە مرۆڤانییەکان بوو، هەوڵی ئەو نە بۆ چالاکاندن، بەڵکو بۆ راکێشانی خوێنەر بوو، ئەگەر لە رێگەی دزێویو ناپاکیشەوە بوو".

یەکێك لەو مەسەلە تایبەتیانەی کە ئیبسن زۆر بە خەمییەوە بوو، ئازادی ژنان، و خوێندنو پەروەردەی ژنان بوو. مافو تواناو بەهرەی ژنان بە بەراورد لەگەڵ پیاودا لە شانۆنامانی تاپۆیان، ماڵی بووکە شووشە، خانمی دەریا، و روزمیرس هولمدا خراونەتە روو، ژن تەقریبەن لە هەر یەکێك لە شانۆنامەکانی ویدا تەواوکەری زەروری یان ئیلهامبەخشی پیاوە.

جا دڵبەندی ئیبسن بە تەئکیدی زاتی هەر کەسێك چ پیاو چ ژن، تا ئەندازەیەك رێك دەگەڕێتەوە بۆ هەمان بابەت. ئەو کە لە سایەی کاریگەریی گۆتەو نیتشەدایە، بانگەشە بۆ پێشکەوتنو پەرەسەندنی هەموو تواناو ئیمکانەتەکانی هەر تاکێك -کەشفو

دەربڕینی "خودی" راستەقینەی هەر کەسێك، سەروەری تاك، بەرزکردنەوەی کەسی خودپەروەر، و پەرستنی سوپەرمان- دەکات. ئەو زوڵمانە دەست نیشان دەکات کە کۆمەڵگە لە تاکی دەکات، و ئەو نادروستیانە دەست نیشان دەکات کە مرۆڤی بەرەو پیر دەبرێ، لەگەڵ هەموو ئەمانەدا، ناو بەناو هۆشداری لە هەنبەر ئەو خۆ هەڵکێشانە لە رادەبەدەرانە دەدات کە بە زیانی کەسانی دی دەشکێتەوە.

ئەم چەشنە هۆشداریانە نیشانەی ئەوەیە کە ئیبسن لە باوەڕیارانی راستەقینەی ئازادی ویستە، و لە هەقیقەتدا هەر واشە. بەڵام لە هەمان حاڵدا شەیدای دەورو رۆڵی ویراسەتو ژینگەیە لە دیاریکردنی چارەنووسی مرۆڤدا.

دۆزینەوەکانی داروینو زانایانی دیکە کاریگەری قووڵیان بەسەر هزرێن ئەوەوە هەبوو، و لە زۆر شانۆنامانیدا جەخت لەسەر پەیوەندی کردار و ماهیەتی کاراکتەرەکانی بە پەروەردەی سەرەتاییو ویراسەتەوە دەکات. لە هەندێ شانۆنامانی ئیبسندا (بەتایبەتی ماڵی بووکە شووشەو تاپۆیان) ئەم فاکتەرانە جۆرێکی تازە لە چارەنووسی مسیبەتباریان لێدەکەوێتەوە.

باسی چارەنووس مەسەلەیەك دەخاتە روو کە وەڵامدانەوەی هێشتا جێگەی مشتومڕو گەنگەشەیە. ئایا ئیبسن گەشبینێکی ئایدیالیستە یان رەشبینێکی ریالیست؟ ژمارەیەك لە شرۆڤەکاران لەم باوەڕەدان کە ئەو لە ئایدیالیزم دابراوەو دەربارەی ئایندەی بەشەر بەدگومانو نائومێدە.

رەخنەگرانی دیکە لەسەر ئەم باوەڕەن کە ئیبسن، وێڕای ئەو وێنە ریالیستیانەی کە لەمەڕ وەزعو حاڵی نا لەبارو خەماوی کۆمەڵگەی دەگرێت، هەر باوەڕی بە ئایدیالیزم هەیەو بە ئومێدەوە چاوی بڕیوەتە ئایندە.

شانۆنامەکانی:

شانۆنامەکانی ئیبسن بەسەر سێ قۆناغی گرینگ دابەش دەبن، لە قۆناغی یەکەمدا (دەورووبەری 1850- 1867) پتر درامایانی رۆمانتیکی لەسەر بنەمای ئایدیالیزم بە شێوازی بەرز دادەهێنێ، لە قۆناغی دووەمدا (1877- 1890) روو دەکاتە شانۆنامانی ریالیزم کە بەگشتی لە دۆزو مەسەلە کۆمەڵایەتیەکانەوە هەڵدەهێنجرێن، گرنگترین بەرهەمێن ئیبسن بەروبوومی ئەم قۆناغەن. لە دواهەمین قۆناغدا (1891- 1899)، ئیبسن پتر بەلای مەسەلە فەردییەکاندا با دەداتەوە. شانۆنامەکانی ئەم قۆناغەی بە زۆری مەجازیو عارفانەن.

قۆناغی یەکەم:

"براند- 1861":

چیرۆکی واعیزێکی ئایدیالیستە کە بانگەشە بۆ ئەنجامی حوکمو مەشیەتی خوایی هاوڕێ لەگەڵ تەرکی تەواوەتی حەزوو ئارەزووە شەخسیو خۆیستییەکاندا دەکات. لە پێناوی ئەم ڕێبازەدا هاوسەرو منداڵەکەی لە دەست دەدات، سەرەنجام هەم جماعەتەکەیو هەم مەرامو مەبەستەکانی، کە هەموو شتێکی خۆی فیدای ئەوان کردووە، رووی لێ وەردەگێڕنو لە نێو بەفراندا بەرەڵلای دەکەن، چونکە –ئەمانە کە مرۆڤنو گوناهکارن– ناتوانن بەو ڕێگە سەختەدا بڕۆن کە واعیزەکە پێی نیشان داون. براند دەکەوێتە ژێر رەنووە بەفرەوە، بەڵام ئیمانی لە دەست نادات.

((پیر گینت"11"– 1867)):

بەسەرهاتی پیرگینت–ی خەیاڵپەروەری، دەسباد، و فیشاڵبازە کە حەزی چووەتە کیژێکی داوێنپاک بە ناوی سولڤیگ، بەڵام سستیو بێ دەسەلاتی وی کیژەی لێ دەتۆرێنێ. پیر گینت هارو یاخی دەبێ، هەوڵو تەقەلای سولڤیك بۆ چاککردنەوەی وی سوودی نابێ، مەرگی دایکیشی نایهێنێتەوە سەر ڕێگە. مغامەرە دەخولقێنێ: لەگەڵ کیژێکدا بە نێوی ئینگرید هەڵدێ، ماوەیەك لەگەڵ کورتە بالآیاندا دەژی، تێکەڵی کڕینو فرۆتنی کۆیلانی ئەفریقیایی دەبێ، ... و لەگەڵ ئانیترای عەرەبدا سەروساخت پەیدا دەکات. سەرەنجام پیرو نائومێد بۆ نەرویج دەگەڕێتەوە، و لەوێندەر بوتن مولدر (مەرگ یان قەدەر) لە بێهودەیی و پوچی کارەکەی ئاگاداری دەکاتەوە, پیرگینت ئاقیبەت بە ئەڤینی پاکی سولڤیگ رزگاری دەبێ. لەم شانۆنامەیەدا لێکچوونانی ئاشکرا لە نێوانی پیرگینتو فاوست و لە نێوان سولڤیكو گرچندا دیارە.

قۆناغی دووەم:

((کۆڵەکەکانی کۆمەڵگە– 1877)):

ئەم شانۆنامەیە، وەکو لە ناوەکەیا دیارە، هەجوویەکی ریاکاریی کۆمەڵگەیە. کارستن برنیك بە، "کەسی یەکەمی" شار، روحانیەکی خواپەرست، نیشانەی خێزاندۆستی، و بە پێشەوای ئابڕومەندی کۆمەڵگە دەژمێردرێ، لێ لە راستیدا هەموو ژیانی بەریاکاری، خۆپەرستی، و درۆ بەسەر بردووە،و زیرەکانە سیمای راستەقینەی خۆی لە کەسانی دی شاردۆتەوە.
ئاقیبەت کە خەتەری کەشفبوونی نهێنییەکە هەڕەشەی لێدەکات، تۆبە دەکات، بەڵام بەلاچوونی خەتەرەکەش هەر لە کردەوەی خۆی ژێوان دەبێ، ئیعتراف بە هەموو شتێك دەکاتو ڕێگەی دروستکاری دەگرێتە بەر.

"ماڵی بووکه شووشه- 1879":

لەم شانۆنامەیەدا حەزو مەبەستی ئیبسن سەبارەت بە ناساندنی ژن وەکو شەریكو هاوبەشی هزریو مەعنەوی پیاو دەربڕدراوە نورا. هیلمەر قەواڵەیەك تەزویر دەكات تا پارەیەك بە دەست بێنێ، گیانی مێردە نەخۆشەی (تورڤالد) لە مەرگ بخەلەسێنێ. بە ئاشکرا بوونی ئەم قەواڵە سازییە، ناسنانەو ماهیەتی راستەقینەی مێردە ترسنۆکەو دوو رووەکەش ئاشکرا دەبێ، نورا پەیدەبات کە لە ژیاندا گەمەو لەیزتۆکی پیاوێکی کەڵەکچی بووە، واز لە مێردەکەی دێنێ تا "خودی خۆی بدۆزێتەوە."

"تاپۆیان- 1881":

ئەم درامایە سکالانامەیەکی دوو لۆنەی دژی ریاکاری ئەخلاقی و مەزەبی. ئوسوالد ئالوینگ لە مەیلو ئارەزووە دژە ئەخلاقییەکانیا دەچێتەوە سەر بابی، و دەشبێ بە قوربانییەکی نەخۆشی داوێن پیسیو مێبازی ئەو، بە جۆرێ کە لە کۆتایی شانۆنامەکدا ئوسوالد ئالوینگ شێت دەبێ.دایکی، کە دژی کۆمەڵگەیەك کە ئەو هەلومەرجانەی بەسەردا زاڵە دەوەستێو یاخی دەبێ، قارەمانی سەرەکی تراجیدیاکەیە.

"دژمنی گەل- 1882":

رەنگە وەڵامی ئیبسن بێ بۆ ئەو کەسانەی کە دژی ئەو پەردە هەڵماڵینەی وی بوون لەسەر نەخۆشییە کۆمەڵایەتییەکان. "دژمن"، دکتۆر شتوکمانە. دکتور بە ئاشکرا کردنی ئەم بابەتەی کە ئاو بەناوی تەندروستی بنکەیەکی تەندروستی لە راستیدا میکروباوییە، رەونەقی ئابووری ئەو شوێنە نایەڵێ.

"سۆنەی کێوی- 1884":

ناڕەزاییەکە لەمەڕ قسانی نیمچە راستو لەوەیە بەڕەڤانییەکیش بێ لە ئەولەویەتی کار. ئیبسن وا دیارە لەم درامایەدا ئاماژە بەم بابەتە دەکات کە هەندێ جار هەقیقەتی موتڵەق خێری بالا نییەو ئادەمیزاد بۆ وەی شاد بژی پێویستی رواڵەتبازیو خەیاڵیش هەیە. هدویگ کیژێکی جوانو هەستیاری چواردە ساڵانە، کاتێ کە دەبیستێ حەرامزادەیە، خۆی دەکوژێت.

"رۆزمێرس هۆڵم- 1886":

یەکێکـە لـە نـاڕەزایی نامـە هـەرە توندەکانی ئیبسـن دژی تاکپـەروەری بـێ سـنوور، ریبکاویست (ژنێکی گەنجی پیلانگێڕە کە هزری یەجگار تازەی لە کەللەدایە) بە جۆرێ شـەیدای رۆزمـێر دەبـێ کـە بیتـا-ی هاوسـەری رۆزمـێر، خـۆی دەکوژێـت تـا بـەر لـە ریسـواییەکی خانـەوادەیی بگـرێ. رۆزمێر کـەم و زۆر لـە ژێـر کاریگـەری ئـازاد هـزرینی ریبکادایە، و ریبکاش لە ژێر کاریگەری ئایدیالە بەرزەکانی رۆزمێردایە. ئەنجام رۆزمێر پـەی دەبات کـە پیلان و دەسیسـەکانی ریبکا بوونەتـە مایـەی فـەوتانی بیتـا، و لەگـەڵ ریبکادا خۆ کوژی دەکەن.

"هداگابلر- 1890":

چیرۆکێکی دیکەیەیـە دەربـارەی ژنێکـی خۆپەرسـتی لوتبـەرزی خۆسـەر، کـە تاسـەی هەوسار پچڕیوی وی بۆ زاڵ بوون بـە سـەر کەسـانی دیو نـابووتی ئـەو کەسـانە، مـەرگی خـۆیو نووسـەرێکی لێدەکەوێتـەوەو تەقریبـەن بەدبـەختی بـۆ هـەموو دەوروبەریشـی دروسـت دەکـات. لـۆڤ بـورگ، ئاشـقی ناکـامی هـدا، بـە هانـدانی پیـاوێکی نـەجیبو بـە حورمەت دەست لـە دەسـبادی و وەختکوژی هەڵدەگرێو کتێبێك دەنووسێت، کتێبەکە ناوبـانگی بـۆ پەیـدا دەکـات. هـدا کـە شـووی بـە کەسـێکی فیشـاڵبازی کـەم حەوسـەڵە کـردووە، جارێکی دی لـۆڤ بـورگ رادەکێشـێتەوە بـۆ دەسـت بـڵاوی پـارە بـە فیرۆدان، بـە دزییەوە دەستنووسی کتێبی دووەمی وی دەسوتێنێ، و پاشان دەمانچەیەکی دەداتێ تا خۆی بکوژێ. لۆڤ بورگ خۆی دەکوژێ.
هداش کە خەریکە نهێنییەکەی ئاشکرا دەبێ، هەودای ژیانی خۆی دەپچڕێنێ،

قۆناغی سێیەم:
"وەستا، بەنا- 1892":

ئەم درامایە بە شێوەی جۆراو جۆر راڤە کراوە: تویژنـەوەی پیری، لێکۆڵینـەوەی لادانـی سێکسـی، مـەحکوم کردنـی رۆمـانتیزمو ئایـدیالیزم، و بـەڕەڤانی لـە ئایـدیالیزم، زۆربـەی رەخنـەگران بە کۆمەڵە هێماو ئاماژەیـەکیان زانیـوە بـۆ ژیـان خـودی ئیبسـن بـە تایبـەتی "دڵبەندی نا ئاسایی وی" بە ئەڤینی ئیمیلی بارداخ-ی هەژدە ساڵان لە ساڵی 1889دا. هالڤـارد سـولنس-ی بـەنا، دەسـتبەرداری کڵێساسـازی دەبـێو لـە رێگـەی بینـاکردنی خـانووانی نیشـتەنییەوە دەوڵەمەنـدو نـاودار بـوو. لەسـەر دوا بینایـدا بـورجێکی بـەرز دروست دەکات. هیلدا وانگل-ی ژنی بستو سێ ساڵە، لەسەر شانۆ دەردەکەوێ، بیری

سولنس-ی دەخاتەوە کە دە ساڵ لەوە پێش قەولی "کۆشک"ێکی بەوی داوەو داوا لە سولنس دەکات کە تاجە گوڵینەیەك بەسەر بورجەکەوە هەڵواسێ، وەکو چۆن بەسەر دوا کڵێساوە هەڵی واسیبوو. سولنس داواکە قبوول دەکات، لەسەر بورجەکە تووشی سەرەگێژکێ دەبێو بەسەر سەردا دەکەوێتە سەر زەوی‌و گیانی دەردەچێ.

"گاڤێ ئێمەی مردووان رادەبین- 1899":

تەقریبەن هەموو رەخنەگران ئەم شانۆنامەیەیان بە ئوتوبیگرافییەك زانیوەو داناوە، بەڵام راوبۆچوونەکای لەمەڕ شرۆڤەی رەمزیانەی بەرهەمەکە جیاوازن، ئایا ستایشێکی ئایدیالیزم‌و سەرزەنشتێکی قۆناغی ریالیزمی ئیبسن-ە؟ ئایا ستایشێکە لەمەڕ یەکێتی ئەڤین‌و هونەر؟ یان قبوڵکردنی ئەو ویرانی‌و داڕوخانەیە کە ئایدیالیزم بەگەڵ خۆی دەخات؟ روبیك-ی پەیکەرتاش، بە ئیلهامی ئیرنە، ئەو کیژە جوانەی دەبێ بە مۆدیلی، بەرهەمێکی هونەری مەزن دەئافەرێنێ. گاڤێ کە کیژەکە حاڵی دەکات کە لە رووی بەدەنییەوە ئاشقی نییە، کیژەش واز لەو دێنێ، و روبیك روو دەکاتە تاشینی پەیکەری بوونەوەرانێك کە دەشوبهێنە سەر گیانلەبەران. لەگەڵ مایادا زەماوەند دەکات تا شەریکی ژیان بدۆزێتەوە بەڵام لێی بێ تاقەت دەبێ. ئیرنە دەگەڕێتەوە، مایا بە حوسن‌و رەزا رەدووی راوچییەکی حەیوان سوخەت دەکەوێت‌و، روبیك و ئیرنەش رێگەی کێوێکی بەرز دەگرنەبەر، کە گەڕانەوە لەو کێوە نییە.

رەخنەو هەڵسەنگاندن:

ئیبسن بەهۆی ئەوەی کە زۆر خاڵی پاژیی نا واقیعی لە شانۆنامەکانیدا خستووەتە روو، بووە بە ئامانجی رەخنەو ناڕەزایی. سەرنجی سایکۆلۆژیانەی ئەو، دەربارەی بابەتێن وەك بەردەوامی چاکبوونی کوتوپڕی ئەخلاقی برنیك لە (کۆڵەکەکانی کۆمەڵگە)دا مەرفوزە.

ئیرادی ناخۆشتر بابەتی ئاڵۆزی‌و هەڵوێستی دراماکانی وییە. دەربارەی ئیرادی یەکەم دروستە، چونکە بۆ تەمەشاڤانان یا خوێنەری ئاسایی هەندێ لە رەمزەکان بێ مانا دەنوێنن‌و تەنانەت راستگۆترین ستایشکەرانی ئیبسن لە شرۆڤەی رەمزەکاندا هاو رەئی نین. بەڵام زۆر لە رەمزو هێماکان روون‌و مەفهومن، و زۆرجار مەبەستی سەرەکی یان پەیامی شانۆنامەکە تەواو روون‌و ئاشکرایە. بەڵام دەربارەی ئەم ئیرادەی کە شانۆنامەکانی ئیبسن "کونە"ن، دروستە کە زۆربەی مەسەلە کۆمەڵایەتییەکانی وی (وەکو باوەڕ بوون بە یەکسانی ژن‌و پیاو) بە رادەیەکی زۆر چارەسەر کراون، بەڵام ئەو

حاڵەتە سایکۆلۆژیو روحیانەی کە قارەمانانی دراماکانی ئیبسن پێوەی گیرۆدەن هەمیشە مەسەلەی رۆژ بوونەو مەسەلەی رۆژن.
کاراکتەرانی ئیبس- چ وەکو نموونەو چ وەك تاك- بە گشتی مایەی سەرنجن. پلۆتی دراماکانی کە هەندێ جاریش سۆزاوی دەنوێنن، بەلای کەمەوە جۆشو خرۆشو هاروژانی پێویستیان تێدایە، و وێڕای ئەوەی کە لە شانۆدا رووداو کەم روو دەدا، بزووتنەوەی درامی خاوو تاقەتبەر نییە.
هەمیشە کێشمانە کێشێك هەیە کە دڵەڕاوکێو شڵەژان دەخوڵقێنێ (هەر چەندە ئەم کێشمانە کێشە سایکۆلۆژیو روحییە)، و ئیبسن ئەم کێشمانە کێشە وەستایانە بۆ بینەر یا خوێنەر دەگوازێتەوە.
لە رووی مێژووییەوە، ئیبسن بە سەرزەنشتکاری ریاکاری، نا دروستی، و سوك ئەخلاقی سەدەی نۆزدەیەم، و هەروەها بە بەدەسەڵاترین نوێئاوەری مەیدانی درامانووسی لە دوای راسینو مولیر دەژمێردرێ. لە جوملەی ئەو نووسەرانەی کە لە هەمووان زیاتر قەرزاربار ئەون دەتوانرێ ناوی هاوپتمانی ئاڵمانی، برناردشۆ، و جیمزجویسی ئینگلیزی، ستریندبرگی سوێدی، و یوجین ئونیلی ئەمریکایی ببرێ.

هرمان زودرمان 1857- 1928:

شانۆنامەنووس، رۆماننووس، و نووسەری کورتە چیرۆکان، خەڵکی پروسی رۆژهەڵاتی بوو. لە کونیگسبرگ چووە قوتابخانەو، پاشان بۆ بەرلین چوو، لەم شارەدا درێژەی بە خوێندندا، و تا کۆتایی تەمەن لەوێندەر ئاکنجی بوو. زودرمان لە دەوروبەری ساڵی 1889دا حەزی چووە شانۆو زۆر زوو بە دراماکانی شۆرەتو سامانێکی پێکەوە نا.
زودرمان کە لە بزاڤی ناتورالیزمی ئاڵمانیدا رۆڵێکی گەورەی هەبوو، و لە ماوەی ساڵانی 1890- 1905دا درامانووسێکی زۆر بەناوبانگ بوو، بۆ ئەمڕۆکە بە هونەرمەندی تەرزی یەکەم نایەتە ژماردن. شانۆنامەکانی زێدەباری "کۆنەیی" رێژەییان، قوڵی سایکۆلۆژیو روحیو راستگۆیی بەرهەمی هونەریی گەورەیان کەمە، و لە رادەبەدەر ئیحساساتیو شانۆیین.

"خانمی دلۆڤان- 1887":

ئەم رۆمانە خەمناكو ئوتوبیوگراف ئاسایە کە یەکەمین پایەکانی شۆڕەتی زودرمانی قایم کرد، مەینەتییەکانی لاوێکی شەرمنو سادە وێنە دەگرێ کە بابی نابووت دەبێ، دایکی دەمرێت، و خوشکە خەڵەتاوەکانی دەبنە مایەی نەنگو ریسوایی. ئەو بە خۆیشی بە

تۆمەتی ئاگربەردان رەوانەی حەپسی تەمبێ کاری دەکرێ، بەڵام ئەنجام ژنێك كە لەبەر دەرگا چاوەڕێیەتی، ئازادی بۆ دەگەڕێنێتەوە.

"شەرەف" (دەرهێنان: 1889، بڵاوبوونەوە: 1890):

یەکەمین شانۆنامەی زودرمانە کە بە باشی کاریگەریی ئیبسنی پێوە دەردەکەوێ. جیاوازی نێوان چەمکی شەرەف لە روانگەی خانەوادەی کارخانەدارێكو لە روانگەی خانەوادەی کرێکارێکی هەژاری هەمان کارخانەدا تیمەو نێوەڕۆکی سەرەکی ئەم درامایەیە. ئەنجامگیری فەلسەفی دراماکە ئەمەیە کە "شەرەڤ قەراردادی یەکێکە لە درۆ قەراردادییەکان"، کابرای کارخانەدار کە کوڕەکەی بووەتە باعیسی نەنگو ئابڕووچوونی کیژی کرێکاری کارخانەکە، چەکێکی گەورە بە ناوی کیژەوە دەنێرێ، هەم دایكو باوکەکەو هەم کیژەکە بە تاسەوە چەکەکە قبوول دەکەن. بەڵام کوڕی ماڵەکە کە چەمکێکی بەرزتری بۆ شەرەف لە زەیندایە، زۆر دەشەمزێو خەفەت دەخوات. پشت دەکاتە خانەوادە حەقیرەکەی خۆی، هەڕەشەیەك بۆ کارخانەدارەکە دەنێرێ، و پاشان لەگەڵ کیژەکەی ویدا دەرەڤێ.
سۆنگەی گرێکردنەوەی ئەم درامایە تا رادەیەك لاواز دێتە بەرچاو، لێ دیمەنی دراماکە گەرمو گوڕو دڵگرە، و پلۆتی ئاشکراو راستەوخۆی مەسەلە ئەخلاقییەکانی کتێبەکەش بووە مایەی پێشوازی گەرمو گوڕی ئاڵمانیانی سەردەمی زودرمان.

"زاگە یا ماگدا- 1889":

زودرمان لەم درامایەدا جارێکی دی هێرش دەکاتە سەر وێنا نا دروستەکان دەربارەی شەرەف، قارەمانی ژنی دراماکە، ماگدا (دی هایمات)، بۆ رزگاربوون لە جەوری بابی، کە ئەفسەرێکی پیری سوپایە، شاری زێدی خۆی بەجێدێڵێ.
فریوی پارێزەرێکی لاو دەخواتو پاشان بە داوێنی لەوتاوەوە بە تەنێ دەمێنێتەوە. ئاقیبەت روو دەکاتە دنیای ئەکتەری و کە ناوبانگ دەردەکات دەچێتە دیداری بابیو زێدی خۆی. باوکە کە واریقاتی پارێزەری فێڵباز دەژنەوێ، پێ دا دەگرێ لەسەر ئەوەی کە ماگدا بۆ پاراستنی ئابڕووی خانەوادەیی، لەگەڵ پارێزەرەکەدا زەماوەند بکات. کابرای لاو بەم مەرجەی کە ماگدا دەست لە ئەکتەری هەڵگرێ، بە ناچاری مل بۆ زەماوەندەکە دەدا. ماگدا لەبەر خاتری بابە پیرەکەی مەرجەکە قبوول دەکات، بەڵام لە بەرانبەر پێ داگرتنی پارێزەکە کە داوای لێدەکات واز لە منداڵەکەشی بێنێ هەڵوێست گیری دەکات. بابەکە تورە دەبێو هەڵدەکێشێتە دەمانچە تا ماگدا بکوژێت، بەڵام بەخۆی لە ئەنجامی سەکتەیەکی کوتوپڕدا دەکەوێتە سەر زەوی.

ماگدا ئازادی خۆی بە دەست دێنێتەوە، بەڵام لەبەر ئەوەی دەسێکی لە مەرگی بابیدا هەبووە، هەمیشە ویژدانی ئازار دەدا.

شانۆنامەکانی دیکە:

زودرمان، جگە لەوانەی بوری، شانۆنامانی دیکەشی نووسیوە، کە شۆڕەت و ئیحتوباریان زیاتر کردووە.

(نەمانی سودوم- 1891) تراجیدیایەکی تەنزئامێزە دەربارەی گەندەڵی و تاوانکارییەکانی ناو بەرلین (غەزەلی غەزەلەکان- 1908 لە باشترین ئەو شانۆنامانەیەتی کە پەردە لە رووی خەڵك خەڵەتێنی و گەندەڵی کۆمەڵایەتی هەڵدەماڵێ).

شانۆنامەیەکی دیکەی (شادی لە گۆشەگیریدا – 1896) چیرۆکی خانمێکی داوێن پاك دەگێڕێتەوە کە رووی خۆش لە بەرانبەر لاوانەوەو نەوازشی درۆینەو ریابازانەی پیاوێکی بەناو عاشقدا نیشان نادات و لە ئەنجامدا لەگەڵ مێردە پیرەکەی خۆیدا بە جۆرە شادییەکی تازە دەگات.

گرهارت یوهان هاوپتمان 1862- 1946:

هاوپتمان لە زالتسبرون"11" لە سیلزی"12" هاتۆتە دنیاوە. پاش ئەوەی کە تواناو بەهرەی خۆی لە پەیکەرتاشی، نیگارکێشی و زانستە سروشتییەکاندا تاقی کردەوە، ماوەیەکی کەم لە ئەسپانیا و ئیتاڵیادا کەوتە گەشت و گەڕان و پاشان لە بەرلین ئاکنجی بوو. زۆر زوو کەوتە ژێر کاریگەریی ناتورالیستانی فەرەنسی و ئیبسن و دەستی بە شانۆنامەنووسی کرد. هاوپتمان زۆربەی ساڵانی تەمەنی درێژی هەر خەریکی نووسینی شانۆنامانی ناتورالیستی و رۆمانتیکی بوو، و هەندێ جاریش هەردوو شێوەکەی ئاوێتەی یەکدی دەکرد. لە ساڵی 1912دا خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیاتی وەرگرت، لە ئاخرو ئوخری تەمەنیا بە "دامەزرێنەری ئەدەبیاتی نوێی ئاڵمان" دەژمێردرا.

بەرهەمەکانی:

هاوپتمان لە شانۆنامەکانی سەرەتایدا یەکێك بوو لە توندڕەوترین ناتورالیستان. لە رێگەی بەکارهێنانی رەوت و رێبازی زانستییەوە، بێ باکانە کەوتە پیشاندانی بابەتێن قەدەغەی وەك مەسەلەێن سیکسی، نەخۆشی، ئالودە بوون بەمەی، و توندو تیژی، زۆربەی کات قارەمانانی شانۆنامەکانی لە نێو چینی زەحمەتکێشانەوە هەڵدەبژارد.

بەر لە خۆر هەڵاتن- 1889:

ئەم تراجیدیایە چیرۆکی ژیانی خێزانی مەی ئالوودەی پیاوێکی جووتیار وێنە دەگرێ کە بە دۆزینەوەی زوغاڵی بەرد لە زەوییەکانیا دەوڵەمەند دەبێ. هاوسەری یەکەمو کیژە گەورەکەی وەکو خۆی بادەنۆشن‌و، هاوسەری دووەمی ژنێکی "سووک‌و زیناکارە". کیژە چکۆلەکەی، هیلین کە دوور لە خێزانەکە چووەتە قوتابخانە، کیژۆڵەیەکی جوان‌و شەرمن‌و سەلار، دەبێ بە دەزگیرانی گەنجێکی زانا. بەڵام گەنجەکە کە دەبینێ خێزانەکەی وی لە زەلکاوی بادەو ناو زڕاوی دا گیری خواردووە هەڵدێ. هیلین-ش خۆی دەکوژێت.

جۆڵایان- 1892:

ئەم شانۆنامەیە کە بە باوەڕی هەندێ لە رەخنەگران بە شاکاری هاوپتمان دەژمێردرێ، وێنەگرتنێکی تاقەتبەری ستەمێکە کە لە جووتیارانی هەژار دەکرێ. ئەم شانۆنامەیە لەسەر بنەمای راپەڕینی مێژوویی ژمارەیەک لە جولایانی سیلزی لە ساڵی 1844دا، هاتۆتە نووسین. ئەم راپەڕینە نابووتی موڵک‌و کوشتنی لێدەکەوێتەوە، بەڵام جۆڵایانی هەژار لە کۆتاییدا وەزع‌و حاڵێکی ئاسوودەتر پەیدا ناکەن.

سەفەری ئاسمانی هانلە- 1893:

لێرەدا، سیمبولیزم، یان رۆمانتیزمی نوێ، کە بەرە بەرە لەگەڵ ناتورالیزمدا ئاوێتەی یەک دەبن، رەونەق‌و جیلوە پەیدا دەکات. هانلەی کیژی بێنەوای بەرد تاشێکی هەمیشە مەست، لەلایەن چەند پیاوێکی دێو رەفتارەوە تەجاوزی دەکرێتە سەر. لێدەبڕێ خۆی لە ئاودا غەرق بکات، بەڵام رزگاری دەکەن‌و بۆ گەداخانەی دەبەن. لەوێندەر لە خەونانی ئاسمانیدا، مامۆستاکەی لە شێوەی مەسیحدا دەبینێ کە ئەو لەنێو مردووەکاندا زندوو دەکاتەوە. هەر کە خەونەکە دەڕەوێتەوە، هانلە دەمرێت.

پاڵتۆی فەرو- 1893:

ئەم درامایە کۆمیدیایەکی ناتورالیستییە- دیاردەیەکی دەگمەنە- چونکە زۆربەی بەرهەمێن ئەدەبی ناتورالیستی یا نائومێدانەن یا تراجیدین. لێ بابەتی ئەم شانۆنامەیە هەجوی دادگایانی پروس‌و شێوەی دادپرسی ئەو دادگایانەیە. کاتێ پاڵتویەکی فەرو

دەدزرێ، قازی ورهان کە لە رادەبەدەر کەودەن و زۆر لە بابەتەکە دوورو بێ ئاگایە، ناتوانێ بڕیاری مەحکومیەتی تاوانباران کە تاوانەکانیان ئاشکرایە، دەربکات.

<u>فلوریان گێر– 1895:</u>

هاوپتمان لەم درامایەدا کە بۆ ریالیزمی پەتی دەگەڕێتەوە، هەوڵدەدا جەنگی جووتیاران"13" لە سەدەی شازدەیەما وێنە بگرێ، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی سەرکەوتوو نابێ.

<u>زەنگی نقوم بوو– 1896:</u>

ئەم شانۆنامەیە بادانەوەیەکی دیکەیە بەرەو رۆمانتیزم، بەڵام کەم و زۆر هەندێ رەگەزو توخمی ناتورالیزمی تێدا هەیە. هاوپتمان لێرەدا دەکەوێتە شیکردنەوەی وەزع و حاڵی پیاوێك کە کەوتووەتە نێوان کێشمانەکێشی ئارەزووی ژیانی ئازادو دوور لە مەسئوولیەت، و هەستی وەفاداری و پابەندی بە هاوسەرو کۆمەڵگەوە. هاینریش، کەپیشەی زەنگ سازییە، شاکاری خۆی کە زەنگێکە بۆ کڵێسا، دروست دەکات. بە خۆشحاڵیەوە زەنگەکە بە عەرەبانەیەك بەرەو شوێنی مەبەست دەبا, یەکێك لە فونەکان عەرەبانەکە وەردەگێڕێ و زەنگەکە غل دەبێتەوە ناو دەریاچەیەکەوە. هاینریش بە زەحمەت لە غەرق بوون دەرباز دەبێ، یەکێك لە حۆریانی دەریا بۆ پەنا کێویکی دەبات, هاینریش ماوەیەکی زۆر لەوێندەر دەمێنێتەوە، سروشت پەرستی دەکات، و زەنگانی شرك ئامێز دروستدەکات. هاوسەرەکەی لەگەڵ کەشیشی گوندا دێتە سۆراخی، و بە پاڕانەوەوە داوای لێدەکات بۆ سەر خانەولانەی خۆی بگەڕێتەوە. هاینریش بە گەڕانەوە رازی نابێ مەگەر لە حاڵێکا گوێی لە دەنگی زەنگە نقوم بووە کە بێ. زەنگەکە بە دەستی هاوسەرکەیەوە کە بە مەبەستی خۆ کوژی خۆی خستووەتە ئاوەکەوە، لێدەدا. هاینریش بە ژنەوتنی دەنگی خەمناکی زەنگەکە بۆ گوندی دەگەڕێتەوە، لێ گوندنشینان رووی لێ وەردەگێڕن. هاینریش ناچار روو دەکاتەوە کێوان، کە دەگاتەوە پەناگەکە بۆی دەردەکەوێ کە حۆری دەریا زەماوەندی کردووە، ئەویش نائومێدو دڵشکاو دەمرێت.

<u>بەرهەمێن دی:</u>

لە شانۆنامەکانی دیکەی هاوپتمان دەتوانرێ ناوی درامای رۆمانتیکی (هاینریش–ی بێنەوا– 1902)و شانۆنامەی رەمزی(بەر لە ئێواران– 1932) ببرێ.

هاوپتمان هەر چەندە بە شانۆنامەنووسی بە نێو بانگە، رۆمانووس، نووسەری کورتە چیرۆکان و شاعیریش بوو. لە رۆمانەکانی: (عەمانوئیل کوینت، مەسیحی گیل– 1910) ئاوێنەی مەیلی باوی رۆژە بەلای عیرفاندا.

رۆمان و چیرۆکی کورت

رۆمان و چیرۆکی کورت دەربڕی هەمان ئەو رێچکە و رێبازە ریالیزمی و ناتورالیزمییەن کە لە باسی شانۆنامەدا ئاماژەیان بۆ کرا. گەلەك لە گەورە نووسەرانی سەردەم لە هەر سێ واری –شانۆنامە، رۆمان، و چیرۆکی کورتدا– بەرهەمیان نووسیوە، گرنگترین چیرۆکنووسانی ئەم قۆناغە بریتیین لە: ئیمرمان، فرایتاگ، شتورم، کیلەرو، مایر.

کارل لبرشت ئیمرمان 1796– 1840:

ئیمرمان یەکێك بوو لە هەوەڵین رۆماننووسانی واقیعی لە ساڵی 1836دا رۆمانی ژینامەیی (ئیپیگونەکان) لە هەجووی هاوچەرخانی خۆیدا نووسی. ئەم رۆمانە ژیان لە دەیەکانی دووەم و سێیەمی سەدەی نۆزدەیەمدا وێنە دەگرێت. ئیمرمان لەم رۆمانەدا کە بە ئیلهامی "مامۆستا ویلهلم"ی گوتە نووسیویەتی، کێشەو ململانێی نێوان چینی بۆرژواو ئەرستۆ کراتانی کۆن دەردەبڕێ، و بەمجۆرە بناغەی رۆمانی کۆمەڵایەتی بۆ نەوەی دواتر دادەنێ. رۆمانێکی تری ئیمرمان، (مونشهاوزن 1838– 1839)ـە کە لە سەربورەکانی بارون"15" مونشهاوزنەوە هەڵێنجراوەو بەراوردێکی تەوس ئامێزە لە نێوان سووکی و پووچییەکانی کۆمەڵگەی چینی باڵاو پاکی و سەنگینی سادەی خەڵکی گوند. ئەو چیرۆکە کورتەی کە بەگەڵ ئەم رۆمانە خراوە "دادگای بەرز"ی ناوە، و رۆمانسێکی گوندیاتی بەرزە کە بە ناودارترین بەرهەمی ئیمرمان دەژمێردرێ. ئیمرمان زێدەباری رۆمانەکانی، چەند کۆمیدیاو تراجیدیایەکیشی نووسیوە.

کۆستاف فرایتاگ 1816– 1895:

شانۆنامەنووس، رەخنەگر، و رۆماننووسە. (بەناوبانگترین شانۆنامەی، رۆژنامەنووسانە– 1854، کە کۆمیدیایەکی زیرەکانە یە لەمەر ژیان و سیاسەت لە شارە بچوکەکاندا). یەکێك لە رۆمانەکانی (قەرزو داوا– 1855)یە، راپۆرێکی مدارا بەزەیی ئەنگێزە لەمەڕ ژیانی بازرگانێکی لاو کە لێدەبڕێ خانەوادەی ئابڕمەندی بارون–ێك رزگار بکات و سەرەنجام لەگەڵ کیژی باروندا زەماوەند دەکات. واقیعیەتی ئەم رۆمانە لەو وێنانەدا پەنهانە کە دەربارەی ژیانی بازرگانی ئاڵمانی دەیانگرێ. رۆمانێکی دیکەی

بەناوی (دەستنووسی ونبوو- 1864)، رۆمانتیکی ترو تەقلیدی ترە. پرۆفیسۆرێك كە هـەموو هـۆش‌و گۆشـی لـەلای دۆزینـەوەی دەستنووسـێکی ونبوویـەتی دەربـارەی تاسیتوس، لە هاوسەرە گەنجەکەی غافڵ دەبیٚ، و شازادەیەك ئاشقی ژنە دەبیٚ، ئەنجام لـە دایـك بـوونی منالێـك، پرۆفیسـور وە ئاگادێنێتـەوە و لـە بـیری دەستنووسـەکەی دەردێنیٚ. بـەناوبانگترین بەرهـەمی فرایتـاگ کـۆ بەرهـەمێکی هەشـت رۆمانییـە بـەناوی (پێشـینان "بـاپیران" 1872- 1880). ئـەم رۆمانانـە پێشـکەوتنی مێـژوویی میللـەتی ئاڵمان لە سەدەی چواردەمەوە تا ساڵی 1848 دەگێڕنەوە.

ئەدەبیاتی ئاڵمان

لە

سەدەی بیستەمدا

<u>سەرەتایەکی مێژوویی:</u>

مێژووی رامیاری‌و سوپایی ئاڵمان لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا ئەوەندە زانراوە کـە دەشـێت بـە ئامـاژە بـۆ خاڵـە سـەرەکییەکانی بەسـەریا رابـری. ئاڵمـان لەسـەردەمی ئیمپراتۆریەتی تزار ویلهلم"1"-ی دووەمدا، لە ساڵی 1914دا جەنگی جیهانی یەکەمی دەسـت پێکـرد، لـە سـاڵی 1918دا کـە ئیـدی بڕشـتی لەبـەر بڕابـوو، و هەناسـەی تیـا نەمابوو، لەبەردەم هاوپەیمانەکاندا"2" بەزی‌و هەموو کۆلۆنییەکانی، ئالزاس‌و لورین، و هەندیٚ دەڤەرو ناوچەی سنووریی لە دەستدا (پاش ئیستیقالەی ویلهلم‌و قەبووڵکردنی مەرجە قورسـەکانی پـەیمانی ڤێرسـای"3") لـە سـاڵی 1919دا حکومـەتی کۆمـاری لـە ئاڵمانـدا (کۆمـاری وایمـار) راگەیەنـدرا. میللـەت تـا مـاوەی چـوارده سـاڵان لـە وەزعێکـی نالەباری بەزەیی ئەنگێزدا ژیا. ئابووریی تەواو تێك شکاوو دەوڵەت لە رادەبەدەر نا ئارام بوو، و جـەماوەری خـەڵك باری گونـاحی جـەنگیان بـە شانەوە بـوو. سـەرەنجام ئـادولف هیتلـەر، کـە لـە سـەرەتاکانی سـاڵی 1923دا بـە وتـارە پـڕ جۆشـەکانی خـۆی رێگـەی بـۆ گەیشـتنە دەسـەلاٚت خۆشـکردبوو، تـوانی بگاتـە رابەرایـەتی بزووتنـەوەی کۆمەلاٚیـەتی‌و نەتـەوەیی ئاڵمـان ((نـازی))، لـە سـاڵی 1933دا هـەموو دەسـەلاٚتەکانی گرتـە دەسـت، و ئاڵمـانی خسـتە ژێـر دەسـەلاٚتی نازییـەکان. بـەمجۆرە هیتلـەر کۆمـاری وایمـاری لابـرد، و کۆماری ناسراو بە رایشی سێیەمی، واتە حکومـەتی دکتـاتوری موتڵـەقی خـۆی، بـەرپا کرد. پەیمانی ڤێرسای کە کۆتایی بە جەنگی جیهانی یەکەم هێنابوو، هەڵوەشاندەوە،

خەباتی پاکسازی نەژادی بە (لایەنگری لە نەژادی ئارییایی و دژایەتی سامی) دەست پێکرد، لە ساڵی 937دا نەمساو لە ساڵی 1938دا بەشێك لە چیکوسلوڤاکیای خستنە سەر ئاڵمان، لە ساڵی 1939دا بە هێرش بردنە سەر پۆڵەندا جەنگی جیهانی دووەمی دەست پێکرد، ئاڵمان جارێکی دیکەش لە ساڵی 1945دا بەزی. بەریتانیای مەزن، یەکێتیی سۆڤیەت، فەرەنساو, وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا داگیریان کرد، و سەرەنجام لە ساڵی 1949دا بەسەر دوو بەشدا دابەشکرا: بەشی رۆژهەڵاتی (کۆماری دیموکراتی ئاڵمان) کەوتە ژێر دەسەڵاتی سۆڤیەتەوە، و بەشی رۆژئاوایی (کۆماری فیدراڵی ئاڵمان) کەوتە سایەی دەسەڵاتی فەرەنسا، ئینگلیستان، و ئەمریکا.

نۆڕینێکی گشتی:

ئەدەبیاتی ئاڵمان لە سەدەی بیستەمدا، وەکو سەدەی نۆزدەیەم، بە هەمان رێچکەو رێبازانی ئەدەبیاتی فەرەنسیدا چووەتە پێشێ، لەم قۆناغەدا شێوە توندەکانی ناتورالیزم کەمو زۆر هەڵوەشاوەتەوە، بەڵام ریالیزم، هاوشانی رۆمانتیزمی نوێ، درێژەی بە ژیانی خۆی داوە.
جەنگی جیهانی یەکەم، گەشەی بە هۆزانێن نیشتمانی و شانۆنامان و رۆمانانی ریالیستیدا. ئەم گەشانەوەو بوژانەوەیە هەر چەندە لەلایەنی مێژوویییەوە مایەی سەرنجە، تیژ تێپەڕو بێ دەوام بوو.
رژێمی توتالیتاری هیتلەر لە راستیدا کۆتایی بە سەرلەبەری چالاکییەکانی مەیدانی ئەستاتیکی رەسەن و فەلسەفە هێنا. گەلەك لە زانایان، نووسەران، و فەیلەسوفان بە ناچاری وڵاتیان بە جێهێشت و لە وڵاتانی دیکەدا گیرسابوونەوەو پەنایان گرتبوو. لەو هزرڤانانەی کە رای بەردەوامانەدنی هەوڵی داهێنەرانەی خۆدا بۆ ئەمریکا هەڵاتن، فرانتس ورفل، ئەریش ماریا ریمارك، تۆماس مان، و ئالبرت ئینشتاین لە هەموویان بەرجەستەترن.
گرنگترین ژانری ئەدەبی لە ساڵی 1900 بە دواوە هۆزانی لیریکی، شانۆنامە، و رۆمان بوونە.

هۆزان:

لە هەوەڵین ساڵانی سەدەی بیستەمدا هۆزانی لیریکی دووبارە تا رادەیەکی زۆر گەشایەوە. ناتورالیزم و ئیمپرسیونیم مادیانە بەرەو سیمبولیزم و ئەکسپرسیونیزم، کە شێوەیەکە لە هەستگەرایی رۆمانتیزم، بایدایەوە. لە پاش جەنگی جیهانی یەکەم

هۆزانی لیریکی بتەوتر، قووڵترو مەعنەویتر بوو. لیریکاخوانانی ناوداری ئەم سەردەمە بریتیین لە: دمل، گیورگە، هوفمانشتال، ریلکە، و ورفل.

ریشارد دمل (1863– 1920):

لە دەروێشانی نیتشە بوو. هۆزانەکانی تێکەڵەیەکن لە ریالیزمو رۆمانتیزم، عیرفانو ئەقڵانیەت. ئەم هۆزانانە (ئاوێتەی ئارەزووە ناجێگیرە ئەخلاقیەکانی سەردەم بوون. بە زۆری مەکشوف و بە گوێرەی خواستە بەدەنیو تەنانەت مەیلەو نەخۆشو توندو تیژەکانن) سێ نێوەرۆکی دڵخوازی وی سێکس، پەیوەندی تاك بە بوونەوەران، و ئەرکی مرۆڤ دەرهەق بە هاو رەگەزی خۆیەوەیە.
گرنگترین دیوانە شیعری وی بەم ناوانەن: هەر ئەڤین 1893، ژنو جیهان– 1896و دوو مرۆڤ– 1903. باشترین غەزەلی پەراگەندەی وی بریتیین لە: "شاری بێدەنگ"، "زۆر شەوان"و "حەوت رەنگیلە".

شتیڤان گیورگە 1868– 1933:

گیورگە رێك پێچەوانەی دمل بوو وکاردانەوەیەکی توندی لە هەنبەر پەرێشانیو ئاڵۆزی و زۆری شیعری وی نیشان دا.
گیورگە کە لە باری روحییەوە ئەرستوکرات تەبیعەت بوو، بە توندی دژی ریالیزمو ناتورالیزم وەستا. شیعری وی سارد، سنوردار، دەرونگەرا، گۆشەگیرانە، و نەو کلاسیك بوو.
گیورگە کە ئەم شیعرانەی لە کۆڕی چکۆلەی دەروێشانی خۆیدا دەخوێندەوە، کەمو زۆر لە ئامانجی رەمزیانەی خۆی، واتە بەرجەستەکردنو دەربرینی ئەوەی نایەتە دەربڕین نزیك دەبێتەوە، ئەو ستایشی پرەنسیپانی ئایدیالیزمی ئەخلاقی، ئەستاتیکی، حەقیقەتی رەها، روونی، و راشکاوی دەکات. گیورگە هۆزانە لیریکییەکانی خۆی لە چەند دیوانێکی چکۆلەدا بڵاوکردووەتەوە، کە لە هەموویان بەناوبانگتر بەم ناوانەن: سروودێن ئاینی– 1890، تەقویمی روح– 1897، نەخشەکانی ژیان– 1899، هەوتەمین ئەڵقە– 1907، ئەستێرەی پەیمان– 1914. لە شیعرە کورتەکانیشی "لویسی سێزدەیەم"، "سرودی رۆژ" و "دێڕ" شایانی باسن.

هۆگۆ ڤۆن هوفمانشتال 1874– 1929:

شاعیرێکی نەمساوییەو بە یەکێك لە پێشەوایانی راپەڕینی سمبولیزمی ئاڵمانی دەناسرێ. وێڕای ئەمەی کە لە سایەی کاریگەریی شتیفان گیورگەدا بوو، هۆزانەکانی گەلەك لە سروودەکانی گیورگە گەرمترو سادەترن. شایەدا شۆرەتی وی پتر لەوەدا بێ کە شاعیری شیعرێن ئۆپراکانی شتراوس"4"ـە، بە تایبەتی شیعرێن ئۆپراکانی سالومە- 1905، روزن کاڤالیر- 1911، و ئاریادنە لە ناکزوس- 1911. هوفمانشتال درامای رەسەنیشی نووسیوە: کەودەن و مەرگ- 1839، و زەماوەندی زوبەیدە- 1899. هەروەها ئەم شانۆنامەشی بۆ شانۆ ئامادە کردووە: ئەلکترا- 1903ی سوفوکلیس، و هەروەها پارێزراو لە خەتەر- 1905ی تۆماس ئاتوی، و شانۆنامەی ئەخلاقی (هەموو کەس- 1912)ی یدرمان، (کومیدیایانی شادی جەنتلمانی سەختگیر- 1921، و ژنی بێ سێبەر 1919-ش هی ئەون، دوا بەرهەمی وی شانۆنامەیەکی تراجیدییە بە نێوی تاوەر- 1923).

<u>راینەرماریا ریلکە 1875- 1926:</u>

ریلکە، یەکێکە لە گەورەترین شاعیرانی لیریکی ئاڵمان، لە پراگ چاوی بە جیهان هەڵێناوە. ئەو کە لە دەروێشانی شتیڤان گیورگە، بۆدلێر، و رۆماننووسانی روس بوو، رەمزییەتی ئاوێتەی سۆزگەراییەکی قووڵ کرد. زۆر لە گیورگە پتر دڵبەندی جەماوەری خەڵك و کاروباری مەعنەوی بوو. روبرتسون بە حەق دەربارەی وی گوتوویەتی، کە "شیعرەکانی گەڕانە بە دووی یەزدان"دا. گەلێك لە شیعرەکانی ریلکە عیرفانییە، گرنگترین کۆ شیعری وی بریتیین لە: "کتێبی وێنان- 1902، کتێبی سەعاتان- 1905و هۆزانێن نوێ 1907، 1919. لە بەناوبانگترین هۆنراوەی پەراگەندەی ئەویش: فریشتەکان، گۆشەنشین، و رۆژی پاییزی، شایانی باسن، (لە بەرهەمەکانی دیکەی وی چیرۆکەکانی خوا- 1900یە کە رەوتی عیرفانیانەی قوڵی وی ئاشکرا دەکات. لە دوا شیعری ئەویش دەتوانرێ ناوی "لاوانەوەی کۆشکی دوئینو 1923"و "چەند سوناتەیەك بۆ ئورفیوس- 1923" ببرێ.

شانۆنامە

<u>ریالیزم یا ناتورالیزم:</u>

لە هەوەڵین ساڵەکانی سەدەی بیستەیەمدا، وێڕای ئەمە کە ژمارەی پەیڕەوکارانی قوتابخانانی سیمبولیزمو ئەکسپرسیونیزم بە بەردەوامی زیادی دەکرد، درامانووسانێکی مینا زودرمان، هاوپتمان، و ئەوانەی کە تا بەر لە ساڵی 1900

شانۆنامانێکیان نووسی بوو، درێژەیان بە داهێنانی شانۆنامان لە مەیدانی جۆراو جۆری ریالیزمی و ناتورالیزمی دادا، دیارترین ئەم سیمایانە ئارتور شنیتسلر، و فرانك و دەکینت- یان ناوە.

ئارتو شنیتسلر 1862- 1931:

شانۆنامەنووس و رۆمانووسێکی نەمساوییە، کە ڤینای وەکو شانۆی بەرهەمەکانی هەڵبژاردووە، ژمارەیەکی زۆری شانۆنامە، رۆمان و چیرۆکێن کورتی نووسیوەو داڕوخانی هەوەڵێن ساڵەکانی سەدەی بیستەمی وێنە گرتووە، دراماکانی تا رادەیەك کەم جوڵەن، بەڵام لە رووی دیالۆگانەوە زندوو، درەوشاوەو ناوازەن، لە گرنگترین شانۆنامەکانی شنیتسلر دەتوانرێ ئاماژە بۆ: چاوبازی – 1895، میرات- 1898، کوکاتوی سەوز، روبەندی بیاتریس- 1900، چەرخ و فەلەك- 1900، میدار دوسی لاو- 1910، و پرۆفیسور برنهاردی- 1912 بکرێ. لانگە باوەڕی وایە کە ئەم شانۆنامانە "نیشانەی نەخۆشی سەردەمێکی خەمناك و بێ موبالاتن".

فرانك و دەکینت 1864- 1918:

(کوڕی پزیشکێکی دیموکرات بوو، تەقریبەن هەر جۆرە کارێکی تاقی کردووەتەوە- رۆژنامەنووسی، شاعیری، ئەکتەری، و گۆرانی بێژی مەیخانان) و دەکینت لە شانۆنامەکانی دا ریالیزم لەگەڵ شتێن کۆمێدی و سەیردا ئاوێتە دەکرد. ژمارەیەك لە رەخنەگران، بەرهەمەکانی بە دزێوو حەیابەرە دەزانن، و هەندێکیش ستایشی بوێری ئەو دەکەن لە وێنەگرتنی بێباکانەو سیحر ئامێزی جیهانی تێك رژاوی بۆرژوازیدا. دراماکانی رەنگدانەوەی نا ئومێدی، بەدگومانی، و گومانی فەلسەفی زاڵ بەسەر زۆربەی کەسایەتییە ئەدەبییەکانی سەرەتاکانی ساڵی 1900ن، شانۆنامەی (بێداری بەهار- 1891)ەکەی معامەلەیەکی نا باوو جیاوازە لەگەڵ مەسەلەکانی لاویدا. شانۆنامانی جن- 1895، سەندووقەکەی پاندورا- 1903، هیدالا- 1904، و خوازبێنیکەری ترسناك- 1905، دەربارەی گوناحکاران و تاوانبارانن. لە شانۆنامەکانی دواتری ویدا، کە کەمتر شەقلی دزێوییان پێوەیە، مۆسیقا- 1907، و فرانسیسکا- 1911 شایانی باسن

ئیکسپرسیونیزم:

بزووتنەوەی ئیکسپرسیونیزم بە تایبەتی لە مەیدانی دراما نووسی هەوەڵین سالآنی سەدەی بیستەمدا بە هێز بوو. ئەم بزووتنەوەیە، وێڕای ئەمەی کە بە تەواوی بە یەك ئاراستەدا نەدەڕۆیی، هەر چەندە لە ناو بزووتنەوەکەدا، و لە بەینی هەندێ گروپاندا، جیاوازی بیرو بۆچوون لەمەڕ هەندێ مەسەلان هەبوو، بەلآم جەختێکی فرەی لەسەر پێویستی سۆزگەرایی زیاتر، ریفۆرمی کۆمەلآیەتیو مەعنەوی، و باوەڕ بە خوداو نەمری دەکردەوە. دیارترین پەیرەوکارانی ئەم شێوە هونەرییە دەبوون بە دوو دەستەوە:

1- ***لایەنگرانی گیورگ کایزر، کورت هیلر (1885- ...)، یوهانس روبرت بکر (1891- 1958)، و ئەرنست تولر (1893- 1939)، کە سۆزگەراییان بە ئەقلآنیەت رام دەکردو زیاتر دڵبەندی ریفورمی سیاسیو کۆمەلآیەتی بوون.***

2- ***لایەنگرانی فرانتز کافکا (1883- 1924)، فریتس ڤون ئونرو (1885- 1970)، (پاول کورنفلت 1889- 194)، فرانتس و رفل (1890- 1945)، و راینهارت یوهانس زرگە 1892- 1916)، کە زیاتر شەیدای پەیوەندی نێوان مرۆڤو خواو تینووی ئازادی روح بوون تا ریفۆرمی کۆمەلآیەتی. ئەم دەستەیە لە چاو دەستەی یەکەمدا زۆر کەمتر مەیلیان بە لای ئەقڵیەتگەراییدا هەبوو.***

ڕێبازو رەوشی ئیکسپرسیونیزم گواستنەوەی سۆزو هەستی دەروونی هونەرمەندە — وەکو خەونان، ئومێدان، ترس، و ئەو بابەتە شتانە- لە ڕێگەی شتە دەرکیو بێرونییە نا پەیوەستەکانەوە. لە بنەڕەتدا درامای ئیکسپرسیونیزم زیاتر لە هەوڵی وێنەگرتنی رەنجو خەمدایە تا کاروکردەوە، بەلآم ئەم رەنجە نیشانەی سەرکەوتنی ئەخلاقییە بەسەر سەرکەوتنە رواڵەتییە دنیاییەکاندا، درامای رەسەنی ئیکسپرسیونیستی بە کەشفی، بە هائیجابیەکانی ژیان، ئەگەر قارەمانەکەشی بمرێ، کۆتایی دێت، ئەم درامایە نیشانەی ئومێدی روونە بە ئایندە.

<u>گیورگ کایزر 1878- 1945:</u>

یەکەمین شانۆنامانی کایزر هەندێ کۆمیدیایانی هەجوو ئامێزن وەکو (بێوەژنی جولەکە- 1911)و (کینگ مارك- 1913). (خەڵکی کالە- 1914)، یەکەمین درامای ئیکسپرسیونیستی کایزرە، و بە سەرەتاو دەستپێکی ئەم بزووتنەوەیە دەژمێردرێ.
ئەم درامایە چیرۆکی یوستاش دوسن پیر وێنە دەگرێ کە چۆن خۆی دەکوژێ تا هیچ یەکێك لە شەش هاوشارییەکەی لێنەبڕێ بۆ ئیعدام کردن خۆی بە شای ئینگلیستان تەسلیم بکات. بەمجۆرە، قارەمانی دراماکە، هاوڕێ لەگەڵ ئارمانجێن ئیکسپرسیونیستیدا، سەرکەوتنی ئەخلاقی بە دەست دێنێ، هەر چەندە لەم پێناوەشدا گیانی خۆی لە دەست دەدا. شانۆنامانی: مەرجانان- 1917، گاز- 1918، و گاز- 1920، درامایەکی سێ بەشی پێك دەهێنن.

گـان، بەسـەرهاتی فەرزەنـدی کابرایـەکی دەوڵەمەنـدە کـە پـاش تەقینـەوەی کارخانـەی گازەکـەی بـابی، دەیـەوێ کارخانەکـە دابخـات‌و زەوییـەکی کشـتوکاڵی ئامـادە بکـات تـا کرێکارەکـان بـە ئاسـوودەیی کـاری لەسـەر بکـەن. تاقمێـك سـەرمایەدار کرێکارەکـان هاندەدەن کە بەر لەم کارە بگرن، و کورە بۆ دوور کەوتنەوە لە فەرتەنەو خوێنڕێـژی، دەسـت لـە خەونـە مرۆڤپەروەرانـەکانی خـۆی هەڵـدەگرێ، بـەڵام دەزانـێ کـە لـە ئاینـدەدا کیژەکـەی، وەکـو چـۆن قـەولی داوە، ئـەو خەونانـە دێنێتـە دی. (لـە گـازدا، جیهـان بـە تـەواوەتی تەکنولۆژیانـە وێنـە دەگیرێـت‌و مـرۆڤ قوربـانیی هەمیشـەیی تـەکنولۆژی و جەنگە).

لـە شـانۆنامە ئیکسپرسیونیسـتییەکانی دیکـە کـایزر، کـە بـە دەنگـی بـەرز دژی چەوسانەوەی هەژاران‌و دژی شارستانیەتی تەکنولۆژیی هاوار دەکرێ: لە شەفەقەوە تا نیوەشەو- 1916، سنتورەکان"5"- 1916، و چەرچێتی- 1924 شایانی باسن.

<u>ئێرنست تولەر 1893- 1939:</u>

تولەر، وەکو کایزر، هێرش دەکاتە سەر نەخۆشیەکانی شارستانیەتی تەکنەلۆژی ڕۆژو هەندێ چارەسەران دەخاتە ڕوو- چارەسەرانێك کە خۆی ناتوانێ پراکتیزەیان بکات، بەڵام تەسەور دەکات لە ئایندەدا دێنە دی.

شانۆنامەی "مەسخ- 1919"ی وی دەربارەی پەیکەرتاشێکی لاوە کە دەچێتە قاڵبی سـەربازەوە، بـە خـۆی دەنـازێ کـە بەشـداری جـەنگی جیهـانی یەکـەمی کـردووە، لـێ کـە دەزانـێ لـە جەنگـدا، دەهـەزار کـەس مـردوون، شـانازییەکەی دەگـۆڕێ بـۆ بێـزاری‌و نـا ئومێـدی. پەیکەرەکـەی کـە "سـەرکەوتنی نیشـتمان"ی نـاو نـاوە، دەشـکێنێ. ئـەڤین‌و خۆشەویسـتی مرۆڤایـەتی سـەراپای دادەگـرێ، ڕوو دەکاتـە سیاسـەت‌و، ڕێبەرایـەتی جیهادێکی سـەلبیی دژی مادەگەرایی دەکات، تولـەر، لەشانۆنامەی (مەکینـە شـکێنان- 1922)دا چارەسـەرێکی جیـاواز، لـەوەی کـایزر لـە شـانۆنامەی گـازدا بـۆ مەسـەلە تەکنولۆژیەکانی پێشنیاز دەکات، دەخاتە ڕوو.

تولـەر، بـاوەڕی وایـە کـە وەڵامـی گرفتـەکان‌و چارەسـەریان لـە نـاو بردنـی مەکینـە یـان کارخانـەی گـاز نییـە بـەڵکو چـاك کردنـی ئـەو کۆمەڵگەیەیـە کـە ئـەو تـەکنولۆژیاو شـتانە بەڕێوە دەبات. (مرۆڤو جەماوەر- 1920 شانۆنامەیەکی دیکەی تولەرە).

ڕۆمان

ڕۆمانی سەدەی بیستەم بە هەمان ڕەوت‌و ڕێبازاندا چووەتە پێشـێ کـە لـە باسـی درامـای سەدەی بیستەمدا ئاماژەیان بۆ کرا. بە گوتەیەکی دیکە ئامادە بوون‌و حوزوری ریالیزم،

ناتوراليزم، نورمانتيزم، و ئيكسپرسيونيزم، هەر هەمووی لە رۆماندا ئاشكرايە. تا پێش جەنگی جيهانی يەكەم زۆربەی رۆمانە گرنگەكان بە دەوری تەوەری دياريكردنی نەخۆشييە كۆمەڵايەتی و سياسيەكاندا دەسوڕايەوە. ئەم رۆمانانە تا دروستی گەلەك لە بەهايەكانی سەدەی نۆزدەيەميان ئاشكرا دەكرد، و هۆشداری نەمانی نزيكی كەلتووری بورژوازيان دەدا. رۆماننووسانی ماوەی ساڵانی 1914- 1939، لە جيهانێكدا كە مانای خۆی لە دەست دابوو، عەودالی مانا بەخشين بە تاك و ميللەت بوون. هيوا، تێوری و ئامانجە ئيكسپرسيونيستييەكان وەكو شتانێ كە لە ريزی پێشەوەی گرنگيدا بن جەختيان لەسەر كرا. لە راستيدا هەر رۆماننووسێك كە لە نێوان دوو جەنگە گەورەكەدا دەستی دەدايە رۆماننووسين، كەم و زۆر ئيكسپرسيونيست بوو. سەرباری سێ رۆمان نووسی گەورەی سەردەم -واسرمان، تۆماس مان، و ورفل- زۆر رۆماننووسانی باشی ديكە
لە خانەێن خوارتردا هەبوون.

ريكاردا هوخ 1864- 1947:

گرنگترن بەرهەمی ئەم خانمە رۆماننووس و شاعيرە، رۆمانە مێژووييە سێ بەشەكەيەتی بە ناوی (جەنگی گەورەی ئاڵمان 1912- 1914) كە دەربارەی جەنگێن سی ساڵەيە.

(هرمان شتر 1864- 1940):

لە سەردەمی نووسەرايەتی خۆيدا بە ريز ناتوراليست، رۆمانتيست، ئيكسپرسيونيست، و سورياليست بوو. لە دواهەمين و گرنگترين رۆمانی خۆيدا وازی لە بۆچوونی رياليستان هێناو بوو بە لايەنگری ئيكسپرسيونيستەكان و باوەڕی بە توانای موتڵەق و داهێنەرانەی ويستی ئينسانی هێنا. (سێ شەو- 1909، پيتر بريندريزنر- 1924، ناتانيل ماخلر- 1929و نەوەكان- 1933) لە رۆمانە بەناوبانگەكانی ئەون.

هاينريش مان 1871- 1950:

برا گەورەی تۆماس مان، و نووسەری رۆمانانی تەنزئامێزە. نەخۆشييەكانی ئاڵمانی بەر لە ساڵی 1914ی ئاشكرا كردو هێرشی كردنە سەر. لە (وڵاتی نيعمەت- 1900)دا، ژيانی بۆرژوايی لە رووی نەفسپەرستی و سووكييەوە بەر رەخنان دەدات. لە (پرۆفيسۆركەپەك- 1905)دا سوود لە شێوەی رەسمكردنی كاريكاتۆری بە شێوازی ودكينت دەبينێ. (ژێر دەست- 1917) هێرشێكە بۆ سەر روحی ئاڵمان بەر لە جەنگی

جیهانی یەکەم. رۆمانی (سەرەك– 1925)، وەسفێکی تەنزئامێزی سەردەمی ویلهلم –ە (بە هێرش کردنە سەر بیروکراسی، سیاسەتبازیو پیشەسازی ئەو سەردەمە). دوو دوا رۆمانی لاویەتی هنری چوارەم– 1935، و کاملی هنری چوارەم– 1938، بە رۆمانانی ئوتوبیوگرافیانەو فێرکاری دەژمێردرێن.

هانس گریم 1875– 1959:

شۆرەتی ئەم رۆماننووسە پتر قەرزاربارى رۆمانی (میللەتی بێ شوێنە– 1926) کە رۆمانێکی نیمچە مێژووییەو هەندێ بەسەرهاتی ئاڵمانیانی ئاکنجی باشووری رۆژئاوایی ئەفریقیا دەگێڕێتەوە. ئەم رۆمانە شایەدا بەرهەمێکی لە رادەبەدەر جددی بێ، بەڵام لە رووی کاراکتەرسازیی مرۆڤانییەوە وەستایانەیە. رۆمانۆکەکانی گریم–ش دەستیان لە ناوبانگی ویدا هەیە، وەکو: (چیرۆکانی ئەفریقیای باشووری– 1913, پەڕینەوە بە خیزەڵاندا– 1916، و قازی لە کارو– 1930).

هیرمان هیسە 1877– 1962:

(هیسە کوڕی بانگەشەکارێکی ئاینی بوو لە هیند، لێ ئەو بەخۆی لە قوتابخانەی ئیلاهیات هەڵاتو ماوەیەك بوو بە کتێب فرۆش، لە ساڵی 1911دا سەفەری وڵاتانی رۆژهەڵاتی کردو ماوەیەکی لە هیند بەسەر برد. لە ساڵی 1912دا بوو بە هاووڵاتی سویسری، و لەم وڵاتەدا مایەوە). بەر لە کۆتایی هاتنی جەنگی جیهانی یەکەم چەند رۆمانێکی نەرمو خۆش ئاهەنگ، کە رەنگدانەوەی هەستێن خەماویو شەخسی بوون، نووسی: پیتەر کامنزینت– 1904، گرترود– 1910و دمیان– 1919، هزرەکانی هیسە پاش جەنگ قووڵترو جدیتر بوون. (گورگی بیابان– 1927) وێنەیەکی تا رادەیەك دڵتەزێنە لەمەڕ نەوەیەکی گیرۆدەی کێشمانەکێشی نێوانی بێ قانوونیو ترسنۆکی بورژوازی. دوو رۆمانی دوایی هیسە، (نێرگزو زێڕین زار– 1930)و (گەمەی مرواریانی شووشەیی– 1943)، ئارمانجە ئیکسپرسیونیستییەکان وەکو چارەسەری گرفتە جیهانییەکان دەخەنە روو، هیسە چەندین خەڵاتی ئەدەبی، لەوانە خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیاتی ساڵی 1946ی بەدەست هێناوە.

ئیروین گیدوکولبن هییر 1878– 1962:

دانەری چەند رۆمانێکی مێژوویی گرنگە: خۆشەویستی خوا– 1908، وەستا یواخیم پوزوانگ– 1910، و رۆمانی سێ بەشی (پاراسیلسوس 1917– 1925).

فرانز كافكا 1883- 1924:

كافكا له پراگ، له خێزانێكی ناوەنجی حاڵی جولەكە چاوی بە دنیا هەڵێناوە، ماف تەواو كرد، و لە كۆمپانیایەكی بیمەدا لە پراگ دامەزرا، سەرەنجام، نەخۆشی سیل ناچاری كرد دەست لە كار هەڵگرێ. كافكا بابایەكی نورمانیست، ئیكسپرسیونیست، و سوریالیست بوو. كافكا كورتە چیرۆكان، رۆژانە هەواڵ، نامە، برێك رۆمانانی نووسی كە زۆربەیان لە دوای مردنی بەهیمەتی ماكس"6" برودی دۆستی بلاوبوونەوە: كۆ بەرهەم 1935- 1937ی كافكا زیاتر نووسینە كورتەكانی لە خۆ دەگرێت. سێ رۆمانی تەواو نەكراوو سەیری كافكا كە نیشانەی بلیمەتی نووسەرەكەیانن، دادگا (1925)، كۆشك (1926)و (ئەمریكا 1927)یان ناوە، و بە قسەی ماكس برود یەك "رۆمانی سێ بەشی تەنیایی" پێك دەهێنن. بە گوتەی لانگە ئەم رۆمانانە، "وەكو هەر بەرهەمێكی دیكەی كافكا، ئەزموونی تەنیایی مرۆڤو هەستی هاوسۆزی لەگەڵ بەدبەختیدا، بە چەمكو مانای جددی مەزەبی، نیشان دەدەن. ئینسان كە باری "گوناح"ی بە سەر شانەوەیە, ناچارە لە جیهانێكدا كە تەسەورو سەربورو گونجانی لە بنچینەدا نادیارو نا مەفهوومە لە "دادگا"ی ژیاندا ئامادەبێ". باوەڕی بتەوی كافكا لەسەر ئەمەیە كە مرۆڤ هیچ كاتێك پەی بە نهێنی ویستی خوایی نابات، بەڵام ناچارە بە هەموو توانایەكییەوە بكەوێتە تاقیبی ئەو كۆمەڵە خواستە خواییانەی كە لەگەڵ كرداری ویدا لەم دنیایەدا پەیوەندی پەیدا دەكات، و دەبێ لە هەنبەری ویستی خواوەندیدا تەسلیم بێ. بەرهەمەكانی كافكا وێنەیەكی سەیر لەمەڕ ئەوروپا و بە تایبەتی ئاڵمانی ساڵەكانی پاش جەنگی جیهانی یەكەم دەگرێت، سوود وەرگرتنی فرە لە رەمزێن مەزەبی، چڕی، گوشاری توندی عەسەبی، لە بنچو بناوانكردنو پەیجوری وردی مەسەلە مەزەبیو فەلسەفی، و زۆر دیمەنێن مۆتەكە ئاسا، غەریبو خەیاڵ ئەنگێز، لە خەسڵەتەكانی شێوازو سەبكی كافكان كە دەشێت بە سورریالیستی ناو ببرێن. (لە بەرهەمەكانی دیكەی كافكاوە دەشێت ئامارژە بۆ چیرۆكانی میتامۆرفۆس- 1913، داوەری 1913، هونەرمەندی برسی- 1920، و كۆ چیرۆكی دكتۆری گوندی- 1919 بكرێ).

ئەرنست ویشرت 1887- 1950:

ویشرت لە پروس-ی رۆژهەلاتی لە دایك بوو، لەو گروپە نووسەرانەیە كە شكستی ئەڵمان لە ساڵی 1918دا بێ تاقەتو نائومێدی كردبوونو بزووتنەوەی "گەڕانەوە بۆ سروشت"یان دەست پێكرد، و مەبەستیان لە گەڕانەوە بۆ سروشت، تا رادەیەك مل دان بوو بە ژیانی زاهیدانەو ئەركە قورسەكانی ئەو ژیانە. ویشرتو هاوبیرانی، وەكو گەلەك

لە رۆماننووسانی دیکەی ئەم قۆناغە، هێرشیان کردە سەر ئەو شتانەی کە بە نا دروستییەکانی شارستانیەتی بۆرژوازی پێش جەنگیان دەزانی. نێوەڕۆکی سەرەکی رۆمانەکانی ویشرت کێشەی نێوان تاك و کۆمەڵگەو، ناتەبایی و ناکۆکییەکانی سروشت و شارستانیەتە، بە ناوبانگترین رۆمانی وی (بارونس 1934)ی ناوە. (ویشرت بەهۆی دژمنایەتی لەگەڵ نازییەکاندا شەش مانگێکی لە ئۆردوگای بوخنوالد بوراند، رۆمانی "جەنگەلی مردووان- 1946" یادەوەری ئەم ئوردوگایەیە. لە رۆمانەکانی دیکەی: زەوی میراتی مەیە 1945- 1947، جەنگەڵان و چیرۆکان 1936 و ژیانی سادە 1939 شایانی باسن).

ئێریش ماریا ریمارك (کرامیر 1897- 1970):

(ریمارك لە جەنگی جیهانی یەکەمدا لە سوپای ئاڵماندا خزمەتی کردووە، و چەندین جار بریندار بووە. ساڵانی 1932- 1939ی لە سویسرا بەسەر برد. لەم ساڵەدا چوو بۆ وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو لە ساڵی 1949دا بوو بە هاووڵاتی ئەو وڵاتە)، و چەند رۆمانێکی لەمەڕ جەنگی جیهانی یەکەم، و قۆناغی هەرەس و داڕوخانی ئاڵمان نووسیوە. بەناوبانگترین رۆمانی وی "لە رۆژئاوادا چ خەبەرێك نییە- 1929" (سەرکەوتووترین رۆمانی ئاڵمانییە کە دەربارەی ژیانی سەربازیی لە جەنگی جیهانی یەکەمدا نووسراوە، رۆمانێکی دیکەی بە ناوی سێ هاوڕێ 1937یە، ژیان لە ئاڵمانی پاش جەنگ وێنە دەگرێت. رۆمانی تاقی سەرکەوتن 1946، چیرۆکی پەناهەندەیەکی ئاڵمانییە لە پاریس رێك بەر لە دەست پێکردنی جەنگی جیهانی دووەمە. لە رۆمانەکانی تری رێگەی گەڕانەوە 1931، و کاتێ بۆ خۆشەویستی و کاتێك بۆ مردن- 1954 شۆرەتی فرەیان پەیدا کردووە. ریمارێك شانۆنامەیەکیشی دەربارەی دوا رۆژەکانی بەرلین نووسیوە بە ناوی دواهەمین وێستگە- 1956).

یاکوب واسرمان 1873- 1934:

ئەم رۆماننووسە ئاڵمانی و رۆشنبیرە تەبیعەت بەرزە جولەکەیە، یەکێك لە هەوەڵین ئیکسپرسیونیستەکان بوو. شێوەی سایکولۆژی بۆ توێژینەوەی سۆزێن مرۆڤانی و روحی بەشەری بەکار هێنا، بۆچوونی سەرەکی واسرمان دەشێت بە "مەسئولیەتی فەردی ئینسان بۆ هەموو ئەندامانی بەشەر" لێك بدرێتەوە.
لە رۆمانی "جولەکانی سیرندورف 1897"دا مەسەلەی رەنج و ئازاری جولەکان کە لە سەرانسەری وڵات و دەڤەرانی پروتستان نشیندا پەرت و بڵاون، دەخاتە بەر باس. کاسپکار هاوزەر- 1908 رۆمانێکە دەربارەی منداڵێکی دۆزراوە، و فڕێدراو کە رەنج و

خەم بەرزی بە روحی دەبەخشێت، دوو رۆمانی دیکەی، کریستیان وانشافە 1919و دۆزی ماوریسیوس 1928 یان ناوە، (لە دوا ئەنجامدا پێویستە ئامارژە بە ژینامەکەی وی بە ناوی، رێگەی من وەکو ئەڵمانییەكو جولەکەیەك- 1912، بکرێ).
دەربارەی واسرمانو بەهای رۆمانەکانی بیروبۆچوونانی کۆكو ناکۆکی زۆر دەربڕدراون. لانگە پێی وایە کە واسرمان تەنانەت "تاقە یەك رۆمانی بەهاداریشی نەنووسیوە". هەمان رەخنەگر دەڵێت کە شێوازی واسرمان "بە بریقو باق"و "پڕ ئاو تاوە"، و رۆمانەکانی سەرڤە سەرڤەو تەژی تەسەنوعە. روبرتسون-ش دوو دڵە لەوەی کە "رۆمانەکانی واسرمان بایەخی پایەداریان هەبێ". لە لایەکی ترەوە و. ر. بنە باوەڕی وایە کە بەرهەمەکانی واسرمان "قوڵی هەستو توانای توێژینەوەی روحی مرۆڤیان" تێدایە. هەروەها و.پ. فریدریش، واسرمان بە یەکێك لە سێ گەورە رۆماننووسی ئاڵمانی ئەم سەدەیە (سەدەی بیست) دەزانێ (دووانەکەی دی بەڕای ئەو ورفلو توماس مان-ن).

توماس مان 1875- 1955:

مان لە لوبك"7" لە دایك بووە، لە پانزەساڵیدا بابی مرد، و سێ ساڵ دواتر لەگەڵ بنەماڵەکەیدا بۆ مونیخ چوو. لە وێندەر ماوەیەك لە کۆمپانیایەکی بیمەدا کاری کرد، و پاش ئەمەی کە دوو چیرۆکی وی بڵاوبووەوە، هەموو کاتی خۆی بۆ نووسەری تەرخان کرد. یەکەمین بەرهەمی ئەدەبی گرینگی وی بودین بروکس 1901 بوو کە لە ماوەی دە ساڵاندا پەنجا جار چاپ کرایەوەو شۆرەتو ئیحتوباری جیهانی بە مان بەخشی، لە ساڵی 1933دا نازییەکان کتێبەکانی مان-یان قەدەغە کردو ئەویش لە سویسرا ئاکنجی بوو. دوای ماوەیەك لەگەڵ هەر شەش مناڵەکەی، و هاینریش-ی برایدا بۆ وڵاتە یەکگرتووەکان چوو.
مان لە سایەی کاریگەری نیتشە، شوپنهاور، و فرویدا، ئاشقی ئەو مەسەلە سایکۆلۆژیو فەلسەفیانەیە کە لە پەیوەندییەکانی تاك لەگەڵ کۆمەڵگەی سەدەی بیستەمدا، کە مان بە داڕوخاوی دەزانێ، سەرچاوە دەگرن. مان گرنگییەکی تایبەتی بە رۆڵی جوانیناسی لە دنیای تازەدا دەدات.
مان نووسەرێکی گەلەك وردو زۆر وەسواسە، کە لە پێناوی داهێنانی رۆمانەکانیدا هەر رەنجێك بە دڵو بە گیان دەکێشێت. شێوازی وی لە رادەبەدەر هونەرمەندانەیەو دەشوبهێتە سەر گۆرانیو مۆسیقا، بە جۆرێ کە دەشێت ناوی سەمفۆنی پەیڤان لە بەرهەمەکانی بنرێت. تەنزی ناسكو ژیرانە، کە لە هەستی قوڵەوە هەڵدەقوڵێ، لە تایبەتمەندییە دیارەکانی بەرهەمێن وییە. هەندێ لە رەخنەگران ئیرادیان لە درێژنووسی

بە وەخت و ناوەختی ئەو گرتووەو بەوە تاوانباریان کردووە کە هەندێ جار جڵەوی دەسەڵات لە دەست دەدات و جۆرە لێک پچڕان و دابڕانێک لە بەرهەمەکانیا پەیدا دەبێ.

بودین بروکس 1901:

رۆمانێکی درێژە، کەم و زۆر لەسەر بنەمای مێژووی باپیرانی خودی نووسەر نووسراوە، کە باسی هەرەس و روخانی خانەوادەیەکی دەوڵەمەندی بازرگانی ئاڵمانی لە ماوەی سەدەکانی هەژدەو نۆزدەدا دەکات. کە وەزع و حاڵی دارایی بنەماڵەی بودین بروک تێک دەچێ، ئەندامانی خێزانەکە رۆژ بە رۆژ پتر ئاشقی هونەر، زانست، و مۆسیقا دەبن. هانوبودین بروک، ی دوا فەردی بنەماڵەکە، لاوێکی نەخۆش ئاسایە کە جوانپەروەری بێ وەری وی، رەمزی داڕوخان و هەرەسی زادەی مادیگەری ئەم بنەماڵەیەیە.

تونیوگروگێر 1903:

رۆمانۆ کێکە لەمەڕ کێشەی دەروونی هونەرمەندێک. تونیو دەڵێت: "هیچ مەسەلەیەک، هیچ شتێک لە جیهاندا، هێندەی رەنجی هونەرئاوەر لەسەر بەشەریەت بە ئازار نییە،"، تونیو هەست دەکات کە بۆشایی و گرفتێکی گەورە کەوتۆتە بەینی ئەو، وەکو نووسەر، و جەماوەری خەڵکەوە، بەڵام لە هەمان کاتدا ئاگاداری ئەو درزەی بەینی خۆی و هونەرمەندانی بژاردە بوو کە تەنیا جوانیان داوا دەکرد، چونکە ئەو بە قووڵی ئاشقی خەڵکی سادە، شادو چالاکە، سەرەنجام تونیو پەی دەبات کە پەیامی شاعیر نەک داوای جوانی رووتە، بەڵکو پەیجۆری و تاقیبی جوانی و شادی ژیانی رۆژانەو و گواستنەوەیانە بۆ کەسانی دی، و بەمجۆرە کێشەو شەڕی دەروونی وی کۆتایی دێت. ئەم رۆمانە وێڕای دیالۆگ و گوتاری درێژی فەلسەفی، لە روانگەی هەندێ رەخنەگرەوە بە هۆی کورتی و چڕییەکەیەوە بە شاکاری توماس مان دەزانرێ.

کێوی جادوو ئامێز- 1924:

ئەم رۆمانە گەورە رەمزییە، تۆماس مانی لە ریزی پێشەوەی رۆمانووسانی ئاڵمانیدا دانا. مان، لێرەدا چۆنیەتی دیداری هانس کاستورپ-ی لاو لە کوڕە مامەکەی کە لە ئاسایشگەی سیلدارانی سویسرا لە داوێنی کێوانی ئالپدا (نیشاندەری قەڵەمڕەوی جوانی گەریی خالیسەو بژاردە) کەوتووە دەگێڕێتەوە، هانس کە هەست دەکات لەوەیە نەخۆشییە کە بۆ ئەو سیرایەتی کردبێ، چەند هەفتەیەک لە ئاسایشگەکە دەمێنێ. لەم ماوەیەدا لەگەڵ ستمبرینی (رەنگدانەوەی مرۆڤپەروەری و ئازادیخوازی)، پیپرکورن

(ڕەنگدانەوەی هەوەسبازیو شەهوانیەتی حەیوانی)، و زۆر خەڵکی دیکەدا دەکەوێتە موناقەشەو گەنگەشەی قوڵی فەلسەفی، هانس تەلیسمی کێوەکە دەشکێنێو هەڵدێ تا لە جەنگی جیهانی یەکەمدا ببێ بەسەرباز، تەقریبەن وەکو تونیو کروگر فێر دەبێ کە چۆن هاوسەنگییەك لە نێوان ئارەزووە جوانی پەروەرانەکانیو تاکتیکە عەمەلییەکانی خۆیدا بەرقەرار بکات، بە هەر حاڵ، ئەم ڕۆمانە بە ناڤدارترین بەرهەمی مان دەژمێردرێ، و بەرای گەلەك لە ڕەخنەگران شاکاری وییە.

<u>بەرهەمەکانی تری:</u>

"ماریۆو سیحرباز -1930" بەرهەمێکی سەرەکی دیکەی مانە، ڕۆمانۆکێکی مەجازییە دەربارەی کاریگەرییەکانی فاشیزم لە ئیتاڵیادا، یوسف (1933- 1943) ڕۆمانێکی چوار بەشییەکە لە وێدا قارەمانی چیرۆکەکە نموونەی هونەرمەندێکە کە بە ڕەنجی بریکارانەی خۆی کۆمەڵگە ڕزگار دەکات، و خۆشەویست دەگەڕێتەوە (ناوە ئاڵمانییەکەی لوتە لە وایمار- 1940ـە)، ڕۆمانێکی فەلسەفی دیکەیە دەربارەی ڕۆڵی هونەرمەند، کە دیمانەیەکی خەیاڵی لەگەڵ گوتەدا لە دەمی پیری ئەودا دەگێڕێتەوە.
(لە چیرۆکە ناڤدارەکانی دیکەی مان، دەشێت ناوی مردن لە ڤینیسیا (1911)، و دکتۆر فاستوس (1948) ببرێ).
مان شانازی و خەڵاتانی فرەی وەدەست هێناوە کە لە هەموویان گرنگتر خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیاتی ساڵی 1929 بوو. بە گەورەترین ڕۆماننووسی هاوچەرخی ئاڵمان، و لە پاڵ پروستو جویس دا بە یەکێك لە گەورەترین ڕۆماننووسانی سەدەی بیستەیەم دەژمێردرێ.

<u>فرانتس ورفل (1890- 1945):</u>

شاعیر، شانۆنامەنووسو ڕۆماننووس بوو. لە ماڵباتێکی جولەکە لە پراگ هاتە دنیاوە. ئەویش وەکو گەلەك لە نووسەرانو هزرڤانانی دیکە، لە قەڵەمڕەوی نازییەکانەوە بۆ فەرەنسا هەڵاتو لەوێندەروە بۆ ئەمریکا ڕۆیی.
ورفل وەکو ریلکەو واسرمان، تەواو ئاگاداری گرنگی بەها مەعنەوییەکان بوو، و باوەڕێکی عارفانەی بە برایەتی مرۆڤانو بە بوونی هەندێ هێزێن زاتی لە هەموو جیهاندا هەبوو. یەکسەر لە پاش جەنگی جیهانی یەکەم بە توندی کەوتە هێرش بۆ سەر ئەو تێوریانەی کە بوو بوونە مایەی جەنگو ڕایگەیاند کە تاقە مەرجی ڕزگاری تیرەی بەشەر برایەتییە.

شیعرەکانی:

هۆزانە لیریکییەکانی ورفل، وەکو هۆزانی دمل، بە رادەیەکی زۆر رەنگدانەوەو نیشانەی پەیوەندی نێوان خودی تاك‌و جیهانی دەرەوەیە، گرنگترین کتێبانی شیعری ئەو: هاوڕێی جیهان 1911، ئێمە هەین (1913)، یەکتری (1915)و رۆژی داوەری (1919)ن.

رۆمانەکانی:

ورفل زیاتر وەکو رۆماننووس لەلایەن خوێنەوارنییەوە پێشوازییەکی زۆر گەورە کراوە، رۆمانە مێژوویی‌و پڕ فرۆشەکەی (چل رۆژی موسادا- 1934) پەردە لەسەرە ئابلوقەی ئەرمەنییەکان لە جەنگی جیهانی یەکەمدا هەڵدەماڵێ.
(گۆرانی برنادیت 1942) رۆمانێکی سەرکەوتووی ئەوە کە کرا بە فیلم، ژیانی قەدیسەیەکی فەرەنسی دەگێڕێتەوە. وا باوە کە ورفل لە کاتی هێرشی فەرەنسا لە ساڵی 1940دا لە کڵێسای هەمان قەدیسەدا پەنای گرتووە، (ئەستێرەی ئەوانەی کە نەهاتوونەتە دنیاوە- 1945)، چیرۆکێکی خەیاڵییە لەمەڕ ئایندەیەکی زۆر دوور کە مەزەندەی نووسەر لە وێدا برایەتی جیهانی بە مانای راستەقینەی وشە دێتە دی‌و یەهودیەت‌و کاتولیکی رومی دەبن بە تاقە ئاینی دنیا.
لانگە دەڵێت کە رۆمانەکانی ورفل، "ئامانجی راستەقینەی رێبازی ئیکسپرسیونیستی ئاشکرا دەکەن: و ئەمە کۆشکێکی بنەڕەتییە بۆ دەربرینی تواناو ئیحتوباری ئارەزووە دوورو درێژەکان لە جیهانێکدا لە بنچینەدا دژە مەعنەویەتە، کە قاڵبە بێ تواناکانی مایەی لێکۆڵینەوەی دووبارەن".

شانۆنامەکانی:

ورفل لە شانۆنامەکانی دا هەمان ئەو هزرە ئیکسپرسیونیستییانە دەردە بڕێ کە لە شیعرە لیریکی و رۆمانەکانیدا پەنهانن. ئەو لە پێشەکی شانۆنامەی ژنانی تەروادەدا (1915) -لە شانۆنامەیەکی یورپیدسەوە بە هەمان ناو وەرگیراوە- لە بەرسڤی ئەم پرسیارەدا کە بۆ دەبێ هیکوبا بمرێت، "مەبەست و ئامانجی دەروونی تراجیدی یەکە" دەڵێت: شاعیر مرۆڤ بە مستەهەقی مردن نازانێ. ئەرکی مرۆڤ ژیانە، چونکە ژیانی مرۆڤ ئەرکە. ئەرکی بەرەڤانی لە بەرانبەر جیهانی نا مرۆڤانی، لە هەنبەر تەبیعەتداو، ئیمانە بە رۆڵی میانچی گەرانەی تیرەی بەشەر، کە بۆ مانا بەخشین بە جیهان دەژی. لە شانۆنامەی مرۆڤی ئاوێنەیی دا (1920) مەسەلەی دوو گیان لە یەك بەدەندا جارێکی

دی دەخرێتە روو. روحی مرۆڤی ئاوێنەیی لە جەستەی دەچێتە دەرێ، ئەزموونانی جۆراوجۆر فێر دەبێ کە پاک‌و بە هێزی دەکەن‌و، پاشان دووبارە دێتەوە ناو جەستەکەی. یوارز و ماکز یمیلیان (1924)، تراجیدیایەکی مێژووییە، شانۆنامەی پاول لە نێو جولەکاندا (1926) باوەڕی بتەوی ورفل بە بایەخ‌و ئیلتیزامی تاک‌و هەروەها بە بوونی خوایەکی روحانی نیشان دەدات. (نووسراوە پەخشانییە کورتەکانی ورفل-ش لە کۆ بەرهەمێکی سێ بەرگیدا لە ژێر سەر ناوی چیرۆکانێك لە دوو جیهانەوە 1948 کۆکراونەتەوە).

ژێدەران:

1- تزار ویلهلم-ی دووەم (1859- 1941):
ئیمپراتۆری ئەڵمان‌و شای پروس (1888- 1918).
2- هاوپەیمانان: ئینگلیستان، فەرەنسا، روسیە، وڵاتە یەکگرتووەکان، ژاپۆن، بەلچیکا، سربیا، مونتنگرۆ، یونان، پرتوغال.
3- پەیمانی ڤێرسای: پەیمانی ئاشتی نێوان هاوپەیمانان‌و یەکگرتووان (ئاڵمان، نەمسا، ئیتاڵیا) بوو کە پاش جەنگی یەکەمی جیهان لە 1919/6/28 لە کۆشکی ڤێرسای فەرەنسادا بەسترا.
4- ریچارد شتراوس (1864- 1949): مۆسیقازانی ئاڵمانییە.
5- سنتورەکان- Centaur:
تایفەیەکی کۆنی ئاکنجی کۆجاڕەکانی تسالی بوون کە زۆر هوڤی بوون و یونانییەکان وێنەی ئەوانیان بە شێوەی بوونەوەرانێك کە نیوەی سەرەوەی بەدەنیان ئەسپ‌و نیوەی خوارەوەی مرۆڤ بوو، بەرجەستە دەکرد.
6- ماکس برود (1884- 1968):
رۆماننووس‌و رەخنەگرو فەیلەسوفێکی نەمساوی- چیکی بوو.
7- لوبك: شارێکی بەندەری باکوری ئاڵمانە.

بەشی پێنجەم

ئەدەبیاتی رووسیا

لە

سەردەمی زێرِێندا

1883 -1820

<u>سەرەتایەکی مێژوویی:</u>

کۆنترین دانیشتوانی ناسراوی روسیا، سلاڤانی رۆژ هەلاتین کە لقێکن لە نەژادی هندو ئەوروپایی، و پێدەچیَ رۆژیَ لە رۆژان لە کەنارەکانی روباری دانوبدا ژیا بن، لە سەدەی نۆیەمی زاینیدا رێکخراوێکی زاهیری سیاسی هەبووە، و کییف و نوڤگورود بە دوو مەڵبەندی سەرەکی شارستانیەت و کەلتووری هاتوونەتە ژماردن. ئاینی سەرەتایی سلاڤیانی رۆژهەلاتی پەرستنی روحیانەتی پێشینانو هێزێن سروشت بووە.

وا دیاره لە سەرەتای سەدەی دەیەمدا، مەسیحیەت بەرە بەرە لە ئیمپراتۆریەتی بنزانسییەوە بۆ روسیا دەچێت.
لە ساڵی 988دا ڤلادیمیری"1" یەکەم ئاینی ئەرتەدۆکسی رۆژهەلاتی هەڵدەبژێریۆ دەیکات بە ئاینی فەرمی سەرانسەری روسیا. بانگەشەکارانی مەزەبیی بێزانسی کتێبێن جۆراو جۆری ئاینی لەگەڵ خۆدا بۆ کییف دێنن، ئەم کتێبانە بە زمانی سلاڤۆنێکی باشووری (یاسلاڤۆنێکی کلێسایی کۆن)، و بە ئەلفبای سلاڤونیکی باشووریی بوونە، کە بە پێی هەندێ ریوایەتان لە ساڵی 855ز لەلایەن سیریل"2"ەوە لە ئەلفبای عیبری، ئارامی، قیبتی، و چەند پتێکی داهێنانی خۆیەوە دروست دەکرێ. ئەم ئەلفبایە بە یەکەمین ئەلفبای روسی دەژمێردرێ، و زمانی سلاڤۆنێکی باشووری پاش بڕینی هەورازو نشێوان دەبێ بە زمانی ئەدەبی و قسەکردن.
ڤلادیمیرو جێنشینەکانی پشتیوانی لە زانست، کۆپی کردنی دەستنووسان، و دامەزراندنی قوتابخان دەکەن. ئامانجی سەرەکی قوتابخانەکان پەروەردەو پێگەیاندنی روحانیان بووە، نوسخە دەستنووسەکانیش بە شێوەیەکی سەرەکی لە ئاینەوە وەرگێراون.
لە ماوەی ساڵانی 1238و 1240دا تەتەرەکان (مەغۆلان) تەقریبەن سەرانسەری روسا دەکەن بە مەیدانی هێرشو پەلاماری خۆو شارانی گەورەو سەرەکی وێران دەکەن. لەگەڵ وێران بوونی کییف دا چینی خوێنەواران روو لە باکور، بە تایبەتی مۆسکۆ دەکەن، و ئەم شارە بەرە بەرە دەبێ بە مەڵبەندی سەرەکی شارستانیەتو کەلتووری روسیا.
داگیرکاری تەتەران نزیکەی دوو سەدەو نیو بەردەوام دەبێ. لە ساڵی 1480 دا شازادە ئیڤانی"3" سێیەمی مسکو دوا شوێنەواری دەسەڵاتی تەتەرەکان لە بەین دەبات، و بۆ یەکەمین جار یەکپارچەیی نەتەوەیی رێکدەخاتو بتەو دەکاتو دەسەڵاتی دیکتاتۆری دەگرێتە دەستی خۆی. ئابوری رژێمی مۆسکۆ لە سەر کاری کۆیلان بتەو دەبێ. روسیا نزیکەی دوو سەد ساڵێك لە هەموو دنیا دادەبڕێ، تا کۆتایی سەدەی حەڤدەیەم نە دەکەوێتە ژێر کاریگەری رێنیسانسەوە و نە بزووتنەوەی ریفۆرمی ئاینی.
لە ساڵی 1682دا پتری "4" گەورە دەگاتە دەسەلات، دەروازان لە رووی رۆژئاوا دەکاتەوەو، هاتنی مەدەنیەتی رۆژئاوایی، بە تایبەتی مەدەنیەتی ئاڵمانی و فەرەنسی هاندەدات. خوێندکارانی روسی بۆ هەندەران دەچنو، مامۆستایانی بیانی بۆ وڵات بانگهێشت دەکرێن. ئەم سیاسەتی رۆژئاوایی سازییە لە سەردەمی ئیلیزابت"5"و کاترینی "6" دووەمیشدا بەردەوام دەبێ.
پترو جێنشینەکانی وێڕای رێبازی پێشکەوتووانەی رۆشنبیریو کەلتووریان، بە زوڵمو زۆر حوکمڕانی دەکەن، رووداوە تازە رۆشنبیرییەکان تەنیا کار دەکاتە سەر ژیانی

ئەرستوکراتانو چینە بالآکانی کۆمەڵ، و سەبارەت بە جەماوەری خەڵك، کە لە کۆیلایەتیدا رۆژگار بەسەر دەبەن، پەروەردەو فێرکردن چ ماناو چەمکێکی نییە.
هزرێن ئازادیخوازانەو دیموکراسیانەی سەدەی هەژدەیەمی فەرەنسی بۆ رەسیل –وێڕای هەبوونی سانسۆر– و بۆ چاپەمەنیان رێی خۆی دەکاتەوە. لەم وەزعو حاڵەدا ئالکساندر رادیشچف"7"، کتێبە بوێرانەکەی خۆی بە ناوی (سەفەرێك لە سان پترسبۆرگەوە بۆ مۆسکۆ– 1790) بڵاودەکاتەوە، و لەوێدا راشکاوانە حکومەتی دیکتاتۆریو رژێمی کۆیلەداری ریسوا دەکات، و لەبەر ئەمە نەفی سیبریا دەکرێ. رادیشچف بە یەکەمین شەهیدی روسی رێگەی ریفۆرمێن سیاسیو کۆمەڵایەتی دەژمێردرێ. شکانی ناپلیۆن لە ساڵی 1812دا کۆمەکی بێداربوونەوەی هۆشیاریی نەتەوەییو هەروەها پەرەسەندنی هزرێن ئازایخوازانە دەکات.
ناڕەزایی لە سیاسەتێن زۆرداری بە جۆرێ توند دەبێ کە لە مانگی دیسامبری 1825دا ژمارەیەك لە ئەفسەرانی سوپا بە مەبەستی دامەزراندنی حکومەتی یاسا رادەپەڕن.
ئەم یاخی بوونو راپەڕینە لە ماوەی هاتنە سەر حوکمی نیکۆلای"8" یەکەمو مردنی ئەلکساندەری یەکەمدا روو دەدات، شۆڕشگێڕەکان کە بە دیکابرییەکان ناو دەردەکەن، بەلەز سەرکوت دەکرێن، نیکولای یەکەم لە هەمان رۆژدا کە شۆڕشو رابوونەکە دادەمرکێنێتەوە، قۆناغی حوکمی زاڵمانەی خۆی (1825– 1855) دەست پێدەکات. جێنشینەکەی وی، ئەلکساندەر"9"ی دووەم، دەست دەداتە زنجیرە ریفۆرمێك، و لە ساڵی 1861دا ئازادی بە کۆیلان دەبەخشێت.

نۆڕینێکی گشتی:

تاوەکو بەر لە سەدەی نۆزدەیەم بەرهەمێن هاوسەنگی شاکارانی جیهانیو ئەدەبیاتی کە بتوانێ کەلتووری جیهانی دەوڵەمەند بکات لە روسیادا چێ نەبوو، لەبەر ئەمە لێرەدا پەیجۆرییەکی گشتیو خێرایی هەموو چالاکییە ئەدەبییەکانی پێش ساڵی 1800 دەکرێ.
یەکەمین کتێبێن روسی بریتی بوو لە نوسخەێن دەستنووس دەربارەی بۆنەو سروستێن ئاینی، ژیانی قەدیسان، سەفەرنامەی گەشتیاران، و هەندێ چمکێن کتێبی مقەدەس. کۆنترین نوسخەی دەستنووس بە زمانی روسی کە لەبەر دەست دابێ، وەرگێڕانی ئینجیلێکە (دەوروبەری 1056– 1057) کە کەشیشێك بە ناوی گریگۆری بۆ ئوسترومیر ناوێکی خەڵکی نۆڤگرۆدی نووسیوەو لەبەر ئەمە بە ئینجیلی ئوسترومیر ناسراوە. بە هەر حاڵ، نزیکەی پێنج سەد نوسخەی دەستنووس کە بۆ سەدەی یازدەیەم تا سیازدەیەم دەگەڕێنەوە لە ئاسیوی رۆژگار دەرباز بوون. زۆر سروودی ئاینیو گۆرانیانش دەماو دەم و لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی دیکە هاتوونو ماونەتەوە.

له هەمان قۆناغدا، و وەکو دیارە بەر لەوەش سترانان و بەیتانی نە ئاینی لە نێو خەڵکیدا ڕەواجی هەبووەو دەماو دەمی کردووە. ئەم بەرهەمە نە مەزەبیانە دەشێت بەسەر سێ دەستەی گەورەدا دابەش بکرێن:

1- *کەلتووری نەتەوەیی، بریتییە لە گۆرانیانی خەرمان هەڵگرتن، گۆرانی ئەڤینداری، سردووێن عەزاباری، جادووگەری، مەتەڵان.*

2- *حیکایەتێن نیمچە مێژوویی، کە لەم حیکایەتانەدا حەقیقەت و ئەفسانان ئاوێتەی یەکدی بوون (و ناڤدارترینیان بەسەر هاتێکە دەدرێتە پاڵ یەکێك لە ڕەبەنانی کییف بە ناوی نیستور (1056- 1115). واریقاتنامەکەی نیستور مێژووی سلاڤەکان لە تۆفانەکەی نوحەوە تا ساڵی 1110 دەگێڕێتەوە).*

3- *ڕۆمانسێن پەخشانی ئاهەنگدار، کە لەوەیە لەلایەن شاعیرانی دەرباری یان دەنگبێژانی پیشەییەوە گوترا بن (وەکو شانسون دو ژشتی فەرەنسی) هەندێ لەم چیرۆکانە ڕەگو ریشەی میللیان هەیە، هەندێکیان لاسایی کردنەوەی ئەفسانانی بیزانسی-ن، تاقە بەرهەمێك کە لەم چیرۆکانە مابێتەوە کە بە یەکەمین شاکاری نووسراوی ئەدەبیاتی روسی دەژمێردرێ ((سروودی سوپای ئیگورە)) (لە دەوروبەری 1190 تا 1200 نووسراوە) کە چیرۆکی هێرشی ناکامی سوپای شازادەی نوڤگوردە، ئیگۆر سڤیاتا سلاڤیچ بۆ سەر پۆلوڤستانی بێگانە لە ساڵی 1185دا دەگێڕێتەوە. لەم لەشکرکێشییەدا سوپای شازادە دەشکێ‌و ئەو بە خۆی یەخسیر دەبێ، لێ لە یەخسیری هەڵدێ‌و بۆ کییف دەگەڕێتەوە.*

لە هەوەڵی داگیرکاری مەغولەوە (1240) تا دەست پێکردنی دەسەڵاتی پتری گەورە (1628)، بەرهەمێکی ئەدەبی ئەوتۆ نەهاتە ئاراوە، لەم قۆناغەدا ژمارەیەك دوعای مەزەبی، کتێبێن فێرکاری ئەخلاقی، ژینامەی روحانیان، سەربورنامان، و هەندێ نامان نووسرا، بەناوبانگترینی ئەم بەرهەمانە:

1- *شەش نامە کە لە نێوان ئیڤانی چوارەم"10" (ترسناك)و شازادە کوربسکی"11"دا گۆڕدراونەتەوە (کوربسکی کە زەمانێك جێگەی متمانەی ئیڤان بوو، پاشان پەیوەندی بە پۆڵەندییە کانەوە کرد).*

2- *ئوتوبیوگرافی (1672- 1673) کەشیشێك بە ناوی ئاڤاکوم، کە لە ساڵی 1681دا بە تاوانی بیدعەت لە ئاگردا سوتێنرا (لەم کتێبەدا ئەو تاڵی‌و دژوارییە سەیرانەی کە تەحەمولی کردوون‌و ئەو ئەشکەنجانەی کە لە سیبریا دیتوونی شەرح دەکات. ژیننامەکەی ئەڤاکوم یەکەمین ئوتوبیوگرافییە لە زمانی رووسیدا).*

تاوەکو بەر لە ساڵی 1682 لە رووسیەدا دراما یان چیرۆکێکی پەخشانی ڕەسەن‌و تازە دانەهێنراوە، بەڵام هەندێ وەرگێڕان لە هەردوو جۆرەکەدا ئەنجام درا.

لە سەرەتاکانی سەدەی شانزەیەمدا هەندێ دراما لەسەر پایەو بنەمای سرووتێن کلێسا هاتنە ئاراوە، بەڵام ئەم درامایانە تا رادەی شانۆنامەی تەواو گەشەیان نەکرد. درامای

دواتری رووسی لاسایی کردنەوەیەکی درامای لاتینی (کە لە ڕێگەی قوتابخانانەوە هاتبوو) و درامای نە مەزەبی ئاڵمانی (کە لە ڕێگەی ئەکتەرانی گەڕۆکەوە گەییە روسیا) بوو. لە دەوروبەری ساڵی 1677 دا، کۆمەڵە ڕۆمانسێکی سوارچاکی، کە لە پۆڵەندییەوە وەرگێڕدران، فەسڵێکی گەورەیان لەبەردەم پێشکەوتنی چیرۆکی پەخشانیدا کردەوە، ریفۆرمەکانی پتری گەورە کاری کردە سەر ڕێنیسانسی خودی روسیا. زانستی کلاسیکی یونان و روم و ئەو کلاسیکانی فەرەنسی روسەکانی شەیدای لاسایی کردنەوەی وان کرد، و پەیوەندی نزیك لەگەڵ ئەوروپادا بووە مایەی بەکارهێنانی شێوەێن رۆژئاوایی لە ئەدەبی روسیدا. کەمە کەمە هەندێ شانۆنامان بە چاولێکەری بەرهەمەکانی کورنی و راسین نووسران، داستان و تراجیدیایان، لاوانەوەو چامان، حیکایەت و هۆزانێن کۆمەڵایەتی، و بەرهەمێن تەنزئامێز، بە پێی ڕێساکانی بوالو، بە رادەیەکی زۆر بڵاو بوونەوە. تەنانەت ئەوەی لە ستایشی پتری گەورەدا دەنووسرا، لاساییی کردنەوەی ئەو بەرهەمانە بوو کە لە ستایشی لویسی چواردەمدا نووسرا بوون. بە هەر حاڵ، هیچ یەکێك لەم بەرهەمانە بایەخێکی ئەدەبی ئەوتۆی نەبوو.
مێژووی ئەدەبیاتی تازەی روسی دەگاتە داهێنانی داب و ڕێسای جێگیری ئەدەبیاتی خەیاڵی نە مەزەبی لە نیوەی یەکەمی سەدەی هەژدەیەمدا. لە ماوەی زۆربەی ساڵانی ئەم سەدەیەدا زۆربەی بەرهەمێن ئەدەبی هێشتا تەقلیدی، دەستکرد، و نا ڕێك و پێك بوو. بە هەر حاڵ، ژمارەیەك لە شاعیران و نووسەرانی سەدەی هەژدەیەم شایستەی ئەوەن ناوی خۆو بەرهەمیان باس بکرێ.

ئانتیوخ دمیتریوفیچ کانتمیر (1708- 1744):

(ئەم شاعیرو نووسەرە روسییە لە ئەستەموڵ لە دایك بوو و لە پاریس کۆچی دوایی کرد. لە شازادەکانی مولداڤی بوو، بە منداڵی لە دەرباری روسیا پەروەردە بوو). کانتمیر چەند هەجوونامەیەکی دژی پێشداوەری و وابەستەگی کۆن، بەرەڵلایی تازە، و سەردەمی رۆشنگەری نووسی (گرنگترینیان نۆ هەجۆنامەیە کە لە ساڵی 1749 بە زمانی فەرەنسی و لە ساڵی 1762دا بە رووسی بڵاوبووەوە). کانتمیر لەم هەجوونامانەدا ژیانی روسیاو نەزانی و لووتبەرزی ئەرستۆکراتی زەمانەی وەسف کردووە، کانتمیر بە دامەزرێنەری تەنزی روسی دەژمێردرێ).

ڤاسیلی کیریلوڤیچ تردیاکوفسکی 1703- 1769:

(کوڕی کەشیشێکی خەڵکی حاج تەرخان بوو. لە هەرزەکاریدا لە قوتابخانە هەڵات و بۆ هۆڵەندا رۆیی و لە وێندەرەوە بە پێیان بەرەو پاریس چوو. پاش گەڕانەوە بۆ رووسیا لە

ئەکادیمیای زانستانی روسیادا دەست بە کار بوو). هەندێ شیعری لاوازی گوتو تەرجەمەیەکی زۆری بەرهەمێن فەرەنسی کرد، بەڵام بە تۆمارکردنو نووسینی بۆچوونی ئەو کلاسیکەکان لەمەڕ شیعر بە زمانی روسیو هەروەها بەو بابەتانەی لە بواری عەروزی روسیدا نووسیونی بەناوبانگە.

میخائیل ڤاسیلیوڤیچ لامانوسوف (1711- 1765):

(زاناو شاعیری بەناوبانگی سەدەی هەژدەیەمی روسیا، لە خێزانێکی ماسیگری دەستکورت هاتە دنیا. لە ساڵی 1714دا بوو بە ئەندامی کۆڕی زانیاری سانپترسبۆرگ. لە لقە زانستییەکانی وەك فیزیا، کیمیا، زەویناسی، ئەستێرەناسی، و ئابووریدا کەوتە لێکۆڵینەوە). لامانوسوف دامەزرێنەری راستەقینەی ئەدەبیاتی تازەی روسیایە،. گەلێك چامەی شکۆداری لە قاڵبی نەزمی نویدا، لەسەر بنەمای سیلابێن هاوسەدا گوتووە. زمانی کۆنی سلاڤۆنێکی کلێسایی بۆ شێوازی "بەرز" بەکار هێناو دەربڕینی محاوەرەیی بۆ شێوازی (ئاسایی) بەکار هێنا، و بەمجۆرە زمانی روسی دەوڵەمەند کرد. (لامانوسوف بە نووسەری یەکەمین کتێبی دەستووری زمانی روسی (1775)ش دەزانرێ).

ئەلکساندەر پتروڤیچ سوماروکوف (1718- 1777):

سوماروکوف نووسەری تەنزنامە، ئەفسانان، و رەخنەێن ئەدەبییە. لەگەڵ ئەمەشدا شۆرەتی ئەم نووسەرە بە یەکەمین درامای تەواوی روسی، واتە بە تراجیدیای خوریف- ەوە بەندە. سورماروکوف ماوەیەك بەڕێوەبەری یەکەمین شانۆی روسیا (1756)، لە سان پترسبورگ (لینینگراد) بوو (یەکەمین گۆڤاری غەیرە دەوڵەتی روسی بە نێوی هەنگی زەحمەتکێش (1759) بڵاوکردەوە).

گاڤریل رومانوڤیچ درژاڤین (1743- 1816):

(درژاڤین کوڕی ئەفسەرێکی دەستکوری بە ئەسڵ تاتاری بوو. لە غازاندا کەمێکی خوێند، ماوەیەك سەرباز بوو، پاشان بوو بە حوکمڕانی یەکێك لە شارەکان، و ئەوجا گەییە پۆستی سکرتاریەتی کاترین-ی دووەم. لە زەمانی ئەلکساندەری یەکەمدا پۆستی وەزارەتی دادی (1802) وەرگرت). درژاڤین لە پەیڕەوانی "خوا پەرستی" (دیزم)ن، ئەپیکۆری رەفتار، و گەورەترین شاعیر رۆژگاری خۆی بوو. بە غەزەلیات، سردووی

مەزەبی، و چامەکانی بەناوبانگە. درژاڤین شەیدای گەورەیی، شکۆ، بەرزی، و شادمانی بوو. زمانی دڵگیرو بتەوە، وەك بڵێی هەندێك شاشو لە دروستی رواڵەتی بەدەر.

دنیس ئیڤانوڤیچ فونڤیزین (1745– 1792):

شاعیرو شانۆنامەنووسی رووسییە، بە دوو کۆمیدیا پەخشانیەکەی سەرتیپ (1766)و کەمتر (1782) بەناوبانگە کە لە قاڵبی تەنزی کۆمەڵایەتی و بە شێوازی کلاسیك نووسراون، فونڤیزین لە داهێنانی گفتوگۆیانی کۆمیدی، و لە کاراکتەرسازیدا، بە تایبەتی کاراکتەرانی رەق و زبر، حەیوان سیفەت، نەخوێنەوار یا کۆڵکە خوێنەوار، و دوو روو، باڵا دەستە.

لە بەرانبەر ئەم نووسەرانەدا کەلایەنگری بزووتنەوەی نەو کلاسیك بوون، سێ نووسەری شەیدای سادەییو ئیلهامی خۆڕسك هەن کە بە پێشەنگانی رۆمانتیزم دەزانرێن. ئەم سێ نووسەرە بریتیین لە:

1- نیکۆلای میخائیلوفیچ کارامزین (1766– 1826). نووسەری چیرۆکی پەخشانییە، و چیرۆکی کورتی هێنایە ناو ئەدەبیاتی روسییەوە. بەناوبانگترین بەرهەمی وی مێژووی وڵاتی روسیایە (1818– 1826)، لە دوانزە بەرگدا.

2- ڤاسیلی ئاندریوفیچ ژوکوفسکی (1783– 1852) (کە هەندێ چاکسازی لە شیعری روسیدا ئەنجامدا، و روحی رۆمانتیزمی بە بەر ئەدەبیاتی روسیدا کرد). کۆمەڵێك بەرهەمی ئولانت، شیلەر، درایدن، تومسن، گرین ساوتی، والتر سکوت، توماس مور، کامپل، و بایرونی وەرگێڕایە سەر زمانی روسی.

3- ئیڤان ئاندریوفیچ کریلوف (1768– 1844)، وەرگێڕی فابیلەکانی لافونتینە، کە بە خۆیشی لە فابیل نووسیدا داهێنەر بوو. (چەند شانۆنامەیەکی وەك کۆمیدیا تەنز ئامێزەکانی: کەڵەکبازان 1788، و وانەیەك بۆ کیژان 1807ی لەبەر دەستدان).

ئەو قۆناغەی کە لە ساڵی 1820ەوە (مێژووی بڵاوبوونەوەی یەکەمین بەرهەمی پوشکین) تا ساڵی 1883 (مێژووی مردنی تورگینف) بەردەوام دەبێ، قۆناغی زێڕینی ئەدەبیاتی روسییە. دوو دەیەی هەوەڵی ئەم قۆناغە دەشێت بە قۆناغی رۆمانتیزم دابنرێ، چونکە لەو ماوەیەدا پۆشکینو لیرمانتوف–ی جووتە شاعیری گەورەی رۆمانتیك، شیعری خۆیان گوتووە.

لە دەوروبەری ساڵی 1840دا وردە وردە ریالیزم شوێنی رۆمانتیزمی گرتەوە. دیارە کە ژمارەیەك لە دوا بەرهەمێن پوشکین (وەکو بەیتی یوگنی ئونگین، 1883) نیشانەی هەندێ تایبەتمەندی ریالیزمیان پێوە بوو. پەیدا بوونی گوگول، بە تایبەتی بڵاوبوونەوەی رۆمانی گیانە مردووەکان لە ساڵی 1842دا سەرەتای سەردەمی گەورەی چیرۆکی ریالیزمی روسییە،. لەم ساڵەوە تا ساڵی 1883، گوگول، تورگینف، دۆستوفسکی، ولیف تولستۆی بە

شاكارەكانیان "روحی روسییان" بە بەر ئەدەبیاتی جیهانیدا كرد، ئەم روحە لە ئەدەبیاتدا "ئاوێتەیەكی بێ هاوتایە لە ریالیزمی راشكاوو بە هێز لەگەڵ حەساسیەتو هەستیاری نا ئاساییدا، ئاگادار بوونە لە دەردێن گیان پروكێنی دڵی مرۆڤانی، و تاسەمەندی بالكردنەوەیە بەرەو لوتكەی بالاترین ئایدیالان). ئەم هاسۆزییە لەگەڵ كول‌و كۆڤانی بەشەریدا، ریالیزم‌و ناتورالیزمی روسی لە ریالیزم‌و ناتورالیزمی فەرەنسی كە بێرونگەراتر بوو جیا دەكاتەوە. رەنگە تورگینف لە بابەتگەرایی فەرەنسی زۆر نزیك بوو بێتەوە، بەلام تەنانەت ئەویش هەندێ جار دەربەستی لایەنی ئەخلاقی و فێركاری خوێنەرە.
رۆمان‌و شیعرێن لیریكی گەورەترین بەرهەمی ئەدەبی سەردەمی زێرینی روسی پێك دێنن، هەر چەندە ژمارەیەك كورتە چیرۆكان، بیرەوەریان، و شانۆنامانی بەهاداریش بە یادگار ماونەتەوە.

هۆزان

هۆزانی سەدەی نۆزدەیەمی روسیا، جگە لە شیعرەكانی پوشكین و لیرمانتوف، شیعرێكی مامناوەندییە، نە باشەو نە خراپ، ئالكسی ڤاسیلیوفیچ كولتسف (1808– 1842) هەندێ شیعری لە هەڤركی پوشكیندا گوت، بەلام ناوبانگی وی بە "گۆرانییە میللیە دەستكردەكانیەوەن).
(گۆرانی جووتكار، و پیاوی داس بەدەست لە جوملەی جوانترین بەیتێن كولتسف–ن).
فیودور ئیڤانوڤیچ تیوچف (1803– 1873)، شاعیرێكی لیریكی دیكەی ئەم سەردەمەیە، هەندێ شیعری بە نێوەرۆك فەلسەفی‌و دەربارەی سروشتی هەیە، لە شیعرەكانیدا رەگەزێن كلاسیك‌و رۆمانتیك تێكەڵ دەكات.
(خەیاڵ– 1829و شەوی پیرۆز 1849 لە بەیتەكانی ئەون). ئالكسی كونستا نتینوڤیچ تولستۆی (1817– 1875)، گەورەترین شاعیری شیعری تەنزئامێزو حەنەك ئامێزی روسیایە. جگە لەمە، هەندێ هۆزانی لیریكی ناسك‌و جوان، دوو بەیت، چیرۆكێك بە ناوی خوێن مژ، رۆمانێك بە ناوی شازادە سیربریانی– 1863و شانۆنامەیەكی مێژوویی سێبەشی نووسیوە. تولستۆی لەم شانۆنامەیەدا دیمەنێن رەشی قۆناغی دكتاتۆریەتی روسیا بەوپەڕی وەستاییەوە وەسف دەكات. بەشەكانی شانۆنامەی نێوبراو بەم ناوانەن: مەرگی ئیڤانی ترسناك– 1866، تزار تیودور– 1868، و تزار بوریس– 1870 ئافاناسی ئافاناسیوفیچ فیت (1820– 1892)، لە داكۆكیكارە سەرسەختەكانی شیعری ناوازە بوو. شیعرەكانی سەرەتای وی وەكو شیعری پارناسیانی فەرەنسی، و رەنگدانەوەی باوەڕو بۆچوونی هونەر بۆ هونەر بوون. هەندێ هۆزانی لیریكی دەربارەی تەبیعەت‌و هەندێ پارچەی هزرمەندانەو فەلسەفیشی لە پاش خۆی بە جێهێشتووە. (یەكەمین كۆمەڵە شیعری "پانتیونی شیعر" لە ساڵی 1840دا بلاوبووەوە).

نیكۆلای ئالكسیوفیچ نیكراسوف (1821- 1877)، شاعیری گوندیان و گۆرانیانی میللی بوو. له شیعرەكانی دا ئەوپەڕی هاوسۆزی لەگەڵ گوندییاندا دەردەبڕی و دەكەوتە شەرحی خەم و ئازارەكانیان. لێ، لە وەستایی و زەوقی هونەری بێ بەش بوو (گرنگترین بەرهەمی بەیتێكە بە ناوی: چ كەسێك دەتوانێ لە روسیادا بەختیار بژی 1864- 1876).

<u>ئالكساندر سیرگیوفیچ پوشكین 1799- 1837:</u>

مەنشوەر بە "بایرۆنی روسیا"، لە بنەماڵەیەكی ئەرستۆكراتی كۆن لە مۆسكۆ هاتە دنیاوە. باپیرە گەورەی ئەبراهام هانیبال، كوڕی شازادەیەكی حەبەشی و مایەی رێزی پتری گەورە بوو. پوشكین بە منداڵی لەبەر دەستی مامۆستایان و پەروەردەكارانی فەرەنسیدا پەروەردە بووە. لە ساڵی 1811ەوە تا 1817 لە ئامادەیی تزارسكویە"12سلۆی چەند میلی مۆسكۆدا خوێندویەتی. پاش تەواوكردنی قۆناغی ئامادەیی لە سان پترسبورگ و لە وەزارەتی كاروباری دەرەوە دامەزرا و تا ساڵی 1820 درێژەی بەكاردا. لەم ساڵەدا تزار لەسەر شیعرە توندو (شۆڕشگێڕەكانی) بۆ باشووری روسیای دوور خستەوە. لە هەمان ساڵدا بەیتی ئەڤیندارى روسلان و لیودمیلا-ی نووسی. "دوور خستنەوەی" پوشكین (كە زیاتر لە كریمەو قەفقازدا بوری) چوار ساڵی خایاند. لە ساڵی 1824دا ناردیان بۆ موڵكەكەی دایكی لە ویلایەتی پسكوف. دوو ساڵانیش لەو گوندەدا بە گۆشەگیری ژیا، گەلەك ئەفسانانی فۆلكلۆری لە دایەنە پیرەكەیەوە (ئارینا رودیوینوڤا) فێر بوو. پۆشكین لە ماوەی شەش ساڵ دووری لە سانپترسبورگ،گرفتاری چەندین سەربوری ئاشقانە بوو و گەلەك شیعرێن لیریكی و چیرۆكڤانی و شانۆنامەیەكی نووسی. لە ساڵی 1826دا بەر بەخشینی نیكولای یەكەم كەوت و بۆ پایتەخت گەڕایەوە، و لە مۆسكۆدا هەمان ژیانی بێ سەروبەری بەر لە نەفی كردنەكەی دەست پێكردەوە، لە ساڵی 1831دا لەگەڵ كیژێكی هەژدە ساڵەی جوان، بەڵام بەڕەڵڵادا بە ناوی ناتالیا گونچاروڤا زەماوەندی كرد، كە عادەتی دەستبڵاوی و خۆش رابواردنی وی (رێك وەكو خۆی) بووە باعیسی ئەوەی كە پوشكیین تا بینا قاقای لە قەرزا رۆبچێ. ژیانی هاوسەرێتیان تاقەتبەرو ناخۆش دەرچوو، لەلایەكەوە دەمگۆی پەیوەندی ناڕەوای هاوسەرەكەی لەگەڵ مێردی خوشكەكەی خۆیدا كەوتە سەرزاران. سەرەنجام، پۆشكین ناچار بوو لەگەڵ ئەو پیاوەدا دوئیل بكات و كوژرا.

<u>بەرهەمەكانی:</u>

بەیتێن چیرۆكڤانی: پوشكین هەوەڵجار وەكو شاعیری بەیتێن چیرۆكڤانی مەیلەو درێژ ناوبانگی دەركرد. بەیتی روسلان و لیودمیلا (1820) چیرۆكێكی ئەفسانەیی خەیاڵ ئەنگێزە دەربارەی ئەو بوكێك كە لە باهۆزو تۆفاندا گرفتاری جادوو دەبێ. مێردە بەدبەختەكەی لە

پاش بەسەر هاتێکی زۆر رزگای دەکات، و سەر لە نویٚ دەست بە ژیانێکی خۆش دەکەنەوە. گلینکا"13" ئۆپرایەکی لەسەر ئەم بەیتە داناوە. کاریگەری بایرون بەسەر بەیتە رۆمانتیکیەکانی برایانی رێگر (1821)، زندانی قەفقاز (1822)و فوارەی باخچەی سیرای (1824)دا ئاشکرایە. لەم دوو بەیتەی دواییدا کە کەش و هەوای رۆژهەلاتیان هەیە، ژنانی چیرۆکەکانی جوان و خەمین، و پیاوان شەهوانی و ناکام وێنە دەگیرێن. ئەم دوو بەیتە (چیرۆکی شیعری) بە بەناوبانگترین بەرهەمی پوشکین دەژمێردرێن. کێوەلییان (1827) بەیتێکی پڕ مەینەتە دەربارەی پیاوێك کە لە فێڵ و دەهۆو درۆیانی باوی کۆمەڵگەی بەشەری هەڵدیٚ. پولتاڤا (1829)، بەیتێکی داستانی (مەلحەمی) رۆمانتیکییە کە سەرکەوتنە بەناوبانگەکەی پتری گەورە بەسەر شارلی"14" دوازدەیەمی پاشای سویدا لە ساڵی 1709دا دەگێڕێتەوە.

بەناوبانگترین بەرهەمی پۆشکین "رۆمانی شیعری" یوگنی ئونگین (1833)ـە، کە بەسەرهاتی پیاوێکی لاوە کە پاش مردنی بابی لە دەستی پەستی شار پەنا دەباتە بەر کونجی دێیەك، یوگنی لە گوندا لەگەڵ شاعیری لاو لنسکی دا دەبیٚ بە دۆست. لنسکی ئەو بە تاتیانا-ی خوشکی ئولگای دەزگیرانی خۆی دەناسێنیٚ. تاتیانا حەز لە یوگنی دەکات، بەلام ئونگین بە ئەدەبەوە رووی لیٚ وەردەگێڕیٚ، یوگنی ژێراو ژێر پەیوەندییەك لەگەڵ ئولگادا پەیدا دەکات. لنسکی کە پەی بە رووداوەکە بردووە، داوای دوئیلی لێدەکات، لنسکی لەم دوئیلەدا دەکوژریٚ. تاتیانا بۆ شار دەڕوات و لەگەڵ شازادەیەکی دەوڵەمەندا زەماوەند دەکات. چەندین ساڵ لەوەو دوا یوگنی جارێکی دی دەیبینیٚ و دڵبەندی خۆی بۆ دەردەبڕیٚ. تاتیاناش هەندیٚ قسەی، لەمەڕ ئەشقی خۆی، لەگەڵدا دەکات، بەلام لە هەمان کاتدا دەرهەق بە مێردەکەی خۆیشی وەفادار دەبیٚ. بە باوەڕی یەکێك لە رەخنەگرەکان، یوگنی ئونگین "بەرهەمێکی روسی خاڵیسەیە، و باشترین وەسفی ژیانی روسانی، چ لە شارە گەورەکان و چ لە موڵکی دەوڵەمەندان لە دەوروبەری شاران، لە خۆ گرتووە، بەرهەمێکە تا ئێستا هەرگیز لە ئەدەبیاتی روسی دا نەنووسرا بوو"، چایکۆفسکی ئەم بەیتەی کردووە بە ئۆپرا.

هۆزانێن لیریکی:

پوشکین هەندیٚ شیعری لیریکی لەمەڕ لایەنگری لە ئازادی و لیبرالیزم نووسیوە، بەلام باشترین شیعری دەربارەی ئەڤین و سروشتن. شیعرەکانی سەرەتای (1816- 1819)، دڵئەنگێز و شادن. شیعرەکانی ساڵانی 1820- 1823ی تا رادەیەك شەخسی تر، بە جۆش و خرۆشتر، و لە رووی پەرداخت و تەکنیکەوە تەقریبەن پوختەترن. شیعرەکانی دوا قۆناغی (1824- 1837) زۆر جدیترن، "هەموو ئەم شیعرە لیریکیانە لە ئەدەبیاتی رووسیداو لە مێژووی شیعری میللەتانی دیکەدا بیٚ هاوتان"، و شیعری هیچ شاعیرێك

ناگات بە جوانیو جەزبەیان. گەلەك لە هۆزانێن دوا قۆناغی ژیانی پوشکین لە ئەزموونە شەخسییەکانیەوە هەڵدەقوڵێن، بەڵام تۆنێکی گشتیان هەیە. سفتیو سادەیی ئەم شیعرانەو رەچاوکردنی بنەمای شیعری، جوانییەکی کلاسیکیان پێ بەخشیون. هەندێ لە هۆزانە لیریکییە هەرە جوانەکانی پوشکین بریتیین لە: "تۆفان"، "ناپلیۆن"، "بەیانی زستان"، "ئێوارەی زستان"، "پەیامبەر"، و "وێنەگرتن".

شانۆنامە

پۆشکین چوار "درامای بچووك" یا پلۆتی درامی نووسیوە، کە درامای راستەقینە نین، بەڵکو کەمو زۆر بە چەند کورتە هەڵسەنگاندنێك لەمەڕ کەسایەتیو مەوقیعیەتی دراماتیك دەزانرێن. ئەم درامایانە بریتیین لە: موتسارتو سالیری (1831)، زیافەت لە کاتی بەڵادا (1831)، دلاوەری تەماعکار (1836)و میوانی بەردین یا دۆن جوان (1840)، گرنگترین بەرهەمی درامی پوشکین بوریس گودونوف (1831)ی ناوە کە تراجیدیایەکی مێژووییە لە قاڵبی شیعری ئازادا.

ئەم بەرهەمە یەکەمین هەنگاوە کە لە مەیدانی تراجیدیای رۆمانتیکی روسیدا (لە بەرانبەر تراجیدیای کلاسیکی فەرەنسیدا) نراوە. لەم تراجیدیایەدا پوشکین پتر بایەخ بە گێڕانەوەی چیرۆك دەدا تا بە کاری دراماتیکی، دەربڕینەکەی بە ئاو تاوە، شیعرە ئازادەکەی یەکنەوایە، بەڵام کاراکتەرانی شانۆنامەکەی بە هونەرمەندییەکی ئافەرین ئەنگێزەوە وێنە گرتووە، بابەتی شانۆنامەکە دەربارەی گودونوف-ی تزاری روسیایە (1551- 1605) کە درۆزنێك بە کوشتنی میراتگری هەقداری تەختو تاج تاوانباری دەکات. خەڵکی پشتیوانی لە درۆزنەکە دەکەن، رادەبنو هەموو بنەماڵەی گودونوف قەتڵو عام دەکەن. موسورگسکی"15" ئەم درامایەی کردووە بە ئۆپرا.

<u>هەڵسەنگاندن:</u>

گەورەیی پوشکین نەلە قوڵی یان رەسەنایەتی بیرەکانیدایەو نە لە گەورەیی ئەو شەخسیەتەدایە کە شیعری وی بووە بە ئاوێنەی باڵانمای. ناسکی کاری ئەو لە "جوانی فۆرم، بەکار هێنانی شێوازێن شیرینی دەربڕین، و زاڵی بێ نەزیری بەسەر نەزمو تافیەدا"یە، رەخنەگرێك گەورەترین باشییەکانی بەرهەمی پوشکین بەمجۆرە دەژمێرێ: "هاوئاهەنگی بێ وێنەو تەواو لە نێوان بابەتو فۆرمدا، گونجانی موجیزە ئامێزی پەیڤ لەگەڵ پێداویستی حاڵدا، کۆکردنەوەی ناسکیو رەقی لە یەك کاتداو دەرکی تەقریبەن هەڵە هەڵنەگر لەمەڕ کێش" ، پوشکین بە بەرەکەتی ئەم هێزی رەوانکارییە زمانی شیعری تازەی رووسی خوڵقاند. ئەو ئەم زمانەی لە موبالەغەکاری بێ گیانو سفتی درۆینە خەلەساند، و لە زمانی

زندووی جەماوەری خەڵکی نزیکتر کردەوە، پاکی و دروستی، ئیحتوبار، وەرچەرخان و هێزی پێ بەخشی. زمانی وی لەوپەڕی دەوڵەمەندی و نەرمی، و خۆشئاهەنگی دایە.
پۆشکین بە هۆی میانڕەوی و دوورە پەرێزی لە درێژدادڕی لە زۆر شاعیرانی گەورە باڵاترە.
ئیڤار سپکتر پێی وایە کە "قەرزاربارى زمانی روسی بە پوشکین گەلەك زیاترە لە قەرزاربارى زمانی ئینگلیزی بە شەکسپیر".
پوشکین لە بنچینەدا زیاتر شاعیرێکی نەتەوەییە تا جیهانی، و لە روسیادا ناوی پۆشکین لە پێشەوەیە.

میخائیل یوریڤیچ لیرمانتوف (1814– 1841):

لیرمانتوف پاشوەچەی کەشتیوانێکی سکۆتلەندی بوو بە ناوی جۆرج لیرمونت کە "لە قسان" رەگی ئەم کەسە دەگەییەوە سەر تۆماس رایمەر"16" بابی ئەفسەری سوپا بوو. لە مۆسکۆ لە دایك بوو، لە سێ ساڵیدا دایکی لە دەستدا، و لە ماڵی داپیرە دەوڵەمەندەکەیدا پەروەردە بوو. لیرمانتوف ماوەیەکی لە رۆژانی لاویی لە قەفقازدا گوزەراند، و لە ساڵی 1830دا چووە زانستگەی مۆسکۆ. دوای دوو ساڵ بە هۆی خەتایەکی بچووکەوە لە زانستگە دەرگرا، و چووە قوتابخانەی سوپایی سان پترسبورگ، و لە ساڵی 1834دا بە پلەی ئەفسەری لە یەکێك لە هەنگەکانی گارددا دەست بە کار بوو. لە ساڵی 1837دا بە بەیتی توندو ئاگرینی مەرگی شاعیرێك، کە بۆ مەرگی پۆشکینی گوت، زۆر بە توندی هێرشی کردە سەر ئەنجوومەنانی دەربارى لەبەر بەڕەوا زانین و چاوپۆشی کردن لە کوشتنەکەی. لە ئەنجامدا بۆ هەنگێك (فەوج) لە قەفقاز دوور خرایەوە. دوای ساڵێك بۆ سانپترسبۆرگ گەڕایەوە، و جارێکی دی بە هۆی دوئیل کردنی لەگەڵ کوڕی سەفیری فەرەنسادا بۆ هەمان ناوچە دوور خرایەوە (1840)، ساڵی دوایی بە خۆیشی لە دوئێلیکدا کە بە هۆی سوکایەتی کردن بە یەکێك لە هاوشانەکانی لەگەڵیا کرد، کوژرا.
لیرمانتوف کە لە ژێر کاریگەری شیلەر، بایرون، وشیلیدایە، شاعیرێکە بە گیانێکی یاخی و دژ بە زۆرداری، دژ بە هەر جۆرە سنووردارییەکی ئازادی تاك، دژ بە ناشیرینی و سوکی و بێهودەیی ژیان، لە شیعری لیرمانتوفدا حاڵ و هەوایەکی تازە دەبینین –حاڵ و هەوای نەفرەت و بێزاری لە هەر شتێك بەو شێوەیەی کە هەیە.

ئیبلیس (لە دەوروبەری 1840 تەواو کراوە):

بەیتێکی خەیاڵئەنگێزەو ئیلهامەکەی لە (بەهەشتی زەوی) بایرونەوە وەرگیراوە، و بویەری دڵبەندی ئیبلیسێکی (پیاو خراپ) تەنیاو دڵتەنگ، بە راهیبەیەك دەگێڕێتەوە، راهیبەکە لەم ئەڤینداریەدا گیان دەسپێرێ.

متسیری (1840):

دووەمین بەیتی درێژو ڕۆمانتیکی لیرمانتوفە، شەرحی خەمو ئازاری شازادەیەکی قەفقازییە کە یەخسیری روسەکان دەبیّو لە دێرێکدا پەروەردە دەبیّ، ئەو کە لە ئەشقی ئازادیدا دەسووتیّ، سەرەنجام لە وێندەر هەڵدیّ، بەڵام لە کۆ جاڕاندا ڕێگە گوم دەکات. پلنگێك زامداری دەکات، و لە حاڵی مردنا بۆ دێرەکەی دەگەڕێننەوە، بەڵام هەر هاواری ئازادی دەکات.

هۆزانە لیرکییەکانی لیرمانتوف رەنگدانەوەی پەیامی شاعیرن، واتە بەرەڤانی لە حەقیقەت، ئازادی، و پایەی مرۆڤانی، گەلەك لەم شیعرانە دڵبەندی بە جوانی سروشت –بە تایبەتی جوانی مەنگو شاهانەی دیمەنانی قەفقاز– نیشان دەدەن ژمارەیەك لە غەزەلە هەرە باشەکانی بریتیین لە: "فریشتە" کە بە عەجیب ترین غەزەلیاتی ڕۆمانتیك لە زمانی روسیدا دەژمێردریّ، "نوێژکەر"، "پەیمان"، "قاقلە جنۆکە"و "بایەوان".

لیرمانتوف پەخشانە ڕۆمانێکیشی نووسیووە (کە یەکەمین ڕۆمانی ریالیستی لەسەر بنەمای سایکۆلۆژییە لە زمانی روسیدا).

ئەم ڕۆمانە کە تا ئەندازەیەك ژیاننامەی خودی خۆیەتی "قارەمانێکی رۆژگاری مە 1839–1840"ی ناوە. (پیچورین–ی قارەمانی سەرەکی ئەم ڕۆمانە، نموونەیەکی چۆنی تاکێکی روسی خۆشەبووی ناو گەندەڵییەکانی سەردەمی خۆیو نوێنەری روحو گیانی خەڵکی ئەو رۆژگارەیە، ئەو کە لە شانازیو بەختیاریو شادمانی ئەشق مەحروم بووە، بووە بە کەسێکی خۆویستو دیکتاتورو ئامادەی ئەوەیە کە تەسلیمی خراپە و شەڕارەت بیّ قەفقاز مەیدانی ئەم ڕۆمانە ناودارەیە) پیچورین–ی بە گومانو نا ئومێدو دڵشکاو بەڵام زیرەك، کیژۆڵەیەکی قەفقازی دەڕفێنیّ، لێی بێتاقەتو بێزار دەبیّ، چونکە رەقیبەکەی وی کیژۆڵەکە دەکوژیّ، پیچورین بە رواڵەت ئاسودە دەبیّ، و ئەوسا بەرەو رووی سەرکێشیانی دیکە، لەوانە دوئیل دەلەزیّ.

لیرمانتوف بە خۆی ئەم ڕۆمانەی بە وێنە گرتنی گەندەڵییەکانی نەوەی خۆی ناو بردووە.

لەم بەرهەمەدا رەوتی گشتی کاری لیرمانتوف، واتە بازدان بەسەر ڕۆمانتیزمی سەرەتایی ئەودا بەرەو ریالیزمی تەنز ئامێز ئاشکرا دەبیّ.

لیرمانتوف زۆر لە پۆشکین قوڵترو بە گومانترو زاتی ترە. و ئەگەر پوشکین لەبەر ئەوەی لە بنچینەدا شاعیرێکی نەتەوەیییە و لە ڕێگەی پەیوەندی وی بە وڵاتو سەر زەمینی خۆیەوە بایەخی جیهانی پەیدا دەکات، ئەوا لیرمانتوف وەکو دەربڕی ئەو دوو دڵیو حاڵەتو دەس ماشان کردنانەی کە بەلای خەڵکی رۆشنبیرەوە ئاساییە، شایستەی بایەخی جیهانییە.

جگە لە پۆشکین و گەورە رۆماننووسانی مینا گوگول، تورگینف، لیف تولستۆی (و دۆستوفسکی) (بڕوانە دێڕەکانی داهاتوو).
ئالکساندەر سیرگی یوفیچ گریبا"17"یدوف، چەند شانۆنامەیەکی بەناوبانگی نووسی، باشترین و ناڤداریترین بەرهەمی وی (داخ لە دەست شۆخی 1825)یە لەو کۆمێدیایانەیە کە لەسەر شێوازی بەرهەمەکانی مولیر نووسراوەو پڕە لە گاڵتەبازی و کاراکتەرسازی جوان و مایەی سەرنج.
ئالکساندر نیکولا یوفیچ ئاستروفسکی (1823– 1886)، لە زۆربەی شانۆنامەکانیدا کە دەگاتە چل و هەشت دانە، شێوەی "بڕگەیەك لە ژیان" بە کار دێنێ. ناڤدارترین درامای ئەو بریتیین لە: نابووت (1850) (کە حیلەو فرو فێڵی بازرگانانی زەمانە وێنە دەگرێ)، بووکی بێ نەوا –1852، نەبوونی شەرم نییە– 1854، کاری پڕ دەسکەوت– 1857، (کە لەوێدا بەرتیل خۆران و کارمەندانی نا دروست و گەندەڵی دەوڵەت ریسوا دەکات)، هەورە تریشقە– 1860، (کە لەوێشدا گەوجی و سەر سەختی بازرگانانی زەمانە وێنە دەگرێ)، و جەنگەڵ– 1871 (کە وێنەیەکی وەرزێرانی کۆیلەی زێرخڕی نیشان دەدات).

رۆمان

گوگول، تورگینف، دۆستوفسکی و لیڤ تولستۆی بە گەورەترین رۆماننووسانی سەردەمی زێڕینی روسیا دەزانرێن. بەڵام رۆمانووسانی دیکەش لە ئەدەبیاتی روسیدا ئیحتوبارو گەورەییان بە دەست هێناوە: سێرگی تیمافیوفیچ ئاکساکوف (1791– 1859) رۆمانانی تا رادەیەك مەنگ و بابەتی ئەفراند (ئاکساکوف لە م رۆمانانەدا، کە لە راستیدا رۆمان و بیرەوەریانی شەخسین، راپۆرو هەواڵێك لەمەڕ ژیانی ئاسوودەیی خانەوادەیی لە روسیای سەرەتاکانی سەدەی نۆزدەیەم دەگێڕێتەوە)، ناڤدارترین رۆمانی وی، سەربورنامەی خانەوادەیی– 1856یە، کە وێنەیەکی پرشنگدارو درەوشاوەی ژیانی موڵکدارانی روسیای رۆژگاری ئەوە. رۆمانێکی دیکەی، ساڵانی منداڵیەتی نەوەی باگروف–)1858)ی ناوە.

<u>ئیڤان ئالکساندروفیچ گونچاروف (1812– 1891):</u>

بە رۆمانی ئابلوموف (1858) بەناوبانگە. لەم رۆمانەدا تەمەڵی و ئیسراحەتخوازی و بێکارەیی و بێهودەیی چینی ئەرستۆکراتی روسیا وەستایانە دەخرێتە بەر موتالاو شیکردنەوە. (گونچاروف لێرەدا، گرفتە دێرینەکەی روسیا، واتە بنیادەمانی زیادەو سەربار بە شێوەیەکی تایبەتی وێنە دەگرێ. ئەم خەڵکە زیادەو سەربارانە کە بەقسەو خەوو خەیاڵان رۆژیان دەگوزەراند، لە زۆربەی بەرهەمێن چیرۆکڤانی ئەم سەردەمەدا بە فراوانی دەبینرێن.

(حیکایەتێکی سادە- 1847، باسی لاوێکی بەرزەفرە، و هەڵدێر- 1869) لە رۆمانەکانی دیکەی ئەم نووسەرەن.

__ئالکسی فیوفیلا کتوفیچ پیسمکی (1820- 1881):__

هەندێ رۆمانی سەرپێژ لە بەدگومانی و گومانی فەلسەفەی نووسیوە کە ناڤدارترینیان هەزار روح- 1858ی ناوە. (هەزار روح کە ئاماژەیەکە بۆ هەزار زێر خڕی لایەنە دزێوەکانی ژیانی روسیای بەر لە ئازادی کۆیلان بە جۆرێکی ریالیستانەو بە تۆنێکی رووت وێنە دەگرێت. پیسمسکی جگە لە رۆمانەکانی، هەندێ دراماشی نووسیوە، کە یەکەمینیان چارەنووسێکی تاڵە- 1863، دراماکە دەربارەی بەندەیەکی بە پارە کردڕاو کە چووە بۆ پترسبۆرگ و کەمێك نوێخوازو دەوڵەمەند بووە).

__میخائیل یوگرافوڤیچ سالتیکوف (1826- 1889):__

(ناوی خوازراوی وی شچدرینە، بە سالتیکوف شچدرین ناسراوە)، وەکو گونچارۆف و چیخۆف، هەندێ بەرهەمانی دەربارەی هەرەس و داڕوخانی ئەرستوکراتیەتی روسی نووسیوە.
رۆمانە تەنزئامێزە ناڤدارەکەی، بنەماڵەی گولولیف- 1872- 1876) (نەفرەت و بێزاری وی سەبارەت بە کۆمەڵگەو رۆژگاری خۆی ئاشکرا دەکات. سالتیکوف لە هەموو بەرهەمەکانیا گشت چینە جیاوازەکانی کۆمەڵگەی سەردەم بەر پەلامارو هێرش دەدات، هەوڵدەدا دزێوی، تەمەڵی و زەبوونی، تاوانکاری، و درۆو زۆرداریان ئاشکرا بکات. حیکایەتان- 1884و مێژووی شارێك 1869- 1870 لە بەرهەمەکانی دیکەی سالتیکوف-ە)، سەرەنجام پێویستە ئاماژە بۆ نیکولای سیمنوڤیچ لسکوف (1831- 1895) بکرێ کە رۆمانانی کۆنەپەرستانەی دەنووسی، وەك بن بەست- 1864، و تاپای چەقۆ- 1870- 1871 (کە لەو رۆمانانەدا بە توندی بنەماکانی سوسیالیزمی بەر رەخنە داو، و رقی لاوانی شۆڕشگێری هەستان). شاکاری لسکوف (کەشیشان- 1872)ـە، لە ئەدەبیاتی رووسیدا یەکەمین وەسفی وردی ژیانی پیس و ئالودەی کەشیشیانی دیاری کردووە. (قارەمانی چیرۆکەکە پیاوێکی دیندارە کە هەمیشە لەگەڵ توڕەیی رۆشنبیران و کورت بینی سەرانی خۆیدا لە شەڕدایەو ئاقیبەت دەمرێ).

__نیکولای ڤاسیلیوڤیچ گوگول (1809- 1852):__

گوگول لە سورو چینتسی لە بنەماڵەیەکی وردە مولکدارانی ئوکراینی لە دایك بوو. قۆناغی سەرەتایی، بە گوێرەی باوی ئەو زەمانە لە ماڵەوە خوێندووەو فێر بووە، و قۆناغی ناوەندی (1821- 1828) لە شاری نژین تەواو کرد. ئەوسا بە دنیایەك حەزو ئارەزووەوە بۆ سان پترسبۆرگ چوو. لەم شارەدا بەیتێکی چیرۆکڤانی درێژی، کە لەگەڵ خۆیدا بردبووی، بڵاوکردەوە کە رووبەرووی شکستی تەواو بووەوە. بە پێچەوانەی حەزی باتینی خۆی، بۆ ماوەیەك بوو بە فەرمانبەری دەوڵەت، پاشان لە قوتابخانەیەکی تایبەتی ئەرستۆکراتان کەوتە دەرسگوتنەوە. کۆمەڵە کورتە چیرۆکە دوو بەرگییەکەی (1831- 1832) کە باسی ژیانی خەڵکی ئۆکراینی دەکرد، بە جۆش‌و خرۆشەوە پێشوازی لێکرا، پاش یەك ساڵ لە دەرسگوتنەوە وەکو مامۆستای مێژوو، کە نا سەرکەوتوو بوو، لێبڕا ئەدەبیات بکات بە پیشە. لە ساڵی 1835دا چەند چیرۆك‌و گوتارێکی بڵاوکردەوە. ساڵی دواتر شانۆنامەی جەنابی موفەتیش-ی بڵاوبووەوە کە بووە مایەی ستایشی خەڵکی، ئەو خەڵکانەی کە ئامانجی ئەم کۆمیدیایەن بە هێرش بۆ سەر رژێمی حکومەتی خودموختاری بێ کەفائەت دەزانی- ئەو ئامانجەی کە گوگول بیری لێنەکرد بووەوە. هەمان ئامانج‌و هەروەها مەحکومکردنی کۆیلەداری، لە بەرگی یەکەمی روحە مردووەکاندا، کە لە ساڵی 1842دا، بڵاو بووەوە، ئاشکرایە گوگول لە ساڵی 1836 بە دواوە زۆربەی کاتی خۆی لە رۆم بردە سەر. لە ساڵی 1847دا هەڵبژاردەیەکی لە نامەکاری لەگەڵ دۆستاندا بڵاوکردەوە. ئەم کتێبە کۆمەڵێك نامەی خەیاڵی رووتی لە خۆ گرتبوو (کە رق‌و نەفرەتی رۆشنبیرانی هەستاند، چونکە گوگول لە و نامانەدا کەوتبووە داکۆکی کردن لە کۆنەپەرستیی‌و سیاسەتی نیکۆلای یەکەم). گوگول، لەوپەڕی نا ئومێدی دا بای دایەوە سەر ئاین‌و، لە حاڵەتێکی شێتایەتیدا هەموو نووسخە دەستنووسەکانی گیانە مردووەکانی، جگە لە هەندێ بەشی دووەمین نووسینەوەی بەرگی دووەم، سوتاند. دووبارە و سەر لە نوێ نووسییەوە و جگە لە چەند بەشێکی دیسان سوتاندییەوە، بەرە بەرە نەخۆشییەکەی گرانتر بوو، و ئاقیبەت لە ئەنجامی ریازەتگەری (ریازەتکێشی)دا لە شوباتی 1852دا مرد.

__شێوازو تەکنیك:__

باشترین بەرهەمێن گوگول ئاوێتەیەکی سەیرو عەنتیکەیە لە قوڵترین هەستێن هاوسۆزی، ریالیزمی زندوو، و گاڵتە بازییەکی شادی هێنە تەنزی وی تەقریبەن هەمیشە زهنییە، بە گوتەیەکی دیکە، هەدەف‌و نیشانانی هێرشەکانی وی شتانێکە کە ئەو لە زەینی خۆیدا گەورەی کردوون، رەنگە ئەمە نیشانەی توانای نا ئاسایی ئەو بێ لەمەدا کە لە سەرێکەوە هاوسۆزیی‌و هاوخەمی لەگەڵ قارەمانانی چیرۆکەکانیدا دەکات، و لە سەرێکی ترەوە پێیان پێدەکەنێ، (بلیمەتی ئەو لەواری بەرجەستەکردنی پەستی‌و پوچی ژیان، و مایەپوچی ئینسانی ئاسایی داییە).

مکومترین خەسڵەتێن شێوازی گوگول بە بۆچوونی میرسکی، "شکۆو بتەوی، زمانپاراوی شاعیرانە، ... گاڵتەبازییانی غەریب و خەیاڵ ئەنگێز... روونی و توانای دەرك و بینینی نا ئاسایی ئەوە"، هەموو شتێك بە دیدی رۆمانتیك، هیولا ئاسایامەسخ بوو دەبینێ، قارەمانانی رۆمانەکانی، وێرای واقیعی بوونیان، وەکو داهۆڵ و قەرەقۆزان وێنەگیراون.

گوگول بە یەکەمین رۆماننووسی ریالیستی لە ئەدەبیاتی رووسیدا دەزانرێ، لەگەڵ ئەمەشدا، هەمیشە لە سنوورێن ریالیزمی دەردەچێ. بە رواڵەت رووسیا وەکو چۆن هەیە وێنە دەگرێ، کەچی لەوێنەگرتنی ئەو شتەی کە عەجیب و غەریبە، یا رۆمانتیکە، یا رەمزیانەیە، رێگەی موبالەغەو زێدەڕۆیی دەگرێتە بەر.

خەیاڵی داهێنەرانەی گوگول موعجیزە ئاسایە، "ئەگەر هێزی داهێنەرانەی پەتی مەحەکی نرخاندن بێ، گوگول گەورەترین نووسەری رووسیایە".

گوگول نووسەرێکی رێفۆرمخوازە بەڵام شۆڕشگێڕ نییە. لە دووی هەڵگێڕانەوەو ژێرو ژوور کردنی رژێمی کۆن نەبوو، بەڵکو پێشنیازی مشتوماڵ کردن و پاککردنەوەی دەروونی فەردی دەکرد. بەرهەمەکانی (بەتایبەتی جەنابی موفەتیش و گیانە مردووەکان) هەم هاو عەسرانی ئەوو هەم وەچەکانی دوای ئەو وەکو سکاڵانامەیەك دژی رژێمی دیکتاتۆری و بیروکراتی پێشوازیان لێکردووە.

<u>بەرهەمەکانی:</u>

بەرهەمە سەرەکییەکانی گوگول بریتییە لە: "ئێوارانی، کەناری گوندی دیکانکا (دوو بەرگە، 1831- 1832)، بریتییە لە هەشت کورتە چیرۆك دەربارەی تەبیعەت و خەڵکی ئوکراین، میرگورود – 1835 کۆمەڵەیەکی دیکەی چوار چیرۆکییە (یەکێکیان چیرۆکی تاراس بولبایە، کە باشترین بەرهەمی گوگولە).

ئارابسك- 1835 کۆمەڵێك گوتاری جۆراوجۆرو چیرۆکە (کەیاداشتەکانی شێتێك یەکێکیانە)، موفەتیش 1836، شانۆنامەیەکی کومیدییە، رۆمانی تەواو نەکراوی گیانە مردووەکان- 1842، کورتە رۆمانی پاڵتۆ- 1842، و کۆمەڵە نامەیەك بە ناوی بژاردەیەکی نامەکاری لەگەڵ دۆستانا- 1847).

<u>موفەتیش:</u>

ئەم شانۆنامە کۆمیدییە بە گشتی بە گەورەترین بەرهەمی درامی لە زمانی رووسیدا دەزانن. ئەم شانۆنامەیە هێندە پێکەنیناوی و سەرگەرمکەرە کە هەوەڵجار گەییوەتە چاپخانە، پیتچنەکان لە دەمی پیتچنیدا لەبەر پێکەنین نەیان پەرژاوەتە سەر کارەکە، (قارەمانانی

شانۆنامەکە دەربڕی گیانی زمانلوسی و ریابازی و ساختەچیاتی سەردەمی خۆو نموونەو نوێنەری تەواوەتی فەرمانبەرانی بەرتیل خۆری دەوڵەتیی ئەو رۆژگارەن)، شارەوانی گەندەڵو سەرانی ئیدارەکانی شارەوانی خەبەریان زانیوە کە موفەتیشێك لە سان پترسبۆرگەوە بۆ سەردانی چاوەنوار نەکراو و کوتو پڕی دایەرەکان کەوتووتە رێ!و چاوەڕوانن هەر ساتێ بگاتەجێ. موفەتیشی نەناسراو دەگاتە شار! سەرانی دایەرەکان کە شپرزە بوون، لاوێکی قوماربازی دەستکورت بە موفەتیش دەزانن. ئەمانە بۆ خێر هێنانی وی هێندەی بەرتیلو دیاری دەدەنێ کە پشتی لە ژێر باریا دەچەمێ، و تەنانەت شارەوان ئامادە دەبێ کیژەکەی خۆی بداتێ. ئەمانە رێك لەو دەمەدا کە هاتنی موفەتیشی راستەقینە رادەگەیەنرێ، پەی بە هەڵەکەی خۆیان دەبەن.

گیانە مردووەکان:

ئەم رۆمانە بە شاکاری ئەدەبی گوگول دەژمێردرێ. وا دیارە نووسەر بە تەما بووە رۆمانەکەی خۆی وەکو هاوتای کۆمیدیای خوایی دانتی لە سێبەشدا بنووسێت. بەشی یەکەم رەنگدانەوەی نەحلەت، بەشی دووەم پاك بوونەوە، و بەشی سێیەم رزگاری. بەڵام تەنیا بەشی یەکەمو هەندێ بەش لەبەشی دووەم بڵاوبووەوە، قارەمانی چیرۆکەکە، چیچیکوف، نموونەیەکی بەرجەستەی ئەو ئەو خەڵکە دەغەڵبازو لە خۆرازیانەیە کە رێگەی کورتی دەوڵەمەند بوون دەدۆزنەوە. ئەو (چیچیکوف) "گیانی مردووەکان" (یانی ئەو زێڕ خڕێیانەی کە لە دواین سەر ژمێری بە دواوە مردوون، بەڵام هێشتا ناویان لە تۆمارە رەسمیو دەوڵەتیەکاندا هەیەو خاوەنەکانیان ناچار دەبێ سەرانەی هەر یەکێکیان بدەن) دەکڕێت، و ئەمانە لە بانقێك دا دەخاتە رەهنەوە، پاشان بەو پارەیەی کە لەم رێگەیەوە بە دەستی دێنێ، کۆیلانی زیندوو و موڵکێك پێکەوە دەنێ. چیچیکوف سەرکەوتووانە نەخشەکەی دەباتە پێشێ، تا هەندێ لە فرۆشیارەکان (فرۆشیارانی گیانە مردووەکان) ریسەکەی لێ دەکەنەوە بە خوری. (دەسگیر دەکرێو دەکەوێتە زندانەوە، بەڵام هەڵدێو سەر لە نوێ دەست بە ژیان دەکاتەوە، گوگول لەم رۆمانەدا خەندەدارترینو تەنزئامێزترین وێنان لەمەڕ ژیانی روسیای سەردەمی تزارەکان دەگرێت). ناسکیو جوانی ئەم رۆمانە لە وێنەگرتنی هەلومەرجە کۆمەڵایەتیو ئابوورییەکانی وڵاتو هەروەها لە کاراکتەرسازی نموونەو سنفە روسییەکاندایە: دەسەڵاتداران، کاسبکاران، بێوەژنان، زۆرداران، رژدو پیسکەکان... هتد.

پاڵتۆ:

قارەمانی ئەم کورتە رۆمانە، ئاکامی ئاکاکیوڤیچ، فەرمانبەرێکی کەم رووی بە قەناعەتی دەوڵەتە کە هەموو ژیانی لە نووسینەوەی وشە بە وشەی نووسراوانی دەستنووسیدا دەگوزەرێ، ولە بەرانبەردا ساڵانە دوو سەد دۆلار دەرامەتی هەیە.
ئاکاکی بە پێویستی دەزانێ کە پاڵتۆیەکی نوێ بکرێ، کە لە مێژە پاشەکەوتی بۆ کردووە. گاڤێ دزان رێی پێ دەگرن و پاڵتۆ نازدارەکەی دەدزن، ئاکاکیوڤیچ داوای کۆمەك لە پۆلیس دەکات، بەڵام بەرپرسانی لووتبەرز دەستی پێوە دەنەن.
لە رێگەی گەڕانەوەدا بۆ ماڵ، بە هۆی سەرمای توندەوە نەخۆش دەکەوێ و دەمرێ. رۆحی لە شوێنێکی شاردا دەوەستێ تا سەرەنجام یەخەی بەرپرسانی لووتبەرز بگرێ و پاڵتۆکەی وەربگرێتەوە. (لەم شانۆنامەیەدا واقیع و خەیاڵ، کۆمیدیا و تراجیدیا، و پێکەنین و گریان وەستایانە ئاوێتەی یەکدی بوونە).

ئیڤان سیرگیوڤیچ تورگینف (1818– 1883):

تورگینف لە ئوریل لە دایك بوو. دایکی کەسێکی میراتگرو، بابی سەرهەنگێکی خانەنشین بوو. بنەماڵەکەی لە ساڵی 1827دا بۆ مۆسکۆ باریان کرد، ئیڤان لە زانستگەکانی مۆسکۆ، سانپترسبۆرگ، و برلن خوێندی، و لە پایتەختدا بوو بە کارمەندی دەوڵەت (1843)، بەڵام دوای دوو ساڵ لە دەزگای دەوڵەتی دوور کەوتەوە تا هەموو کاتی خۆی بۆ ئەدەبیات تەرخان بکات. لەم حاڵ و بارەدا دۆستایەتیەکی قووڵ و راستەقینەی لەگەڵ مەدام ڤیاردوت (پولیت گارسیا)ی دەنگبێژی فەرەنسیدا پەیدا کرد، و لە ساڵی 1847دا بە دووی ویدا بۆ هەندەران لەزی. ئیڤان لە ساڵی 1850دا کە داکی مرد بۆ روسیا گەڕایەوە.
لە ماوەی ساڵانی 1847– 1851 (بیرەوەرییەکانی راوچییەك)ی لە بڵاوکراوەی هاوچەرخدا بڵاوبووەوە، و ناوبانگی وەکو نووسەر چەسپی. لە ساڵانی 1852وە تا 1853، بە هۆی نووسینی وتارێکی ستایش ئەنگێزەوە لەمەڕ مەرگی گوگول، ماوەی هەژدە مانگ لە سان پترسبورگ دوور خرایەوە. لە ساڵی 1853ەوە تا 1861 قەڵەمڕەوی ئەدەبیاتی رووسی لە ژێر کاریگەریی و رکێفی و تورگینیفدا بوو. لە ساڵی 1862دا شاکاری پڕ دەنگدانەوەی باوکان و کوڕانی بڵاوکردەوە، کە مشت و مڕی توندی لە رۆژنامەکانی رووسیادا نایەوە.
مامەڵەی دژمنانەی ئازادیخوازان لەگەڵ ئەم کتێبەدا، تۆرگینیف–ی بۆ بیست ساڵی دوایی تەمەنی لە روسیا دوورخستەوە. هەوەڵجار، لە شاری بادن بادن–ی ئەڵمانی، و لە هاوسایەتی مەدام ڤیاردوتدا نیشتەجێ بوو، و پاشان (1871) بۆ پاریس رۆیی، کە هەر لەوێندەرش مرد.

شێوازو تەکنیك:

تورگینـف لـه چیرۆك‌و رۆمانەکانیدا بـە زۆری شـەرحی واقیعیانـەی (بـە مـەفهوومی روسـی) ژیانی خـەڵکی لەگـەڵ وەسـفی لیریکـی تەبیعەتـدا ئاوێتـە دەکات، جـۆری مامەڵـەی وی لەگـەڵ قارەمانانی چیرۆکەکانیدا تەقریبەن مەوزوعی‌و بابەتییە، و بە دەگمەن پـەردە لەسـەر روحیـان لا دەبات. بـەڵام بـە گوێزانـەوەی کـرداری قارەمانـانی چـیرۆکەکانی‌و لـە رێگـەی نیشـاندانی کاریگەری وان بەسەر خەڵکی دیکەوە زیرەکانەو وەستایانە ماهیەت‌و جەوهەری وان ئاشـکرا دەکات. لـە خوڵقانـدنی قارەمانـانی ژنـدا بـە توانـاترە تـا لـە ئەفڕانـدنی قارەمانـانی پیـاو، و زۆربەی ئەو پیاوانەی کە بەرجەستەیان دەکات یا خـوارتر لە ژنانن یا وابەستـەی وانـن. لـە هەوەڵین چیرۆکەکانی دا کۆیلەکان بە خەڵکێکی بتەوو نەگۆڕو ئاگا بە گـەورەیی تایبـەتی خـۆ دادەنـێ، و ئـەم کۆیلانـە هەمیشـە لـە بەرانبـەر خاوەنـە گـەوج یـا سـتەمکار یـا بودەڵـەکانی خۆیانـدا بەرجەسـتە دەکرێن، تورگینیـف لـە هەنـدێ لـە دوا بەرهەمەکانیـدا ئومێـد بـە چینی ناوەڕاسـت (بـۆرژوا) وەکـو هێزێکـی رزگـاری بـەخش دەبەسـتێ. لـە چـیرۆکە کورتترەکانیـدا پـەیامی کۆمەڵایـەتی عادەتـەن لـە خـودی چـیرۆکەکەدا پەنهانـە، و نایەتـە دەربـڕین، لـە رۆمانەکاندا ئەم پەیامە لە رێگەی گفتوگۆیانی دوورو درێژەوە دەربارەی مەسەلەکانی وەخت جـەختی لەسـەر دەکرێتـەوە، بـە زۆری ئـەم گفتوگۆیانـە ناشـیانە و دوور لـە شـێوەی هونەرمەندانـەو سروشـتی، دەخزێنرێنـە نێـو بـافتی چـیرۆکەکە. تورگینـف لـە رووی رێبـازو رەوشەکانیەوە زۆر لە دۆستۆفسکی غەربی ترە"18".

<u>بەرهەمەکانی:</u>

تورگینف هۆزانان، شانۆنامەیان، چیرۆکانی کورت (یا نۆڤڵێتان) و رۆمانانی لە پاش خـۆی بە جێ هێشتووە. زۆربـەی شیعرەکانی لـە ماوەی سـاڵانی 1843- 1847دا هۆنراونەتـەوەو گرنگی‌و بایەخێکی ئەوتۆیان نییـە. یـەکێك لـە دراماکانی (مانگێك لـە گونـدا- 1850)یـە کـە شانۆنامەیەکی سایکۆلۆژییەو بەسەرهاتی عاشق بوونی ژنێکی گەنج‌و ژنێکی بە تەمەنتر، بـە یەك پیاو وێنە دەگرێ، و درامای (خانمی گوندی- 1851) کە کۆمێدیایەکی سووکەڵەیە، بـە هەر حاڵ شۆرەتی تورگینیف بە چیرۆکە کورت‌و رۆمانەکانیەوە بەندە.

<u>بیرەوەرییەکانی راوچییەك (1847- 1851):</u>

کۆمەڵە چیرۆك‌و پلۆتێکە دەربارەی ژیانی گوندیاتی، هـەر چیرۆك‌و پلـۆتێکی ئـەم کتێبـە بـە عەمـەلی هەوڵێکـە بـۆ هەڵوەشـاندنەوەی کۆیلـەداری‌و —لـە بانگەشـەی ئاشـکراو راسـتەوخۆ جـوانترو کاریگـەرترە، چـونکە لـە یەکـەم نۆڕینـەوە وا نایەتـە بـەر چـاو کـە بـە هـیچ جـۆرێ پەیوەنـدیان بـە مەسـەلە کۆمەڵایـەتی و سیاسـییەکانەوە هـەبێ، دوو چـیرۆکێ ناڤـداری ئـەم کتێبە "دەنگبێژ"و "چەمەنزاری بژین" یان ناوە.

باوکان و کوڕان (1862):

(لەم رۆمانەدا کێشمانەکێشی بێ پایانی نێوان پیران و لاوان، و گۆشەنیگای هەر نەوەیەك شرۆڤە کراوە)، بازاروف-ی قارەمانی رۆمانەکە لاوێکی ناتورالیست و نەهلیستییە، خاڵی پێچەوانەی باوك و دایك و دۆستانی ئارام و موحافەزەکاری خۆیەتی. باوەڕی بتەوی بە زانستە سروشتییەکان وەکو چارەسەر بۆ هەموو دۆزو مەسەلەکان هەیە. بازاڕۆف دەبێ بە خەنیم و هەڤرکی ئەشقی ئارکادی برادەری خۆی، و دڵبەندی مەدام ئودینتسوف-ی بێوەژنی گەنج دەبێ، ئارکادی-ش لە جیاتی ئودینتسوف حەز لە خوشکەکەی دەکات، لێ مەدام ئودینتسوف هیچ مەیلێك دەرهەق بە دڵبەندی بازاڕۆف نانوێنێ، لەم حاڵ و بارەدا، بازاڕۆف کە مژوڵی توێکاری بە دەنی پیاوێکە کە بە تیفۆس مردووە، بە خۆی تووشی نەخۆشی دەبێ و دەمرێ- دەبێتە قوربانی زانستێك کە بە مایەی رزگاری جنسی بە شەری دەزانی. ئەم رۆمانە یەکەمین دەربڕینی هونەرییە لەمەڕ نیهلیزم.

دوکەڵ- 1867:

تورگینیف لەم رۆمانەدا چیرۆکی پیاوێك بە نێوی لیتونیوف دەگێڕێتەوە کە لە نێوان کێشمانەکێشی ئەڤینی ئیرینا-ی خۆ ویست بەڵام ترسنۆك و خۆشگوزەران، و تاتیانای کەمتر جوان بەڵام زۆر نەجیب تر گیری خواردووە. گاڤێ کە ئیرینا لە کنوکۆی تەگبیرێك دایە تا واز لە مێردەکەی بێنێ لیتوینوف (پاش وەستانێکی دوو ساڵە) روو دەکاتە تاتیاناو بە باوەشی گەرمەوە پێشوازی دەکرێ. ناونیشانی کتێبە کە رەمزێکە بۆ بێ سەروبەری و ئاشوب و بێهودەیی هەر تشتەك کە ئینسانی، بە تایبەتی روسییە -وەکو لیتونیوف-ش پاش پەیمانشکێنی ئیرینا هەمان ئەنجامگیری هەیە-و وا دیارە دەبێ تورگینیف-ش لە پاریسدا گەیبێتە بەرەنجامێکی واهی.

"بەیار- 1876":

تورگینیف لەم چیرۆکەدا هەوڵدەدا تەقەلای شۆڕشگێرانی دەیەی 1870 بگێڕێتەوەو لاوازی و بێ توانایی ئایدیالیستان و "رۆشنبیران" لە پراکتیزەکردنی بەرنامەکانیاندا ئاشکرا بکات. نژدانوف-ی قارەمانی چیرۆکەکە، کە لایەنگری ریفۆرمی بنەڕەتییە، دڵبەندی ئەڤینی ماریان، کە ژنێکی شۆڕشگێڕە، دەبێ. ئەم جووتە پێکڤە هەڵدێن و لە ماڵی سولومین-ی بەڕێوەبەری کارخانەیەك کە لایەنگری گۆڕانکاری بەرەبەرەیە، ئاکنجی دەبن. سەرەنجام، گاڤێ کە نژدانوف لەلایەن دام و دەزگای دەوڵەتییەوە دەکەوێتە بەر مەترسی گرتن، تێ

دەگات کە هیچ کاتێ ناتوانێ ئارمانجە ریفۆرمخوازییەکانی پراکتیزە بکاتو بێنێتە دی، و ناچار خۆی دەکوژێ. سولومین لەگەڵ ماریاندا رێی هەلاتن دەگرێتەبەرو پەیوەندی هاوسەری لەگەڵدا دەبەستێ تا لە ریسوایی بخەلەسێ.

رۆمانو چیرۆکانی دی:

لە بەرهەمە گرنگەکانی دیکەی تورگینیف دەشێت ئاماژە بۆ رۆمانانی رودین (1856)، لانەی دەوڵەمەندان (1859)، و سێلاوێن بەهاری- (1872) بکرێت، دوو نۆڤلێت-ش گۆلاوی ئارام (1854)، و یەکەمین ڤیان (1860) یان ناوە.

فیودور میخائیلوفیچ دۆستۆفسکی (1821- 1881):

دۆستۆفسکی لە مۆسکۆ چاوی بە دنیا هەڵێناوە. بابی جەڕاحو نەشتەرگەری خەستەخانەی گەورەی هەمان شار بوو. دۆستۆفسکی خوێندنی سەرەتایی لەلای بابی، دایکیو مامۆستایانی تایبەتی (ماڵان) فێر بوو. ئەو بە خۆیشی کتێبی فرەی دەخوێندەوە -کتێبی مقەدەس، بەرهەمەکانی شیلەر، شەکسپیر، والترسکوت، دیکنز، جورج ساند، هۆگۆ، پۆشکین، جوکۆفسکی"19" (1783- 1852)و زۆری دی. لە ساڵی 1834دا بۆ قوتابخانەیەکی شەوانە رۆژی لە شاری زاگەی خۆی نێردرا، و پاشان لە ساڵی 1837دا، کە دایکی مرد، چووە قوتابخانەی ئەندازەی سوپایی سان پترسبورگ.لە ساڵی 1841دا دەرەجەی ئەندازەی سوپای وەرگرت، لێ سێ ساڵی دیکە لەوێندەر مایەوە، ساڵێك وەکو خوێندکارو دوو ساڵ وەکو ئەفسەری دایەرەی ئەندازیاری. لە ساڵی 1844دا بابی بە دەستی زێرخڕییەکانی خۆی کوژرا، و دۆستۆفسکی وازی لە خزمەتی سوپا هێنا تا هەموو وەختی خۆی وەقفی ئەدەبیات بکات. یەکەمین چیرۆکی بە ناوی هەژاران (1846)، رەخنەگرانی بەلای خۆیدا راکێشاو بووە مایەی ستایشیان، بەڵام بەرهەمەکانی دواتری سەرکەوتنێکی ئەوتۆیان بە دەست نەهێنا، دۆستۆفسکی لە ساڵی 1849دا لەگەڵ چەند پیاوێکی گەنجی دیکەدا بە تاوانی ئەنجامدانی کۆبوونەوەی نهێنی بە مەبەستی باسکردنی ریفۆرمو سوسیالیزم دەستگیر کرا، و حوکمی ئیعدام درا.
دۆستۆفسکی لەگەڵ مەحکومەکانی دیکەدا لە بەردەم جۆقەی تیرەندازاندا راگیرا، لێ بە فەرمانی تزار سزایەکەی وی بۆ چوار ساڵ حەپس لەگەڵ کاری قورسا لە سیبریاو خزمەتی هەتا هەتایی لە سوپادا کەم کرایەوە. دۆستۆفسکی ماوەی چوار ساڵی لە ئۆردوگادا بە کاری قورسەوە لە سیبریا بردە سەر، و پاشان شەش دانە ساڵ لە یەك فەوجی سوپاییدا خزمەتی کرد.

لە ساڵی 1857دا لەگەڵ بێوەژنێکدا بە ناوی مار یائیسایڤا زەماوەندی کرد. لە ساڵی 1859دا ڕێگەدرا بۆ سان پترسبۆرگ بگەڕێتەوە. چەند ساڵێکی لەم شارەدا بە بڵاوکردنەوەی بڵاڤۆکان و چیرۆکنووسی قەتاند. لە ساڵی 1864دا هاوسەرەکەی و براکەی مردن، دووەمین گۆڤاری وی بە ناوی سەردەم ڕووبەڕووی ئاستەنگی دارایی بووەوە. دۆستۆفسکی ئیفلاسی کرد، ئەوجاش دەبوایە بژێوی ماڵباتی براکەیشی دابین بکات. ناچار، لە ساڵی 1866 ماف دانانی هەموو بەرهەمەکانی بە بڕی 1500 هەزارو پێنج سەد دۆلار فرۆشت، ساڵی دواتر وەزع و حاڵی دارایی باشتر بوو. لەگەڵ کیژێکی لە زنووسدا بەناوی ئانا گریگوریڤنا، زەماوەندی کرد کە لەوەدوا بووبە بە یارمەتی دەری شایستەو وەفاداری. دۆستۆفسکی لە ساڵی 1862دا جارێك و لە ساڵی 1867دا بۆ جاری دووەم سەفەری ئەورووپای ڕۆژئاوای کرد، سەفەری دووەم کە ماوەی چوار ساڵی خایاند، پتر بۆ هەڵاتن لە دەستی خاوەن قەرزان بوو. تا ساڵی 1871 هەندێ لە قەرزەکانی دایەوەو بۆ روسیا گەڕایەوە. دە ساڵی کۆتایی تەمەنی ئەگەر ڤێ لێهاتن و دەستکورتی لێ دەربکەی، کە لە هەموو تەمەنیا هەر گیرۆدەی بوو. تا رادەیەك بە خۆشی و کامەرانی بوری.

<u>بەرهەمەکانی:</u>

بەرهەمەکانی دۆستۆفسکی دەکرێن بە سێ قۆناغەوە. نووسینەکانی قۆناغی یەکەمی (1846- 1849) بە باشی کاریگەریی گوگول نیشان دەدەن. دۆستۆفسکی، وەکو گوگول، لە ئاوێتە کردنی هەستی هاوسۆزی و هاوخەمی دەگەڵ ناتورالیزمدا بە توانایە، لێ هەستی کۆمیدیانەو گاڵتەبازی گوگولی نییە.
هەژاران (1846) ڕەنگدانەوەی هاودەردی و هاوخەمی قوولی وییە دەرهەق بە مرۆڤانی ستەمدیدەی، تەقریبەن خاڵی بووە لە ئینسانیەت، پێکەنیناوی، بەڵام هێشتا ئادەمیزادو نەجیب. ئەم ڕۆمانە کورتە، چیرۆکی ڤیانی کاتبێکی دەستکورت بە ناوی ماکاردیوڤشکین دەرهەق بە باربارادو بروسیلوڤا، کیژۆڵەی خەیاتێکی هەژار دەگێڕێتەوە. ئەم دڵدارییە هەر چەندە دوو لایەنە، بەڵام کەمی دەرامەتی ماکار کیژە سەبارەت بە ژیانێکی ئاسوودە لە ئایندەدا نا ئومێد دەکات و مل بۆ زەماوەند لەگەڵ بویکوف-ی دەوڵەمەنددا دەدات.
چیرۆکی هاوزاد (جن) (1846) چیرۆکی خەمناکی فەرمانبەرێکە کە لە ئاکامی ئەم خۆرەزەینییەوە کە فەرمانبەرێکی دیکە "هەویەت و ناسنامەی وی غەسپ کردووە" تووشی شێتی دەبێ. ئاغای پروخارچین (1847)، چیرۆکی پیاوێکی پیسکەیە کە سەروەت و سامانێکی پێکەوە ناوە بەڵام تەمەنی خۆی لە ڕۆژە ڕەشیا بەسەر بردووە. ژنی میوانخانەدار (1848) و نیتوچکا نزڤانوڤا (1849) دوو چیرۆکی دیکەی ئەم قۆناغەن.
ڕۆمانانی قۆناغی ناوەڕاست (1857- 1863)ی دۆستۆفسکی وەکو بەرهەمەکانی قۆناغی یەکەمیەتی، لێ کاریگەری گوگول زۆر کەمتر بووە. لە چیرۆکە سەرەکییەکانی قۆناغی

ناوەڕاستی وی: مولکی ستیپانچیکوف و دانیشتوانی (1849) ئەوە دەگێڕێتەوە چۆن بنیادەمێکی مشەخۆر بە نێوی فوما ئوپیسکن هەڕەشە لە خانەوادەی خانەخوێیەکەی دەکات‌و بە سووکیان دەژمێرێ.
سووکایەتی پێکراوان و ئازار دراوان (1861) کە کاریگەری دیکنز دەنوێنێ ڕۆمانێکی کەمبایەخە دەربارەی لاوێکی گێل کە لە یەك کاتدا حەز لە دوو کیژ دەکات. بیرەوەری مالّی مردووان (1861- 1862)، لەسەر بناغەی ئەزموونی نووسەر لە زیندانی سیبری هاتۆتە نووسین‌و سەربوری غەمئەنگێزی حوکمدراوان بە شێوەیەکی دلّگیر دەگێڕێتەوە. (بە وردی تەبیعەتی زندانیان تاوتوێ دەکات).
ڕۆمانەکانی دوا قۆناغی (1863- 1881) دۆستۆفسکی لەلایەنی سایکۆلۆژی‌و لە ئاستی عاتیفییەوە لە ڕۆمانەکانی پێشووتری ئەو قولّترو بەهێزترن. لە راستیدا، بەرهەمێن گەورەی دۆستۆفسکی زیاتر لە سالآنی دوایی تەمەنیاو لە پاش سالّی 1863ەوە دێنە ئەفراندن، لە ناو بەرهەمەکانی دوا قۆناغیدا، ڕۆمانی بیرەوەریانی ژێر زەمینی (1864)، ریزپەڕە، و یەکێکە لە لاوازترین چیرۆکەکانی. ئەم ڕۆمانە باسی رووبەڕوونەوەی بابایەکی "روسی سست رەچەلّەك" لەگەلّ تاوانباران دا دەکات، بە هەر حالّ ئەم ڕۆمانە بەلّگەنامەیەکی بەهادارە، و کەم‌و زۆر رەنگدانەوەی ژیانی خودی دۆستۆفسکییە، قوماربـاز (1866) شیکردنەوەو شرۆڤەی تاسەمەندی شێتانەی خودی دۆستۆفسکییە بۆ قومار، و رەخنەیە لەو تاو تامەزرۆیەی قومار، کە ئەو لە ماوەی ئاکنجی بوونیا لە ئەورووپای رۆژئاوایی پێوەی موفتەلا بووە.

<u>تاوان‌و سزا (1866):</u>

ئەم ڕۆمانە، وێڕای دوورو درێژیی‌و ناسازی زۆر، یەکێکە لە ڕۆمانە هەرە بەهێزەکانی دۆستۆفسکی، (لە وەسفی قارەمانانی چیرۆکەکەو توژێنەوەی هەست‌و هزریاندا ئەوپەڕی شکۆو گەورەیی هونەری بەدەست هێناوە. ڕۆمانەکە بە دەوری ئەم هزرەدا دەسوڕێتەوە کە تاوان خەتا نییە بەلّکو بەدبەختیە).
راسکولنیکوف-ی قارەمانی چیرۆکەکە، خوێندکارێکی دەستکورتە کە هەق بە خۆی دەدات ژنێکی پیری سووخۆر لەبەر پارەکەی بکوژێت، بۆ رێگرتن لە کەشفبوون‌و ئاشکرابوونی مەسەلەکە، ناچاری قەتلێکی دیکە دەبێ. لێ دووچاری عەزابێکی ترسناکی ویژدان دەبێ، و لەم حالّ‌و بارەا دلّبەندی ڤیانی پاکی سونیا، کیژێکە کە بۆ رزگاری خانەوادەکەی لە برسیەتی کەوتۆتە لەشفرۆشی، دەبێ. (راسکولنیکوف کە لە میهرەبانی‌و دلّسۆزی کیژە دلّنیا دەبێ، ئیعتراف بە تاوانەکانی خۆی دەکات). گاڤێ بە حەوت سالّ زیندانی لە سیبریا، حوکم دەدرێ، سونیا لەگەلّیا بۆ سیبریا دەچێ، و ئەو جووتە بە تاسەوە چاوەنۆڕی گەڕانەوە بۆ روسیاو دەست پێکردنی ژیانێکی تازە دەکەن.

گێله 1869:

چیرۆکێکه دەربارەی شازاده میشکین، که له راستیدا هەرگیز گێل نییه، لێ دۆستەکانی به هۆی نەجابەت، فیداکاری، و دڵسۆزی و میهرەبانی منالانەیەوه به گێلی دەزانن.
ئاگیلا-ی کیژی جەنەڕاڵێك و، ناشتازیا-ی کۆنه ماشوقەی بازرگانێکی دەوڵەمەند هەردووکیان ئاشقی میشکین دەبن.
میشکین له رووی بەزەییەوه ناستازیا هەڵدەبژێرێ، بەڵام ئەم ژنه ناچێته ژێر باری فیداکاری ئەوو شوو به رۆگۆجین دەکات. رۆگۆجین که دەزانێ ناستازیا هێشتا شازادەی خۆشدەوێ، دەیکوژێت و بۆ سیبریا نەفی دەکرێت. ئاگیلا شوو به پیاوێکی تاوانبار دەکات، و پیاوه پاش ماوەیەك بەڕەڵڵای دەکات. میشکین، که پێشتر تووشی فێداری بووه، به حاڵی بێ حاڵیو دەروونی پەشێوەوه بۆ وڵاتی سویسرا دەڕوات.

دەست لێوەشاوان 1871:

دۆستۆفسکی لەم رۆمانەدا وێنەی پرشنگداری لەمەڕ قارەمانانی سەرەکی کتێبەکه گرتووه: ستاگروڤین، "قارەمانێکه" نه هیچی هەیەو نه ویژدان، کیریلوف"20"، خوانەناسێکی شێته که له رێگەی ئامانجەکانی شۆڕشدا ژیانی خۆی فیدا دەکات، و ڤیر خۆڤینسکی، پیلانگێڕ، زمانلووس، مولحید، و پیاو کوژه. ستاگروڤین دارو دەسته نەهلیستەکەی خۆی بەرەو تاوانانی زۆر، لەوانه قەتڵو ئاگربەردان دەبات، کیریلوف گوناهی یەکێك له پیاوکوژییەکان به خۆیەوه دەبەستێو له پێناوی ئارمانجەکانی شۆڕشدا خۆی دەکوژێ، ڤیرخوڤینسکی له وڵات هەڵدێ و، ستاگروڤین، که دەزانێ له ژیاندا شکستی هێناوه، خۆی دەکوژێت.

برایانی کارامازوف (1879- 1880):

باشترین رۆمانی دۆستوفسکییه (و له ریزی شاکاری بێ چەندو چوونی ئەدەبیاتی روسییه. دۆستۆفسکی لەم کتێبەدا بەدبەختی، ناکامی، دزێوی، پەستیو سوکییەکانی، به تایبەتی نەخۆشییه روحییەکانی بنیادەمانی به باڵا دەستییەکی عەنتیکەوه شرۆڤه کردووەو پەردەی لەسەر شاراوەترین دیمەنو رواڵەتو دیاردەکانی روحی مرۆڤانی لابردووه. ئەمه جگه لەوەی که زانیارییەکی بەهاداری لەمەڕ ژیانی ئەخلاقی، کەلتووری، و کۆمەڵایەتی روسیای ئەو رۆژگاره پیشان داوه. ئەو لەم رۆمانەدا هەوڵیداوه باوەڕی خۆی دەربڕێ که گەندەڵی ئەخلاقی دەرمانو چارەیەکیشی هەیەو ئەویش ملدانه بۆ سزا).

چیرۆکەکە بە دەوری تەوەری ژیانی فیودورکارامازوف، سێ کوڕەکەی، دیمیتری، ئیڤان، و ئالیوشاو کوڕە نا شەرعیەکەیدا سمردیاکوف دەسوڕێتەوە... فیودور پیاوێکی ستەمکار، زبرو رەق، شەهوەتباز،و خۆپەرستە، کە سەروەت و سامانی هاوسەرە مردووەکەی لە پێناوی بادەو ژندا بە باداوە، دیمیتری، وەکو بابی توندو پڕ جۆشە، بەڵام بە پێچەوانەی ئەوەوە خۆشەویستە (دەچێتە دڵەوە). ئیڤان بە گومان و هۆشیارە. ئالیوشا کەشیش رەفتارو دروستکارو، وەکو منالان نەرم و بێگەردە. سمردیاکوف کەسێکی گێل و جینگن و شەڕاشو و پەرکەمدارە. دیمیتری لەسەر ژن و پارە لەگەڵ بابیدا تێدەگیرێ و هەڕەشەی کوشتنی لێدەکات. لەم حاڵ و بارەدا سمردیاکوف پیرەمێردە دەکوژێ، لێ تاوانەکەی بەملی دیمیتری دا دێت، کە حوکم دەدرێ و بۆ سیبریا دوور دەخرێتەوە. ئیڤان، برای دووەم، کە هەست دەکات بە فەلسەفە نا ئومێدانەکەی سمردیاکوڤ نا ئاگایانە بۆ کوشتنی بابیان هانداوە، لە فرە پەشیمانی دا تووشی شێتی دەبێ، سمردیاکوف-ش خۆی بە دارا هەڵدەواسێ.

<u>رەخنە:</u>

خەتاکانی دۆستۆفسکی کەم و زۆر روون و ئاشکران. بەلای گەلەك لە خوێنەرانەوە، رۆمانەکانی لە رادەبەدەر نەخۆشانە، سەرریژ لە ئازار، رەنج، تاوانکاری، شێتی، و کاری نا ئاسایی و پێچەوانەی داب و نەریت. نیکولای میخایلوسکی دیارترین تایبەتمەندی رۆمانەکانی دۆستوفسکی بە دڵرەقی و شەقاوەت دەزانێ. ناڕەوانییەکی فرە لە شێوازی ویدا بە دی دەکرێ، "عەیبی گشتی و فرەلایەنی وی زۆر وێژی بێ پایان و دابڕان و ناڕەوانی و ناتەبایییە". رۆمانەکانی پڕن لە بویەرانی تەواو نەگونجاوو نا پەیوەست و، تەقریبەن بێ فۆرم و شێوەن.
ئیجابیەتەکانی رۆمانەکانی دۆستۆفسکی، عەیبەکانیان لە چاو دەشارێتەوە. هاوخەمی دڵسۆزانە لەگەڵ رەنجاوان و چەوساواندا، هەزرێن قوڵ، خۆشەویستی دەرهەق بە هەموو زندووان، دڵبەندی راستەقینە بە ئاین، بە تەنگەوە هاتنی ئازادی مرۆڤ و سەلماندن و پاکانە بۆ خواو نەزمی جیهانی، بەخشین دۆستی پتر لە مەحکوم کردن- هەموو ئەم لایەنە باشانە رۆمانەکانی ئەویان خستووەتە ریزی قەواڵە گەورەکانی مرۆڤایەتی و مەسیحیەتەوە. لەوەیە تا ئێستا هیچ مرۆڤێك بە دڵێکی گەورە یان گەرمی وەکو دۆستۆفسکی لە دایك نەبووبێ. لە (رووی کارامەیی لەشیکردنەوەی دەروونی و روحی قارەمانانی چیرۆك، دەرونبینی قول، گفتوگۆی زندوو و جوان، قووڵبوونەوەی فراوان لە سروشتی مرۆڤانی و ئەنگێزەکان، و بە هرەو توانای دیاریکردنی نەخۆشی سەردەم) کەوتۆتە پێشی گەلێك لە رۆماننووسەکانەوە. لە ناو هەموو مامۆستایانی چیرۆکنووسی روسیاو جیهاندا، دۆستوفسکی، پڕ بە مانای واقیعی وشە، روحانی ترینیانە.

ليڤ نيكولايوفيچ تولستۆی (1828– 1910):

تۆلستۆی لە گوندی یاسنا یا پولیانا (لە باشووری شاری تولا) لە موڵکە خانەوادەییەکەی خۆیاندا لە دایك بووە، بابی کۆنت بوو، و دایکی شازادەخانم.
تۆلستۆی دوو ساڵە بوو کە دایکی مرد، و دوای حەوت ساڵی دی بابیشی لە دنیا دەرچوو. لە ساڵی 1843دا چووە زانستگەی غازان، و زمانانی رۆژهەلاتی و ماف خوێند، لە ساڵی 1847دا بە نیوە چڵی زانستگەی بە جێهێشت، و کەوتە بەڕێوەبردنی موڵکە زۆرو بەرینەکەی خۆی لە سامارا. لێ پاش چوار ساڵان، هیلاك و نائومێد، چوو بۆ قەفقاز، بۆ لای برایەکەی، داخڵی سوپا بوو. چەند ساڵێك، بە شێوەی باوی سەربازانی ئەو زەمانە، کەوتە رابواردن، بادەنۆشی، و قومار. لە چەند شەڕێکی سنووریدا بەشداری کرد، و لە بەرەڤانی لە سیڤاستو پول (1854– 1855) لە جەنگی کریمەدا بەشدار بوو. و لەو بەینەدا بەرهەمی (منداڵێتی– 1852)، کە کتێبێکی ژینامە ئاسایە، نووسی کە لە گۆڤاری سەردەمدا بڵاوی کردەوەو تا رادەیەك بووە مایەی نێوبانگی. تۆلستۆی لە ماوەی ساڵانی 1857– 1861دا سێ جار سەفەری ئەورووپای رۆژئاوایی– ئاڵمان، ئینگلیستان، ئیتاڵیا، و سویسرای کرد تا شێوەکانی پەروەردەو فێر کردن بخاتە بەر موتالاو توێژینەوە، و لە گەڕانەوەیدا بۆ سەر موڵکەکەی قوتابخانەیەکی بۆ مندالانی دێهاتی دامەزراند. لە ساڵی 1862 لەگەڵ سوفیا ئاندریونا بیرسدا زەماوەندی کرد. هاوسەرو دایك و یاوەرێکی نموونە بوو بۆ تۆلستۆی. سیانزە منداڵی بوو، و جگە لە ماڵداری و ماڵ بەڕێوەبردن، یارمەتی تۆلستۆی لە داهێنانی بەرهەمەکانیا دەدا (بە جۆرێ کە حەوت جاران دەستنووسی کتێبی جەنگ و ئاشتی بە دەست نووسیوەتەوە). تۆلستۆی تەقریبەن بەبێ وەستان درێژەی بە نووسین دەدا. لە ساڵی 1879دا گۆڕانێکی مەعنەوی بەسەرداهات، لە کڵێسای ئەرتەدۆکسی رووسی دوور کەوتەوەو مەحکومی کردو "مەسیحیەتی بەدەر لە مەرامەکانی کڵێسا"ی هەڵبژارد. واتە هەموو جەزمیات و دەستووره پەرستکارییەکانی تەرك کردو کەوتە لایەنگری لە پرەنسیپە ئەخلاقی و سەرمەشقەکانی مەسیح. هونەرو ئەدەبیاتی کفر ئامێزو دنیایی رەفز دەکرد (و هەوڵیدەدا ئاینێك لەسەر بنەمای ئەڤینی مەسیحی و پرەنسیپی بەرەنگار نەبوونەوەی شەڕو خراپە "تۆلستویزم" بێنێتە ئاراوە) تۆلستۆی لە ناو مولکەکەی خۆیداو لە پاڵ جووتیاراندا کەوتەکارو فەزیلەت و پرەنسیپە سادەکانی مەسیحیەتی کرد بە سەرمەشقی خۆی تا مەرامە ئەخلاقییەکانی خۆی پراکتیزە بکات و بەدی بێنێ. بەمجۆرە موریدانێکی زۆر دڵیاندایە ئامۆژگارییەکانی وی و تولستویزمیان هەڵبژارد، لە ئەنجامدا، لە ساڵی 1901دا کڵێسا تۆلستۆی تەکفیر کرد، و ئەو هەر درێژەی بە نووسینی وتارە جەدەلی و پەیامەکانی خۆی لە مەڕ خوداناسی و ئەخلاقپەروەری دا. چەند ساڵێکی کۆتایی تەمەنی تۆلستۆی لە ئەنجامی ناکۆکی و نامۆیی هاوسەرەکەی لەگەڵ تولستویزمدا بەناخۆشی و تاڵی بەسەر چوو. پیرەمێرد بە جۆرێ تەنگەتاو بوو کە لە هەشتاو دوو ساڵیدا لە نیوە شەوێکی ساردا بێ

پرس لە ماڵ وەدەرکەوت و بە قیتار بەرەو باشوور چوو تا باقی تەمەنی لە کونجێك دا بەسەر بەرێ. لە کاتی سەفەرەکەیدا برك و سینەپاڵۆی گرت. ناچار لە وێستگەی ئاستاپۆڤۆ دایانگرت، و دوای دە ڕۆژ هەر لەوێندەر کۆچی دوایی کرد.

بیرەکانی:

تۆلستۆی هەمیشە ویژدانێکی فرە زندوو چالاکی هەبوو. تەنانەت وا دێتە بەرچاو کە خۆشگوزەرانی و ڕابواردنی سەردەمی لاوی ئەو زادەی ماندوو بوون و پەیجۆری شەیدایانە بەڵام بێهودەی ئەو بووە بۆ پەی بردن بە چەمك و مانای ژیان. پاش جەنگی کریمە، پەروەردەو فێرکردنی جووتیاران بوو بە خەمی بەردوای تۆلستۆی و کەوتە کار کردن بۆ وەدیهێنانی ئەو خولیایە. وەکو ئەشرافێکی دەوڵەمەند هەمیشە هەستی "ئەرکی ئەشراف)ی لەلابوو, و وەکو موریدێکی ڕۆسۆ باوەڕی بتەوی بە چاکی مرۆڤی ئاسایی، بە تایبەتی وەرزێری دێهاتی هەبوو. دژی پوچەڵی و ڕیابازی شارستانیەتی تازە، بوو. مەدەنیەتی ڕۆژئاوا بە گشتی، و لایەنی مادەگەراییەکەی بە تایبەتی، بە دزێو و ناشیرین دەژمارد. لە کامڵیدا، "ئەقڵ–ی لەگەڵ خواو زانستدا بەیەك شت دەزانی، بەڵام ئەو ئەقڵەی ئەو باسی دەکرد زیاتر لە دڵەوە هەڵدەقوڵا تا لە مێشکەوە".

لە ڕوانگەی ئەوەوە ئاوەز تەقریبەن هاوسەنگ و هاوواتای ویژدان بوو. وەکو فیلیپس ئاماژە دەکات، هزرو بیرەکانی تولستۆی لە ئاخرو ئۆخری تەمەنیدا ئەو پوختەییەی نییەکە بیرو باوەڕەکانی سەرەتای هەیانبووە، بە پێی ئامۆژگارییەکانی تۆلستویزم جگە لە قانوونی ئەخلاقی ناخ و ناوەوەی ئینسان چ خودایەك بوونی نییە،و ئەم قانونە ئەخلاقییە لە جیاتی لە ئەنگێزەو هۆکارە دەرەکیەکانەوە هەڵبقوڵێ، لە خۆڕسکی دەروونییەوە هەڵدەقوڵێ. ژیانی دەروونی بنەمای جیهانە. ئارمانج و مەبەستی حەرەکەت و بزاڤی دەروونی ئاسوودەیی روحی (شادی)یە.

شێوازو تەکنیك:

ڕۆمان و چیرۆکەکانی (و هەروەها ژیان)ی تۆلستۆی لە گەلەك لایەنەوە لە بەرهەمەکانی دۆستۆفسکی جودان. تولستۆی بەرهەمەکانی بە وردی و دیقەتێکی فرەوە نووسیوەو، ئەزیەتی بەرەچاوکردنی خاڵە دەستوورییەکانەوە کێشاوە. تۆنێکی تواناداڕانەی هەیە، زیاتر پێی باشە دەربارەی ئەشراف و جووتیاران بنووسێت تا دەربارەی چینی بۆرژوازی بێ ڕەگ و ریشە، و قارەمانانی چیرۆکەکانی عادەتەن خەڵکانی ئاسایی و سادەن. "شێوازی وی زۆر دوور و درێژو تاقەتبەرە –لە هەر جۆرە جەوهەرو کرۆکێکی شیعری یان هونەرو سنعەتێکی ئەدەبی بەدەرە– پەخشانێکی لە ڕادەبەدەر سادەو بێ زۆر لە خۆ کردن... و پەیڤی عامیانەی

ناوازەی تێکەڵ بە بونیادێکی ڕێزمانی ئاڵۆز کردووەو هەر ئەمەش ئەو تاکەمەندییە سەیرەی زمانی تۆلستۆی دێنێتە ئارا".

شێوازی تۆلستۆی بریتییە لە هەڵدانەوەو پشکنینی روحی ئینسانیو توێکاری پەرەسەندنی جیهانە سایکۆلۆژییەکان.

"لەبەر ئەمە ئەو پاژانەی کە باسیان دەکات ڕووداوی ئاڵۆزی کەلتووری و مەدەنی نین، بەڵکو، دەڵێی کۆمەڵە گەردیلەیەکن کە خورد دەبنەوە، گەردیلەی نەبینراو، کە ڕاستەوخۆ لە ئیدراکی حسییەوە هەوێنو بەرجەستە دەبن". بەڵام تۆلستۆی زۆر خەریکی ئەم پاژکاریو وردەکاریانە دەبێ، و هەر یەکێك لەم وردەکاریانەش زادەی دیتنو باری سەرنجو دیدی مرۆڤانی خۆیەتی، بۆیە واقیعیەتی قارەمان یان شتی وەسفکراو زۆر بە جوانیو دڵگری خوێنەر ڕادەکێشێت. لە حاڵێکا کە تورگینیف بێرونگەرایە، تۆلستۆی دەرونگەرایەو خوێنەر پێ بە پێی گۆڕانە سۆزداریو روحییەکانی ژنانو پیاوانی ناو چیرۆکەکانی دەباتە پێشێ.

بەرهەمەکانی:

تۆلستۆی نووسەرێکی پڕ بەرهەم بوو. چاپی بەرهەمەکانی بە ئینگلیزی بە بۆنەی یەکەم سەد ساڵەی لە دایکبوونییەوە (1929- 1937) دەگاتە بیستو یەك بەرگ. ئەم بەرهەمانە بەسەر سێ قۆناغی دیاردا دابەش دەبن: یەکەم، لە ساڵی 1852- 1862 (ساڵی ژنهێنانی)، دووەم: لە ساڵی 1862- 1879 (ساڵی نوێ دینی ئەو)، و سێیەم: لە ساڵی 1879- 1910. تۆلستۆی لە ساڵی 1899 بە دواوە ئیدی بەرهەمێن گرینگی ئەوتۆی نەنووسی.

قۆناغی یەکەم:

"منداڵی، نۆلاوی، لاوی" (1852- 1856):

یەکەمین بەرهەمی تۆلستۆی، و ژیاننامەیەکی سێبەشی خۆیەتی. بە شێوەیەکی گشتی بەرهەمێکی سایکولۆژییە، کە لە دوو بەشی دواییدا بەرەبەرە شێوازی شیکاریانەی بەرهەمەکانی دواتری نووسەر دەردەکەوێ.

سیڤاستوپول (1855):

بریتییە لە سێ چیرۆك سیڤاستوپول لە دیسامبەردا، سیڤاستوپول لە مایسدا، سیڤاستوپول لە ئابدا، کە لەبەر ڕۆشنایی جەنگی کریمە هاتۆتە نووسین. تۆلستۆی لەم چیرۆکانەدا مەینەتییە گیانپروکێنەکانی مەیدانی جەنگ نیشان دەداتو مەدەنیەت وەکو فاکتەری شەڕ

مەحكوم دەكات. ئەو رەشیدی و بوێری سەربازانی سادەو پاك لە هی ئەفسەرانی گەورە بە زیاتر دەزانیٚ، و نەك هەر پیاوانی گیان فیدای روسی، بەڵكو دژمنیش ستایش دەكات.

فۆزاقان (1862):

چیرۆكێكی فەلسەفییە كە ژیانی سادەی قوزاقان لە باوەشی سروشتدا بەرەوانی وێنە دەگرێت. قارەمانی چیرۆكەكە ئولنین-ی ناوە، گیرۆدەی هەمان پەریشانیو كێشمانەكێشە دەروونییەكانی خودی تولستۆیە. ئەو كە لە لاوانی مۆدپەروەری مۆسكۆییە، لە ژیانی گەندەڵی شار بێزارو بێتاقەت بووەو لە ژیانی سادەی قوزاقاندا بۆ چەمكو مانای ژیان دەگەڕێ. ئولنین بەندیواری ڤیانی ماریانا-ی كیژە قۆزاقی دەبیٚ. ماریانا كە حەز لیكردەی لاوێكی ولاّتی خۆشیەتی، دەكەوێتە سەر دوو ریانێك. سەرەنجام لاوە قۆزاقەكە بریندار دەبیٚو ماریانا دەچیٚ پەرستاری دەكات. ئولنین دەزانیٚ كە ئەم ئەشقە بیٚ سوودە، بە كەسەرو نامرادییەوە بۆ مۆسكۆ دەگەڕێتەوە.

قۆناغی دووەم:
جەنگو ئاشتی (1865- 1869):

"داستانی نەتەوەیی روسیایە"، رۆمانێكی چوار بەرگی جوانو مەزنی لیركی سەرسامكەرە لە مەڕ ژیانی روسان لە سەرەتاكانی سەدەی نۆزدەیەمدا.
بۆ تێگەیشتنی تەواو لەم رۆمانە، هەم دەبیٚ تیۆریو بۆچوونی تۆلستۆی دەربارەی مێژوو بزانریٚو بدۆزرێتەوەو هەم پەی بە ئەنگێزەو نیازی وی لە داهێنانی ئەم شاكارەدا ببریٚ. رۆژانە نووسینەكانی وی لە سالآنی 1840و هەندیٚ لە گوتەكانی وی لە سالآنی 1860دا ئەوە نیشان دەدەن كە لە روانگەو روانینی تۆلستۆییەوە مێژوو زانستێكی نمرە دووە- كە شیكردنەوەی دەشێت ئەنجامی فەلسەفی یا ئەخلاقی لیٚ بكەوێتەوە. لە راستیدا، تۆلستۆی نكولی لە بوونی شتێك بە نێوی "فەلسەفەی مێژوو" دەكات، و بە "مانای" واقیعی بۆ مێژوو قاییل نییە، تێوری و نۆڕینی ئەو دەربارەی مێژوو، وەكو چون لە بەشی دووەمی كۆتایی قسەی جەنگو ئاشتیدا دەربڕاوە، تەقریبەن جەبرییە: ویستی مرۆڤو تێكۆشینی مرۆڤ تەقریبەن هیچ جۆرە كاریگەرییەكی بەسەر مێژووەوە نییە، و ئەم كارە دەربارەی ویستو كۆششی بەناو مێژووسازان -فەرماندانی مەزن، ئیمپراتۆران، و كەسانی هاوتای ئەوان- دروست دەردەچیٚ. مێژوو ئاوێتەیە كە لە هێزێن تەواو مادیو عونسریو (تەنی سادەی لە دابەشبوون نەهاتگ) ویستی خوایی، رێكەوت بایەخی زۆری تیادا هەیە، لە روانگەی تۆلستۆییەوە "دوو واقیعیەتی راستەقینە" بریتییە لە ژیانی روحیو ژیانی رۆژانەی

مرۆڤان‌و پەرەسەندنی دەورییان لە ڕێگەیلە دایك بوون، ژیان، زایاندنی هاوشێوەو مردن-ەوە.
تۆلستۆی بەم جۆرە ڕوانینەوە بۆ مێژوو و بویەرەکانی ژیان، بە سوود وەرگرتن لە زەمینەیەکی وەکو ڕووداوە مێژووییەکانی سەردەمی ناپلیۆن، بە مەبەستی داهێنانی ڕۆمانێکی "خانەوادەیی"، دەست بە نووسینی جەنگ‌و ئاشتی دەکات. مامەڵەی وی لەگەڵ جەنگدا وەکو شێوەی ویلیام تاکرییە لە ڕۆمانی (یاوە بازاڕ)دا. لەگەڵ پێشڤەچوون و پەرەسەندنی چیرۆکەکەدا، بایەخی جەنگ کەم دەبێتەوە، و تۆلستۆی تێدەکۆشێت تا بابەتی "جەنگ" لەگەڵ "ئاشتی"دا ئاوێتە بکات، و سوود لە تیۆرییەکانی خۆی دەربارەی ڕوداوانی مێژوویی بۆ پێکڤە گرێدانی ئەم دوو بابەتە وەربگرێ. چیرۆکی جەنگ‌و ئاشتی بە دەوری تەوەری چوار خانەوادەدا، ڤۆلکونسکی، ڕوستوف، کوراگین، و بیزو خۆف، دەسووڕێتەوە. تولستۆی لە هەوەڵەوە حاڵ‌و ئەحواڵی یەك خانەوادە دەگێڕێتەوەو پاشان دەچێتە سۆراخی خانەوادەی دوایی، و وەستایانە ئەم چوار خانەوادەیە هاوپەیوەست لەگەڵ یەکدیدا وێنەدەگرێ.

<u>چیرۆکەکە:</u>

پییربزوخۆف، کە لە چاو قارەمانانی دیکەی ڕۆمانەکەوە، قارەمانی سەرەکییە، لاوێکە تەبیعەت بەرزو ئایدیالیست. لێ بێ نموودی ڕواڵەتییە، هەندێ جار کاری پێچەوانەو خیلاڤ دابی کۆمەڵایەتی دەکات‌و زۆر توڕە دەبێ... لە سەرەتای چیرۆکەکەوە وەکو بنیادەمێکی بەرەڵڵاو قوماربازوێنە دەگیرێت، کە زۆربەی دەستەو توێژەکانی کۆمەڵگە بە موزعیجی دەزانن‌و لێی هەڵدێن. گاڤێ کە بابی دەمرێت‌و سەرباری لەقەب‌و نازناوی بابی سامانێکی فرەی پێ دەبڕێ. لەلای هەمووان خۆشەویست دەبێ‌و، شەخسیەتێکی دیارو بە نموودو دڵگر پەیدا دەکات.
لەم ڕۆمانەدا شازادە کوراگین بە نێرەنگ پییروالێدەکات تا لەگەڵ ئیلین-ی کیژی ویدا زەماوەند بکات. ئیلین فرە جوانە، بەڵام کەمترین نیشانەی ئابڕومەندی پێوە نییە، هیچ جۆرە قەدەغەیەکی ئەخلاقی بۆ خۆی دانانێ.ژیانی پییرو ئیلین ماوەیەك بە ناگەواری دەگوزەرێ، و سەرەنجام پەی دەبات هاوسەرەکەی لەگەڵ پیاوێکی دیکەدا دەستی تێکەڵ کردووە لێی جیا دەبێتەوە.
دوای ماوەیەك، پییر بەوپەڕی گەورەیی و لیبوردەیی لەگەڵیا ئاشت دەبێتەوە. لێ ئەمجارەش ژیانیان تاڵ‌و بە خەمە، و سەرەنجام مردنی ئیلین (لە ئاخرو ئۆخری چیرۆکەکەدا)، وەکو ڕزگاریی تەواوەتی پییرە.
لەم سەرو بەندەدا ڕووداوێن گرینگ لە ژیانی دووماڵباتەکەی دیکەدا ڕوویداوە. شازادە ئاندرێ ڤۆلکۆنسکی، دۆستی پییر. لە جەنگی دژی ناپلیۆندا، پەیویەندی بە سوپاوە

کردووە. ئاندریێ لاوێکی ئەرستۆکراتی، جامێر، زیرەك، جوانخاس، بەڵام بەدگومانە. لە پیناوی چاودێری لە ماریای خوشکیو بابە پیرەکەی، واز لە لیزا-ی هاوسەری دێنێ، لیزا لە غیابی ئاندرێدا ، بەسەر منالەوە دەمرێ.
پییر، دۆستی خانەوادەی دەولەمەندو دلۆڤانی روستوف-شە کە ئەندامانی ئەو خێزانە لە روانگەو روانینی تۆلستۆییەوە نموونەی کەمینەی ئەرستۆکراتی روسی ئەو رۆژگارەن. بابی خێزانەکە پیاوێکی دلاواو تا رادەی حەماقەت دەست بڵاوو دەست بادەو بەرە بەرە بەشێکی زۆر موڵکی بنەماڵەکە بە نرخێکی هەرزان دەفرۆشێت تا بە ئەندازەی پێویست پارەی بۆ پێشوازی دۆستەکانیو جێبەجێ کردنی هەموو پێویستییەکانی ژنو منالەکانی پێ بێ. نیکۆلای کوڕە گەورەی، لاوێکی بێ پەروایە کە لەبەر شکۆو سەرکێشی ژیانی سەربازی بۆ جەنگ دەڕوات. ناتاشای خوشکی نیکولای، کیژێکی لاوی چەلەنگو دڵگرو جوانە. سونیا-ی کیژە مامی روستوفەکان، کە لەگەڵ واندا دەژێ، دڵبەندی ڤیانی نیکولای دەبێ، و نیکولای-ش دەرهەق بەو بێ مەیل نییە.
ئاندرێ فولکونسکی (کە هاوسەرەکەی مردووە) لە دیدارێکا کە لەگەڵ کونت روستوفدا بەمەبەستی ئەنجامدانی کاری کارگێری هەیەتی، ناتاشا دەبینێ. ئەم دووە، حەزلێکدی دەکەنو دەبنە دەزگیران. ئاندرێ بۆ مەیدانی شەڕ دەگەڕێتەوە. ناتاشا لە پشت ئەوەوە لەگەڵ ئاناتول کوراگیندا (کوڕی شازادە)دا، کە لاوێکی زیتەڵی دیار، بێ ئوسولو بێ چاوو رووە دیدار دەکات. ئاناتول کە پێشتر ژنی هێناوە، مەوزوعەکە لە ناتاشا دەشارێتەوە، و هانی دەدا لەگەڵیا بڕەڤێ، لێ سونیاو دایکی ناتاشا رێگەی هەڵاتنیان لی دەگرن، ناتاشا زەلیلو دڵشکاو، لە باری بەدەنیو روحییەوە دەچروسێتەوە. نامەیەك بۆ ئاندرێ دەنووسێت و لە هەموو ئیلیتزاماتەکانی سەبارەت بە خۆی ئازادی دەکات. دوای ماوەیەك ئاندرێ کە بریندار بووە بە رێکەوت بۆ ماڵی روستوف لە گوندا، دەهێنرێ، لێرەدا ناتاشا دەکەوێتە پەرستاری ویو دەری دەخات کە هێشتاش ئاشقی ئەوە. ئاندرێ گیان دەسپێرێ.
لەم حاڵو بارەدا، نیکۆلای روستوف ئاشقی ماریای خوشکی، نە ئەوەندە جوان بەڵام دلۆڤانی ئاندرێ بووە.
کونت پییر جەزرەبەو ئاسیوی زۆری بە دەست نا هەمواریيەکانەوە دیتوە. بەم خەیاڵەی کە ملدان بۆ ئارمانجێن ماسۆنیەکان مانا بە ژیانی دەبەخشێت، پەیوەندییان پێوە دەکات، لێ تەنیا نا ئومێدی پێ بڕاوە. پاشان هەوڵیداوە کە ناپلیۆن بکوژێت، لێ بەدەستی فەرەنسییەکان دیل بووە و لە کاتی پاشەکشەی وان لە مۆسکۆ ئەسیریان بووە. سەرەنجام لە هێرشێکی روسەکاندا بۆ سەر فەرەنسیانی لە حاڵی هەڵاتنا ئازاد بووە.
پاش جەنگ پییر لەگەڵ ناتاشادا زەماوەند دەکات، و نیکۆلای لەگەڵ ماریا. ئەم ژنو مێردانە ژیانێکی خێزانداری هێمنو ئاسوودە دەست پێدەکەن.
تۆلستۆی لەو بەشانەی رۆمانەکەدا کە پەیوەندی بە جەنگەوە هەیە، راپۆرو هەواڵێکی تێرو تەسەلو روون لەمەڕ چەندین شەڕ، لەوانە شەڕی بورودینو، نیشان دەدات. داگیرکردنی

روسیا بە دەستی فەرەنسییەکانو پاشەکشەی کارەسات ئامێزیان لە روسیا-ش باسو وەسپ دەکات. تۆلستۆی وێنەیەکی تەنزاوی ئەفسەرانی فەرماندەیی گشتی، بە تایبەتی ئەفسەرانی ئاڵمانی لایەنگری روسیا دەخاتە روو. ناپلیۆن وەکو بوکەڵەیەکی پوچو لاواز بەر تەوسو توانجان دەدات -و بەمجۆرە تیۆری خۆی دەربارەی مێژوو روون دەکاتەوە. کوتوزوف-ی فەرماندەی رووسی، وەکو قارەمانێکی چیرۆکڤانی لە بەرانبەر ناپلیۆندا بەرجەستە دەکات. کابرایەکە پیر، سست، بێ تاقەتو ماندوو، بەڵام زاناو دروستکارە،. فەندو سیاسەتی جەنگی کوتوزوف بوو، کە فەرەنسابیەکان تا قوڵایی روسیا رادەکێشێت، ئەوسا چاوەڕوان دەکات تا چارەنووس-و درێژی خەتەلوجستیەکان- ناپلیۆن بێنێتە سەر چۆك. تۆلستۆی هەمیشە میهرەبانانە لەگەڵ سەربازانو دەرەجەدارانیدا مامەڵە دەکات. لە روانگەی ئەوەوە سەربازان دلێرو بەشەهامەت، و ژمارەیەکیان ئاگاو بە هۆشن، بەڵام کەمتر دەزانن بۆ دەجەنگن. ئەو وەرزێرو جووتیاران (بەتایبەتی لە بەرگی سەربازانی پیادەدا) بە بەرجەستەکاری هەر شتێکی رووسی و هەر شتێکی باش، دەزانێ.
جەنگو ئاشتی ئاسۆیەکی بەرینی هەیەو داستانییە، ئەم رۆمانە نەك هەر روسیای ساڵانی 1805- 1812، بەڵکو ماهیەتی مرۆڤایەتی لە هەر وڵاتو لە میانەی هەر رووداوێکی گەورەدا وێنە دەکێشێتو دەنوێنێ.

ئاننا کارنینا (1875- 1877):

فلپس دەڵێت کە ئاننا کارنینا "بێگومان بە هێزترین رۆمانەکە نووسەرێك لە رۆژگاری ئێمەدا ئەفراندنوویەتی، و زەحمەتە بتوانرێ رۆمانێکی دیکە ناو ببرێ کە لە ئاستی بەهێزیو مکومیدا با پایەیدا بگات".
نێوەڕۆکی چیرۆکەکە (کە نیشانەی گۆڕانی تۆلستۆییە لە ئازادییەوە بە ماناو چەمکە رۆسۆییەکەی بۆ تۆلستۆیزم) کۆمەڵە بەڵاو مسیبەتێکە کە ژنێك بە هۆی شوێن کەوتنی هەستو سۆزەکانی خۆیەوەو نەك هۆکارە ئەخلاقییەکانەوە، بەسەر خۆیو کەسانی دیدا دێنێ، ئاننا (قارەمانی سەرەکی چیرۆکەکە، کیژێکی ئەرستۆکراتی، خشکۆك، خوێن گەرمو پڕ جۆشە کە بووە بە هاوسەری پیاوێکی وشكو بێ سۆز بە نێوی کارنین) مێردە گرژو مۆنەکەی لە پێناوی ڤیانی ڤرۆنسکیدا، کە ئەفسەرێکی دڵگرەو دەزگیرانی کیتیی دۆستیەتی، بە جێدێڵێ. بێ ئەوەی ببێ بە هاوسەری ڤرۆنسکی لەگەڵیا دەژی. لەم حاڵو بارەدا، کیتی لەگەڵ لیڤین"21"دا، کە پیاوێکی دەوڵەمەندو شایستەو لایەنگری پێشکەوتنی سیستەمی کۆمەڵایەتییە، زەماوەند دەکات. لەلایەکی دیکەوە، دۆستانی ئاننا لێی دوور دەکەونەوە، ئەو لە ژیانی ئاوێتە بە هەرزەییو زیناکاری بێزارو پەشیمانی دەبێ، داوای تەڵاق لە کارنین-ی مێردی دەکات. کارنین مل بۆ تەڵاقدانی کە لە حوکمی رازیبوونە بە

شوكردنی وی بە ڤرونسكی، نادات، ڤرۆنسكی-ش بەرە بەرە لەگەڵ ژنانی دیدا خەریك دەبیٚ، و ئاننا خۆی دەخاتە ژێر پێچكەی قیتارەوەو خۆی بە مەرگ دەسپێریٚ.
لە ئاننا كارنینادا رووداوەكان چڕ ترو پلۆتی چیرۆكەكە روونترە وەك لە جەنگ و ئاشتیدا. ئەگەرچی لە جەنگو ئاشتیدا بەلای كەمەوە سەدو هەفتاو پێنج قارەمان وێنەگیراون، لیٚ زۆربەیان كەم بایەخن و تەنیا لە چیرۆكە لاوەكییەكاندا دەردەكەون. ئاننا كارنینا لە چاو جەنگو ئاشتیدا، زیاتر چیرۆكێكی دراماتیكیو خەمئەنگیزە تا داستانیو وەسفی بیٚ. تەوەجوهی ئەنجامگیری ئەخلاقی-ش لە ئاننا كارنینادا -بەزەرەری هونەری خالیسە- یەجگار بە هێزترە. ئەم رەوتو رێبازە بە لایەنی فێركاریانەو ئامۆژگاریكاریانەی سەرەتای قۆناغی سێیەمی چالاكی ئەدەبی تۆلستۆی دەژمێردریٚ، لە راستیدا، دوایی هاتنی ئاننا كارنینا بە دەستپێكی ژیانی تازەی تۆلستۆی دادەنریٚو دەخوێنرێتەوە.

قۆناغی سێیەم:

مەرگی ئیڤان ئیلیچ (1886):

رۆمانۆكێكی بە سویٚو ئازاردەرە دەربارەی پیاوێك كە لە ئەنجامی زاماری زادەی بەربوونەوە لە پەیژە بەمەرگێكی تولاٌنی و گیان پڕوكێن دەمرێت. ئەم بەرهەمە بینینو وەسفێكی ریالیزمییە دەربارەی حاڵو بارو ختورەی دەروونیی بنیادەم لە ئاستانەی مردندا. ئەو كەسێكی خۆ ویستو بەناڵە ناڵە، و هاوسەرەكەی بێهودە تێدەكۆشێت تا هاوخەمی وی بیٚ. سەرەنجام گاڤیٚ كە دەمریٚ خۆی، ژنەكەی، و خوێنەر هەرسێكیان ئیسراحەت دەكەن.

ژیانەوە (1899- 1900):

پاشماوە -یا تەواوكەر-ی تاوانو سزا-ی دۆستۆفسكییە. ناوەڕۆكی رواڵەتی و دیاری كتێبەكە ژیانەوەو لە دایكبوونەوەیەكی تازەی ئەشرافزادەی ئەهلی رابواردن و خۆشگوزەران، شازادە نخلودۆف ە، كە كیژێكی كارەكەری گەنجو بیٚ گوناحی بە ناوی كاتیوشا تەفرەداوەو ختویەتیٚ سەر رێگەی فاحیشەكاری.
پاشان شازادە كیژیٚ لە زینداندا لە حالێكا دەبینیٚ كە لەسەر قەتلێك كە نەیكردووە تاوانباریان كردووە. كاتیوشا لە ئەنجامی هەڵەی دادگادا حوكم دەدریٚ. نخلودوف لێدەبڕیٚ كە داراییەكانی لە نێو جووتیارەكاندا دابەش بكات، لەگەڵ كاتیوشادا بۆ سیبریا بڕوات، و زەماوەندی لەگەڵدا بكات. بەلاٌم كاتیوشا هەست دەكات كە هۆی ئەم كارەی نخلودوف زیاتر بەزەییە تا ئەڤین، وەدەری دەنیٚو شوو بە زیندانییەكی دیكە دەكات. شازادەش واقیعەكە

قەبوول دەکات و لێدەبڕێ کە "ژیانەوەیەک" لە ژیانی خۆیدا بەرپا بکاتو ژیانێکی نوێ بە گوێرەی ئامۆژگارییەکانی عیسا دەست پێ بکات"23".

بەرهەمێن دی:

(جگە لە وانەی بورین، چیرۆکان، شانۆنامان، و نووسینی بەهاداری دیکەش لە دوای تۆلستۆی ماون کە گرینگترینیان بریتییە لە: بەیانی مولکدارێك (1852) چیرۆکێکە دەربارەی ناکۆکیو کێشمانەکێشی نێوان خودان مولکانو جووتیاران، ئەوەی باوەڕم پێیەتی (1882) نامەیەکە دەربارەی جیهانبینی تۆلستۆی، نێروی تاریکی (1886) تراجیدیایەکی جوانو دلگرە کە ناوەڕۆکە گشتییەکەی بریتییە لە داننان بە هەلەو رازی بوون بە سزا، بەروبووومی رۆشنبیریی (1890)، کە کومیدیایەکی تەنز ئامێزە، سوناتەی کرویتزر"23" (1889) چیرۆکێکە دەربارەی ئەوەی کە مەسەلە سێکسییەکان تاوانیان لێدەکەوێتەوە، کرێکارو خاوەن کار (1895) چیرۆکێکە دەربارەی بێهودەیی سەروەتو سامان، حاجی مراد (1896– 1904) چیرۆکی چیا نشینێکی دلێری خەلکی قەفقازە کە لە پێناوی ئازادیو خۆیبوونی ولاتەکەیدا قوربانی دەدات، و هونەرچییە (1898)، کە لەوێدا پرەنسیپو دیسپلین و مەحەكو پێوەرە هونەرییەکان بە دیدێکی ورد پیشاندەدرێ، و نۆڕین و جیهانبینی نووسەر لە مەیدانی هونەریدا کە نۆڕینێکی نەتەوەیی و گشتیو ئەخلاقیو کۆمەلایەتی و لە سەر بناغەی مرۆڤدۆستییە دێتە نیشاندانو دەربڕین).

هەلسەنگاندنو نرخاندن:

بێ دوو دلی تۆلستۆی یەکێکە لە دوو گەورەترین چیرۆکنووسی روسیا ، ئەوو دۆستۆفسکی درەوشاوەترین سیمای ئەدەبیاتی روسین کە ئابڕوو ئیحتوبارێکی گەورەو مکومو بەردەوامیان هەیە، ئەگەرچی هەندێ لە رەخنەگران ئیرادیان لە سیسەتەمی ئەخلاقیو مەزەبی تۆلستۆی گرتووە، توانای تۆلستۆی وەکو پشکنەرو شیکەرەوەی ژیانو دەردە کۆمەلایەتییەکان باسو خواس و حاشا هەلنەگرە. هیچ نووسەرێك لە رۆسۆ بە دواوە نەیتوانیوە وەکو تۆلستۆی ویژدانی بەشەری وەئاگا بێنێتەوە. "ئەو بە توانا ترین (نە باشترین، و نە رەنگە گەورە ترین، بەلکو لە رووی ئەخلاقییەوە بەرجەستە ترین) ئینسانێکە کە ولاتی روسیا لە دەورانی ژیانی چەند وەچەی رابردوودا لە هەمێزی خۆی پەروەردەی کردووە، گەورەترین مرۆڤە، ئەگەر بالاترین هونەرمەند نەبێ، لەسەرانسەری مێژووی ئەدەبیاتی روسیدا".

ژێدەران:

1- **فلادیمیری یەکەم** (956؟- 1015ز):

ناسراوە بە فلادیمیری گەورە، یەکەمین فەرمانڕەوای مەسیحی رووسییە (980- 1015).

2- **سیریل** (827- 869ز):

قەدیس سیریل ناسراو بە پەیامبەری سلاڤەکان، بانگەشەکاری مەسیحی یۆنانی، کە زێدەباری داهێنانی ئەلفبای سیریلی، ئینجیلەکانیشی بۆ سەر زمانی سلاڤی وەرگێڕا.

3- **شازادە ئیڤانی سێیەم** (1440- 1505):

ئیڤانی گەورە، گەورە دۆکی روسیا (1462- 1505).

4- **پتری گەورە** (1673- 1725):

تزاری گەورەی روسیا (1682- 1725).

5- **ئیلیزا بت پتروڤینا** (1709- 1761):

ئیمپراتریسی روسیا (1741- 1761).

6- **کاترینی دووەم** (1729- 1796):

ئیمپراتریسی گەورەی روسیا (1762- 1796).

7- **ئالکساندر رادیشچف** (1749- 1802):

شاعیرو نووسەری شۆڕشگێڕی روسیا.

8- **نیکولاسی یەکەم** (1796- 1855):

تزاری روسیا (1825- 1855).

9- **ئەلکساندەری دووەم** (1818- 1881):

تزاری روسیا (1855- 1881).

10- **ئیڤانی چوارەم (ترسناک)** (1530- 1584):

گەورە دۆکی مۆسکۆو یەکەمین فەرمانڕەوای روسیا کە لەقەبی تزاری وەرگرت.

11- **کۆربسکی** (1538- 1588):

شازادەی یا روسلاڤل، کە کتێبێکی تێرو تەسەلیشی لەمەڕ مێژووی دەسەڵاتی ئیڤانی ترسناک نووسیوە.

12- **تزار سکویە سلۆ: شارێکی باشووری لینینگرادە، لە زەمانی پتری گەورە بەناوی تزارسکویە سلۆ دامەزرێنرا، پاش شۆڕش ناوی گۆڕدرا بۆ دتسکوسلۆ (شاری منالان)و لەساڵی 1937دا گۆڕدرا بۆ پۆشکین.**

13- **گلینکا** (1803- 1857):

ئاهەنگسازی روسییە.

14- **شارلسی دوازدەیەم** (1682- 1718):

پاشای سوێد (1697- 1718).

15- **موسورگسکی** (1835- 1881):

ئاهەنگسازی رووسییە.

16- توماس رایمەر: کە ناوێکی تری تۆماس ئاف ئێرسلدونە (1220- 1297) شاعیرو پێشبینی گوۆی سکوتلەندییە کە ناوبانگی لە مەیدانی شاعیریدا بە بەیتی رۆمانسی چیرۆکی تریسترام و ئیسولد دەرکردووە کە رەنگە لەسەرچاوەێن فەرەنسییەوە وەرگیرابێ. لە مەیدانی پێشکۆیشدا بە پێشبینی مەرگی ئەلکساندەری سێیەم و هەروەها شەڕی بانوکبورن بەناوبانگە (لەگەڵ توماس رایمەر 1641- 1713ی مێژوونووس و رەخنەگری ئینگلیزیدا تێکەڵ نەبێ).

17- گریبایدوف (1795- 1829):

ئەم شاعیرو شانۆنامەنووسە رووسییە نوێنەرو سەفیری تزار بوو لە دەرباری ئێراندا کە لە تارانی سەردەمی فەتح عەلیشادا لە ئاشووب و پەشێوییەکی گشتیدا کوژرا.

18- تورگینیف غەربی ترە... تورگینف وەکو نوێنەری غەربگەرایان لە بەرانبەر دۆستۆفسکی دابوو وەکو نوێنەری سلاڤ دۆستان.

19- جوکوفسکی (1783- 1852): شاعیری رووسییە.

20- کیریلوف: لە چیرۆکەکەدا، کیریلوف بە ئاسانی و شێنەیی بە دەمانچە خۆی دەکوژێت تا بیسەلمێنێ خودا نییە.

21- لیڤین- Levin:

زۆربەی شرۆڤەکارانی بەرهەمێن تۆلستۆی پێیان وایە کە لیڤین وێنەیەکە لە خودی تۆلستۆی.

22- نخلۆدوف- سپکتور پێی وایە کە نخلودوف لە حەقیقەتدا لە دایك بوونەوەو ژیانەوەی بە دەست نەهێناوەو هەموو فیداکارییەکانی لەبەر خۆپەرستییە، و مەبەستی ئەمەیە کە ویژدانی خۆی ئاسوودە بکات.

23- سوناتەی کرویتزر: ناوی بەرهەمێکی بتهۆڤنە.

ئەدەبیاتی روسیا

لە

قۆناغی سستی و لاوازیدا

1917 -1883

سەرەتایەکی مێژوویی:

لــە ســـەرەتاکانی دەیـــەی 1840دا کـــەلێی هـــزری نێـــوان سلاڤدۆســـتان (باوەڕیـــارانی محافـەزەکاری، پابەنـدی مـەزەبی، و ناسـیونالیزم)و غەربگـەرایان (باوەڕیـان بـە لیبرالیـزم، لابـردن‌و دوورە دیـنی، و نزیکـی زیـاتر لەگـەڵ کـەلتووری بێگانـە بـوو) بـەرە بـەرە قـولتر بـوو. هەنـدێ لــە لاوانــی ئەرســتۆکراتی لایــەنگری ریفــورمی ریشــەیی کەوتنــە دامەزرانــدن‌و پێکەوەنانی گروپانێك بە مەبەستی پەرەپێدانی شۆڕشـی کۆمەڵایـەتی و، هەنـدێکی دیکـەش کەتنـە لایـەنگری لـە نەخشـەو بۆچـوونی سوسیالسـتی. سـەرەنجام یـەکێك لـە ئەنـدامانی رێکخراوێکـی توندڕەو بە نـاوی (ویسـتی گـەل) ، لـە سـاڵی 1881دا ئەلکسـاندەری دووەمـی کوشت.

قۆنـاغی پاشـایەتی ئەلکسـاندەری سـێیەم (1881– 1894) تارادەیـەك ئـارام بـوو، بـەڵام لـە کۆتاییـەکانی سـەدەدا، هەنـدێ بزووتنـەوەی شۆڕشـگێڕانەی نـوێ ئـەوەیان دەگەیانـد کـە ناڕەزاییـەکی تـەواو بـەربڵاو هەیـە. لـەم حـاڵ‌و بـارەدا، کرێکـارانی کارخانـەکان لەگـەڵ

ئایدیالیستاندا حکومەتی دیکتاتۆریان بەر پەلامار داو لە هەموو لایەکەوە قریوەی شۆڕشیان لێدا، کە ئەنجام بە بەرقەراری و دامەرزانی سیستەمی سوسیالیستی شکایەوە.

نۆڕینێکی گشتی:

لە ماوەی ساڵانی 1883- 1917دا دوو ڕێبازو شێوەی ئەدەبی لە روسیادا برەو دەسەنێ:
یەکێکیان کە ئاڕمەکەی بەرپرسیاریەتی (و رەخنە)ی کۆمەڵایەتییەو درێژە بە ڕێبازو شێوازێن ریالیزمی و ناتورالیزمی رۆماننووسانو شانۆنامەکارانی سەردەمی زێڕین دەدا. گەورەترین ڕێبوارانی ئەم ڕێگەیە چیخۆف، گورکی، و کورولنکو-ن.
ڕێبازی دووەم: کە بە "نوێخوازی" بەناو بانگە، و بە ڕێگەی جوانیناسیو رەمزییەتدا دەڕوات، یاخی بوونێکە دژی ریالیزم و فێرکاری. چەند شاعیرێکی کەم بایەخ نوێنەری سەرەکی ئەم شێوەیەن.
فلادیمیر گالاکتیونوفیچ کورولنکۆ (1853- 1921)، نووسەرو رۆژنامەنووسێکی ئازادیخوازی روسییە، بە چیرۆکە کورتەکانی کە رەنگدانەوەی هاوخەمیو هاوسۆزی وییە لەگەڵ چەوساوان و زۆر لێکراواندا، بەناوبانگە. گرنگترین کورتە چیرۆکی کورولنکو "یومکیپور"، دەربارەی جولەکەیەکی چەوساوەیە، و "خەونەکەی ماکار"' (1885) کە ژیانی جووتیارێکی هەژاری خەڵکی سیبریا وێنە دەگرێت. رۆمانۆکەی "نەواژەنی نابینا (1886)شی هەیە (کە لەوێدا نەواژەنەکە تێدەکۆشێت بە دەنگی ساز، ئەوەی خەڵکان دەیبینن، بەرجەستەی بکات).
لە سیما هەرە دیارەکانی "بوژانەوەی شیعر"ی رووسیدا دەشێت ئاماژە بۆ ئەم ناوانە بکرێ:
ڤیاسلاڤ ئیڤانوفیچ ئیڤانوف (1886- 1945)، (کە لە رابەرانی قوتابخانەی سیمبولیزمی روسیا بوو) ئیڤان ئالسکی یوفیچ بونین (1870- 1953) (لە رابەرانی نووسەرانی روسی دووره وڵاتە، کە بە چیرۆکی "جەنتڵمانی خەڵکی سانفرانسیسکو- 1815) بەناوبانگە. بونین لە ساڵی 1933دا خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیاتی وەرگرت). ڤالیری یاکوڤولیڤیچ بریوسوڤ 1873- 1924 (شاعیرو روخنەگر، و رۆمانووسێکی سیمبولیستە). ماکزیمیلیان ئالکساندەروڤیچ ڤولڤوشین 1877- 1932 (کە لە سەرەتای شاعیری دا ئیمپریسیونیست و لایەنگری شۆڕش بوو، بەڵام چونکە بۆچوونو روانگەی عیرفانی دواتری ئەو لەگەڵ بویەرە توندەکانی شۆڕشگێڕی دا سازگار نەبوو، دەستی لە شیعر گوتن کێشایەوە). ئالکساندر ئالکساندروڤیچ بلوك (1880- 1921)، (گەورەترین شاعیری سیمبولیستی روسییە. خانمی جوان (1904)، و بەیتی داستانی دوانزە کەس (1918) کە دەربارەی لایەنگری. لە شۆڕشی روسیایە، لە بەرهەمە بەناوبانگەکانین). و سێرگی یەسەنین (1895- 1925).
بە هەر حاڵ، دیارترین نووسەرانی قۆناغی سستی، چیخۆف و گۆرکی کە لە مەیدانی رۆمان، شانۆنامە، و کورتە چیرۆکاندا بە مامۆستایانی باڵادەست دەژمێردرێن.

چیخۆف

ئانتۆن پاڤلوڤیچ چیخۆف (1860- 1904):

چیخۆف کە فەرزەنی کۆیلەیەکی ئازاد بوو بوو، لە شاری تاگانرۆگ لە دایك بوو. لە سالی 1879دا قۆناغی ئامادەیی تەواو کردو لە هەمان ساڵدا چووە زانستگەی مۆسکۆ تا دکتۆری بخوێنیٚ. لە ساڵی 1884دا قۆناغی کۆلیژی پزیشکی تەواو کرد. لە ساڵی 1880دا یەکەمین چیرۆکی بلاوبووەوە. ماوەیەك کەوتە دکتۆری‌و، پاشان ئەم پیشەیەی تەرك کردو نووسینی کرد بە خەمی یەکجارەکی خۆی. لە ساڵی 1890دا سەفەرێکی بۆ ساخالین (کە لەو زەمانەدا یەکێك بوو لە تاراوگەکانی حکومەتی تزاری)کرد تا وەزعو حاڵی زیندانیان بخاتە بەر وردەبینی لێکۆڵینەوەوە، یادگاری ئەم سەفەرە زنجیرە چیرۆکێك بوو کە بە ناونیشانی ساخالین (1893) بلاوبووەوە، (و جەزرەبەیەکی توندی بە دەزگای بێدادی تزاران گەیاند، بەناوبانگترین چیرۆکی ساخالین "ئۆدەی ژمارە شەش"ە، یەکێکە لە ترسناکترین چیرۆکانی روسی). چیخۆف لە ساڵی 1891دا سەفەری نەمسا، ئیتاڵیا و فەرەنسای کرد. لە ساڵی 1901دا لەگەڵ خائولگا کنیپەری ئەکتەردا زەماوەندی کرد. سەرەنجام، نەخۆشی دەردە باریکە کە لە بیست ساڵییەوە دابویە گیانی باری گرانتر کرد. چیخۆف چەند ساڵێك لە شاری بەندەریی یالتا ژیا، و پاشان بۆ چارەسەری بۆ ئەورووپای رۆژئاوایی چوو. لە حەسانگەی (ئاسایشگاە) سیلداران لە بادەن وایلەر-ی ئاڵمانی خەوتو ئاقیبەت لەوێندەر مرد.

بەرهەمەکانی:

چیخۆف، وەکو گوگول، هەستێکی گاڵتەبازی سەیری هەیە کە تێگەیشتنی قووڵی مسیبەتەکانی ژیانی لەگەڵدایە. یەکەمین چیرۆکەکانی لە راستیدا هەندیٚ پلۆتو سکێچی شادو پێکەنین هێنن، بەلام هەر ئەم چیرۆکانە توانای ئیدارکی حسی وی بە باشی نیشان دەدەن. هەندیٚ لە رەخنەگرانی رۆژگاری چیخۆف لەم روانگەیەوە "خەفەت دەخۆن کە بۆچی دەبیٚ ئەم بەهرەو توانا لاوە هەموو وەختی خۆی سەرف پێکەناندنی خەڵکی بکات". رەنگە هەر ئەم ئامۆژگارییەی دوایی، و پوختەیی‌و خەملێن‌و نەخۆشی، بۆچوونی چیخۆڤ گۆڕی بیٚ، و زۆربەی ئەو چیرۆك‌و شانۆنامانەی کە لە نێوان ساڵانی 1888- 1900ی نووسیونی خەمناك‌و بە ئازارو سوێن. ئەوسا دەستی کرد بەمەی کە ئەو تروسکە هیوایەی کە سەبارەت بە گۆڕانی بارودۆخی بەزەیی ئەنگێزی وڵاتەکەی لە دلاندا درەوشابووەوە، لە بەرهەمەکانیا عەکس بکاتەوەو بنوێنێتەوە، رێگەی دەرمانکردنێکی دیار پێشنیاز ناکات، بەلام دەردو نەخۆشییەکانی بە وردی دەناسێت، و چاو دەبڕێتە شۆڕشی ئایندە.

چیرۆکە کورتەکان:

کورتە چیرۆکەکانی چیخۆف رەنگە پتر وەسفی بن تا نەقلی،. لە کۆی شەش سەد کورتە چیرۆکی چیخۆف، زۆربەیان وەسفی مەوقیعیەتەکانە، و هیچ جۆرە نەخشەو پلۆتێکی واقیعیان نییە. چیخۆف لە بنەڕەتدا میتۆدێکی گۆشەگیرخوازیو نا شەخسی هەیە، و دەربەستی فێرکردنو فێرکاری و رێ نیشاندان نییە. چیرۆکەکانی، وەکو هەموو چیرۆکنووسانی رووسیا، لێوان لێون لە جوزئیاتی واقیعیانە. هیچ کاتێ هەڵناچێو بە دەگمەن دەستەمۆی سۆزو کودازانی توند دەبێ، و چیرۆکەکانی پتر لە ئەقڵەوە دەڕسکێن تا لە هەستو سۆز. لە کورتە چیرۆکی "ئۆدەی ژمارە شەش" (1892)دا، بەزەییو دڵسۆزی دکتۆرێك دەرهەق بە نەخۆشە شێتەکانی خۆی، وا لە هاوکارەکانی دەکات بە شێتی بزانن. لە ژوورێکی ناخۆشدا زیندانی دەکەن، و لە زەرفی چەند سەعاتێکدا دەمرێت.

لە کورتە چیرۆکەکانی دیکەی چیخۆف "ڤانکا"، "سیرین"، "کالیسکە"، "دڵڕفێن"، "خەواڵوو"، "دوئێل"، و "جووتیاران"، کەمو زۆر ناوبانگیان دەکردووە.

یەکەمین کورتە چیرۆکی چیخۆف، "نامەیەك بۆ هاوڕێیەکی زانا- 1880"، لە گۆڤارێکی فوکاهیدا (لە سانپترسبورگ) بڵاوبووەوە.

بەرگی یەکەمی چیرۆکەکانی بە ناونیشانی "چیرۆکەکانی ملپامنی- 1884) بریتیی بوو لە شەش چیرۆکی (پلۆت) کورت. یەکەمین کۆ کورتە چیرۆکی گرنگی، چیرۆکێن رەنگاوو رەنگی (1886) ناو بوو کە چیرۆکانی مینا "نەشتەرگەری"، و "خەم"ی لە خۆگرتبوو، دوو کۆچیرۆکی دواتری چیخۆف بە ناوی لە بەرەبەیاندا- 1887و چیرۆکان- 1888 بڵاوبوونەوە. کۆمەڵەی (چیرۆکان) چیرۆکی وەسفی بەناوبانگ "دەشت"، و چیرۆکانی "راموسان". و "شادی" لە خۆ گرتووە, قسانی بێ زەرەر- 1887و کاشتانکا- 1887 دوو کۆ چیرۆکی دیکەی چیخۆف-ن.

شانۆنامەکان:

هەموو تایبەتمەندییە بنچینەییەکانی چیخۆف لە دراماکانیدا دەردەکەوێ، (هەوڵین بەرهەمێن درامی چیخۆف کۆمیدیا تاکپەردەییەکانیەتی لەوانە: "لە شاڕێدا- 1885"، "ئاوازی قو- 1888"، "ورچ- 1888"، "خوازبێنی- 1889"، "زەماوەند- 1890"، "شەوی پێش دادگایی- 1891"و "ساڵوەگەڕ- 1891".

شانۆنامەکانی تەواو بێو فۆرمو ناپەیوەستن، لێ رەنگە هەر ئەم نا پەیوەستیو شپرزەییە رەمزو هێمایەك بێ بۆ ئەو کۆمەڵگایەی کە چیخۆف تیایدا دەژیا.

ئیڤانۆڤ- 1887:

(یەکەمین شانۆنامەی درێژی چیخۆفە، کە ڕێچکەو ڕێگەی داروەدستەی ڕۆشنبیرانی رووسی وێنـە دەگرێـت، و ئـارەزوو کەڵکەڵـە خاوەکـانی ئـەوان نیشـان دەدات). لـەم شـانۆنامەیەدا تراجیدیای یەکێك لە "ڕۆشنبیران" بە نێوی ئیڤانۆف دەگێڕێتـەوە. شاشا، کیژێکی گەنجـە، کە ئارەزوو و خۆزیا بـەرزەکانی ئیڤانۆڤ بەگەن دەکات، حەزی لێکردووە. لیَ ئیڤانۆڤ کە هـەموو جـۆش و خرۆشـێکی خـۆی لەمـەڕ ژیـان لـە دەسـت داوە دەزانـیَ کـە ئارەزووەکـانی پێشووی هـەموو مـردوون. کە هـیچ ڕێگەیـەکی ڕزگـاری نـابینیَ ڕێـك بـەر لـە دەسـت پێکردنـی ئاهەنگی زەماوەند بە گوللە خۆی دەکوژێت.

باغی ئاڵوباڵو- 1904:

لـە هـەموو شـانۆنامەکانی چیخۆف پتر ڕەنگدانـەوەی تایبەتمەنییەکانی ئـەوە. ئـەم بەرهەمـە تراجیـدیای بـیَ چـارەیی و فـەوتان و نـەمانی چـینی ئەرسـتوکراتی روسـیایە، ئـەو چـینەی ئاگایان لە نەمانی نزیکی ژیانی هەرەس بردووی بیَ کەڵکی خۆیانە، بـەڵام هـیچ کارێکیشـیان لە دەست نایەت -خەڵکانێکی تەواو ناشایستەو دەسەوسان و بیَ چارە کە هیچ کارێکیان بۆ چاکردنی وەزعی خۆ لە دەست نایەت. ئەم درامایە شـاکارێکی تەسـویرییە، ئەرستۆکرات و "ڕۆشـنبیران" لـە بەرانبـەر کۆیلەیـەکی ئـازادبووی زبـرو تـوڕە بـەڵام چالاك و پیـاوی کـار، کـە نیشـانەی سیسـتەمێکی کۆمەڵایـەتی تازەیـە، وێنـە دەگیرێـن، مـەدام رانفسـکایا، ژنێکـی هەسـتۆك و دەسـت بـڵاو، کـە تـا ئاقرگـەی لـە ژێـر قەرزایـە ڕووبـەڕووی لـە دەسـت چـوونی موڵکەکەی خۆیەتی.
لوپـاهین، کۆیلەیـەکی ئـازادبووە کـە ئێسـتا بازرگـانێکی دەوڵەمەنـدە، بـیر لـەوە دەکاتـەوە چارەیەکی بـۆ بکـات. بـە گـوێرەی پێشـنیازی وی دەبـیَ مـەدام رانفسـکایا دار ئاڵوباڵوەکـانی باخە بەرینەکەی ببڕێتەوەو زەوییەکەی بکات بە قەتحەو بە هاوینگەسازانی بفرۆشێت. بە هەر حاڵ باخەکە ڕەمزی هەموو شتیکی عازیزە لەلای مەدام رانفسکایا، یانی سیستەمی کۆن، لـە پێشنیازەکەی لۆپاهین دەترسێت، و ڕەتی دەکاتەوە، بەڵام تەواو روونە کە باخەکە لـە دەست دەچێت. هەموو موڵکەکە دەچێتە هەڕاج و، کریار خـودی لوپـاهین-ە، شـانۆنامەکە بـە دەنگـی داهاتنەوەی تەوران بۆ سەر دار ئاڵوباڵوەکان کۆتایی دێت.
(شاکارە درامییە درێژەکانی چیخۆف،جگە لە باخی ئاڵوباڵو، بریتیین لە: مـەلی دەریـایی- 1896، کە کێشمانە کێشی نێوان نەوەی پیروو لاو دەخاتە بەرباس و لالو ڤانیا- 1879، کە ڕەنج و ناکامی خەڵکی ڕەش و رووت تاوتویَ دەکات، و سیَ خوشك- 1901، کە ژمارەیەك لە ڕەخنەگران بە شاکاری چیخۆف-یان داناوە، ئاوێنەی نەمانی سیسـتەمی کۆمەڵایـەتی کۆنـە. بە شێوەیەکی گشتی نێوەڕۆکی سەرەکی ئەم درامایانە خەونە بە ژیانێکی تازەوە).

کورتەیەکی رەخنەکان:

چیخۆف هەر چەندە "توانای عەجیبی تۆلستۆی، پوختەیی و کەماڵی تورگینف، و هەستی هاو سۆزی جیهانگیری دۆستۆفسکی مەزنی نییە"، بەڵام شرۆڤەکارو لێکدەرەوەی دیارو بەرجەستەی رۆژگارو وڵاتی خۆیەتی و، شانۆنامەو چیرۆکە وردو کاریگەر، بابەتی، و نا هەستۆکییەکانی وی لە وڵاتانی ئینگلیزی زماندا یەجگار بەناوبانگن (بە هەر حاڵ، ئەم مامۆستای سەراحەت و کورتبڕییە، نوێنەری بەرزو دیاری قوتابخانەی ریالیزمی کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەیەمی روسیایە. زێدەباری ئەمە، توانای تەنز خوڵقێنی و هەستی حەنەکبازی چیخۆف، ئەوی خستووەتە ریزی گەورە تەنز پەروەران و حەنەکبێژانی مێژووی ئەدەبیاتی جیهانەوە).

گورکی

ماکسیم گۆرکی 1868- 1936 (ناوی خوازراوی ئالکسی ماکسیموفیچ پیشکوف-ە، رۆماننوس و شانۆنامەنووسی بەناوبانگی رووسییە، لە نیژنی نۆڤگۆرۆدا (شاری گۆرکی ئێستا) لە دایک بوو. چوار ساڵان بوو کە بابە پەردە فرۆشەکەی مرد، و لە دەساڵیدا دایکیشی لە دەستدا. گۆرکی چەند ساڵێك چووە قوتابخانە، پاشان ناچار بوو بۆ وەدەست هێنانی بژێوی دەرس و خوێندن تەرك بکات. لە هەموو دەرگایەکیدا هەموو کارێکی وەکو شاگرد پینە دۆزی، کرد. لە دوازدە ساڵیدا لە ماڵ هەڵات، و لە یەکێك لە کەشتییەکانی روباری ڤۆلگادا بوو بە قاپشۆری ئاشپەزخانە. ئاشچی کەشتییەکە کە جانتایەکی تەژی کتێبی هەبوو، هانی کتێب خوێندنەوەی دا. پاش ئەوە کەوتە کارێن وەکو نیگارکێشی پورترێت، ئەکتەری، نانەوایی، کرێکاری بار ئەندازی کەشتی، و میوە فرۆشی. لە ساڵی 1891دا پەیوەندی بە چالاکییە شۆڕشگێرییەکانەوە کرد، و تێکڕا سێ جاران گیرا. یەکەمین چیرۆکی لە ساڵی 1892دا بڵاو بووەوە کە سەرکەوتنی بەدەست نەهێنا، بەڵام ئەو بەردەوام بوو بە جۆرێ کە لە ساڵی 1901بە دواوە خوێنەرێکی زۆر بۆ بەرهەمەکانی پەیدا بوون و چەندین جار چاپکرانەوە. گۆرکی لە ساڵی 1906دا سەفەرێکی بۆ ئەمریکا کرد تا پیتاك بۆ بزووتنەوەی شۆڕشگێری کۆ بکاتەوە. لەوێندەر بە گەرمی پێشوازی لێکرا، بەڵام گاڤێ کە سەفارەتی تزار زانی ئەو ژنەی لەگەڵیایە هاوسەری خۆی نییە، سەرزەنشی کرد. گۆرکی بۆدورگەی کاپری لە ئیتاڵیا رۆیی و ماوەی حەوت ساڵانی وەکو دوور خراوەیەکی سیاسی لەوێندەر بەسەر برد. لەم دوڕگەیەدا قوتابخانەیەکی بۆ مناڵانی شۆڕشگێران و بۆ ناڕازییانی سیاسی پێکەوە ناو بەڕێوەبرد. یەکێك لە قوتابیانی قوتابخانەکەی ئەو یوسیف ستالین

بوو.لە ساڵی 1913دا ڕێگەدرا بۆ ڕوسیا بگەڕێتەوە. لە شۆڕشی 1917دا هەوەڵجار لەگەڵ موخالیفان دابوو، بەڵام پاشان هاتە سەر ڕای حزبی بولشوفیك. لە ساڵی 1921 بە هۆی ناكۆكییەكەوە لەگەڵ لینیندا، ناچار وڵاتی بەجێهێشت. گۆركی تا ساڵی 1928ی لە ئاڵمان بەسەر برد، و ئەوسا داوای لێكرا بۆ وڵاتی خۆی بژڤرێتەوە. سەرەنجام لە گۆركی"1"دا (شارێكی نزیكی مۆسكۆیە كە بەناوی ئەوەوەیە) چاوی لێك نا.

پەیامی گۆركی:

بەشی گۆركی لە ئەدەبیاتی ڕووسیدا ئەمەیە كە "دنیایەكی تازەی لە جیهانی خەڵكی هەژارو دەركراوانی كۆمەڵایەتی (خانە بە كۆڵان و كرێكاران، لۆمپەنان، دزان و بەرەڵڵایان، سۆزانی و دەڵاڵان، بادەنۆش و ئالودان) كەشف كرد. پەیامی ناراستەوخۆی گۆركی لەم بارەیەوە ئاشكرایە- ئاوارەو بەرەڵڵایانی سوك و سەلیم بەو ڕوحە جوانەوە كە هەیانە، نابێ لە یادی بەشەریت دا فەرامۆش بكرێن، چونكە ئەم ماڵ بە كۆڵانە قوربانیانی سیستەمی كۆمەڵایەتی ستەمكارن"، لە ڕاستیدا بابەت و نێوەڕۆكی هەمیشەیی گۆركی "چیرۆكی ڕوحێكی لاڵە كە هەوڵدەدات بێتە زمان، چیرۆكی بنیادەمانێكی بە سروشت ساغن كە لە كۆمەڵگەی سەرەتاییدا بەرەڵڵا بوونەو بەرەو ڕوناكی لەپە كوتێ دەكەن".

بەرهەمەكانی:

گۆركی گەلەك كورتە چیرۆكانی نووسی. (یەكەمین كۆ چیرۆكی كورتی بە نێوی سكێچ و چیرۆكان لە ساڵی 1898دا بڵاوبووەوە، ناویان خستە سەرزاران)، "كونوڤالوڤ- 1896"، "ئورلوف و ژنەكەی- 1897"، "بیست و شەش پیاوو كیژێك- 1899"، و "لە دایك بوونی مرۆڤێك 1912" لە باشترین كورتە چیرۆكی ئەون.

لە ڕۆمانە هەرە زندووەكانی گۆركی دەشێت ناوی فوما گوردیف- 1899، سێ هاوڕێ- 1900، و دایك- 1907 ببرێ. گۆركی ڕۆمانێكی داستانی تەواو نەبووی چوار بەرگیشی هەیە كە ژیانی كۆمەڵایەتی، سیاسی، و ئەدەبی ڕوسیا لە ماوەی چل ساڵی بەر لە شۆڕشی 1917 دەگێڕێتەوە. ئەم ڕۆمانە گەورەیە كە ژیانی كلیم سامگین-ی ناوە بریتییە لە چوار ڕۆمانی جیا، تەماشاڤان 1930، موگناتیس(1931)، ئاگرێن دیكە (1938)، و خەیاڵ (1938). جگە لەمە باشترین بەرهەمێن نە چیرۆكڤانی گۆركی ژیاننامە سێ بەشییەكەیەتی كە سەردەمی منداڵی – 1913، لە نێو خەڵكیدا – 1915، ڕۆژانی زانكۆم- 1923 لە خۆ دەگرێت.

لە نێو بەرهەمە دراميیەكانی گۆركیدا، شانۆنامانی بۆرژوازی- 1900، ژێرەوە- 1902، مناڵانی هەتاو- 1905و دواهەمین- 1908 لە هەموویان بەناوبانگترن.

(له بەرهەمەکانی گۆرکی کە لە دەربەدەریو رۆژ رەشی لاوی ئەوەوە، لە باوەڕ بە هێزی گەلو گەشبینی سەبارەت بە ئایندە و لە ڤیانی ژیانەوە ئیلهامی وەردەگرت، و لە هەمان حاڵدا ئاوێتەی گیانی شۆڕشگێڕیی رۆمانتیك بوو، خستیانە ناو جەرگەی ژیانی ئەدەبیو رۆشنبیریی رۆژگاری خۆیەوە. نووسینەکانی خستە خزمەت ئامانجە کۆمەڵایەتییەکانی خۆیەوە، و رێچکەو رێبازی ناسراو بە ریالیزمی سوسیالیزمی لە ئەدەبیاتدا دامەزراند)، بە هەر حاڵ چاوخشانێکی خێرا بە دوو بەرهەمی گۆرکیدا، پەیامو شێوازی ئەو دەردەخات.

<u>"لە ژێر ژێرەوە"- Lower Depth:</u>

درامایەکە دەربارەی چەند بنیادەمێکی بەدبەختو دەربەدەر کە لە میوانخانەیەکی هەرزان باییدا لە دەوری یەکدی خڕ بوونەتەوە. لە ناو ئەمانەدا، نەفەرێکیان دزێکە بە نێوی پیل، کە لەگەڵ ڤاسیلیسا-ی هاوسەری موڵکدارێك دا پەیوەندی ئاشقێنی پەیدا دەکات، بەڵام لێی بێ تاقەت دەبێو حەز لە ناتاشای خوشکی ئەو دەکات. ڤاسیلیسا کە لەم بابەتە زۆر توڕە بووە، بەرەبەرە ئۆقرە دەگرێ، و داوا لە پیل دەکات مێردەکەی بکوژێت تا ئەویش پێویستی و فاکتەرەکانی زەماوەندی ئەم لەگەڵ ناتاشادا فەراهەم بکات. پیل پێشنیازەکەی ڤاسیلیسا رەفز دەکات، و ئەو هەراو هەنگامەیەك دەنێتەوە. پیل-ش مێردەکەی دەکوژێت. ڤاسیلیسا، پیل بە تاوان تۆمەتبار دەکات، لێ ناتاشاش تێکەڵ دەبێ، و پیلو ڤاسیلیسا دەکەونە زندانەوە. لەم کۆمەڵەدا یەکێکیانیش بە نەخۆشی دەردە باریکە دەمرێت، و نەفەرێکی دیکە کە ئەکتەرێکی بادە ئالودەیە، خۆی هەڵدەواسێ.

<u>دایك:</u>

ئەم رۆمانە لەسەر تەوەری کەسایەتی دایکێكو کوڕە مەیخورەکەیەتی کە (پاش گۆڕانی حاڵی) دەبێ بە ناوك و ناوەڕۆکی سەرەکی شانەیەکی سوسیالیستی لە کارخانەیەکدا کوڕە، کە پاڤیل-ی ناوە، بە تاوانی هاندانی کرێکاران بۆ مانگرتنو رابەرایەتیکردنی رێپێوانی رۆژی یەکی ئایار (رۆژی جیهانی کرێکار) دەگیرێتو حوکمی دوور خستنەوە بۆ سیبریا دەدرێ. دایکەکە وەکو ئەرکی دایکایەتی، دەکەوێتە دابەشکردنی بەیاننامە شۆڕشگێڕییەکانی کوڕەکەی. مامورانی تزار بە بەیاننامەکانەوە دەیگرن، بێدەنگی دەکەنو شلکوتی مەرگی دەکەن.

<u>کورتەیەکی رەخنەکان:</u>

هـەر چـەندە چیرۆکەکانی گـۆرکی هەژێنـەر و گورچـکبڕن، بـەڵام زۆر دوور دێتـە بەرچـاو کـە بەرهەمی نەمرین. چ گومانێك نییە کە گۆرکی پەیامێکی هەبوو، بەڵام ئەم پەیامە سنووردار و پەیوەست بوو بەزەمانی خۆیەوە، و ئاشکرایە کەبەهرەو بلیمەتیشی هـەبوو، بـەڵام لـە پایـەی هونەرمەنـدی دا زۆر شـتی کـەم بـوو. بەرهەمـەکانی کاوێژکردنـەوەی یـەکترن. وێنـەکانی ریالیستیانە نین، بەڵکو ئایدیالی یا موبالەغە ئامێزن.

بنیادەمە ئاوارەو چەورەو شەلاتییەکانی لە رادەبەدەر زیرەك‌و هوشیارن، بۆ نموونـە دایکەکە (قارەمانی سەرەکی رۆمانێکە بە هەمان ناو کە پێشتر باس کرا) ژنێکی واقیعی وەکو خـەڵکی نییـە، بـەڵکو حـەزو کـەماڵخوازی گـۆرکی لەمـەڕ دایکێـك دەنـوێنێ کـە لـە نێـو رەنجبەرانـەوە هەستابێ. گۆرکی لە شێوەی پـەرداخ‌و تەکنیکدا "گیرۆدەی ناڕەوانیو بـێ سـەرو بەرییەکـەی دۆستۆفسکییە، بێ ئەوەی گەرم‌و گوڕی ڤیانی برایانەی ئەوی هەبێ".

رەنگە فلپس نا هەقی نەبێ کە دەڵێت: "گۆرکی بە خێرایی موشەك دەردەچوو، بەڵام شێوەی هاتنە خوارەوەی ئاسایی بوو".

ژێدەران:

1– لە گۆرکی: هەمان نیـژنی نوڤگورود–ی جارانـە، واتـە زاگـەی گـۆرکی، کـە پـاش شـۆڕشی گـەورە وەکـو رێزنـان لـە کۆششـی وی لـە رێگـەی شـۆڕشی روسـیادا نـاونرا گـۆرکی. وا دیـارە نووسەری کتێبەکە ئەم دووانەی بە جیاواز زانیوە.

ئەدەبیاتی سۆڤیەتی

سەرەتایەکی مێژوویی:

شۆڕشی سالّی 1905ی روسیا تەواو ناکام بوو. شۆڕشی دووەم بەرابەرایەتی حزبی بۆلشەفیك (پاشان ناونرا حزبی کۆمۆنیست) لەسالّی 1917دا حکومەتی نیکولاّی دووەمی"1" هەڵگێڕایەوە. لە دوای ئەوە شەڕی ناوخۆ هەڵگیرسا. ئەوسا لە سالّی 1921دا سیستەمی نیمچە کۆمۆنیستی ناسراو بەسیاسەتی نوێی ئابووری داڕێژرا. سالّی دواتر، یەکێتیی کۆماریی سۆڤیەتی سوسیالیست، کە بریتی بوو لە شانزە ویلایەتی خودموختار، دامەزراو دەستووره بنچینەییەکەی پەسندکرا (1923). پاش مردنی لینین-ی بۆلشەفیك (1924)، یوسیف ستالین(1879- 1953)، هەرچی مقاوەمە هەبوو تێکی شکاندو ، بەلەز کۆڵەکەو پایەکانی حکومەتە دیکتاتۆریەکەی خۆی، بە پاکسازی کردنی رابەرانی دیکەی سۆڤیەتی، قایم و مکوم کرد. لە سالّی 1928دا سیاسەتی نوێی ئابووری هەڵوەشاندەوەو دەستپێکی بەرنامەیەکی پێنج ساڵەی گەلەك سوسیالیستی تری راگەیاند.

لەبەر رۆشنایی ئەم بەرنامە پێنج ساڵیانەدا، کە تا نەو چەند قۆناغێکیان لێ ئەنجام دراوە، یەکێتیی کۆماریی سۆڤیەتی سوسیالیستی پێشکەوتنی مەزنی پیشەسازیو سوپایی بەدەست هێناوە. ئەم ولاّتە دوای جەنگێکی کورت لەگەلّ فنلاندا (1939- 1940)، بە هۆی

هێرشی ئاڵمانەوە بۆ سەر قەڵەمڕەوی ئەو لە ساڵی 1941دا، گیرۆدەی جەنگی جیهانی دووەم بوو. یەکێتیی سۆڤیەت لە ساڵی 1946دا "(جەنگی سارد)ی دژی میللەتانی سەرمایەداری سەرانسەری جیهان دەست پێکرد.

<u>نۆڕینێکی گشتی:</u>

ئەدەبیاتی سۆڤیەتی زیاتر تایبەتە بە ستایشی رژێمی تازە، شرۆڤەی چیرۆکانی شۆڕش، وەسفی تێکۆشینو خەباتی جەماوەر، و دەربڕینی هێڤیو ئومێدان بە ئاینده. لە ساڵی 1917 بە دواوە رۆمان، کورتە چیرۆکو، هۆزان لەسایەی سانسۆری وردا بووەو بە شێوەیەکی گشتی شێوەی پرۆپاگەندەییو فێرکاریو ئامۆژگاری هەبووە. بێگومان، ئەم فێرکارییە پتر کۆمەڵایەتییە تا فەردی، و بە زۆری رەنگدانەوەی یەك رووداو یان لایەنگرییە لە سیاسەتی فەرمی رۆژ.
لە دوای شۆڕشی ساڵی 1917ەوە، بەرهەمی درامی کەم، بەڵام شیعر، رۆمان، کورتە چیرۆك، و نووسینی تەنز ئامێزی فرە نووسراون.
بە شێوەیەکی گشتی، ئەدەبیاتی سۆڤیەتی لە دوا ئەنجاما لە رووی مێژوویی‌یەوەو وەکو تۆماری قۆناغێکی تایبەتی مایەی سەرنجو بایەخە، بەڵام ئەوەی کە لە رووی خودییەوە ئەوەندە گەورە بێ کە جێگەیەکی نەمر لە ئەدەبیاتی جیهانی بە دەست بێنێ، جێگەی گومانە.

هۆزان

هەر لە سەرەتای سەرکەوتنی شۆڕشی ساڵی 1917ەوە، جیهان بۆ سۆڤیەتییەکانو بەلای وانەوە بوو بە وڵاتو سەرزەمینی ئومێدو تاسەو گەرمو گوڕی، و هەستو سۆزو تاسەو ئارەزوو بەرز بووەوە. لە ئەنجامدا شیعرو شاعیری لەم قۆناغەدا برەوی پەیدا کرد. شیعری هەوەڵین ساڵەکانی شۆڕش سێ ناوەڕۆكو تیمەی سەرەکی هەبوو: ژیانی چینی کرێکار، ئەزموونو بویەرە گوندییەکان، و تاسەو ئارەزووی دابڕان لە رابردوو و پایەداربوونی سیستەمی نوێ.
ئالکسی گاستیڤ (1882- ...) سیمایەکی دیاری نێو شاعیرانی شیعری رەنجبەرانە، سیرگی یەسەنین (1895- 1925)، شاعیری گوندەکانە، و فلادیمیر مایاکوفسکی (1893- 1930) کە بە تایبەتی ئەدەبیاتی وەکو چەکێکی کۆمەڵایەتی بەکار دەهێنا. (رێسا باوە زمانەوانەییەکانی تێك شکاند، وشەو دەستەواژەی میللیو باوی رۆژی لە هۆزانی روسیدا بەکار هێنا، و بەمجۆرە شیعری خیاوانیو جەماوەری ئەو جیلوگەی زەوقو سەلیقەی عەوامی خەڵك بوو).

لەو شاعیرانەی کە قەڵەمی خۆیان نەخستە خزمەتی بەرژەوەندی رژێمەوە، دەبێ ئاماژە بۆ بوریس پاسترناك (1890- 1960)و ئاننا ئاخماتوڤا (1889- ...) بکرێ، (پاسترناك، زێدەباری شیعرەکانی، هەندێ چیرۆکیشی نووسین کە ناودارترینیان دکتۆر زیڤاگو (1955)یە، پاسترناك لە ساڵی 1958دا خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیاتی درایێ، بەڵام وەری نەگرت).

شاعیرانی دواتر رێگەی روونکردنەوەو گشتاندنی ئامانجەکانی سۆڤیەتیان گرتۆتە بەرو هەوڵیانداوە کە نەمری و زندوویەتی بە خەباتی سۆڤیەتیەکان، بە تایبەتی مەینەتی و سەرکەوتنەکانی جەنگی جیهانی دووەم ببەخشن.

شاعیرانی دیاری دیکە بریتیین لە: ئالکساندەر بزیمنسکی (1889- ...)، میخائیل ماتوسوفسکی (1915-...)و یوگنی دولماتوفسکی (1ژ915-....).

پەخشانە چیرۆك

بەشێوەیەکی گشتی، رۆمان و کورتە چیرۆك بە هەمان کاروانە ری و رێبازاندا رۆیشتوون کە هۆزان بڕیویەتی، لە نێو نووسەرانی رۆمان و کورتە چیرۆکدا، چوار دانەیان شۆرەت و سەنگی زیاتریان پەیدا کرووده:

1- یەڤگینی زامیاتین (1884- 1937): خاوەنی کورتە چیرۆکی "شکەفت"ە کە دژواری و سەختییەکانی سان پترسبورگ لە زستانی ساڵی 1918 دا وێنە دەگرێت، ئێمە (1924) چیرۆکێکی خەیاڵی تەنز ئامێز دیکەیەتی کە دەربارەی سەدەی بیست و شەشەمە.

2- ئیزاك ئیمانوئیلوفیچ بابیل(1894- 1941)، نووسەرێکی وردبین و بە سەرنجی جولەکەیە، کە کۆ چیرۆکی لەشکری سوری سوارە (1926)ی لەسەر بنەمای ئەزموونی خۆی لە مەڕ یەکەمین سوپای سوارە نووسیوە. لەم چیرۆکانەدا شەڕو قارەمانیەتییەکانی بودیونی"2" لە جەنگی سۆڤیەت -پۆلاندەدا (1920) دەگێڕێتەوە، بابیل کە بە نووسەرێکی رۆمانتیکی دەژمێردرێ و دەناسرێ، کۆ چیرۆکێکیشی بە ناوی چیرۆکێن ئۆدیساوە دەربارەی جولەکانی ئۆدیسا هەیە.

3- ئالکسی نیکولا یوفیچ تولستۆی (1882- 1945)(پیری دێری ئەدەبیاتی روسی): بەچیرۆکی رێگای جەلجەتا (یا رێگەیەك بە ناو دۆزەخدا، تەواو کراو 1941) بەناو بانگە. لەم چیرۆکەدا ژیانی رۆسیای ساڵانی 1913- 1918 وێنە دەکێشێت. تۆلستۆی چیرۆکێکی ئوتوبیوگرافیانەی جوانیشی بە نێوی منداڵیەتی نیکیتا (1921) لە پاش بەجێماوە.

4- میخائیل ئالکساندروفیچ شولوخوف (1905- 1984)، "پێشەنگی نووسەرانی هاوچەرخی سۆڤیەتی"یە، کە بە هۆی رۆمانە زندووەکەیەوە دۆنی ئارام (1912) ناوی دەرکردووە. ئەم رۆمانە واریقات و بەسەرهاتی ژیانی قۆزاقەکان لە ساڵانی 1913-

19221دا دەگێڕێتـەوە. ڕەخنـەگرێك نـاوی نـاوە "شـەڕو ئاشـتی قۆزاقـەكان"، سـپكتر گوتویـەتی كـە دۆنـی ئـارام "بەرهـەمێكی ڕەسـەنە لـە ئـەدەبیاتی كلاسـیكی رووسـیدا". شـولوخوف لـە مـاوەی جـەنگی جیهـانی دووەمـداو بـە ئیلـهامو سـەرۆی جـەنگ كۆمـەڵێك چیرۆكانی نووسیوە كـە یـەكێك لەوانـە زانسـتی نەفرەتـە (1942)، "ئەوانـەی لـە پێنـاوی نیشـتماندا جـەنگین" ڕۆمانیچـكی دیكـەی ئـەوە لـەواری جەنگـدا، كـە هەنـدێ بەشـی بڵاوبووەتەوە، شولوخوف خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیاتی ساڵی 1964شی وەرگرتووە.

ڕۆمانووسـانی دیكـەی بەرجەسـتەی سـۆڤیەتی بـریتیین لـە: پـانتلیمون رومـانوف (1884–1938)، ڤـالنتین كاتـایف (1897– 1986)، لیونیـد لیونـوف (1899–...)، یـوری ئولشـا (1899– 1960)و ڤنیامین كاڤرین (1902– ...).

تەنزو نوكتەبازی

ئەگەرچی بەرهەمێكی زۆری تەنزئامێز لە ئەدەبیاتی سۆڤیەتیدا پەیدا نـەبووە، بـەڵام هەنـدێ پارچەی شادو خەندەدار هەیە كە ئەمانەش لایەنی فێركاری و ئامۆژگارییان هەیە.

ئیلیـائیلف (نـاوی خـوازراوی ئیلیـا ئارنلـدوفیچ فاینزیلبرگـە، 1897– 1937) كۆمیـدی نووسـێكی بـە قەریحـەو بـەهرەدارە، بـە هاوكـاری لەگـەڵ یـەڤگینی پتروفـیچ پـتروف (نـاوی خوازراوی یەڤگینی كاتایفە، 1902– 1944) ڕۆمـانی درێـژ لـێ شـادو تـەنز ئامێزی دوانـزە كورسی (1928)ی نووسی. قارەمانی كتێبەكە بەندەر–ی ناوە، بنیادەمێكی چەورەو هەرچی و پەرچییە، كە لە دووی هەندێ ئاڵماسان دەگەڕێ كە بەر لـە شـۆڕش لـە كورسیەكدا تەقـەت كراون. هەر چەندە بەندەر لە كۆتایی ڕۆمانەكەدا دەمرێت، بەڵام جووتـە نووسـەر لـە ڕۆمـانی گوێرەكەی زێڕینی بچووكدا (1931) جارێكی دیكە گیانی بە بەردا دەكەنەوە. ئەم ڕۆمانەیان هێرشە بۆ سەر پاشماوەی سەرمایەداری لە كۆمەڵگەی سۆڤیەتیدا. ڕۆمانـەكانی دیكـەی ئـەم جووتە نووسـەرە بەناوی تۆنیا (1935)و ئەمریكای بچووكی زێڕینـە (1936) كـە یادگـاری سەفەری ئەوانە بۆ وڵاتە یەكگرتووەكانی ئەمریكاو هێرشە بۆ سەر ئەم وڵاتە.

گـەورەترین كۆمیـدیو تەنزنووسـی یـەكێتیی سـۆڤیەت میخـائیل میخـائیلوفیچ زوشـچنكۆیە (1895– 1958) كە بە چیرۆكو كورتە سكێچەكانی تانەو تەشـەر لـە گەنـدەڵی كۆمۆنیسـتی تەشریفاتو رواڵەتبازی كارگێڕی، زانست، ڕەخنە، و ئەو جۆرە شتانە دەدات. بەرهەمێكی بە ناوی گەڕانەوەی لاوی (1933) بە مەبەستی ڕۆمان نووسراوە، لێ لـە راسـتیا كۆمەڵەیەكـە لـە كـەشو هـەوای كورتـە چیرۆكو سكێچاندا. كتێبی شـینی بچـووك (1934) كـۆ چیرۆكێكـی دیكـەی سەرانسـەر هـەجوو، كینایـە، و تانەیـە لـە لاوازییـەكانی مـرۆڤ –بەتایبـەتی مرۆڤـی كۆمۆنیست–. دوایەمین بەرهەمی زوشچنكو بەر لە ڕۆژهەڵات–ی ناوە (كە لـە سـاڵی 1943دا بەشێوەی درامـای چیرۆكڤانی دەستی پێكرا، بـەڵام تـەواو نـەكرا)و بریتییـە لـە شـرۆڤەیەكی ژیانی رابردووی خودی خۆی، بێ ئەوەی كە تەنزێكی تیا بێ– تەنیا لە هەندێ پەرەگرافاندا

نەبێ کە دەربارەی ستایشی زانای رووسی بافلوفە"3"، لە کەش‌و هەوای درگەو کینایەدا نووسراوە. بڵاو بوونەوەی ئەم کتێبە لەبەر هەندێ هۆ وەستاو، سەیر لەمەدایە کە بەرهەمەکانی زوشچنکو لە چاپەمەنیانی کۆمۆنیستیدا بەر هێرش دران‌و بە خۆیشی لە ساڵی 1946دا لە ئەدەبیاتی سۆڤیەتدا "پاکسازی" کرا.

ژێدەران:

1- نیکۆلای دووەم (1868- 1918): تزاری رووسیا (1894- 1917).
2- بودیونی (1883- ....) مارشالی روسی‌و فەرماندەی یەکەمین لەشکری سوارەی سوپایی.
3- بافلوف (1849- 1936): زانای روسی لە مەیدانی فیزیولۆژی و سایکولۆژی ئەزموونگەریدا.

پێرست

بەشی یەکەم
ئەدەبیاتی ئیتاڵیا

1- رێنیسانس (1321- 1600)

پترارک
بۆکاچۆ
داستانی رۆمانتیک
بەیتێن شوانکارەیی
فەلسەفەی سیاسی
ئەدەبیاتی رەفتار
ژیاننامە (ئوتوبیوگرافی)
شانۆنامە
تاسۆ

2- سەدەی هەڤدەیەم تا بیستەم

گوڵدونی

ئالفیری

مانزونی

لیوپاردی

کاردۆچی

دانونتسیۆ

پیراندیلو

بەشی دووەم

ئەدەبیاتی فەرەنسا

3- رێنیسانس (1494- 1600)

رابلیە (رابلێ)

کالون

پلیادان

رونسار

دوبلێ

مونتنی

شانۆنامە

تراجیدیا

4- سەدەی هەڤدەیەم

شانۆنامە

تراجیدیا

کۆمیدیا

فابیل

5- سەدەی هەژدەیەم، سەردەمی رۆشنگەری

ڤولتیر

رۆسۆ

6- سەردەمی رۆمانتیک (1800- 1842)

رۆمان

رۆمانێن هەستۆکی (ئیحساساتی)

رۆمانی مێژوویی

هۆزان

شانۆنامه

کورته چیرۆکان

مێژوو

رەخنەی ئەدەبی

7- سەردەمی ریالیزم، ناتورالیزمو سیمبولیزم (1842- 1900)

مێژوو

رەخنەی ئەدەبی

رۆمان

چیررۆکی کورت

هۆزان

سیمبولستان

شانۆنامه

کۆمیدیای رەفتاران

کۆمیدیای سوك

شانۆنامەی ناتورالیزم

شانۆنامەی سیمبولیزم

8- سەدەی بیستەم

شانۆنامه

شانۆنامەی مەزەبی

شانۆنامەی رەخنەیی- کۆمەڵایەتی

شانۆنامەی رۆمانتیکی نوێ

رۆمان

رۆمانی سایکۆلۆژی

رۆمانی دەڤەرە دوورەکان

رۆمانی تەنزئامێز

رۆمانی ئایدیالیزم

رۆمانی سوسیۆلۆژیو رامیاری

سەربورنامه

هۆزان

هۆزانی سروشت
هۆزانی مەزەبی
هۆزانی فەلسەفی
هۆزانی جەنگ
کامۆو سارتەر

بەشی سێیەم
ئەدەبیاتی ئەسپانیا

9- رێنیسانس‌و سەردەمی زێڕین (1469- 1681)
هۆزان
چامە
هۆزانی لیریکی
داستان
پەخشانە چیرۆك
رۆمانس
رۆمان
شانۆنامە
بەرهەمی پەخشانی مەزەبی‌و فەلسەفی

10- ئەدەبیاتی ئەسپانیا: سەدەی هەژدەیەم تا بیستەم
رۆمان
شانۆنامە
هۆزان

بەشی چواردەم
ئەدەبیاتی ئەڵمانیا

11- سەدەی شانزەیەم: رێنیسانس‌و ریفۆرمی ئاینی
ئیراسموس
مارتین لوتر
هانس ساکس

12- سەدەی هەڤدەیەم

هۆزان

شانۆنامە

رۆمان

13- سەدەی هەژدەیەم

رۆمان

رەخنەی ئەدەبی

هۆزان

شانۆنامە

14- سەدەی نۆزدەیەم

رۆمانتیزم (1798- 1830)

هۆزان

شانۆنامە

رۆمان

ریالیزمو ناتورالیزم (1830- 1900)

شانۆنامە

رۆمانو کورتە چیرۆك

15- سەدەی بیستەم

هۆزان

شانۆنامە

رۆمان

بەشی پێنجەم

ئەدەبیاتی روسیا

16- سەردەمی زێڕین (1820- 1883)

هۆزان

شانۆنامە

رۆمان

17- قۆناغی سستیو لاوازی (1883- 1917)

چیخۆف

گۆركی

18- ئەدەبیاتی سۆڤیەت

هۆزان

پەخشانە چیرۆك

تەنزو نوكتەبازی

سەرچاوە:

تاریخ ادبیات جهان

بوكنرب. تراویك / عربعلی رضائي

چاپ اول: 1373.

حەمە كەریم عارف

- كەركووكییە و لە ساڵی 1951دا لەدایك بووە.
- لە ساڵی 1975 كۆلیژی ئەدەبیاتی بەغدای تەواو كردووە.
- یەكەم بەرهەمی شیعرێكە بەناوی (هەڵبەستێكی هەتیو كەوتوو) كە لە ژمارە (170) رۆژنامەی هاوكاری ساڵی 1973 بڵاوبووەتەوە.
- لە ساڵی 1976ەوە بە بەردەوامی نووسین و بەرهەمی ئەدەبی بڵاو دەكاتەوە.
- سەرنووسەر یان بەڕێوەبەری نووسین یان سكرتێری نووسین یان ئەندامی دەستەی نووسەرانی ئەم گۆڤار و بڵاوكراوانە بووە: گۆڤاری گزنگی نووسەرانی كەركووك، نووسەری كوردستان، كەلتوور، نووسەری كورد، گولانی عەرەبی، ئاڵای ئازادی تا ژمارە 00222، گۆڤاری نەوشەفەق.
- جگە لە ناوی خۆی، بە تایبەتی لە گۆڤاری گزنگی نووسەرانی كەركوك، نووسەری كوردستان، كەلتوور، رۆژنامەی ئاڵای ئازادی تا ژ: 222 بەناوی گۆڤەند، زنار، سیپان، پاكزاد، محەمەدی حاجی، سیروان عەلی، دیدار هەمەوەندی، هێژا، ح. ع بەرهەمی بڵاو كردۆتەوە.
- جگە لە پارتی دیموكراتی كوردستان و یەكێتیی قوتابیانی كوردستان ئیدی ئەندامی هیچ حیزب و رێكخراوێكی سیاسی نەبووە، لە ساڵی 1974 – 1975دا پێشمەرگەی شۆڕشی ئەیلوول بووە، لە هەشتاكاندا بۆ ماوەی نۆ ساڵ، بێ وابەستەگی حیزبی، پێشمەرگە بووە و وەكو بەشدارییەكی مەیدانی و ویژدانی لە خەباتی رەوای نەتەوەی

کوردا شانازی پێوە دەکات و منەت بەسەر کەسدا ناکات, چونکە باوەڕی وایە کە ڕۆڵەی میللەتی مەزلوم مەحکومە بە پێشمەرگایەتی.

- لە هەشتاکانەوە تا ئێستا ڕاستەوخۆ سەرپەرشتی و سەرۆکایەتی لقی کەرکووکی یەکێتیی نووسەرانی کوردی کردووە.
- زۆر بەرهەم و کتێبی چاپ و بڵاو کردۆتەوە, لێ زۆربەی هەرە زۆریان, بە تایبەتی ئەوانە لە چیادا چاپ بوون بە نوسخەی هێندە کەم بڵاو بوونەتەوە, لە نرخی نەبوو دان و هەر ئەوەندەیە کە لە فەوتان ڕزگار بوون. هەندێك لە وانە:

1- تیرۆژ, کۆ چیرۆك, چاپی یەکەم 1979
2- کۆچی سوور, ڕۆمان, چاپی یەکەم 1988
3- بەیداخ, چیرۆك, 1988
4- داوەتی کۆچەرییان, کۆ چیرۆك چاپی دووەم 2005
5- لە خۆ بێگانە بوون, کۆمەڵە چیرۆك, چاپی یەکەم (1999) دەزگای گوڵان
6- کوچ سرخ, کۆ چیرۆك, بە فارسی, وەرگێران چاپی یەکەم 1987 شاخ
7- نینا, ڕۆمان, سابت ڕەحمان, دوو چاپ, شاخ, شار 2002
8- نامۆ, ڕۆمان, ئەلبێر کامۆ, دوو چاپ, شاخ, شار 2003 دەزگای ئاراس
9- ڕێبەر, ڕۆمان, مەهدی حسین, یەك چاپ (شاخ)
10-شکست, ڕۆمان, ئەلکساندەر فەدایەف, چاپی شاخ (راه کارگر)
11 – هاوماڵەکان, ڕۆمان, ئەحمەد مەحمود, دوو چاپ, شاخ, شار 2000 گوڵان
12- بێناسنامەکان, ڕۆمان, عەزیز نەسین, 3 چاپ شاخ, شار 2003
13- قوربانی, ڕۆمان, هیرب میدۆ, چاپی یەکەم 2004 دەزگای شەفەق
14- دوورە وڵات, ڕۆمان ع. ڤاسموف, چاپی یەکەم2000 دەزگای گوڵان
15- ئازادی یا مەرگ, ڕۆمان, کازانتزاکیس, چاپی یەکەم 2003 کتێبخانەی سۆران
16- چیرۆکەکانی سەمەدی بیهرەنگی, دوو چاپ, شاخ, شار 2004 کتێبخانەی سۆران هەولێر
17- ئامانجی ئەدەبیات. م. گۆرکی, چاپی شاخ 1985
18- دلێریی خۆراگرتن, ئەشرەڤ دەهڤانی, چاپی شاخ
19- مەسەلەی کورد لە عێراقدا, عزیز شەریف
20- مێژووی ڕەگ و ڕەچەڵەکی کورد, ئیحسان نوری پاشا, یەك چاپ
21- خەباتی چەکداری هەم تاکتیکە هەم ستراتیژ, مەسعودی ئەحمەد زادە, چاپی شاخ
22- کورد گەلی لە خشتەبراوی غەدر لێکراو, د. کوینتەر دیشنەر, چاپی شێیەم 2004 دەزگای ئاراس
23- لە مەهابادی خوێناوییەوە بۆ کەنارێن ئاراس, نەجەف قولی پسییان
24- گوزارشتی مۆسیقا, د. فۆاد زەکەریا.
25- دەربارەی شیعر و شاعیری, ڕەزا بەراهەنی.

26- ڤنسنت ڤان گوگ, شانۆنامە, باول ئایز لەر
27- بە دوعا شاعیرەکان, شانۆنامە, جەلیل قەیسی (گزنگ ژ:12)
28- جولەکەکەی مالّتا, شانۆنامە, مالرۆ.
29- دادپەروەران, شانۆنامە, ئەلبیر کامۆ.
30-بەد حالّی بوون, شانۆنامە, ئەلبیر کامۆ.
31- چاو بە چاو, شانۆنامە, گەوهەر مراد (غولاّم حسەینی ساعیدی)
32- ریچاردی سێیەم, شانۆنامە, شەکسپیر.
33- گەمەی پاشا و وەزیر, شانۆنامە, عەبدوڵلائەلبوسێری.
34- کورد لە ئەنسکلۆپیدیای ئیسلام دا, چاپی یەکەم 1998 وەزارەتی رۆشنبیری.
35- هونەر و ژیانی کۆمەلاّیەتی, پلیخانۆڤ, چاپی یەکەم 2005 دەزگای موکریانی
36- پێکهاتەی بەدەنی و چارەنووسی ئافرەت, ئیڤلین رێید.
37- لێکدانەوەیەك لە مەرِ نامۆ, لویس ریی.
38- منداڵە دارینە, چیرۆکی درێژ بۆ منداڵان.
39- فاشیزم چیی؟ کۆمەڵە چیرۆك بۆ مندالاّن, یەلماز گونای
40- شوانە بچکۆلەکە, چیرۆکێکی درێژی چینی یە بۆ منداڵان
41- زارۆکستان (چوار شانۆنامە بۆ منالاّن)
42- لە گەنجینەی حیکایەتی تورکمانییەوە.
43- کۆمەڵێك ئەفسانەی جیهانی (23 ئەفسانە)
44- زندە خەون, کۆمەڵە چیرۆکی چیخوف, چاپی یەکەم (2001) دەزگای موکریانی
45- ئەفسانەێن گریکی و رۆمانی, چاپی یەکەم (2004) کتێبخانەی سۆران, هەولێر
46- جیٚ پیٚ, کۆمەڵێك چیرۆکی فارسی چیرۆکنووسان:(سادقی هیدایەت, جەلال ئال ئەحمەد, بوزرگی عەلەوی, سادقی چوبەك, مەنسوری یاقوتی)
47- چیرۆکستان, کۆمەڵێك دەق و رەخنە, چاپی یەکەم 2005 نووسەرانی کەرکووك
48- چۆنیەتی فێر بوونی زمانی فارسی, چاپی یەکەم (2000) حەمە کەریم عارف
49- گوڤەند و زنار (فەرهەنگی فارسی – کوردی) حەمە کەریم عارف
50- پەلکە رەنگینە, حەمە کەریم عارف, چاپی یەکەم (2004) وەزارەتی رۆشنبیری
51- کۆمەڵێك چیرۆکی بێگانە
52- چزیشفسکی, فەیلەسوف و زانای گەورەی میللەتی روس
53- چایکۆ فسکی, ژیان و بەرهەمی.
54- ئیدگار ئالین پۆ, ژیان و بەرهەمی.
55- جاك لەندەن, ژیان و بەرهەمی
56- گوگول, نووسەری ریالیست
57- یەڵماز گونای, ژیان و بەرهەمی

58- سادقی هیدایەت, ژیان و بەرهەمی

59- خافرو غ لە شیعر دەدویٚ, ژیان و بەرهەمی

60- ریٚبازە هونەرییەکانی جیهان

61- ریالیزم و دژە ریالیزم لە ئەدەبیات دا, چاپی یەکەم (2004) دەزگای سپیریٚز

62- راگەیاندن لە پەراویٚزی دەسەلاٚتدا (بە شەریکی) چاپی یەکەم (2001) دەزگای گولاٚن

63- راگەیاندن لە نیٚوان حەقیقەت بیٚژی و عەوام خەلٚەتیٚنی دا, حەمە کەریم عارف

64- دیدار و دەق و رەخنە.

65- دیداری چیرۆکڤانی.

66- قوتابخانە ئەدەبییەکان, رەزا سەید حسەینی.

67- ناودارانی ئەدەب, حەمە کەریم عارف

68- هەزار تۆپی شیعری نویٚخوازی و چەند باسیٚکی دی, حەمە کەریم عارف.

69- کورد لە سەدەی نۆزدە و بیست دا, کریس کۆچرا, چاپی یەکەم 2003 کتیٚبخانەی سۆران

70- میٚژووی ئەدەبیاتی جیهان (لە کۆنەوە تا سەدەکانی ناڤین).

71- میٚژووی ئەدەبیاتی جیهان (لە سەردەمی رینیسانسەوە تا ئیٚستا).

72- میٚژووی ئەدەبیاتی جیهان (ئەدەبیاتی ئینگلیزی زمان- ئەمریکاو ئینگلیستان لە سەرەتاوە تا ئیٚستا).

* لە راپەرینەوە تا نەوو چالاکانە بەشداری بزاڤی ئەدەبی و رۆشنبیریی کوردی دەکات و بەرهەمی هەمە جۆر (نووسین و ئامادە کردن و وەرگیٚران) بلاٚو دەکاتەوە..

* ئەو بەرهەمانە و زۆری دیکەی ئامادەن بۆ چاپ و چاپکردنەوە و هەر کەس و گروپ و لایەن و دەزگایەك تەماحی بلاٚو کردنەوەی هەبن,دەتوانیٚ پرس بە نووسەر بکات.